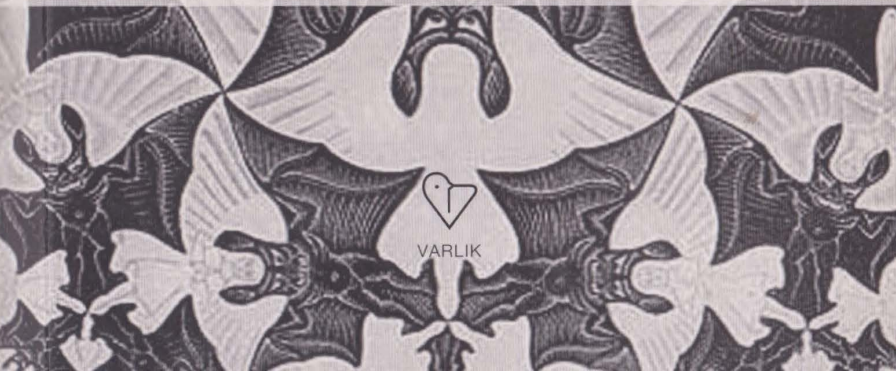

MICHAEL SHERMER

İYİLİK ve KÖTÜLÜĞÜN BİLİMİ

İnsanlar neden aldatır, dedikodu yapar, ilgi gösterir, paylaşır ve Altın Kural'a uyarlar?

VARLIK

Dr. Michael Shermer *Skeptic* dergisinin kurucu yayıncısı, Skeptics Society'nin yöneticisi, *Scientific American*'a katkıda bulunan editörlerden biri ve aylık köşe yazarı, California Teknoloji Enstitüsü'nde düzenlenen Kuşkucular Konferans Dizisi'nin sunucusu, on üç saatlik Fox Family televizyon dizisi *Exploring the Unknown*'un ortak sunucusu ve yapımcısıdır. Doğal seçilimin ortak kâşiflerinden Alfred Russel Wallace'ın yaşamı ve bilimi hakkındaki *In Darwin's Shadow*'un; bilimle sözde bilim arasındaki bulanık topraklar hakkındaki *The Borderlands of Science*'ın ve Yahudi Soykırımı'nın inkârı ve öteki tarihsel çarpıtma örnekleri hakkındaki *Denying History*'nin yazarıdır. *Why People Believe Weird Things* ve *How We Believe: Science, Skepticism, and the Search for God*, inanç hakkındaki üçlemesinin ilk iki kitabıdır.

Dr. Shermer psikoloji lisans derecesini Pepperdine Üniversitesi'nden, deneysel psikoloji lisansüstü derecesini Fullerton'daki California Eyalet Üniversitesi'nden ve bilim tarihi doktorasını Claremont Graduate Üniversitesi'nden almıştır. Güney California'da yaşamaktadır.

Varlık Yayınları, Sayı: 933
1. basım: 2007

The Science of Good & Evil
Why People Cheat, Gossip, Care, Share and
Follow the Golden Rule
© Michael Shermer, 2004

ISBN 978-975-434-334-2

Kapak tasarımı ve ofset hazırlık: Varlık Yayınları
Kapak deseni: Escher'in "*Circle Limit IV*"ünden bir ayrıntı
Baskı: Kurtiş Matbaacılık, İstanbul

VARLIK YAYINLARI A.Ş.
Piyerloti Cad. Ayberk Apt. 7-9 Çemberlitaş 34400 İstanbul
Tel: 212-516 20 04 - Faks: 212-516 20 05
E-posta: varlik@isbank.net.tr
http//: www.varlık.com.tr

MICHAEL SHERMER

İYİLİK ve KÖTÜLÜĞÜN BİLİMİ

İnsanlar neden aldatır, dedikodu yapar, ilgi gösterir, paylaşır ve Altın Kural'a uyarlar?

Türkçesi:
Sinem Gül

VARLIK

Sevgili ebeveynlerime:
Müteveffa annem Lois Godbold
ve üvey babam Richard Godbold
Müteveffa babam Richard Shermer
ve üvey annem Betty Shermer
Sine quibus non
Kelimenin tam anlamıyla

İÇİNDEKİLER

Önsöz	Uzun Bir Tartışma	5
I. Kısım	**Ahlakın Kökenleri**	
1. Bölüm	Aşkın Ahlak: Evrim Etiği Nasıl Yüceltir	23
2. Bölüm	Neden Ahlaklıyız: Ahlakın Evrimsel Kökenleri	32
3. Bölüm	Neden Ahlaksızız: Savaş, Şiddet ve İçimizdeki Soysuz Vahşi	79
4. Bölüm	Kaderimin Efendisi: Belirlenmiş Bir Evrende Ahlaki Seçimler Yapmak	124
II. Kısım	**Koşullu Etik Bilimi**	
5. Bölüm	Tanrı Olmadan da İyi Olabilir miyiz?: Bilim, Din ve Ahlak	163
6. Bölüm	Nasıl Ahlaklı Oluyoruz: Mutlak, Göreli ve Koşullu Etik	183
7. Bölüm	Nasıl Ahlaksız Oluyoruz: Doğru ile Yanlış ve Aradaki Farkın Anlaşılması	210
8. Bölüm	Aşmak: Hoşgörü, Özgürlük ve İnsanlık İçin Olasılıklar	257
Ek I	Babun Biçimindeki Şeytan Evrim Etiğinin Evrimi	304
Ek II	İnsanın Evrensel Özelliklerinin Alt Kümesi Olarak Ahlaki ve Dini Evrenseller	328
Notlar		336
Kaynakça		374
İllüstrasyonlar		395
Teşekkür		397

UZUN BİR TARTIŞMA

> Saygınlığımız tümüyle düşünceye dayanır. İyi düşünmeye çabalayalım öyleyse: etiğin ilkesi budur.
>
> –Blaise Pascal, *Düşünceler, II*, 1670

1959'da profesyonel gökbilimcilere, o dönemde henüz karara bağlanmamış olan birbirine rakip iki kozmolojik kuramla ilgili tartışma hakkındaki görüşleri soruldu: "Evrenin başlangıcı milyarlarca yıl önceki bir Büyük Patlama'ya mı dayanmaktadır?" Üçte birinin yanıtı evet oldu. "Madde uzayda sürekli olarak yaratılmakta mıdır?" Neredeyse yarısı evet yanıtını verdi. En anlamlısı da, "Bu tür bir Gallup anketi bilimsel ilerleme açısından yararlı mıdır?" sorusunu % 100'ü hayır diye yanıtladı.[1]

Son soruda oybirliğine varılmasının nedeni, bilimsel tartışmaların ortak görüşle çözüme kavuşturulamamasıdır. Ne yazık ki, karmaşık insani ve toplumsal sorunlar söz konusu olduğunda gerçeğin görüşten ayrılması hiç de kolay değildir ve bu durum en çok ahlak ve etik meseleleri için geçerlidir. Bu nedenle, *Darwin'in Hükmü* adını verdiğim bir ilkeyi uygulayacağım bu kitapta: *Yararlı olabilmesi için her gözlemin bir görüşün lehinde ya da aleyhinde olması gerekir.* İngiliz doğabilimci ve evrim kuramcısı Charles Darwin, arkadaşı Henry Fawcett'a yazdığı 18 Eylül 1861 tarihli mektupta, İngiliz Bilimsel İlerleme Birliği'nin (British Association for the Advancement of Science) bir toplantısında karşılaştığı suçlamayı yanıtlar. Darwin'i savunan Fawcett, kitabı eleştirenlerden birinin *Türlerin Kökeni*'nin fazlasıyla kuramsal olduğunu iddia ettiğini ve "olgularını önümüze koyup bırakmalıydı" dediğini bildirmiştir. Darwin'in yanıtı artık bir klasiktir: "Yaklaşık otuz yıl önce, yerbi-

limcilerin yalnızca gözlemde bulunmaları, kuram oluşturmamaları gerektiğinden söz edilirdi; bu durumda kişinin bir çakıl ocağına gidip çakıl taşlarını saymasının ve renklerini tanımlamasının yeterli olacağının söylendiğini de hatırlıyorum. Yararlı olabilmesi için her gözlemin bir görüşün lehinde ya da aleyhinde olması gerektiğinin anlaşılamaması ne tuhaf!"[2]

Yararlı olabilmesi için her gözlemin bir görüşün lehinde ya da aleyhinde olması gerekir. Benim bu kitaptaki yaklaşımım, yaptığımız iş bilim olduğuna göre hem veriler hem de kuram konusunda her türlü geçerlilik iddiasının koşullu olduğunu kabul ederek, ahlakın "neden"ini ve "nasıl"ını anlama çabasına, verilerin ve kuramın akıllıca bir kullanımıyla Darwin'in Hükmü'nü uygulamak olacak. Caltech'ten Nobel Ödüllü fizikçi Richard Feynman'ın dediği gibi, "Kuşkuyla, belirsizlikle ve bilmeden yaşayabilirim. Yanlış olabilecek yanıtlar bulmaktansa bilmeden yaşamanın çok daha ilginç olduğunu düşünüyorum. Buna izin verirsek, ilerledikçe kararsızlığımızı korursak, alternatiflere yer bırakmış olacağız. Gerçeğin, bilginin, günün mutlak doğrusunun coşkusuna kapılmayacak, hep kararsız kalacağız. [...] İlerlemek için, bilinmeyene açılan kapının aralık bırakılması gerekir." Bu görüşün, ahlak ilkelerinin kendileri kadar, ahlaki ilke ve davranışların nasılını ve nedenini açıklama amaçlı herhangi bir kuram için de geçerli olduğunu düşünüyorum.

Kuşkuyla kesinlik, açık fikirlilikle dar fikirlilik arasındaki bu dengeye ben kuşkuculuk adını veriyorum. "Mütevazı kuşku bilgenin feneridir," der William Shakespeare *Troilos ile Kressida*'da (2. perde, 2. sahne). Ahlakın kökenini, doğru ve yanlış ahlak ilkelerinin temelini *arayışımız* pek çok açıdan, yapabileceğimiz herhangi bir keşif kadar önemlidir; ahlak söz konusu olduğunda varış yeri kadar yolculuk da önem taşır. Bu ikisi birbirinden ayrılamaz. Ahlaklı davranmak isteyen kişi, emirle dayatılan ahlak ilkelerini edilgenlik içerisinde kabul edemez. Ahlak ilkeleri ahlaki muhakemeyi gerektirir. İnsani çabaya dayalı, tutarlı bir ilkeler dizisine ulaşmayı bekleyebileceğimiz diğer pek çok alanın aksine, ahlak dünyası karmaşıklık ve inceliklerle öylesine yüklüdür ki, istisnasız ahlak ilkesine ender rastlanır ve çelişkiler tutarlılıklar kadar yaygındır. Bu kitapta

ele alınan –ve insanlık durumuyla ilgili soruların en derinleri arasında yer alan– konular hakkında tutarlı davranmaya çabalarken, Ralph Waldo Emerson'ın 1841'de "Self-Reliance [Kendine Güven]"de yaptığı bir gözlemi hatırladım: "Aptalca bir tutarlılık küçük akılların gulyabanisidir." Walt Whitman'ın *Song of Myself* adlı mükemmel şiirindeki dizelerini, tutarlılığın her zaman üstün gelmediği (umarım az sayıdaki) durumlarda kendimi savunmak için kullanıyorum:

Çelişiyor muyum kendimle?
Pekâlâ öyleyse, çelişiyorum kendimle;
(Genişim ben – çokluklar var içimde.)

Bu uyarıdan, bir *apologia pro vita sua* (kişinin kendi yaşamı için bir özür) niteliğindeki bu kısa entelektüel otobiyografiden sonra, ahlakın "nasıl"ı ile "neden"inin, inancın gücü konulu üçlemenin üçüncü cildinin temelini oluşturduğunu belirtmek istiyorum. *Why People Believe Weird Things* [İnsanlar Neden Saçma Şeylere İnanır] başlıklı ilk cilt[3], *Skeptic* dergisinin baş editörü, *Scientific American*'ın yardımcı editörü ve aylık köşe yazarı olarak başlıca görev alanlarımın içerisinde yer alan çeşitli konuları ele alıyordu. Sahte bilimi ve batıl inançları araştırıp açıklayan ve zaman zaman yanlışlarını ortaya çıkaran bu kitap, sağlam bir bilimin temellerini atıyor ve düşünüşün nasıl yanlış yola saptığını gösterirken, ima yoluyla, nasıl doğru yola girdiğine işaret ediyordu. Dinle rahatsız edecek kadar birbirine yakın ve iç içe olan –reenkarnasyon, hayaletler, ölüme yaklaşma deneyimleri, ölümsüzlük kuramları, ölülerle konuştuklarını iddia eden medyumlar, yaratılışçılık ve Tanrı'nın varlığına dair sözde bilimsel kanıtlar gibi– bazı konuları ele aldığından, Tanrı'nın doğası ve varlığı, ölüm sonrası bir yaşamın olasılığı ve bilimle dinin ilişkisi hakkındaki görüşlerimi belirtmem istendi kaçınılmaz olarak. İlk başlarda yanıtlarım küstahçaydı. "Ölümden sonraki yaşam konusundaki görüşleriniz nedir?" diye soruluyordu örneğin. "Desteklıyorum," diye dalga geçiyordum göz kırparak. Ama yıllar geçtikçe, yüzlerce konferanstan ve binlerce mektuptan sonra, çoğu insan için

yaşamın temel sorularının dalga geçilecek bir konu olmadığını anladım.

Ciddi araştırmalar ve düşüncelerle –(tövbekâr Hıristiyan'dan tövbekâr ateiste ve şimdiki tanrıcı olmayan agnostik konumuma dek) çeşitli dini inanç sistemleri hakkında kafa yorarak, okuyarak ve kendimi etkin biçimde adayarak yaşam boyu edindiğim deneyimlerle düşünceleri birbirine bağlayarak– geçirdiğim birkaç yılın sonucunda, üçlemenin *How we Believe: Science, Skepticism, and the Search for God* [Nasıl İnanırız: Bilim, Kuşkuculuk ve Tanrı Arayışı] adlı ikinci cildi ortaya çıktı.[4] Bu kitapta inanç sistemlerinin doğasını, özellikle Tanrı sorusuyla ilgili olarak açıkladım ve yanıt bulma çabasında benimsenebilecek çeşitli konumları özetledim. Genel kategoriler zaten bellidir: *Tanrıcılık,* "bir tanrıya ya da tanrılara duyulan inanç" ve "evrenin yaratıcısı, yüce hâkimi olan tek bir Tanrı'ya inanmak"tır. *Ateistlik*, "bir Tanrı'nın varlığına inanmamak ya da inkâr etmek"tir. *Agnostiklik* ise "bilmemek, bilinmez, bilinemez"dir. *Oxford English Dictionary*'de yer alan bu yaygın tarihsel kullanımları, dinbilimci ve felsefecilerin getirdikleri ince nüansları değil, insanların bu terimleri anlama ve kullanma biçimlerini temsil ettikleri için veriyorum. (*Nasıl İnanırız*'da bu terimler ve özenle sınıflandırılmış onlarca konum içerisinde nasıl incelenebilecekleri konusunda kapsamlı bir bibliyografya denemesi sundum). Ahlakı öncelikle bir agnostik ve tanrıcı olmayan kişi konumundan tartışacağım için, bu terimlerle ne kastettiğime açıklık getirmem gerekiyor.

Agnostik sözcüğü (türevi olan *agnostiklik* ile birlikte), 1869'da İngiliz evrim biyoloğu Thomas Henry Huxley tarafından şu anlamda kullanılmıştır: "Maddi olguların ardında ve ötesindeki hiçbir şeyin varlığının bilinmediğine, şimdilik bilinemez sayılabileceğine ve özellikle de her şeyin yaratıcısı olan Tanrı'nın ve görünmeyen bir dünyanın, hakkında hiçbir şey bilmediğimiz konular olduğuna inanan kişi."[5] Bu kullanıma ve Tanrı'nın varlığını kanıtlama ya da çürütme amaçlı, bir ömür boyu süren (ve tam bir başarısızlıkla sona eren) araştırmama dayanarak, Tanrı sorusunu *çözümsüzlük sanatı* olarak tanımladım ve evren hakkındaki bir yorumla kişinin şahsi inançları hakkındaki bir yorum arasında, önemli olduğunu düşündü-

ğüm bir ayrım yaptım. Evren hakkındaki bir yorum olarak agnostiklik, bence Tanrı meselesinde benimsenebilecek en akılcı konumdur, çünkü bilim ve akıl kıstaslarına göre Tanrı bilinemez bir kavramdır. Tanrı'nın varlığını ampirik kanıtlar ya da akılcı analiz yoluyla ne kanıtlayabilir ne de çürütebiliriz (gerçi bence ateistlerin Tanrı'nın yokluğuna dair savları, tanrıcıların ilahi gücün gerçekliğine dair savlarından biraz daha güçlüdür). Bu nedenle, bilimsel bir açıdan, hem tanrıcılık hem de ateistlik evrenle ilgili yorumlar olarak savunulamaz konumlardır. Ama insanın kişisel bir inanca ya da inançsızlığa dayanarak düşünmesi ve hareket etmesi gerekir; bu nedenle, bir etiket kullanmak zorunda kaldığımda (ki bundan genellikle kaçınmaya çalışırım) kendime "tanrıcı olmayan" diyorum; Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu konusunda bahse girmek zorunda kalsam, yokluğu üzerine bahse girer ve hayatımı buna göre yaşarım. Tanrıcı olmamanın agnostiklikle ilgili yaygın bir yanlış anlamadan kaçınmak gibi bir avantajı da vardır: Bir karara varmadan önce Tanrı'nın varlığına (ya da yokluğuna) dair daha fazla kanıt beklediğiniz, Tanrı'nın varlığını kanıtlayacak ya da çürütecek yeni kanıtların birdenbire ortaya çıkacağını (ya da çıkabileceğini) varsaydığınız bir konum olduğu görüşü. Yanılıyor olabilirim elbette ve kanıtlar birdenbire ortaya çıkabilir, ama o güne dek bir Tanrı olmadığını ve Tanrı meselesinin çözülemez olduğunu varsayacağım. Bir Tanrı var mı? sorusu, bunu sormanın uygun yolu bile değildir. Daha iyi bir soru şudur: Bir Tanrı'nın olup olmadığını bilmek mümkün mü? Benim yanıtım kesinlikle olumsuzdur. *Tanrıcı olmamak*, *ateistliğin* genellikle karşı karşıya kaldığı küçümseyici önyargılardan, komünizmle, liberalizmle, postmodernizmle, ahlak ve kültürdeki genel yozlaşmayla ilişkilendirilmekten kaçınmayı da sağlar. Bu tür çağrışımlar ateistler açısından gülünç ve aşağılayıcıdır, ama günümüz kültüründe yaygın oldukları görülmektedir.

Nasıl İnanırız'da Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu dışında, inanç sistemlerinin doğası ve yapısı; dinin psikolojisi, antropolojisi ve sosyolojisi; insanların Tanrı'ya neden inandıkları ve başkalarının Tanrı'ya inandığını neden düşündükleri; bilimle din arasındaki ilişki; mitlerin kökeni ve öykü anlatma güdüsü; dinle ahlak arasındaki

ilişki ve olağanüstü karşılıklı bağımlı bir evrende nasıl anlam bulabileceğimiz gibi konuları da ele aldım. *İnsanlar Neden Saçma Şeylere İnanır*'ın yayımlanmasından sonra olduğu gibi, *Nasıl İnanırız* 1999'da yayımlandığında da pek çok mektup aldım; bu kez sorgulanan şey, dinin başlıca işlevinin, hem geleneksel avcı-toplayıcı topluluklara hem de günümüz devlet toplumlarına hizmet eden iki amacında bulunabileceği yönündeki iddiamdı: (1) açıklama, (2) toplumsal kaynaşma. Mitler ilk amacı karşılarken, dünyanın ve yaşamın kökenlerini ve doğasını açıklarlar ve bu bakımdan yerlerini büyük oranda bilime kaptırmışlardır. Bilim Çağı'nda yaşıyoruz ve bizim mitolojimiz bilimciliktir. Dünyanın ve yaşamın kökenleriyle doğası hakkındaki açıklamalar, eskilerin bilgi ve bilgeliğini koruyan dilenci keşişlerin kuşaktan kuşağa aktardıkları nihai gerçekler değildir; tersine, bunlar hep koşulludur, sürekli değişirler ve en iyisi ampirik kanıtlar, deneysel sınama ve mantıklı muhakemeyle ifade edilmeleridir.

Bilimin kazandığı zafere ve bilimciliğin kültürel nüfuzuna rağmen din, daha önce hiç olmadığı kadar güçlenip büyümektedir. Özellikle Amerika'da, ama başka ülkelerde de, bir ilahi güce inandığını itiraf edenlerin sayısı –ve nüfus içerisindeki oranı– hiç bu kadar yüksek olmamıştır. Bu dikkat çekici eğilime getirilen açıklamalar, onları öneren kuramcılar kadar çeşitli ve karmaşık olsa da, genel bir nedensel vektör dinin ikinci amacında, yani toplumsal bağlamında bulunabilir. Bilim Devrimi'nden ve Aydınlanma Çağı'ndan bu yana din, dünyayı açıklama işinden yavaş yavaş ama geri dönülmez bir şekilde uzaklaşıp, en iyi yaptığı şeye –toplumsal düzen ve ahlaki gelişim için bir temel oluşturmaya– odaklanmıştır. İnsanların çoğu kiliseye evrenin ve yaşamın başlangıcı konusunda bir açıklama duymak için gitmez (ve bunun için gitseler bile, modern bilimin bulguları hakkında biraz bilgileri varsa, her şeyin on bin yıldan kısa bir süre önce altı gün içinde yaratıldığını öne süren Yaratılış mitini sözcüğü sözcüğüne kabul etmeleri gerektiği söylendiğinde dehşete düşeceklerdir.) Halkın büyük bir kısmı oraya kafa dengi dostları, komşuları ve iş arkadaşlarıyla bir araya gelip kendi yaşantılarının ve yaşamın anlamını düşünmek ve öykülerde, mitlerde ve günlük

yaşamın hepimizin karşısına çıkardığı karmaşık sorunlarla ilgili anekdotlarda verilen nasihatlerden ahlaki mesajlar çıkarmak için gider. Bugüne dek bilimin –hatta bilimciliğin– bu toplumsal bağlamda yapacak ya da söyleyecek çok az şeyi olmuştur ve dinle bilim arasında hiçbir çelişki bulamayacağımız nokta özellikle burasıdır. Yorumcular bir çelişki olduğunu savunduklarında, örneğin yerkürenin yalnızca 6.000 yaşında olduğunu iddia etmenin, en az 4,5 milyar yaşında olduğuna işaret eden yerbilim ve gökbilim verileriyle doğrudan çeliştiği, açıklayıcı bağlamdaki bir dini düşünmektedirler. Din dünyanın gerçek yapısı konusunda sözde bilimsel iddialarda bulunmadığı sürece, bilimle din arasında hiçbir çelişki yoktur.

Burada elbette, dünyaya ve yaşamlarımıza ölçülebilir ve aktif bir müdahalesi bulunmayan bir Tanrı varsayımından yola çıkılır. Örneğin, dua Tanrı'yı bir kişinin hastalık ya da kazadan kurtulmasına müdahale etmeye ikna ediyorsa, kendileri için dua edilen hastaların, dua edilmeyenlere kıyasla hastalık ya da kazaları daha çabuk atlatması gerekir. Bugüne dek dua ve şifacılık çalışmalarının ya anlamsız olduğu, ya da anlamlı olsa bile derin metodolojik eksiklikler içerdiği görülmüştür.[6] Bu düzeltmeyi de yaptığımıza göre, bilim ve din vadisine barış hâkim olmalıdır ... ve aslanla kuzu yan yana huzur içinde yatacaklardır.

Ahlakın Nasılı ve Nedeni

Ahlaki sorunların neredeyse tümü başkalarıyla nasıl etkileşim kurduğumuzla ilgili olduğundan, ahlak üzerine yapılacak inceleme, özünde, insanoğlunun özellikle toplumsal düzeyde yaptığımız şeyleri neden yaptığının incelenmesidir. Ahlak ve etik derken neyi kastederiz? Ben *ahlakı, toplumsal bir grubun kuralları bağlamında doğru ve yanlış düşüncelerle davranışlar* olarak tanımlıyorum. *Etiği, toplumsal bir grubun kuralları bağlamında ahlaki düşüncelerle davranışlar hakkındaki bilimsel inceleme ve kuramlar* olarak tanımlıyorum. Diğer bir deyişle ahlak, doğru ve yanlış düşünce ve davranış meseleleriyle, etik ise doğru ve yanlış düşünceyle davranışın in-

celenmesiyle ilgilidir. Bu kitabın ilk yarısında öncelikle ahlak, ikinci yarısındaysa etik ele alınıyor. Yani "Ahlakın Kökenleri" başlıklı I. Kısım, ahlaki duyarlılıklar dediğimiz şeyle bağlantılı düşünce, davranış ve duyguların gelişmesine, "Koşullu Etik Bilimi" başlıklı 2. Kısım da etik sistemlerinin –mutlak, göreli ve kendi koşullu etik kuramım– gelişmesine ve bunları evrimsel ve kültürel mirasımızla nasıl uzlaştırabileceğimize odaklanıyor.

İyilik ve Kötülüğün Bilimi, *Nasıl İnanırız*'ın kaldığı yerden devam ediyor. Dini, mitler yaratıp geliştirmek, özgeciliği ve işbirliğini teşvik etmek, bencilliği ve rekabetçiliği caydırıcı hale getirmek ve bir toplumun üyeleri arasındaki işbirliği yapma ve birbirine karşılık verme düzeyini ortaya çıkarmak için, insan kültürünün ayrılmaz bir mekanizması olarak gelişmiş bir toplumsal kurum olarak tanımlıyor. Kitabın ilk yarısında bu cümleyi ayrıntılı olarak açacağım, ama şimdilik söylemek istediğim, devlet gibi kurumlar ya da yasalar ve haklar gibi kavramlar daha ortada yokken, dinin insan etkileşimlerinin kurallarını dayatacak bir toplumsal yapı olarak gelişmiş olduğudur. Temel özgürlüklerin korunması için devletçe yürürlüğe konan anayasal haklardan çok önce, insanlar iyi niyeti güçlendirecek ve aşırı hırsı, açgözlülüğü ve benzeri kötülükleri azaltacak çeşitli davranış kontrolü mekanizmaları tasarlamışlardı. İnsani erdem ve kusurların, azizlerin ve günahkârların dinsel temeli, gayri resmi bir ahlaklı ve ahlaksız davranış psikolojisinin kurallarla düzenlenmesidir aslında. Biz insanlar hiyerarşik bir sosyal primat türüyüz, bu nedenle kurallara, ahlak derslerine ve bunları uygulayacak bir toplumsal yapıya ihtiyaç duyarız. Toplumsal bağlamda, bu toplumsal yapı dindir ve Tanrı –hatta yalnızca inananların beyinlerinde var olan bir Tanrı– kuralların nihai dayatıcısıdır.

Berkeley'deki California Üniversitesi'nden sosyal bilimci Frank Sulloway'le birlikte yürüttüğüm (sonuçları *Nasıl İnanırız*'da verilmiş olan) bir çalışmada, insanların Tanrı'ya inanmaları konusunda en sık gösterdikleri nedenlerden biri, ilahi bir güç olmadan ahlakın nihai bir temelinin olmayacağıydı. Bu inancın kaynağı, söz konusu üç unsur –ahlak, Tanrı ve din– çok uzun zamandır iç içe geçtiği için, bu üç kültürel varlık arasındaki bağlantının altında evrimsel bir te-

melin bulunması olabilir. Örneğin Fransız Devrimi'nde ("Liberté, Egalité, Fraternité" ve "İnsan Hakları") ve Amerikan Devrimi'nde ("yaşama, özgür olma ve mutluluğu arama" hakkı ve "tüm insanlar eşit yaratılmıştır") ifade bulan dünyevi ahlak sistemleri yüzlerce yıllıktır. Örneğin Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da ifade bulan dinsel ahlak sistemleri binlerce yıllıktır. Örneğin Paleolitik toplumlarının günümüzdeki kalıntıları olan yerli halklarda ifade edilen evrimsel ahlak sistemleri on binlerce yıllıktır. Neden ahlaklı olduğumuzu (yalnızca yaklaşık bir anlamda değil) nihai anlamda kavrayabilmek için, anatomik açıdan modern insanların geçinmek ve avcılar, parazitler, hastalıklar, kazalar, beklenmedik doğal olaylarla dolu bir dünyada hayatta kalmak için çabalayan küçük avcı-toplayıcı gruplar halinde diğer insangiller türleriyle birlikte yaşadıkları o çok uzak çağlara; hiyerarşiler, çatışmalar ve hâkimiyet, statü, kabul görme ve eş bulma rekabetiyle dolu bir toplumsal ortama dönüp bakmamız gerekir.

Neden ahlaklı olduğumuz sorusunu, bir evrim biyoloğunun neden acıktığımızı (bizi yemeye yöneltmesi için) ya da seksin neden keyif verdiğini (bizi üremeye yöneltmesi için) sorabileceği şekilde soruyorum. *Neden* soruları, *nasıl* sorularından farklıdır. *Nasıl* soruları yaklaşık nedenlerle –bir yapı ya da işlevin ilk ya da en yakın nedeni veya amacıyla– ilgilidir. Acıkırız çünkü kan şekerimiz düştüğünde beynimizdeki hipotalamus bu düşüşü saptar ve açlık hissi yaratarak bizi yemeye yönelten kimyasal maddeleri salgılar. Seksin keyif verici olması da aynı şekilde, orgazm sırasında eşler arasındaki bağı geliştiren oksitosinin salgılanması gibi fizyolojik nedenlerle açıklanır; özellikle uyarlayıcı bir işlevdir bu, çünkü insan bebekleri çok uzun bir süre çaresiz durumda kaldıklarından (bir ebeveyn ve bir sperm ya da yumurta vericisi yerine) iki ebeveynin çabalarına ihtiyaç duyarlar. Ama bunlar en yakın açıklamalardır. Evrim biyologları nihai nedenlerle de –bir yapı ya da işlevin (Aristocu anlamda) ereksel nedeniyle ya da (teleolojik anlamda) son amacıyla– ilgilenirler. Acıkırız ve azarız, çünkü bir türün hayatta kalması sonuçta yiyeceğe ve sekse bağlıdır; sağlıklı yiyeceklerin tadını daha fazla beğenen ve seksi son derece zevkli bulan organizmalar arkalarında

daha fazla döl bırakmışlardır. Ayırt edici bir üreme başarısı doğal seçilimin nihai ürünü; doğal seçilim de evrimin ardındaki temel itici güç olduğundan, bu soruları yanıtlama çabamızda nihai bir nedensel düşünüş düzeyine ulaşmış bulunuyoruz.

Açlık ve seks, evrim kuramcıları için görece kolay hedeflerdir elbette. Psikolojik ve –özellikle de ahlaki davranışı içeren– sosyal davranış, tamamen farklı bir sorun türüdür. Ama bu yüzden evrimsel analizin dışında kalmaz. Türümüz (en azından, özellikle toplumsal sistemlerde ifade bulduğu şekliyle beyin ve davranış açısından) muhtemelen yeryüzündeki en karmaşık tür olsa bile, yine de bir hayvan türüyüz ve dolayısıyla evrimin etkisinden bağışık değiliz. Sosyal ve ahlaki davranışla ilgili nihai "neden" soruları çok daha zorlayıcı olmakla birlikte, yine de evrimsel analize tabi tutulmalıdır. Bir buçuk yüzyıl önce Charles Darwin tarafından kurulmuş olan ve günümüzde de hararetli bir araştırma ve tartışma alanı olarak varlığını sürdüren, özellikle bu konuya ayrılmış, evrim etiği adlı bir bilim var. Evrim etiği, evrim psikolojisi diye adlandırılan ve tüm sosyal ve psikolojik insan davranışlarını bilimsel olarak incelemeyi amaçlayan daha geniş kapsamlı bir bilimin alt dalıdır. Bu bilimlerin temel önermesi, insan davranışının, insangiller grubundan avcı-toplayıcılar olarak geçirdiğimiz yüz binlerce yıl, ayrıca primatlar olarak geçirdiğimiz milyonlarca ve memeliler olarak geçirdiğimiz on milyonlarca yıl boyunca gelişmiş olduğudur. Dolayısıyla evrim psikolojisi, tüm hayvan davranışlarını inceleyen sosyobiyoloji ve etolojinin bir dalıdır. En gelişmiş primatların çoğunda –şempanzeler, bonobolar, goriller ve orangutanlar– ahlaki davranışların ancak en ilkel biçimlerinin görülmesi bakımından insanlar ne kadar benzersiz olsalar da, öncelikle bir hayvan türü olduğumuz için, bütün bu alanlardan elde edilen bulgular insanların ahlaki davranışlarıyla ilgili incelemelere uygulanabilir. Son olarak, *İyilik ve Kötülüğün Bilimi* bilimsel bir çalışma olduğundan, arkeoloji, tarih, antropoloji, sosyoloji, bilişsel ve sosyal psikoloji, nörofizyoloji, davranış genetiği ve evrim biyolojisi gibi evrim etiği, evrim psikolojisi, sosyobiyoloji ve etolojiyle en yakından bağlantılı bilimlerden gelen delil ve bulgulardan yararlanıyor.

Bu bilimsel ahlak kuramı, insanların toplumsal primatlardan ahlaki primatlara doğru nasıl evrildikleri ve ahlaki ilkelerin temelinin ampirik kanıtlar ve mantıklı muhakeme üzerine nasıl kurulabileceği konusunda bir tez geliştirecek. Dolayısıyla, bu kitap iki derin ve temel sorunu ele alıyor: (1) ahlakın kökenleri, (2) etiğin temelleri. Yani ahlakın nedeni ve nasılı. Bunların içerisinde, insanlık tarihinin en mükemmel beyinlerini meşgul etmiş olan sorular yatıyor: Ahlaklı ya da ahlaksız olmak doğamıza mı bağlı? Doğal kuvvetlerin etkisiyle evrildiysek, ahlakın doğal amacı neydi? Önceden belirlenmiş bir evrende yaşıyorsak, nasıl özgürce ahlaki seçimler yapabiliriz? İyi ve kötü var mı, eğer varsa kökenleri nedir? İyi insanların başına kötü şeyler neden gelir? Ahlak ilkelerini geçerli kılacak bir harici kaynak yoksa, her şey mubah mıdır? Tanrı olmadan da iyi olabilir miyiz? Doğruyla yanlış arasındaki farkı nasıl anlayabiliriz?

"Ahlakın Kökenleri" başlıklı I. Kısım'daki dört bölümde, ahlakın kökenleri konusunda bir kuram sunuluyor. Ahlakın "neden" sorusunu ele alıyor bu kısım. "Aşkın Ahlak" başlıklı 1. Bölüm'de, aşkın bir onay kaynağı (çoğu kişi için bu, Tanrı'dır) olmadığında, tüm etik sistemlerinin ahlaki göreciliğe ya da ahlaki nihilizme indirgeneceği yönündeki itiraza yanıt sunuluyor. En derin ahlaki düşünce, davranış ve duyarlıkların yalnızca bireylere ya da tekil kültürlere değil, türün tamamına ait olduğu gerçeğine dayanarak, evrim etiğinin yüceltici, ahlakın da aşkın olabileceğini gösteriyorum. "Neden Ahlaklıyız" başlıklı 2. Bölüm'de, ahlaki duyarlıkların ve ahlaklı davranışın gelişimini açıklamak üzere, biyo-kültürel evrim modeline dayalı kuramımı sunuyorum. Bu bölümde, ahlak-öncesi duyarlıkların atalarımızda öncelikle biyogenetik kontrol altında geliştiği bir milyon yıllık süreç, ahlaki duyarlıkların yalnızca bizim türümüzde geliştiği yüz bin yıllık süreç, ahlaki davranışımızın şekillenmesinde sosyokültürel etmenlerin giderek baskınlaştığı yaklaşık 35.000 yıl önceki geçiş dönemi ve ahlaki duyarlıkların resmi etik sistemleri içerisinde dizgeleştirildiği son 10.000 yılda yaşanan değişim gözden geçiriliyor. "Neden Ahlaksızız" başlıklı 3. Bölüm, insanlığın daha karanlık yanını ele alıyor: hem ahlaklı hem de ahlaksız hayvanlar olduğumuzu gösteren savaşlar, şiddet ve içimizdeki soysuz vahşi.

Klasik kötülük sorununu ele alıyorum burada: Tanrı kadiri mutlak ve iyiyse, kötülük neden var? Tanrı ne kadiri mutlak ne de iyiyse, mantıksal olarak kötülük var olabilir; ama inananların çoğunun inandığını söyleyeceği ya da bağlanacağı bir ilahi güç değildir bu. Tanrı yoksa, Yahudi Soykırımı ölçeğinde bir kötülükle nasıl başa çıkarız? Nihai yargılama yoksa, yaptıkları kötülükler kötü insanların yanına kâr mı kalacaktır? Bu muammayı aşmak için bir yol öneriyorum ve tüm insanların ortak bir insanlığı paylaştıklarını göstererek, Soylu Vahşi ve barışçı yerli mitini çürütüyorum. Son olarak, "Kaderimin Efendisi" başlıklı 4. Bölüm'de, önceden belirlenmiş bir evrende ahlaki seçimlerin nasıl yapılabileceğini ele alıyorum. Özgür irade sorununa (tek bir çözümün yeterli olacağına inanmadığımdan) birkaç çözüm öneriyorum – eğer Tanrı kadiri mutlaksa ya da doğa (tüm sonuçların nedenlerinin olduğu) nedensellik yasasıyla yönetiliyorsa, yanlış ahlaki seçimlerimizden sorumlu tutulmak bir yana, özgür ahlaki seçimler yapmamız nasıl beklenebilir? Hem felsefe hem de bilim, geçerli çözümler sunuyor.

2. Kısım'daki "Tanrı Olmadan da İyi Olabilir Miyiz?" başlıklı 5. Bölüm'de, inananların en sık başvurduğu, dışsal bir ilahi onaylama ve nesnelleştirme kaynağı olmadan ahlak ilkelerinin evrensel olarak benimsenemeyeceği ya da tutarlı bir biçimde uygulanamayacağı savı ele alınıyor. "Nasıl Ahlaklı Oluyoruz" başlıklı 6. Bölüm'de, insanlık tarihi boyunca geliştirilmiş çeşitli mutlak ve göreli etik sistemleri inceleniyor, her birinin güçlü ve zayıf yönleri gösterilerek, insan toplumu ve kültürünün karmaşıklığı nedeniyle hiçbir etik sisteminin yeterince kapsayıcı ya da tümüyle tutarlı olamayacağı sonucuna varılıyor; bu bölümde ayrıca, ne mutlak ne de göreli olan bir koşullu etik bilimi sunuluyor, ahlak ilkelerinin çoğu zaman çoğu durumda çoğu insan için nasıl geçerli olabileceği gösteriliyor. Koşullu etik ahlaki sorumluluğu reddetmez, ama hepimiz ahlaki eylemlerimizden sorumlu olsak da, insanların ve insani toplumsal sistemlerin kusurluluğunu dikkate almanın bağışlama ve kefarete olanak tanıyacağının kabulüyle, hoşgörüye ve çeşitliliğe yer verir. "Nasıl Ahlaksız Oluyoruz" başlıklı 7. Bölüm'de, doğruyla yanlış arasındaki farkı görmemizi sağlayan bazı ilkeler inceleniyor ve bu

ilkeler gerçeği söyleme ve yalan söyleme, zina, pornografi, kürtaj, klonlama, genetik mühendisliği ve hayvan hakları gibi bir dizi etik sorununa uygulanıyor. "Aşmak" başlıklı 8. Bölüm'de, türümüzün, kendi grubumuzun üyelerine yönelik daha büyük bir dostluğa yol açacak uzun bir evrimsel güzergâh ve bizim grubumuzun üyeleri olsun ya da olmasın, daha fazla yerde daha çok insan için daha fazla özgürlüğe doğru giden uzun bir tarihsel yol üzerinde ilerlediği yönündeki kanıtlar ele alınıyor. Bu analizden, biri kişisel hoşgörüyle diğeriyse siyasi özgürlüklerle ilgili, insanların neden ve nasıl daha işbirlikçi olabileceklerini ve olmaları gerektiğini gösteren kapsamlı bilimsel verilere dayalı iki öneri çıkıyor.

Son olarak, kitabın sonunda iki ek var. "Babun Biçimindeki Şeytan" başlıklı Ek 1'de, Darwin'den başlayıp evrim psikologlarının en son bulgularına doğru ilerleyerek, ahlaki davranış hakkındaki bilimsel çalışmaların geçmişi ve evrimsel etiğin evrim tarihi anlatılıyor. Ek II'de, insanların dini ve ahlaki evrensel özellikleriyle, ahlaki davranışımızın evrimsel doğası hakkında ek kanıtlar sunularak 2. Bölüm takviye ediliyor.

Hepsi bu. Gerisi ayrıntı. Ama on dokuzuncu yüzyılın Fransız romancısı Gustave Flaubert'in "Le bon Dieu est dans le détail" diyerek gözlemdiği, yirminci yüzyıl mimarı Ludwig Mies van der Rohe'nin akıllıca (ve mesleğine uygun bir biçimde) yinelemiş olduğu gibi, "Tanrı ayrıntıdadır". Elinizdeki kitabın toplamını ve özünü bu ayrıntılar oluşturuyor.

I

AHLAKIN KÖKENLERİ

İnsanla daha alt düzeydeki hayvanlar arasındaki tüm farklılıklardan en önemlisinin ahlak anlayışı ya da vicdan olduğunu savunan yazarların düşüncelerine tümüyle katılıyorum. [...] İnsanı bir türdeşi için bir an bile duraksamadan hayatını riske atmaya, ya da gereğince kafa yorduktan sonra, yalnızca derin bir doğru ya da görev anlayışıyla harekete geçerek büyük bir amaç uğruna hayatını feda etmeye yönelten, bu en yüce insani niteliktir. [...] Şu önerme son derece olası görünüyor bana: Ebeveyn ve evlat sevgisi de dahil olmak üzere, belirgin toplumsal içgüdüler bahşedilmiş herhangi bir hayvan, kaçınılmaz olarak bir ahlak anlayışı ya da vicdan kazanacaktır.

–Charles Darwin, *İnsanın Kökeni*, 1871

1

AŞKIN AHLAK: EVRİM, ETİĞİ NASIL YÜCELTİR

Kişi, hangi kaynaktan gelirse gelsin gerçeği kabul etmelidir.
–Musa İbn-i Meymun, *Sekiz Bölüm*, on ikinci yüzyıl

Oxford Üniversitesi'nden evrim biyoloğu Richard Dawkins, bir bilim adamından duyduğumuz en dürüst ve varoluşsal açıdan en etkileyici yorumlardan birini yaparak, "gözlemlediğimiz evren, temelinde ne bir tasarım, ne bir amaç, ne iyilik, ne kötülük; sadece kör, acımasız bir kayıtsızlık varsa, tam da beklememiz gereken özelliklere sahiptir," demişti.[1] Evrim kuramının, özellikle de bu kuramın ahlak ve etik alanı başta olmak üzere insan düşüncesiyle davranışına uygulanmasının tam anlamıyla kabul görmesinin önündeki, benim görüşüme göre en büyük engelin özüne geliyoruz burada: Evrimin etik nihilizm ve ahlaki yozlaşmayla denk tutulması. Acımasız ve duyarsız bir kozmosta işleyen kör doğal kuvvetlerin bir ürününden başka bir şey değilsek, mutlak etik standartlarını ya da nihai ahlaki anlamı nerede bulabiliriz? Bu soruya kendi yanıtımı aşağıda vereceğim, ama Charles Darwin, başyapıtı olan *Türlerin Kökeni*'nde Dawkins'in gözlemine yıllar öncesinden bir yanıt verirken bunu daha özlü bir biçimde dile getirir: "Tüm varlıklara özel yaratımlar değil de, Kambriyen sistemindeki ilk yatağın tortulanmasından çok önce yaşamış birkaç varlığın soyundan gelmiş varlıklar olarak baktığımda, bana yücelmiş görünüyorlar."[2] Evrimin neresi yüceltici olabilir ve evrim etiğine dayanarak aşkın bir ahlakı nasıl kurabiliriz? Yanıtı aşağıda.

Ahlaki Bir İkilem

Yunan filozof Platon, *Euthyphron* adlı diyaloğunda, günümüzde "Euthyphron İkilemi" diye bilinen şeyi ortaya koymuştur; gözde başkahramanı –hırçın siyasi atsineği Sokrates– Euthyphron adlı genç bir adama şu soruyu sorar: "Benim ilk olarak anlamak istediğim nokta şudur; tanrıların sofu ya da kutsal olanı sevmelerinin nedeni onun kutsal olması mıdır, yoksa tanrılar tarafından sevildiği için mi kutsaldır?" O zamandan bu yana çoğu felsefeci ve teolog için olduğu gibi, Platon için de temel varsayım, ahlak ilkelerinin mutlak, ebedi ve anlamlı sayılabilmeleri için bir Tanrı ya da tanrılarla bağlantılı olmaları gerektiğidir. Sokrates, Tanrı'nın doğal olarak ve kendisinin haricinde oluşan ahlak ilkelerini doğru ("kutsal") oldukları için mi benimsediği, yoksa bu ahlak ilkelerinin Tanrı tarafından yaratıldıkları için mi doğru oldukları konusunda bir ikilem bulunduğunu göstermeye çalışmaktadır Euthyphron'a. İkisi birden olamaz.[3]

Hangisi seçilirse seçilsin, teologlar ve din filozofları bu paradigmaya dayanarak Tanrı'yı ahlaki sürecin ayrılmaz bir parçası haline getirdiler. On üçüncü yüzyılda yaşamış Katolik bilgin Aquinolu Tommaso, Tanrı'nın doğal olarak oluşan ahlak ilkelerini desteklediğini, bize aşıladığını, sonra da akılcı analiz, dualar ve Tanrı vergisi sezgisel ahlaki muhakeme melekesi yoluyla bu ilkeleri keşfettiğimizi savunarak, ahlaki gelişim konusunda bir doğa yasası kuramının temellerini attı. Ockhamlı William ve Samuel Pufendorf ise aksine, Euthyphron İkilemi'ndeki ikinci seçeneği yeğleyerek, Tanrı'nın ahlak ilkelerini ilahi hüküm yoluyla özgürce yaratmış olduğu yönündeki *İlahi Buyruk Kuramı*'nı ve *iradeciliği* savundular. Hugo Grotius ilk seçeneği benimseyerek Tanrı'nın zaten mevcut olan bazı ahlak ilkelerini onayladığını öne sürdü. Bütün bu yorumcuların varsayımı elbette, ahlak ilkelerinin yaratılması ve/veya onaylanması sürecine Tanrı'nın bir düzeyde dahil olduğudur.[4]

Ama on sekizinci yüzyıla gelindiğinde, özellikle de Aydınlanma olarak bilinen entelektüel ve kültürel hareket içerisinde yer alan –başta ateist İskoç felsefeci David Hume olmak üzere– bazı felse-

feciler, Tanrı'yı ahlak denkleminden tümüyle çıkararak Euthyphron İkilemi'nin temel önermesine meydan okudular. Thomas Jefferson, John Locke ve başkalarıysa tam olarak ateist olarak sınıflandırılmamakla birlikte (Aydınlanmacı entelektüeller arasında deizm yaygın bir inançtı; bu inanca göre Tanrı dünyayı yaratmış, sonra da işlerin kendi yolunda gelişmesi için bir kenara çekilmiştir), ahlak ilkelerini doğal hukuka dayandırmaya çalıştılar – etiği insani sözleşmelerden ibaret bir konumun üzerine çıkarmak için doğanın tanrılaştırılması gibi bir şeydi bu. Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluş bildirgesinin bir cümlesinde de görürüz bunu: "Tüm insanların eşit yaratıldığının, Yaratıcı tarafından bazı vazgeçilmez Haklar tanındığının, bunların arasında Yaşama, Özgürlük ve Mutluluğu Arama hakkının da bulunduğunun, kendiliğinden Doğru olduğuna inanıyoruz." Yaratıcı (küçük *y* ile) doğa olsa bile haklar yine de vazgeçilmezdir – toplum ya da insanlar onları geri alamaz, çünkü toplum ya da insanlar yaratmamıştır bu hakları.

Euthyphron İkilemi'nde bir başka sorunla da karşılıyoruz: Tanrı'yla ahlak ilkeleri arasında bir bağ varsa –pek çok kişi, anlamlı bir etik sisteminin yaratılması için böyle bir bağın olması gerektiğini savunmaktadır– doğru ve yanlışa dair her ahlaki beyan ilahi bir esin mi içerir? Peki ya Usame bin Ladin'in, Adolf Hitler'in, Josef Stalin'in, Tomás de Torquemada'nın benimsedikleri ahlak ilkeleri? Onların tartışmalı etiklerinin kökeni de mi yukarılara dayanıyordu? Yoksa onların "doğru" ahlaki eylemleri Tanrı'nın iradesine dair doğru bir anlayıştan, "yanlış" ahlaki eylemleri de ilahi sürece dair anlayışlarındaki bir bozulmadan mı kaynaklıyordu? Ya inançsızların, ateistlerin ve agnostiklerin ahlakı? Onların ahlaki duyarlıkları yalnızca çevrelerindeki dini kültüre dayanırken, inananların ilkeleri Tanrı'dan mı kaynaklanıyordu? Euthyphron İkilemi'ndeki tutarlılık sorunları saymakla bitmez.

Bu ikilemi aşmanın basit bir yolu var: Tanrı'yı tamamen bu tartışmanın dışında bırakıp, tüm sonuçların bilimsel analize tâbi doğal nedenlerinin bulunduğu yolundaki, bilimin *metodolojik doğalcılığını* benimsemek. Buradaki varsayıma göre, insanlardaki ahlak anlayışı ve insan kültürlerindeki ahlak ilkeleri, doğa yasalarının, kültürel

güçlerin ve tarihsel koşulların bir sonucudur. Tanrı'nın varlığına ya da yokluğuna dair bir değer yargısında bulunmak istemiyorum, çünkü bu bilimsel bir yaklaşıma uymaz. Ama inananların rahatsız olmalarına da gerek yok, çünkü eğer bir Tanrı varsa, insanlarda ahlak duygularını ve insan kültürlerinde ahlak ilkelerini oluşturmak için doğa yasalarını, kültürel güçleri ve tarihsel koşulları yaratıp kullanmış olduğuna inanmak kabul edilebilir bir yaklaşımdır. Neyse ki türümüzün –ve belki de tüm türlerin– geleceği adına bilim, kanıtlara dayanarak doğrulanabilecek veya reddedilebilecek bir yanıtı ya da en azından birçok sınanabilir yanıtı ortaya çıkarabilir.

Yine de ahlaka dair tümüyle bilimsel bir açıklamada bile karşımıza bariz bir ikilem çıkar. Ahlak kurallarının kökeni doğaüstü değil de doğalsa, bunları mutlak standartlarla nesnelleştirecek aşkın bir varlık ya da güç olamaz. Mutlak standartlar yoksa, ahlak göreli olmalıdır. Harvard'dan evrim biyoloğu Edward O. Wilson bu ikilemi şöyle ortaya koymuştur: "Adalet ya da insan hakları gibi, etik kuralları da insan deneyiminden ya bağımsızdır ya da insan icadıdır." Wilson'a göre, bir tarafta "ahlaki kılavuzların insan zihninin dışında var olduğunu düşünen" aşkıncılar; diğer taraftaysa, "bunları aklın buluşları olarak gören" ampiristler vardır. Wilson ampiristtir: "İster Tanrı'dan gelsin ister başka bir şeyden, ahlaki değerlerin bağımsızlığına ve Tanrı var olsun ya da olmasın, ahlaki değerlerin yalnızca insanlardan kaynaklandığına inanıyorum." Wilson için bundan daha önemli bir tartışma yoktur. "Aşkıncılıkla ampiristlik arasında yapılacak seçim, önümüzdeki yüzyılın insan ruhu için verilen mücadelesi olacak. Ahlaki muhakeme ya şimdiki gibi teoloji ve felsefe terimlerini merkez alacak, ya da bilime dayalı maddi analize doğru kayacak. Nereye yerleşeceği hangi dünya görüşünün doğru olduğuna, ya da en azından hangisinin en yaygın biçimde doğru görüldüğüne bağlı olacak."[5] Peki ama bu ya/ya da (ya aşkıncılık ya da ampiristlik) yaklaşımını kabul etmek zorunda mıyız? Hem/hem de (hem aşkıncılık hem de ampiristlik) yaklaşımını benimseyemez miyiz? Aşkıncılıkla ampiristliğin hem/hem de temelli bir bileşkesini önermek istiyorum.

Yüceltici Evrim Etiği: Bir Ahlaki İkilem Çözülüyor

Din ve bilim konusunda girdiğim neredeyse her diyalogda, ilahi esinden kaynaklanmayan herhangi bir etik sisteminin göreli, dolayısıyla da anlamsız olmaktan nasıl kurtulabileceğini açıklamaya davet ediliyorum. İnançlılar, aşkınlık olmadan, ahlaki eylem ve ilkelerin sağlam bir temele dayanamayacağını savunuyorlar.

Benim tezime göre ahlak, insanların yalnızca bireysel olarak bir özelliği değil de, insani bir özellik, yani bir insan evrenseli olması bakımından, insan aklının dışında var olur. Bunu şöyle düşünün: Evrim ahlaki duyarlıkları ve bunlara eşlik eden davranışları yüz binlerce yıl içerisinde yarattığına göre, günümüzde ahlakı ve etiği insanların yarattığını kabul etsek (ve dolayısıyla ampirist olsak) bile, ahlaki duyarlık ve davranışları yaratan *bizler* değil, binlerce yıl önce Paleolitik çağda yaşamış atalarımızdır. Biz bunları yalnızca miras alır, kültürel tercihlerimize göre ince ayar yaparak düzeltir ve kendi benzersiz tarihsel şartlarımız içerisinde uygularız. Bu anlamda ahlaki duyarlık ve davranışlar, evrim denilen gayri şahsi bir gücün ürünleri olarak bizim dışımızda var olurlar. Tıpkı evrimin kültürü aşması gibi, ahlak ve etik de kültürü aşar, çünkü ikincisi birincinin doğrudan ürünleridir. Bu varsayım dikkate alındığında, hem aşkıncı hem de ampirist, ya da benim deyişimle aşkın bir ampirist olmak makul görünür. Aşkın ampirizm, ahlakın açıklaması olarak doğaüstücülükten kaçınır, ama yine de ahlakı kültürel olarak belirlenmiş etiğin saf göreciliğinden başka bir şeye dayandırır. Tıpkı herhangi bir evrimsel özelliğin ampirik bilimin titiz incelemesine tabi tutulabilmesi gibi, sınanabilir bir hipotez olma avantajına da sahiptir.

Neden ve Nasıl Ahlaklı Olduğumuz Konusunda Bir Yorum

Ahlakın nedenini ve nasılını –yani ahlakın kökenlerini ve Tanrı olmadan nasıl iyi olabileceğimizi– beş dakika içerisinde açıklamak zorunda kalsam, aşağıdaki yorum bu kitapta sunulan kuramı özetlerdi.[6]

1. *Ahlaki Doğalcılık.* Ahlakın incelenmesine yönelik laik ve bilimsel bir yaklaşımdır bu. Bu haliyle, bir Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu kuram açısından ilgisizdir, çünkü bilimde doğalcı bir yaklaşım benimseriz; tüm sonuçların bilimsel analize tâbi doğal nedenleri vardır. Ben tanrıcı olmadığımdan, varsayımıma göre insanlardaki ahlak anlayışı ve insan kültürlerindeki ahlak ilkeleri, doğa yasalarının, kültürel güçlerin ve benzersiz tarihsel yolların bir sonucudur; bilimin bulgularını benimseyen tanrıcılar, Tanrı'nın insanlarda ahlak anlayışını ve insan kültürlerinde ahlak ilkelerini oluşturmak için doğa yasalarını ve kültürel güçleri yaratıp kullandığını varsayabilirler.

2. *Evrilmiş Bir Ahlak Anlayışı.* İnsanlarda ahlaki duyarlıklar ve insan gruplarında ahlak ilkeleri, ilk olarak bireyler üzerinde işleyen doğal seçilimin gücü, ikinci olarak da popülasyonlar üzerinde işleyen grup seçiliminin gücü sayesinde evrilmiştir. Ahlak anlayışı ("iyi" bir şey yapmanın verdiği, adillik ve gurur gibi olumlu duygular biçimindeki psikolojik his), ya birey ya da grup için iyi olmaları nedeniyle seçilmiş davranışlardan evrilmiştir; ahlaksızlık anlayışı ("kötü" bir şey yapmanın verdiği, suçluluk ve utanç gibi olumsuz duygular biçimindeki psikolojik his) ise ya birey ya da grup için kötü oldukları için seçilmiş davranışlardan evrilmiştir. Hangi davranışların iyi ya da kötü olarak tanımlandığı kültürden kültüre değişse de, X davranışı (bu X her ne olursa olsun) nedeniyle kendini iyi ya da kötü hissetmekle ilgili ahlak anlayışı, evrim geçirmiş bir insan evrenselidir.

3. *Evrilmiş Bir Ahlaki Toplum.* İnsanlar, sosyal bir primat türü olarak, bireyin kendi sağ kalımından (temel biyolojik gereksinimler), bireyin aile yoluyla yayılmasına (bencil gen), geniş aileye karşı bağlılık duygusuna (akraba seçilimi yoluyla en yakın akrabalarımıza yardım etme güdüsü), topluluğun karşılıklı özgeciliğine (iyi davranışlara verilen doğrudan ve açık karşılık), toplumun dolaylı özgeciliğine (doğrudan karşılığı olmaksızın iyilik yapmak), türümüzün ve biyokürenin üyesi olduğumuz bilinci gelişmeye devam ettiği için de tür özgeciliğine ve biyo-özgeciliğe doğru, yükselen bir ihtiyaçlar hiyerarşisiyle evrilmişlerdir. En temel insani ihtiyaç-

larla ahlaki duygular büyük oranda biyolojinin, daha toplumsal ve kültürel insani ihtiyaçlarla ahlaki duygularsa büyük oranda kültürün denetimi altındadır.

4. *Ahlaki Doğanın Doğası.* İnsanlar doğaları gereği ahlaklı ve ahlaksız, iyi ve kötü, özgeci ve bencil, işbirlikçi ve rekabetçi, barışçı ve kavgacı, erdemli ve kusurludurlar. Bu tür ahlaki özellikler bireyden bireye olduğu kadar, gruplar içerisinde ve arasında da değişir. Kimi insan ve popülasyonlar diğerlerine göre daha az ya da daha çok ahlaklı ve ahlaksızdır, ama tüm insanlar tüm ahlaki özellikleri sergileme potansiyeline sahiptir. Çoğu insan çoğu zaman çoğu şart altında iyidir, kendisi ve başkaları için iyi olanı yapar. Ama kimileri kimi zaman kimi şartlar altında kötüdür, kendileri ve başkaları için kötü olanı yaparlar. Ahlaki özelliklerin psikolojisinden yola çıkılarak ahlak ilkelerinin sisteme oturtulması, gruplar içerisindeki bireylerin ve insan gruplarının hayatta kalmalarını sağlama amaçlı bir tür toplumsal kontrol mekanizması olarak gelişmiştir. Din, ahlak ilkelerini sisteme oturtma amaçlı ilk toplumsal kurumdu, ama ahlakın yalnızca din alanına özgü olması şart değildir.

5. *Koşullu Ahlak.* Ahlak anlayışından türeyen ahlak ilkeleri, her zaman tüm şartlarda tüm kültürlerdeki tüm insanlar için geçerli olmak anlamında mutlak değildir. Ahlak ilkeleri göreli de değildir; tümüyle şartlar, kültür ve tarih tarafından belirlenmez. Ahlak ilkeleri koşullu olarak doğrudur; yani çoğu zaman çoğu şartta çoğu kültürdeki çoğu insan için geçerlidir.

6. *Koşullu Doğru ve Yanlış.* Koşullu ahlakta doğruyla yanlış arasındaki farkı üç ilke sayesinde ayırt edebiliriz: önce-sor ilkesi, mutluluk ilkesi ve özgürlük ilkesi. Önce sor ilkesi şöyle der: *bir eylemin doğru mu yanlış mı olduğunu anlamak için önce sor.* Mutluluk ilkesi şöyle der: *Mutluluğu her zaman başka birisinin mutluluğunu akılda tutarak aramak ve başka birisinin mutsuzluğuna yol açacaksa mutluluğu asla aramamak daha yüce bir ahlak ilkesidir.* Özgürlük ilkesi şöyle der: *Özgürlüğü her zaman başka birisinin özgürlüğünü akılda tutarak aramak ve başka birisinin özgürlüğünü kaybetmesine yol açacaksa özgürlüğü asla aramamak daha yüce bir ahlak ilkesidir.* Toplumsal değişimi gerçekleştirmek için, ılımlılık ilkesi şöyle

der: *Masum insanlar ölüyorsa, herhangi bir şeyi savunmak adına aşırılık erdem değildir ve her şeyi korumak adına ılımlılık da kusur değildir.*

7. *Koşullu Adalet*. Düşüncelerimizi ve davranışlarımızı şekillendiren doğa yasaları ile kültürel ve tarihsel güçlere tâbi olsak da, hepimiz kendi eylemlerimizden sorumluyuz, çünkü bireysel yaşamlarımızı belirleyen neredeyse sonsuz nedensellik ağını hiçbirimiz tam olarak bilemeyiz. İyi şeyler ve kötü şeyler hem iyi hem de kötü insanların başına gelir. İnsan varlığının ötesinde, gelecekteki bir tarihte ödül ya da ceza dağıtacak mutlak ve nihai bir yargıç yoktur. Ama ahlak ilkeleri çoğu zaman çoğu şartta çoğu insan için koşullu olarak geçerli olduğundan, insan toplulukları içerisinde haklılık ve suçluluk duyguları uyandıran, ödüllerle cezaları veren ve böylece şimdiki zamanda ve mekânda en azından koşullu adalet olmasını sağlayan bireysel sorumluluk ve toplumsal adalet vardır.

8. *Yüceltici Evrim Etiği*. Evrilmiş bir insan psikolojisi mekanizması olarak ahlak anlayışı, bireylerle grupları aşar ve türe aittir. Ahlak ilkeleri bizim dışımızda mevcuttur ve gayri şahsi evrimsel, tarihsel ve kültürel güçlerin ürünleridir.

Hazıra Konan Biri: Yargıçla Yüzleşmek

Michael Novak, *How We Believe* [Nasıl İnanırız] hakkında *Washington Post*'ta yayımlanan eleştirisinde, bilime duyduğum güven ve bilimsel bir dünya görüşü sayesinde bulduğum özgürlük konusunda şu gözlemde bulunmuştu: "Bilim, önemli bilgi biçimlerini edinmenin bir yöntemidir; bilimcilik ise bütün bilme biçimlerinin bilimsel yönteme indirgenmesidir. Shermer kuşkusuz tehlikeli bir şekilde bu ikincisine yaklaşıyor. Yine de, Chartres Katedrali'nde mum ışığında ruh eşiyle ebedi aşktan söz edişlerini, ya da 'özgürleşmiş ruhumun hiçbir sınırlama olmadan sevebildiği' ve 'kısıtlayıcı geleneklerin bağlarından kurtulup başka bir zamanda başka bir yerde başka insanlar için yazılmış kuralların boyunduruğunu attığı' sırada, 'yıldızlı bir kubbenin altında, yeniden biçimlendirilmiş bir taş sütunun üzerinde, ya da kutsal ışıkların kesiştiği yerde' duruşunu

anlatırken yüce, kutsal, hatta mistik bir duyguyu cesurca korumaya çalışıyor." Novak'ın ulaştığı sonuç şiirsel olduğu kadar kışkırtıcı da: "Shermer olmanın güzel yanı, doğayı aşan, aldatılmaz bir Yargıçla kendi içinde de, kendi dışında da yüzleşmemesi ve çağlar boyu mücadeleler veren, düşüp kalkan ve gökyüzündeki katedrallere karşı Chartres gibi katedralleri yükselten büyük bir hacılar topluluğunda yer almaması. Hazıra konan biri o."[7]

Ben gerçekten hazıra konan biriyim, ama yalnızca, genellikle din şemsiyesi altında toplanan tek bir kültürel gelenekler kümesine bağlı kalmamak anlamında. Ancak diğer herkes gibi ben de, kendi tarzlarında aşkın ve güçlü olan yargıçlarla karşı karşıyayım: aile ve dostlar, iş arkadaşları ve meslektaşlar, akıl hocaları ve öğretmenler ve genel olarak toplum. Benim yargıçlarımın adları küçük harflerle yazılıyor ve arada bir aldatılabiliyorlar belki, ama doğayı aşamasalar bile birey olarak beni aşıyorlar; bu açıdan hepimiz, evrimsel ve tarihsel çağlar boyunca yaşamaya, sevmeye ve zaaflarını kontrol altına almayı öğrenip doğru olanı yapmaya çalışarak mücadele eden büyük bir hacılar topluluğunda yer alıyoruz. Tanrı'dan bağımsız olabilirim, ama doğanın tanrısı tıpkı diğer ürünleri gibi kendi yargısına tâbi tutuyor beni. Uzak ve gelecekteki göksel bir dünyada değil, *bu* dünyanın gerçekliğinde, ruhani ve doğaüstü şeylerle değil, yaşamları benim hareketlerimden doğrudan etkilenen ve hareketleri benim yaşamımı doğrudan etkileyen gerçek insanlarla dolu bir dünyada, yaratıcımın ve yargıcımın karşısında duruyorum.

Varlığımızın özünü örten iç katmanları soyarak –bencil ve özverili, işbirlikçi ve rekabetçi, erdemli ve kusurlu, iyi ve kötü, ahlaklı ve ahlaksız– insan güdülerinin karmaşıklığını gözler önüne sermeye çalışacağım bu kitapta. Bu güdülerin hem evrimsel mirasımızın hem de kültür tarihinin birer ürünü olarak nasıl oluştuğunu ve ne dogmatik derecede mutlak ne de mantıksızlık derecesinde göreli olan bir ahlak sistemini –inancın ampirik kanıtlarını ve akılcı bir temelini sunan bir bilim çağı için koşullu bir ahlakı– nasıl kurabileceğimizi göstermeye çalışacağım. Bu ahlak sistemi daha evrensel ve hoşgörülü bir etiğe; türümüzün ve tüm türlerin esenliğini ve sağ kalımını güvence altına alacak bir etiğe işaret ediyor.

2

NEDEN AHLAKLIYIZ: AHLAKIN EVRİMSEL KÖKENLERİ

> Kimiz biz? Bu soruyu yanıtlamak bilimin görevlerinden yalnızca biri değil, *asıl* görevidir.
>
> –Erwin Schrödinger, *Bilim ve Hümanizm*, 1951

Klasik komedi dizisi *The Honeymooners*'ın bir bölümünde, Jackie Gleason'la Art Carney'nin oynadıkları karakterler –kaba ve kavgacı Ralph Kramden'la yumuşak huylu ve sarsak Ed Norton– tipik tartışmalarından birini yaparlar; tüm primat türlerinde karşılaşılan evrensel bir sorundur bu kez konu: yiyecek paylaşımı ve bu paylaşım sonrasında beklenen karşılıklılık. İki ailenin aynı dairede kalarak kiradan tasarruf etmeye karar vermesi üzerine akşam yemeklerini birlikte yeme zorunluluğu ortaya çıkınca, çatışma başlar. Alice yemeği henüz servis etmiştir.

RALPH: Alice masaya biri büyük biri küçük iki patates koyduğunda bana ne istediğimi sormadan hemen büyük patatesi aldın.

NORTON: Sorsaydım ne yapacaktın?

RALPH: Küçük patatesi alacaktım elbette.

NORTON: Öyle mi?

RALPH: Evet, öyle!

NORTON: Niye şikâyet ediyorsun o zaman? Küçük olanı aldın işte!

Bu komedi rutini özünde, insan ilişkilerinde neredeyse kesinlikle ilk ahlak ilkesinin evrimine yol açmış olan çok büyük bir gerilim kaynağını simgeliyor – Altın Kural. İngiliz siyaset felsefecisi John

Locke, 1690 tarihli klasik yapıtı *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*'de şu soruyu sorar: "Ahlakın sarsılmaz kuralı ve tüm toplumsal erdemlerin temeli olan 'kendine ne yapılmasını istiyorsan başkalarına da onu yap' kuralı, bunu daha önce hiç duymamış olan, ama anlamını kavrayacak kapasitedeki bir kişiye söylendiğinde, nedenini sorması mantıksız olur mu?" Elbette hayır, ama ileride de tartışacağım gibi, böyle bir birey Altın Kural'ı hiçbir şekilde şaşırtıcı bulmayacaktır, çünkü bu kural insanlar arasındaki etkileşim ve ilişkilerin çoğunun temelini içerir ve kayıtlı tarih boyunca dünyanın her yerinden sayısız metinde karşımıza çıkar; evrenselliğinin kanıtıdır bu. Tablo I'de bu kuralın örneklerinden birkaçı kronolojik sırayla verilmiştir (İÖ ve İS, İsa'dan Önce ve İsa'dan Sonra'nın kısaltmalarıdır).

TABLO I

Altın Kural'ın Tarihsel ve Evrensel İfadesi

Levililer 19:18, y. İÖ 1000: Öç almayacaksın. Halkından birine kin beslemeyeceksin. Komşunu kendin gibi seveceksin.

Konfüçyüs, *Ortayol Doktrini*, 13, y. İÖ 500: "Başkalarının sana yapmalarını istemediğin şeyi sen de başkalarına yapma."

İsokrates, y. İÖ 375: "Başkaları sana yaptığında kızacağın şeyi sen de başkalarına yapma."

Tobit 4:15, y. İÖ 180: "Bizzat nefret ettiğin şeyi kimseye yapma."

Diogenes Laertuis, *Filozofların Yaşamları*, y. İÖ 150: "Arkadaşlarımıza nasıl davranmamız gerektiği sorulmuş Aristoteles'e; 'Bize nasıl davranmalarını istiyorsak öyle,' demiş o da."

Mahabharata, y. İÖ 150: "Gerçek erdemin özü şudur: kendine nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına öyle davran. Sonradan sana yapmasını istemeyeceğin bir şeyi komşuna yapma."

Matta 7:12, y. İS birinci yüzyıl: "İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın. Çünkü Kutsal Yasa'nın ve peygamberlerin söylediği budur.

Luka 6:31, y. İS birinci yüzyıl: "İnsanların size ne yapmalarını istiyorsanız, siz de onlara öyle yapın."

Epiktetos, *Elkitabı*, y. 100: "Katlanmaktan bizzat kaçındığın şeyi başkalarına dayatmaya kalkışma."

Didakhe, ya da On İki Havarinin Öğretisi, y. 135: "Kendine yapılmasını istemediğin şeyleri sen de başkasına yapma."

John Wycliffe, Luka çevirisi 7:31, 1389: "Başkalarının sana ne yapmasını istiyorsan sen de onlara aynısını yap."

David Fergusson, *İskoç Atasözleri*, 1641: "İnsanlar sana nasıl davransın istiyorsan, sen de onlara öyle davran."

Thomas Hobbes, *Leviathan*, 1651: "Başkalarının sana yapmalarını istediğin şeyi sen de onlara yap."

Toplu Dua Kitabı (kateşizm), 1662: "Komşuma karşı görevim onu kendim gibi sevmek ve tüm insanlara onların bana davranmalarını istediğim gibi davranmaktır."

Henry More, *Etik Elkitabı*, 4, 1667: "Kendine yapılmasını istemediğin kötülüğü, üçüncü bir kişiye zarar vermekten kaçınabildiğin sürece, başkasına yapmaktan kaçınmalısın."

Baruch Spinoza, *Etika*, 4, 1667: "Başkaları için istemediğin şeyi kendin için de isteme."

John Wise, *New England Kiliseleri Yönetiminin Bir Savunusu*, 1717: "Bir kişi başka birine yapmakta olduğu şeyin doğa yasasına uygunluğundan bir şekilde kuşku duyuyorsa, kendini onun yerine koysun."

John Stuart Mill, *Yararcılık*, 1863: "Kendine yapılacak şeyi yapmak ve komşunu kendi gibi sevmek, yararcı ahlakın ideal mükemmelliğini oluşturur."

Henry Sidgwick, *Etiğin Yöntemleri*, 1874: "Mantık, benim mutluluğum arzulanan ve iyi bir şeyse, başka bir kişinin aynı derecedeki mutluluğunun da aynı derecede arzulanır bir şey olduğunu gösteriyor bana."

Peter Kropotkin, *La Morale Anarchiste* [*Anarşist Ahlak*], 1891: "Benzer bir durumda başkalarının sana yapmasını isteyeceğin şeyi sen de başkalarına yap."

Hillel Ha-Babli, İÖ 30'da *Sebt*'in otuz birinci kitabında, Altın Kural'ı nihai ahlak ilkesi konumuna yükseltmiştir: "Başkalarının sana yapmasını istemediğin şeyi sen de başkalarına yapma. Bütün Yasa budur. Gerisi açıklamadan ibarettir." Bu açıklama ise, ahlak öncesi duyarlıkların evriminden başlayarak, ahlakın evrimsel kökenlerinin temelini oluşturur.

Ahlak Öncesinin Evrimi

Ahlaki duyarlıklarımız –zihinsel cephanemizdeki ahlaki duygular– insangil, primat ve memeli atalarımızın, kalıntılarını günümüzde insansımaymunlarda, maymunlarda ve diğer büyük beyinli memelilerde görebileceğimiz ahlak öncesi duygularından evrilmiştir. Bu duyarlıkları ahlak öncesi olarak görmemin nedeni, ahlakın *bir toplumsal grup bağlamında doğru ve yanlış düşünce ve davranışlarla* ilgili olmasıdır. İnsan dışı hayvan türlerinin, kendilerinde ya da türlerinin diğer üyelerinde bir düşünce, davranış ya da seçimin doğruluğunu ya da yanlışlığını bilinçli olarak değerlendirdiklerine şu ana dek hiç rastlanmamıştır. Bu nedenle, bana göre ahlak tümüyle *Homo sapiens*'e özgü bir alandır.

Bir hayvan türü olduğumuza göre, ahlak öncesi duyarlıklara başka hayvanlarda da rastlanması şaşırtıcı değildir elbette. Ve bir tür bize ne kadar benziyorsa, büyük insansımaymunlarda (örneğin şempanzeler, bonobolar ve goriller), maymunlarda (örneğin al yanaklı şebekler, babunlar ve makak maymunları) ve öteki büyük beyinli memelilerde (örneğin balinalar ve yunuslar) gözlemlenen türden ahlak öncesi duyarlıkların ahlaka o kadar benzemesi de şaşırtıcı değildir. Soyoluş (evrim) ölçeğinde insanlardan uzaklaştıkça, memelilerin memeli olmayan hayvanlara (örneğin sürüngenlere) kıyasla daha fazla ahlak öncesi davranışlar sergilediklerini görürüz. Aslında, evrim zincirini ayrıntılı olarak incelediğimizde, ahlaklı olanla olmayan arasındaki sınırı çizebileceğimiz kesin bir yer olmadığını fark ederiz; ikili mantığın kısıtlayıcılığının yarattığı bir sorundur bu. İkili mantıkta kişi dünyayı ak ya da kara, üst ya da alt, içinde ya da dışında olarak görür. Bulanık mantıktaysa dünyayı grinin tonları halinde, üstle alt, içindeyle dışında arasında görür. Dünyayı ikili sayı sisteminin 0 ya da 1 gibi rakamlarına bölmek yerine, aradaki tonlarla nüanslı hale getirebiliriz (0,1; 0,2; 0,3 ... 0,9). İnsanların ahlaklı olduğunu, hayvanlarınsa olmadığını söylemek yerine (1 ve 0), insanları 0,9 ya da 0,8 ahlaklı, büyük insansımaymunları 0,7 ya da 0,6 ahlaklı, maymunları 0,5 ya da 0,4 ahlaklı, balinaları ve yunuslarıysa 0,3 ya da 0,2 ahlaklı olarak tanımlayabiliriz. Bilimsel bir

ahlak analizinin felsefi bir analizden daha verimli olabilmesinin nedeni budur. Evrimsel bakış açısı, öteki hayvanlara çeşitli ahlak (ya da ahlak öncesi) dereceleri atfederek kendi ahlaki duyarlıklarımızı nasıl geliştirdiğimizi keşfetmemizi sağlar; aynı zamanda, evrime dayanmayan bir bakış açısına kıyasla, onlara daha fazla saygınlık ve statü de tanır.

En yakından tanıdığımız hayvanlar olan köpek ve kedi gibi ev hayvanlarıyla başlayalım işe. Aşırı uçtaki hayvan hakları savunucuları dışında, köpeklerle kedilerin ahlaklı hayvanlar olduklarını savunan pek az kişi çıkacaktır elbette; ama çok uzun bir süre evcil hayvanlar beslemiş olan biri, doğruyla yanlış arasındaki farkı çabucak öğrendiklerini ve özellikle de köpeklerin kötü davranışları nedeniyle azarlandıklarında biraz utanç ya da suçluluk duyduklarını, iyi davranışları için övüldüklerindeyse mutlu ve gururlu göründüklerini fark etmiştir. Bu utanç ve suçluluk, ya da mutluluk ve gurur duygusu, benim ahlaki duyarlık derken kastettiğim şeydir. Ama görünüşe bakılırsa kedilerle köpekler, kendilerinin ve diğer kedilerle köpeklerin iyi ve kötü davranışlarının –en azından, türlerinin başka bir üyesi hakkında ahlaki yargılarda bulunacak derecede– farkında ve bilincinde değildirler (değerlendirmelerini dil ve konuşma donanımından yoksun olmaları nedeniyle ifade edemeseler bile). Bunlara ahlak öncesi duyarlıklar demek daha uygun olabilir. (Bazıları buna karşı çıkarak, kurtların yavrularına en azından hayatta kalmak açısından doğru ve yanlış davranış arasındaki farkı öğrettiklerini söyleyecektir.)[1]

Bu tür ahlak öncesi duyarlıkların ifadesinde kedilerle köpekler arasındaki fark, ahlakın bir başka unsurunun önemini gözler önüne serer – sosyal grup. Kediler bireycilikleri ve bağımsızlıklarıyla ünlüdür; özellikle de yaban ortamında alt-üst düzenine uyarak sürüler halinde dolaşan köpeklerle kıyaslandığında (en başta, tüm köpek soylarının dayandığı kurtlarda görülen bir durumdur bu), kediler tipik sürü hayvanları ya da hiyerarşik sosyal hayvanlar değildir. (Köpek eğiticileri, itaatin ilk kuralının kendinizi yuvanın alfa üyesi olarak kabul ettirmek ve böylece köpeğinizi alt-üst düzeninde daha alt bir basamağa indirmek olduğunu gayet iyi bilirler.)

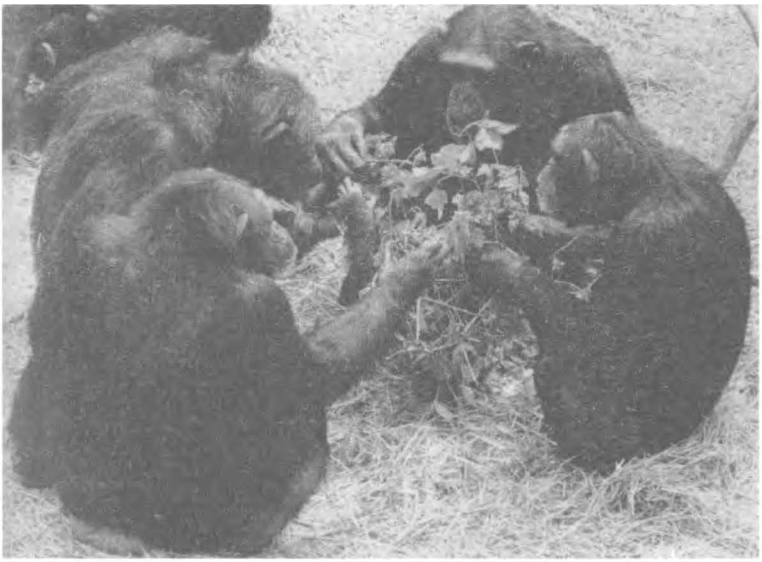
Hayvanlarda ahlak öncesi duyarlık örnekleri çoktur. Örneğin, vampir yarasaların yiyecek paylaşma davranışıyla karşılıklılık ilkesini sergiledikleri kanıtlanmıştır. Geceleri sürü halinde, kanlarını emebilecekleri, uyumakta olan büyük memelileri aramaya çıkarlar. Bu avda hepsi başarılı olamasa da, aşırı hızlı çalışan metabolizmaları nedeniyle tümünün düzenli olarak beslenmesi gerekir. Ortalama olarak, daha ileri yaştaki deneyimli yarasalar her on geceden birinde, genç ve deneyimsiz yarasalarsa her üç geceden birinde başarısız olurlar. Çözüm: başarılı bireyler kanı kusup talihsiz arkadaşlarıyla bölüşür ve kendileri eve elleri boş döndüklerinde bunun karşılığını görmeyi beklerler. Hatta Gerald Wilkinson, vampir yarasalarda işbirliği konusundaki kapsamlı incelemesinde yarasalar arasında bir "ahbaplık sistemi" olduğunu keşfetmiş, bu sistemde iki bireyin başarılarına ya da başarısızlıklarına bağlı olarak geceden geceye yiyeceklerini paylaştıklarını görmüştür. Bulgularına göre, iki yarasa arasındaki yakınlık düzeyi –yani birlikte görüldükleri zamanların sayısı– yiyecekleri paylaşma sıklıklarının tahmin edilmesini sağlamaktadır. Yarasalar aynı popülasyon içerisinde on sekiz yıldan fazla yaşadıklarından, kimlerin işbirliği yaptığını ve kimlerin hain olduğunu bilirler.[2] Bilinçli bir iyi niyet anlamında işbirlikçi davrandıklarının farkında değildirler elbette. İnsanlar da dahil olmak üzere tüm hayvanlar yalnızca hayatta kalmaya çalışırlar ve anlaşılan, işbirliği bunun için iyi bir stratejidir. Bu durum özellikle primatlar için geçerlidir.

Psikolog ve primatolog Frans de Waal, insansımaymunlar ve maymunlarda yüzlerce ahlak öncesi duyarlık örneğini belgeledi. Çalışma arkadaşlarıyla birlikte gözetimleri altındaki primatları yukarıdan gözlemledikleri Yerkes Saha İstasyonu'nda, bu sosyal türlerde görülen yüksek çatışma düzeyini ve çatışmaların nasıl çözüldüğünü gözler önüne seriyor: "Bu kayıtlar, bir kavganın ardından ortam yatıştığında, kavgaya karışmamış olanların kavga edenlere yaklaştığını göstermektedir. Genellikle kavga edenlere sarılır, dokunur, sırtlarına vurur ya da bir süre tımar ederler. Bu temaslar tam da, önceki olay yüzünden en çok kızgın olması beklenen bireylere yöneliktir." Bu duruma en çok, evrim açısından en yakın akrabala-

rımız olan şempanzelerde rastlanıyor: "Şempanzeler kızdıklarında surat asar, sızlanır, viyaklar, ellerini uzatıp yalvarır ya da sabırsızlıkla her iki ellerini de sallarlar ki acilen ihtiyaç duyulan sakinleştirici temas bir an önce sunulsun. Bütün bunlar işe yaramadığında, en son silahları olan öfke nöbetine başvururlar. Denetimlerini yitirir, acıklı çığlıklar atarak yerlerde yuvarlanır, yumruklarıyla kendi kafalarını ya da yeri döver ve sürekli olarak, bunun ötekiler üzerindeki etkilerini kontrol ederler."[3]

Aristoteles insanları siyasi hayvanlar olarak tanımlamıştı. De Waal, şempanzelerin de siyasi hayvanlar olduklarını keşfetti (şekil 1). Araştırmasını makaklardan şempanzelere kaydırdığında, şunları yazacaktı: "Bu insansımaymunların birbirlerini tetkik etmekte gösterdikleri incelik beni çok şaşırttı. Yüzlerinden istenmeyen ifadeleri sildiklerini, tehdit edici beden bölümlerini ellerinin arkasında sakladıklarını ve bir başkası gürültülü bir yıldırma gösterisiyle sabırlarını zorladığında tümüyle kör ve sağır gibi davrandıklarını gördüm."[4] Siyaset –hem insanlarda hem de şempanzelerde– karşılıklılığa dayanır ve bu da, ağır bir yiyecek kovasını ele geçirebilmek için iki şempanzenin birlikte çalışarak halatlarla yukarı çekmek zorunda oldukları deneylerde Frans de Waal tarafından akıllıca incelenmiştir. Kovanın (hayvanların bir bariyerle birbirlerinden ayrılmış oldukları) kafesin üstüne çekilmesi için her ikisine de ihtiyaç olmasına karşın, yiyeceği yalnızca biri alabilmektedir. De Waal, yiyeceği alan hayvanın onu arkadaşıyla paylaşmaması durumunda sonraki denemelerde arkadaşının halat çekme işinde işbirliğine girmeyi reddettiğini görmüştür. Ancak uzun vadede, "iki primat arasındaki işbirlikçi davranış, o işbirliğinin görüldüğü işin ardından daha fazla yiyecek paylaşımına yol açar."[5] İyilik et iyilik bul.

Başka bilim adamları da öteki yüksek memelilerde görülen ahlak öncesi duyarlıkları belgelemişlerdir. Yunusların sürüdeki hasta ya da yaralı üyeleri soluklanabilmeleri için su yüzüne ittikleri görülmüştür. Balina avcıları, balinaların yaralı bir sürü üyesinin yardımına koşmak için etrafını sarıp kuyruklarıyla suyu döverek (böylece avcılara yerlerini bildirerek) kendilerini tehlikeye attıklarını bilir ve bu durumdan yararlanırlar. Bir kurama göre, balinaların çoğunlukla

Şekil 1. Şempanzelerde Yiyecek Paylaşımı

Psikolog Frans de Waal'ın Yerkes Saha İstasyonu'nda belgelediği gibi, dört yetişkin şempanze ve (yiyecek yığını içinde görülen) bir yavru, işbirliğini ve karşılıklı özgeciliği teşvik eden yaşamsal bir sosyal değiş-tokuş sürecine, yani yiyecek paylaşımına katılıyorlar. Bu grupta değiş-tokuş süreci, yiyeceğin sahibi olan sağ üst köşedeki dişi tarafından kontrol ediliyor. Sol alttaki dişi yiyeceğe uzanıyor; yiyeceğin verilip verilmeyeceği, sahibi olan dişiyle arasındaki ilişkiye bağlı. (Fotoğraf: Frans de Waal)

kitlesel intihar gibi görünen bir davranışla kıyıya vurmalarının nedeni, sürü üyelerinden birinin yolunu kaybedip kıyıya vurması, diğerlerinin de yardım etmek amacıyla onu takip etmeleridir. 1976'da otuz yalancı katil balinadan oluşan bir sürü, Florida'da kıyıya vurdu ve üç gün burada kaldı; aralarından birinin ölmesinden sonra geriye kalanlar denize döndü (bunu talihli bir gelgit zamanlaması sayesinde yapabildiler).[6] Cynthia Moss, bir fil topluluğunun aralarından birinin bir kaçak avcı tarafından vurulmasına verdiği tepkileri kaydetmişti. Yaralanan filin dizleri bükülüp devrilmeye başladığında, arkadaşları

onu dik tutmaya çalışıyorlardı. "Dişleriyle onu arkasından ve başının altından ittiler. Bir noktada fili kaldırıp oturur pozisyona getirmeyi başardılar, ama bedeni yeniden çöktü. Ailesi onu kaldırmak için her şeyi denedi, tekmelediler, dişleriyle ittiler, hatta Tallulah bir hortum dolusu ot toplayıp ağzına tıkmaya çalıştı." Filin ölmesinden sonra arkadaşları ve ailesi cesedin üzerini toprak ve dallarla örtmüştü.[7]

Bilimsel literatürde bu tür yüzlerce, popüler literatürde ise binlerce örneğe rastlanır.[8] Aşağıdaki özelliklerin insanlarda ve özellikle insansımaymunlar, maymunlar, yunuslar ve balinalar da dahil olmak üzere öteki memelilerde ortak olduğu görülmektedir: *bağlılık ve yakınlık, işbirliği ve karşılıklı yardım, sempati ve empati, doğrudan ve dolaylı karşılıklılık, özgecilik ve karşılıklı özgecilik, çatışma çözümü ve barış yapma, aldatma ve aldatmayı saptama, topluluğa karşı ilgi ve diğerlerinin kendisi hakkında ne düşündüğünü umursama, grubun sosyal kurallarının farkında olup bunlara karşılık verme.* Bu duyarlıkları ifade etme düzeyi açısından türler arasında farklılıklar görülür ve olağanüstü büyük beyinlerimizle (özellikle de iyi gelişmiş ve çok kıvrımlı beyin kabuğumuzla) bizler bunların çoğunu diğer türlere kıyasla çok daha fazla ifade ederiz. Yine de, bu tür ahlak öncesi duyarlıkların evrimsel açıdan en yakın kuzenlerimizde de bulunması, evrimsel kökenlerine dair güçlü bir işaret olabilir. Bununla birlikte, son 100.000 yıl içinde –başka hiçbir türü değil de– bizi doğada eşi görülmemiş bir düzeyde ahlaklı hayvanlar yapan son derece önemli bir şey oldu.

Ahlakın Evrimi

Bir tür olarak –yani, Neanderthaller gibi öteki insangil türlerinden ayrı, anatomik açıdan modern insanlar olarak– varoluşumuzun ilk 90.000 yılı boyunca insanlar, üye sayıları onlarla yüzler arasında değişen küçük takımlar halinde yaşadılar. Son 10.000 yıl –*Homo sapiens*'in varoluş süresinin yalnızca % 10'u– içinde, bazı takımlar binlerce bireyden oluşan kabilelere dönüştü, bazı kabileler gelişerek on binlerce bireyi içeren şeflikler oluşturdu, bazı şeflikler yüz bin-

lerce bireyi içeren devletler içerisinde birleşti ve az sayıda devlet bir araya gelerek milyonlarca bireyi içeren imparatorluklara dönüştü. Türümüzün evrimi, yaklaşık bir büyüklük kıyaslama sırası içerisinde, Tablo 2'de gösterilen şekilde gelişmiştir. (Paleoantropolog Tim White'la ekibinin Etiyopya'da yakın zamanlarda keşfettikleri bazı fosiller, anatomik açıdan modern insanların tarihinin 160.000 yıllık olabileceğine işaret ediyor. Bu tür rakamların bazı hatalar içerebilmesine karşın, DNA kanıtları da bu iddiayı desteklediğinden, burada sunulan kaba tahminler geçerlidir.[9]

TABLO 2

Son 100.000 Yıl İçinde İnsanın Toplumsal Evrimi

100.000-10.000 yıl	Takımlar	Onlarca-yüzlerce birey
10.000-5.000 yıl	Kabileler	Yüzlerce-binlerce birey
5.000-3.000 yıl	Şeflikler	Binlerce-on binlerce birey
3.000-1.000 yıl	Devletler	On binlerce-yüz binlerce birey
1.000-günümüz	İmparatorluklar	Yüz binlerce-milyonlarca birey

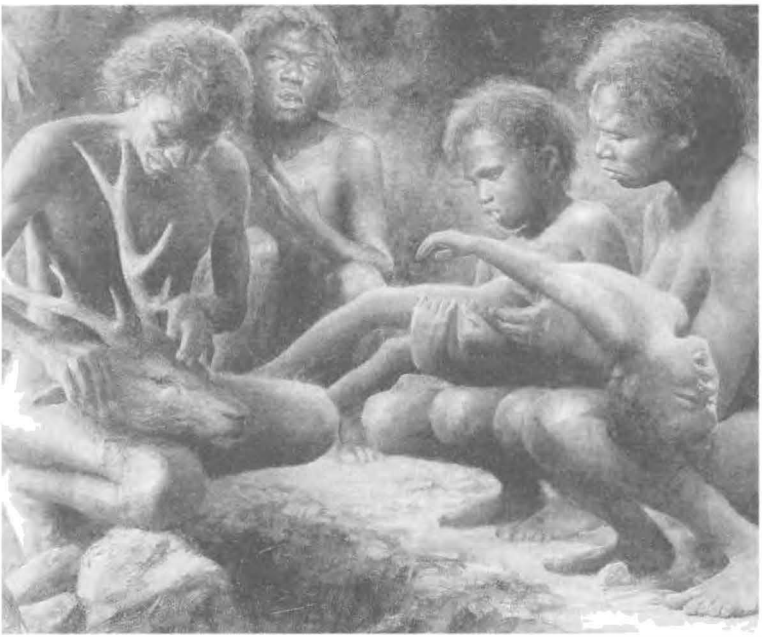
Bu yolun bir yerlerinde, primat ve insangil atalarımızın ahlak öncesi duyarlıklarından ahlaki duyarlıklar evrildi ve ahlak kuralları yaratıldı. Genel olarak, düşünce ve duygularla ifade edilen ahlaki duyarlıklar takımlar halinde yaşadığımız bu ilk 90.000 yılda gelişti. Son 10.000 yıl içinde bu ahlaki düşünce ve davranışlar, kabilelerden şefliklere ve devletlere geçişin doğrudan sonucu olarak ortaya çıkan dinler tarafından ahlak kuralları ve ilkeleri içerisinde sistemleştirildi.[10] Nasıl ve neden oldu bu?

İnsanın öyküsü, kabaca altı ila yedi milyon yıl önce insangillerden bir primatın, primat çağdaşımız olan şempanzelerin ortak atasından ayrılmasıyla başlar. İki ila üç milyon yıl önce doğu Afrika'daki Olduvai Boğazı'nda yaşayan insangiller, taşları yontarak alet yapmaya ve çevrelerini değiştirmeye başladılar. Yaklaşık bir milyon yıl önce *Homo erectus*, insangiller teknolojisine kontrollü

ateşi ekledi; yarım milyon ila 100.000 yıl önce *Homo Neanderthalensis* ve *Homo heidelbergensis* gibi diğer insangiller mağaralarda yaşıyorlardı, görece gelişmiş alet takımları vardı ve ince yontulmuş sivri uçlu mızraklar yapıyorlardı. Birçok insangil türünün aynı anda yaşamış olduğunu gösteren deliller giderek artıyor ve bu değişen teknolojilerin doğal seçilim üzerinde nasıl bir türleşme baskısı yarattığı konusunda bizler bugün ancak spekülasyon yapabiliriz.[11]

Yaklaşık 35.000 yıl önce bir insangiller türü alet takımını çarpıcı derecede geliştirerek (fosil kayıtlarında) fark edilecek kadar karmaşık hale getirip zenginleştirdi. Birdenbire giysiler bedenlerini örttü, resimler mağaralarını süsledi, kemiklerle ahşap yaşadıkları yerlerin yapısını oluşturdu ve belki de en önemlisi, dille birlikte gelişmiş bir simgesel iletişim doğdu. Hatta cenaze töreni yaparak ölülerini önceden hazırlanmış mezar yerlerine gömmeye başladılar (şekil 2). 13.000 yıl öncesine gelindiğinde, türümüz yerkürenin neredeyse her bölgesine yayılmıştı ve her yerde herkes avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık (ABT) yaparak yaşıyordu. Çoğu göçebeydi; bir yerde birkaç haftadan fazla kalmıyorlardı. Küçük takımlar büyüyerek kabilelere dönüştü ve bu değişimle birlikte sahip oldukları şeyler değerlendi, davranış kuralları karmaşıklaştı ve nüfus sürekli olarak artmaya başladı. Dünyanın pek çok yerinde nüfus baskısı ABT yaşam tarzının kaldıramayacağı kadar yoğunlaştığında, tarım devrimi patlak verdi.[12] Yeni yiyecek üretme teknolojileri nüfusun çarpıcı derecede artmasını sağladı. Artan nüfusla birlikte yeni toplumsal yönetim ve çatışma çözümü teknolojileri doğdu. Takımlardan kabilelerin oluşması yaklaşık olarak 13.000 yıl önce başladı. Arkeolojik kanıtlar, kabilelerin birleşerek şefliklere dönüşmesinin yaklaşık 7.500 yıl önce, batı Asya'daki Bereketli Hilal'de gerçekleştiğine işaret ediyor. 2.000 yıl içinde –aşağı yukarı 5.500 yıl önce– şeflikler aynı genel alanda devletler içerisinde birleşmeye başladılar.

Şefliklerden devletlere geçişle birlikte yiyecek üretiminde ve nüfusta yaşanan sıçrama, hem ekonomik hem de toplumsal alanda işbölümünün gelişmesini sağladı. Tam zamanlı ustalar, zanaatkârlar ve yazmanlar, tam zamanlı siyasetçilerin, bürokratların ve tüm bunların bedelini karşılamak için vergi tahsildarlarının örgütleyip

Şekil 2. Ahlakın 100.000 Yıl Önceki Evrimsel Kökenleri

Ahlaki duyarlıklar aşağı yukarı 100.000 yıl önce, birbirleriyle işbirliği yapmayı ve öteki insangil gruplarıyla rekabet etmeyi öğrenen avcı-toplayıcı grupları arasında gelişti. Burada İsrail'deki Kafze Mağarası'nda bir çocuğun gömülüşü tasvir ediliyor; dünyanın bilinen en eski bezemeli mezar alanı olan bu yerde paleoantropologlar, bir alageyiğin kafatasını kavramış bir çocuk iskeleti buldular. (W. W. Norton'un izniyle)

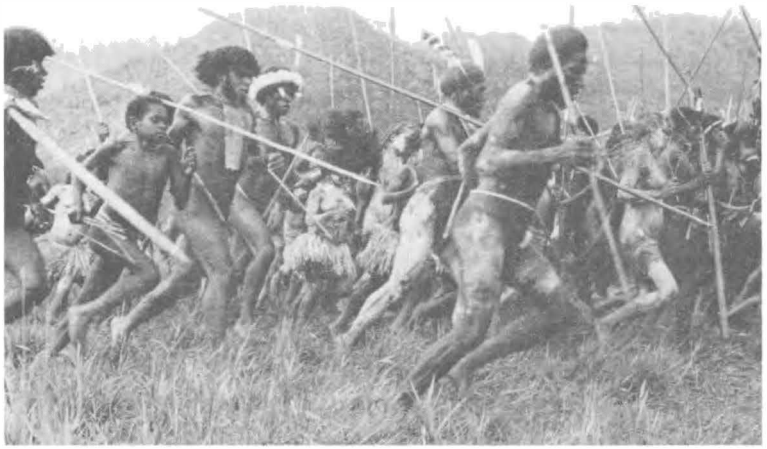
yönettiği bir toplumsal yapı içerisinde çalışıyorlardı. Örgütlü din –bu diğer toplumsal kurumlarla birlikte– olgunlaşarak pek çok rol üstlendi; bu rollerin en önemlilerinden biri, yönetici seçkinlerin iktidarına gerekçe oluşturmaktı. "Kralların ilahi hakları" erken modern dönem Avrupa hükümdarlarının icadı değildir. Ortadoğu, Yakındoğu, Uzakdoğu, Kuzey ve Güney Amerika ve Polinezya Pasifik adaları da dahil olmak üzere tüm dünyada, arkeologların bildiği her şeflik ve devlet, siyasi iktidarını ilahi onaya; yani şefin, firavunun,

kralın, kraliçenin, hükümdarın, imparatorun ya da herhangi bir unvana sahip bir yöneticinin, kendisini sözde ilahi güç adına hareket etme gücüyle donatmış olan Tanrı ya da tanrılarla bir bağlarının bulunduğu iddiasına dayandırıyordu. Bir tür karşılıklı değiş-tokuş programıyla kitleler, bu ilahi bağın bedelini vergi, sadakat ve şefliğe ya da devlete hizmet (örneğin askerlik) yoluyla ödüyorlardı. Devletlerin gerçek uygarlıklara dönüşmesi ve yüzyılların küçük çaplı kültlerin dünya dinlerine dönüşmesine tanıklık etmesiyle birlikte, davranış yükümlülükleri standartlaşmış ritüeller haline geldi ve bunlara hem siyasi hem de dini iktidarın gücünü sergileyen uygun mimari yapılar eşlik etti.[13] Bizim bildiğimiz şekliyle örgütlü din doğmuştu.

Bu tarihsel gelişme, dinde akılcı seçim kuramı diye bilinen şeyi destekliyor.[14] Dinle ilişkilendirilen inanç, ritüel, gelenek, duygu, yükümlülük ve fedakârlıkların, insanlarla Tanrı ya da tanrılar arasındaki bir değiş-tokuş ilişkisi biçimi olarak anlaşılabileceği düşüncesi, bu kuramın temelini oluşturur. İnsanların akılcı oldukları, kaynakları ve ödülleri azamiye çıkaracak hesaplamalar yaptıkları varsayılır bu modelde. Kaynak ve ödüllere din dışı yollardan ulaşılabiliyorsa, dine gerek yoktur. Din dışı yollardan ulaşılabilecek kaynak ve ödüller kıtsa (örneğin ekinler için gereken yağmur) ya da hiç yoksa (örneğin ölümsüzlük), o zaman din, mal ve hizmet değiş-tokuşu için kabul gören yol haline gelir. Sosyolog Rodney Stark'la William Bainbridge, çeşitli dinlerden sundukları örneklerle, söz konusu dindeki tanrı sayısı ne kadar fazlaysa değiş-tokuş bedelinin o kadar düşük olduğunu gösterdiler (alınan ürün ya da hizmet için o kadar az bedel verilmesi gerekiyordu). Ayrıca, tanrılar mal ve hizmet sunmakta ne kadar güvenilir ve sorumluluk sahibiyse, insanların ödemeye hazır oldukları bedelin de o kadar yükseldiğini keşfettiler. Son olarak, dini ritüellerin ve öteki inananların güveninin, tanrıların mal ve hizmetleri sunacağına duyulan inancı güçlendirdiğini, dinlerle ilişkilendirilen mucizelerin ve mistik deneyimlerin bu güveni artırdığını ve dini kuruluşların bu tür değiş-tokuşların başlıca kaynağı olarak güçlerini koruyabilmek için inananların bağlılığına ihtiyaç duyduklarını bulguladılar.

Amerika'nın kiliseyle devleti ayırma deneyi hariç, siyaset ve din her zaman iç içe olmuştur. Bunun nedeni ahlakın gelişmesinde dinin oynadığı çok önemli rolle ilgilidir. Yani din, siyasi iktidarı onaylamanın yanı sıra toplumsal düzeni ve davranış kontrolünü sağlayan bir kurum işlevini de görmüştür. Olumlu ahlaki duyarlıkların teşvik edilmesi (ve olumsuz olanların cezalandırılması), dini lider ve örgütlerin temel rollerinden biri haline geldi; öznel toplumsal ve ahlaki normlar sistemleştirildi ve yazının icadıyla birlikte bunlar kutsal tomar ve metinlerde tam anlamıyla kanunlaştırıldı. Tanrı'nın kendisine On Emir'i indirdiğini söyleyen Musa'dan, Moroni adlı meleğin kendisine altın levhalar verdiğini iddia eden Joseph Smith'e, L. Ron Hubbard'ın gelişmiş dünya dışı zekâlar tarafından esinlendirildiği söylenen kutsal dini metinler şeklinde ambalajlanmış ucuz bilimkurgulara dek çoğu din, toplumsal ve siyasi gücünü artırmak için ilahi esin iddiasında bulunma eğilimi gösterir.

Dini ritüellere dayalı bu tür ayrıntılı davranış kontrollerine, bu derece resmi olmayan yöntemlerin daha etkili olmasına izin verecek kadar düşük nüfuslu takım ve kabilelerde gerek duyulmaz. Örneğin Jared Diamond, otuz yıl boyunca Yeni Gine'de yaptığı araştırmalarda "insanların başkalarına nasıl davranmaları gerektiğinin belirlenmesi için bir tanrı ya da ruha başvurulduğunu" hiç duymadığını söylüyor. Toplumsal yükümlülüklerin insan ilişkilerine bağlı olduğunu açıklıyor. "Bir takım ya da kabilede yalnızca birkaç düzine ya da birkaç yüz birey bulunduğundan, takım ya da kabiledeki herkes diğer herkesi tanır ve ilişkilerini bilir. Kişinin akrabalarına, hısımlarına, kendi klanının üyelerine ya da farklı bir klana ait köylü hemşerilere karşı yükümlülükleri farklıdır." Herkesin birbiriyle akraba olması ya da birbirini tanıması nedeniyle bu küçük takımlardaki çatışmalar doğrudan çözüme kavuşturulabilir. Takımın üyeleri, üye olmayanlardan her düzeyde farklıdır. "Ormanda tanımadığınız birisiyle karşılaştığınızda, doğal olarak onu öldürmeye ya da kaçmaya çalışırsınız; bizim merhaba deyip dostane bir sohbet başlatma yönündeki modern alışkanlığımız intihar girişimi olacaktır," diyor Diamond.[15] Ne var ki nüfusun binlere ulaşması, bu tür gayri resmi

Şekil 3. Yeni Gineli Bir Grup Avcı-Toplayıcı Savaşa Hazırlanıyor

Devlet toplumlarından önce, "komşunu sev"le kişinin yakın ailesi, geniş ailesi ve iç grup üyelerinden oluşan topluluk kastediliyordu. Dış gruplara ihtiyatla yaklaşılmalıydı. Güven zayıftı. Sık sık çatışma yaşanıyordu. Savaşta ölmek yaygındı. (Film Study Center'ın izniyle)

davranış kontrolü mekanizmalarını etkisiz hale getirdi. Bu da Tanrı'yla maddiyatın birleşmesine yol açtı.

Bu tarihsel yönelim bir evrim modeli içerisine yerleştirildiğinde anlamlı görünür. Takım ve kabilelerde kişinin komşusunu sevdiğini ilan etmesi şefliklerde, devletlerde ve imparatorluklardakine kıyasla farklı bir anlam taşır. Ahlaki duyarlıklarımızın evrildiği Paleolitik çağın toplumsal ortamında, kişinin komşuları aile, geniş aile ve herkesin gayet iyi tanıdığı topluluk üyeleriydi. Başkalarına yardım etmek, kendine yardım etmek demekti. Şeflik, devlet ve imparatorluklardaysa "Komşunu sev" sözü yalnızca kişinin yakın iç grubuna yönelikti. Dış gruplar buna dahil değildi. Din ve ahlakın evrimine dair grup seçilimi modeline göre, grup içerisinde dostluğun, gruplar arasındaysa düşmanlığın baskın olduğu grupların, yabancılara gelişigüzel kucak açan gruplardan daha başarılı olmaları olasılığı daha yüksektir. Evrime dayalı bu yorum, birbirini izleyen sayfalar boyun-

ca barış, adalet, insanlara ve mülke saygı gibi yüksek ahlaki ilkelerin aşılandığı, bir sonraki sayfadaysa kişinin "komşuları" olmayan insanlara tecavüzün, cinayet ve yağmanın onaylandığı Eski Ahit ahlakının görünüşteki paradoksunu da açıklar. Evrimsel grup seçilimi açısından dinsel şiddet, soykırım ve savaş uyarlayıcıdır, çünkü iç grup üyelerinin düşman dış gruplara karşı birleşmelerini sağlar.

Tanrı'nın "komşu" sözcüğüyle kastettiği şey hakkında Musa'nın ne düşündüğüne bir bakalım (Levililer 19:18): Öç almayacaksın, halkından birilerine kin beslemeyeceksin. Komşunu kendin gibi seveceksin." Burada "halkından birileri" kişinin öldürmemesi gereken komşulardır (Kral James versiyonu). Başka çevirilerdeyse komşular "halkının oğulları" (Yenilenmiş Standart Versiyon) ve "hemşerilerin" (Tanah), diğer bir deyişle, iç grup üyeleridir. Buna karşılık, Yasanın Tekrarı 5:17 okurları "Katletmeyeceksin" diye uyarırken on beş bölüm sonra, Yasanın Tekrarı 20:10-18'de İsraillilere bir düşman kentini kuşatmaları, hayvanlarını çalmaları, teslim olan tüm sakinlerini köle etmeleri ve teslim olmayan erkekleri öldürüp kadınlara tecavüz etmeleri emredilir:

> Bir kente saldırmadan önce, kent halkına barış önerin. Barış önerinizi benimser, kapılarını size açarlarsa, kentte yaşayanların tümü sizin için angaryasına çalışacak, size hizmet edecekler. Ama barış önerinizi geri çevirir, sizinle savaşmak isterlerse, kenti kuşatın. Tanrınız RAB kenti elinize teslim edince, orada yaşayan bütün erkekleri kılıçtan geçirin. Kadınları, çocukları, hayvanları ve kentteki her şeyi yağmalayabilirsiniz. Tanrınız RAB'bin size verdiği düşman malını kullanabilirsiniz. Yakınınızdaki uluslara ait olmayan sizden çok uzak kentlerin tümüne böyle davranacaksınız.
>
> Ancak Tanrınız RAB'bin miras olarak size vereceği bu halkların kentlerinde soluk alan hiçbir canlıyı yaşatmayacaksınız. Tanrınız RAB'bin size buyurduğu gibi, onları –Hitit, Amor, Kenan, Periz Hiv ve Yevus halklarını– tümüyle yok edeceksiniz. Öyle ki, ilahlarına taparken yaptıkları iğrençliklere uymayı size öğretemesinler, siz de Tanrınız RAB'be karşı günah işlemeyesiniz.

Tek Gerçek Tanrı'ya inananlar, sahte tanrılara inanan ve putlara tapınan kâfirlerin soylarını kurutmalıdırlar. On Emir'den ilkinde, Tek Gerçek Tanrı'nın önüne başka hiçbir tanrı konmaması emredilir.

Talmud'daki haham yorumları da bu evrimsel iç grup/dış grup modelini destekler. Bir İsrailli'nin başka bir İsrailli tarafından kasten ya da kasıtsız olarak öldürülmesine yasa (Mişna) şu şekilde açıklık getirir: "Bir hayvanı öldürmeye niyet etti ama bir insanı katlettiyse, ya da bir kâfiri öldürmeye niyet etti ama bir İsrailliyi öldürdüyse ... mesul değildir" (Sanedrin 79a). Bu yasayla ilgili başka örnekler de verilir: "İsrailliler ve kâfirlerden oluşan bir kalabalığın ortasına bir taş atan kişi için [mesuliyet] yoktur. Nasıl mı? Kalabalıkta dokuz kâfir ve bir İsrailli vardı diyelim mi? Bu durumda kişinin mesuliyetsizliği, çoğunun kâfir olmasından çıkarsanabilir" (Gemara). Yani bir kâfiri öldürmeye çalışmadıkça, bir İsrailliyi öldürmeyeceksin; amacın kâfir öldürmekse kurban verrneye değer. Saygıdeğer bilgin ibn Meymun ise aksine şöyle der: "ülkede yaşayan bir yabancı kasıtsız olarak bir İsrailliyi öldürürse, kasıtsız olmasına rağmen onun da öldürülmesi gerekir." Diğer bir deyişle, iyi niyet yalnızca kendi grubumuzun üyeleri için geçerlidir. Hâkimler Kitabı (5:9), iç grubu bağrına basıp dış grubu dışlamakta daha da aşırıya gider: "Bir kişiyi öldüren bir Nuhçu [Yahudi olmayan] annesinin rahmindeki bir cenini öldürmüş bile olsa katledilir. Ölümcül hastalığı olan bir kişiyi öldürdüğünde de [...] katledilir. Bu durumlardan hiçbirinde bir İsrailli katledilmez." "Tanrı'nın seçilmiş halkı" kavramı, evrimsel iç grup kavramının yansımasıdır.[16]

Derin ahlaki duyarlıklarımız, (toplumsal bakımdan kişinin kendi kültürüne göre şartlanmış olan alabildiğine esnek ahlaki kuralların ötesinde) karmaşık bir toplumsal ortamda tepkilerden oluşan davranışsal sağ kalım repertuarımızın bir parçası olarak geliştiği için, bu iç grup yakınlığının tohumlarını bugün de içimizde taşıyoruz. İsrailli psikolog Georges Tamarin, 1966'da sekiz ila on dört yaş arası 1.066 çocuğa Yeşu 6'daki Eriha savaşının öyküsünü anlatarak bu hipotezi sınadı. Yeşu, Tanrı Eriha'ya girmelerine izin verdiği için sevinmelerini söyler halkına: "Kadın erkek, genç yaşlı, küçük ve

büyük baş hayvanlardan eşeklere dek, kentte ne kadar canlı varsa, hepsini kılıçtan geçirip yok ettiler. [...] Sonra kenti içindekilerle birlikte ateşe verdiler. Ancak altını ve gümüşü, tunç ve demir eşyayı RAB'bin Tapınağı'nın hazinesine koydular." Tamarin, Kutsal Kitap'ta yer alan, özellikle de tektanrıcılığın üstünlüğünü savunan, "seçilmiş halk" kavramına odaklanan ve soykırımı destanlaştıran öykülerin çocukları nasıl etkilediğini görmek istiyordu. Yeşu öyküsü anlatıldıktan sonra çocuklara şu soru soruldu: "Sizce Yeşu ve İsrailliler doğru mu davranmışlardır, yanlış mı?" Tamarin, çocuklara aralarından seçim yapabilecekleri üç yanıt sundu: A, onaylıyorum; B, kısmen onaylıyorum ya da onaylamıyorum; C, kesinlikle onaylamıyorum. Sonuçlar rahatsız ediciydi: çocukların % 66'sı İsrailli-lerin işlediği cinayetleri tümüyle onaylarken, yalnızca % 8'i B'yi ve % 26'sı da C'yi seçmişti. Çocuklardan biri şöyle yazmıştı: "Bence Yeşu ve İsrail'in Oğulları iyi yapmışlar ve nedenleri de şunlar: Tanrı onlara bu toprakları vaat etmiş ve fethetmelerine izin vermişti. Bu şekilde hareket etmemiş ya da kimseyi öldürmemiş olsalardı İsrail'in Oğulları 'Goyim'in arasında eriyip gidebilirlerdi." Öte yandan, iç grubun yerine dış grup konduğunda, soykırımı onaylama oranları hızla düşüyor. Tamarin, Yeşaya yerine "General Lin" ve İsrail yerine "3.000 yıl önceki Çin Krallığı" konduğunda, İsrailli deneklerinin (168 başka çocuktan oluşan kontrol grubu) yalnızca % 7'sinin soykırımı onayladığını gördü (% 18'i ara seçeneği yeğlemiş, % 75'i ise kesinlikle onaylamamıştı).[17]

İç grup ahlakının evrimi tek bir din, ulus ya da halkla kısıtlı değildir elbette.[18] En eski şeflik ve devletlerden günümüz ulus ve imparatorluklarına dek tüm tarih boyunca yaygın olarak görülen bir insan evrenselidir. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Amazon'da yaşayan Yąnomamöler kendilerini seçilmiş halk olarak görüyorlar kendi dillerinde adları insanlığı temsil ediyor; diğer tüm halklarsa insandan aşağı sayılıyor. Romancı ve toplumsal yorumcu Aldous Huxley'nin de dediği gibi: "Propagandacının amacı, bir insan kümesine diğer kümedekilerin de insan olduğunu unutturmaktır. Onları kişiliklerinden yoksun bırakarak, ahlaki yükümlülük alanının dışına yerleştirir."[19] Yine bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Naziler bu

yoldan sonuna kadar yararlandılar. Pek çok bilimkurgu yazarının da işaret ettiği gibi, tüm insanların tek bir devasa iç grup içerisinde toplanması için gerekli olan, gezegenimizin tamamına yönelik dünya dışı bir tehdittir belki de.

Ahlak ve Sihirli Sayı 150

İnsanlar doğaları gereği, hem fiziksel hem de toplumsal bir ortamda evrilmiş, model arayan, öykü anlatan hayvanlardır. Daha önce de gördüğümüz gibi ahlak, ahlaki davranışları etik sistemleri içerisinde dizgeleştiren ilk toplumsal yapı olan dinle ayrılmaz şekilde iç içe geçmiştir. Evrim tarihimizin ortamında geçirilmiş zamanın uzunluğu nedeniyle, bu küçük takım ve kabilelerdeki insan ilişkilerinin yapısına daha yakından bakmamız gerekir. Bu küçük avcı-toplayıcı takımların hayatta kalabilmek için büyük bir işbirliği ve iletişim yeteneğine ihtiyaçları vardı. Antropolog Robert Bettinger'ın gösterdiği gibi, yalnızca "av, özellikle de büyük avlar bulmakta" değil, aksi takdirde birbirlerine gereksiz yere müdahale edebilecek bireylerin faaliyetlerini koordine etmekte de, bireylere kıyasla "gruplar genellikle daha verimli olabilirler." "Kaynakları bir araya getirip paylaşan" grıplar "bireyler arasındaki günlük av bulma farklılıklarını 'yumuşatırlar'." Yani grup büyüdükçe, "talihli" bireyler ganimetlerini "talihsiz" bireylerle paylaşırlar ve bundan herkes yarar görür. (Kustukları kanı paylaşan vampir yarasaları hatırlayın.) İşbirliği, insanoğlunun evriminde belki de rekabet kadar güçlü bir itici güç olmuştur. İletişim de işbirliği için vazgeçilmez bir araç olduğundan, Paleolitik çağda yaşayan avcı-toplayıcıların, tıpkı günümüzdeki muadilleri gibi, hem fiziksel hem de toplumsal ortamlarda sağ kalım sorunlarını çözmek için dile başvurmuş olmaları mantıklıdır.

Bu topluluklar ne büyüklükteydi? Günümüzdeki çoğu avcı-toplayıcı takımı ve kabilesinin nüfusu 50 ila 400 kişi arasında değişir; ortalama aralık 100 ila 200 kişidir. Antropolog Napoleon Chagnon, Amazon yağmur ormanlarında yaşayan Yąnomamö halkı üzerinde yaptığı kapsamlı incelemede, tipik bir grubun yaklaşık 100 kişiden

oluştuğunu, çetin dağlık bölgelerde 40 ila 80 kişinin, en büyük düzlük köylerdeyse 300 ila 400 kişinin birlikte yaşadığını görmüştür. Ayrıca, yerel çevrelerinin ve teknoloji düzeylerinin taşıma kapasitesine göre aşırı derecede büyüyen grupların daha küçük gruplara bölündüklerini fark etmiştir.[21] Bu çatallanma, hem fiziksel hem de toplumsal ortamların taşıma kapasitesinin aşılmasının sonucudur. Psikolog Robin Dunbar, toplumsal grup büyüklüğü üzerindeki bu kısıtlamaların insan belleğinin taşıma kapasitesiyle bağlantılı olduğunu ve dolayısıyla derin bir evrimsel temelinin bulunduğunu öne sürüyor.[22] Görünüşe bakılırsa, Paleolitik çağda yaşayan bir çiftin, avcı-toplayıcı halkların doğum oranıyla dört kuşak içerisinde ürettiği kendi soyundan insanların (çocuklar, torunlar, torunların çocukları) sayısı yaklaşık olarak 150'dir. Diğer bir deyişle, yakın ve geniş ailelerinde tanıdıkları insan sayısıdır bu; Yakındoğu'da elde edilen ve tarım topluluklarının tipik nüfusunun 150 civarında olduğunu gösteren arkeolojik kanıtlar da bunu doğrulamaktadır. Hutterciler gibi günümüz tarım topluluklarında bile ortalama birey sayısı 150 civarındadır.

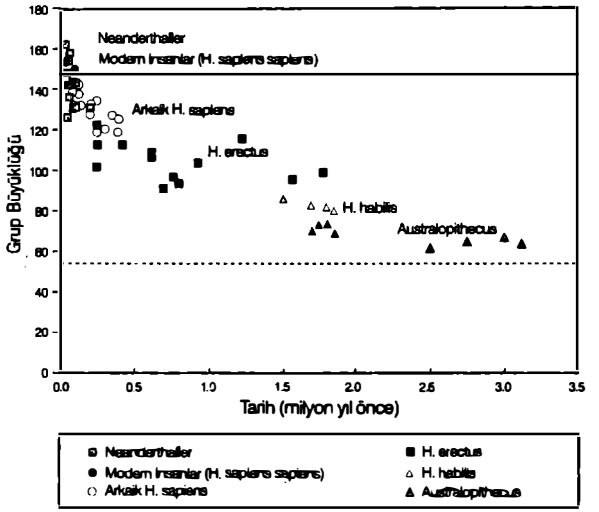
Gruplar büyüdüklerinde daha küçük gruplara ayrılırlar. Neden? Yanıt, ahlaki disiplin ve davranış kontrolüdür. Huttercilere göre, başlıca toplumsal denetim yolu olarak sakınma, büyük gruplarda pek işe yaramamaktadır. Grup nüfusu 200 kişiyi aştığında, işbirliği kurallarını dayatmak ve daha küçük bir grupta gayri resmi kişisel sözleşmeler ve toplumsal baskı yoluyla başa çıkılabilecek suçlularla baş etmek için hiyerarşik bir yapının gerekli olduğunu sosyologlar gayet iyi bilirler. Daha da büyük gruplarda şeflere ve bir polis gücüne ihtiyaç vardır ve kuralların dayatılması daha fazla şiddeti ya da şiddet tehdidini gerektirir. Büyük bölümü kalabalık kentlere yığılmış olarak, altı milyardan fazla insanın yaşadığı günümüz dünyasında bile insanlar küçük gruplara bölünürler. İkinci Dünya Savaşı sırasında (özerklikle kontrol arasında bir denge bulmak için) optimal grup büyüklüğü konusunda ordu tarafından yapılan araştırmalar, İngiliz ordusunda ortalama büyüklükte bir bölüğün 130 kişiden, ABD ordusunda ise 223 kişiden oluştuğunu göstermiştir. Ortalama 150 sayısı çoğu küçük işletmenin, büyük şirketlerdeki bölümlerin

ve verimli bir şekilde işletilen fabrikaların nüfus büyüklüğüne de uymaktadır. İngiltere Kilisesi'nin, büyük bir grubun sağladığı mali kaynaklarla küçük bir grubun toplumsal yakınlığı arasında denge kurma amaçlı bir çalışmasında, cemaatler için ideal sayının 200 ya da aşağısı olduğu ortaya çıkmıştır. Herhangi bir kişinin adres defterindeki ortalama insan sayısı da 150 civarındadır.

Görünüşe bakılırsa 150, her birimizin oldukça iyi tanıdığı insan sayısıdır. Dunbar bu rakamın, primat grubu büyüklüğüyle grubun neokorteks oranı (beyin kabuğunun en son evrilmiş bölgesi olan neokorteksin hacminin, beynin geri kalanına oranı) bağlantısına uyduğunu iddia ediyor. Aşırı derecede sosyal primatlar (örneğin biz), büyük gruplar içerisinde yaşayabilmek için büyük beyinlere ihtiyaç duyarlar, çünkü görece barışçı bir işbirliği içerisinde yaşamanın koşulu olan karmaşık ilişkilerin izlenmesi için asgari bir beyin gücü gereklidir. Dunbar'ın vardığı sonuca göre bu gruplaşmalar, "insan beyninin belli bir zamanda, belli bir güçteki belli sayıda ilişkiden daha fazlasını kaldıramayacağı gerçeğinin bir sonucudur [şekil 4]. 150 sayısı, görünüşe bakılırsa, gerçek bir sosyal ilişki kurabileceğimiz, kim olduklarını ve bizimle nasıl bir bağlantıları olduğunu bildiğimiz bireylerin azami sayısını temsil etmektedir. Başka bir ifadeyle 150, bir barda karşılaştığınızda davet edilmeden masalarına oturup bir içki içmekten çekinmeyeceğiniz insanların sayısıdır."[23]

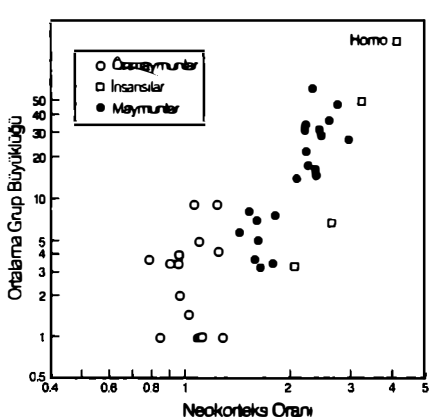
Dedikodu ve Düşmanköy Dehşeti

100 ila 200 kişiden oluşan bu küçük takımlarda ahlak, bir çatışma çözümü, toplumsal denetim ve grup bağlılığı biçimi olarak gelişmiştir. Dinin ve ahlakın bu sosyal bağlamında, düşmanlığa karşı dostluk teşvik edilir. İşbirliğiyle özgeciliği teşvik edip, aşırı rekabetçiliği ve bencilliği cezalandıracak bir sistem olmadığında, Dostköy Düşmanköy'e dönüşür. Bu toplumsal denetimi kurmanın yollarından biri karşılıklı özgeciliktir; yani, "Sen benim sırtımı kaşırsan ben de seninkini kaşırım." Ama Lincoln'ın da belirttiği gibi insanlar melek değildir. Düzenbazdırlar. Bireyler gayri resmi anlaşmalara

Şekil 4. Grup Büyüklüğü, Beyin Büyüklüğü ve Evrim Tarihi Arasındaki İlişki

İnsanlar, küçük avcı-toplayıcı takımlar halinde yaşayan hiyerarşik bir sosyal primat türü olarak evrildiler. Son üç milyon yılda, insangillerin beyinlerinin büyümesiyle birlikte bu gruplar da büyüdü (üstte). Psikolog Robin Dunbar, primatlarda grup büyüklüğüyle üst düzey öğrenme ve bellek merkezi olan neokorteksin oranı (neokorteks hacmi/tüm beyin) arasında güçlü bir bağ bulmuştur (altta). Dunbar'ın kuramına göre primatların büyük ve karmaşık sosyal gruplarda yaşayabilmek için, çeşitli ilişkileri ve toplumsal hiyerarşileri izlemelerini sağlayacak daha fazla bellek ve zihin gücüne ihtiyaçları vardır. (Kaynak: Robin Dunbar, "Brain on Two Legs", *Tree of Origin*)

ve toplumsal sözleşmelere ihanet ederler. Karşılıklı özgecilik uzun vadede, ancak kimin işbirliği yapacağını ve kimin ihanet edeceğini bildiğiniz zaman işe yarar. Küçük gruplarda işbirliği, topluluğun üyeleri arasındaki karmaşık bir geribildirim döngüsüne dayalı iletişim yoluyla düzenlenir. (Bu durum, büyük şehirlerde kabalığın, düşüncesizliğin ve işbirliğinden kaçınmanın neden insanların yanına kâr kaldığını da açıklayabilir – adsız kişilerdir bunlar ve her gün aynı insanları görmenin getirdiği normal kontrol mekanizmalarına tabi değildirler.)

Karşılık verme oyununu oynamak için, kimin sırtını kaşıyacağınızı ve kendi sırtınızın kaşınması konusunda kime güveneceğinizi bilmeniz gerekir. Öteki insanlar hakkında anlatılan öyküler, yani daha yaygın adıyla dedikodu sayesinde edinilir bu bilgi. Dedikodu, antropolog Jerome Barkow'un da gözlemlediği gibi, kültürel normların iletilmesi yoluyla toplumsal bir denetim aracıdır: "İtibar dedikoduyla belirlenir ve başkalarının günlük sohbetleri kişinin göreli konumunu ve eş ya da toplumsal bir alışverişte ortak olarak kabul edilebilirliğini etkiler. Avrupa-Amerikan toplumunda dedikodu kimi zaman açıkça kınanıp reddedilir, ama hiç kuşkusuz tüm insan toplumlarında olduğu gibi gözde bir eğlence olarak yerini korumaktadır."[24] Bill Rechin'le Don Wilder'ın Şekil 5'te gördüğünüz 2003 tarihli bir *Crock* karikatürü bu kurama çok iyi bir örnek oluşturuyor: Karikatürde ana karakter dedikodu yapmaz; "gerekli verileri sözel yoldan" aktarır. Doğru söze ne denir!

CROCK / Bill Rechin ve Don Wilder

Şekil 5. Sözel Yoldan Veri Aktarımı Olarak Dedikodu
(Bill Rechin ve Don Wilder'ın izniyle)

Gossip (dedikoducu) sözcüğünün etimolojisi aydınlatıcıdır. Sözcüğün kökü "godsib"dir (yani "god" ve "sib") ve "hısım ya da akraba" anlamına gelir. Oxford English Dictionary'de belirtildiğine göre sözcüğün erken kullanımları arasında "bir başkasıyla tinsel yakınlık kurmuş kişi", "vaftiz anne ya da baba", "hami" ve "bir kadının doğuma davet edilen kadın arkadaşları" (bu sırada dedikodu yapacaklardır) anlamları yer alır. (Örneğin 1386'da en erken kullanımlarından birinde Chaucer şöyle yazmıştır: "Vaftiz babasıyla ya da onun oğluyla yatan bir kadın, kendi öz ağabeyiyle yatmış olduğunda gireceğinden daha az günaha girmez."* Sonradan, hısım ya akrabalar hakkında konuşma anlamına dönüşmüş ve sonunda, bugün kullanıldığı gibi, "boş konuşmaktan hoşlanan kişi" anlamını edinmiştir.

İçlemsel uyum gücümüzü, yani kendimizin ve akrabalarımızın üreme başarısını ve çevremizdekilerin karşılıklı ilişkisini en çok etkileyen kişilerin faaliyetleri hakkında dedikodu yapmaya özellikle meraklı olmamıza şaşmamalıyız. Normalde akrabalarımız, yakın arkadaşlarımız ve topluluk içerisinde yakın etki alanımızdaki kişilerin yanı sıra, topluluk ya da toplumun üst düzey, yani yüksek sosyal statülü üyeleri hakkında da dedikodu yaparız. En gözde dedikodu konularımızı burada buluruz – seks, cömertlik, aldatma, saldırganlık, şiddet, sosyal statü ve konumlar, doğum ve ölümler, siyasi ve dini bağlılıklar, fiziksel ve psikolojik sağlık ve insan ilişkilerinin, özellikle de dostluklarla ittifakların çeşitli nüansları. Dedikodu yalnızca pembe dizilere değil, büyük operalara da malzeme oluşturur.

Dinin ahlaklı ve ahlaksız davranışı teşvik etme ve cezalandırma psikolojisini araştıran akademisyen meslektaşım Kari Konkola, dinle ahlak arasındaki bağlantıya ilişkin ilk kuramsal girişimimi (*Nasıl İnanırız*'da) okuduktan sonra şu önemli gözlemlerde bulundu:

> Erken modern dönem İngiltere'sinin Protestanları dedikodu alışkanlığını gayet iyi bilir ve kesinlikle ortadan kaldırılması gereken bir kişilik özelliği olarak görürlerdi. "Sahte tanıklık etmeyeceksin" emrinin özellikle dedikoduyu yasakladığına inanılırdı.

(*) Geoffrey Chaucer, *Canterbury Hikâyeleri*, çev. Nazmi Ağıl, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

(Erken modern dönem din terminolojisinde, dedikoduya "iftira etme" denirdi. Erken modern dönemde günahın kökenlerine duyulan ilgi, günümüzdeki tabiriyle iftira psikolojisi konusunda pek çok "araştırma" başlattı. Başkaları hakkında konuşma arzusunu kıskançlığın yarattığına inanılırdı, çünkü kıskanç insanlar yıkıcı rekabetçilikleri yüzünden kıskandıkları kişilerin itibarlarını zedeleyecek söylentiler yaymaya hevesli olurlardı. Gururlu kişilerin rekabetçiliği ise en çok akranlarını geçme çabasında belli ederdi kendini ve bu da onların kıskanç kişilere kıyasla etraflarındakilere karşı daha az yıkıcı olmalarını sağlardı. Ne var ki başkalarının önüne geçme arzusu, gururlu kişileri, rakipleri hakkında aşağılayıcı haberler duymaya bayıldıkları için kötü niyetli dedikodunun hevesli dinleyicileri haline getirdi.

Erken modern dönem İngiltere'sinde dedikodu büyük bir günahtı – On Emir'den birinin ihlal edilmesi anlamına gelirdi. Bu davranışlara karşı getirilen katı dini yasaklama büyük olasılıkla hayli etkili olmuştu, çünkü eğitimli bir gözlemci bunları kolayca fark edebilirdi. Gerçekten de, ikiyüzlülüğü saptamak için tavsiye edilen yöntemlerden biri, kişinin en sevdiği tartışma konularını gözlemlemekti: kişinin başkalarının kusurları hakkında konuşmak ve bunları dinlemek istemesi kıskançlık, gurur ve ikiyüzlülüğün göstergesiydi. Kendi kusurlarını düşünmek ve kendi başarılarını küçümsemekse tevazu ve gerçek dindarlık belirtisiydi. Erken modern dönem İngiltere'sinden gelen normatif deliller, en azından bazı dinlerin dedikodu alışkanlığını insan doğasından söküp atmakta son derece kararlı –ve belki de oldukça etkili– olduğuna kuşku bırakmamaktadır.[25]

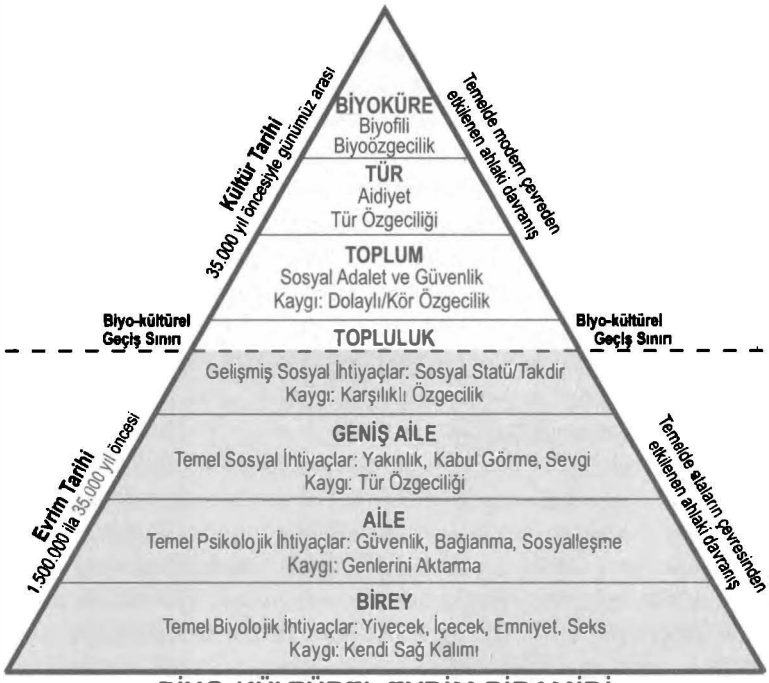
Dedikodu, ahlak ve etik arasındaki ilişki nedir? Ahlaki duyarlık ve davranışlar başlangıçta din tarafından etik sistemleri içerisinde dizgeleştirilmiştir. Yani, devlet ve hükümet gibi kurumlar, ya da yasa ve hak gibi kavramlardan çok daha önce din, insan etkileşimleriyle ilgili kuralları dayatacak bir toplumsal yapı olarak ortaya çıkmıştır. Anayasal hakların bulunduğu ve temel insan özgürlüklerinin korunduğu modern ulus-devletin tarihi yalnızca yüzyıllarla ölçülürken, örgütlü dinin tarihi binyıllarla, ahlaki duyarlıklar evriminin tarihiyse on binlerce yılla ölçülebilir. Takımlar ve kabileler yerlerini şefliklere

ve devletlere bıraktığında din, işbirliğiyle iyi niyeti kaynaştıracak başlıca toplumsal kurum olarak gelişti. Özgecilikle özveriyi teşvik edip aşırı hırsla bencilliği köstekleyerek, rekabete karşı işbirliğini teşvik ederek ve toplumsal olaylar ve gruba bağlılık düzeyini dini ritüeller yoluyla gözler önüne sererek yaptı bunu. Sizi her hafta kilisede, camide ya da sinagogda dinimizin faaliyetlerine katılırken, ya da saptanmış ritüel ve âdetlere uyarken görmem, grubumuzun bel bağlayabileceğim güvenilir bir üyesi olduğunuzun olumlu bir göstergesidir. Sistemleştirilmiş ahlak kuralları ve insanlar gibi hiyerarşik sosyal primatlara çok uygun bir hiyerarşik yapısı olan, ayrıca kuralları dayatıp çiğneyenleri cezalandıracak gücü barındıran din, bir ihtiyacı karşılıyordu. Bu toplumsal ve ahlaki bağlamda dini, *insan kültürünün ayrılmaz bir mekanizması olarak özgeciliği ve karşılıklı özgeciliği teşvik etmek, bencilliği ve hırsı kösteklemek, topluluk üyeleri arasındaki işbirliği ve karşılıklılığa bağlılık düzeyini ortaya çıkarmak için gelişmiş bir sosyal kurum* olarak tanımlıyorum

Tanrı kavramı da buna paralel bir yolda gelişti. Takımlar ve kabileler şeflikler ve devletler içerisinde birleşirken, animist ruhlar yerlerini insan benzeri çok sayıda tanrıya bıraktı ve doğu Akdeniz'de çoban halkların insana benzeyen tanrıları İbrahim'in tek tanrısı karşısında yenilgiye uğradı. Evrenimizin, dünyamızın ve kendimizin yaratılmasına bir açıklama sunmanın yanı sıra Tanrı, kuralların nihai dayatıcısı, ahlaki ikilemlerin kesin hakemi ve bağlılığın en yüce hedefi oldu. Tanrı, din ve ahlak birbirinden ayrılamazdı. İnsanların Tanrı'ya inanmalarının nedeni, model arayan, öykü anlatan, mit yaratan, dindar, ahlaklı bir hayvan türü olmamızdır.[26]

Biyokültürel Evrim Piramidi: Ahlakın Kökenlerine Dair Bir Model

Şekil 6'daki Biyokültürel Evrim (BKE) Piramidi, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için işbirliğine girmeleri ve birbirleriyle rekabet etmeleriyle birlikte küçük takım ve kabilelerde ahlakın nasıl geliştiğini gösteriyor. Bireyler ailelere, aileler geniş ailelere, geniş

Şekil 6. Biyo-kültürel Evrim Piramidi

Biyo-kültürel Evrim Piramidi, ahlaki duyarlıklarla etik sistemlerinin kökenine ve evrimine model oluşturuyor. Piramit, sosyal primatlarda ahlaki duyarlıkların biyogenetik olarak geliştiği 1,5 milyon yılı ve yaklaşık 35.000 yıl önce, *Homo sapiens*'in ahlaki davranışını ve etik sistemlerini biçimlendirmekte kontrolün giderek sosyokültürel etmenlere geçmesiyle yaşanan geçişi yansıtıyor. "Geçiş sınırı", toplumsal grupların büyüdüğü ve kültürel seçilimin doğal seçilime baskın gelmeye başladığı zaman aralığını gösteriyor. Erken dönem *Homo sapiens*'te (piramidin en altı) bireyin hayatta kalma ve genetik yayılma gereksinimi aile, geniş aile ve topluluk aracılığıyla karşılanmaktaydı. Zamanla, işbirliğini, özgeciliği ve sonunda çocuklar yoluyla genetik yayılmayı teşvik eden temel psikolojik ve toplumsal gereksinimler gelişti. Bu *içlemsel uyum gücü*, bizimle genetik bağı olan herkes için geçerlidir. Genetik bağın olmadığı daha geniş topluluk ve toplumlarda, *akraba özgeciliğine karşılıklı özgecilik* ve *dolaylı/kör özgecilik* eklenir. Doğal süreç *tür özgeciliği* ve *biyoözgecilik* yönünde ilerlemektedir. (Çizim: Pat Linse)

aileler topluluklara, son birkaç binyıl içerisinde de (şeflik ve devletlerin ortaya çıkışına paralel olarak) topluluklar toplumlara ait oldu. Bu doğal gelişme şu anda son evrim aşamalarında: toplumları türün, türüyse biyokürenin parçası olarak görmek.

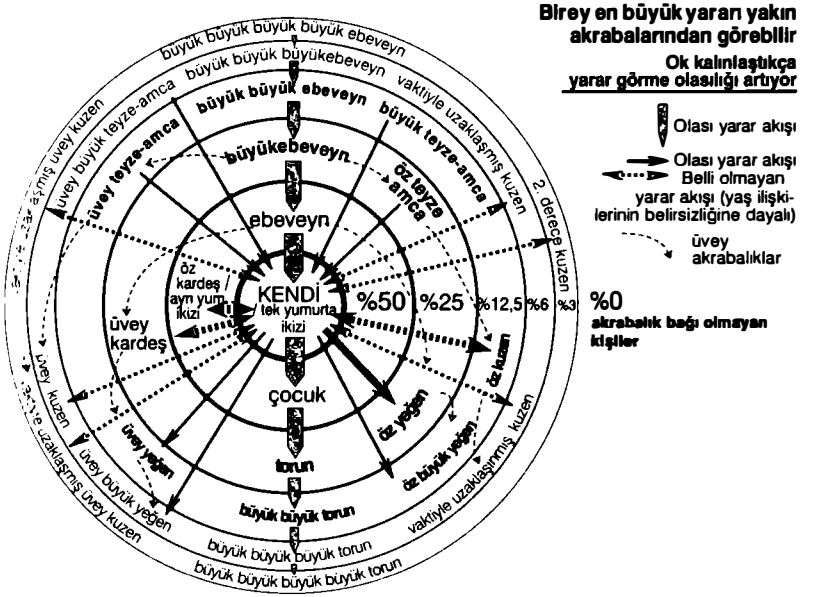
BKE Piramidi, Abraham Maslow'un gereksinimler hiyerarşisiyle Peter Singer'ın genişleyen etik duyarlıklar çemberinin bir bileşimi. Sosyal primatlarda ahlaki duyarlıkların temelde biyogenetik kontrol altında geliştiği 1,5 milyon yılı betimliyor. Yaklaşık 35.000 yıl önce bir geçiş yaşandı ve ahlaki davranışlarımızla etik sistemlerinin şekillenmesinde kontrol giderek sosyokültürel etmenlere geçti. Bunun aralıksız bir süreç olduğunu unutmayın. Üst Paleolitik çağda bir Musa'nın buzullarla kaplı bir dağdan inip Cro-Magnon insanlarına, "Ben biraz önce kültürü icat ettim. Artık o aptal Neanderthaller gibi genlerimize itaat etmek zorunda değiliz. Şu andan itibaren YASA'ya itaat edeceğiz!" demesinin hiçbir anlamı yoktu.

"Biyo-kültürel geçiş sınırı", temelde biyolojik kontrolden temelde kültürel kontrole geçişi işaret ediyor. Zamanı ve baskın etki kaynağını bölüyor. Evrimimizin erken evrelerinde birey, aile, geniş aile ve Paleolitik topluluklar esas olarak doğal seçilimle şekillenmişti. Sonraki evrelerde Neolitik topluluklar ve modern toplumlar temelde kültürel seçilimle şekillendi ve şekilleniyor. BKE Piramidi'nin en altından başlarsak, bireyin (gıda, içecek, emniyet ve seks yoluyla) hayatta kalma ve genetik yayılma gereksinimi aile, geniş aile ve topluluk aracılığıyla karşılanıyor. Çekirdek aile temeli oluşturuyor. Son zamanlarda Neanderthallerle aynı yola girdiği öne sürülse de, çekirdek aile tüm dünyada hâlâ en yaygın toplumsal birim. Kültürel yoksunluğun uç noktalarında bile –kölelik, hapis, komünler– çocuklu iki ebeveyn yapısı karşımıza çıkıyor: (1) Parçalanan Afrikalı köle aileleri sözlü gelenek yoluyla kuşaklar boyunca yapılarını koruduları; (2) kadın hapishanelerinde kendiliğinden sahte aileler oluşuyor, cinsel açıdan aktif bir çift "karı-koca" gibi davranırken, diğerleri "erkek kardeş" ve "kız kardeş" rollerini üstleniyor; (3) işbirliğine dayalı kolektif ebeveynliğin kural olduğu durumlarda bile (örneğin kibutzlar), pek çok anne iki ebeveynli düzenlemeye ve kendi çocuklarını yetiştirmeye yöneliyor.[27] Evrim tarihimiz, bu temel toplumsal

yapının aşılmasını engelleyecek kadar güçlü. Muhafazakârların ailenin gerileyişine ağıt yakmalarına hiç gerek yok. Türümüz varlığını koruduğu sürece aile bizimle birlikte olacak.

BKE Piramidi'nde yukarılara doğru çıkıldığında, işbirliğini ve özgeciliği teşvik etmek için güvenlik, bağlanma, sosyalleşme, yakınlık, kabul görme ve sevgi gibi temel psikolojik ve sosyal gereksinimler evrildi; bunların tümü çocuklar yoluyla genetik yayılmayı kolaylaştıran unsurlardı. *Akraba özgeciliği* dolaylı yoldan işler; kardeşler ve üvey kardeşler, torunlar ve torunların çocukları, kuzenler ve üvey kuzenler, yeğenler bizim genlerimizin parçalarını taşırlar.[28] Bu *içlemsel uyum gücü* bizimle genetik bağı olan herkes için geçerlidir. Genetik bağın bulunmadığı daha geniş topluluk ve toplumlarda *karşılıklı özgecilik* ve *dolaylı/kör özgecilik* (sen şimdi sırtımı kaşırsan, ilerde ben de senin sırtını kaşıyabilirim) *akraba özgeciliğine* eklenir. İçlemsel uyum gücü yerini *dışlamsal uyum gücü* diyebileceğimiz şeye bırakır. Bireysel uyum gücünün doğal ilerleme yönü, Ed Wilson'ın *Biophilia*'da genetik bir temelinin bile olabileceğini savunduğu *tür özgeciliğinin* ve *biyoözgeciliğin* benimsenmesi olabilir (uzun vadede karşılığını görmek amacıyla neslin tükenmesini ve yıkımı şimdi engelleyeceğiz).[29] Ama Wilson, içlemsel uyum dışlamsal uyumdan daha güçlü olduğu için, bunun yine de muhtemelen öz-çıkar argümanlarına –biyoçeşitliliğin ve sağlıklı bir biyokürenin bulunduğu bir gelecekte çocuklarımın durumu daha iyi olacak– dayandığını itiraf ediyor.

BKE Piramidi'nin herhangi bir noktadaki genişliği, etik duyarlığın gücünü ve ne derece evrimin kontrolü altında olduğunu gösteriyor. Piramidin herhangi bir noktadaki yüksekliğiyse bu etik duyarlığın kendi genomumuzun (kendimizin) ötesine ne derece taştığına işaret ediyor. Ama piramit aynı zamanda, bu iki duyarlık kümesinin arasında ters bir bağıntı olduğunu da gösteriyor. Bir duyarlık kendi ötemize ne kadar taşarsa, bizimle genetik olarak daha az bağı olan birine yardım etme yönünde o kadar ilerler ve temeldeki evrim mekanizmalarından o kadar az destek alır. Bu ilişki, şekil 7'de görselleştirildiği gibi, kanın sudan yoğun olduğu özdeyişine dayalıdır.

Şekil 7. Genişleyen İçlemsellik Çemberi

Kan sudan yoğundur. Evrim psikolojisi kuramına göre, çeşitli derecelerde akrabaların paylaştığı (ortalama) genlerin yüzdesi, belli bir bireyden görülen yarar düzeyinin tahmin edilmesini sağlamalıdır. Çizimin sağ tarafında tekeşlilikten, sol taraftaysa çokeşlilikten gelen akrabalar gösteriliyor. Bu kuramın ardındaki varsayım, (insanlar da dahil olmak üzere) organizmaların içlemsel uyum güçlerini, yani gelecek kuşaklarda kendi genlerinin görülmesi sıklığını ve dağılımını artırmaya çalıştıklarıdır. (Çizim: Pat Linse, alındığı kaynak: Richard D. Alexander, *Darwinism and Human Affairs*)

Grup Seçilimi ve Ahlakın Evrimi

Ahlakın kökenlerini açıklayacak bir kuram üzerinde ilk kez çalışmaya başladığım on yıl öncesinden bu yana yeni araştırmalar, ahlakın evriminde bir gücün daha etkili olabileceğini düşünmeye yöneltti beni: grup seçilimi. Çoğu evrim biyoloğu doğal seçilimin tümüyle

organizma düzeyinde işlediğine inanıyor: Bireysel organizma doğanın "gördüğü" tek şey olduğundan, seçilimin başlıca hedefidir. Genotipler yani genler, fenotipler yani bedenler için birer şifredir yalnızca. Doğa genleri göremez, ama etrafta koşuşan bedenleri görebilir ve özelliklerine dayanarak o bireylerin lehinde ya da aleyhinde seçim yapabilir. Grup seçiliminde, bir grup birey başka bir grup bireye karşı rekabet ettiğinden, seçilimin hedefi bir bireyler grubudur. Gruplardan biri başarılı diğeri başarısız olduğunda, başarılı grup, bireylerin genlerini başarısız gruba kıyasla daha fazla aktarır.

Evrim kuramcıları arasında tartışmalı bir konudur bu, çünkü grup seçilimi son otuz yıldır sadık Darwincilerin en çok nefret ettikleri doktrin olan yaratılışçılığın yanında yer almaktadır. Grup seçilimini ilk gündeme getirenin Charles Darwin olduğu düşünüldüğünde, bunun ironik bir yanı da vardır. *İnsanın Kökeni*'nde Darwin, kendi doğal seçilim kuramının bireysel düzeyde uygulanmasına karşı bir sav geliştirerek, ahlakın kökenlerini açıklama çabası konusunda şunları yazar: "Daha anlayışlı veya iyi niyetli ebeveynlerin, ya da yoldaşlarına en sadık olanların soyunun, aynı kabileden bencil ve hain ebeveynlerin çocuklarından daha fazla sayıda olacağı son derece kuşkuludur. Yoldaşlarına ihanet etmektense yaşamını feda etmeye hazır olan kişi genelde, asil doğasını miras alacak bir soy bırakmaz arkasında. ..." Darwin'in vardığı sonuca göre, "(burada bir kabilenin bir başka kabileye karşı zafer kazanmasından söz etmediğimizi akılda tutarak) bu tür erdemlerle donatılmış kişi sayısının, ya da bu kişilerin üstünlük standartının doğal seçilim yoluyla, yani en uyumlu olanın hayatta kalmasıyla yükselmesi pek mümkün görünmemektedir."[30] Darwin'e göre doğal seçilim, bir grup *içerisinde* işbirliğini ve erdemi geliştirmeyecektir. İşbirliğinin kaynağı nedir öyleyse? Darwin, gruplar *arasındaki* rekabetten kaynaklandığı sonucuna varır:

> Yüksek bir ahlak standardının bireye ya da çocuklarına aynı kabileden diğer insanlara kıyasla ya hiç ya da çok az avantaj sağlamasına karşın, iyi özelliklerle donanmış birey sayısındaki artışın ve ahlak standartındaki ilerlemenin bir kabileye diğer bir kabileye karşı kesinlikle çok büyük bir avantaj sağlayacağı unu-

tulmamalıdır. İçinde yüksek derecede bir yurtseverlik, sadakat, itaat, cesaret ve anlayış ruhu taşımasından dolayı başkalarına yardım etmeye ve ortak yarar uğruna hayatını feda etmeye her zaman hazır durumda pek çok üyesi olan bir kabilenin, diğer kabilelerin çoğuna karşı zafer kazanacağından kuşku duyulamaz; doğal seçilim de budur. Tüm dünyada tüm zamanlarda kabileler başka kabileleri geride bırakmıştır; ahlak da başarılarındaki önemli etmenlerden biri olduğundan, ahlak standartı ve iyi özelliklerle donanmış kişi sayısı her yerde yükselme ve artma eğilimi gösterecektir.[31]

Darwin'in ardından grup seçilimi, etkili evrim biyoloğu George C. Williams'ın geniş bir okur kitlesine ulaşan *Adaptation and Natural Selection* [Uyarlanma ve Doğal Seçilim] adlı kitabını yayımladığı 1960'ların ortalarına kadar zaman zaman gündeme geldi. Williams bu kitapta, insanın sosyal ve ahlaki davranışı da dahil olmak üzere doğanın çeşitliliğini açıklamak için gereken tek şeyin, bireysel düzeydeki doğal seçilim olduğunu göstermişti. 1960'lardan bu yana grup seçilimi, "dişleri ve pençeleri kanlı doğa"nın gerçekliğiyle başa çıkamayan yumuşak yürekli liberallerin içi boş lafları olarak yerden yere vuruldu. Evrim kuramcısı Michael Ghiselin, "doğa ekonomisi"ni tümüyle bireysel düzeyde rekabetçi olarak tanımladı: "Bir hayvanın kendisini bir başkası için kurban etmesine yol açan dürtülerin temel gerekçesinin üçüncü bir hayvana karşı avantaj kazanmak olduğu anlaşılıyor. [...] Kendi çıkarı adına hareket etme şansına sahip olsa, onu gaddarlaşmaktan –kardeşini, eşini, ebeveynini ya da çocuğunu– yaralamaktan, katletmekten, yalnızca yararlarını gözetmesi alıkoyabilir. Bir "özgeci"nin yüzeyini kazıyın, "ikiyüzlü"nün kanayışını görürsünüz.[32]

Ancak 1990'ların sonlarında, grup seçilimi yeniden gündeme geldi. 1998 tarihli *Unto Others* [Başkalarına] adlı kitaplarında antropolog David Sloan Wilson ve çalışma arkadaşı felsefeci Elliott Sober, gelişmiş bir matematik modeli ve bir dizi mantıksal sav aracılığıyla grup seçiliminin uygulanabilirliğini gösterdiler. Grubu "belirli bir özellik açısından birbirinin uyum gücünü etkileyen, ama

grup dışındakilerin uyum gücünü etkilemeyen bir bireyler kümesi" olarak tanımlamakla başladılar işe. Ardından, "bireysel seçilim tekil gruplar içerisindeki göreli uyum gücünü azamiye çıkaran özellikleri kayırır," ve "grup seçilimi grupların göreli uyum gücünü azamiye çıkaran özellikleri kayırır," diyerek bunun nasıl olduğunu açıkladılar. Bu modele göre "özgecilik, bireysel seçilim açısından kötü uyarlanma, grup seçilimi açısındansa iyi uyarlanmadır." Bu nedenle, "grup seçilimi süreci yeterince güçlüyse özgecilik gelişebilir," sonucuna vardılar.[33] Örnek olarak, William Hamilton'ın, belirli insan popülasyonlarında kuralların etik olarak dayatılmasında vicdanın nasıl bir grup seçilimi avantajı sağlamış olabileceği konusundaki analizini gösterdiler: "Bir grup bir bütün olarak vicdandan ne kadar yoksunsa, dikkatini söze dökülmemiş kuralları dayatmaya yöneltmek için o kadar enerjiye ihtiyaç duyacak ya da dağılma olasılığıyla yüz yüze gelecektir. Dolayısıyla hiyerarşik bir popülasyon yapısı içinde bir adımı (bireye karşı grup) düşündüğümüzde, vicdan sahibi olmak 'özgeci' bir özelliktir."[34] Bireysel seçilimin neden işe yaramayacağı, David Sloan Wilson'un önerdiği şu düşünce deneyinde açıklık kazanıyor:

> Dürüst vatandaşlardan ve kaytarıcılardan oluşan bir popülasyon düşünelim. Dürüst vatandaşlar kendileri de dahil herkesin yararlanabileceği bir kamusal yarar üretiyorlar. Örnek olarak, kamusal yararın dürüst vatandaşlara hiçbir maliyet getirmeden üretilebileceğini varsayalım. Ganimeti paylaşmakla kalmıyor, aynı zamanda bu ganimeti yarattıkları için hiçbir şey kaybetmiyorlar. Yine de bu örnekte doğal seçilim dürüst vatandaşları kayırmayacaktır, çünkü hayatta kalma ya da üreme açısından dürüst vatandaşlarla kaytarıcılar arasında bir fark yoktur. Doğal seçilim için uyum gücü açısından farklılıklar gerektiğinden, popülasyondaki herkesin uyum gücünün artırılması ya da azaltılması bir etki yaratmaz. Eğer kamusal yararın üretilmesi bir maliyet getiriyorsa, yararları paylaşsalar bile, kişisel maliyetleri uyum güçlerini kaytarıcılarınkine göre azalttığı için, dürüst vatandaşların soyu tükenecektir. "Grubun yararına" olan davranışlar en iyi olasılıkla (kamusal yarar maliyetsizse) nötr, en kötü olasılıkla da (kamusal

yararın üretilmesiyle bağlantılı bir maliyet varsa) uyarlanma açısından kötüdür.

Wilson buna "toplumsal yaşamın temel sorunu" diyor ve aşağıdaki grup seçilimi çözümünü sunuyor:

> Dürüst vatandaş ve kaytarıcı oranları farklı olan bir değil, birkaç popülasyon düşünelim. Her birindeki kaytarıcıların durumu dürüst vatandaşlarınkinden daha iyi olsa bile, dürüst vatandaş sayısının fazla olduğu popülasyonların durumu, kaytarıcı sayısı fazla olanlarınkine göre daha iyidir. Kısacası, tıpkı bireysel düzeyde (her bir grubun içindeki) kaytarıcıları kayıran bir doğal seçilim süreci olduğu gibi, grup düzeyinde de dürüst vatandaşları kayıran bir doğal seçilim süreci vardır. Grup düzeyindeki uyarlanmalar, grup düzeyindeki seçilim birey düzeyindeki seçilimden daha güçlü olduğu zaman gelişir.[35]

Bu tartışmadaki sorun biraz da, tamamen insanlara özgü olan ikileştirme eğilimidir. Bunu bireysel seçilimle grup seçilimi arasında zorunlu bir seçim olarak görmek yerine, her ikisinin de etkili olduğunu gördüğümüz ve kabul ettiğimiz hiyerarşik bir evrim kuramını benimseyebiliriz. İkinci bir sorun da, *özgecilik* ve *işbirliği* gibi terimleri nasıl tanımlayacağımız konusu ve bu kategorileri, insanların (genellikle/duruma bağlı olarak/tümüyle) özgeci ya da bencil, işbirlikçi ya da rekabetçi oldukları, "ya/ya da" seçeneklerine sıkıştırma eğilimidir. Tanımlayıcı terimler olarak *özgecilik* ve *işbirlikçilik* somut şeyler değil, birer davranıştır. Ve tüm davranışlarda olduğu gibi, birazdan birçoğa doğru uzanan geniş bir ifade aralığı söz konusudur. Burada da bulanık mantık analizi bu karmaşık insani olgunun açıklanmasına yardımcı olur. Şartlara bağlı olarak kimi insanlar kimi durumlarda 0,2 özgeci ve 0,8 özgeci değildir (ya da bencildir), ya da 0,6 işbirlikçi ve 0,4 işbirlikçi değildir (ya da rekabetçidir). Bulanık kesirler bireysel seçilim ve grup seçilimi için de geçerlidir. Bireyler ve gruplar farklı şartlara göre değişen derecelerde özgeci, işbirlikçi olabilir ve olmayabilirler. Her şey duruma bağlıdır. Bu

bağlamda, grup seçiliminin bazı türlerde kısıtlı bir şartlar kümesi içerisinde işe yarayabileceğini kabul ederek, grup seçilimi tartışmasını en azından geçici olarak karara bağlamak yararlı olabilir. Grup seçilimi bireysel seçilimin karşıtı değildir; popülasyonların bütününe, başka popülasyonların bütününe karşı seçilim avantajı sağladığı için tamamlayıcıdır.

Grup seçiliminin dinin kökenlerine uygulanması konusunda Wilson'un savı şudur: "Dinler öncelikle insanların tek başlarına başaramayacakları şeyleri birlikte başarabilmeleri için vardır. Dindar grupların uyarlanma birimleri olarak işlev görmelerini mümkün kılan mekanizmalar, dinin bunların dışında kalan çok sayıda insana muammalı görünmesine yol açan inanç ve uygulamaları içerir." Wilson'a göre dinin içine girmek, uygulamadaki işlevlerinin ne olduğunu görmemizi sağlar – grubun kendisi, doğal seçilim kuvvetlerine tabi, yaşayan bir organizmaya dönüşür. "Sayısız kuşak boyunca süren farklılaşma ve seçilim sonucunda, kendi ortamlarında hayatta kalmalarını ve üremelerini sağlayan özellikler edinirler."[36] Wilson, savını desteklemek için, örneğin tüm dünyada tüm modern avcı-toplayıcı topluluklarının et paylaşımı uygulamaları konusunda yapılan incelemeleri gösterir. Paleolitik çağda yaşamış kendi atalarımız için bir ölçüde model olarak kullanılabilecek bu küçük takım ve kabilelerin son derece eşitlikçi oldukları anlaşılmaktadır. Antropologlar, başarılı geçen bir avdan sonra grup içerisindeki her ailenin ne kadar et aldığını portatif terazilerle ölçerek, birkaç hafta boyunca düzenli av seferlerinin ortalamasına bakıldığında bile, başarılı avcıların yakın ailesinin eline gruptaki diğer ailelerden daha fazla et geçmediğini keşfetmişlerdir. "Avcı-toplayıcıların eşitlikçi olmalarının nedeni bencillik dürtülerinin olmaması değil, bencillik dürtülerinin grubun diğer üyeleri tarafından etkili bir şekilde kontrol altına alınmasıdır," der Wilson. "Avcı-toplayıcı gruplarda başkalarına hükmetmeye çalışan bir birey, grubun geri kalanının toplu direnciyle karşılaşabilir. Çoğu durumda en güçlü birey bile topluluğa karşı koyamaz, dolayısıyla bencil eylemler etkili bir şekilde engellenmiş olur."[37]

Dedikodu, ahlak ve grup seçilimi arasındaki bağlantı, avcı-toplayıcı toplumlar üzerinde yapılan incelemelerde görülebilir. Örneğin

antropolog Chris Boehm, dedikodunun, rekabet güdüleri ve bencillik dürtüleri yüzünden grubun işbirliği gereksinimlerini ve özgecilik eğilimlerini olumsuz etkileyen bireyleri gülünç düşürmek, reddetmek, hatta dışlamak için kullanıldığını göstermiştir. Diğer bir deyişle, insanlar rekabetçi ve bencildir; bu önemli ve güçlü güdüleri bireysel seçilim yaratmıştır. Ama insanlar aynı zamanda işbirlikçi ve özgecidir; bu güdüleriyse bireyin içinde yaşadığı grup yaratıp teşvik eder. Yani, modelleme ve öğrenme yoluyla kültürel aktarım tarafından desteklenen bu tür özelliklerin genetik aktarımı sayesinde duygusal bir "doğru" ve "yanlış" anlayışı, insanın evrim tarihinin ilk günlerinden bu yana bireylerin içine işlemiştir. Bu nedenle, ahlaki bir "duygu"nun kültür tarafından resmi bir şekilde (örneğin yazılı olarak) dizgeleştirilmesi, hatta bireyler tarafından bilinçli bir çabayla oluşturulması şart değildir. "İyi" ve "kötü" davranışlar grup tarafından ödüllendirilip cezalandırılır, bireyler ahlaklı ya da ahlaksız davranışlarına göre grup üyesi olarak başarılı ya da başarısız olurlar ve ahlaklı birey sayısı ahlaksız birey sayısından yüksek olan gruplar, işbirliğiyle rekabet, özgecilikle bencillik arasında sağlıklı bir denge kurmakta daha başarısız olan diğer gruplar karşısında kolektif bir avantaj kazanırlar.

Bu sürecin işleyişine dair antropolojik bir örnek, Malezya'daki yağmur ormanlarında yaşayan Chewong adlı kabilede görülebilir. Diğer avcı-toplayıcı gruplar gibi, (belli bir oranda tarım da yapan) Chewong halkı eşitlikçidir; *punen* adı verilen bir batıl inançlar sistemiyle yönetilen bir yaşam tarzları vardır. Chewong'lar konusunda kapsamlı bir etnografya çalışması yapmış olan antropolog Signe Howell'ın ifadesiyle *punen*, "acil bir arzunun karşılanmamasından doğan bir felaket ya da talihsizliktir." Örneğin Chewong dünyasında, güçlü arzular yiyecekle bağlantılıdır ve yiyecek paylaşımına dair güçlü normlar, tek başına yemenin uygunsuz bir insan davranışı olduğunu ısrarla belirterek Chewong'ları daha ilkel bir durumdan çıkarttığı iddia edilen mitsel varlık Yinlugen tomurcuğuyla ilişkilendirilir. Mitler, tanrılar, din ve ahlak, Chewong kültüründe *punen* kavramı sayesinde bütünleşmiştir ve çok pratik bir birey ve grup sağ kalımı meselesiyle bağlantılıdır: yemek ve yiyeceği paylaşmak.

Bu nedenle Chewong'lar ne pahasına olursa olsun *punen*'i kışkırtmaktan kaçınırlar. Köyden uzakta bir av yakalandığında, çabucak getirilir, teşhir edilir ve tüm hanelere, hatta her bir ev içerisindeki tüm bireylere eşit olarak dağıtılır. *Punen*'e karşı yaptırımı desteklemek için, avcının ailesinden biri önce ava, sonra da *punen* sözcüğünü tekrarlayarak oradaki herkese dokunur. Bu sistemde dinsel batıl inançlar ve tanrılar değiş-tokuş sürecini denetler, grubun başarısı ya da başarısızlığıyla bağlantılı olarak bireylerde genel bir doğru ve yanlış eylem anlayışı yaratırlar.

Ahlak Psikolojisi: Duygular, Bahşiş ve Tutuklunun İkilemi

Biyo-Kültürel Evrim modelinin temelinde *evrilmiş bir ahlak anlayışı* vardır. Ahlak anlayışı derken, eylemlerin yarattığı bir ahlak hissi ya da duygusunu kastediyorum. Örneğin, doğruluk ve gurur gibi olumlu duygular, "iyi" bir şey yapmanın verdiği psikolojik his olarak yaşanır. Bu ahlaki duygular büyük olasılıkla, ya birey ya da grup için iyi olarak görülen davranışlardan evrilmiştir. Suçluluk ve utanç gibi duygularsa, "kötü" bir şey yapmanın verdiği psikolojik his olarak yaşanır. Bu ahlaki duygular da muhtemelen, ya birey ya da grup için kötü olarak görülen davranışlardan evrilmiştir. Ahlak psikolojisi budur: ahlaklı ya da ahlaksız olma hissi. Bu ahlaki duygular belirli davranışlarla ilgili belirli hislerden daha derin bir şeyi temsil eder. Hangi davranışların iyi ya da kötü olarak tanımlandığı bakımından kültürler arasında farklar görülse de, X davranışı konusunda kendini iyi ya da kötü hissetme yönündeki genel ahlak duygusu, tüm insanlarda görülen evrilmiş bir duygudur.

Belirli hislerden daha derin bir şeyi temsil eden bazı daha temel duyguları ele alalım. Yeme ihtiyacı duyduğumuzda kalori girdisi/çıktısı oranlarını hesaplamayız; yalnızca acıktığımızı hissederiz. Bu his, yeme davranışını tetikleyen evrilmiş bir açlık duygusudur. Genlerimizi gelecek kuşağa aktarmak için üreme ihtiyacı duyduğumuzda cinsel eşimizin genetik potansiyelini hesaplamayız; yalnızca azdığımızı hisseder ve bize çekici gelen bir eş ararız. Cinsellik

güdüsü –karşı konulamayacak kadar güçlü sevişme isteği– cinsel davranışı tetikleyen evrilmiş bir cinsel duygudur. Diğer bir deyişle, acıkırız ve azarız, çünkü sonuçta türün hayatta kalması yiyecek ve sekse bağlıdır; sağlıklı yiyeceklerin tadını güzel, seksi de son derece zevkli bulan organizmalar arkalarında daha fazla döl bırakmışlardır. Açık konuşmak gerekirse, bizler aç ve azgın insangillerin soyundan geliyoruz.

Tanrıcılar sık sık, "Tanrı yoksa niye ahlaklı olalım ki?" diye sorarlar. Bu evrimsel ahlak kuramında "Niye ahlaklı olalım ki?" diye sormak, "Niye acıkalım ki?" ya da "Niye azalım ki?" diye sormak gibidir. Hatta "Niye kıskanalım ki?" ya da "Niye âşık olalım ki?" diye de sorabiliriz. Onlara verilecek yanıt, ahlaklı olmanın tıpkı acıkmak, azmak, kıskanmak ve âşık olmak gibi, insan doğasının bir parçası olduğudur.

Ahlakın kökenleri arayışında nasıl ile neden arasındaki çok önemli ayrımı bir kez daha vurgulamak gerekirse, bir kültürde belirli davranışlar haklı ya da haksız olarak görülebilir ve bu davranışlar kültürden kültüre ya da dönemden döneme değişir. Ama doğruluk ve gurur, suçluluk ve utanç duygularında haklı ya da haksız olma *anlayışı*, evrimsel bir kökeni olan evrensel bir insani özelliktir. Tüm kişilik özelliklerinde olduğu gibi, bu evrim geçirmiş özellikte de insan popülasyonları arasında farklılıklar görülür; kimi insanlar başkalarına göre daha az ya da daha çok suçluluk, daha az ya da daha fazla gurur duyarlar. Tıpkı kişisel özelliklerdeki farklılıklar gibi, bu farklılık da yaklaşık olarak yarı yarıya genetiğe ve yarı yarıya çevreye bağlıdır.

Daha önce hiç gitmediğiniz ve bir daha da gitmeyeceğiniz bir kentteki bir restoranda bahşiş bıraktığınızı düşünün. Çalışmalarım nedeniyle sık sık seyahat ettiğim için neredeyse her yolculukta şu ahlaki sorunyla karşı karşıya kalırım: Bir daha asla görmeyeceğim bir garsona niye bahşiş vereyim ki? Bahşiş hizmetten sonra verildiğine göre, bir karşılık beklenmemektedir. Çoğunlukla akşam yemeğini yalnız yediğimden, yanımda cömertliğimle etkilemek isteyeceğim biri yoktur. Tanrı'ya inanmadığım için, yanıtım "çünkü Tanrı görür" de olamaz. (İnanıyor olsanız bile bu zaten biraz sığ bir neden gibi

görünür.) Etik bencillik kuramı, kendimi iyi hissetmemi sağlayacağı için bahşiş bırakacağımı söyler. Yani bahşiş vermek özgeci değil, tümüyle bencilce bir harekettir. Ama bencilce ya da özgeci bulmamıza bağlı olmadan bir hareket konusunda kendimizi iyi hissetmemiz ne anlama gelir? Benim kuramıma göre, başka birisi için iyi bir şey yapmanın sonucunda kendini iyi hissetmek, son derece mantıklı bir evrimsel açıklaması olan evrilmiş bir ahlaki duygudur. İnsanlar hem başkalarını hem de kendilerini aldatırlar. Araştırmalar, aldatma konusunda aldatmayı saptamaktan daha başarılı olduğumuzu gösteriyor; ama aldatanların sık sık yakalandıkları düşünülürse, başkalarını aldatmaya çalışmak aslında riskli bir davranıştır. Araştırmalar ayrıca, aldatmacaya kendimiz de inanıyorsak, başkalarını aldatmaya çalıştığımızda gösterdiğimiz normal belirtilerin (özellikle derin bir nefes almak, konuşulan kişiden başka bir yere bakmak, yanıt vermeden önce duraksamak gibi sözel olmayan belirtilerin) görülmesi olasılığının daha düşük olduğunu gösteriyor.[39] Yalancılar kendi yalanlarına inanırlarsa yalancı olmazlar. Kendini aldatmanın gücü buradadır.

Doğru şeyi yapıyormuş gibi davranmak grubumuzun üyelerini kandırmak için yeterli değildir, çünkü aldatmakta olduğu gibi, aldatmayı saptamakta da hayli başarılıyızdır. Her zaman herkesi kandıramayız ve kimin güvenilir olup kimin olmadığını değerlendirmeyi (kısmen dedikodu yoluyla) öğreniriz; gerçekten ahlaklı bir insan *olmak* daha iyidir, çünkü bu şekilde kendiniz de buna inanırsınız ve aldatmaya gerek kalmaz. Söylemek istediğim şu ki, başkalarını ahlaklı bir insan olduğunuza ikna etmenin en iyi yolu ahlaklı biriymiş gibi davranmak değil, gerçekten *ahlaklı bir insan* olmaktır. Ahlaklı olma taklidi yapmayın (gerçi bu da iyi bir başlangıçtır), *gerçekten ahlaklı olun*. Doğru şeyi yapıyormuş gibi görünmekle kalmayın, *doğru şeyi yapın*. Benim savıma göre, küçük topluluklar halinde yaşayan Paleolitik atalarımızda ahlaki duyarlıklar bu şekilde gelişmiştir.

Modern oyun kuramı rekabetçilikle işbirliği arasındaki gerilimi daha iyi anlamamızı sağlar; bu kuramın en iyi bilinen örneği, 1950'lerde küresel nükleer stratejiyi modellemek amacıyla Rand Corporation tarafından geliştirilmiş olan "Tutuklunun İkilemi"dir.

Bu senaryoya göre bir suçtan ötürü yakalanmış iki tutukluya birbirlerinden ayrı olarak bir teklif yapılır (ve her ikisi de diğerine aynı teklifin yapıldığını bilir). Oyunu daha gerçekçi kılmak için, suçlanan kişilerden biri olduğunuzu varsayın. Aşağıda dört olası seçenek veriliyor:

1. Siz ve ortağınız işbirliği yaparak Anayasa'nın Beşinci Değişiklik Maddesi'ndeki kendi aleyhinize tanıklık etmeme hakkınızı kullanırsanız, ikiniz de birer yıl hapis yatarsınız.
2. İtiraf edip ortağınızın suçu sizinle birlikte işlediğini kabul ederseniz, siz kurtulursunuz, ortağınızsa üç yılını kodeste geçirir.
3. Ortağınız itiraf eder ama siz etmezseniz, o elini kolunu sallaya sallaya çıkıp giderken siz üç yıl hapis cezası alırsınız.
4. İkiniz de itiraf ederseniz, ikiniz de demir parmaklıklar arkasında iki yıl kalırsınız.

Ne yapmalısınız? Ortağınıza ihanet edip itirafta bulunursanız, ortağınızın ne yaptığına bağlı olarak ikiniz de kodeste ya sıfır, ya da iki yıl kalırsınız. İşbirliği yapıp dilinizi tutarsanız, yine ortağınızın tepkisine bağlı olarak ya bir, ya da üç yıl hapis cezası alırsınız. Bu senaryoda mantıklı seçenek ihanet etmektir. Ama elbette ortağınız da büyük olasılıkla sizinle aynı hesabı yapıp ihanet edecek ve böylece iki yılınızı demir parmaklıklar ardında geçirmeniz garantiye alınmış olacaktır. Ortağınız muhtemelen sizinle aynı stratejiyi hesapladığını bildiğinden, ikinizin de işbirliğine girmesi gerektiğini fark edecektir. Sizin de aynı sonuca varacağınızı tahmin ederek, işbirliği yapacağınız umuduyla ihanet etmesi, böylece paçayı kurtarıp sizi üç koca yıl kodeste çürümeye yollaması da mümkündür elbette. İkilem işte buradadır.

Oyun tekrarlanmadığında –yani tek bir tur oynandığında– ihanet kuraldır. Oyun belli bir sayıda tekrarlandığında da ihanet kuraldır, çünkü kaç tur oynanacağının farkında olmak, iki oyuncunun da son turda diğerinin ihanet edeceğini bilmesi anlamına gelir ve bu da ikinci turdan son tura kadar bir başka ihanet stratejisine başvurulmasına

yol açar. Ama oyun önceden bilinmeyen bir sayıda oynandığında ve iki oyuncu da tüm oyun boyunca diğerinin ne yaptığını izlediğinde –yani oyun gerçek yaşama daha fazla benzediğinde– işbirliği baskın gelir.

Daha da gerçekçi simülasyonlardan biriyse, bir oyuncunun çok sayıda başka oyuncuyla etkileşime girdiği "Çok Kişili İkilem"dir. İşbirliğiyle başlayıp ardından diğer oyuncunun yaptığı şeyin aynısını yaptığınız "kısasa kısas" stratejisi, etik kuramı çalışması açısından özellikle ilgi çekicidir. Kısasa kısas yaklaşımı Altın Kural'a benzese de, öteki yanağın çevrildiği idealist Yeni Ahit stratejisinden çok, Eski Ahit'in "Göze Göz" ahlakını model alır. İsa, Gandi ve Martin Luther King, katışıksız bir Yeni Ahit etiğini kahramanca benimsemiş ve bunun bedelini yaşamlarıyla ödemişlerdir (oyun kuramında "enayi ödülü" denen şeyi almışlardır). Öteki yanağı çevirmek, yalnızca karşı taraf doğası gereği iyi niyetli olduğunda ya da tümüyle işbirlikçi bir oyun stratejisi seçtiğinde işe yarar. Çoğu durumda ihanetler, tümüyle Gandici bir ahlakı etkisiz, hatta tehlikeli kılacak derecede içeri sızar. İyimser açıdan bakarsak, oyuncular birbirleriyle ne kadar çok deneyim yaşarlarsa –yani, birbirlerini ne kadar iyi tanırlarsa– tercih edilen strateji olarak işbirliği o kadar baskınlık kazanır. Küçük topluluklarda oluşturulan gayri resmi ve sistemleşmemiş davranış kuralları senaryosunun, ahlakın nasıl evrildiğini bu kadar doğru betimlemesinin nedeni budur – oyundaki diğer tüm oyuncuları tanımak, işbirliğinin gelişmesine yol açar.[40]

Tutuklunun İkilemi modeli, soğuk savaş stratejilerinden evlilik çatışmalarına dek her konuya uygulanmıştır. Hem bilgisayar simülasyonlarında hem de gerçek dünyada yapılan deneylerde işbirlikçiliğin hainlikten daha iyi olmakla kalmayıp, gerçek bir işbirlikçiliğin de sahte işbirlikçilikten daha iyi olduğu görülür, çünkü işbirliği konusunda içten davranmak, başkalarını hareketin içtenliğine daha kolay ikna eder. Ve iyi niyetle desteklenen hareket, gruptaki tüm bireylere (ve diğer gruplara kıyasla bir bütün olarak gruba) daha fazla getiri sağlar. Bir yabancıya bahşiş vermek de hem alıcı, hem siz, hem de grup için gerçekten iyi bir şey olduğundan, kendinizi iyi hissettirir.

İnsanların Evrensel Ahlaki Özellikleri: Ahlakın Aşkınlığı ve Ahlaki Duyarlıkların Evrenselliği

David Hume, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals* [Ahlak İlkeleriyle İlgili Bir Soruşturma] adlı büyük felsefi yapıtında insan ahlakının evrenselliği konusunu ele alır: "Ahlak kavramı tüm insanlarda ortak olan, aynı amacı genel kabule sunan ve her insanın ya da çoğu insanın o konuda aynı görüşü ya da kararı kabul etmesini sağlayan bir duyarlığa işaret eder." Tüm insanlarda ortak olan bir ahlaki duyarlık var mıdır? Evrensel ahlak özellikleri var mıdır?

Antropolojide insanların evrensel özellikleri, "etnografik ya da tarihsel olarak kaydedilmiş tüm insan toplumlarında bilinen hiçbir istisnası bulunmayan kültürel, toplumsal, dilsel, davranışsal ve tinsel özellikleri kapsar."[42] Yaygın ve iyi bilinen evrensellerden bazıları aletler, mit ve efsaneler, cinsiyet rolleri, sosyal gruplar, saldırganlık, jestler, gramer ve duygulardır. Toplumsal statü ve duygusal ifadeler gibi genel evrensellerin yanı sıra, daha geniş çaplı evrenseller içerisinde akrabalık statüleri ve gülümseme, somurtma ya da kaş çatma türünden yüz ifadeleri gibi özgül evrenseller de vardır. Kültürler birbirinden çok farklı olduğundan, "evrenseller" hakkında yapılan varsayım, evrimsel ve biyolojik bir temele dayandıkları (ya da en azından, tümüyle kültür tarafından belirlenmedikleri)dir. Dolayısıyla, bu özelliklerin ait oldukları kültürler içerisinde ifade edilmeleri yönünde genetik bir eğilim olduğunu ve bu kültürlerin kayda değer farklılıklarına karşın, bu genetik bakımdan tercihli doğalarını tutarlı bir şekilde beslediklerini düşünebiliriz.

Evrenselleri analiz etmek için antropolojiye başvururuz, çünkü insanların yaşama tarzlarının çeşitliliğini belgeleyen ve hangi özelliklerin evrensel olup hangilerinin olmadığını açıklığa kavuşturan bilim dalı antropolojidir. İnsan evrenselleri konusunda belki de alanındaki herkesten daha fazla çalışma yapmış olan antropolog Donald E. Brown, "Evrenseller vardır, çok sayıdadırlar ve hiç kuşkusuz antropolojinin ilgi alanına giren konularla ilgilidirler," diyor.

"Evrenseller açıklanabilir ve insani olaylar üzerindeki çok çeşitli etkileri izlenebilir. Ama evrenseller heterojen bir –kültürel, toplumsal, dilbilimsel, bireysel, kısıtlanmamış, çıkarımsal, vb– küme oluştururlar; her şeyi kapsayan tek bir açıklamaya meydan okuyabilecek bir kümedir bu. Ancak evrenseller için tek bir kaynağın aranması gerekseydi, bakılacak yer insan doğası olurdu."[43] Kültür önemlidir elbette, ama sosyobiyologların ve evrim psikologlarının uygun siyasi doğruculuğu sergilemek amacıyla öylesine söyledikleri anlamda değil, doğayla iki ayrı şeymiş gibi bahsedilemeyecek denli bütünleşmiş ve iç içe geçmiş olarak. Bu etkileşimin anlaşılmasına çoğu antrolopoluğun getirdiği kısıtlamalara rağmen, sözde (ve yapay) doğa-çevre tartışmasında benimsenecek tek mantıklı konum bu *etkileşimciliktir*. Brown'ın diğer antropologları eleştirirken belirttiği gibi, "bu etkileşimler ancak doğayı kültürden ayırmanın bir yolu varsa uygun biçimde araştırılabilirler ve ben antropolojide bunu yapmak için köklü ve geçerli bir yöntemin bulunmadığını düşünüyorum. Antropologlar genellikle bu sorunla ilgilenmezler, çünkü (diğer önermelere uygun olarak) insanların yaptıklarının, 'bariz şekilde' doğal olmadıkça, temelde kültürel olduğunu varsayarlar."[44]

Brown, insanların evrensel özelliklerine dair kapsamlı çalışmasında 373 maddelik bir liste derlemiştir. Bunların arasından 202 (% 54) ahlaki ve dini evrenseli, evrensel özellikle ahlak ya da din arasında olduğunu düşündüğüm ilişkiyi açıklayan parantez içindeki notlarla birlikte Ek 2'de sıralıyorum. (Dini evrenselleri de dahil etmemin nedeni, benim ahlakın kökenlerine dair kuramımda din ve ahlakın, ortak evrimlerinde birbirinden ayrılamaz olmasıdır.) Bazı özellikler diğerlerine göre ahlak ve dinle daha bağlantılı olsa da, yaptıklarımızın çok büyük bir bölümünün kendi türümüzden başkalarıyla etkileşim halindeki sosyal organizmalar olmamızla bir ilgisinin bulunduğu çok açıktır. Bizler ahlaklı hayvanlarız ve bu ahlaki evrensel özellikler türe ait olduklarından, o türün tekil üyelerini aşarlar.

İnsanın ahlaki davranışının ifadesi, ahlakla bağlantılı içsel psikolojik özelliklerin ve ahlaki davranış kontrolüyle bağlantılı dışsal toplumsal durumların ürünüdür. Ek 2'deki ahlaki ve dini evrenseller

listesine baktığımızda karşımıza çıkan sayı, insanın biyolojik ve kültürel evriminde bunların inkâr edilemez bir rol oynadığını gösterir. Ahlaki psikolojik özelliklerden (ya da duyarlıklardan) bazıları şunlardır: *ağlama* (kimi zaman keder ifadesi, ahlaki acı); *bağlılık* (bağlanma, dostluk, sosyal davranış için gerekli); *başkalarını yargılama* (ahlaki onaylama/kınamanın temeli); *cilve* (kur yapma, ahlaki manipülasyon); *cinsel kıskançlık* (başlıca ahlaki ilişkilerin ve gerilimlerin temeli); *cömertliğin takdir görmesi* (işbirlikçi ve özgeci davranışın ödülü); *duygular* (ahlak anlayışı için gerekli); *empati* (ahlak anlayışı için gerekli); *ensestin anneyle oğul arasında düşünülemez ya da tabu olması* (bariz evrimsel ahlaki özellik); *gurur* (ahlaki duygu); *ifade edilen ve hissedilen sevgi* (özgeciliğin ve işbirliğinin pekiştirilmesi için gerekli); *iffet* (başlıca ahlaki ilişkilerin ve gerilimlerin temeli); *kıskançlık* (ahlaki özellik); *korkular* (pek çok ahlaki ve dini davranışın üreticisi); *özdenetim* (ahlaki değerlendirme ve yargı); *yas tutma* (kederin ifadesi, sembolik ahlaki muhakemenin parçası); *utanç* (ahlaki duygu).

Listeyi bu kez insan kültürlerinde evrensel olan ahlaki davranış kontrolü mekanizmalarını seçerek yeniden incelediğimizde, bunların sayısı ve önemi karşısında bir kez daha hayrete düşeriz. Ahlaki davranış kontrol mekanizmalarından bazıları şunlardır: *aile (ya da hane)* (en temel toplumsal ve ahlaki birim); *aileye dayalı olmayan gruplar* (daha yüksek ahlaki muhakeme ve kör özgecilik için gerekli); *akraba grupları* (akraba seçiliminin/özgeciliğinin temeli ve temel toplumsal grup); *baskınlık/itaat* (hiyerarşik sosyal primat türlerinin temeli); *çatışmalarda arabuluculuk* (pek çok ahlaki davranışın temeli); *çatışmayla başa çıkmak için danışma* (ahlaki sorunların çözümü); *çatışmayla başa çıkmanın yolları* (ahlaki sorunların çözümü); *erkeklerin ittifak halinde şiddete daha fazla yönelmesi* (ahlaki davranışta cinsiyet farklıkları); *evlilik* (temel ilişkinin ahlaki kuralları); *geleneksel selamlamalar* (çatışmayı önleme ve çözmenin parçası); *görgü kuralları* (toplumsal ilişkileri geliştirir); *grup halinde yaşamak* (toplumsal ahlak); *hataların telafisi* (ahlaki çatışmaların çözümü); *hediye vermek* (işbirlikçi ve özgeci davranışın ödülü); *karşılıklı (işgücü, mal ya da hizmet) değiş-tokuşlar* (karşılıklı

özgecilik); *koalisyonlar* (toplum ve grup ahlakının temeli); *kolektif kimlikler* (yabancı düşmanlığının temeli, grup seçilimi); *kurumlar (örgütlü ortak faaliyetler)* (din); *miras kuralları* (aileler ve topluluklar içerisinde çatışmayı azaltır); *mülk* (ahlaki muhakeme ve yargının temeli); *oligarşi (fiili)* (grubun toplumsal kontrolü); *öldürmenin yasaklanması* (topluluklar için gerekli ahlaki yargı); *şiddet, bazı yasaklanmış biçimleri* (ahlaki ve toplumsal kontrol); *tabular* (ahlaki ve toplumsal kontrol); *tabu sözler* (ahlaki ve toplumsal kontrolün iletilmesi); *tabu yiyecekler* (ahlaki ve toplumsal kontrol unsuru); *toplu (daimi) statüler* (grupların ahlaki sıralaması); *topluluğa karşı işlenen suçlar için yaptırımlar* (toplumsal ahlaki kontrol); *toplumsal birimden atılmayı içeren yaptırımlar* (toplumsal ahlaki kontrol); *yaptırımlar* (toplumsal ahlaki kontrol); *yasa (hak ve yükümlülükler)* (toplumsal uyumun temeli); *yasa (üyelik kuralları)* (toplumsal uyumun temeli); *yaş statüleri* (toplumsal hiyerarşi, baskınlık, yaşlıların bilgeliğine saygı açısından çok önemli unsur); *yiyecek paylaşımı* (işbirliği ve özgecilik biçimi); *yönetim* (toplumsal ahlak).

Tüm kültürlerde görülen ve evrensel ahlakın temelini oluşturan Altın Kural'la başlamıştık bu bölüme. İnsanların evrensel ahlaki özellikleri listesinden, Altın Kural'ın davranışlarla ifade edilmesine katkıda bulunanlar şunlardır: *adillik* (adalet); *ahlaki duyarlıklar, kısıtlı etki alanı* (ahlaki temelin parametreleri); *ahlaki duyarlıklar* (tüm ahlakın temeli); *başkalarını yargılamak* (ahlaki onaylama/kınamanın temeli); *cömertliğin takdir görmesi* (işbirlikçi ve özgeci davranışın ödülü); *davranışın yorumlanması* (ahlaki yargı için gerekli); *empati* (ahlak duygusu için gerekli); *gelecek için plan yapma* (ahlaki yargının temeli); *geleneksel selamlaşmalar* (çatışmayı önleme ve çözmenin parçası); gurur (ahlaki duygu); *hakaret* (ahlaki onaylama/kınamanın iletimi); *hataların telafisi* (ahlaki çatışma çözümü); *hediye verme* (işbirlikçi ve özgeci davranışın ödülü); *işbirliği* (özgeciliğin parçası); *iki unsur arasına bir başkasını ekleme* (ahlaki muhakemenin ve yargının parçası); *işbirlikçi çalışma* (akraba özgeciliğinin, karşılıklı ve kör özgeciliğin parçası); *iyiyle kötünün ayırt edilmesi* (ahlaki yargı için gerekli); *jestler* (başkalarını tanıma işaretleri, uzlaşmacı davranış); *karşılıklı (işgücü, mal ya da hizmet)*

değiş-tokuşlar (karşılıklı özgecilik); *karşılıklılık, olumlu* (karşılıklı özgeciliği artırır); *karşılıklılık, olumsuz (intikam, misilleme)* (karşılıklı özgeciliği azaltır); *kıyaslama yapmak* (ahlaki yargılar için gerekli); *miras kuralları* (aileler ve topluluklar içerisinde çatışmayı azaltır); *misafirperverlik* (toplumsal ilişkileri geliştirir); *niyet* (ahlaki muhakemenin ve yargının parçası); *sıraya girme* (çatışmaya karşı önlem); *utanç* (ahlaki duygu); *vaat* (ahlaki ilişkiler); *yiyecek paylaşımı* (işbirliği ve özgecilik biçimi).

İnsanın Ahlaki Doğasının Doğası

İnsanlar doğaları gereği ahlaklı ve ahlaksız, iyi ve kötü, özgeci ve bencil, işbirlikçi ve rekabetçi, barışçı ve kavgacı, erdemli ve erdemsizdir. Bu ahlaki özellikler hem bireyden bireye, hem de gruplar içerisinde ve arasında farklılık gösterir. Bazı insanlar ve popülasyonlar diğer insanlar ve popülasyonlara göre daha ahlaklı ya da ahlaksızdır, ama tüm insanlar tüm ahlaki özellikleri sergileme potansiyeline sahiptir. (Bu tür ahlaki ve ahlaka aykırı özelliklerin gelişmesinin kaçınılmaz olup olmadığı önemli ve ilginç olmakla birlikte, buradaki analizim açısından yanal bir sorudur.) Çoğu insan çoğu zaman çoğu durumda iyidir ve kendisiyle başkaları için doğru olanı yapar. Ama bazı insanlar bazı zamanlarda bazı durumlarda kötüdür ve kendileriyle başkaları için kötü olanı yaparlar.

Ahlak ilkelerinin ahlaki özellikler psikolojisinden yola çıkılarak sistemleştirilmesi, gruplar içerisindeki bireylerin ve insan gruplarının hayatta kalmasını sağlama amacıyla bir tür toplumsal kontrol olarak gelişmiştir. Din, ahlak ilkelerini dizgeleştiren ilk toplumsal kurumdu, ama ahlakın yalnızca dine ait bir alan olması şart değildir. Dinler, dostluğun artırılıp düşmanlığın azaltılması açısından en uygun evrensel ahlaklı ve ahlaksız düşüncelerle davranışları tanımlamakta başarılı olmuşlardır. Ama ahlak kuralları kesinlikle değişime açık olan tarım toplumu insanları tarafından binlerce yıl önce geliştirilmiş etik sistemlerini bizler daha da iyileştirebiliriz. Akraba özgeciliği ve karşılıklı özgecilikten tür özgeciliğine ve biyoözgeci-

liğe geçmemiz ve dinin yerini bilime kaptırmayı sürdürmesi nedeniyle, Bilim Çağı için yeni bir etiğe; bilimin bulgularını kapsamakla kalmayıp, ahlaki sorunların ele alınmasına ve ahlaki ikilemlerin çözümüne bilimsel düşünceyi ve bilimin yöntemlerini uygulayan yeni bir ahlaka ihtiyacımız var. Şu ana dek iyi iş çıkardık, ama daha iyisini yapabiliriz.

3

NEDEN AHLAKSIZIZ: SAVAŞ, ŞİDDET VE İÇİMİZDEKİ SOYSUZ VAHŞİ

Barış istiyorsanız savaşı anlayın.

–B. H. Liddell Hart, *Strateji*, 1967

Rob Reiner'ın 1992 tarihli *Birkaç İyi Adam* adlı filminde Jack Nicholson'ın oynadığı karakter –savaşlarda pişmiş Albay Nathan R. Jessup– Tom Cruise'un oynadığı naif ve çaylak donanma avukatı Yüzbaşı Daniel Kaffee tarafından sorgulanmaktadır. Kaffee, Küba'daki Guantanamo üssünde Santiago adlı bir askeri öldürmekle suçlanan iki deniz piyadesinin savunmasını üstlenmiştir. Jessup'un disiplin altına alınması gereken tembel bir deniz piyadesi adayının tartaklanması için iç hizmet talimatnamesinde bulunmayan "kırmızı kodlu" bir emir verdiğini ve işlerin trajik bir şekilde kontrolden çıktığını düşünen Kaffee, olay hakkında belli sorulara yanıt aramaktadır. Jessup özgürlüğün anlamı ve özgürlüğü koruma ihtiyacı konusunda ona bir ders vermek ister: "Evlat, biz duvarları olan bir dünyada yaşıyoruz. Ve bu duvarların silahlı adamlar tarafından korunması gerekiyor. Senin kafanın almayacağı kadar büyük bir sorumluluk taşıyorum ben."

Jessup, Santiago'nun ölümünün disiplin sağlayarak sonuçta hayat kurtardığı gerçeğini göz ardı etme lüksü olmadığını ve Kaffee'nin aslında gerçeği öğrenmek istemediğini söyler, çünkü "ta derinlerde, partilerde hiç sözünü etmediğin bir yerde, benim o duvarda olmamı istiyorsun. O duvarda bana ihtiyacın var." Bu tür açıklamalar yapma zorunluluğu karşısında bile tiksinti duyan Jessup sözlerini şöyle bi-

tirir: "Benim sağladığım özgürlük battaniyesi altında uyuyan, sonra da bu özgürlüğü sağlama biçimimi sorgulamaya kalkan bir adama kendimi açıklamaya ne zamanım var ne de niyetim. Teşekkür edip kendi yoluna gitsen iyi olur!"[1]

Duvarları olan bir dünyada yaşıyor olduğumuz –ve kayıtlı tarihin son 6.000 yılı boyunca böyle bir dünyada yaşadığımız– gözlemi, bu duvarların gerekli olduğunu ima eder. Devletlerin yapıları insanlığın yapısını tümüyle değiştiremez. Bu yapı kötü bir yapı mıdır ve bu nedenle, iyi komşulara sahip olabilmek için her zaman sağlam duvarlara mı gerek duyulacaktır? Yoksa yapısal olarak iyi olmamıza karşın kötü şartlar ve ortamlar bizi bozmakta mıdır?

Kötülük Sorunu

"Kötülük sorunu", teologların ve ahlak felsefecilerinin başına bela olmuş bir felsefi muammadır. Yunan filozof Epikuros, İÖ 300 gibi erken bir tarihte *Aforizmalar*'ında belirtmiştir bunu:

> Tanrılar ya kötülüğü dünyadan uzaklaştırabilirler ama uzaklaştırmıyorlar, ya da bunu yapmak istemelerine rağmen yapamıyorlar; ya ne uzaklaştırabilirler ne de uzaklaştırmak istiyorlar, ya da son olarak, hem uzaklaştırabilirler hem de uzaklaştırmak istiyorlar. Kötülüğü yok etme arzuları varsa ama edemiyorlarsa, kadiri mutlak değildirler. Yok edebilecekleri halde etmiyorlarsa, iyi niyetli değildirler. Hem yok edemiyor hem de yok etmek istemiyorlarsa, ne kadiri mutlaktırlar ne de iyi niyetli. Son olarak, hem yok edebiliyor hem de yok etmek istiyorlarsa, o zaman kötülük nasıl var oluyor?[2]

Bu sorunu ifade etmenin daha basit bir yolu var. Aşağıdaki üç koşul birbiriyle bağdaşmaz:

Tanrı kadiri mutlaktır
Tanrı iyi niyetlidir
Kötülük vardır

Tanrı her şeye kadirse, kötülüğün var olmasını *engelleyemez* mi? Tanrı tümüyle iyiyse, kötülüğün var olmasını engellemesi *gerekmez*

mi? Kötülük varsa, Tanrı ya her şeye kadir değildir ya da tümüyle iyi değildir. On sekizinci yüzyılda yaşamış olan İngiliz şair Alexander Pope, *İnsan Üzerine Bir Deneme*'de bu soruna şairane bir çözüm getirir:

> *Tüm Doğa bir sanat eseridir, senin bilmediğin;*
> *Tüm tesadüfler bir yöndür, göremediğin;*
> *Tüm ihtilaflar uyumdur, anlaşılmayan;*
> *Tüm kısmi kötülük, evrensel iyiliktir:*
> *Ve gurura rağmen, şaşan akla rağmen,*
> *Açık bir hakikat: "VAR OLAN her şey DOĞRUdur."*[3]

Kötülük sorununu açıklamak için, inananlar çoğu kez son cümleyi farklı bir şekilde yorumlarlar –"Var olan her şey" yerine "Tanrı'nın iradesi"ni koyun. Bunu Aralık 1997'de Kentucky'deki bir lisede sekiz gencin vurulmasından sonra da duyduk; yerel kilise rahibi kendi oğlunun mermilerden kurtulmasının "Tanrı'nın iradesi" olduğunu açıkladı. Kötülüğün öteki yüzüne baktığımızda, ünlü McCaughey yedizlerinin babası Kenny McCaughey'nin, bebeklerin ve annelerinin sağlıklarının iyi olması nedeniyle Tanrı'ya şükrettiğini ve yedi çocuklarının olmasını "Tanrı'nın iradesi" olarak nitelediğini görürüz. "Tanrı'nın bu işi halledeceğine inanıyorum. Onları bugüne dek getirdi ve bence sonuna kadar götürecek." McCaughey'lere bebek sayısını azaltarak geride kalan ceninlerle annenin sağlığını korumak için standart "seçici kürtaj" önerilmiş, ama onlar Tanrı'dan korkan Hıristiyanlar olarak kürtaja şiddetle karşı çıktıklarını söyleyerek teklifi reddetmişlerdi. "Biz böyle düşünüyoruz. Böyle olacak. Herhangi bir nedenden ötürü Tanrı durumu değiştirmeye karar verirse, bu onun iradesidir."[4]

Bariz bir tutarsızlıkla karşılaşıyoruz burada. McCaughey'lerin yedi çocuk sahibi olmasını Tanrı istememişti; bunu yapan modern tıp teknolojisiydi. Var olan her şey doğruysa, Bobbi McCaughey'nin kısırlığının yanı sıra, laboratuar prosedürüyle uygun sayıda canlı yumurta üretilmesine Tanrı'nın aktif müdahalesi de O'nun iradesiydi. Tanrı'nın insanı kısır kılma iradesini modern tıp ve teknolojinin müdahalesiyle değiştirmek ahlaki açıdan kabul edilebilirken, aynı

aynı modern tıp teknikleriyle seçici kürtaj yapılmasını tercih etmek neden kabul edilemez olsun? Bayan McCaughey doğum komplikasyonları yüzünden ölseydi, bu hâlâ Tanrı'nın iradesi mi olacaktı? Medyada yapay doğum teknolojisinin karşıtları tarafından, modern tıbbın "doğal" olanı değiştirmeye çalışırken yarattığı enkaz nedeniyle bombardımana tutulmayacak mıydık? "Bilim adamları Tanrı rolünü oynamamalı," deniyor bizlere.[5]

Kentucky'deki lisede işlenen cinayetlere gelince, ölen üç kızın değil de rahibin oğlunun kurtulması neden Tanrı'nın iradesi olsun ki? Daha gencecik bir yaşta yaşamlarının sönüvermesi Tanrı'nın iradesi miydi? Columbine Lisesi katliamında kurbanlardan biri olan Cassie Bernall adlı genç bir kadın, Tanrı'ya inandığını beyan ettikten sonra vuruldu. Yaşamı ve inancı hakkındaki, *She Said Yes* [Evet Dedi] adlı kitap haftalarca *New York Times*'ın çok satanlar listesinde kaldı.[6] Bunun Hıristiyanlığa duyduğu inancı açıkça sergileme cesaretini göstermesinin "ödülü" olduğunu mu düşünmemiz gerekiyor? Hiç de adil görünmüyor bu. Ve öykünün öteki tarafına bakıldığında, inanmamalarına rağmen hayatta kalan tüm o liseliler ne olacak? İnananların bunu ilahi adalet olarak görmeleri çok zor. Bu olaylar ya Tanrı'nın iradesinin hem kötü hem iyi olduğunu, ya Tanrı'nın gücünün sınırlı olduğunu, ya da ikisini birden gösteriyor.

11 Eylül 2001'deki terörist saldırılarının hemen ertesinde, hayatta kalanların canlarını bağışlamış olan ilahi bir güçle ilgili benzer beyanlara şahit olduk. Hayatta kalanların çoğu Tanrı'nın lütfu sayesinde kurtulduklarını söylediler. Oysa daha akla yakın bir açıklama, büyük sayılar yasasının devreye girmiş olmasıdır. Binlerce kişinin hayatının tehlikeye girdiği bir durumda hayatta kalan herkes, bir mucize kadar olanaksız görünen olağanüstü gelişmeler sayesinde kurtulur. Piyangoda da olduğu gibi, herhangi birisinin ganimeti eve götürmesi olasılığı yok denecek kadar az olsa bile, birisi kazanacaktır. Paranın yerine yaşamınızı koyduğunuzda risk iyice yükselir ve bundan ilahi müdahalenin sorumlu tutulması hiç şaşırtıcı değildir. Ama mucizelere inanmayı her ne kadar istesek de, kötülüğe inanma isteğimizin kaynağı nedir?

Saf Kötülük Miti

Saf kötülük miti, kötülüğün bireylerden ayrı olarak var olduğu, ya da kötülüğün insanların içinde bizim öteden beri kötü bir "güç" diye düşündüğümüz bir şey olarak yaşadığı, onları kötü şeyler yapmaya ittiği inancıdır. Ama saf kötülük diye bir şey varsa, ahlaki açıdan insanları eylemlerinden nasıl sorumlu tutabiliriz? Kötülük, özgür irade ve belirlenimcilik [determinizm] sorunuyla yakından bağlantılıdır: eylemlerimiz üzerinde tam bir özgür iradeye sahip değilsek, ahlaki açıdan nasıl sorumlu tutulabiliriz? Dahası (ve daha da rahatsız edici olanı), eğer kötülük gerçekten varsa, o zaman şiddet, savaş, soykırım, suç, tecavüz ve diğer kötülükler her zaman başımıza bela mı olacak?

Kötülük sorununa getirilebilecek çözümlerden biri anlamsal bir çözümdür. Niteleme sıfatı olarak *kötü*, kötü düşünce ya da kötü harekette olduğu gibi, yalnızca başka bir şeyi niteler. Ama ad olarak kötü, "kötü güç", hatta "kötü insan"da olduğu gibi kendi başına bir varlığı, ya da "doğadaki günaha yol açan gücü" veya "bir kişinin ya da bir şeyin günahkâr ya da ahlaksız yönü"nü vb. işaret eder.[7] Bu sonuncu anlamda, benim iddiama göre *kötü diye bir şey yoktur*. Bilinen doğa ve insan davranışı yasalarının dışında işleyen, bizim kötü olarak adlandırabileceğimiz doğaüstü bir güç yoktur. Bir şeye ya da birisine "kötü" demek bizi hiçbir yere götürmez. Daha iyi anlamamızı sağlamaz. Bilimsel açıdan tanımlanamaz bir terimdir bu. Yani, "kötü olan" ya da "kötü olmayan" bir şeyi ya da bir kimseyi veya aradaki kötülük tonlarını ayırt etmemizi sağlayacak kesin kıstaslar belirlemek mümkün değildir. Bu terimi kullanma eğilimimizin kaynağı, Batı'ya özgü Platoncu özler, ya da doğaları gereği neyse öyle olan değişmeyen "şeyler" ya da "tipler" temelinde düşünme eğilimidir. İnsanların evrim kuramını kabullenmekte bu denli zorlanmalarının bir nedeni de budur: Genelde bir türü bir öz, bir tip, sabit ve değişmez bir varlık olarak görürüz. Oysa aslında yavaş yavaş da olsa değişirler ve özleri geçicidir. Benzer şekilde, kötülük de sabit bir varlık ya da öz değildir. Bir şey değildir. *Kötü*, bizim yanlış, korkunç, istenmeyen şeyler olarak, ya da kötülük için seçtiğimiz

herhangi bir başka uygun sıfat ya da eşanlamlı sözcükle tanımlayıp yorumladığımız çevresel olaylar ve insan davranışları yelpazesi için kullanılan betimleyici bir terimdir. Bir şeye "kötü" demek, kötü davranışın nedenini daha iyi anlamamızı sağlamaz.

Bu bölümde, doğal alanın dışında var olan metafiziksel bir kavram olarak kötülük üzerinde değil de, tümüyle doğal alanın içinde davranışlar şeklinde var olan fiziksel bir kavram olarak kötülük üzerinde durmak istiyorum. Doğaüstünden doğala bir geçiştir bu. (Daha geniş ölçekte, normalötesi ve doğaüstü diye bir şey olmadığını öne sürecek kadar ileri gidiyorum. Normal olan, doğal olan ve bir de bizim açıklamamızı bekleyen gizemler var yalnızca.) İnsanlar olmasaydı kötülük de olmazdı. İnsanları öldüren depremler, kendi başlarına ve kendi içlerinde kötü değildir. İki tektonik tabaka arasındaki, yerde ani ve büyük bir hareket yaratan bir kayma, böyle bir depremin fay hattı yakınlarında yaşayan insanlar üzerinde yaratacağı etki dışında, kötülük olarak görülemez elbette. Bizim kötü olarak gördüğümüz, depremin insanlar üzerindeki *etkileridir*. Fiziksel bir kavram olarak kötülük, insanların bir davranışı ve bu davranışın insanlar üzerindeki etkilerini değerlendirmelerini gerektirir. Bu durumda bakteriyel hastalıklar kendiliğinden kötü olamazlar. İnsanların hapşırmalarına, öksürmelerine, kusmalarına ve ishal olmalarına yol açan bakteriler, çok uzaklara ve geniş alanlara yayılabilen son derece başarılı organizmalardır. Onları barındıran insanlar olarak, bir hastalığın etkilerini kötü diye tanımlayabiliriz, ama hastalığın kendisinin ahlaki bir varlığı yoktur. İyi ve kötü, insanın yarattığı kavramlardır. Ama bu, kişinin kendi yaptığı seçimler ve bunların etkileri konusunda ahlaki sorumluluk taşımadığı anlamına gelmez.

Oskar Schindler mi, Amon Goeth mi?

1995 yılında bir sabah, *Schindler'in Listesi*'nin yazarı Thomas Keneally'yle kahvaltı ediyordum. Yahudilerin kurtarıcısı ve öykünün kahramanı olan Oskar Schindler'la, Plaszow toplama kampının anti-kahraman Nazi komutanı Amon Goeth arasındaki farkın ne olduğunu sordum kendisine. Yanıtı çok aydınlatıcıydı. Pek fazla fark

yok, dedi. Savaş olmasaydı, Schindler'le Goeth içki arkadaşı ve iş ortağı olabilirlerdi; ahlaki açıdan sorgulanabilir şeyler yapabilirlerdi zaman zaman, ama tarihsel kişilikler olarak görece zararsız ve etkisiz olurlardı. Savaş çok şeyi değiştiriyor.

Daha geniş bir ölçekte, Daniel Goldhagen'ın *Hitler's Willing Executioners* [Hitler'in Gönüllü Cellatları] adlı kitabının 1996'da yayınlanması üzerine başlayan tartışmayı tırmandıran da bu sorudur. Goldhagen'ın tezine göre, Yahudilerin kitlesel katline sıradan Almanlar da katkıda bulunmuşlardı, anti-Semitizm yaygın ve neredeyse tümüyle Almanlara has bir olguydu ve Yahudi Soykırımı için Nazi partisindeki bir avuç radikali suçlayamazdık; suç tüm Almanlara aitti. "Benim açıklamama göre [...] failler, 'sıradan Almanlar' [...] kendi inançlarına ve ahlaklarına başvurup Yahudilerin kitlesel imhasını doğru bulduktan sonra, 'hayır' demek istemediler."[8] Bu tezdeki sorun, istisnalara –Yahudilere yardım eden Almanlara ve Yahudi Soykırımı'na katılan, Alman olmayan kişilere– açıklama getirmemesidir. Max Frankel, Goldhagen'ın tezini değerlendirirken, kendi Yahudi annesinin Nazi Almanya'sından kaçmasına yardımcı olan Gestapo şefini hatırlar; bu adam kaçarken ona yardım edecek Gestapo irtibat görevlisinin adını verdikten sonra, Amerika'ya gitme amacıyla ilgili olarak, "Oraya gidebilirsen, hepimizin kötü olmadığımızı söyler misin onlara?" demiştir.[9]

Doğru, tüm Almanlar –hatta tüm Naziler– kötü değildi. Benzer şekilde, önümüzdeki daha geniş çaplı konuya gelirsek, insanlar ne tümüyle iyidir ne de tümüyle kötü. Çoğumuz çoğu zaman çoğu durumda iyiyizdir. Aşırı şartlar altındaysa, davranışımızın esnekliği bizi öteki yöne itebilir. Yahudi Soykırımı "sıradan" Almanların değil, sıra dışı durum ve şartlar altındaki Nazi Almanların ürünüydü. Yahudi Soykırımı'nın yakın nedenlerine dar bir bakış açısıyla odaklanırsak, insanlık tarihindeki bu trajik olayın bize insan doğasının değişkenliği konusunda verebileceği nihai, evrimsel dersi gözden kaçırabiliriz.

İnsanlar ahlaklı bir hayvan türü olacak şekilde evrilmişlerdir, ama kesinlikle her zaman ahlaklı olacak şekilde değil. Ahlaka aykırı davrandığımız, hatta ahlaksız olduğumuz zamanlar da vardır. Her

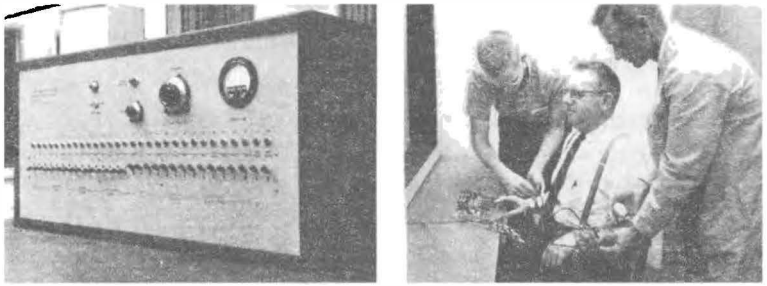
üçünün de potansiyelini taşırız ve tüm insan özellikleri gibi, bu niteliklerin ifadesi de bireyden bireye değişir. Kimi insanlar bir şekilde diğerlerinden daha ahlaklıdır. Bazı tarihsel rastlantılar (ve genleriyle çevresindeki kim bilir başka neler) Oskar Schindler'ı, Amon Goeth'ten tümüyle farklı bir yol izlemeye yöneltmişti, oysa öteki yolu da kolayca izleyebilirdi. Bu noktadan itibaren aldıkları kararların bir dizi sonucu, kendi seçtikleri yolda ilerletmişti onları; her şeyi değiştiren, seçilmeyen yoldur.

Öyküden ibaret değildir bu. Yale Üniversitesi'nden sosyal psikolog Stanley Milgram, Adolf Eichmann davasının ertesinde kötülüğün sıradanlığı konusunda bilimsel bir araştırma yapmak amacıyla, 1960'larda gerçekleştirilen ünlü "şok" deneylerinde bu ahlaki esneklik aralığını gözlemledi. Eğitimli, akıllı ve kültürlü insanlar nasıl kitlesel katliam suçu işleyebilirlerdi? Ahlaklı davranma yönündeki evrimsel eğilimimize ve başka bir insanın acı çekmesine yol açmanın ya da bu acıya tanıklık etmenin çoğumuzda yaratacağı (ya da yaratması gereken) tiksintiye hangi çevre şartları baskın gelebilirdi? Milgram, deneklerine cezanın bellek üzerindeki olası etkisini sınama amaçlı bir "öğrenme" deneyi uyguladı. Denek, "öğrenci"ye bir dizi eşleştirilmiş sözcük okuyacak, ardından her çiftteki ilk sözcüğü tekrarlayacak ve öğrenci ikinci sözcüğü kendisi hatırlayacaktı. Öğrencinin hata yapması durumunda öğretmen –bu deneydeki asıl denek– ona elektrik şoku verecekti. Kimseye şok verilmiyordu elbette (öğrenciler Milgram hesabına çalışıyor ve bilerek yanlış cevap veriyorlardı), ama denekler şokların gerçek olduğunu sanıyorlardı. Deneğin önündeki şalterlerle dolu bir panelde şunlar yazılıydı: Hafif Şok, Orta Şok, Güçlü Şok, Çok Güçlü Şok, Yoğun Şok, Aşırı Yoğun Şok, TEHLİKE: Şiddetli Şok, XXXX (bu son kategori 450 volt olarak etiketlenmişti). Sonuçlar sarsıcıydı: % 65'i mümkün olan en güçlü şoku –XXXX– uygulamış ve % 100'ü de en azından, 135 voltluk Güçlü Şoku vermişti (şekil 8).

Milgram, deneyin sonucunu etkileyebilecek diğer değişkenleri kontrol altına almak amacıyla şartlarda farklılıklar yarattı. Örneğin kurbanın fiziksel yakınlığı, öğretmenlerin öğrencilere şok vermekte ne derece ileri gideceklerini etkiliyordu – ne kadar yakınsa, şok o

kadar düşük; ne kadar uzaksa, şok o kadar güçlü oluyordu. Grup baskısı da etkiliydi – iki başka "öğretmen" (Milgram'ın deney ortakları) şok vermeyi sürdürmesi için deneği teşvik ettiklerinde, o da hiç çekinmeden bunu yapıyordu; ama deney ortakları kendi öğrencilerine şok vermeyi reddettiklerinde, denek de reddetme eğilimi gösteriyordu. Diğer bir deyişle, Milgram ahlaki davranışın son derece değişken olduğunu keşfetmişti. Bu deneylerin ahlaki yapımız hakkında ortaya çıkardığı şeyler karşısında kendisinin ve başkalarının duyduğu şaşkınlığı şöyle ifade ediyor: "Şaşırtıcı olan, sıradan bireylerin deneyi yapan kişinin talimatlarına uymakta ne derece ileri gittikleridir. Birçok deneğin gerilim yaşamasına, birçoğunun deneyi yapan kişiye itiraz etmesine karşın, önemli bir bölümü jeneratördeki son şoka kadar devam ediyor." Neden mi? Çünkü Milgram'ın söylediğine göre, "Kişi kötü hareket zincirinde yalnızca ara halka olduğunda ve eyleminin nihai sonuçlarından uzak kaldığında, sorumluluğu göz ardı etmesi psikolojik açıdan kolaydır." Belirttiğine göre, Eichmann bile bir kamp katliamına ilk kez tanıklık ettiğinde tiksinti duymuştu, ama Yahudi Soykırımı'nı yürütmek için yapması gereken tek şey kâğıtları masanın bir ucundan öteki ucuna itmekti. Bu işi gerçekleştiren SS muhafızlarsa davranışlarını yalnızca emirlere uyduklarını söyleyerek mazur göstermeye çalışmışlardı. "Ülkenin dört bir yanındaki üniversitelerde itaat deneyleri konusunda konferans verirken sürekli şaşkınlığa uğruyorum," diye sonuca bağlıyor Milgram. "Deneklerin davranışı karşısında dehşete kapılan ve kendilerinin asla böyle bir şey yapmayacağını söyleyen gençlerle karşılaştım, ama birkaç ay sonra bu gençler orduya alınıyor ve kurbana şok vermeyi sönük bırakan şeyleri hiç vicdan azabı duymadan yapıyorlardı. Bu açıdan, bir başka çağda yaşayan ve kendilerini otoritenin amaçlarına adayıp yıkım süreçlerinde birer araç olan insanlardan daha iyi ya da daha kötü değildiler."[10]

Şartlara bağlı olarak belki de her birimiz Nazi olabilirdik. Aksini kim iddia edebilir? Amerika gibi özgür ve demokratik bir ülkede yetişmiş kişiler olarak, Nazi Almanyası gibi totaliter bir rejimde, savaş zamanında ve amirlere itaat etme (Milgram'ın tabiriyle "otoriteye itaat") baskısı altında nasıl tepki vereceğimizi nereden bilebiliriz?

Şekil 8. Otoriteye İtaat Konusunda Sarsıcı Bir Deney

Psikolog Stanley Milgram, iyi eğitimli ve kültürlü Almanların nasıl olup da Nazi katillere dönüşebildiklerini anlamak amacıyla otoriteye itaat konulu bir araştırma gerçekleştirdi. Burada bir bilim adamı/otorite figürü, "öğretmen" rolü oynayan deneklere, testte hata yapan "öğrenci"lere şok vermelerini söylüyordu. Deneğin önündeki şalterlerle dolu panelde şunlar yazılıydı: Hafif Şok, Orta Şok, Güçlü Şok, Çok Güçlü Şok, Yoğun Şok, Aşırı Yoğun Şok, TEHLİKE: Şiddetli Şok XXXX (450 volt). Milgram, deneklerin % 65'inin mümkün olan en güçlü şoku –XXXX– uyguladığını ve % 100'ünün de en azından, 135 voltluk Güçlü Şoku verdiğini keşfetti. (Kaynak: Stanley Milgram, *Obedience*, 1965. Penn State Media Sales'in izniyle)

Stanford Üniversitesi'nden sosyal psikolog Philip Zimbardo, psikoloji fakültesi binasının bodrumunda kurulan ve rasgele seçilen öğrencilerin "tutuklu" ya da "gardiyan" rolünü üstlendikleri sahte bir hapishane olan "Stanford İlçe Hapishanesi"nde bu hipotezi sınadı. Mümkün olduğunca gerçekçi bir görüntü yaratmak amacıyla gardiyanlara güneş gözlükleri, düdük, cop ve hücre anahtarları verdi. Sanıklar tutuklandı, üzerlerine bit ilacı sıkıldı, mekân tanıtımı sırasında çıplak durmaya zorlandılar, kendilerine tektip üniformalar verildi ve ikiye üç metrelik kasvetli bir hücreye atıldılar. Birkaç gün içerisinde son derece rahatsız edici olaylar yaşanacaktı. Psikolojik açıdan normal olan bu Amerikalı üniversite öğrencileri ya şiddete başvuran otoriter gardiyan, ya da morali bozuk kayıtsız tutuklu rolüne büründüler. Deney iki hafta sürecekti. Ama Zimbardo altı gün sonra deneyi iptal etmek zorunda kaldı; yalnızca bu *Sineklerin Tan-*

rısı deneyiminin öğrencilerinin yaşamlarını geri dönülmez şekilde değiştirmesinden korktuğu için değil, insanın ahlaki durumunun gerçekliği konusunda keşfettiği şeyler yüzünden de: "Deneyi iptal etmemin nedeni yalnızca hapishane avlusunda gördüğüm dehşet değil, ayrıca en zalim gardiyanla kolayca yer değiştirebileceğimi ya da otoritelerden izin almadan yemek yiyemeyecek, uyuyamayacak, tuvalete gidemeyecek kadar güçsüz olduğu için içi nefretle dolan en zayıf tutuklu olabileceğimi anlamanın yarattığı dehşetti."[11]

1960'larda Amerikan üniversitelerinde yapılan bu deneyler ne derece gerçekçi? Nazi Almanya'sının gerçek dünyadan sunduğu örnek, bir açıdan tarihsel bir deney işlevi görüyor. Savaşın ardından yapılan Nürnberg Duruşmaları'nda psikolog G. M. Gilbert, bu "insanlık suçu"nu işledikleri için hapsedilen kişileri incelemekle görevlendirilmişti. Faillerin kültürlü ve iyi eğitimli olmakla kalmayıp, o dönemde kullanılan standartlaştırılmış zekâ testi olan Wechsler Yetişkinler İçin Zekâ Ölçeği'nde ortalamanın üzerinde iki ila üç standart sapma gösteren sonuçlar aldıklarını keşfetti. Ortalama IQ düzeyi 100'ken, Reich Komiseri Seyss-Inquart 141, Reich Mareşali Hermann Göring 138, Reich Şansölyesi Franz Von Papen 134, Polonya Genel Valisi Dr. Hans Frank 130, Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop 129, Hitler'in mimarı ve Reich Silahlanma Bakanı Albert Speer 128 düzeyindeydi. Hapishane psikiyatrı Douglas Kelley, yaptığı değerlendirmelerin ardından, önde gelen Nazilerin ahlaki özellikleri konusunda şu gözlemde bulunacaktı:

> Liderlere gelince, Hitler'ler ve Göring'ler, Goebbels'ler ve diğerleri özel tipler değildi. Kişilik modelleri, toplumsal açıdan beğenilecek bireyler olmasalar da, benzerlerine Amerika'da kolayca rastlanabileceğine işaret ediyor. Adolf Hitler gibi histerik bozukluk ve saplantı şikâyetleri olan nevrotik bireylere herhangi bir psikiyatri kliniğinde rastlayabiliriz. Şu anda herhangi bir Amerikan kentinin sokaklarında engellenmiş, cesareti kırılmış, büyük eylemlerde bulunmaya kararlı yüzlerce benzer kişi dolaşıyor. Hayır, Nazi liderler olağanüstü tipler, yüzyılda bir gelen şahsiyetler değildi. Hayli sıradan olan üç ortak özellikleri vardı yalnızca – ve iktidarı ele geçirme fırsatını bulmuşlardı. Bu üç

özellik şunlardı: Aşırı hırs, düşük etik standartları ve Almanlık adına yapılan her şeyi mazur gösteren güçlü bir milliyetçilik.[12]

Hitler'i bir yana bırakırsak, on iki yıllık Reich döneminin ahlaki açıdan belki de en yozlaşmış Nazi'si, toplama ve imha kamplarında yaşanan dehşetin ve Nihai Çözüm'ün tasarlanıp uygulanmasının başlıca sorumlularından olan SS şefi Heinrich Himmler'di. Yine de Himmler örneğine baktığımızda bile, farklı şartlar altında başka bir ahlaki yol izlemesinin mümkün olduğunu görürüz. Himmler'in biyografisini yazan ünlü Yahudi Soykırımı tarihçisi Richard Breitman şu sonuca varmıştır: "Kitlesel katliamlar, gaddarlık, sadizm; bunlar yalnızca Nazilere özgü değildi. Çocuklar dahil çok sayıda insanın acımasızca katledilmesine, kayıtlı tarihin başlangıcından ve büyük olasılıkla daha da öncesinden itibaren tanık olunmuştur." Aslında Breitman'a göre, Himmler örneğine açıklama getiremezsek, insanlık tarihinin büyük bölümünü de açıklayamayız. "Kurbanlar kadar faillerin yerine de koyabiliriz kendimizi, çünkü aşırı iyilik ve aşırı kötülük potansiyelini –en azından bizim iyilik ve kötülük dediğimiz şeyleri– hepimiz içimizde barındırıyoruz. Himmler'in asıl dehşet verici yanı alışılmadık ya da benzersiz olması değil, pek çok açıdan hayli sıradan kişiliği ve hayatını bir tavuk yetiştiricisi, insanlar hakkında belki biraz eski moda fikirlere sahip iyi bir komşu olarak da geçirebilecek olmasıydı."[13]

Evrimsel bakış açısından mantıklı görünen bir durumdur bu. Atalarımızın yaşadığı ortamlarda bireylerin bağlama ve ulaşılması arzulanan sonuçlara göre hem işbirlikçi hem de rekabetçi olmaları gerekiyordu. İşbirliği, avların daha başarılı geçmesini, yiyeceğin paylaşılmasını, grubun avcı ve düşmanlardan korunmasını sağlayabilir. Rekabet ise kişinin kendisi ve ailesi için daha fazla kaynağa ulaşmasını ve başka grupların üyeleri başta olmak üzere işbirliğine daha az eğilimli olan diğer rekabetçi bireylerden korunmasını sağlayabilir. Sosyal psikologlar ahlakın kolayca esnetilebileceğini, hem ahlaklı hem de ahlaksız davranışların sergilenmesi için bir potansiyel aralığı bulunduğunu kanıtlamışlardır.[14] Bizler ahlaklı olacak şekilde evrildik, ama bazı zamanlarda bazı şartlarda bazı insanlara karşı ah-

laksız davranma kapasitesine sahibiz. Belli bir durumda herhangi birimizin hangi yöne gideceği karmaşık değişkenlere bağlıdır.

İnsanlar hakkındaki ahlaki gözlemlerimizde ortaya çıkan bir asimetri, aşırı ahlaksızlıklar üzerinde yoğunlaşıp, çoğu zaman çoğu insanın yardımsever, düşünceli ve iyi niyetli olduğu gerçeğini göz ardı etme eğilimimizden kaynaklanır. Gece haberlerinde karşımıza çıkan her şiddet ya da aldatma olayına karşılık, fark edilmemiş 10.000 iyilik vardır. Aslında şiddet ve aldatma, tam da günlük deneyimlerimizde bu denli sıra dışı oldukları için haber konusudur. 280 milyonluk ABD nüfusunda her gün zalimlik örneklerine rastlanır; büyük sayılar yasasına göre, milyonda birlik ihtimal günde 280 kez gerçekleşmektedir. Ama aramızdan kaç kişi bir cinayete, araba ya da adam kaçırmaya tanıklık etmiştir? Çok daha fazlamız şu ya da bu düzenbazlığın kurbanı olmuştur herhalde, ama bunun nedeni doğruyu söylemenin neredeyse tüm insan etkileşimlerinin temeli olmasıdır. Kandırma sanatında ustalaşmış kişinin başarılı olabilmesinin tek nedeni, çoğumuzun çoğu zaman dürüst olmasıdır. Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer. Hatalarımızdan ders alırız. Ara tonlar ve nüans, bulanık mantıkta da gördüğümüz gibi, insan davranışına ilişkin incelemenin temelini oluşturur.

Kötülüğü Açıklamak

Nazilerin "Yahudi Sorununa Nihai Çözüm"lerinin başlıca düzenleyicilerinden biri olan Adolf Eichmann'ın 1961'de İsrail'de yargılanması sırasında *New Yorker* için duruşmaları izlemekte olan Hannah Arendt, toplumsal eleştiri sözlüğünde adı kötüye çıkacak bir deyim yaratmıştı: "kötülüğün sıradanlığı." Kafese tıkılmış yırtıcı bir canavar gibi kurşungeçirmez bir cam kutunun içine oturtulmuş olan Eichmann'ın yüzünde kötülüğün saf çirkinliğini görmeyi bekleyen Arendt, bunun yerine milyonlarca insanın toplanmasını, nakledilmesini, seçilmesini ve yok edilmesini soğuk bir dille ve kuru istatistiklerle anlatan hüzünlü, acınacak bir adamla karşılaşmıştı. İşin en şaşırtıcı yönü, Eichmann'ın görece normal bir insana benzemesiydi;

canavar değildi, akıl hastası değildi, birer robot gibi günlük işlerini yapan bürokratlardan çok da farklı değildi.

Gerçekten de Eichmann'ın çalışma hayatına şöyle bir baktığımızda, ofiste geçirdiği zorlu bir günün ardından iş arkadaşlarıyla sigara ve brendi içen bir adamla karşılaşırız. 20 Ocak 1942'de gerçekleştirilen, "Endlösung der Judenfrage"yi [Yahudi Sorununa Nihai Çözüm] planlama amaçlı menfur Wannsee Konferansı'nın sonunda yaşananları Eichmann'ın nasıl anlattığına bir bakalım:

> Bu Wannsee konferansının sonunda Heydrich, Müller ve bendenizin şöminenin yanında rahatça oturduğumuzu ve Heydrich'i ilk kez puro ya da sigara içerken görüp şöyle düşündüğümü hatırlıyorum: Heydrich bugün sigara içiyor, bunu daha önce hiç görmemiştim. Ve konyak da içiyor, Heydrich'i yıllardır alkollü bir şey içerken de görmemiştim. Bu Wannsee Konferansı'ndan sonra birlikte huzur içinde oturuyorduk; iş konuşmak için değil, gerginlik içinde geçen uzun saatlerden sonra gevşemek için.[15]

Burada "*kötü*"nün tanımladığı şey, Heydrich ve Eichmann'ın bürokratik görevlerinin sıradanlığıdır ve bu görevler yalnızca kâğıdın değil, insanların da işlenmesini içerir. Ben buna "sıradanlığın kötülüğü" diyorum.[16]

1945'ten bu yana her ahlak kuramının geçmesi gereken nihai sınav, Hitler ve Yahudi Soykırımı'dır. Kötü davranışın bir timsali varsa, bu kesinlikle Adolf Hitler'dir ve kötü olarak etiketlendirilmesi gereken bir eylem varsa, bu da kesinlikle Yahudi Soykırımı'dır. Şekil 9'da Adolf Hitler'in SS yandaşı Heinrich Himmler'le birlikte görüldüğü resim ve Auschwitz-Birkenau'daki 5 numaralı krematoryumun dışında açık bir çukurda yakılan cesetlerin fotoğrafı hiç kuşkusuz kötülüğü temsil etmektedir.

Yine de burada bile, Adolf Hitler'e kötü demenin bizi onun yaptıklarının nedenlerini anlamaya hiç de yaklaştırmadığını söyleyeceğim. Yaptıkları tüm tarih boyunca bir insanın başka bir insana yaptığı her şeyden daha kötü olabilir, ama yine de insani olasılıklar alanı içerisindedir. Yahudi Soykırımı en büyük insanlık dışı eylem olabilir (hatta Nürnberg Davaları bireylerin insanlık dışı eylemler-

den dolayı hüküm giymelerinin hukuki öncelini oluşturmuştur), ama bu insanlık dışı eylemlerin insanlar tarafından yapıldığını ve davranış repertuarımızda yer aldığını hiçbir zaman unutmamalıyız. Yahudi Soykırımı'nın açıklanması, aslında Hitler'in açıklanmasıyla yakından bağlantılıdır ve ikisi de bir tür akademik çalışma ve yayın endüstrisine dönüşmüştür. "Hitler'in ruhunun mürekkepli Rorschach'ına yansıttığımız şekiller birer olumsuz kültürel oto-portredir çoğunlukla. Hitler hakkında konuşurken sözünü ettiğimiz şey aynı zamanda, bizim kim olduğumuz ve kim olmadığımızdır," diye yazar Ron Rosenbaum.[17]

Hitler ve dolayısıyla Yahudi Soykırımı (Milton Himmelfarb'ın akıllarda kalan deyişindeki gibi, "Hitler Olmasaydı Yahudi Soykırımı da Olmazdı") için getirilen açıklamalar gülünçten (Hitler'in dedesi Yahudi'ydi), saçmaya (Hitler'in yalnızca bir testisinin olduğu yönündeki "tek top" kuramı) ve metafiziğe (Hitler şeytandı) kadar uzanır. Bazıları ısrarla açıklamanın bulunduğunu (John Lukacs, Hitler'in Yahudi karşıtı kişiliğinin berraklaşmasını 1919 gibi erken bir tarihe dayandırır), bazıları bulunabileceğini ama henüz bulunmadığını (Yehuda Bauer: "İlke olarak Hitler açıklanabilir, ama açıklanmış olduğu anlamına gelmez bu"), bazıları açıklamanın bulunamayacağını (Emil Fackenheim: "Kişi açıklamaya ne kadar yaklaşırsa, hiçbir şeyin Hitler'i açıklayamayacağını o kadar iyi anlıyor"), bazılarıysa bulunmaması gerektiğini belirtir (Claude Lanzmann: "Hitler'in çocukluğuyla ilgili [...] yazılmış bir kitap bile var, bu haliyle benim için müstehcenlik anlamına gelen bir açıklama girişimi). Yahudi Soykırımı'nın Hitler'i, kasıtlı ve işlevsel kötülük arasında gidip gelir. Lucy Dawidowicz'in Hitler'i, Yahudi Soykırımı'nı kötü niyetle düzenleyen, Yahudilere karşı savaşmaya Kasım 1918 gibi erken bir tarihte, bir gaz saldırısından sonra tedavi için yatmakta olduğu askeri hastanedeyken karar veren yalnız bir yönetmendir. Christopher Browning'in Hitler'i ise aksine, Yahudi Soykırımı'na doğru tedirginlik içinde sendeleyerek, "sonunda yapmakta olduğu şeyden korku duyarak" ilerler. "Yanlış olduğunu düşünmediği, ama daha önce hiç yapılmamış bir şey yaptığının farkında olduğu şeklinde yorumluyorum bunu."[18]

Şekil 9. Saf Kötülüğün Timsali Olarak Hitler, Himmler ve Soykırım

(*üstte*): Nihai Çözüm'ün mimarları Heinrich Himmler ve Adolf Hitler (Fotoğraf: Estelle Bechhoefer. ABD Soykırım Müzesi'nin izniyle)

(*altta*): Zehirli gazla öldürüldükten sonra cesetlerin açık bir çukurda yakılmasını gösteren gizlice çekilmiş bir fotoğraf. Krematoryumlar çalışmadığında ya da krematoryum kapasitesinin kaldıramayacağı kadar çok ceset olduğunda, Naziler cesetleri büyük toplu mezarlarda yakıyorlardı. (Yad Vashem'in izniyle, Kudüs, İsrail)

Akademisyenlerle tarihçilerin Hitler'i ve Yahudi Soykırımı'nı açıklarken karşılaştıkları sorun, kötülüğe dair açıklamaların başına dert olan sorunla aynıdır: saf kötülük miti. Rosenbaum'un dediği gibi, "Hitler'i anlama çabası tutarlı, herkesin mutabık kaldığı tek bir Hitler imgesi değil, birçok farklı Hitler, birbiriyle rekabet eden Hitler'ler, birbiriyle rekabet eden vizyonların çelişkili temsilleri, belki de Cehennem'de yüz yüze gelseler "Heil!" diyecek kadar bile birbirini tanımayan Hitler'ler algısını yaratmıştır."[19] Hitler bu açıdan açıklanamıyorsa, Yahudi Soykırımı açıklanabilir mi? Ya kötülüğün kendisi? Yahudi Soykırımı'yla ilgili temel gerçekler konusunda hemfikiriz, ama neden yaşandığı ve ne anlama geldiğine ilişkin yorumlar, insan tarihi ve insan doğası hakkında çelişkili önermelerle dolu. Claude Lanzmann'a göre, Yahudi Soykırımı "en başından itibaren Batı dünyasının tüm öyküsünün bir ürünüdür."[20] Ama bu bize ne söylüyor? Neden her şeyse, o zaman hiçbir şey neden değildir.

Bu halleriyle birer açıklama değildir bunlar. Daha çok gazetelerdeki fikir yazıları gibidirler. Kötülüğü açıklama amaçlı bilimsel bir yaklaşım, sosyal psikolog Roy Baumeister'ın kötülük hakkındaki çok iyi araştırılmış tezinde bulunabilir. Tek bir insanı öldürmek çoğu insan için tiksinti vericiyken, milyonlarcasını öldürmenin rutinleşebileceğini gösterir Baumeister: "Sıradanlığın yarattığı temel şok, kişiyle suç arasındaki orantısızlıktır. Akıl, bu kişinin yaptığı şeyin iğrençliğiyle sarsıldığından, failin varlık ve kişiliğinin gücüyle sarsılmayı bekler. Sarsılmadığında da şaşırır."[21] Bu şaşkınlığın açıklamasını, kurbanın bakış açısını failin bakış açısıyla karşılaştırarak bulabiliriz. Örneğin Auschwitz'deki Siyasi Bölüm'ün başı ve kamp komutanı Rudolf Höss'ün suç ortağı olan Maximillian Grabner, Yahudi Soykırımı suçunu failin bakış açısından açıklamıştır: "Bu suça katılmamın tek nedeni, bir şeyleri değiştirmek için yapabileceğim hiçbir şey olmamasıydı. Bu suçun sorumluluğu Nasyonal Sosyalizm'dedir. Ben asla Nasyonal Sosyalist olmadım. Yine de partiye girmem gerekiyordu. [...] Cinayetlere sadece [...] ailemi düşündüğüm için katıldım. Asla Yahudi karşıtı olmadım ve bugün bile her insanın yaşama hakkı olduğunu söylerim."[22] En saf haliyle sıradanlığın kötülüğü budur.

Failin kötülüğü konusunda daha geniş bir bakış açısı benimseyen Baumeister, eş dövmeyi, çete şiddetini, arabayla geçerken rastgele ateş etmeyi, tecavüzü ve "özdenetimin çökmesi" adını verdiği başka örnekleri de içeren belirli kötülükleri bilimsel inceleme altına alıyor. Çoğumuzun kötülük ve şiddet hakkındaki düşüncelerine ilginç bir yaklaşım getiriyor: "İnsanlara şiddete başvurmaları için bir neden vermeniz gerekmez, çünkü onların zaten bir sürü nedeni vardır. Tek yapmanız gereken, kendilerini engelleme nedenlerini ortadan kaldırmaktır."[23] Çoğumuz çoğu zaman kendimizi engelleriz, ama hepimizin aşırı öfke ve şiddeti dışa vurabileceği koşullar vardır. Öyleyse hepimiz kötü –ya da en azından potansiyel olarak kötü– müyüz? Hayır, tam olarak değil. Hepimiz başkalarının kötü, zalim, adi ya da şiddet dolu olarak görebileceği şekillerde davranma *potansiyeline* sahibiz. Baumeister de kötülük hakkındaki yedi ayrı miti incelerken bunu belirtiyor:

1. Kötülük her zaman kasıtlı olarak yapılır (kurbanın bakış açısından; faillerinse her zaman bir gerekçeleri vardır).
2. Kötülüğü harekete geçiren zevktir.
3. Kötülüğün kurbanı iyi ve masumdur.
4. Kötülük bizden tümüyle farklı, bambaşka kişiler tarafından yapılır.
5. Kötülük, doğamıza işlenmiş olan ilk günahtır.
6. Kötülük yalnızca iyiliğin değil, düzenin, barışın ve istikrarın da tam karşıtıdır.
7. Kötü insanlar kötülük yaparak özsaygılarını artırmaya çalışan bencil kimselerdir.[24]

Saf kötülük mitinin yanlışlığını ortaya koyarken, insan davranışlarının büyük bir değişkenlik gösterdiği, ya da bazı durumlarda kişinin ciddi ruhsal sorunları olabileceği veya normal insan davranışı ortalamasından uzaklaşarak gerçekten berbat ya da sadist eylemlere yönelebileceği gerçeğinin göz ardı edilmediği mutlaka belirtilmelidir. Ama kimileri Adolf Hitler'e deli ya da psikopat dese de, insanlığa karşı işlediği suçlar karşısında "delilik nedeniyle suçsuz" savunmasında bulunmasına kimsenin izin vereceğini sanmıyorum.

Baumeister'a göre, saf kötülük mitinin yarattığı daha önemli bir sorun, "şiddetin karşılıklı nedenselliğini saklaması"dır. Yani, boşanmalarda ve çatışmayla çözümü içeren çoğu insani etkileşimde görüldüğü gibi, neredeyse her öykünün iki yüzü vardır. Örneğin, failler üzerinde yapılan araştırmalar, uyguladıkları şiddet için en azından kendilerince geçerli nedenlerinin olduğunu göstermektedir. Baumeister, kötülük mitinin bizatihi daha fazla şiddete yol açabileceği sonucuna varıyor: "Bu mit, insanları iyi olduklarına ve her ne olursa olsun, hatta hasımlarına ciddi bir zarar verseler bile iyi kalacaklarına inanmaya teşvik eder. Dolayısıyla saf kötülük miti, buna inananlara bir tür ahlaki dokunulmazlık kazandırır. [...] Bu mite inanmak kendi başına bir kötülük reçetesidir, çünkü insanların şiddet içeren, zalimce eylemleri haklı çıkarmalarına olanak sağlar. Kötülüğün iyilik maskesi altında saklanmasına izin verir."[25]

Burada akla 11 Eylül 2001 geliyor. ABD Başkanı George W. Bush, o gün olanları saf kötülük olarak tanımladı. Yine de dünyanın her yerinde milyonlarca insan, o günü şeytani Amerikan kültürü olarak algıladıkları şeye karşı kazanılmış bir zafer olarak kutluyor. Burada tanık olduğumuz şey, kötülüğün gerçek doğasının anlaşılmasında kavramsal bir farklılık değil. Kimin haklı olduğu meselesi de değil. En azından bir önemli düzeyde, bakış açısı farklılığına tanık oluyoruz. Öteki tarafın ne düşündüğünü anlamak, gerçek bir anlayışa ulaşıp aydınlanmamıza yardımcı olabilir. Daha az duygu yüklü bir örnek olarak, on yedinci yüzyıl Avrupa'sında yaşasaydınız ve dinden dönenlere işkence edip cadı olduğunu düşündüğünüz kadınları yakmanın ruhlarını kurtaracağına ve topluluğunuza huzuru geri getireceğine inansaydınız, bu bakış açısına göre İspanyol Engizisyonu ve Avrupa'daki cadı avı son derece ahlaklı eylemler olurdu. Aynı şekilde –bunu ima etmek neredeyse küfür gibi görünüyor– yirmi birinci yüzyılın Müslüman Ortadoğu'sunda yaşasaydınız ve Amerikan vatandaşlarını öldürmenin halkınızı kurtarmayı ve toplumunuza huzur getirmeyi amaçlayan Tanrı'nın iradesi olduğuna inansaydınız, bu bakış açısına göre düşmanınızın ikiz sembollerini yıkmaktan görsel olarak daha çarpıcı bir ifade yolu bulabilir miydiniz? Beyinde bir ahlak modülü varsa (beyin kabuğunun geniş

bir alanına yayılmış olsa da veya birbirleriyle bağlantılı çok sayıda daha küçük modülü içerse de, beyinde en azından böyle bir modül kavramına denk düşen bir şeyin bulunduğunu sanıyorum), Usame bin Ladin'le Muhammed Atta'nın ahlak modülleri 11 Eylül'de eminim ki sonuna kadar etkin durumdaydı.

Ahlakın kişinin bakış açısına indirgendiğini ya da Yahudi Soykırımı gibi olayların (sıfat haliyle) kötü bir eylemi temsil etmediğini öne sürüyor değilim. Ama Yahudi Soykırımı'nın neden yaşandığını anlamak istiyorsak, bu tür eylemlerin ardındaki nedenleri bilimsel yollardan araştırmalıyız.

Bulanık Mantık, Bulanık Kötülük

Kötülükten metafiziksel bir varlık olarak söz etmeyeceksek, nasıl söz edeceğiz? Yanıtlardan biri, uygun betimleyici terimlerle işe başlayıp bulanık mantığı benimseyerek, kötülüğü bir bilim adamı gibi incelemektir.[26] En azından son iki bin beş yüz yıldır dünyayı Platon kategorileri içerisinde ikiye ayırmak için kahramanca bir çaba göstermemize karşın, bulanık mantıkta evreni grinin tonları yönetir. Aristoteles *A, A'dır* demişti; bu ikili mantıksa, her şeyi kapsayan tek bir yasa dayatır: *A ya da A değil*. Bir şey ya A'dır ya da A değildir. İkisi birden olamaz. Gökyüzü mavidir ya da mavi değildir. Hem mavi hem mavi değil olamaz. Peki ama gündoğumunda ve günbatımında gökyüzü ne renktir? Tepemizdeki rengi nedir, ufuktaki nedir? 50.000 metre yükseklikte ne renktir? Ve mavi nasıl tanımlanır? "Mavilik"in niteleyici özü olarak mavinin hangi tonu seçilmiştir? Aslına bakılırsa, gerçek dünyada bir şey A ve A değil olabilir. Gökyüzü mavi ve mavi değil olabilir. Bir bilim adamı gibi istatistiksel terimlerle düşünürsek, gökyüzünün maviliği için bir olasılık belirleyebiliriz. Gökyüzü bulanık mavidir. Tam tepemizdeyken 0,9 mavi olduğunu söyleyebiliriz. Tam tepemizden kırk beş derecelik açıda 0,7'lik bir bulanık mavi saptayabiliriz. Ufukta 0,5 mavi olabilir.[27]

Bulanık mantık, etik ikilemlerin gerçek hayatta yarattığı karmaşıklıklarda ince nüanslara ve grinin tonlarına da yer verir.[28] Sosyal psikolog Carol Tavris, 1998'de Clinton'ın ahlaken çöküşü hakkında

görüşlerini belirttiği *Los Angeles Times*'daki yazısında, kendi sorusunu kendisi yanıtlayan bir başlıkla –"Tümüyle Kötü mü, Tümüyle İyi mi? İkisi de Değil"– ahlak alanındaki bulanık düşünüşün uygun bir örneğini verir. Tavris'e göre, bilimsel deliller şu gerçeğe işaret etmektedir: "İnsanların ahlaki ikilemler hakkındaki muhakemeleri, tıpkı ahlaki davranışları gibi, belli durumlara özgüdür."[29] Tümüyle kötü ya da tümüyle iyi olarak nitelendirmek gibi yanlış bir seçim, insan davranışının inceliklerini ve nüanslarını betimlemez.

Örneğin, Lawrence Kohlberg'in ahlaki muhakemeyle ilgili ünlü aşama kuramını ele alalım; bu kurama göre, insanlar büyüdükçe ahlaki bir merdiven üzerinde büyük oranda sabit aralıklı basamakları tırmanırlar:

1. İtaat ve Ceza
2. Bireycilik, Araççılık (Enstrümantalizm) ve Değiş-tokuş
3. İyi kız/oğlan
4. Yasa ve Düzen
5. Toplumsal Sözleşme
6. İlkeli Vicdan[30]

Kohlberg'e göre ahlak, ebeveyn tarafından cezalandırılma korkusuyla başlayıp bencil hedonizme geçerek, akranlara uyum ve sadakate dönüşerek, toplumsal yasa ve düzen halini alıp gelişerek, toplumsal sözleşme muhakemesine doğru yükselerek ve en sonunda Gandi tarzı ahlak ilkelerinin yer aldığı en üst basamağa ulaşarak bireyin içinde gelişir. Kohlberg'den sonra yapılan araştırmalar ise, bu aşamaların bir zamanlar sanıldığı kadar sabit ve evrensel olmadığını gösteriyor. Örneğin bir antropolog, bu aşamaların Batı dışındaki kültürlerin insanları için her zaman geçerli olmadığını bulguladı. Ahlaki gelişim dünyanın her yerinde büyük ölçüde farklıdır.[31] Din psikologlarının Kohlberg'in kuramı üzerinde yaptıkları iki kapsamlı araştırmanın bulgularına göre, bir bireyin benimsediği belirli kültürel ve dini değerler, onun aşama dizisinde nereye girebileceğini etkilemektedir.[32] Diğer bir deyişle, bu aşamalar sabit gelişim evrelerinden çok, bağlama dayalı değerlerdir. Bir araştırmada, (dindeki tüm değerler ahlakla bağlantılı olmadığından) insanların çeşitli aşa-

malarda ahlaki ve dini değerler arasında ayrım yaptıkları, bir başka araştırmada ise dinlerinin ilkelere dayalı ahlaki kararları vurgulaması durumunda bireylerin ahlak merdiveninin "en üst" basamağına ulaşmaya daha fazla eğilim gösterdikleri keşfedildi.[33] Hatta bir psikolog, Kohlberg'in aşamalarıyla hem içsel hem dışsal dindarlık arasında hafif olumsuz bir bağlılaşım buldu, yani kişinin ahlaklı olmaya kendi dininin içsel ilkeleriyle mi yoksa dışsal ödülleriyle mi yönlendirildiği, ahlaki konunun bağlamına ve şartlarına bağlıydı; ahlaki gelişim aşamalarının bu durumla hiç ilgisi yoktu.[34] Sosyal psikolog Carol Gilligan ise kadınların ahlaki gelişiminin erkeklerinkinden farklı olduğunu belirtiyor. Kadınlar genelde ahlaki seçimlerinde değer verme ve sorumluluk üzerinde dururlar, oysa Kohlberg araştırmalarında erkeğin "adalet yönelimi"ni vurguluyor.[35]

İnsanlar belli bir durumda ahlaki açıdan ilkeli, bir başka durumdaysa hedonist olabilirler, bir bağlamda cezalandırılmaktan korkarken başka bir bağlamda arkadaşlarına sadık kalabilirler. Carol Tavris, Clinton'a göndermede bulunurken hepimiz için genelleme yaparak, şu sonuca varıyor: "Bir alandaki ahlaki bir zaafın kişinin tüm karakteri konusunda çok önemli bir şeyi açığa çıkardığı ya da başka durumlarda sergileyeceği davranışların işaretçisi olduğu varsayımı yanlıştır."[36] Tek bir kötü eylem ahlaksız bir insan yaratmaz. İsa'nın zinaya ölüm cezası getiren Eski Ahit yasasına karşı çıkarak, bir kadını suçlayanlara meydan okurken kastettiği şey buydu belki de: "İlk taşı aranızdan hiç günah işlememiş olan atsın." Eski Ahit ahlakıyla Yeni Ahit ahlakı arasındaki temel fark da bu olabilir: Katı ahlak ilkelerine karşı bağlamsal ahlaki kılavuzlar; daha sert, gaddar bir Tanrı'ya karşı daha nazik, daha yumuşak bir Tanrı. Bu kitabın ikinci yarısında göreceğimiz gibi, bulanık koşullu ahlak sistemi, ahlak kurallarının ve ahlaki davranışın bağlama oturtulmasında bir başka adımdır; bu sistemde ahlak ilkeleri, değişen şartlar altında değişebilen, ama yine de temel anlamlarını koruyan bulanık değerlerine göre sıralanır. Amazon'da yaşayan ve etnografyacılar tarafından ya erotik ya da vahşi olarak tanımlanan Yąnomamö halkı, ahlaklı ve ahlaksız doğamızın kökenlerinin incelenmesine bulanık mantığın nasıl uygulanabileceğine örnek oluşturuyor.

Erotik-Vahşi Halk: Bulanık Mantıkta bir Vaka İncelemesi

7 Temmuz 1947'de bir uzay aracı New Mexico'da Roswell yakınlarına zorunlu iniş yaptı. Araçta kendine "bilge adam" diyen, yeni bir zekâyı incelemek üzere ileri bir uygarlıktan gönderilmiş uzaylı bir antropolog vardı. Bu nitelemenin doğru olup olmaması Galaksi Federasyonu'nu çok ilgilendiriyordu, çünkü söz konusu tür atom çekirdeğinin parçalanmasında ustalığa yeni ulaşmıştı ve dolayısıyla, galaksi barışı için bir tehdit oluşturabilirdi. Galaksi Antropoloji Birliği, bir zamanların bu ilkel halkının temelde erotik mi –eğer öyleyse kaygılanmaya gerek olmayacaktı– yoksa "vahşi" mi –bu durumda izlenmeleri ve misyonerler tarafından yeniden eğitilmeleri gerekebilirdi– olduğunu öğrenmek istiyordu.

Deneğin (yani bizim) bakış açısından bu araştırmadaki temel kusur, insanların "vahşi" ya da "erotik" gibi kesin kategorilere kolayca sıkıştırılamamasıdır. Her ikisiyiz (ve çok daha fazlasıyız); çünkü davranışımızın doğası ve yoğunluğu pek çok biyolojik, toplumsal ve tarihsel değişkene bağlıdır. Uzaylı bir antropolog 1943'te Avrupa'ya inseydi, bize kesinlikle "vahşi" insanlar derdi. Ama iniş alanı diyelim ki 1968'deki Woodstock, New York ya da San Francisco olsaydı, dünya dışı yaratık büyük olasılıkla bize "erotik" insanlar etiketini yapıştırırdı. Yerel ve tarihsel bağlam önemlidir; yalıtılmış bir bağlama dayalı herhangi bir tanımlamaysa aşırı basitleştirilmiş ve son derece eksik olacaktır. Gezegenimizin zengin insan ve kültür çeşitliliğinin bilimsel gözlemcileri olan antropologlara ihtiyaç duymamızın nedeni de budur.

Antropologların yerli halkların diplomasi ve savaş jeopolitiği konusunda sık sık değindikleri bir özdeyiş vardır: *Düşmanımın düşmanı benim dostumdur.* Aslında bu deyiş takımlardan kabilelere, şefliklere ve devletlere dek tüm gruplar için geçerlidir elbette – ABD'yle SSCB arasındaki 1941'den 1945'e kadar süren, Almanya'nın yenilmesinden sonra hemen soğuk savaşa dönüşen geçici dostluğu düşünün. Gazeteci Patrick Tierney'le *Darkness in El Dorado: How Scientists and Journalists Devastated the Amazon* [El

Dorado'da Karanlık: Bilim adamları ve Gazeteciler Amazon'u Nasıl Mahvettiler] adlı kitabı hakkında röportaj yaparken bu özdeyişi düşündüm. Tierney yakın zamanlarda, Amerikan Antropoloji Birliği'nin yıllık toplantısı için bir araya gelen bin kadar bilim adamının önünde bir grup uzman tarafından yerden yere vurulmuştu. Bu kitabın merkezinde insanların doğaları gereği erotik mi, vahşi mi yoksa ikisi birden mi oldukları sorusu yer alıyor. Tierney'nin saldırdığı çok sayıda bilim adamından biri olan antropolog Napoleon Chagnon'un Amazonlarda yaşayan Yąnomamö halkı hakkındaki araştırması, Margaret Mead'in Samoa'yla ilgili klasik kitabı *Coming of Age in Samoa*'nın [Samoa'da Ergin Olmak] ardından belki de en ünlü etnografya çalışmasıdır. Chagnon yıllar içerisinde çok sayıda düşman edinmiş bir entelektüel döğüşçü olarak ün saldığından, bilim adamlarının geçici bir ittifak kurarak Tierney'nin etrafında toplanmalarını beklemiştim. Oysa birkaç istisna dışında, neredeyse herkes kitabı lanetledi. Sözlü tartaklamaya tanık olan bir İngiliz bilim yazarı, "Tierney gibi pataklanmış olsaydım, sürünerek odadan çıkıp gırtlağımı keserdim," diyecekti. [37]

İnsanlar öykü anlatan hayvanlardır. Dolayısıyla, Darwin'in "yararlı olabilmesi için her gözlemin bir görüşün lehinde ya da aleyhinde olması gerekir," hükmünü izlersek, Tierney'nin öyküsünün, bazı antropologlar tarafından Yąnomamö halkı ve ima yoluyla da tüm insanlık için ileri sürüldüğüne inandığı görüşe karşı çıktığını fark edebiliriz. Chagnon'un Yąnomamö halkı hakkındaki çok satan etnografya çalışmasına *Vahşi Halk* alt başlığını koyduğuna işaret ediyor Tierney. Mürekkebini esirgemeden, Chagnon'u Yąnomamö halkında kendisinin bir yansımasından başka bir şey görmeyen vahşi bir antropolog olarak betimliyor (şekil 10). Chagnon'un, şiddete en eğilimli ve en saldırgan erkeklerin eşleşme çatışmalarının çoğunu kazandıkları ve böylece "vahşilik" genlerini sonraki kuşaklara aktardıkları yönündeki sosyobiyolojik kuramlarının aslında kendi şehvet dürtülerine bir pencere açtığını söylüyor.

Tierney belki de en güçlü savını Yąnomamö'leri "erotik halk" olarak tanımlayan Fransız antropolog Jacques Lizot'ya karşı geliştirmiştir.[38] Tierney'nin iddiasına göre Lizot, yıllarca genç

Yąnomamö erkekleriyle o kadar çok eşcinsel faaliyette bulunmuştu ki, Yąnomamö dilinde kibarca "arkadan muamele yapan", daha az kibarca da "anüs oburu" anlamına gelen *bosinawarewa* lakabıyla tanınıyordu.[39] Lizot, bu iddiaları yanıtlarken temel suçlamaları (ki bu suçlamalar arasında seks karşılığında bir şeyler vermek de yer alıyordu) reddetmediği gibi, *Time* dergisine şu itirafta bulundu: "Ben eşcinselim, ama evim bir genelev değil. Hediye vermemin nedeni bunun Yąnomamö kültürünün bir parçası olmasıydı. Bekârdım. Rıza gösteren yetişkinlerle cinsel ilişkiye girmek yasak mı?"[40] Değil elbette, ama Tierney hem Lizot'nun partnerlerinin yaşını, hem de rıza gösterip göstermediklerini tartışmaya açıyor ve bu durum hem yasal hem de ahlaki olsa bile, bir bilimsel araştırmadan beklenen nesnellik standartına uymadığını ve "erotik" sıfatını asıl hak edenin Lizot olduğunu öne sürüyor.

Hangisi doğru peki? Yąnomamöler vahşi mi, erotik mi, yoksa bu niteleyici terimler onların antropolog gözlemcileri için mi geçerli? Araştırma yöntemlerinin ve etiğinin küçük ayrıntılarına kadar inen eleştiriler, kariyeri boyunca Chagnon'un peşini bırakmadı ama, antropoloji savaşlarının altında yatan daha derin bir konunun yanında bunlar ikincil kalıyor. Chagnon'un asıl suçlandığı şey, biyolojik belirlenimciliktir. Postmodernistlerle kültürel belirlenimcilere göre, Yąnomamö halkını "vahşi" olarak nitelemek ve vahşiliklerini Darwinci bir rekabet ve cinsel seçilim modeliyle açıklamak, tüm insanlığı doğuştan kötü olmakla suçlamak anlamına gelir ve engellenmesi olanaksız bir şiddet, tecavüz ve savaş geleceğine mahkûm eder bizi. Gerçekten bu kadar kötü müyüz? Yąnomamö halkı kötü mü?[41]

Yąnomamö dalaşı, yüzyıllık antropoloji savaşında yaşanmış olan uzun bir çarpışmalar dizisinde yalnızca en yenisidir. Böylesi tartışmaların bu kadar çok ilgi çekmesinin nedeni, ortaya atılanın insan doğasının gerçek doğasından ve bunun en yararlı şekilde nasıl incelenebileceğinden başka bir şey olmamasıdır.

Örneğin antropolog Derek Freeman'ın yaşamı boyunca Margaret Mead efsanesine karşı verdiği savaşın, Samoalı kızların rasgele cinsel ilişkiye mi girdikleri, yoksa iffet düşkünü mü olduklarıyla bir ilgisi yoktu aslında. Başka kültürlerde rasgele cinsel ilişkiye

girmek tabuyken Samoalı kızların bu tür ilişkilere girdikleri "keşfi", Mead'in akıl hocası Franz Boas'tan miras almış olduğu, insan doğasının temelde çevre tarafından şekillendirildiği felsefesini destekliyordu. Freeman, Mead'in birkaç Samoalının oyununa geldiğini savunuyor ve araştırmalarında daha özenli ve titiz olsaydı, antropoloji alanında tüm zamanların en çok satan kitabı olan *Coming of Age in Samoa* baskıya girmeden bu gerçeği keşfederdi, diyor. Freeman'a göre, Mead'in ideolojisi bilimci yanına baskın gelmiş ve kaybeden antropoloji olmuştu.[42] 1983 tarihli *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth* [Margaret Mead ve Samoa: Bir Antropoloji Mitinin Yaratılışı ve Yıkılışı] adlı kitabının antropoloji topluluğunda yarattığı patlamayı şöyle hatırlıyor:

> Amerikan Antropoloji Birliği'nin 1983'te Chicago'da yapılan yıllık toplantısı benim kitabıma ayrılmış özel bir oturum içeriyordu, ama tuhaftır ki ben kendimi savunmaya davet edilmemiştim. Artık nedenini biliyorum. Tanıklardan biri orada yaşananları "bir tür grotesk beslenme çılgınlığı" olarak tanımladı, bir başkasıysa "Seni linç etmeye hazır insanlarla aynı odada olduğumu hissettim," dedi bana. O günün ilerleyen saatlerinde yapılan yıllık çalışma toplantısında, çürütme tezimi "bilim dışı" olarak niteleyen bir önerge oylanıp kabul edilmişti. *American Anthropologist*'in Aralık 1983 sayısında kitabım hakkında beş farklı eleştiri yayımlandı, ama bana aynı anda yanıt verme hakkı tanınmadı. Ancak altı ay sonra yayımlanan yanıtım ise beni eleştirenlere ayrılan yerin onda biriyle sınırlanmıştı.[43]

Antropoloji, insan doğasının doğası gibi son derece derin soruları ele alması nedeniyle çok önemli bir bilimdir. Ama "İyi ya da kötü olmamızı doğamıza mı borçluyuz?" gibi soruları sormak bile, insani meselelerin karmaşıklığını göz ardı etmek demektir. *El Dorado'da Karanlık*'ın başarısızlığı, öykünün doğru anlaşılmasından çok, insan davranışının esnekliği ve çeşitliliğinin yanlış anlaşılmasıyla ilgilidir. Chagnon'un *Yąnomamö* adlı klasik çalışmasının dördüncü basımında *Vahşi Halk* alt başlığının çıkartılmış olması aydınlatıcıdır. Chagnon sonunda Yąnomamöler'in "vahşi bir halk" olmadığını mı saptamıştı? Hayır. Pek çok kişinin etiketi aşıp tüm insan popü-

lasyonlarında görülen karmaşık ve ince varyasyonları kavrayamadığını fark etmiş ve kaygılanmıştı: " 'Vahşi' olmanın tutku, adillik, mertlik gibi diğer duyarlıklar ya da kişisel özelliklerle uyuşmadığı izlenimini edinebilirlerdi."[44] Aslında, Yąnomamöler kendilerine *waiteri* (vahşi) diyorlar ve Chagnon'un onları bu şekilde nitelemesi, Yąnomamöler'in kendilerinde gördükleri "mertlik, onur ve bağımsızlığı temsil etme" çabasından ibaretti. Açılış bölümünde belirttiği gibi, Yąnomamöler "aynı anda hem barışçı, hem de yiğit savaşçılardır." Tüm insanlar gibi, Yąnomamöler'in de farklı toplumsal etkileşimler ve bağlamlar için derin bir tepki repertuarları vardır; şiddet potansiyelini taşıyan tepkileri de içerir bu repertuar: "Göğüs dövmekten sopa dövüşlerine, doğrudan öldürme amacıyla ateş etmeye kadar uzanan aşamalı şiddet biçimleri var. Bu da kavgaları hemen öldürücü şiddete başvurmadan çözmekte büyük bir esneklik kazandırıyor onlara."[45]

Chagnon, insan doğasındaki saldırganlığın sosyobiyolojik bir modelini desteklemek için Yąnomamö halkını kullanmakla suçlanmıştır. Burada bile, söz konusu temel kaynaklara dönüldüğünde, Chagnon'un verilere dayanarak yaptığı çıkarımların çok da kaba olmadığı görülür; örneğin Yąnomamöler'in kuzey komşuları olan YeKwana Kızılderilileri'nin –Yąnomamöler'in kendisine gösterdikleri ilk tepkilerin aksine– "son derece hoş ve sevimli" davrandıklarını belirtiyor; "her biri bana yardım etmeye hevesliydi ve herhangi bir ziyaretçiye görgü sistemlerinin sayısız inceliklerini göstermek onlar için bir onur meselesiydi," dolayısıyla da "halklar arasında çok büyük farklılıklar olduğu doğrudur."[46] Yąnomamöler'in savaşlarıyla ilgili son bölümünün son sayfasında bile Chagnon, "insanların tarih boyunca diğer gruplarla siyasi ilişkilerini yırtıcı / dini ya da özgeci stratejilere ve ötekilerin şunu ya da bunu yapmaları durumunda verilen uygun tepkinin kâr-zarar boyutlarına dayandırmış olmaları olasılığı"nı araştırıyor. Ve şu sonuca varıyor: "Her iki stratejiyi de benimseme kapasitesini geliştirdik."[47]

Chagnon bu ahlaki esnekliğe örnek olarak, *Science* dergisinde yayımlanan ve Yąnomamö erkeklerinde şiddet düzeyiyle erkek başına düşen eş ve çocuk sayısı arasındaki olumlu bağlılaşımı gözler

Şekil 10. Napoleon Chagnon: Yąnomamö halkına "vahşi" diyen adam.

Antropolog Napoleon Chagnon 1995'te bir saha çalışmasında iki Yąnomamö erkeğine eşlik ediyor. (Napoleon Chagnon'un izniyle)

önüne seren ünlü makalesinde yer alan verileri özetliyor. Chagnon kendi verilerini analiz ederken, "Benim antropoloji alanındaki 'Şeytan Ayetleri'm işte bunlar," diye espri yapıyor:

> Bu bağlılaşımın ansızın ortaya çıkmasını beklemiyordum, ama keşfettiğimde de şaşırmadım. Aynı yaş kategorisindeki erkekleri alıp başka adamları öldürmüş olanlar (unokai'ler) ve öldürmemiş olanlar (unokai olmayanlar) diye ayırırsak, her yaş kategorisinde unokai'lerin daha fazla çocuğu olduğunu görürüz. Gerçekten de, unokai'lerde ortalama çocuk sayısı 4,91; unokai olmayanlardaysa 1,59'du. Eş sayısı verilerine bakıldığında bunun nedeni çok açıktı: Unokai'lerde ortalama eş sayısı 1,63'ken,

unokai olmayanlarda 0,63'tü. Soylu vahşi idealine inananlar için kabul edilemez bir bulguydu bu. 'İşte Chagnon savaşın iyi bir yönü olduğunu söylüyor.' Ben asla böyle bir şey söylemedim. Sadece, tıpkı bizim toplumumuzda ve başka toplumlarda olduğu gibi, Yąnomamö toplumunda da başarılı ve iyi savaşçı olan, ev halkını koruyan kişilerin övgü ve hediye yağmuruna tutulduklarını belirttim. Örneğin bizim toplumumuzda asker kaçağı olmak ayıp sayılır. Başarılı bir savaşçı olmanın tüm kültürlerde toplumsal ödülleri vardır. Yąnomamö savaşçıları madalya alıp medya önüne çıkmazlar. Daha fazla eş alırlar.[48]

Yąnomamöler'in saldırganlığı konusunda topladığı yığınla veriye karşın Chagnon, Yąnomamö halkının sergilediği başka pek çok davranış ve duyguyu kaydetmeye de özen gösteriyor: "Yąnomamöler'e 'vahşi halk' derken, her zaman vahşi olduklarını kastetmedim. Aile yaşamları son derece huzurludur. Şiddet ve saldırganlığa bağlı ölüm oranları yüksek ve rekabet çok yaygın olsa da, vahşice terlemez, vahşice yemez, vahşice geğirmezler. Çocuklarını öperler ve gayet hoş insanlardır."[49]

Chagnon'un Yąnomamöleri "vahşi" olarak tanımlamasının aksine, (Tierney gibi) pek çok yorumcu, antropolog Ken Good'un *Into the Heart: One Man's Pursuit Of Love and Knowledge Among the Yąnomami* [Kalbe Giden Yol: Bir Erkeğin Yąnomamöler Arasında Sevgi ve Bilgi Arayışı] adlı kitabına dayanarak, onların "erotik" olduğunu savunuyor. *Into the Heart* okurun elinden bırakamadığı bir kitaptır, çünkü Yąnomamö kültürünün, Chagnon'u eleştirenlerin tam da onun aşırı vurguladığını öne sürdükleri özellikleri, Good'un sürükleyici anlatısının her bölümünde fazlasıyla öne çıkarılır. Chagnon'un öğrencisi olan Good kendini Yąnomamö diyarına kaptırır, ama zamanla Yarima adlı genç ve güzel bir Yąnomamö kızına âşık olur.[50] Yıllar geçtikçe arada bir (iznini uzatmak ya da konferanslara katılmak veya doktora tezi üzerinde çalışmak için) Yąnomamö topraklarından ayrılmak zorunda kaldığında, Yarima'yı yalnız bırakmanın endişesiyle duygusal olarak yıpranır. Neden? Yarima ergin olduğunda (onun kültüründe erginlik ilk âdetini görmekle tanımlanır) birlikte yaşamaya başlayıp, "evlilik"lerini tamama erdirirler

(Yąnomamöler'de evlilik töreni yoktur; çift, genellikle de erkek evlendiklerini duyurur ve birlikte yaşamaya başlarlar). Good'un sorunu, Yąnomamö erkeklerinin insani doğasının çok iyi farkında olmasıdır. "Yiyecek toplamaya çıkan bir kadını yakalayıp tecavüz ederler. Bunu bir suç ya da korkunç bir şey olarak görmezler. Sadece yaparlar. Standart davranıştır. Böyle küçük ve kapalı bir toplumda evli olmayan erkeklerin seks yapabilmelerinin tek yolu (kaçamak ilişkilerle birlikte) budur.[51]

Good kaygılarında haklıydı ve bu son derece uygar ve eğitimli adam, evrensel kıskançlık duygusunu, doktorasını almak için incelemekte olduğu tüm o insanlar kadar yoğun yaşıyordu. Kısacası Good, bir türlü kurtulamadığı duygusal bir çalkantı içindeydi.

> Gerilimi hissettim ve bununla başa çıkmaya çalıştım. Yarima'nın bana sadık kalacağını düşünmek istedim. Ama buradaki kadınların sadakat sınırlarını biliyordum. Yąnomamö topraklarında sadakat, ahlak ilkesi bir yana, herhangi bir standart olarak bile görülmez. Burada herkes kendisi için yaşar. Çalmak, tecavüz, hatta öldürmek gibi eylemler herhangi bir ahlaki standartla ölçülmez. Bunlar uygun ya da uygunsuz toplumsal davranışlar olarak düşünülmez. Burada herkes yapabileceği şeyi yapar ve herkes kendi haklarını savunur. Adamın teki ayağa kalkıp bağırarak birisini bahçenin kendisine ait bölümünden muz çalmakla suçlar, sonra gidip kendisi de aynı şeyi yapar. Ben kendimi korurum, sen de kendini korursun. Seni bir şeyler yapmaya çalışırken yakalarsam, durdururum."[52]

Örneğin hırsızlık gibi pek çok anti-sosyal davranış, sakınma gibi toplumsal ya da şiddetli misilleme korkusu gibi kişisel sınırlamalarla asgari oranda tutulmaktadır. Ama Good'un da açıkladığı gibi seks ayrı bir konudur, çünkü "Özellikle de genç erkeklerde seks güdüsü bir çıkış yolu arar. Durdurulması mümkün değildir. Bu nedenle kişisel ve toplumsal sınırlamalar o kadar güçlü değildir; kolayca göz ardı edilebilirler." Sonuçta kadınlar sık sık tecavüze uğrar ve kocalarının kendilerinden öç alacaklarından korktukları için bunu saklamak zorunda kalırlar. Kadın genç ve çocuksuzsa, "koca bu duruma katlanamayacağını fark edebilir; kontrolünü tümüyle yitirip şiddete

yönelebilir. Karısını başkasının hamile bırakmasındansa, en azından kendi ailesini kendisi kurmak ister."[53]

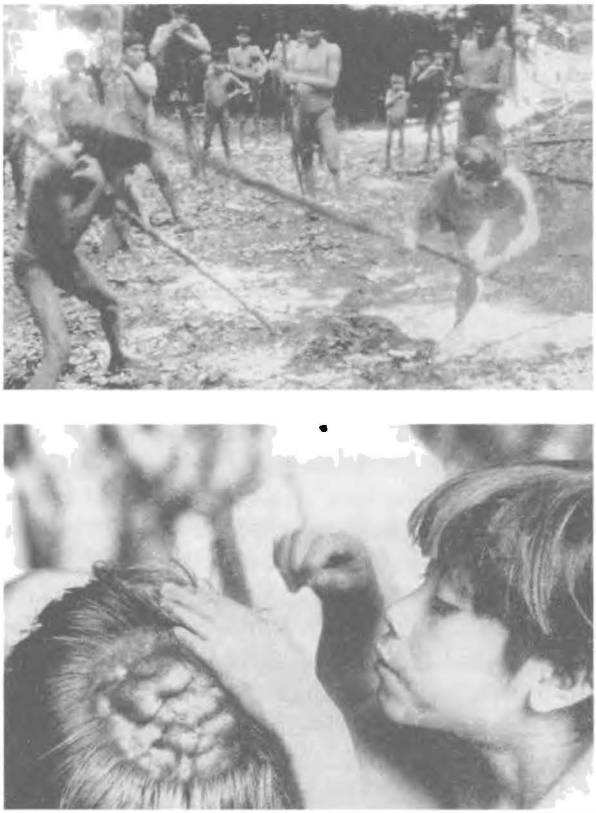
Chagnon'un Yąnomamö halkıyla ilgili etnografya çalışması, insan doğasına bulanık mantığın uygulanması konusunda bir vaka incelemesidir. *Yąnomamö*'de Chagnon, farklı bilim adamları tarafından gözlemlenen şiddet düzeylerindeki farklılığın, örneğin coğrafya, ekoloji, nüfus büyüklüğü, kaynaklar ve özellikle de her grubun kendi tarihi gibi bir değişkenler bileşkesiyle açıklanabileceğini belirtiyor; tarih söz konusu olduğunda "gözlemlenebilir mevcut modellerin anlaşılması için, geçmişteki olayların ve tarihin anlaşılması gerekir. Romalı şair Lukretius'un da söylediği gibi, bugüne dek hiçbir şey kendiliğinden olmamıştır."[54]

Yąnomamö'leri incelemiş olan başka pek çok antropolog da Chagnon'un veri ve yorumlarını doğruluyor. Ama Yąnomamö'ler en "vahşi" hallerinde bile, hatta en duyarlı, şiddetten en uzak bilim adamları tarafından incelendiklerinde de, dünyadaki başka pek çok halktan o kadar farklı değildirler (Kaptan Bligh'ın Polinezyalılarla sert karşılaşmalarını ve Kaptan Cook'un Hawaii yerlileri tarafından öldürülmesini hatırlayın). Örneğin evrim biyoloğu Jared Diamond, son otuz yıl boyunca incelemiş olduğu Yeni Gine halkları arasında savaşın rolünün, Chagnon'un Yąnomamöler'de savaşın rolü hakkında anlattıklarına oldukça benzediğini söyledi bana.[55]

Son olarak, kayıtlı insan tarihinin son beş bin yılı bir türün "vahşiliği"ne ölçüt olarak alınırsa, Yąnomamö halkı, kayıtlarına yüz milyonlarca insanın katli işlenmiş olan Batı ya da Doğu "uygarlığı"ndan hiç de farklı değildir. Hem nüfus fazlalığı hem de savaş varlığımızı tehdit ettiğine göre, *Homo sapiens* genel olarak, özelde Yąnomamö'ler gibi, haddinden fazla sevişen ve savaşan erotik-vahşi insanlardır.

Saf İyilik Miti: Soylu Vahşiler ve Güzel İnsanlar

1670'te, İngiliz şair John Dryden doğada yaşayan insanla ilgili şu dizeleri kaleme almıştı: "Doğa insanı ilk kez yarattığında/ Ormanda

Şekil 11. İnsan Doğasının Vahşi Yönü

(*üstte*) Patrick Tierney'nin, Chagnon'un Yąnomamö'lerde saldırganlık ve tecavüz düzeyini abartmış olduğunu öne sürmesine karşın, Kenneth Good her ikisini de belgelemiştir; burada "eşlerinden birinin sadakatsizliği yüzünden dövüşen iki erkek" görülüyor. (Kenneth Good'un izniyle)
(*altta*) Pek çok Yąnomamö erkeğinin kafasında bu tür çarpışmalar dolayısıyla derin yara izleri bulunuyor. (Napoleon Chagnon'un izniyle)

Şekil 12. İnsan Doğasının Erotik Yönü

Into the Heart, antropolog Kenneth Good'la Yarima adlı genç bir Yąnomamö kadını arasındaki etkileyici bir aşk öyküsüdür. Sonunda evlenirler, çocukları olur ve ABD'ye yerleşirler. Ama Amerikan yaşamından sıkılan Yarima, Amazonların daha uyarıcı ortamına döner. (Kenneth Good'un izniyle)

koşan soylu vahşi kadar özgürüm ben." Bir yüzyıl sonra, 1755'te Fransız felsefeci Jean-Jacques Rousseau, "doğa tarafından yabanilerin aptallığından ve uygar adamın tehlikeli sağduyusundan eşit uzaklığa yerleştirilmiş, ilkel halindeki insandan daha hoş bir şey olamaz," iddiasıyla, soylu vahşiyi Batı kültüründe kutsallaştırdı. Pocahontas'ın Disney dünyasına katılmasından, Kevin Costner'ın *Kurtlarla Dans*'taki eko-pasifist Yerli Amerikalılarına ve yozlaştırıcı modernite yönelik postmodern suçlamalardan, yerli halkların savaşlarının yalnızca ritüelleştirilmiş oyunlar olduğu yönündeki modern antropoloji kuramlarına dek, soylu vahşi hâlâ çağımızın son epik yaratılış mitlerinden biridir. Ve de saf kötülük mitinin antitezi olan saf iyilik mitini içerir. Bu mit, insanın ahlaki doğasının anlaşılmasına en az saf kötülük miti kadar zarar vermektedir. Tüm beşeri bilimlerden elde edilen deliller, insanların iyi ve kötü, işbirlikçi ve rekabetçi, bencil ve özgeci oldukları görüşünü desteklemektedir.

Şekil 13. Vahşiliğin Görkemi

Chagnon, *Yąnomamö* başlıklı etnografya çalışmasında Yąnomamö'lerin yaşamının ve insan yaşamının gerçeklerini tüm zenginliğiyle anlatır. Önceki baskılar *Vahşi Halk* alt başlığıyla çıkmış, ama okuyucular bunun çok katmanlı cesaret, mertlik ve tutku anlamını gözden kaçırmışlardır. Oysa tüm insanlarda olduğu gibi Yąnomamö'lerde de savaş bir gerçekliktir. Burada (*üstte*) tören için giyinmiş Yąnomamö erkeklerini ve (*altta*) savaş için farklı bir şekilde giyinmiş, tüylerini takmamış ve yüzleri çiğnenmiş kömürle siyaha boyanmış hallerini görüyoruz. (Napoleon Chagnon'un izniyle)

İnsan doğası hem ahlaklı hem de ahlaksız davranışlar sergileme potansiyelini taşır. Bu tür davranışların nasıl, ne zaman ve nerede sergileneceği pek çok değişkene bağlıdır. Ama soylu vahşi miti Rousseau'nun düşündüğü şeyin çok ötesine geçmiştir ve günümüzde benim deyişimle *Güzel İnsanlar Miti* (GİM) içerisinde hâlâ pek çok bilim adamı, akademisyen ve toplumsal yorumcu tarafından benimsenmektedir. Modernite belasının ve Ölü Beyaz Avrupalı Erkeklerin yükünün mahvettiği pasifist ve çevre dostu insanların masalıdır GİM. Bu miti şu şekilde tanımlamıştım:

> Çok ama çok uzun zaman önce, çok ama çok uzak bir yüzyılda, dengeli bir eko-uyum içerisinde doğayla birlikte var olan, yalnızca ihtiyaç duydukları kadarını alan ve geriye kalanı Tabiat Ana'ya geri veren güzel insanlar yaşıyordu. Kadınlarla erkekler eşitlikçi bir uyum içerisinde yaşıyorlardı ve savaş yoktu, çatışmaysa çok azdı. Mutlu, uzun ve müreffeh yaşamlar sürüyorlardı. Erkekler yakışıklı ve kaslıydı, av seferlerini çok iyi koordine ediyor, eve ailenin temel besinlerini getiriyorlardı. Yanık tenli, çıplak göğüslü kadınlar kollarında bir çocuk taşıyarak, avı takviye etmek için yemiş ve meyve topluyorlardı. Çocuklar yakınlardaki derede oynuyor ve büyüyüp güzel insanlar olarak kaderlerini yaşayacakları günü hayal ediyorlardı.
>
> Ama sonra kötülük imparatorluğu –insan hırsının, pervasızlığın ve kısa vadeli düşünmenin yarattığı emperyalizm, endüstriyalizm, kapitalizm, bilimcilik ve diğer "izm" hastalıklarını taşıyan Avrupalı Beyaz Erkekler– geldi. Çevre sömürüldü, nehirler pislendi, hava kirlendi ve güzel insanlar topraklarından sürüldü, köleliğe zorlandı ya da öldürüldü.
>
> Ne var ki, insanların yalnızca kendilerine yetecek kadar yiyecek yetiştirdikleri ve yalnızca hayatta kalmalarına yetecek kadar kaynağı kullandıkları toprağa dayalı yaşama geri dönersek, bu trajediyi tersine çevirebiliriz. O zaman hepimiz birbirimizi ve bakıcımız olan Toprak Ana'yı tıpkı çok ama çok uzun süre önce, o çok ama çok uzak yüzyılda olduğu gibi sevebiliriz.

Güzel İnsanlar Miti'ni baştan sona çürütmüş ve yıkmıştım, bu nedenle burada daha fazla ele almayacağım.[56] İnsanların öteki insan-

lara ve çevreye nasıl davrandıkları düşünüldüğünde, Güzel İnsanlar yalnızca mitlerde var olmuşlardır. İnsanoğulları ne Güzel İnsanlardır ne de Çirkin İnsanlar; tıpkı mutlak kategorik bir anlamda ne ahlaklı ne de ahlaksız olduğumuz gibi. İnsanlar yalnızca hayatta kalmak için öteki türlerin yaptıkları şeyi yaparlar, ama biz bunu farklı bir şekilde (ve öç alır gibi) yapıyoruz – çevremizin doğal seçilim yoluyla bizi şekillendirmesi yerine, yapay seçilim yoluyla biz çevremizi şekillendiriyoruz. Örneğin Michigan Üniversitesi'nden çevrebilimci Bobbi Low, 1996 tarihli etkileyici bir çalışmasında Standart Kültürlerarası Örnekleme verilerini kullanıp, mitolojik Güzel İnsanların doğal dünyaya (sömürmek yerine) saygıyla yaklaşma tutumlarına dönerek ve (kısa vadeli bireysel değerler yerine) uzun vadeli grup odaklı değerleri seçerek, ekolojik sorunlarımızı çözebileceğimiz hipotezini sınadı. Tüm dünyadan 186 avcı-balıkçı-toplayıcı toplum (ABT) toplum üzerinde yaptığı inceleme, çevre kullanımlarını kutsal yasaklar gibi tutumların değil, ekolojik kısıtlamaların yönlendirdiğini ve çevreye görece az zarar vermelerinin de bilinçli bir koruma çabasının değil, nüfus yoğunluğundaki düşüklüğün, verimsiz teknolojilerin ve kârlı pazarların bulunmamasının sonucu olduğunu gösteriyordu. Low ayrıca, ABT toplumlarının % 32'sinde koruma çabası harcanmadığı gibi, çevrenin ciddi şekilde bozulduğunu da gösterdi; bir kez daha, bozulma yalnızca imha ve soyu tüketme işini tamamlayacak zaman ve teknolojiyle sınırlıydı.

UCLA'dan antropolog Robert Edgerton, ABT analizini insan kültürünün başka alanlarını da içerecek şekilde genişleterek antropolojik kayıtları araştırdı ve ("hastalıklı" davranışın kaynağı olduğu iddia edilen) Batı değerleriyle kirlenmemiş sanayi öncesi yerli halklarda uyuşturucu bağımlılığının, kadın ve çocuk tacizinin, sakatlamanın, grubun siyasi liderler tarafından ekonomik olarak sömürülmesinin, intihar ve akıl hastalıklarının açık kanıtlarını buldu.[58]

Antropolog Shepard Krech, güney Arizonalı Hohokam halkı gibi bazı Yerli Amerikalı toplulukları inceledi ve geniş ölçekli bir sulama programının Gila ve Salt River vadilerinin tuzlanmasına ve tükenmesine yol açarak sonunda toplumun çökmesine neden olduğunu keşfetti. Krech, Amerika'daki yerli halkların dünya görüşünün

ayrılmaz bir parçası olduğuna inandırıldığımız büyük av hayvanlarına karşı saygının bile bir mit olduğunu söylüyor. Yerli Amerikalıların çoğunluğu olmasa da pek çoğu sığır, geyik, karibu, kunduz ve özellikle de buffalo gibi yaygın av hayvanlarının ilahi fiziksel reenkarnasyon yoluyla yenilendiğine inanıyordu. Başarılı geçen avlardan sonra av hayvanı nüfuslarında görülen toparlanmanın nedeni Yerli Amerikalıların çevreye saygı göstermeleri değil, kendilerince tanrıların böyle istemesiydi.[59] Büyük av hayvanlarını gereğinden fazla avlama fırsatını bulduklarında, Yerli Amerikalılar bunu büyük bir hevesle yapıyorlardı.

Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri Kanada'nın güney Alberta bölgesindeki ünlü "Head-Smashed-In" buffalo av alanıdır. Bu alanı görme fırsatını buldum (Soylu Yerli efsanesini çürütmeye bu ad [Parçalanmış Kafa] bile yetiyor). Çok sarsıcı bir yer. Uçurumun kenarında durulduğunda, Yerli Amerikalıların beş bin yıllık kitlesel avlarını yansıtan yaklaşık on metre kalınlığında bir buffalo kemikleri yığını görülüyor. Uçurumdan geriye doğru bakıldığındaysa, avcıların avlarını pusuya düşürüp onlarca kilometre boyunca kovaladıkları V şeklinde geniş bir vadi görülüyor. Arazi uçuruma doğru hafif bir eğim üzerinde yer aldığından bu devasa hayvanlar iyice hızlanıyor ve uçuruma ulaştıklarında duramıyor, birbiri ardına yuvarlanıyorlardı. Sonunda o kadar çok ölü hayvan oluyordu ki çoğu kullanılmadan öylece bırakılıyordu. Buffalo nüfusunun sabit kalmasının nedeni Yerli Amerikalıların koruma etiği değil, sayılarının ve teknolojilerinin bu büyük av hayvanlarının soyunu tüketmeye yeterli olmamasıydı. Öteki türlerse bu kadar şanslı değildi. Tüylü mamut, devasa mastodon, yerde yaşayan tembelhayvan, armadilloya benzeyen bir tonluk gliptodonlar, ayı büyüklüğündeki kunduzlar, kılıç dişli kediler ve ayrıca Amerikan aslanları, çitalar, develer, atlar ve başka pek çok büyük memeli türünün soyunun, Yerli Amerikalıların yaklaşık 15.000 ila 20.000 yıl önce Asya'dan kitlesel olarak göçerek kıtayı doldurdukları sıralarda tükendiği yönündeki kanıtlar giderek artıyor. Şu anda bu memelilere ne olduğu konusundaki en iyi kuram, gereğinden fazla avlanarak soylarının tüketilmiş olduğudur.[60]

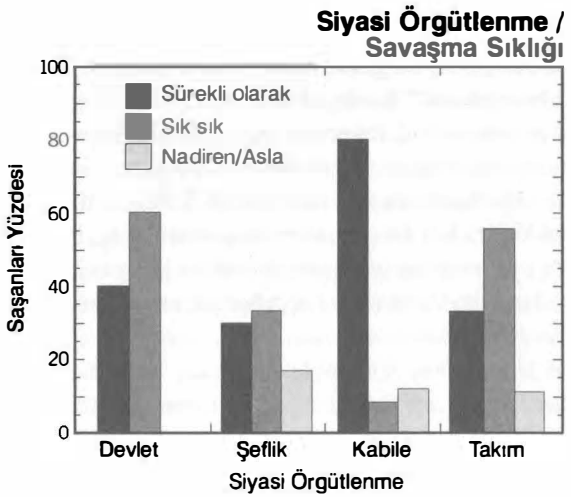
Şiddet, saldırganlık ve savaşın, çoğu primat türünün davranış repertuarının bir parçası olduğunu gösteren pek çok kanıt bulunmaktadır. Maymunlarda çatışmaların çoğu görece barışçı şekilde sonuçlansa da, bunun başlıca nedeni kaba güçten ve öldürücü silahlardan yoksun olmalarıdır. Bunların yerine başvurdukları çığlık atma, el kol hareketleri, itme, vurma ve ısırma gibi yöntemler, sosyal statü ve eş seçimi mücadeleleriyle sonuçlanır, ama ölümcül şiddet potansiyelinin bulunduğu açıktır. Uzun zaman boyunca büyük insansımaymunlar arasında "bir tek insan öldürür" inancı vardı, ama durum artık değişti. Şempanzeler arasındaki öldürme amaçlı akınlar artık gayet iyi belgelenmiştir ve sıklıkları hiç de düşük değildir. Şempanze çetelerinin akınlarını modern uygarlığın savaşlarıyla karşılaştırmak uygunsuz olsa da (şempanze çeteleri çoğunlukla bireylere ya da küçük gruplara saldırırlar), genç ve saldırgan erkeklerden oluşan bir çetenin kaynak ve eş bulmak amacıyla 'ara-bul ve yok et' harekâtıyla komşu ortamlara yayılmasındaki temel süreç türde, cinste ve ailede açıkça görülür. Jane Goodall'ın ünlü gözlemindeki gibi, "Eğer [şempanzelerin] ateşli silahları olsaydı ve nasıl kullanacakları öğretilseydi, sanırım bunları öldürmek amacıyla kullanırlardı."[61]

Antropologlar tarihöncesindeki insan savaşlarına dair kanıtlar bulunduğunu kabul ettiklerinde bile, çoğunlukla bunu ender, zararsız ve ritüelleştirilmiş spordan neredeyse farksız bir olgu olarak tanımlıyorlar. Yeni veriler nedeniyle, artık bu soylu imge bile büyük bir darbe aldı. Örneğin Illinois Üniversitesi'nden antropolog Lawrence Keeley, ilkel ve uygar toplumları ele alan inceleme ve karşılaştırmasında, nüfus yoğunluğu ve savaş teknolojileri dikkate alındığında tarihöncesinde savaşın en azından günümüz savaşları kadar sık (savaşarak geçirilen yıllarla barış yılları karşılaştırılmıştır), ölümcül (çatışma sonucu ölümlerin nüfusa oranı ölçüt alınmıştır) ve acımasız (savaşçı olmayan kadın ve çocukların öldürülmesi ve sakatlanması ölçüt alınmıştır) olduğunu gösteriyor.[62] Keeley ayrıca Güney Dakota'nın Crow Creek bölgesindeki, Kolomb öncesi on dördüncü yüzyıla tarihlendirilen bir kemik yatağında "yaklaşık 500 erkek, ka-

dın ve çocuk kalıntısı" buldu. "Bu kurbanların kafa derileri yüzülmüş, uzuvları kesilmiş ve gömülmeden önce birkaç aylığına leş yiyicilere bırakılmışlardı." Keeley, Britanya'daki bir Neolitik köyüne düzenlenen akında sırtından vurulan genç bir erkeğin son anlarını da anlatıyor; genç erkek düşmüş ve kollarında taşıdığı bebeği ezmişti. Bir başka örneğe bakarsak, Almanya'daki Talheim'da yedi bin yıl önce otuz-kırk yetişkin ve çocuktan oluşan bir grup, Nazilerin binlerce yıl sonra yapacaklarından çok da farklı olmayan bir şekilde kafalarına vurularak öldürülmüş ve açık bir çukura atılmıştı.[63] Şiddetin tekeli Nazilerde değildi.

Harvard'lı arkeolog Steven A. LeBlanc, bu sorun hakkındaki *Constant Battles* [Sürekli Savaşlar] adlı son derece yetkin incelemesinde, "tıpkı Diogenes'in dürüst bir adam araması gibi antropologlar da barışçı toplumlar aramışlardır," diyor. Bu tür toplumlara pek ender rastlanıyor kısacası. "Çoğu toplumun geçmişte barışçı olduğu varsayımına karşın, antropologlar etnografik olarak bilinen barışçı halklar bulmakta zorlanmışlardır. Bu arayışa onca emek harcanmasına karşın, klasik barışçı toplum olarak görülebilecek örnek sayısı oldukça azdır."[64] Nil Nehri üzerindeki 10.000 yıllık bir Paleolitik alandan elde edilen kanıtları ele alalım: "Mezarlıkta elli dokuz kişinin kalıntıları vardı; bunların en azından yirmi dördünün beden boşluğunda ok ya da mızrak kaynaklı taş uçları da dahil olmak üzere şiddet sonucu ölümün kanıtları görülüyordu ve pek çoğunun bedeninde çok sayıda taş ucu vardı. Altı toplu gömülme olmuştu ve bu bireylerin neredeyse tümünde taş uçlarının bulunması, toplu mezarların her birindeki insanların tek bir olayda öldürülüp birlikte gömülmüş olduğuna işaret ediyordu."[65] LeBlanc, Utah'taki, şiddete başvurularak öldürülmüş doksan yedi kişinin kalıntılarının bulunduğu bir alandan elde edilen kanıtları sunuyor: "altısında taş mızrak başı vardı [...] birkaçının göğüs kemikleri oklarla vurulmuştu ve pek çok kırık kafa ve kol vardı. [...] Her yaştan ve cinsiyetten bireyler öldürülmüştü ve kısa mızraklarla vurulmuş, bıçaklanmış ve sopayla dövülmüş olmaları, yakın dövüşe işaret ediyordu."[66]

LeBlanc'ın pek de soylu olmayan geçmişimiz hakkındaki incelemesi, uzun zamandır bir tür ilkel şehir efsanesi ve yıkılması gere-

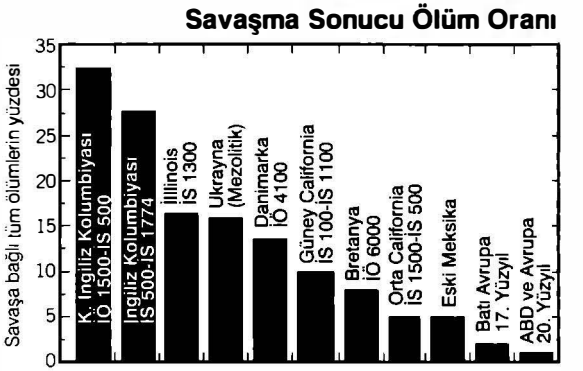
Şekil 14. Siyasi Örgütlenme ve Savaşma Sıklığı

On örgütlü devlet, altı şeflik, yirmi beş kabile ve dokuz takımda savaşma düzeyi (Kaynak: Lawrence Keeley, *War Before Civilization*, 1996, Tablo 2.I)

ken bir mit olarak görülen yamyamlığın bile (soylu vahşiler birbirlerini yemezler, değil mi?) kırılmış ve yakılmış kemikler, üzerlerinde kesik izleri bulunan kemikler, iliğe ulaşabilmek için uzunlamasına yarılmış ve pişirme kaplarının içine sığdırabilmek için kırılmış kemikler gibi güçlü fiziksel delillerle artık kanıtlandığını gösteriyor. Tarihöncesindeki yamyamlığın bu tür delillerine Meksika'da, Fiji'de, İspanya'da ve Avrupa'nın başka yerlerinde rastlanmıştır. En son (ve tüyler ürpertici) delilse, tarihöncesi çağlara ait bir Anasazi pueblo Kızılderili'sinin fosilleşmiş dışkısında insanın kas proteini olan miyoglobinin bulunmasıyla ortaya çıkmıştır.[67]

Vahşi, evet. Soylu, hayır.

Bizler ahlaklı hayvanlarız, evet, ama aynı zamanda ahlaksız hayvanlar da olduğumuz trajik ama kuşku götürmez bir gerçektir. Şekil 14-17'de, insanlık durumunun bu kabullenilmesi zor ve olgusal gerçekliği grafik olarak gösteriliyor.

Şekil 15. Savaşma Sonucu Ölüm Oranı

Temsili toplumlarda kaydedilmiş tüm ölümlerin yüzdesi olarak savaşa bağlı ölümler. Eski toplumlar: Kuzey İngiliz Kolumbiyası, İngiliz Kolumbiyası, Güney California, Orta California. Batı Avrupa için on yedinci, ABD ve Avrupa için yirminci yüzyıl değerleri verilmiştir. (Veriler: Tablo 6.2, Lawrence Keeley, *War Before Civilization*, 1996)

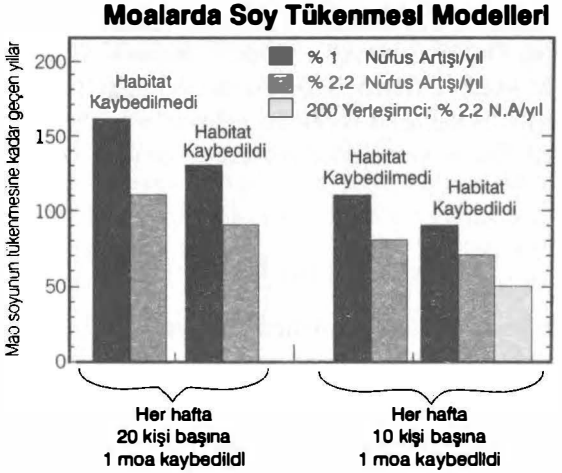
Şekil 14'te, savaş sıklığı açısından takımlar, kabileler, şeflikler ve devletler arasında bariz bir ayrım bulunmadığını –insanların tarihöncesinde, tarihte ve günümüzde toplumsal çatışmaları tipik bir biçimde ve sık sık şiddete başvurarak çözdüklerini– ve siyasi yapının etkili olmadığını gösteren, Keeley'nin verileri sunuluyor. Şekil 15, sezgilere aykırı olarak, eğer tarihsel bir eğilim varsa, bunun savaşa bağlı ölüm oranlarının zamanla düşmesi yönünde olduğunu gösteriyor; en düşük ölüm oranları modern Batı devletlerinde, en yüksek oranlarsa modern çağ öncesi siyasi örgütlenmelerde görülüyor. Şekil 16'da, Güneybatı Yerli Amerikan kültürlerindeki şiddete bağlı ölümlerin, insan kalıntılarının işlenmesinin ve ölülerin uzuvlarının kesilmesinin delillerine rastlanılan çeşitli alanlar görülüyor. İncelenen alanlarda yüzlerce öldürülmüş bireyin kalıntılarına rastlandığından, münferit olaylar değil bunlar. Şekil 17'de, Batı standartlarına göre kesinlikle Güzel İnsanlar'ın mükemmel görüntüsünü oluşturan Polinezya Maorilerinin gelişinden sonra Yeni Zelanda moa kuşları-

Şekil 16. Pueblo Kültürü Savaş Alanları

Amerika'nın Güneybatısında yapılan kazılarda şiddete dayalı ölümler, işlenmiş insan kalıntıları, parçalanmış cesetler ve ablukalarla ilgili delillerin görüldüğü alan sayısı. Bu alanlarda sırasıyla en az 128, 252, bilinmeyen sayıda ve 174 bireyin kalıntıları bulunuyor. "İşlenmiş kalıntılar", görünüşte tüketilmek üzere kesilip doğranmış bireyleri temsil ediyor. (Verilerin kaynağı: Steven LeBlanc, *Prehistoric Warfare in the American Southwest*, 1999)

nın soylarının tükenmesi konusunda R. N. Holdaway'in yaptığı araştırmanın verileri sunuluyor. Avrupalılar 1800'lerde Yeni Zelanda'ya geldiklerinde, soyu tükenmiş büyük moa kuşlarının kemiklerini ve yumurta kabuklarını buldular; moalar, devekuşuna benzeyen ve boyları bir metreyle üç metre, ağırlıklarıysa 18 kiloyla 200 kilo arasında değişen bir düzine ayrı türü içeren kuşlardır. Düzinelerce bitki türünün polen ve yapraklarını içeren korunmuş moa taşlıklarından ve Polinezya çöp yığınlarında yapılan arkeolojik kazılardan, Maorilerin tam kapsamlı bir çevre kıyımı yaptıklarını biliyoruz. Kimi biyologların moa soyunun tükenmesine bir iklim değişikliğinin yol açtığını öne sürmelerine karşın Jared Diamond, soylarının tükendiği sırada Yeni Zelanda'da uzun zamandır görülen en iyi iklimin yaşandığını savunuyor. Ayrıca, Maori arkeoloji alanlarında bulunmuş ve karbon tarihlemesi yapılmış olan kuş kemikleri, İS 1000 civarında Maoriler bölgeye geldiklerinde, bilinen tüm moa türlerinin hâlâ bol sayıda bulunduğunu kanıtlıyor. Ama İS 1200 civarında –Avrupalı-

Şekil 17. Moalarda soy tükenmesi modeli

Bu model, on üçüncü yüzyılda Maorilerin gelişindcn sonra Yeni Zelanda moalarının soylarının tükenmesine kadar geçen yılları temsil ediyor. İlk başta 100 yerleşimci olduğu, hiç moa yumurtası alınmadığı ve genç moaların öldürülmediği varsayılıyor. Modelde iki moa tüketimi oranı, iki insan nüfusu artış oranı ve moa habitatlarının yok edilip edilmediği yer alıyor. Sağ uçtaki soluk gri çubuk, sınanan şartların en olası olanlarına yönelik sonuçları gösteriyor: başlangıçta 200 yerleşimci, insan nüfusunda % 2,2 artış oranı ve habitat kaybı. (Verilerin kaynağı: R. N. Holdaway ve C. Jacomb, "Rapid Extinction of the Moas", *Science*, cilt 287, 2000)

ların gelişinden 600 yıl önce– hepsi yok olmuştu. Moaların başına gelenlerle ilgili son kanıtı, 100.000 ila 500.000 arası, yani herhangi bir zamanda yaşayanların on katı kadar moa iskeletinin bulunduğu Maori alanlarını ortaya çıkarmış olan arkeologlar sundu. Diğer bir deyişle, kuşaklar boyunca moalar katledilmiş ve sonunda soyları tükenmişti.[68]

Güzel İnsanlar'ın hiçbir güzel yanı yok. Bitkileri, hayvanları ve gerekli teknolojileri bulduklarında –nüfus baskısı nedeniyle de sömürme gereksinimi doğduğunda– çevrelerini sömürüyorlar;

aslına bakılırsa, bu unsurların birlikte görüldüğü yerlerde tam da bunu yaptılar. Diğer bir deyişle, modern ekonomi ve teknolojilerden yüzyıllar önce ve kıtalarca uzaklıktaki yerlerde, (ölü ya da diri) Avrupalı Beyaz Erkekler'den çok önce, insanlar bilinçli ve sistemli olarak birbirlerini ve çevrelerini yok ettiler. Soysuz vahşi içimizde yaşıyor.

Her İnsanın Kalbinde

Saf kötülük ve saf iyilik mitlerinden artık vazgeçtiğimize göre, ne kaldı elimizde? İnsan doğasını çok uzun süre boyunca gizlemiş olan efsanelerin sisini dağıttığımızda geriye kalan şey, insan davranışı, yani insanların yaptıkları şeylerdir. Dolayısıyla, insanlık imgesini değerlendirmenin son bir yolu, insan davranışını içsel olarak iyi da kötü, ahlaklı ya da ahlaksız olarak değil, hoşlandığımız ve hoşlanmadığımız eylemler olarak düşünmektir; çünkü bu eylemler koşullu olarak tanımlanıp yargılanabilir. Yani çoğu durumda çoğu insan, bazı davranışları ahlaklı ya da ahlaka aykırı bulur ve bizler o hareketleri bu değerlendirmeye göre ödüllendirir ya da cezalandırırız. Siyasi yapılarımız doğal yapılarımıza göre oluşturulmuştur. Steinbeck'in *Gazap Üzümleri*'nde, Vaiz Casey'nin sadakat konusundaki vaazlarının içeriğiyle kendi sadakatsizlikleri arasındaki bariz ikiyüzlülük nedeniyle dini ayinler yapmayı bıraktığını açıkladıktan sonra Tom Joad'a söylediği gibi:

> Diyorum ki, "Belki günah değildir bu. Belki de insanlar böyledir." Evet, bunu anladığımda bir ağacın altında yatıyordum ve uyuyakalmışım. Sonra akşam olmuş, uyandığımda hava kararmıştı. Yakınlarda bir kır kurdu uluyordu. Farkına bile varmadan yüksek sesle dedim ki, "Günah da yoktur, erdem de. İnsanların yaptıkları şeyler vardır yalnızca. [...] Ve insanların yaptıkları şeylerin bazıları hoş, bazıları nahoştur, ama kişinin bundan fazlasını söylemeye hakkı yoktur."[69]

Bu hiçbir şekilde, tümüyle duruma bağlı bir etiği ya da göreli ahlakı desteklemek anlamına gelmez. Bazı insanların yaptıkları şeyler,

çoğu durumda çoğu insan için çoğu zaman hiç hoş değildir. Ama saf kötülük ya da saf iyilik olmadığı gibi, saf günah ya da saf erdem de yoktur. Etik yanlışları ortaya çıkarma amaçlı bu egzersizin amacı, odak noktasını metafiziksel Platonik özler olarak günah ve erdemden, iyilik ve kötülükten, bilimsel olarak incelenebilecek, nedensel olarak anlaşılabilecek ve toplumun gereksinim ve hükümlerine göre değiştirilebilecek ya da başa çıkılabilecek niceliğe dökülebilir insan davranışlarına kaydırmaktır. Kötü güçler yoktur, kötü eylemlerse tümüyle insana özgü bir dışavurumdur. Walt Kelly'nin çizgi karakteri Pogo bunu basitçe şöyle ifade eder: "Düşmanla karşılaştık ve düşman biziz."[70]

Aleksandr Soljenitsin, kesinlikle bir kötülük yuvası olan Sovyet gulagları hakkındaki analizinde bunu daha zarif bir ifadeyle belirtir: "Keşke sadece bir yerlerde sinsice kötü şeyler yapan kötü insanlar olsaydı ve sadece onları geri kalanımızdan ayırıp yok etmek gerekseydi. Ama iyiyle kötüyü ayıran çizgi her insanın yüreğinden geçer. Kendi yüreğinin bir parçasını yok etmeyi kim ister?"[71]

Aiskhylos'un *Zincire Vurulmuş Prometheus*'ta ima ettiği gibi, hiçbirimiz istemeyiz elbette:

Prometheus, Prometheus,
Kafkaslarda asılı dururken
Bak görüntüsüne
Ötedeki akbabanın:
Senin yüzün değil mi o,
Prometheus?[72]

Ama unutmayın ki bize bilgiyi getiren Prometheus'tu ve gücün kaynağı bilgidir; kültürel dostluğun doğal düşmanlığa baskın gelme gücü de bilgiden gelir. Her zaman duvarları olan bir dünyada yaşayabiliriz, ama silahlı adamların dayattığı taş ve harçtan duvarların yerini son zamanlarda yavaş yavaş toplumsal sözleşmelerin dayattığı görünmez sınırlar almaya başladı; gelecekte bu görünmez sınırlar bile yerini, müzakere ve işbirlikçi değiş-tokuş sayesinde açık tutulan yarı geçirgen sınır çizgilerine bırakabilir. İnsanlığa yaraşır bir görüntüdür bu.

4

KADERİMİN EFENDİSİ: BELİRLENMİŞ BİR EVRENDE AHLAKİ SEÇİMLER YAPMAK

İyi olan kişi özgürdür, köle olsa bile; kötü olan kişi köledir, kral olsa bile.

–Aziz Augustinus, *Tanrı Devleti, IV*, İS 427

30 Mart 1981'de ABD Başkanı Ronald Reagan Washington Hilton Oteli'nden çıkarken, saplantılı ve yalnız biri olan John W. Hinckley, Jr. tarafından vuruldu; ilk atışları izleyen çatışmada Hinckley, Reagan'ın basın sözcüsü James Brady'nin kafasında bir delik açıp iki kişiyi de yaraladı. Hinckley hemen tutuklandı. İlginçtir ki, tabancayı ateşleyenin kendisi olmasına ve bu gerçeği hiçbir zaman inkâr etmemesine karşın Hinckley, mahkemede suçsuz olduğunu iddia etti. Yaptığınız şey onlarca insan tarafından görülmüş, filme alınıp milyonlar tarafından izlenmiş ve siz suçunuzu itiraf etmişken, nasıl suçsuz olabilirsiniz?

Hinckley suikast sırasında akli dengesinin yerinde olmadığını öne sürdü. Akli dengesini bozan neydi peki? Film yıldızı Jodie Foster için "deli" olduğunu, onu kafasında saplantı haline getirdiğini söyledi. Yaptığı şey, hukuk dilinde "delilik nedeniyle suçsuzluk" diye bilinen, akli dengesizlik savunmasıydı. Mahkeme, Hinckley'in akli dengesinin yerinde olup olmadığını –eylemlerinden sorumlu olup olmadığını, dolayısıyla da hapishane yerine bir ruh sağlığı kurumuna gönderilmesinin gerekip gerekmediğini– belirlemek için onu kapsamlı bir psikolojik değerlendirmeye tabi tuttu. Devlet tarafından görevlendirilen üç psikiyatr, siyasi suikast girişiminde bulunmak önemli bir planlama gerektirdiğinden, olay sırasında akli

dengesinin yerinde olduğuna karar verdi. Ama savunma makamının görevlendirdiği psikiyatrlar, Şizofreni Spektrum Bozukluğu ve Paradoksal Öfke de dahil olmak üzere birkaç ağır zihinsel bozukluk teşhisi koydular. Şaşırtıcı bir biçimde (gerçi belki de artık şaşırmamalıyız) jüri, akli dengesizliği nedeniyle Hinckley'in hareketlerinden sorumlu olmadığını kabul etti. Aşırıya kaçan bazı insan davranışlarının "kontrol edilemez" olduğu yönündeki modern anlayışı benimseyen jüri, onu beraat ettirdi. Hinckley, başkanı vurduğu için hapse atılmak yerine, psikolojik gözlem ve tedavi için Washington'daki St. Elizabeth Hastanesi'ne gönderildi. Zamanla, annesiyle babasını evlerinde gözetim altında ziyaret etmek üzere hastaneden çıkma iznini bile aldı ve en sonunda hastane dışına gözetimsiz çıkma hakkı tanındı.[1]

Buna karşılık, yaklaşık iki buçuk yüzyıl önce, 5 Ocak 1757'de Fransa kralı XV. Louis, Robert-François Damiens adlı kimsenin tanımadığı bir suikastçının saldırısına uğramıştı; muhafızları yarıp geçen Damiens bir eliyle kralın omzunu kavramış, diğer eliyle de onu bıçaklamıştı. Damiens bir zamanlar, Paris'teki Cizvit okulunda uşaktı. Papa XI. Clemens'le Paris parlamentosu arasındaki, Jansenistlerle Konvülsiyonistlere ayin hakkı tanınıp tanınmayacağı konusundaki dini bir tartışma sırasında Damiens, kralın ortadan kaldırılmasıyla dini huzurun yeniden oluşturulabileceğine karar vermişti. Hinckley'inkine benzer bir suç nedeniyle (gerçi ardındaki itici güç farklıydı) Damiens, krala suikast girişiminden hüküm giydi ve Hinckley'e kıyasla çok daha sert bir cezaya çarptırıldı:

> Göğsünden, kollarından, uyluklarından ve baldırlarından kıskaçla tutturulmuş halde, sağ eliyle söz konusu suçu işlediği bıçağı tutarken, eli kükürtle yakılarak eklemlerine kaynar yağ, erimiş kurşun ve kızgın reçine dökülecek, ardından dört at tarafından parçalanacak ve sonra vücudu yakılıp küle dönüştürülerek rüzgâra savrulacaktı. Cellatlardan biri olan güçlü ve gürbüz bir adam, her biri 30 cm uzunluğundaki metal kıskaçları tuttu ve burup çevirerek büyük et parçaları kopardı, açılan derin yaralar korlaşmış bir kaşıkla dağlanıyordu. Damiens çığlıkları arasın-

da tekrar tekrar, "Tanrım, bana acı!" ve "İsa, bana yardım et," diye bağırıyordu. Atlar bu işe alışık olmadığı için son işlem çok uzun sürdü. Altı ata ihtiyaç vardı; ama onlar bile yeterli olmadı. Cellatlar, onu keserek parçalayalım mı diye sordular, ama Görevli tekrar denemelerini emretti. İki ya da üç denemeden sonra cellatlar bıçaklarını çıkarıp bacaklarını kestiler. [...] Öldüğünü söylediler. Ama vücudu parçalandığında alt çenesi sanki konuşuyormuş gibi hâlâ kıpırdıyordu.[2]

Bu kadarı yetmezmiş gibi Damiens'in evi yerle bir edilmiş, kardeşlerine adlarını değiştirmeleri emredilmiş ve karısıyla kızı da dahil olmak üzere ailesi ülkeden sürülmüştü.

Birbirinden son derece farklı bu iki ceza biçimi, davranışa yönelik toplumsal ve kültürel tutumlarda son iki yüzyıldır görülen değişimleri ve nedenlerini yansıtıyor. İyiye doğru mu değiştik? Psikoloji, sosyoloji, sosyal politika ve yasama, siyasi ve etik kuram üzerinde geniş çaplı etkileri olan ahlaki bir sorudur bu.

Bir önceki bölümde teodiseyi, yani Tanrı'nın kadiri mutlaklığı ve mutlak iyi niyetiyle kötülüğün varlığının birbiriyle uyumsuz göründüğü kötülük sorununu tartışmıştık. Oxford'lu seçkin teolog ve edebiyat adamı C. S. Lewis, ölümünden sonra yayımlanan etkileyici yapıtı *A Grief Observed*'de, sevgili eşi Joy'un genç yaşta kanserden ölümünün ardından bu sorun üzerine kafa yorar: "Ama bu denli aşırı işkencenin bizim için gerekli olduğu inanılır şey mi? Seçiminizi yapın. İşkenceler yaşanmaktadır. Eğer gereksizseler, o zaman Tanrı ya yoktur ya da kötüdür. Eğer iyi bir Tanrı varsa, o zaman bu işkenceler gereklidir. Çünkü az-çok iyi bir Varlık bile, gerekli olmasalardı bunlara ne yol açabilir ne de izin verebilirdi."[3]

Teolojide özgür irade konusunda da benzer bir mantıksal doktrin kümesi vardır ve bence ikisi için de tatmin edici bir çözüm bulunmamaktadır. Tanrı'nın her şeyi bilmesi ve kadiri mutlaklığıyla özgür iradeyi bağdaştırmak zordur. Tanrı her şeyi biliyorsa ve her şeye kadirse, özgürce yapmamız mümkün olmayan "seçimler" yapmaktan bizi nasıl sorumlu tutabilir? İradeli varlıklarsak, özgür seçimler yapabiliriz ve bu da Tanrı'nın bilgisinin, gücünün ya da ikisinin birden

sınırlı olduğu anlamına gelir. İbrahim'in, İsa'nın ve Muhammed'in Tanrı'sı sınırlı bir Tanrı değildir oysa. Milton'ın *Yitik Cennet*'inde, itaatsizliklerinin kendi gücüyle önceden belirlenmiş olduğunu bilmesine rağmen Adem'le Havva'nın O'na itaatsizlik etmeyi nasıl özgürce seçmiş olabileceklerine dair bir açıklamada, Tanrı bizzat şu çözümü sunar:

> *Kendileri buyurdular*
> *Kendi isyanlarını, ben değil. Önceden bilsem de,*
> *Önceden bilmek hiç etkilemedi hatalarını*
> *Ki kanıtladı yine de bazı önceden bilinmeyenleri.*[4]

Fransız felsefeci René Descartes, bu kadar şiirsel bir biçimde olmasa da, benzer bir çıkış yolu gösterir: "Bizim aklımız sınırlıyken, Tanrı'nın yalnızca olan ve olabilecek şeyleri ezelden beri bilmesini değil, ayrıca istemesini ve önceden buyurmasını da sağlayan gücünün sonsuz olduğunu hatırlarsak, bu utançlardan kurtuluruz. Anlaşılan, Tanrı'nın bu güce sahip olduğunu açıkça ve kesin olarak bilmek için yeterli, ama insanların özgür eylemlerini nasıl sınırsız bıraktığını kavramak için yetersiz bir zekâmız var."[5] C. S. Lewis, kötülük sorunuyla boğuştuktan sonra zekâsını özgür irade sorununa yönelterek, Descartes'ın Tanrı'yı zaman dışına yerleştirme kararını inceler:

> Ama diyelim ki Tanrı Zaman-çizgisinin dışında ve üstündedir. Bu durumda bizim "yarın" dediğimiz şeyi tıpkı "bugün" dediğimiz şey gibi görebilir. Onun için tüm günler "Şimdi"dir. Dün yaptığınız şeyleri hatırlamaz; sizi bunları yaparken görür, çünkü siz dünü kaybetmiş olsanız da, O kaybetmemiştir. Yarın yapacaklarınızı önceden görmez; sizi onları yaparken görür, çünkü yarın sizin için henüz gelmiş olmasa da, O'nun için gelmiştir. Tanrı ne yaptığınızı bildiği için şu andaki eylemlerinizin daha az özgürce olduğunu hiç düşünmediniz.[6]

Tanrı'yı denklemin dışında bıraktığımızda bile yerine yeni bir paradoks doğar. Belirlenmiş bir evrende yaşıyorsak, nasıl özgürce ahlaki seçimler yapabiliriz? Genetik, biyoloji, kültür ve tarih hep

birlikte bizim düşünce ve davranışlarımızı belirleyen bir etmenler kümesi yaratıyorsa, toplum bizi eylemlerimizden dolayı ahlaki ve hukuki açıdan nasıl sorumlu tutabilir? Bazılarımız ya da çoğumuz ahlaki kararlar almakta çoğu zaman özgürken, birkaç kişinin (örneğin John Hinckley'in) bazen ahlakdışı kararlar vermesinin kesinlikle belirlenmiş olduğunu (diğer bir deyişle, başka türlü davranmasının mümkün olmadığını) söylemek hukuki, felsefi ve bilimsel açıdan savunulabilir mi? Hinckley'in özgür iradesini yitirmiş olduğuna karar verildi. Tamamen içsel güçlerin ve dışsal şartların denetimi altında olduğundan, bu şiddet eylemini gerçekleştirmesi belirlenmişti. Belirleyen tam olarak neydi? Tahminen genlerinin ve çevresinin, kendine özgü içsel özelliklerin ve maruz kaldığı dışsal durumların bir karışımıydı.

Belli bir kalıtım ve çevre karışımına –içsel özellikler ve dışsal durumlar– hepimiz tâbi olduğumuza göre, ahlaka aykırı eylemlerimizin herhangi birisi için akli dengesizlik ya da en azından önceden belirlenmişlik savunusunda neden bulunamıyoruz? Aslında pek çok kişi yapıyor bunu. Ahlaki özgürlük ve suçun belirlenmişliği konularında yapılan savunmaları düşünelim: Twinkie savunması (Dan White'ın San Francisco Belediye Başkanı George Moscone'u ve Amir Harvey Milk'i öldürmesine kan şekerinin yüksekliği neden olmuştu), taciz mazereti (Menendez kardeşler anneleriyle babalarını çocukluklarında tacize uğradıkları için öldürmüşlerdi), siyah öfke sendromu (Colin Ferguson ırkçı toplumumuzun baskısı karşısında çileden çıktığı için trende altı beyazı vurmuştu), pornografi savunması (başka insanları seks yaparken seyretmek erkeklerin kadınlara tecavüz etmelerine neden olur), âdet öncesi sendromu savunması (âdet öncesi sendromu bir kadının bir polise saldırmasına yol açtı) ve televizyonda görülen şiddet (başka insanların şiddet uygulayışını seyretmek insanları saldırganlaştırır). John Hinckley davasında, Amerikan mahkemesi onun önceden belirlenmiş bir kukla olduğuna karar verdi ve paçayı tam olarak kurtaramasa bile, Robert-François Damiens gibi gaddarca bir cezaya çarptırılmadı; Fransız mahkemesi Damiens'i suç işlemeyi özgürce seçtiği için sorumlu bulmuştu, oysa günümüzde olsa delilik gerekçesine sığınabilirdi. (Belki de günü-

müz avukatları Damiens'in "kraliyet öfkesi"nin –bir kralın hükmüne tabi olmanın yarattığı kontrol edilemez öfke– kurbanı olduğunu savunabilirlerdi.) İnsan doğasına dair görüşlerden hangisi doğru? Özgür müyüz, belirlenmiş mi? Eğer belirlenmişsek, özgürce ahlaki seçimler yapıp bunlardan nasıl sorumlu tutulabiliriz? Benim ahlaki belirlenimcilik paradoksu dediğim şey de budur; daha geniş kapsamlı özgür irade/belirlenimcilik sorununun bir alt kümesidir.

Samarra'da Randevu: Özgür İrade ve Belirlenimcilik Sorunu

İngiliz romancı Willam Somerset Maugham, okurun düşüncelerini kışkırtan "Samarra'da Randevu" meselinde özgür irade ve belirlenimcilik paradoksunu ustaca ifade eder:

> *Ölüm konuşuyor:*
>
> Bağdat'ta bir tacir hizmetkârını erzak almaya gönderdi ve adam bir süre sonra bembeyaz bir yüzle, titreyerek geri gelip şöyle dedi: "Efendim, pazardayken kalabalıkta bir kadın beni itekledi ve dönüp baktığımda beni itekleyenin Ölüm olduğunu gördüm. Bana bakıp tehditkâr bir hareket yaptı. Şimdi, atını bana ödünç ver de bu kentten kaçıp kaderimden kurtulayım. Samarra'ya gideceğim ve orada Ölüm beni bulamayacak."
>
> Tacir ona atını verdi ve adam atı mahmuzlayıp hızla sürdü. Sonra tacir pazaryerine gitti ve kalabalıkta beni görüp yanıma yaklaştı, "Bu sabah hizmetkârıma neden tehditkâr bir hareket yaptın?" dedi.
>
> "Tehditkâr bir hareket değildi o," diye yanıtladım. "Sadece şaşkınlık hareketiydi. Onu Bağdat'ta görünce şaşırdım, çünkü bu gece kendisiyle Samarra'da randevum var."[7]

Maugham'ın ölüm hakkında söyledikleri daha çok alınyazısı kavramına yakın dursa da, burada belirtilen şey yaşam senaryosunda bir kaçınılmazlık olduğudur. Hayatımızı özgürce sürdürdüğümüzü düşünsek bile, aslında gizli efendilerin kontrolü altındayız.

İncelikle yapılmış bir saatin ayrıntılı işleyişini ele alalım. Akrep ve yelkovanda bilinç ve farkındalık olsaydı, saatin kadranında özgürce ilerliyor gibi görünebilirlerdi, ama saatleri yapanlar bunun böyle olmadığını bilirler. Akrep ve yelkovanın belirlenmiş olduğunu biliriz, çünkü ilerlemelerini sağlayan saatin yayı, dişlileri, çarkları ve öteki parçalarıdır. Saatin irade sahibi bir varlık olmadığını biliriz. Zamanı doğru göstermeyi özgür iradesiyle seçmez. Geri kalması durumunda üşengeçlik gibi insana özgü özellikler yakıştırmayız. Geri kalmak gibi bir isteği yoktur aslında. Geri kalmamak elinde değildir; biz de saati alıp sorunun nedenini belirlemesi için tamirciye götürürüz. Saatteki sorunun, irade sahibi bir varlık olması nedeniyle çözümü olanaksız bir sorun olduğunu iddia etmeyiz.

Belirlenimciliğin, yani evrendeki her olayın bir nedeni olduğu ve tüm nedenler bilinirse tüm etkilerin önceden tahmin edilebileceği doktrininin temel ilkesi budur. Özgür irade/belirlenimcilik sorunu çok eski bir sorundur, ama kendi amacımız açısından biz işe on yedinci yüzyılda modern felsefenin René Descartes gibi filozoflarla ve modern bilimin Isaac Newton gibi bilim adamlarıyla yükselişe geçmesiyle başlayacağız. Kartezyen/Newtoncu mekanik dünya görüşüyle birlikte, felsefecilerle bilim adamları evreni ve biz de dahil olmak üzere içindeki her şeyi mekanik bir şekilde belirlenmiş olarak görmeye başladılar. Seçilen mecazda, evren bir saate benzetiliyordu. Her atom, molekül, hücre, organizma, kişi, gezegen ve yıldızın kökeni ve hareketleri, bir ya da bir dizi mekanik nedenin etkileridir. Büyük bir yaygınlık kazanan bu görüş, Fransız matematikçi Marquis de Laplace tarafından günümüzdeki adıyla *Laplace'ın şeytanı* içerisinde sistemleştirildi: "Belli bir anda doğada etkiyen tüm güçleri ve dünyanın içerdiği tüm şeylerin konumlarını bilen bir Zekâ olduğunu tasavvur edelim; ayrıca bu Zekâ'nın bütün bu verileri matematiksel analize tabi tutabileceğini varsayalım. Bu durumda, evrendeki en büyük cisimlerin ve en hafif atomların hareketini tek ve aynı formül içinde kapsayacak bir sonuç türetilebilecektir. Bu Zekâ için hiçbir şey belirsiz olmayacaktır. Geçmiş ve gelecek hep gözlerinin önünde olacaktır."[8] Alexander Pope bu sorunu şu şekilde dizelere döker:

Bizce Ezeli Neden, zayıf bir hükümdar gibi,
Yatkın mıdır gözdeleri için yasalarını tersine çevirmeye?
Bir bilge isterse eğer, alevler saçan Etna,
Gürlemeyi unutup, geri alacak mıdır alevlerini?
Havada ya da denizde yeni hareketler etkili olur mu,
Ey masum Beyt-el, gönlünü rahatlatmaya?
Başıboş dağ titrediğinde yukarılardan,
Yer çekimi kesilecek midir yanından geçerken?[9]

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, felsefeciler bir "nedensellik ağı" ndan –geçmiş ve gelecekteki etkilerle bağlantılı bir nedenler ağı– söz ediyorlardı. Nedensellik ağı, atomlardan galaksilere ve biz de dahil olmak üzere aradaki her şeye dek, tüm evrende geçmiş, bugün ve gelecekteki tüm olguları kapsar. Belirlenimcilik doktrini olmasa, bilim geçmiş olayları tam olarak anlama ya da gelecekteki olgular hakkında öngörüde bulunma çabasına girişemezdi. Avukatların müvekkillerini savunmak için bir araç olarak kullanmaya başlamalarıyla birlikte, nedensellik ağı hukuk mesleğinin üzerine de gerildi. John Hinckley davası, bilimin ve hukukun bu sorunu nasıl ele aldıklarını gösteriyor. John Hinckley hakkında şimdiye dek gördüklerimizden, onun hiçbir şekilde "normal" olmadığı anlaşılıyor. Neydi öyleyse, akıllı mı, deli mi? Görünüşe bakılırsa ikisi de değil, ya da ikisi birden.

John Hinckley ve Ahlaki Belirlenimcilik Paradoksu

Felsefede, *post hoc, ergo propter hoc* denen ünlü bir mantık yanıltmacası vardır; yani "bundan sonra, dolayısıyla bu nedenle." Biliş psikolojisinde de "geçmişi görme önyargısı" denen bağlantılı bir sorun vardır; sonucu bildiğimizde, "başından beri biliyordum" duygusuna kapılırız. Dünya hakkında inandıklarımızın çoğu ancak iş *olup bittikten* sonra doğru görünür. Oysa olayın kendisinden önce her şey bu kadar açık değildir. Örneğin FBI'ın Davidian tarikatı-

nın Waco yerleşkesine düzenlediği saldırıdan önce, binaya silahlı muhafızlarla saldırmak yapılacak en doğru şey gibi görünüyordu. Dört FBI ajanının vurulmasından sonraysa, felaketin kaçınılmaz olduğunu herkes açıkça gördü. Pazartesi sabahları maçın ardından oyun kuruculuğu yapmak herkesin gözde hobisidir. Sonuçtan sonra nedenselliğin kurulması kolay, önceden bilmekse neredeyse olanaksızdır. Bilimin deneysel yöntemlerinin, bir deneyin sonuçlarını iç içe geçirip karıştırabilecek değişkenlerin kontrol altına alınmasını gerektirmesinin nedeni de budur.

John Hinckley örneğine dönersek, yaptığı şeyi zaten biliyor olmasaydınız, geçmişinde onu böylesine aşırı bir şiddet eylemine yöneltecek bir şey bulmakta zorlanırdınız. Üç kardeşin en küçüğü olan Hinckley, ev kadını bir anneyle petrol işinde başarıya ulaşmış işkolik bir babanın oğluydu. Annesi yapışkan ve bağımlı olarak tanımlıyordu onu. JoAnn ve Jack Hinckley'in oğullarıyla aileleri hakkında yazdıkları *Breaking Points* adlı otobiyografik kitabı *New Republic*'te eleştiren Laura Obolensky şunları yazmıştı:

> Ailenin iç yaşamını böylesine katı ve bastırılmış hale getirip, iyi işletilen bir sığınaktaki yaşama benzeten şey, dışarıdakilerden duyulan korkudur belki de. Hinckley'lerin dünyası, aile değerlerini, Hıristiyan köktenciliğini ve arada bir görülen kitlesel cinayetleri besleyen, köksüz orta sınıf güney kültürüydü. Aileler sık sık yer değiştirir, ama taşralılıklarını yitirmezler. Her yerde insanlar beyaz, Hıristiyan, Cumhuriyetçidir (John'ın had safhadaki önyargılarını, "çevresinde başka ırktan insanlar hiç olmadı," sözleriyle açıklıyor JoAnn.) Dışarıda bir yerlerde büyük devlete ve medyaya hükmeden habis unsurlar –azınlık grupları, rock müzisyenleri, güvenilmez, Tanrısız kozmopolitler– vardır. Bu kültürde anneler ilgilerini çocuklarına değil, mobilyalarına yöneltirler.[10]

Duygusuz? Evet. Soğuk ve duyarsız? Belki. Bir suikastçının modeli? Pek sayılmaz.

Hinckley liseyi bitirdikten sonra Lubbock'taki Texas Teknik Üniversitesi'nde iki yıl okudu, televizyon seyretti, gitar çaldı ve en sonunda 1976 baharında okulu bıraktı. Gösteri dünyasına girmeye hevesli pek çok kişi gibi, Hinckley de Hollywood'a taşındı, Jodie Foster'ı çıkış filmi olan *Taksi Şoförü*'nde gördü ve sonraki birkaç yıl boyunca bu filmi on beş kez seyretti. Bu filmde Foster, Robert De Niro'nun oynadığı Travis Bickle adlı ruh hastası bir taksi şoförü tarafından pezevenginden kurtarılan genç bir fahişeyi oynar. Hinckley kendini Bickle'la özdeşleştirdi, (siyasi bir suikast gerçekleştirmeyi tasarlayan) karakterin tavırlarını ("bana mı dedin?") ve giyinme tarzını benimsedi, hatta günlük tuttu, asker kıyafetleriyle botlarını giydi ve silah saplantısına kapıldı. Daha da önemlisi, film Hinckley'de Foster'a karşı bir saplantı yarattı.

Bir yıl sonra Hinckley, müzik konusundaki emellerinden vazgeçerek Teksas'a döndü ve depresyonu derinleşirken amaçsızca dolaşmaya koyuldu. Bundan bir yıl sonra ilk silahını alıp atış talimlerine başladı; 1979 sonbaharına gelindiğinde, sonradan itiraf edeceği üzere, iki kez Rus ruleti oynamıştı. 1980 yazında ailesini Yale Üniversitesi'ndeki bir yazarlık kursunun masraflarını karşılamaya ikna ettiğinde, işler iyice sarpa sardı; Foster'ın burada kayıtlı bir öğrenci olması bir rastlantı değildi. Uzaktan hissedilen saplantı fiziksel takipçiliğe dönmüştü artık; Foster'a şiirler ve mektuplar bırakıyordu ve iki kez telefon etmişti.

Hastalıklı aşkı karşılıksız kalan Hinckley, Foster'ın dikkatini çekmek için bir siyasi suikast gerçekleştirmeyi düşünmeye başladı. Seçtiği ilk hedef Başkan Jimmy Carter'dı. Hinckley 1980 kampanyası sırasında Washington'da ve ayrıca Columbus ve Dayton, Ohio'da izledi onu. Sonradan itiraf edeceği gibi, "bu işi gerçekleştirmek için gereken ruh haline" girememişti; bu nedenle, Foster'ın kalbini kazanmak için bir girişimde daha bulunmak üzere Yale'e döndü, ama bir kez daha başarısızlığa uğradı. Bunun ardından Nashville havaalanında çantasında tabanca taşımaktan ötürü tutuklandı, ama bir olay çıkmadan serbest bırakıldı.

Ailesinin okul için verdiği parayı harcayan Hinckley, eve dönüp aşırı dozda antidepresan aldı (ama kurtuldu). Ailesi Hinckley'i bir

psikiyatrla görüştürdü, ama yaptıkları seanslarda, Hinckley'in saplantılı ya da cinayet veya intihar girişiminin eşiğinde olduğuna dair bir ipucu çıkmadığı anlaşılıyor. Depresyonu giderek ağırlaşan Hinckley New York'a gitti ve John Lennon'ın birkaç hafta önce Mark David Chapman adlı yine saplantılı bir genç tarafından öldürüldüğü yerde kendini öldürmeyi düşündü. 1980'in yılbaşı gecesi Hinckley, Foster'a "aslında zarar vermek" istemediğini ve Foster'ın duygularına karşılık vermemesi durumunda kendini öldürebileceğinden söz ettiği, abuk sabuk bir mesaj kaydetti. Sonunda, hiç göndermediği bir mektupta Foster'a açıkladığı gibi, Reagan'ı öldürmeye karar verdi: "Jodie, kalbini kazanabilsem ve hayatımın geri kalanını seninle geçirebilsem, Reagan'ı öldürme fikrinden hemen vazgeçerdim. [...] Bu girişimi seni etkilemek için daha fazla beklemeye sabrım kalmadığı için gerçekleştireceğimi sana itiraf ediyorum. Senin için yaptığımı kesin olarak anlamanı sağlayacak bir şey yapmak zorundayım! Özgürlüğümü ve belki de hayatımı feda ederek hakkımdaki fikrini değiştirmeyi umuyorum. Bu mektubu Hilton Oteli'ne gitmeden yalnızca bir saat önce yazıyorum. Jodie, lütfen yüreğine bir bak ve bana en azından, bu tarihsel eylemle saygını ve sevgini kazanma fırsatını tanı."

Hinckley, Reagan'ı vurmasının ardından hemen tutuklandı ve psikiyatrik değerlendirmeden geçirilmek üzere Kuzey Carolina'nın Butner kentindeki federal cezaevine gönderildi. Hinckley'le ilgili ilk değerlendirme akli dengesinin yerinde olduğunu gösterirken, hücresinde iki kez intihar girişiminde bulunması ve avukatlarından, Foster'ın kendi lehine tanıklık etmesini sağlamalarını istemesi, aklının belki de normal parametreler içerisinde işlemediğine işaret ediyordu. (Foster videoya kaydedilmiş bir ifade verdi, ama özgürlüğünü kazanmaktan çok onun aşkını kazanmaya odaklanan Hinckley'in, davası açısından olumlu olarak göreceği bir ifade değildi bu.)

Dava ilerlerken geçmişi görme önyargısı tümüyle ortaya döküldükçe, avukatlar, psikiyatrlar, jüri üyeleri ve gözlemciler Hinckley'in eylemlerinin "nedeni"ni aradılar boş yere. Avukatı Vince Fuller, Hinckley'in annesinde, suikast girişimi konusunda ipucu sunabilecek bir eylem ya da yetiştirilişinde bir kusur olup olmadığını

anlamaya çalıştı. Suikasttan birkaç ay önce annesi, Hinckley'in psikiyatrı Dr. Hopper'a, "Her şey yolunda," demişti. Hinckley'in babası ifadesinde, John'ı son görüşünde "Tamam, artık kendi başınasın. Ne istiyorsan yap," dediğini anlattı. Jack Hinckley, geçmişi görme önyargısıyla, "Hayatımın en büyük hatasıydı bu," diye yakındı çaresizlik içinde. "John'ın yaşadığı trajedinin nedeni benim; başa çıkamayacağı bir dönemde onu sokağa attım. Keşke şu anda onunla yer değişebilseydim." Her şey olup bittikten sonra herkes psikiyatr olabilir. Biliminse öngörülere ihtiyacı vardır, songörülere değil.

Foster, ifadesinde Hinckley'in yolladığı ilk mektupların "aşk türü mektuplar" olduğunu, ama sonradan gelenlerin "ıstırap dolu" göründüğünü belirtti ve "mektupları üniversite dekanına verdim," dedi. Örneğin 6 Mart 1981 tarihli, yani suikast girişiminden yalnızca üç hafta önce yazılmış bir mektupta Hinckley şöyle diyordu: "Jodie Foster, aşkım, sen sadece bekle. Çok yakında seni kurtaracağım. Lütfen benimle işbirliği yap. J.W.H." Daha önce böyle bir mesaj görüp görmediği sorulduğunda Foster şu yanıtı verdi: "Evet, *Taksi Şoförü* adlı filmde Travis Bickle karakteri Iris karakterine [Foster'ın oynadığı rol] böyle bir mektup yollar."

Hinckley'in savunmasında yer alan baş psikiyatr, Dr. William Carpenter'dı. Hinckley'le toplam kırk beş saat görüşen Carpenter, kendisinde dört önemli akıl hastalığı semptomu görüldüğü sonucuna vardı: "sıradan duygusal uyarım yetersizliği", "gerçeklikten otistik uzaklaşma", "intihar özellikleri" içeren depresyon ve çalışma ya da toplumsal bağlar kurma yetersizliği. Carpenter, Hinckley'in kendini gerçek insanlarla özdeşleştirememesi nedeniyle *Taksi Şoförü*'ndeki Bickle'ı taklit ettiğini açıkladı. Üniversite yatakhanesindeki odasında tek başına gitar çalarken de John Lennon'la özdeşleşmişti. Pop yıldızı öldürüldüğünde bu özdeşleşme altüst olmuştu. Hinckley'in Yılbaşı monoloğu, deliliğinin ne kadar derinleştiğinin kanıtıydı Carpenter'a göre. Hinckley şunları söylüyordu:

> John Lennon öldü. Dünya sona erdi. Boşver gitsin. İlk birkaç günü atlatsam bile, delilikten başka bir şey olmayacak bu. [...] 1981'e girmek zorunda olmama hayıflanıyorum. [...] İnsanlar

neden yaşamak istiyorlar anlamıyorum. [...] John Lennon öldü. [...] Hâlâ düşünüyorum - hâlâ sürekli Jodie'yi düşünüyorum. Tek düşündüğüm bu aslında. Bu ve John Lennon'ın ölümü. Bir şekilde birbirlerine bağlı gibiydiler. [...]

Hinckley, Lennon'dan sonra kurmaca karakter Bickle'la özdeşleştirdi kendini; babasının onu eve almayı reddetmesinden sonra kaldığı otelde konuk defterine attığı imza bunu gösteriyordu: "J. Travis."

Savunmasında yer alan psikiyatrlardan bir diğeri olan David Bear, Hinckley'in ruh hastası olduğu, Şizofreni Spektrum Bozukluğu bulunduğu ve Valium'a karşı Paradoksal Öfke denilen aşırı bir tepki verdiği konusunda Carpenter'la hemfikirdi. Hinckley örneğin, Bickle karakterinin film aracılığıyla kendisiyle konuştuğuna inanıyordu. Bear'ın açıklamasına göre, "sanki bir film senaryosunu oynuyordu." Rol yapıyor olabilir miydi? Hayır, diye yanıtladı Bear, çünkü düzenbazlar hem olumlu hem de olumsuz duyguları taklit ederken, Hinckley yalnızca olumsuz duyguları sergiliyordu. İddia makamı, Hinckley'in Foster'a yazıp göndermediği mektubun, başkanı vurmayı *planladığını* kanıtladığını öne sürdü, ama Bear bunun *akılcı* bir plan olduğunu kabul etmedi: "İşin özü de bu – mantıklı bir adam plan yapar, Hinckley ise yalnızca tepki gösterdi ve mantığın tam tersidir bu. Planının akılcı olduğu sonucuna varıyor muyum? Tanrım, adalet duygum kesinlikle hayır diyor." Bear, Hinckley'in beyninin CAT taramasını da kanıt olarak sunarak, beynindeki genişlemiş olukların şizofrenisine dair "güçlü bir kanıt" olduğunu söyledi, çünkü oluk genişlemesi genel nüfusun yalnızca % 2'sinde görülürken, şizofrenlerde bu oran yaklaşık üçte bir düzeyindedir. Son olarak, Hinckley'in Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri'nde aldığı puan, anormallik aralığının zirvesine yakın olduğuna işaret ediyordu. Bir uzmana göre, Hinckley'in puanını alan bir milyon kişiden ancak birinde ciddi bir akıl hastalığı görülmezdi. Dava kapanmıştı.

Yoksa kapanmamış mıydı? Devletin psikiyatri ekibinin vardığı sonuç biraz farklıydı. Hinckley'in çeşitli kişilik bozuklukları

sergilemesine ve bazı sevimsiz özelliklerinin bulunmasına karşın, deli olmadığını savunuyorlardı. Ülkeyi uçakla dolaşması, tabanca ve cephane satın alması ve Reagan suikastının yerini ve zamanını planlaması, aklının başında olduğuna ve olayları örgütlediğine işaret ediyordu. Kendini John Lennon'la özdeşleştirmesi, binlerce çılgın rock hayranının durumundan ne derece farklıydı? Jodie Foster'a duyduğu gerçekten bir "saplantı" mıydı, yoksa pek çok gençte görülen ünlülere karşı tutkunun abartılı bir hali mi? İddia makamına göre, canı sıkılan, şımarık, tembel, dalavereci bir zengin çocuğundan başka bir şey değildi o. "Bay Hinckley'in geçmişi, alışıldık makul biçimde hareket etmemiş biri olduğuna işaret etmektedir. Ama davranışlarının yanlışlığını göremeyecek ya da davranışlarını hukukun gereklerine uyduramayacak kadar hasta olduğu yönünde hiçbir kanıt yoktur." Hinckley'in ifadesi de savcının iddialarına uyuyordu. Temelde, istediği tek şeyin ünlü olup Foster'ın ilgisini ve sevgisini kazanmak olduğunu söylemişti. "İşe de yaradı. Yani, orada elde edeceğim her şeyi elde ettim. Aslında her şeyi geniş ölçekte başardığım için mutlu olmalıyım. [...] Onu öldürmek –yani vurmak demek istiyorum– bana büyük bir heyecan vermedi. Bunu Jodie için yaptım. [...] Film daha bitmedi."

Kanıt sunumları ve tartışmalarla geçen sekiz haftadan sonra film bitti. Yargıç Barrington Parker jüriye, iddia makamının Hinckley'in deli olmadığını ve suikast günü eylemlerinin yanlışlığını görebilecek durumda bulunduğunu makul kuşku ötesinde kanıtlamakla yükümlü olduğunu söylemişti. Üç günlük tartışmadan sonra jüri, iddia makamının bunu başaramadığı sonucuna vardı ve on üç suç iddiasının tamamı için aynı hükmü verdi: Delilik nedeniyle suçsuz.

Ahlaki belirlenimcilik paradoksunu yansıtan bir davaydı bu. Kararın ardından halk çileden çıktı; jüri, ülkedeki herkesin ulusal televizyonda suçuna tanık olduğu bir adamı beraat ettirmişti. Yasa yapıcılar delilik savunması konusunda soruşturma başlatmaya söz verdiler. Hinckley banliyöde oturan varlıklı aileden geldiği için, bir gazeteci alaycı bir yaklaşımla Hinckley'nin deliliğine "dementia suburbia", yani banliyö bunaması adını taktı. Yine de duruşmadan bir gün sonra Hinckley, Washington'daki St. Elizabeth Hastanesi'ne

gönderildi; o günden beri orada kalıyor ve şartlı tahliye talebi sürekli reddediliyor. 1985'te Hinckley, hastane sınırları dışına çıkma hakkını almak ve hastanenin telefon yasağını kaldırmak üzere yeniden mahkemeye çıktı. Yargıca, Foster'a karşı saplantısının nihayet sona erdiğini söyledi. Ama doğru değildi bu. Hinckley daha önceden *Time* dergisine bir mektup yazarak şu iddialarda bulunmuştu: "Hayatımdaki en önemli şey Jodie Foster'ın aşkı ve hayranlığıdır. Bunlara ben sahip olamazsam, başkaları da olamaz. Napolyon'la Josephine gibi tarihsel ve Romeo ile Juliet gibi romantik bir çiftiz biz." Yargıç talebi reddetti. 1987'de elde etmek istediği haklarla ilgili bir başka duruşma sırasında odası arandığında, Foster'ın yirmi fotoğrafı, onunla ilgili çok sayıda yazı ve ayrıca seri katil Ted Bundy'yle yazışmaları bulundu. Hinckley, Charles Manson'la bağlantı kurmaya bile çalışmıştı. Aradan geçen on beş yıla yakın zamana rağmen saplantısı azalmamıştı. 2000'de, gözetimsiz dışarı çıkma hakkını kazanmasından kısa bir süre sonra odası arandığında, Foster hakkında yazılmış bir kitap bulundu ve bir kez daha odasına kapatıldı.

Hinckley kararını izleyen bir ay içerisinde hukuk dünyası, ahlaki mesuliyet meselesiyle ilgili tartışmalarla çalkalanmaya başladı. Meclis ve Senato'da konuyla ilgili oturumlar yapıldı ve Senatör Arlen Specter akli dengesizliğin kanıtlanması konusunda sorumluluğun savcılıktan savunmaya aktarılmasını teklif etti. Reagan bile şu yorumda bulundu: "Bazı arkadaşlarınız söz konusu olduğunda bile, 'Tanrım, akli dengelerinin yerinde olduğunu kanıtlamak zorunda kalsaydım işim çok zor olurdu,' diye düşünürsünüz." Üç yıl içerisinde eyaletlerden üçte ikisinde kanıtlama yükümlülüğü konusunda bu yönde değişiklik yapıldı. Utah bu savunmayı tümüyle kaldırdı ve sekiz eyalet de ifadeyi "suçlu ama akıl hastası" olarak değiştirdi. 1984'te, sanığa "ağır" akıl hastalığının kendisini "eylemlerinin doğasını ve niteliğini ya da yanlışlığını anlamaktan aciz" duruma getirdiğini kanıtlama yükümlülüğünü getiren yasa kabul edildi.

Akli dengesizlik savunması, çoğu insanın çoğu zaman çoğu şart altında özgür olarak yasalara uymayı seçtiği, ama birkaç insanın bazı zaman ve şartlarda, belirli ruhsal baskı ya da hastalıklar nedeniyle bu seçimi yapamayacağı yönündeki ahlak psikolojisi kuramına dayanır. Bu nedenle, geleneksel hapis cezası uygun değildir; yapmayı gönüllü olarak seçmediği bir eylemden dolayı bir insan nasıl cezalandırılabilir?

Hukuk alanında bir ahlaki belirlenimcilik paradoksunun bulunduğu, Daniel M'Naghten adlı görünüşte ruh hastası bir adamın zulme uğradığına dair paranoyakça inancı yüzünden İngiltere başbakanı Robert Peel'i öldürmeye teşebbüs ettiği 1840 yılında fark edildi. Hinckley davasının önceli olarak M'Naghten, akli dengesizlik savunması yaptı, savcılık makamıysa bu saldırıyı gerçekleştirmek için gereken planlama nedeniyle, davranışlarının irade gücüne işaret ettiğini savundu. Pek çok hekim M'Naghten'ın akli dengesinin yerinde olmadığı yönünde uzman görüşü verdi ve mahkeme bunu kabul etti. Kararı izleyen hukuki curcuna (Kraliçe Victoria'yla Avam Kamarası'nın davanın sonucuna itirazları da dahil olmak üzere), jüri üyelerinin bir sanığın akli dengesinin yerinde olup olmadığını değerlendirmekte kullanacakları bir dizi kıstas belirlenmesini sağladı. M'Naghten Testi adıyla bilinen bu kıstaslar 1960'ların başlarına gelindiğinde hem İngiltere'de hem de ABD'de kullanılmaktaydı. Kısaca özetlersek, M'Naghten ahlaki dengesizlik testi, jüri üyelerinin kendilerine iki soru soracakları bir "doğru-yanlış testi"ni içerir: (1) davalı suçu işlerken ne yaptığını biliyor muydu? (2) davalı hareketlerinin yanlış olduğunu anlamış mıydı? Jüri üyelerine "her davada, aksi tatmin edici şekilde kanıtlanana dek her bireyin akli dengeye ve suçlarının sorumluluğunu taşıyacak bir muhakeme gücüne sahip olduğunun; akli dengesizliğe dayalı bir savunma yapmak için, suçun işlenmesi sırasında suçlanan tarafın muhakemesinin, akıl hastalığı nedeniyle eylemlerinin doğasını ve niteliğini anlayamayacak kadar kötü çalıştığının, ya da anlasa bile yaptığının yanlış olduğunu bilmediğinin açıkça kanıtlanması gerektiği söylenmelidir."

Zaman içinde bazı yargı bölgeleri M'Naghten Testi'ni değiştirdi, kimisi "karşı konulmaz dürtü" maddesini ekledi; buna göre, davalılar eylemin yanlış olduğunu bilmelerine rağmen bu suçu işlemekten kendilerini alıkoyamadıklarını kanıtlamaları durumunda beraat ettirilebiliyorlardı. Bu eklentinin ardındaki psikolojik kuram, bazı akıl hastalıklarının kişinin kendi muhakeme gücüne karşı hareket etmesine yol açabilecek denli güçlü olduğuydu. "Bunun yanlış olduğunu biliyordum, yine de yapmak istedim," değil, "Bunu yanlış olduğunu biliyordum, ama kendimi yapmaktan alıkoyamadım." Maddeyi eleştirenler, karşı konulmaz dürtülerin etkisi altında olduğunu herkesin iddia edebileceğini ve toplumsal yasalarla ahlak kurallarının amacının bu dürtüleri zaptetmek olduğunu söylediler. Normal karşı konulabilir dürtülerle anormal karşı konulamaz dürtüler arasındaki sınırın çizileceği yer neresidir?

Bu muamma, 1954'te Washington D.C.'de görülen *Durham-ABD* davasından çıkan Durham Testi'ni yarattı. Durham Testi, M'Naghten Testi'nin değiştirilmiş haliydi ve artık jüri üyelerinden kendilerine şu iki soruyu sormaları isteniyordu: (1) sanığın bir akıl hastalığı ya da kusuru var mıydı? (2) eğer varsa, yasadışı eylemin nedeni bu hastalık ya da kusur muydu? Delilik nedeniyle suçsuz hükmünün verilebilmesi için, iki yanıtın da olumlu olması gerekiyordu. Durham Testi'nin ardındaki psikolojik kuram, akıl hastalığının kişinin ahlaki iradesinin kontrolünü ele geçiren bir hastalık olduğuydu. Ama Durham Testi hiçbir zaman tam olarak benimsenmedi ve 1972'ye gelindiğinde, ilk ortaya çıktığı yer olan D.C. Dairesi testten vazgeçerek, cezai ehliyetsizlik derecelerini değerlendirmek üzere tasarlanmış daha esnek bir model olan Amerikan Hukuk Enstitüsü (American Law Institute - ALI) Testi'ni benimsedi. Doğruyla yanlış arasındaki farkı bilmek ya da bilmemek gibi ikili bir seçim yerine, sanıklarda ahlaki ve psikolojik ehliyetsizlik dereceleri saptanabilirdi. Tam olarak şöyle deniyordu: "İnsan iradesinin özgürlüğüne inanma kavramı ile normal bireyin iyiyle kötü arasında seçim yapma yeteneği ve görevi,gelişmiş hukuk sistemlerinde kabul gören evrensel bir temel kavramdır." Buradaki varsayım, iyi ve kötü eylemlerin iradeli varlıklar tarafından yapılan seçimler olduğudur.

Dolayısıyla, "Bir kişi özgür iradesiyle kötülük yapmayı seçmişse, cezai mesuliyet değerlendirmesi yapılır." Özgür irade bizi mesul kılar. Belirlenimcilik uğruna özgür iradeden vazgeçtiğinizde ahlaki mesuliyet mahkeme penceresinden uçup gider.

1970'lere gelindiğinde neredeyse tüm federal mahkemeler ALI Testi'ni kabul etmişti ve Hinckley davasında kullanılan test de buydu. Ama Hinckley'in beraat etmesinin ardından kopan yaygara nedeniyle eyaletlerin ya testi tümüyle kaldırmaları ya da kanıtlama yükümlülüğünü sanığa aktarmalarıyla birlikte, ALI testinin üstünlüğü ortadan kalktı. 1984 tarihli Delilik Savunması Reform Yasası, delilik savunmasının sınırlarını açıkça belirtiyordu: "Herhangi bir federal yasa uyarınca açılan bir davada, suç oluşturan eylemler gerçekleştirildiği sırada sanığın, ağır bir akıl hastalığı ya da kusuru dolayısıyla eylemlerinin doğasını ve niteliğini ya da yanlışlığını anlamaktan aciz olduğu yönündeki müspet bir savunmadır. Bunun dışında akıl hastalığı ya da kusuru tek başına bir savunma teşkil etmez." Diğer bir deyişle, Reform Yasası savunmanın irade yönünü ortadan kaldırıyor, akıl hastalığının "ağır" olmasını gerektiriyor ve tam bir anlayışsızlıkla kısmi anlayış arasındaki sınırları netleştirmek için, "yeterli kapasiteden yoksun" deyimini "anlamaktan aciz"le değiştiriyordu. Ayrıca pek çok eyalette, "delilik nedeniyle suçsuz" savunması, "suçlu ama akıl hastası" olarak değiştirildi. Belki de en önemlisi, Amerikan Tıp Birliği delilik savunmasının tümüyle kaldırılması yönünde oy kullandı. Kısacası, akıllılıkla delilik ve özgür iradeyle belirlenimcilik arasındaki sınırın çizileceği yer konusunda net bir bilimsel anlayış bulunmadığı için, bu paradoks hâlâ hukuk bataklığında çamura saplanmış durumda.[11]

Yararlı bir Kurmaca Olarak Özgür İrade: Özgür İrade/Belirlenimcilik Sorunu Çözümsüz mü?

Eski Yunanlılar zamanından bu yana, her kuşağın en büyük beyinleri özgür irade ve belirlenimcilik sorunuyla boğuşmuş, ama insanların çoğunu tatmin edecek bir çözümü şu ana dek kimse önermemiş-

tir. Belki de bu gerçekten zorlu –sözgelimi gök mekaniğiyle aynı ayarda– bir sorundur ve bizim Newton'umuz özgür iradenin *Principia*'sını henüz oluşturamamıştır. Belki de, ki bu daha da üzücü olacak, sorunun çözümü yoktur. Tanrı'nın varlığı sorunu gibi, özgür irade/belirlenimcilik paradoksu da çözümsüz bir sorun olabilir. Beyinlerimizin sorunu kavrayabilecek kadar gelişmiş olduğu, ama henüz çözecek denli ilerleyemediği "gizemci" bir gizemdir belki de bu.[12]

Teolojideki fideist (imancı) konumuna çok yakın bir konumdur bu; William James, Charles Peirce ve Miguel de Unamuno gibi pragmatist felsefeciler, kanıtlar şu ya da bu yönde yetersiz kaldığında ve bir seçim yapmanız gerektiğinde, insan varlığı açısından son derece önemli konularda inanca dayanarak adım atmanın kabul edilebilir olduğunu savunurlar. Yani, seçeneklerden hangisinin doğru olduğu konusunda belirsizlik hâlâ çok yüksek olsa bile, şu ya da bu yönde bir seçim yapmanız gerekir. Dostum ve kuşkucu çalışma arkadaşım Martin Gardner fideisttir; hem Tanrı hem de özgür irade/belirlenimcilik sorunlarında bu yaklaşımı benimser. Tanrı'yı ve özgür iradeyi seçmesinin nedeni, bu yöndeki kanıtların daha güçlü olması değil, bunların önemli konular olması, kanıtların yetersiz kalması, Tanrı'ya ve özgür iradeye inanmanın işine gelmesidir. Gardner, özgür irade sorunu konusunda, "çözülemez, çünkü soruyu nasıl ifade edeceğimizi tam olarak bilemiyoruz," der.[13] 'Özgür irade var mıdır?' sorusu, 'Neden hiçlik yerine bir şeyler var?' ya da 'Zaman nedir?' diye sormaya benzer. Gardner, özgür irade lehindeki tüm savları inceledikten sonra şu sonuca varır: "Bağlantılı olduğu zaman gibi, özgür iradeyi de anlaşılması mümkün olmayan bir gizem olarak bırakmak –hatta ben başka türlü yapamayacağımıza inanıyorum– en iyisidir. Nasıl işlediğini sormayın, çünkü yeryüzünde kimse bunu yanıtlayamaz."[14]

Sorun çözümsüzse ve bu nedenle özgür iradenin ya da belirlenimciliğim seçilmesi kabul edilebilirse, ikisini birden benimseyemez miyiz? Özgür iradenin belirlenimci bir evrenden türetilebileceği inancına *uyumculuk* (*compatibilism*) deniyor ve pek çok kişi bu inancı paylaşıyor; bu kişilerden biri olan felsefeci ve nörobiyolog

Owen Flanagan, özgür irade/belirlenimcilik sorununun "yanlış konumlandırıldığını" savunuyor ve "bizimki nedensel bir evren" olsa bile diyor, "...belirlenimci olan ve olmayan nedenselliğin tam aralığını –evrende her ikisinden de biraz bulunduğu düşünülürse– henüz kimse bilmiyor." Flanagan'ın çözümü en azından yaratıcı: "Önerim şu: Konuyu değiştirin. Özgür irade ve belirlenimcilikten bahsetmeyi bırakıp "mütalaa", "seçim", "akıl yürütme", "eylemsellik" ve "mesuliyet" gibi kavramlardan nasıl anlam çıkarabileceğimizden söz edin."[15]

Bu tür uyumcu çözümler aslında yarı-çözümler, ya da daha olumlu bakarsak pragmatik çözümlerdir. Yani, pragmatik ifadeyle, işe yarıyorlarsa doğrudurlar. Bu anlamda, benim işime yarayan bir çözüm sunuyorum; belki sizin de işinize yarar: *özgür irade yararlı bir kurmacadır*. Belirlenmiş bir evrende yaşadığımızı bilsem de, özgür iradem varmış "gibi" hissediyorum. Bu kurmaca o kadar yararlı ki, sanki benim özgür iradem var ama sizin yokmuş gibi davranıyorum. Siz de aynısını yapıyorsunuz. Bu çözümsüz bir sorun olabileceğine göre, neden özgür irademiz varmış gibi davranıp, bununla birlikte gelen duygusal tatmini ve toplumsal yararları elde etmeyelim?

Çözülmezlik ve uyumculuk, en iyi olasılıkla sözde-çözümlerdir ve çoğunlukla kimseyi tatmin etmezler. Bu muammayı çözmemize bilim yardımcı olabilir mi? Belirlenimcilikten özgür irade türetme amaçlı, bilime dayalı altı girişimle bitireceğim bu bölümü: kuantum belirlenmezliğinin belirsizlik ilkesi, bulanık mantık, sinirbilim, genetik, evrim kuramı, kaos ve karmaşıklık kuramı.

Özgür İrade ve Belirlenmezcilik

Bu sorunun bir çözümü, kuantum mekaniği denilen fizik alanının bir türevi olan, kuantum belirlenmezliğine başvurmaktır. Kuantum mekaniğinin öncülerinden biri olan Alman fizikçi Werner Heisenberg, bir atomun çekirdeği etrafında hareket eden bir elektronun aynı anda hem hızını hem de konumunu belirlemenin mümkün olmadığını keşfetti. Elektronun yerini belirlerseniz, hızını bilemezsiniz. Hızını

belirlerseniz, konumunu bilemezsiniz. Bu durum, Heisenberg belirsizlik ilkesi olarak bilinir. Ayrıca, bir atomu gözlemlediğinizde "dalga işlevi çöker" (kuantum mekanikçilerinin yaptığı matematiksel bir niteleme), böylece bulunduğu konum gerçeklik kazanır. Yani, atom gözlemlenene dek bir belirsizlik hali içindedir. Gözlemlendiğinde, dalga işlevi çöker ve atomun durumu belirginleşir. Son olarak, atomlar bozunduklarında –örneğin, potasyum atomlarının argon atomlarına bozunmasında olduğu gibi (o kadar öngörülebilir bir süreçtir ki bu, yerküre tarihindeki jeolojik olayların tarihlendirilmesinde atom saati işlevi görür)– tam olarak hangi atomun bozunacağını bilmenin mümkün olmaması bir belirsizlik daha yaratır. Bozunma süreci kelimenin tam anlamıyla nedensizdir ve öngörülemez. Gerçekten belirlenimsizdir.

Kimi felsefeci ve bilimciler bu olguya dayanarak, kuantum mekaniğiyle ilişkilendirilen bu rasgele ve belirlenmesi mümkün olmayan atom olaylarının beyinde rasgele sinir hücresi ateşlemelerini tetikleyerek, belirsiz zihin hallerine yol açabileceklerini savunurlar. Onlara göre, özgür irade belki de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Önde gelen kuantum mekanikçilerinden biri olan Nobel ödüllü Murray Gell-Mann, bu savı eleştirerek kuantum zırvası adını takmıştır.[16] Günlük olayların (örneğin insan düşünceleri) gerçekleştiği makro düzeyde, kuantum etkileri birbirini iptal eder. Retorik olarak, belirsizlik ilkesiyle benzerlik kurarak şu soruyu sorabiliriz: Mars'ın yörüngesinin, bir elektronun yörüngesi gibi, birisi gözlemleyene dek güneş etrafında rasgele dağılmış olması ve bu gözlem noktasında dalga işlevinin çöküp gezegenin bir noktada belirmesi gerçekten mümkün müdür? Değildir elbette, tıpkı gözlemlenene dek ayın var olmayı durduracağını düşünemeyeceğimiz gibi (bir zamanlar gerçekten ayın gözlemlenene dek var olmadığı öne sürülmüştü). Geniş ölçeklerde kuantum etkileri ortadan kalkar.

Yine de kuantum belirsizliklerinin rasgele sinir hücresi ateşlemelerine yol açtığı kanıtlanabilse bile, bu durum özgür iradeyi yaratmaz; yalnızca bir belirlenimci nedensel etmen daha ekler, rasgele olmayan değil de rasgele bir etmen. Bu son nokta, felsefeci Daniel Dennett'in, *Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting*

[Hareket Alanı: İstemeye Değer Özgür İrade Çeşitleri] adlı kitabında gayet iyi açıklanmıştır; çok fazla özgür irade olduğunda –insanlar tüm belirleyici ya da etkileyici güçlerden tamamen bağımsız olduklarında– ahlaka aykırı davranışların değiştirilmesi için fırsat bulunamayacağını da savunur Dennet.[17] Ahlaki eylemlerinde gerçekten özgür olan kişiler, özgürce seçtikleri hareketlerini kısıtlama amaçlı tüm çabalara nanik yapabilirler. Bunun sonucuysa toplumsal kaos olur. Belirlenimcilikle özgür irade arasında uygun bir denge kurmamız gerekir ve belirlenmezcilik, özgürlük demek değildir.

Özgür İrade, Bulanık Mantık ve Hinckley'in Suçluluğu

Bir suçla ilgili ahlaki (ve dolayısıyla hukuki) sorumluluğu saptamak amacıyla evrensel olarak kabul gören bir kıstaslar dizisi oluşturmanın, bilimle hukuk arasındaki derin ve temel bir fark nedeniyle mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Sanığın akli dengesinin yerinde olup olmamasına dayalı olarak suçlu ya da suçsuz hükmünün verilmesi için hukukta kesin kategorilere ihtiyaç vardır. Kötülük sorununda bizi sıkıntıya sokan Platon tarzı düşünüşle burada da karşılaşırız. İyilik ve kötülük gibi, "aklı başında" ve "deli" de somutlaştırılmış şeyler, değişmeyen varlıkları sınıflandırma amaçlı tipolojilerdir. Bilim bu tür kategoriler arasında birçok ton olduğunu kabul ettiği için bize bir çözüm sunar ve böylece bulanık mantık çözümünün, kötülük sorununun çözümünde de gördüğümüz gibi, bir kez daha yararlı bir yol olduğunu anlarız. John Hinckley'in akli dengesi yerinde miydi, değil miydi diye sormak, Aristoteles'in *A ya da A değil* şeklindeki ikili mantığıdır. Bunun yerine Hinckley'in akli dengesinin ya da dengesizliğinin niceliksel düzeyini araştıralım. Hinckley'in geçmişine baktığımızda, akli dengeden dengesizliğe kayışın bulanık olduğunu görürüz; diyelim ki çocukluğunda 0,9 dengeli ve 0,1 dengesizdi, yeniyetmelik yıllarında 0,8 dengeli ve 0,2 dengesizdi, üniversitenin ilk iki yılında 0,7 dengeli ve 0,3 dengesizdi, Hollywood'da geçirdiği yıl 0,6 dengeli ve 0,4 dengesizdi, amaçsızca sürüklendiği ertesi yıl 0,5 dengeli ve 0,5 dengesizdi, Yale'de Foster'ı takip ettiği sıralar-

Şekil 18. John Hinckley'in Bulanık Gerilemesi

Bulanık mantık analizi, ikili bir seçenek içinde John Hinckley'in akli dengesinin yerinde olup olmadığını sormak yerine, ruh halini akli dengeyle dengesizlik arasında grinin tonları olarak değerlendirmemizi ve zamanla nasıl değiştiğini görmemizi sağlar. Bu üç fotoğrafta yüzündeki değişimler görülebilir. (Associated Press'in izniyle)

da 0,4 dengeli ve 0,6 dengesizdi, Carter'a suikast düzenlemeyi ya da kendini öldürmeyi düşündüğü sırada 0,3 dengeli ve 0,7 dengesizdi, Reagan'a suikast düzenlemeyi planladığında 0,2 dengeli ve 0,8 dengesizdi, Foster'a son mektubunu yazıp elinde tabancasıyla ahlak duygusunu tümüyle yitirmiş halde Hilton Oteli'ne giderken de 0,1 dengeli ve 0,9 dengesizdi. John Hinckley'in şekil 18'deki üç fotoğrafı, zaman içinde aklıyla birlikte ahlaki muhakeme gücündeki yavaş ve aşamalı (ve bulanık) gerilemeyi gösteriyor.

A ve A değil. Akli dengesi yerinde ve akli dengesi yerinde değil. Bu tür psikolojik durumlar zamanla değişebilir ve bağlama bağlıdır. Hinckley'in Foster'a karşı uzun süreli saplantısı bir tür akli dengesizliğe dönüşmüştü, ama Reagan suikastı için aynı durum geçerli değildi. Ne yaptığını gayet iyi biliyordu. Dikkatle planlamıştı ve bunun ahlaki açıdan yanlış olduğunun farkındaydı, çünkü halk arasında ve medyada çok büyük bir ilgi uyandıracağını biliyordu. Suikast girişiminin tek amacı Foster'ın dikkatini çekmekti; bu konuda neler söylediğini hatırlayalım: "İşe de yaradı. Yani, orada elde edeceğim her şeyi elde ettim. Bunu Jodie için yaptım." Hinckley'in Foster'a karşı saplantısı akli dengesizlik miydi? Reagan'ı vurduğunda akli dengesi bozuk muydu? Bilimsel açıdan bakıldığında, bunlar birbirinden ayrı sorulardır. Hinckley'in saplantısı bir tür deliliğe dönüşmüştü. Yine de tetiği çekerken ne yaptığını biliyordu ve bu nedenle Reagan'a karşı işlediği suçtan ötürü onu ahlaki olarak sorumlu tutmamız gerekir. Diğer bir deyişle, Hinckley'in Foster'a karşı saplantısı delilik nedeniyle suçsuz hükmüne yol açar ve akıl sağlığı uzmanları tarafından tedavi edilmesi doğru bir tepkidir. Reagan'a karşı suikast girişimi ise kesin bir suçlu hükmüne yol açtığından, buna uygun olarak güvenliğin azami düzeyde olduğu bir cezaevinde ağır bir cezaya çarptırılması gerekirdi. Hinckley'i 1976'da okulu bırakmaktan 1981'de Hilton Oteli'ne götüren uzun yolda, seyrini değiştirmesine izin verecek kadar çok aşama bulunuyordu. O yılın ilerleyen bölümlerinde *Newsweek* dergisine söylediği gibi, "Yaşamla sanatı birbirinden ayıran çizgi görünmez olabilir. Yeterince hipnotize edici film gördükten ve yeterince büyülü kitap okuduktan sonra, ya zararsız ya da hayli tehlikeli olabilecek bir fantezi yaşamı oluşur." Bunlar belki de Hinckley'in hayatı boyunca söylediği en içgörülü sözlerdir. Fantezi yaşamı değildir sorun. Sonuçta, fantezi yazarlarına fantezilerini ortaya dökmeleri için para ödenir. Önemli olan, bu fantezilerin tehlikeli davranışlara dönüşüp dönüşmediğidir.

Bilimin bulgularını burada bile bulanık mantık analizine uygulayabiliriz. Hinckley'in sergilediği şiddetin ardındaki itici güç, Foster'a duyduğu karşılıksız aşktı. Karşılıksız aşkın hararetinin en tehlikeli tutkulardan biri olabileceğini, aklı ve mantığı ortadan kal-

dırabileceğini biliyoruz. Ama tutkunun dereceleri, kesirli tepkiler ve bulanık tepkiler vardır. Araştırmalar örneğin, yirmi beş yaşına dek tüm kadın ve erkeklerin % 95'inin (ya sevilen ya da seven kişi olarak) en az bir karşılıksız aşk deneyimi yaşadığını gösteriyor.[18] Aşkı karşılıksız kalan çoğu kişi kendini reddedilmiş hisseder, özgüven ve özsaygısı bir süreliğine dibe vurur, ama kısa sürede, tutkulu girişimlerine karşılık veren başka birisini bulur. Çok azı (çoğunlukla erkekler, ama bazen kadınlar da) seçtiği kişinin kalbini kazanmak için bir seferberlik başlatır ve bazen başarılı olur. Çabaları iddialı olsa da, bu kişiler saldırgan değildir. Ama kimisi başarısızlığa uğradığında (ki bunların neredeyse tümü erkektir) ve hedefinin kendisini reddetmesine karşın kovalamayı sürdürdüğünde, aleyhinde takip ve taciz davaları açılması sonucu mahkûm edilir. Bu da sonraki çabaların neredeyse tümüne son verir. Neredeyse tümüne. Foster'ın ilgisizliğine karşı Hinckley'in tepkisi ise bulanıklık ölçeğinin aşırı ucundaydı. Ama Hinckley yine de ölçek sınırları içerisindedir. İnsan tepkisi değişkenliğinin tam sayısı içinde, onunki hâlâ kesirli bir tepkidir. 0,1 ile 0,9 arası, 0 ya da 1 değildir ve bu nedenle bilimsel yaklaşım, ahlaki suçun sorumluluğunu onaylar. Özgürlük azalmış olsa bile ortadan kalkmamıştır. Dolayısıyla, ahlaki belirlenimcilik paradoksuna getirecek bir çözümümüz var: Bulanık özgürlük.

Özgür İrade ve Sinirbilim

Zihin nasıl işler? Evrim psikologlarına göre zihin, Paleolitik geçmişimizde yüzleri tanıma, dil edinimi, eş seçimi ve aldatmaları saptama gibi belirli sağ kalım sorunlarını çözmek için geliştirilen uzmanlık araçlarıyla donatılmış bir İsviçre Ordu çakısına benzer. Bu modelde beyin, (dille ilgili Broca alanında olduğu gibi) bazıları tek bir yerde bulunan, bazılarıysa beyin kabuğuna dağılmış olan bir modüller yığını, yani sinir hücresi demetleri şeklinde temsil edilir. Büyük modüller küçük modüllerden gelen girdileri koordine eder, küçük modüllerse daha da küçük sinir hücresi demetlerinden gelen sinirsel etkinliği okuyup karşılaştırır. Bu indirgeme tek bir sinir

hücresi düzeyine dek sürer ve bu düzeye gelindiğinde, kimi zaman "büyükanne" sinir hücreleri de denen son derece seçici sinir hücreleri, yalnızca denekler tanıdıkları birini gördüklerinde ateşlenir. Caltech'ten Christof Koch ve Gabriel Kreiman adlı sinirbilimciler, UCLA'dan beyin cerrahı Itzhak Fried'le birlikte, deneğe Bill Clinton'ın fotoğrafı gösterildiğinde ateşlenen tek bir sinir hücresi bile buldular.[19] Monica Lewinsky sinir hücresi de onunla yakından bağlantılı olsa gerek.

Bu modüller zihnin işleyişi konusunda bize ne söylüyor? Öncelikle, dışsal görünen deneyimler aslında içsel olabilir. Örneğin beş yüzyıl önce dünyamızı iblisler istila etmişti; *incubus* ve *succubus*'lar yataklarında uyuyan kurbanlarına işkence ediyorlardı. İki yüzyıl önce dünyamızı ruhlar istila etmişti, hortlaklarla gulyabaniler kurbanlarını gece boyunca taciz ediyorlardı. Geçen yüzyılda dünyamızı uzaylılar sardı; gri ve yeşil renkli yaratıklar insanları yataklarından kaçırıyor, incelemek amacıyla kesip biçmek üzere uzaklara götürüyorlardı. Günümüzdeyse insanlar beden dışı deneyimler yaşıyor, yataklarının üzerinde uçuyor, yatak odalarından, hatta gezegenden dışarı çıkıp uzaya süzülüyorlar. Burada neler oluyor? Bir türlü ele geçmeyen bu yaratıklar ve gizemli olgular dünyamızda mı, yoksa aklımızda mı?[20] Yeni kanıtlar, bunların aslında beynimizin bir ürünü olduğuna işaret ediyor.

Örneğin sinirbilimci Michael Persinger, Kanada'nın Sudbury kentindeki Laurentian Üniversitesi'nde bulunan laboratuarında, deneklerinin şakak loblarını manyetik alan örüntülerine maruz bırakarak bütün bu deneyimleri yaşatabiliyor. Persinger deneğin başına, elektromıknatıs kullanılarak özel olarak yapılmış bir motosiklet kaskı takıyor. Denek gözleri kapalı olarak, ses geçirmez bir odadaki rahat bir koltukta oturuyor. Elektromıknatısların yarattığı elektriksel faaliyet, beynin şakak loblarında "mikro-nöbetler" başlatan bir manyetik alan yaratıyor, bu ise en iyi deyimle "ruhani" ve "doğaüstü" olarak tanımlanabilecek deneyimler üretiyor; odada bir varlığın hissedilmesi, beden dışı deneyim, vücut bölümlerinde tuhaf çarpılmalar, hatta dini duygular gibi. Persinger bu deneyimleri "şakak lobunda geçici akımlar", yani şakak lobundaki sinir hücresi ateşleme

modellerinde artış ve istikrarsızlıklar olarak nitelendiriyor. Son on yılda 600'den fazla deneği incelemiş olan Persinger, zihin dışında yaşandığı bildirilen psikolojik hallerin nedeninin bu tür geçici olaylar olabileceğini düşünüyor. Bu olayların, (bir kaza ya da travmatik bir ameliyatın neden olduğu) ölüme yaklaşma deneyiminin yarattığı stres, yükseklik, oruç, ani oksijen azalması, kan şekeri düzeylerinde önemli değişimler ve başka stresli olaylar sonucunda tetiklenebileceğini söylüyor.[21] Persinger'ın deneylerinden birine denek olarak ben de katıldım ve hafif bir beden dışı deneyim yaşadım.

2002'de İsveçli sinirbilimci Olaf Blanke ve çalışma arkadaşları da, ağır sara nöbetleri geçiren kırk üç yaşında bir kadının şakak lobundaki sağ angüler girusu elektrikle uyararak beden dışı deneyimler yaşatabildiklerini keşfettiler. Başlangıçtaki hafif uyarımlarda kadın "yatağa gömülme" ya da "yüksekten düşme" hissi yaşadığını bildirdi. Daha yoğun uyarımlarda, "kendimi yukarıdan yatakta yatarken görüyorum, ama yalnızca bacaklarımı ve alt gövdemi görüyorum," dedi. Bir başka uyarım "anlık bir 'hafiflik', yatağın iki metre kadar yukarısında, tavana yakın bir yerde 'süzülme' duygusu" yaratmıştı.[22]

Konuyla ilgili başka bir çalışmada, Andrew Newberg ve Eugene D'Aquili adlı araştırmacılar, Budist keşişlerin meditasyon yaptıkları ve Fransisken rahibelerin dua ettikleri sırada beyinlerinde yapılan taramaların, arka üst parietal lobda çarpıcı derecede bir düşük faaliyeti işaret ettiğini keşfettiler; yazarların yönelim ilişkilendirme alanı (YİA) adını taktıkları, bedeni fiziksel uzamda yönlendiren bir bölgedir burası (bu alanları hasar görmüş kişiler evde yönlerini bulmakta zorlanırlar). YİA sorunsuz çalıştığında, benlikle benlik dışı arasında kesin bir ayrım vardır. YİA uyku halinde olduğunda –örneğin derin bir meditasyon sırasında ya da dua ederken– bu ayrım ortadan kalkar ve gerçeklikle fantezi, kendini bedenin içinde ya da dışında hissetme arasındaki çizgiler bulanıklaşır. Evrenle birlik hissi yaşayan keşişlerin, Tanrı'nın varlığını hisseden rahibelerin ya da uzaylılar tarafından kaçırılarak yataklarından süzülüp ana gemiye gidenlerin yaşadıkları şey de budur belki.[23]

Normal deneyimimiz beyne dışarıdan gelen uyaranlara dayalı olduğundan, beynin bir bölümü bu yanılsamaları anormal bir şekilde ürettiğinde, beynin bir başka bölümü bunları dışsal olaylar olarak yorumlar. Bu yüzden, anormalin normalötesi olduğu sanılır. Bu araştırmalar, zihinle ruhun beyinle bedenden ayrı olmadığını gösteriyor. Aslında tüm deneyimler beyne dayalıdır. Ayrıca, özgür irade ve beyin konusundaki tartışmamızla daha yakından ilgili olarak, sinirbilim alanında son zamanlarda yapılan araştırmalardan her beynin benzersiz genetik, çevresel ve tarihsel şartlara göre donandığını ve yaşam boyunca yeniden donanmayı sürdürdüğünü biliyoruz. Örneğin evrim psikologları Peggy La Cerra ve Roger Bingham, *The Origin of Minds* [Zihinlerin Kökeni] adlı kitaplarında, atalarımızdan aldığımız mirasın bir dizi sabit bilişsel araç değil de, esnek beyin dokusunu kullanarak onu yeni deneyimlerle değiştiren canlı bir "beyin/zihin inşa sistemi" olduğunu savunuyorlar. İsviçre Ordu çakısı, yeni ortamları kesmek için yeni bıçak uçları tasarlayabiliyor anlaşılan.[24] Nasıl yapıyor bunu?

Zihin, her biri binlerce başka sinir hücresine bağlı olan ve hep birlikte trilyonlarca potansiyel sinir hücresi hali yaratan milyarlarca ayrı sinir hücresinin sürekli gelişen sahnesidir. Birey büyüyüp yetişkinliğe geçtikçe, bu bağlantılar da bireysel yaşam deneyimlerine göre büyüyüp gelişir. Evrensel bir sinir mimarisi yaratmış olan ortak bir evrimsel soydan gelmemize karşın, hiçbir yaşam yolu diğerleriyle aynı olmadığı ve her bir beyinde sinir hücresi bağlantılarının trilyonlarca olası permutasyonu bulunduğu için, sonuçta her insan zihni benzersizdir. Tam anlamıyla altı milyar farklı zihin vardır. Bu sinir sistemleri, La Cerra'yla Bingham'ın uyarlanabilir temsil ağı (UTA) dedikleri, "yaşamınızın süregelen filminde kısa bir sahneyi anılaştıran, fiziksel ve duygusal durumunuzu, içinde bulunduğunuz ortamı, ürettiğiniz davranış ya da düşünceyi ve sorun çözücü sonucu birbirine bağlayan sinir hücrelerinin oluşturduğu bir ağ"dır. Tarif ettikleri şey, otokatalitik (kendi kendini üreten) bir geribildirim döngüsüdür. Yeni deneyimler sinir hücrelerini yeni sinaptik bağlantılar kurmaya yönlendirir. Bu yeni bağlantılar her bir zihinde kendine özgüdür, zihin de çevreye kendine özgü bir şekilde tepki vererek, tep-

kilerden oluşan bir davranış repertuarı üretir. UTA, organizmaların sürekli değişen bir ortamda hayatta kalmalarına yardım edecek bir uyarlanma olarak gelişmiştir. Hiçbir beyin modülü UTA'nın yaptığı şeyi yapamaz, çünkü modüller özgül sorunları, UTA ise çok çeşitli sorunları, hatta daha önce hiç karşılaşılmamış olanları da çözmek için gelişmiştir.

Gerçek dünyada yapılan seçimler söz konusu olduğunda bütün bunlar ne anlama geliyor? La Cerra ve Bingham, uyarlanabilir tepki sonuçları açısından klinik depresyonu yeniden yorumluyorlar. Depresyon semptomları –huzursuzluk, uyku ve yeme bozuklukları, yoğunlaşamama ve motivasyon kaybı– hastalık işaretleri değildir; daha çok, sizi yaşamınızda farklı bir şey yapmaya yönelten uyarlanma tepkileridir. "Davranış enerji açısından son derece maliyetli olduğundan, bu durumdaki bir kişinin yapabileceği en iyi şey, yapmakta olduğu şeyi bırakmak, yaşamını yeniden şekillendirmek ve gelecek için daha uygun bir yol çizmeye çalışmaktır." Bu zekâ sistemi neden gelişmiş olabilir? "Bir başka birey ya da grup tarafından sömürülen atalarımızdan birisi olsaydınız, tam bir davranış kesintisinin meydana gelmesi, adaletsiz toplumsal ilişkinin yeniden düzenlenmesini zorunlu hale getirebilirdi." Günümüz dünyasında bile depresyon "uyandırma çağrısı işlevi görerek, insanları sonu olmayan işlerden ya da ilişkilerden vazgeçmeye yöneltiyor."[25]

Bütün bu sinirbilim bilgileri bize özgür irade ve belirlenimcilik konusunda ne söylüyor? Biliş psikoloğu Steven Pinker, beynin seçim yapıyormuş gibi "hissedecek" şekilde donanmış olduğunu, bu nedenle beynimizin bize söylediklerini dinlememiz gerektiğini savunuyor. "Beyin nasıl işlerse işlesin, seçme deneyimi bir kurmaca değildir," diye açıklıyor. "Gerçek bir sinirsel süreçtir ve öngörülebilir sonuçlarına göre davranışı seçme işlevini taşır." Yani, evrim tarihimizde hayatta kalma ve üreme açısından gerçek sonuçları olan davranışlara giden seçimleri yapmak, özgür irade yanılsamasını üreten beyin mekanizmalarının gelişmesine yol açmıştır. "Sürecin dışına çıkamazsınız ya da siz olmadan sürmesini sağlayamazsınız, çünkü süreç sizsiniz." Pinker'ın vardığı sonuca göre, "belirlenimciliğin en katı biçimi gerçekse eğer, bu konuda hiçbir şey yapamazdı-

nız zaten, çünkü belirlenimcilik konusundaki kaygınız ve bununla nasıl başa çıkacağınız da önceden belirlenmiş olurdu."[26] Yani, bizimki gibi kıvrımlı ve karmaşık beyinlerle ve bu kadar çok seçeneğin bulunduğu bir dünyada yaşamamız nedeniyle beyinlerimiz, kendimizi özgür hissetmemizi sağlayan –ister gerçekten özgür olsun, ister gerçekten belirlenmiş– bir seçim yapma modülü geliştirmiştir.

Özgür İrade ve Genetik

1985'te, 3.000 millik aralıksız kıta aşırı Amerika Yarışı'nda Arkansas'ın ıssız bir kır otoyolunda bisikletimi sürerken, ABC televizyonunun yorumcularından Diana Nyad, yarışın liderinin bu kadar arkasında kalmanın nasıl bir his olduğunu sordu. Kazanmayı istesem de idman, beslenme, ekipman ve hazırlık açısından yapabileceğim her şeyi yaptığımı ve performansımı geliştirmek için yapabileceğim tek şeyin daha iyi ebeveynler seçmek olduğunu söyledim. Bu yorum aylar sonra *Wide World of Sports*'ta yayınlandığında, annemle babamı aradım ve yalnızca genetiğin atletizmde önemli bir rol oynadığını kastettiğime onları ikna ettim. Ünlü spor fizyoloğu Per-Olof Astrand'ın bir spor sempozyumundaki konuşmasından almıştım bu yorumu: "Olimpiyatlarda altın madalya kazanmak isteyenlerin ebeveynlerini dikkatle seçmeleri gerektiğine inanıyorum."[27]

Evrim açısından bakarsak, ebeveynlerimiz bizim için büyük bir dikkatle –doğal seçilim tarafından– seçilmiştir. Ama bizler ebeveynlerimizin yetiştirme tarzının, aile dinamiğinin, akranlarımızın, topluluk değerlerinin, öğretmenlerin ve eğitimin, vaizlerin ve dinin, kültürün ve siyasetin ve daha başka pek çok şeyin de ürünüyüz. Yaşamlarımızın bir bölümünü genetiğe, geriye kalanınıysa çevreye bağlama biliminin uzun ve tartışmalı bir tarihi vardır. Genlerle "mem"lerin, evrim tarihiyle kültür tarihinin etkileşimine baktığımda, boşuna bir çaba gibi geliyor bu süreç bana. Bu tür ikili düşünüş, özellikle de insan genomunun haritasının tamamlanmasından bu yana, "matematik geni", "risk alma geni", "gelişigüzel seks geni"

"tecavüz geni" ya da "sigara geni" gibi aşırı basitleştirilmiş iddialar yaratmıştır.[28]

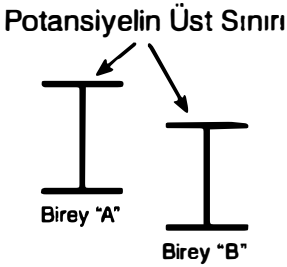
Öykü çok daha karmaşıktır aslında ve genetik belirlenimcilik iddiaları büyük oranda abartılıdır. On birinci kromozomun kısa kolu üzerinde yer alan D_4DR adlı geni örnek alalım. D_4DR dopamin alıcılarını kodlar; sinir hücreleri tarafından salgılanan bir sinirsel aktarıcı olan dopamin, kimyasal yapısına duyarlı başka sinir hücreleri tarafından alındığında, beyinde organizmayı faal olmaya yönelten dopamin yolları oluşturur (dopamin eksikliği durumundaysa organizma faal olmayacaktır). Örneğin dopamin yokluğu, hastaları (ya da fareleri) tam bir katatoni haline sürükler. Yüksek dopamin düzeyleriyse insanları şizofren yapar, fareleri de çılgına çevirir. Farelerin zevk merkezlerini uyarmak için yorgunluktan düşene dek bir çubuğa bastıkları ünlü deneyin temeli dopamin uyarımıdır. Bu, sigara tiryakiliği ve eşcinsellik genlerini ararken heyecan düşkünü kişilik genini (ya da daha doğrusu, gen kompleksini) keşfeden genetikçi Dean Hamer'ın etkileyici çalışmasıydı. D_4DR gen dizisinin on birinci kromozomda tekrarlandığı ve çoğumuzda dört ila yedi kopyası bulunurken, kimi insanlarda iki ila üç, kimilerindeyse sekiz, dokuz, on ya da on bir kopyası olduğu anlaşılıyor. D_4DR dizisinin tekrarlanan kopyalarının daha fazla olması, dopamin düzeyinin daha düşük olması demektir; bu ise yapay olarak daha fazla dopamin üretilmesini sağlayan daha fazla yenilikçi davranış anlamına gelir (binalardan ya da uçaklardan atlamak bu işlevi görür). Hamer, yenilik ve heyecan arzularını ölçen bir ankette yüksek puan alan 124 kişinin ("bungee jumping" ve paraşütle atlayış yapanlar bu testlerde tavana vuruyorlar) DNA'larına –özellikle de on birinci kromozoma– baktı. Binalardan ya da uçaklardan atlamayı seven kişilerde D_4DR dizisinin tekrarlanan kopyalarının, örgü örmeyi ve çimlerin büyümesini seyretmeyi tercih edenlere kıyasla daha fazla olduğunu gördü.

Hamer'ın araştırması medyada yer bulduğunda, manşetlerde bilim adamlarının yenilik arama genini buldukları ilan edildi; tüm kişilik özelliklerimizin belki de tek bir kromozom kolundaki tek bir noktada genetik olarak kodlandığı ima ediliyordu böylece. Keşke durum bu kadar basit olsaydı – Yosemite Ulusal Parkı'ndaki Half

Dome'un tepesinden atlamayı canınız her çektiğinde bir dopamin tableti alır ve işaretli yürüyüş patikasından çıkmazdınız. Ama madalyonun ikinci bir yüzü de var. Asıl araştırmayı okuduğunuzda, Hamer'ın yenilik arama davranışının ancak % 4'ünü D_4DR dizileriyle açıklama iddiasında bulunduğu anlaşılıyor. Yani, insanlar yenilik arama davranışları açısından % 100 oranında bir farklılık gösteriyorlarsa –bir uçta katatonikler, diğer uçtaysa birbirlerinin peşi sıra saatte 80 kilometreyle tepelerden aşağı inen kaykaycılar– bu farklılığın yalnızca % 4'ü D_4DR'yle açıklanabilir. Hepsi bu! Genetikçi Matt Ridley'in bu araştırma hakkındaki incelemesinde yazdığı gibi:

> Genetiğin davranış üzerindeki etkilerinden bahsetmenin ne kadar güvenli olduğunu görüyor musunuz artık? 500 gen arasında tek bir "kişilik geni"ne kapılmanın ne kadar gülünç olduğunu? Geleceğin yeni cesur dünyasında bile bir kadının, kişilik genlerinden biri uygun olmadığı için bir cenini kürtajla aldırabileceğini –ve bir sonraki gebelikte istemediği türden iki ya da üç başka geni olacak bir cenin üretme riskini göze alabileceğini– düşünmenin ne kadar saçma olduğunu? Böyle bir şeyi yapacak gücümüz olsa bile, belirli genetik kişilikler lehinde öjenik seçilim uygulamasının ne kadar boşuna olacağını görüyor musunuz artık? 500 genin her birini tek tek kontrol etmeniz ve her seferinde, geni "yanlış" olanları reddetmeye karar vermeniz gerekecek. İşin başında bir milyon adayınız olsa bile, sonunda elinizde hiç kimse kalmayacak. Hepimiz mutantız. Özel tasarım bebeklerine karşı en iyi savunma yolu, daha fazla gen bulmak ve insanları aşırı bilgiye boğmaktır.[29]

Doğa çevreyle öylesine iç içe geçmiştir ki, kişilik ya da zekâ, veya –bu kitabın amacına daha uygun olarak– ahlak gibi karmaşık insan özelliklerinin, sözgelimi (rasgele iki sayı seçersek) % 40 genetiğe ve % 60 çevreye bağlı olduğunu söylemek, çok önemli bir şeyi gözden kaçırmak demektir: *Yeteneğin kalıtımsal olması, başarının kaçınılmaz olması ya da tersi anlamına gelmez.* Biyolojik potansiyellerimizin doruğuna yükselmemizi sağlayacak optimal çevre şartlarını

Şekil 19. Genetik Potansiyel Aralığı Modeli

İnsan davranışı, karmaşık ve etkileşimli bir geribildirim döngüsü içerisinde hem genetiğe hem de çevreye bağlıdır. Davranışlar hiçbir zaman genetik tarafından mutlak bir anlamda "sabitlenmiş" değildir; genler bir potansiyel davranış aralığını kodlar, daha sonra çevre bu davranışları etkiler. Genetik eğilim gösterilen davranışlar, çevre tarafından aralığın alt ucunda, üst ucunda ya da ikisinin arasında ifade edilecek şekilde etkilenmiş olabilir. Bireyler belli bir potansiyel aralığına girecek şekilde belirlenmiş olabilirler, ama sonuçta o aralığın neresinde bulunacakları, çevresel belirleyiciler kadar kendi kendini belirlemeye, yani özgür iradeye de bağlıdır.

seçmekte özgürüz. Bu anlamda, her türlü başarı gibi atletik başarı da yalnızca başkalarının performansına göre değil, aynı zamanda kendi yeteneğimizin tavanına göre de ölçülebilir. Başarmak, yapabileceğinin en iyisini yapmış olmak demektir. Kazanmak, yalnızca ipi birinci olarak göğüslemek değil, aynı zamanda bitiş çizgisini kendi sınırları içerisinde mümkün olan en kısa sürede geçmektir. Kişisel potansiyelimizin üst sınırına ulaşmaya ne kadar yaklaşırsak, şekil 19'daki Genetik Potansiyel Aralığı modelinde gösterildiği gibi, başarı o kadar büyük olacaktır. Birey A'nın mutlak yetenek potansiyeli birey B'ninden daha yüksek olabilir, ama bu durum göreli başarıyı garanti etmez. "B" potansiyelinin en üst sınırına göre hazırlanır, "A" ise bu sınırın altında kalırsa, kalıtımsal yeteneğin bir anlamı olmaz. Ebeveynlerimizi seçmek konusunda yapabileceğimiz fazla bir şey yoktur, ama çevresel şartlarımızı potansiyel aralığımızın tepesine ulaşmamızı sağlayacak şekilde seçebiliriz.

Dennett'e göre, özgür irade belirlenimci dünyamızdan, seçebileceğimiz pek çok yolun sonuçlarını değerlendirmemizi sağlayan büyük bir beyin kabuğu geliştirmiş olmamızdan, bizim (ve başkalarının) bu seçimleri yaptığımızın farkında olup, kendimizi ve onları mesul tutmamızdan kaynaklanır.[30]

Dennett, *Elbow Room*'daki savlarını *Freedom Evolves*'da daha da genişleterek, özgür iradeyle ilgili çıkarımına evrimsel bir unsur ekler. Dennett'in tezi şöyle özetlenebilir: (1) insanlar ruhları olmayan ama özgür iradeleri olan evrilmiş hayvanlardır; (2) özgür iradeye sahip tek türüz çünkü bir "benliğimiz", bir öz-bilinç duygumuz var, hatta başkalarının öz-bilinçli olduğunun da farkındayız, çünkü (3) bilinçli ve öz-bilinçli olduğumuz gerçeğini iletmemizi sağlayan sembolik dilimiz var; (4) son derece karmaşık bir sinir şebekesine ve çok dereceli davranış özgürlüğüne sahibiz (örneğin denizanasında tıpkı balon gibi tek bir özgürlük derecesi bulunur: yukarı ve aşağı; bizdeyse daha pek çok derece vardır); (5) diğer benlikler hakkında bir zihin kuramımız var ve bu diğer benlikler de (6) sosyal bir türün üyeleri olarak doğru ya da yanlış seçimler yapma konusunda ahlaki duyarlıklar ya da duygular geliştirmiş olmaları açısından ahlaklı hayvanlardır ve sembolik dil sayesinde, yapmamız gereken şeyler konusunda birbirimizle tartışıp çözüme varmak için gerekli temsil gücüne sahibiz; dolayısıyla (7) özgür irade belirlenimci dünyamızdan, seçebileceğimiz pek çok yolun sonuçlarını değerlendirebiliyor olmamızdan, bizim (ve başkalarının) bu seçimleri yaptığımızın farkında olup, kendimizi ve onları mesul tutmamızdan kaynaklanır.

Dennett'in evrim kuramında özgür irade, kendimizin ve başkalarının beyinlerinde neler olup bittiğini izlemek için beynimizin geliştirdiği bir uyarlanma metaforu olan "benlik"in içindedir. Peki ama benlik neredediir? Bunun açık bir yanıtı yok, ama nerede olursa olsun, tek bir yerde değildir. Beynin farklı bölümlerinin izlendiği tepki zamanı deneyleri, "Kendi Kendine Yeten Bir Sen" olmadığına işaret ediyor. Bunun yerine, "Kartezyen Tiyatro'da hayali "homunculus" tarafından yapılan tüm işler, parçalarına ayrılıp beynin

içindeki uzam ve zamana dağıtılmış olmalıdır."[31] Başka hiçbir türde bulunmayan işlevsel bir karar verme gücü "katmanı"na sahibiz (bu bir beyin katmanı değil de, Dennett'ın deyişiyle "beyin anatomisinin mikro-ayrıntılarında" bulunan "sanal bir katman"dır. Örneğin "bir erkek babun yakınlarındaki bir dişiden kendisini tımar etmesini 'isteyebilir', ama bu isteğe uymanın, özellikle de erkek sürünün alfa erkeği değilse yaratacağı olası ciddi sonuçları tartışamazlar. Biz insanlar bizden istenen şeyleri yapabilmenin yanı sıra, ne yaptığımız ve neden yaptığımız konusundaki sorulara yanıt da verebiliriz. Bizi öteki türlerden ayıran iradeli eylemler kategorisini yaratan, kendimize de yöneltebileceğimiz bu tür sorulardır.

Bu evrimden bağımsızlık savı, eski bir soruna yeni bir bakış açısı getiriyor. Ama doğru mu acaba? Benim kuşkularım var. Dennett'in listesindeki maddelerden ilk altısını ve belirlenmezcilik savını tümüyle yıktığını kabul etmekle birlikte, özgür iradenin sonuçta belirlenimcilikten tutarlı ve mantıklı bir şekilde türetilebileceğine ikna olmuş değilim. Bunlar birbiriyle uyuşmayan terimlerdir. Elimizde kalan şey cehaletten, yaşamlarımızdaki tüm belirleyici nedenlerin bilinmemesinden kaynaklanan bir özgür iradedir; fiilen özgür olmamızın nedeni, seçim yaparken tüm nedensel değişkenleri bilememizdir. Bu özgür irade kuramı, kaos ve karmaşıklık kuramına dayalıdır.

Özgür İrade ile Kaos ve Karmaşıklık Kuramı

Özgür iradeye ulaşmanın bir yolu daha var ve bu yol, insani ve toplumsal sistemlerin karmaşık dünyasından geçiyor. Belirlenimciliğin nedensel-ağ kuramı, diğer fiziksel ya da biyolojik olgular gibi insan davraşınının da nedenlerinin bulunduğu, ama sistemdeki unsurların sayısı ve etkileşimlerinin karmaşıklığı nedeniyle anlaşılmasının ve öngörülmesinin daha zor olduğu anlamına gelir. İnsan davranışının belirleyicileri olarak incelemeyi seçtiğimiz hiçbir neden ya da nedenler kümesi eksiksiz olamayacağından, insan özgürlüğü açısından bunlar belirleyici değil, koşullandırıcı nedenler olarak görülebi-

lir. Yani, düşünce ve davranışlarımız çok sayıda –genetik, çevresel ve tarihsel– neden tarafından şekillendirilmektedir. Her bireysel gen kümesi (tek yumurta ikizleri haricinde) eşsiz, her çevresel ortam benzersiz ve bireysel yaşamlarımızda izlediğimiz her tarihsel yol kendine özgüdür. Her birimiz eşsiz ve türümüzün diğer altı milyar üyesinden farklıyız. Ve bu şartlar öylesine karmaşık ve iç içe geçmiş ki, kimsenin kendisi ya da başkalarıyla ilgili tüm nedensel değişkenleri bilmesi mümkün değil. İnsan özgürlüğünün kaynağı, nedenler konusundaki bu cehalettir.

Bu çözümü, geliştirmiş olduğum *rastlantısal-gereklilik modeli* adlı bir modelden türettim.[33] Bu modelin başlıca işlevi, tarih bilimleri için bir araç oluşturmaktır, ama ahlaki belirlenimcilik paradoksuna bir başka çözüm de üretebilir. Rastlantısallık sözcüğüyle, *algılanabilir bir tasarım olmaksızın meydana gelen bir olaylar konjonktürünü*, gereklilik sözcüğüyle de *belirli bir eylem yolunu zorunlu kılan sınırlayıcı şartları* kastediyorum. Rastlantısallıklar kimi zaman küçük, görünüşte önemsiz ve genellikle beklenmedik olaylardır – at nalının çivisi beklenirken krallık sallantıda kalır. Gerekliliklerse doğanın ve tarihsel eğilimlerin büyük ve güçlü yasalarıdır – bir kez çöktükten sonra krallığı 100.000 nal çivisi bile kurtaramaz. Ancak rastlantısallığı ya da gerekliliği tarihsel formülden çıkarmak, tarihsel zincirlerin gelişimindeki önemli bir unsuru göz ardı etmek demektir. Geçmişi hem rastlantısallıklar hem de gereklilikler oluşturur ve dolayısıyla ikisini bu karşılıklı ilişkiyi ifade eden tek bir terimde birleştirmek yararlı olacaktır. Ben buna, *önceki şartları sınırlayarak belirli bir eylem yolunu zorunlu kılan bir olaylar konjonktürü* anlamında, *rastlantısal-gereklilik* adını veriyorum.

Uzun zamandan beri bir sürekliliğin zıt uçları olarak görülen rasgelelik ve öngörülebilirlik –rastlantısallık ve gereklilik– kendi etkilerinin boyutu ve tarihsel zincirde etkilerinin en yoğun olduğu zaman açısından değişkenlik gösteren özelliklerdir. Rastlantısal-gereklilik modelinde, ilk yaygın rastlantısallıklarla sonraki yerel gereklilikler arasında, zaman içinde değişen zengin bir etkileşimler matrisi bulunur: *Herhangi bir tarihsel zincirin gelişiminde, gerekliliklerin oluşmasında rastlantısallıkların rolü ilk aşamalarda güçlü,*

sonraki aşamalardaysa zayıftır. Bir tarihsel zincirin başında bireysel unsurların eylemleri kaotiktir, öngörülemezler ve o zincirin gelecekteki gelişimi üzerinde güçlü bir etkileri vardır. Ancak zincir yavaş yavaş ama kaçınılmaz olarak geliştikçe ve yollar daha çok aşındıkça, kaotik sistem kendini örgütleyerek düzenli bir sisteme dönüşür. Bireysel unsurlar kendilerini sınıflandırır ve daha önce olanların –önceki şartları sınırlayarak belirli bir eylem yolunu zorunlu kılan bir olaylar konjonktürünün– etkisiyle kendilerine ayrılmış yerlere girecek şekilde sınıflandırılırlar. Ama hem gereklilikler hem de rastlantısallıklar nedenli değil midir ve etkilerin nedenleri de kendileri değil midir? Eğer öyleyse, tüm insan eylemleri nedenli ve dolayısıyla belirlenmiş değil midir? Bu sorunu şöyle ifade edebiliriz:

Gereklilik kadiri mutlaktır
Rastlantısallık kadiri mutlaktır
İnsanların özgür iradeleri vardır

İnsan tarihi her türlü gerektirici güçler tarafından mutlak biçimde belirlenmişse, ne rastlantısallık var olabilir ne de özgür irade. Rastlantısallık kadiri mutlaksa, mutlak biçimde belirleyici güçler olamaz ve tüm tarih, "birbirini izleyen lanet şeyler"e indirgenir. Tarihte gerektirici güçlerin etkili olduğu ve rastlantısallıkların tarihsel zincirleri zorlayıp yönlendirdiği açıkça görüldüğüne göre, tarihsel nedensellik ve insan özgürlüğü sorununu nasıl çözeriz? Yararlı bir benzetme sunuyorum: Uzamda hareket eden atomlar, çevrede hareket eden insanlar gibi nedenlidir, ama çarpışmaları (atomlarda) ve karşılaşmaları (insanlarda) bir rastlantısallıklar ve gereklilikler bileşimiyle gerçekleşir. Rastlantısallık çarpışmalara ve karşılaşmalara yol açar; gereklilikse hızı ve yönü belirler. Olaylar rastlantısal nedenlerin sonucu olarak gerçekleşebilir (planlanmamış olaylar konjonktürü), ama nedensiz olma anlamında kazayla değil. Bir ya da daha fazla nedenin faaliyetine bağlı bir etki kazayla oluşmuş gibi görünebilir, ama aslında önceki şartları sınırlayarak belirli bir eylem yolunu zorunlu kılan bir olaylar konjonktürünün sonucudur. *Zorun-*

lu kılma ve *sınırlama* sözcükleri güçlü bir etkiyi ima eder, nedensel belirlenimciliği değil.

Bu sorunu ele almanın bir başka yolu da gereklilikleri "olmuş olması gerekenler", rastlantısallıklarıysa "olmuş olabilecekler" şeklinde düşünmektir. Tarih rastlantısallıkların ve gerekliliklerin bir ürünüyse, gereklilikler (olmuş olması gerekenler) belirlenimciliği, rastlantısallıklar (olmuş olması gerekmeyenler) ise bir açıdan, bir tür özgürlüğü ima eder. Önemsiz ama dikkatle düzenlenmiş bir insan eylemi nedeniyle olayların farklı şekilde gelişmesi mümkünse, bu durum belirlenimciliği aşmak için bir yol daha sunar bize. Bir fark yaratabiliriz. Eylemlerimiz önemlidir. Ve eylemlerimizi belirleyen sayısız neden içerisinde, kişisel tarihlerimizin ya da küresel tarihin yönünü değiştirmek için doğru şeyi yaparak bir fark yaratmayı seçme özgürlüğünü hissedebiliriz.

Nedenlerin sayısı ve aralarındaki etkileşimlerin karmaşıklığı, insan eyleminin önceden belirlenmesini pragmatik açıdan olanaksızlaştırır. Zihinlerimizin her şeyi kavrayabileceğini düşünmenin ne kadar saçma olduğunu görmek amacıyla evrenin nedensellik ağı için bir sayı bile bulabiliriz. Tulane Üniversitesi'nden kuramsal fizikçi Frank Tipler, evrenin uzak geleceğinde bir bilgisayarın, yaşamış olan ya da yaşamış olabilecek herkesi kendileri ve çevreleri arasındaki tüm nedensellik etkileşimleriyle birlikte sanal gerçeklikte diriltebilmesi için, 10 üssü 10 üssü 123 bitlik (1'den sonra 10^{123} sıfır) bellek gerekeceğini hesapladı. Bunu yapabilecek bir varlık, neresinden bakarsanız bakın, her şeyi bilen ve kadiri mutlak olurdu; Tipler buna Omega Noktası, ya da Tanrı adını veriyor.[34] Düşünülebilir bir gelecekte hiçbir bilgisayarın böyle bir güç düzeyine ulaşmayacağını söylemek yeterlidir; hiçbir insan beyni bu düzeye yaklaşamaz bile. Bu nedenle, biz söz konusu olduğumuz sürece, nedensellik ağı her zaman deliklerle dolu olacaktır. Bu modelin diliyle ifade edersek: *insan özgürlüğü, önceki şartları sınırlayarak belirli bir eylem yolunu zorunlu kılan ve zorunlu kılınan bir olaylar konjonktürü içerisindeki nedenleri hiç bilmeden yapılan eylemdir.*

Diğer bir deyişle, bu karmaşıklığın muazzam boyutu, aslında nedensel olarak belirlenmiş olsak bile, nedensiz neden olan kişiler olarak özgürce hareket ediyormuşuz gibi hissetmemize yol açmaktadır. İnsan eyleminin belirleyicileri olarak seçeceğimiz hiçbir nedenler kümesi eksiksiz olamayacağından, özgürlük duygusu nedenler konusundaki bu cehaletten doğar.

Bu açıdan özgürmüş gibi davranabiliriz. Kazanılacak çok şey vardır, kaybedileceklerse azdır ve bunun ardından kişisel sorumluluk gelir. William Ernest Henley'in "Invictus" adlı etkileyici şiiriyle son vereceğim bu bölüme; ölümcül bir hastalığın pençesinde ve on dokuzuncu yüzyılın bilimsel belirlenimcilik itkisi bağlamında yazılmış olduğu için konumuza özellikle uygun bir şiir bu:[35]

Beni örten geceden,
Ki kapkara bir uçtan diğer uca,
Şükrediyorum olabilecek tanrılara
Fethedilemez ruhum adına.

Şartların zalim pençesinde
Ne irkildim ne ağladım yüksek sesle.
Talihin darbeleri altında
Başım kanlı, eğik değil ama.

Bu gazap ve gözyaşıyla dolu yerin ötesinde
Beliren sadece gölgenin dehşeti,
Ve yine de yılların tehdidi
Korkutmuyor ve korkutmayacak beni.

Önemli değil geçidin darlığı,
Parşömenin cezalarla yüklü olması,
Kaderimin efendisiyim ben:
Ruhumun kaptanı.

II

KOŞULLU ETİK BİLİMİ

Etiğin amacı, davranış ister kendi içinde haklı görülsün, ister sonuçta makul görünen bir amaç için bir araç olarak, çoğu kişinin davranışın haklılığı ya da makullüğüyle ilgili kavrayışını bilimsel –yani doğru ve mümkün olduğunca sistematik– kılmaktır.

–Henry Sidgwick, *Etiğin Yöntemleri*, 1874

5

TANRI OLMADAN DA İYİ OLABİLİR MİYİZ?: BİLİM, DİN VE AHLAK

> Ahlak büyük oranda sabit ve ebedidir ve inanç iflas ettiğinde de ayakta kalacaktır.
>
> –Bernard de Mandeville, *Ahlaki Erdemin Kökeni Konusunda Bir İnceleme*, 1723

20 Nisan 1999 salı günü siyah trençkotlu iki öğrenci, Denver, Colorado'nun bir banliyösü olan Littleton'daki Columbine Lisesi'nde on dört sınıf arkadaşını ve bir öğretmeni öldürdü. On sekiz yaşındaki Eric Harris'le on yedi yaşındaki Dylan Klebold, söylendiğine göre kurbanlarına "Tanrı'ya inanıyor musun?" diye sormuş ve iddialara göre, evet diyenlerin gencecik yaşamlarına son vermişlerdi. Çocuklar saldırılarını otoparkta başlatmış, öğrencileri görünüşe bakılırsa ayrım yapmadan taramış, ardından zemin kattaki kafeteryaya geçmiş, okul koridorlarında ilerlemiş ve sonunda ikinci kattaki kütüphaneye çıkıp silahlarını kendilerine doğrultmuşlardı.

Bu kanlı saldırının sebebi neydi? O gün öğleden sonra CNN'i açtığımda, "uzmanlar" televizyon ve filmlerdeki şiddet, rock müzik, hastalıklı bir şiddet içeren bilgisayar oyunları, çeteler ve kültler, ebeveyn ihmali, yeniyetme öfkesi ve alay eden ya da reddeden akranlardan intikam alma gibi kuramları sıralamaya çoktan başlamışlardı. Aylar sonra bile nedenler konusunda fikir birliğine varılamadı. Gereken şey belki de ebeveynlerin çocuklarına biraz daha ilgi göstermeleri, ya da okul idarecilerinin okulda ırkçılığı azaltmayı denemeleri, ya da okul danışmanlarının öğrenci zorbalığını tomurcuk halindeyken söküp atabilmeleri, ya da öğretmenlerin sınıflarda Hıristiyanlık karşıtı önyargıları kontrol altına alabilmeleri, ya da in-

sanların nefret etmek yerine sevmeyi öğrenebilmeleriydi. Belgesel film yapımcısı Michael Moore'un Oscar ödüllü filmi *Bowling for Columbine*'da gündeme getirdiği gibi, çocukların silahlı saldırıyı başlatmadan önce yaptıkları son şey bowling oynamak olduğuna göre, kimsenin suçu bu oyuna atmamış olması şaşırtıcı aslında.

Jefferson İlçesi Şerifliği'nin ertesi yıl yayınlanan raporunda 4.000'den fazla ipucunu ve 5.000'den fazla sorguyu içeren 10.000'in üzerinde delil yer alıyordu. Saldırının ayrımsız bir nefretle, Columbine Lisesi öğrencilerinin çoğunu öldürmek amacıyla, intiharla sonuçlandırmak üzere yapıldığı sonucuna varmışlardı. Harris, "Lanet olası dünyadan nefret ediyorum" diye başladığı günlüğünde, WB yayın ağından arabalarını yavaş kullananlara, ırkçılara, azınlıklara ve beyazlara kadar herkese öfke kusuyordu. İpe sapa gelmez söylevinin bir sayfasında Hitler'in Avrupa Yahudilerini yok etme çabalarını överken, bir sonraki sayfada lise balosu için kız arkadaş bulmayı kafasına takıyordu. Ünlü "hedef listesi"nde Tiger Woods gibi saçma sapan hedefler de vardı.

Suçun *asıl* nedenini, sihirli değneği, yasama ya da toplumsal eylem yoluyla doğrudan ele alınabilecek tek nedeni arayanlar için bu rapor büyük bir hayal kırıklığı oldu. Jefferson İlçesi Şerifliği'nden baş soruşturmacı Kate Battan, "İkisi hakkında da çok şey biliyorum," diyordu. "Burada amaç maço tipli sporcuları öldürmek, siyahları öldürmek ya da Hıristiyanları öldürmek değildi. [...] Herkesi öldürmekti." Çocukların *neden* öldürdükleri soruldu kendisine. "Herkes hızlı bir yanıt istiyor. Geceleri rahat uyuyabilmek ve aynı şeyin ertesi gün kendi okullarında da olmayacağını bilmek için kolay bir yanıt istiyorlar. Ve bu olayda öyle bir şey yok. Kolay yanıt yok. 20 Nisan'dan bu yana her gün hiç durmadan bu iş üzerinde çalışıyorum, ama olayın nedenini söyleyemem size."[1]

Bu durum, toplumsal yorumculuğa soyunanların ve konuyla ilgilenen sosyal bilimcilerin, Columbine olayının daha derin nedeni hakkında hiçbir kanıta dayanmadan hummalı bir şekilde spekülasyonlarda bulunmalarının yolunu açtı. Şiddet içeren bilgisayar oyunu Doom suçlandı örneğin; *New York Times*, çocukların "oyuncuların zindana benzer ortamlarda rakiplerinin peşine düşüp, güçlü

Şekil 20. Columbine Lisesi Katliamı

On sekiz yaşındaki Eric Harris'le on yedi yaşındaki Dylan Klebold, 20 Nisan 1999 salı sabahı, kendilerini öldürmeden önce olabildiğince çok sayıda öğrenciyi öldürmek için Columbine Lisesi'nin kafeteryasında ilerlerken güvenlik kamerasına yakalandılar. İnsanların bu tür şiddet olaylarına yönelmelerinin sebebi ne olabilir? (Associated Press'in izniyle)

silahlarla onları öldürmeye çalıştıkları popüler bilgisayar oyunları" oynadıklarını yazdı. *Washington Post*, çevrimiçi oyun dünyasını "tehlikeli, karanlık bir yer" olarak tanımladı. CNN, çocuklar "söylendiğine göre sık sık bilgisayar oyunları oynuyor, saatlerce dijital silahlar ve patlayıcı aygıtlarla birbirlerini öldürmeye çalışıyorlardı," dedi. Doom düşkünleriyse oyunu savunmak için birleşerek, bir Web sitesinden alınan şuna benzer yorumlarda bulundular: "Doom'un bununla hiç ilgisi yok. Doom'u daha da tüyler ürpertici hale getirmeyi seviyorum, *Kötü Ruh 2* ve *Terminator 2* gibi filmler seyrediyorum ve ... Rob Zombie [rockçı] dinliyorum, ama gerçek bir silaha, bombaya, zincir testereye ya da benzer şeylere elimi sürmek bile istemem." Bir başka oyun meraklısının doğru olarak belirttiği gibi, yeniyetme şiddetinin nedeni eğer Doom olsaydı, "Doom oyna-

yan herkes elinde silahlar ve başka şiddet ve ölüm araçlarıyla etrafta dolanıyor olurdu." Giriş kodu Theoddone33 olan bir oyuncuysa şu kuşkucu gözlemde bulunmuştu: "Herkes hiç duraksamadan şiddet içerikli video oyunları oynayan katilleri işaret ediyor, ama video oyunları oynayan ve katil olmayan milyonlarca insanı kimse düşünmüyor."[2]

Bilimin temel ilkelerinden biri, bir kuramın yaptığı genellemelerin istisnalarını açıklayabilmesi gerektiğidir. Şiddetle ilgili bilgisayar oyunları kuramında olduğu kadar, öteki kuramlarda da görülen bir sorundur bu. Örneğin doktor ve yazar Julian Whitaker, reçeteli ilaç kullanımını suçladı: "Columbine Lisesi katliamını duyduğumda ilk düşüncem, 'Tanrım, Prozac alıyorlar mıydı acaba?' oldu. Dokuz gün sonra, tetikçilerden biri olan Eric Harris'in, tıpkı Prozac, Zoloft ve Paxil gibi seçici serotonin geri alım inhibitörleri (SSRI) olarak bilinen ilaçlar sınıfından Luvox adlı ilacı kullanmakta olduğu bildirildi. Luvox kullanan her yirmi beş çocuktan birinde mani, yani 'karakteristik özellikleri abartılı yoğunlukta duygular, büyüklük sanrıları ve aşırı fikir üretimi olan bir psikoz' görülmektedir."[3] Ne var ki Whitaker'ın kuramı, Columbine olayının neden SSRI'nın tetiklediği yegâne kitlesel cinayet örneği olduğunu açıklayamıyor. Bostonlu Babalar ve Aileler'in başkanı Dr. Ned Holstein'ın, babasız ailelerin yeniyetmelerde şiddete neden olduğu yönündeki iddiasında da bir eksiklik bulabiliriz: "Gençlik şiddetinin en güçlü habercisi yoksulluk, ırk, silah yasalarının yetersizliği, çeteler, askeri kamuflaj giysilerinin giyilmesi, medyadaki şiddet görüntüleri ya da gece yarısı basketbolünün olmaması değildir. Evde bir babanın bulunmamasıdır."[4] Oysa Harris de, Klebold da iki ebeveynli dağılmamış ailelerden geliyorlardı.

20 Nisan'ın Adolf Hitler'in doğum günü olması, Harris'in Yahudi sorununa "nihai çözüm"ü nedeniyle Hitler'i övmesi ve her iki çocuğun da arada bir üzerlerinde gamalı haç görülmesi konusunda çok şey söylendi ilk başlarda. Çocukların eski Batı fotoğraflarında görülenlere benzer uzun siyah ceketler giydikleri bilindiğinden, siyah ve alışılmadık giysiler giyen "Gotlar" ve "Trençkot Mafyası" gibi kültler ve çeteler de hedef alındı. Sonraki araştırmalarda

Naziler, Neo-Naziler ya da herhangi bir kültle aralarında başka bir bağlantı bulunamadığından, Denver Polisi'nden çeteler birimi uzmanı Steve Rickard, evdeki duygusal sorunlara attı suçu: "Eğlence –müzik, filmler– çoğu kez olayın tetikleyicisidir. Mutlaka neden olmasa da, onları bir şey yapmaya yönelten itici güçtür."[5] Müzik ya da filmler değilse eğer, eşcinsellik itici güç olabilir mi acaba, diye düşünenler de oldu. Columbine Lisesi'ndeki maço tipli sporcu öğrencilerden bazılarının Harris'le Klebold'a "ibne" dedikleri söyleniyordu, bu nedenle dedikodu fabrikası deliren eşcinseller hakkındaki öykülerle çalkalandı.[6] Ama çocukların kız arkadaşları bu tezi yalanladı. Bir başka gaf da Dünya Sosyalist Ağı yöneticisi David Walsh'tan geldi: "Kapitalizmi savunanlar [...] kâr-zarar hesabının, herhangi bir eylemin ya da insanın değerini belirlemenin tek yolu olduğu bir toplum özlemi duyuyorlar. [...] Yalnızca bencilliğin ve şiddetin yönlendirdiği böyle bir toplum neye benzer? Jonesboro'da yaşananlar [Columbine'a benzer bir başka katliam trajedisi] bize bir fikir veriyor."[7] Bu kuram da, örneğin kapitalist olmayan ülkelerdeki yeniyetme şiddetinin, veya hem yeniyetmeler hem de yetişkinler arasında herhangi bir şiddet türünün neredeyse hiç duyulmadığı Japonya gibi kapitalist ülkelerin oluşturduğu aksi yöndeki delilleri açıklayamıyor.

İronik olarak, kimileri *yeter.siz* şiddeti, yani bildiğimiz eski moda ebeveyn disiplini ve yetişkin otoritesi biçimindeki şiddetin eksikliğini bile neden olarak gösterdiler. Columbine olayından sonra Oklahoma eyalet meclisine, ebeveynleri çocuklarını disipline sokmak için tokat atma, pataklama ya da kırbaçlama gibi "sıradan güç" kullanımına teşvik edecek bir yasa tasarısı sunan, Henryetta (Oklahoma) Senatörü Frank Shurden, "Şu anda içinde bulunduğumuz kaosun ve saygısızlığın nedeninin disiplinsizlik olduğunu düşünüyorum," dedi. (Yasa tasarısı Senato'dan 36-9, Temsilciler Meclisi'ndense 96-4 oyla geçti.) "Benim çocukluğumda okuldayken kaba etlerimiz kırbaçlanır, sonra aynısı evde tekrarlanırdı. Böyle katliamlar olmazdı." Kusura bakmayın Senatör Shurden, tek tek anekdotlardan bilim olmaz. Yetişkin otoritesi konusunda ise bir zamanların başkan adayı Gary Bauer, Columbine Lisesi'ndeki öğretmenlerle idarecileri işaret

etti: "O okuldaki yetişkinler neden Eric [Harris] ve Dylan'ı [Klebold] bir kenara çekip, 'O Nazi selamını bir daha görür de kolunuzu kırmazsam eğer, bilin ki yıl sonuna kadar bu okula adım atamazsınız,' diyemediler?"[8] Öğretmenler ve idareciler tarafından kolları kırılan çocukların ebeveynleri, bunun uygun bir disiplin ve otorite biçimi olduğunu düşünmeyeceklerdir elbette.

Medyada Columbine olayının sürekli yer alması yüzünden, ünlü siyasetçiler doğaçlama açıklamalarda bulunmaktan kendilerini alamadılar. Eski Temsilciler Meclisi sözcüsü ve ünlü muhafazakâr Newt Gingrich, suçu (başka kim olacak?) liberal seçkinlere yükledi: "Bu ülkenin seçkinlerine –seçkin haber medyasına, liberal akademisyen seçkinlere, liberal siyasetçi seçkinlere– şunu söylemek istiyorum: Sizleri Littleton'da ve Kosova'da başımıza açtığınız iş hakkında konuşmaktan korkmakla, yaptıklarınızın sorumluluğunu almaktan korkmakla, kendi yarattığınız dünyaya bakmaya cesaret edemediğiniz için acınası bayağılıkları geri kalanımıza yutturmaya kalkmakla suçluyorum."[9] Dönemin en önde gelen seçkin liberali Başkan Bill Clinton ise anlaşılacağı üzere bir başka nedensel etmene –Hollywood'a– odaklandı: "Gördükleri ve yaşadıkları olaylarda bu kadar fazla şiddet varsa, bunların kültürümüz ve çocuklarımız üzerinde hiçbir olumsuz etkisi yokmuş gibi davranamayız." Hollywood hemen savunma taarruzuna geçti: "Şiddet arıyorsanız neden akşam haberlerine bakmıyorsunuz?" diye sordu David Geffen. "Amerika Yugoslavya'yı bombalıyor–her gün yayında izliyoruz. Film değil bu, gerçek."[10]

Columbine hakkında yorum yapanlar için silahlar kolay bir hedefti elbette; Sarah Brady gibi ünlü silah kontrolü taraftarları bu konuda daha fazla yasa çıkarılması için seslerini yükselttiler. (Sarah Brady, Brady Silahlı Şiddeti Önleme Kampanyası'nın yönetim kurulu başkanı ve John Hinckley'in Reagan'a suikast girişiminde vurulmuş olan James Brady'nin eşidir.) Hesap defteri açıktı; liberaller daha fazla silah kontrolü istiyor, muhafazakârlarsa insanları öldüren silahları kullananların ardında daha sinsi bir kötülük arıyorlardı.

Bu kötülüğün kamusal yaşamda, özellikle de devlet okullarında görülen ahlaksızlık ve dinsizlik olduğu söylendi bizlere. 16 Haziran

1999 Çarşamba günü, yani Columbine katliamının üzerinden daha iki ay geçmemişken, Kongre Üyesi ve Çoğunluk Sözcüsü Tom DeLay, tüm ülkede ses getirecek ve sonraki aylarda siyaset üstatlarının ve radyo programı sunucularının gözde konusu olacak bir mektubu Temsilciler Meclisi'nde okudu. Addison L. Dawson tarafından *San Angelo Standard-Times*'ın (Teksas) yazı işleri müdürüne yazılmıştı bu mektup. İlk olarak 27 Nisan'da, yani katliamdan bir hafta sonra gazetede yayınlanmıştı, ama mektubu DeLay'in okuması onun tarafından yazıldığının sanılmasına yol açtı ve o zamandan beri mektubun yazarı olarak DeLay'in adı veriliyor. Ama bunun bir önemi yok, çünkü DeLay mektubu okuyarak, Dawson'ın insanları öldürenin silahlar olmadığı yönündeki tezini destekliyordu; başka bir şeydi insanları öldüren, örneğin boşanmış ebeveynler, çocukların ebeveynleriyle nitelikli zaman geçirememesi, çocuk yuvaları, televizyonda görülen seks ve şiddet, bilgisayar oyunları, doğum kontrolü ve planlı ebeveynlik, kürtaj, (bu ikisinin doğrudan sonucu olarak) ailelerin küçülmesi, kaşarlanmış suçlulara verilen hapis cezalarının kısalığı ve bizim tartışmamız açısından en önemlisi (mektup alaycı bir üslupla yazılmıştır):

> Okul sistemlerimizin evrimi çocuklara bir gerçekmiş gibi öğreterek ve şeker gibi prezervatif dağıtarak, ilkel bir çamur çorbasından evrilmiş haşmetli maymunlardan başka bir şey olmadıklarını öğretmesi yüzünden olamazdı bu.
>
> Çocuklara bizi aşan ahlak yasalarının bulunmadığını, her şeyin göreli olduğunu ve eylemlerin sonuçlara yol açmadığını öğretmemiz yüzünden de olamazdı. Ne fark eder, başkan yakayı sıyırıyor nasıl olsa.
>
> Yok, silahlar yüzünden olmalıydı.[11]

Columbine (ve diğer toplumsal kötülükler) konusunda öne sürülen tüm kuramlar ve açıklamalar arasından insanları en çok etkileyeni şuydu bence: Bilimsel ve laik dünya görüşü, evrim kuramıyla birlikte, ahlak konusunda hiçbir nesnel dış temelin, aşkın bir ahlak ilkesinin, kendimiz dışında dünyayı ahlaki olarak yerinden oynat-

makta kullanacağımız bir etik Arşimed noktasının olamayacağını ima eder. Bir vaiz bu sorunu kısa ve öz olarak şöyle özetledi: "Kutsal Kitap biyoloji konusunda hatalıysa, ahlaktan ve kurtuluştan söz ettiğinde ona inanmam için bir neden var mı?"[12] Bu tür argümanları Columbine olayından önce de gördük. Örneğin Aralık 1997'de Kentucky/Paducah'da yaşanan okul katliamının suçu, okuldaki ayin sırasında ateş açarak üç öğrenciyi öldürüp beşini yaralayan on dört yaşındaki fail Michael Carneal'in "tanrısızlığı"na yüklendi. Hıristiyan yorumcular Carneal'i ateist ilan etti ve Paducah Lisesi'ndeki bazı Hıristiyan öğrenciler ateist çetelerin koridorlarda Hıristiyanları hedef aldıklarını öne sürdü. (Carneal'in rahibi olan, St. Paul Lutheran Kilisesi'nden Muhterem Paul Donner şonradan bu hatayı düzeltti: "Michael Carneal Hıristiyan'dır. Günahkârdır, evet, ama ateist değildir."[13] Tanrı'ya şükürler olsun.)

Columbine olayının ardından Hıristiyan örgütler, Wendy Zoba'nın Columbine sonrasında Amerika'nın sorunları hakkında yaptığı incelemede kamusal eğitim ve siyaset alanlarına verdiği adla, "Büyük Ev"e Tanrı'nın geri getirilmesi için yasalar çıkarılmasını sağlamak amacıyla yoğun çaba harcadılar. "Columbine yanıtlamaya hazır olmadığımız bir soru yöneltti bize ve sormadığımız bir soruyu yanıtladı," diyordu Zoba. "Columbine'ın doğurduğu soru, katillerin kurbanlarına Tanrı hakkında ne sordukları ya da sormadıkları değil, yaptıklarının Tanrı hakkında bize ne sorduğudur. 20 Nisan 1999'da yaşananlar eğer bizim bir halk olarak tahammül edemeyeceğimiz şeylerse –ki vardığımız sonuç da bu herhalde– şu soruyla yüzleşmek zorundayız: Tanrı'yı Büyük Ev'e yeniden davet etmemiz gerekiyor mu?" Zoba, Columbine'ın duvarlarına On Emir'in asılmasının Harris'le Klebold'un saldırılarını engelleyemeyeceğini bilecek kadar akıllı elbette. "Ama bu duyarlık daha büyük bir gerçeğin ifadesi: Bir Tanrı var ve bu Tanrı bir ahlaki düzen kurdu, biz de bu ikisini kültürel sohbetin bir parçası haline getirmenin yolunu bulmalıyız. Daha yüksek bir yasaya duyulan inancın söylemini devreye sokmadan, ahlaki dokusu parçalanmış bir ulusu nasıl iyileştirebiliriz?" Kendi sorusunu şöyle yanıtlıyor Zoba: "Columbine daha geniş çaplı bir kültürel tartışmanın potası oldu; tartışmanın konusu Amerikalıların

Tanrı'ya inanıp inanmadıkları değil –çok sayıda anket inandıklarını gösteriyor– inandıkları Tanrı'nın uygun olup olmadığı. Harris'le Klebold'un, kafalarına silah dayadıkları kurbanlarına "Tanrı'ya inanıyor musun?" diye sorarken yönelttikleri soru buydu. Kurbanlarının yanıtlarının bize sorduğu soru budur. Hepimizi "Columbine" yapan soru budur."[14]

İyi Tanrı

Tanrı olmadığında hepimiz "Columbine" mı oluyoruz? Ahlaka aykırı davranışın yanlışlarını düzeltmek için Tanrı'ya inanmak mı gerekiyor? 103. Canterbury başpiskoposuna göre (Aziz Augustinus, 597'de ilk başpiskoposdu) evet. 70 milyondan fazla Anglikan'ın ruhani lideri, 24 Mayıs 1996 Cuma günü Los Angeles Biltmore Oteli'nde sivil toplum, iş dünyası ve din alanından 425 lidere, Batı'nın ahlaki sıkıntılarından çoğunun nedeninin "laiklik" olduğunu söyledi. Paradoksal olarak, örneğin Bosna'da ve Hıristiyan azınlığa karşı Müslüman Sudan'da din adına yapılan "masum insanlara karşı sözcüklerle anlatılamaz canavarlıklar" nakaratı izledi bu sözleri. Başpiskopos –Pek Muhterem George L. Carey– dinleyicilerine bu canavarlıkları ancak inancın durdurabileceğini söyledi:

> Tüm dünyada yoksulluk ve eşitsizliğin en kötü aşırılıklarıyla savaşma gücü başka nasıl bulunabilir? Gelecek kuşaklar adına çevremizi kurtarmamız için gerekli özdenetime başka nasıl erişebiliriz? Dışlayıcı milliyetçilik ve ırkçılığın kötü gücüyle başka nasıl savaşabiliriz? Bütün bunlar için bağlılık, inanç ve sevginin dinamik gücüne ihtiyacımız var. "Benim işime ne yararsa" türünden, özelleştirilmiş bir ahlak yetersiz kalır.[15]

Doğru, katışıksız öz-çıkar ahlakı yeterli olmayacaktır. Ama hem pop kültürünün yetiştirdiği dindar erdem satıcılarının hem de tanrıbilimcilerin öne sürdükleri gibi, tek seçeneğimiz tanrısız ahlaksızlık ya da tanrılı ahlak mı? Tanrı olmadan da iyi olabilir miyiz?

"Büyük Engizisyoncu", Rus monarşisini tehdit eden siyasi devrimlerin ardından 1858'de tutuklanmış Rusyalı bir sosyalist olan Fyodr Dostoyevski'nin bir yapıtındaki karşıt kişidir. Dostoyevski, Fransız sosyalist Fourier'nin takipçileri olan Petraşevski grubunda yer alarak Ortodoks Kilisesi'ne ve Rus devletine karşı komplo kurmaktan suçlu bulunmuştu. Hüküm, tuhaf bir sahte cezasıyla infazını içeriyordu, ardından altı yılını bir ceza kolonisinde geçirmesine karar verildi; Dostoyevski'nin kendi deyişiyle burada "samimi bir laf edebileceğim tek bir varlık bile yoktu. Soğuğa, açlığa, hastalığa katlandım. Zorlu çalışmadan ve arkadaşlarımın nefretinden dolayı acı çektim" ama "kendi içime kaçışım [...] meyvelerini verdi." Bu meyvelerden biri de, Kutsal Kitap'ı okumasının ardından geçirdiği derin dini bunalımdı. Sonuçta, gençliğinin toplumsal ve siyasi fikirlerinden vazgeçerek son derece dindar oldu. Sonraki yıllarda yaşadığı çalkantılar ve yoksulluk, kendisini "yabancı topraklarda bir yabancı" gibi hissetmesine yol açacak ve sürgündeyken kaleme aldığı başyapıtında, "tüm hayatım boyunca bilinçli ve bilinçsiz olarak bana eziyet eden sorun"u araştıracaktı.

Bu sorun Tanrı'nın varlığı, yapıtın adıysa *Karamazov Kardeşler*'di. Dostoyevski bu kitapta ele aldığı pek çok derin konu arasında, şu soruyu da inceliyordu: Tanrı yoksa her şey mubah mıdır? "İnsan için hiçbir şey vicdan özgürlüğünden daha baştan çıkarıcı değildir, ama hiçbir şey de daha çok acıya neden olmaz."[16] Büyük Engizisyoncu'nun belirttiği gibi, Tanrı bize ahlaki seçimler yapma özgürlüğünü bağışladıysa, bize verdiği kadim yasalar neye yarar? "O kadim yasa yerine, insanoğlu bundan sonra yalnızca Senin imgeni kılavuz alarak, neyin iyi ve neyin kötü olduğuna özgür bir kalple kendi başına karar vermeli. Ama özgür seçimin korkutucu yükünü üstlendiğinde, sonunda Senin imgeni ve Senin gerçeğini bile reddedeceğini bilmiyor muydun?"[17]

Tanrı yoksa, ahlakın kökeni nedir? Bu kitabın ilk kısmında verilen yanıt, küçük takım ve kabilelerde yaşamanın yararlarını azamiye çıkaracak bir sisteme duyulan ihtiyaç nedeniyle, evrimin ahlaki

duyarlıkları ürettiği yönünde. Evrim, bedenin ve zihnin tutkularını zapt etme gereğinden ötürü ahlak ilkelerini yarattı ve kültür de bunları biledi. Ve kültür temelde örgütlü din aracılığıyla, bu ilkeleri ahlak kurallarına dönüştürerek sistemleştirdi. Öyleyse bundan sonra sorulması gereken ve bu kitabın ikinci kısmında yanıtlanan ikinci mantıklı soru şudur: Var olabilecek ya da olmayabilecek aşkın bir varlığa başvurmadan ahlaklı yaşamlar sürebilir miyiz? Din olmadan bir etik sistemi inşa edebilir miyiz? Çoğu inananın ve tanrıcının bu sorulara yanıtı "hayır" dır. Örneğin Dostoyevski'nin Büyük Engizisyoncusu, ahlakın daha yüce bir kaynağına duyulan bu gereksinimin, dinin temelini oluşturduğunu öne sürer: "İnsanoğlu özgür kaldığı sürece başka hiçbir şey için, tapınılacak birisini bulmak için olduğu kadar sürekli ve acı içinde çabalamaz. [...] Bu tapınma arzusu, zamanın başlangıcından bu yana bireysel olarak her insanın ve tüm insanlığın en büyük ıstırabı olmuştur."[18] Papa XI. Pius da 31 Aralık 1930 tarihli *Casti connubii*'sinde, Tanrı olmadığında her şeyin mubah olacağını söyler: "Ahlaki düzenin korunması için ne laik iktidarın yasa ve yaptırımları yeterlidir, ne de erdemin güzelliğiyle gerekliliğinin açıklanması. İlahi lütfun yardımıyla aklın aydınlatılması, iradenin yönlendirilmesi ve insan zayıflığının güçlendirilmesi için dini bir otoriteye gerek vardır."[19]

Dünyadaki en büyük dini mezhebin liderinin ahlaklı davranışın sürdürülebilmesi için dinin temel bir gereklilik olduğuna inanması bizi şaşırtmamalı elbette. Daha çağdaş ve pop kültürüne yakın bir tepki, son yıllarda Amerika'nın Büyük Engizisyoncusu olduğu söylenebilecek bir kişiden geliyor. 1990'larda kendi kendini dini ahlak otoritesi konumuna atayan bu kişi, dinleyicilerini ilahi lütuf gereksinimi konusunda aydınlatmak üzere Amerikan sahnesinde yerini aldı: Laura Schlessinger.

19 Mart 1998'de California'nın Glendale kentinde, sponsorluğunu Ticaret Odası'nın üstlendiği ve Dr. Laura'nın seçkin konuşmacı olarak öne çıkarıldığı bir dua kahvaltısına katıldım; toplantının saati düşünüldüğünde (sabah 6.00), yaklaşık 850 kişilik katılım şaşırtıcıydı. Schlessinger takdim edilirken, bir hafta önce dinleyici sayısında Rush Limbaugh'u geçerek Amerika'nın en popüler radyo programı

sunucusu olduğu duyuruldu. Programının dağıtımı tüm zamanların büyüme rekorunu kırdı (şu anda 450'den fazla radyo istasyonunda yayınlanıyor). Kitapları ülke çapında en çok satan kitaplar listelerinde yer alıyor. Konferanslarında ancak ayakta yer bulunabiliyor. Her gün yaptığı üç saatlik program sırasında, onunla konuşmayı başarabilen birkaç şanslı arasına girmeyi uman 65.000'den fazla insan telefon hatlarını kilitliyor. Benim katıldığım kahvaltıda konuşmasının başlığı "Tanrı Olmadan da İyi Olabilir misiniz?"di. Schlessinger'ın bu soruya kısa yanıtı şu oldu: "Arada bir, ama insanların katlanmak zorunda kaldıkları bütün şeyler düşünüldüğünde, her zaman değil."

Schlessinger'ın uzun yanıtıysa kişisel tarihçesi hakkında bir açıklamayı içeriyordu; bu açıklamada, görece kısıtlamasız yaşadığı ve "Tanrısız büyüdüm" dediği 1960'larda "her şey mubahtır" anlayışı içinde geçen gençliğini özetledi. Annesi "İtalya'dan gelen iyi bir Katolik kızı", babası ise "Brooklyn'li iyi bir Yahudi çocuğu"ydu ve ikisi de Tanrı'ya inanmıyordu. Kısacası Schlessinger için ve o yıllarda başka pek çok insan için, ahlaki açıdan her şey mubahtı. (Aslında, annesiyle babasının kendisine bazı ahlak ilkeleri aşıladığını itiraf eden Schlessinger için tam da öyle olduğu söylenemez. İnananlar, inanmayanların nasıl ve neden ahlaklı olabildiklerini açıklamak için buna benzer bir argümana başvururlar çoğu kez; inançsız bir ailede yetiştirilmiş olsalar bile, içinde yaşadıkları kültür, ahlak kurallarıyla inançların genel atmosfer ve ortamın bir parçası olarak üstü örtülü biçimde aşılandığı bir Yahudi-Hıristiyan kültürüdür.) Schlessinger'a göre bu sistemde "iyi" olan, "gerçekten yapmak istediğim, beni gerçekten heyecanlandıran, içimi gıcıklayan, ulaşılabilir, baştan çıkarıcı, heyecan verici, eğlenceli şeyler"di. "Tanrı olmadığında 'iyi'yi az çok böyle tanımlarız; görüş meselesidir bu. Neyin iyi olduğu konusundaki görüşünüz muhtemelen size ne öğretildiğine, bazı erişilebilir fırsatlara ve her şeye gerekçe bulabilen bu muhteşem beyne bağlı olacaktır." Ancak Schlessinger, bu ahlaki açıdan tasasız felsefenin uzun vadede kendisini tatmin etmediğini açıkladı – mutsuz değildi, hayır, ama ahlaki tatmin duygusunun yanına bile yaklaşamamıştı. Dine dönüşlerini bir tamamlama süreci olarak tanımlayan çoğu dine dönmüş kişi gibi, Schlessinger da o sıralarda hayatında "bir şeylerin

eksik" olduğunu söyledi. En sonunda Tanrı'yı bulmuş, Yahudi dinine dönmüştü ve artık her gün öğlenden üçe kadar Amerikalıların gözüne soktuğu bir ahlaki pusulası vardı. "Ben peygamberim," dedi *Los Angeles Times*'a. "Bu çok ciddi bir program."[20]

Schlessinger'ın savı, yazı işleri sorumluluğunu benim üstlendiğim bilimsel bir yayın olan *Skeptic* dergisinin yayın kurulundan birkaç ay önce istifa ederken bana özel olarak açıkladığı sava çok benziyordu. 1994'te onu kurula davet etmemizin nedeni, (terapistlerin telkin edici konuşma terapileri, hipnoz, fantezi rolleri oynama gibi yöntemlerle, çocukluktaki cinsel tacizin bastırılmış anılarına ulaşabileceklerini iddia ettikleri) geri kazanılan bellek hareketine karşı benimsediği cesurca tutumdu. Hatta Caltech'teki halka açık bilim konferansları dizimizde bizim adımıza konuşmuş ve kendine güvenme, eleştirel düşünüş, düşüncenin bağımsızlığı ve özgür düşüncelilerin, hümanistlerin, kuşkucuların takdir ettikleri diğer nitelikler hakkında çok parlak bir konuşma yapmıştı. Ortodoks Yahudiliğe geçmesinden ve bunun ardından okurlardan gelen eleştiri mektubu yağmurundan sonra bile, dini inançları nedeniyle insanları dışlamayı doğru bulmadığımız için onu yayın kurulunda tuttuk. Bu nedenle, sonradan istifa etmesi beni çok şaşırttı: "*Skeptic* dergisinin her sayısında yayımlanan Yayın Kurulu listesinden adımı hemen çıkarın lütfen. Bilim yalnızca neyin ne olduğunu tanımlayabilir; nedeni tahmin edebilir; ama nihai anlamı sunamaz. İnsanın sınırlı zekâsı Tanrı'yı analiz etme yeteneği varmış gibi davranma küstahlığını göstermeye başladığında, benim o trenden inme zamanım gelmiştir." Sonraki konuşmamız, Tanrı'nın varlığı konusunun Schlessinger için bilimin yasak bölgesi olduğunu benim açımdan kesinleştirdi. Tanrı vardır. Nokta. Ve ardından ahlak gelir.

9 Eylül 1997'de *Calgary Sun*'da yayımlanan bir makalesinde yazdığı gibi: "Tanrı ya da din olmadan ahlaklı olunabileceğini söyleyenler var. Bence yanılıyorlar."[21] Schlessinger'a göre işin özü, insanların doğal olarak düzenbaz, doğuştan günahkâr ve yaratılışları gereği kötü olduklarıdır. "İyi olmak doğal bir durum değildir. İyi olmak için kendi çıkarlarınızı aşmanız gerekir." Kısacası, bir şeyden yakayı sıyıracağımızı düşünüyorsak, o şeyi yaparız. Elbette, yasala-

rımız ve geleneklerimiz olduğu için her şeyden yakayı sıyıramayız, dolayısıyla kurtulabileceğimiz şeylerden yakayı sıyırmaya çalışır, yakalanmayacağımızı umarız. "Yakalanmak" çoğu insanın ulaşabileceği bir ahlak düzeyidir, ama Tanrı'ya duyulan inanç ahlakı daha yüksek bir düzeye çıkarır, diyordu Schlessinger. Bir şeyden kurtulabileceğinizi düşünüyorsanız, o zaman her şey mubah demektir ve kendisi her gün radyoda bu tür hikâyeler dinlemektedir. Ama ona göre, Tanrı sürekli izlediği için aslında hiçbir şeyden yakayı sıyıramazsınız. Hatta Tanrı betonun arkasından bile görebilir, diye açıkladı (kimse sizi göremese bile Tanrı'nın bir mağazada hırsızlık yaptığınızı görmesi hakkında düşünmeden yaptığı bir yorumda). "Tanrı düşüncesi aslında, iyi olmamız için bize yol gösterecek tek varlığımızdır; aksi takdirde kendi kararlarımızı verir ve bireysel olarak kendi Tanrılarımız oluruz."[22]

Hepsi bu. Schlessinger'ın savı temelde bundan ibaretti. Bu ahlak ilkelerinde kendi adlarına izlenmeye değer hiçbir şey yoktu. Başka insanlara size davranılmasını istediğiniz gibi davranmanın bir anlamı yoktu. İnsan haklarının ya da insan saygınlığının bir anlamı yoktu. Schlessinger'a göre, her şey şuna dayanıyordu: Günah işlerseniz Bay Büyük sizi yakalar, öyleyse işlemeyin.

En basit düzeyde, hepimiz Tanrı olmadan da iyi olabiliriz elbette. En içten ve dürüst dindarlar, herkesin –hatta ateistlerin bile– *arada bir* iyi olabileceğini kabul ederler. Daha derin savlarıysa, doğru ahlaki eylemlerin farklı şartlarda ve uzun zaman boyunca sürdürülüp sürdürülemeyeceğine dayanır. Dini bir temel olmadığında bedenin zayıf, aklınsa yanlış şeyi yapmaya bahane bulmak için işbirliği yapmaya hazır olduğunu savunurlar. Doğru şeyi yapmak çoğunlukla zordur ve onlara göre, yukarıdan gelen bu aşkın destek olmadığında sık sık hata yaparız.

Tanrıcılık, Ateizm ve Ahlak

Kötü ve ilkel olaylar, Tanrı'nın olmaması durumunda ahlakın doğasıyla ve laik, bilimsel bir toplumda etiğin kaderiyle başlayarak, ahlaki doğamız hakkında en derin sorularla yüzleşmeye zorlar bizi.

Dinin sunduğu ahlaki mutlakların nesnel değerini kabul etmezsek yıkıma mı mahkûm oluruz? Laik ve bilimsel bir toplumun sözde nihilizmine karşı panzehir olarak dine dayalı bir ahlaka mı ihtiyacımız var? Pek çok tanrıbilimci ve dindar bu sorulara olumlu yanıt veriyor, çoğunlukla da, bilime ve laikliğe kucak açmanın ne anlama geldiğine dair kendi algılarına karşılık vermiş oluyorlar. Toplumsal yorumcular ve ahlak felsefecileri için, laik ahlakın doğurduğu sonucun mükemmel örneği Yahudi Soykırımı'dır. Nazi rejiminin, milyonlarca insanın acımasızca öldürülmesini haklı gösteren görelikçi bir ahlaka doğrudan ve kaçınılmaz olarak yol açan tanrısız, ateist bir rejim olduğu söyleniyor bize.

Bu örnekteki sorun şu ki, Hitler de, Naziler de ateist değildi. Hitler *Kavgam*'da, "inanç çoğu zaman ahlaki tutumun yegâne temelidir" ve "onun yerine konulan çeşitli şeyler sonuçları açısından pek de başarılı olmadığından, önceki dini inançların yararlı bir ikame yolu olarak görülemezler," der. Hatta Hitler'e göre, dine karşı bir saldırı "bir devletin genel hukuki temellerine karşı verilen mücadeleye benzer" ve "değersiz bir dini nihilizmle son bulacaktır."[23] Hitler bu konudaki en ünlü yorumlarından birini 1938 tarihli Reichstag konuşmasında yapmıştır: "Bugün Yüce Yaratıcı'nın yolunda hareket ettiğime inanıyorum. Yahudileri savuşturarak Tanrı'nın eseri adına savaşıyorum."[24] Üçüncü Reich dönemindeyse, Alman İşçi partisinin ilk yirmi beş maddesinden yirmi dördüncüsü, "bir tehdit oluşturmadıkları ve Alman ırkının ahlaki duygularını olumsuz etkilemedikleri sürece" tüm dini mezheplere özgürlük tanımıştır. Belirtildiğine göre, parti "Pozitif Hıristiyanlık"tan yanadır."[25] 1934'te Profesör Ernst Bergmann'ın bu yeni "Pozitif Hıristiyanlık" için kaleme aldığı yirmi beş kateşizmin (ilmihal) altıncı maddesinde, ateizm ve inançsızlık konusunda şu ikaz da yer alır: "Alman dini halkın dinidir. Özgür düşünceyle, ateist propagandayla ve mevcut dinlerin yıkılmasıyla hiçbir ortak yanı yoktur."[26]

Sovyetler Birliği'ndeki Lenin-Stalin rejiminin ilke bazında ateist olduğu doğrudur elbette, ama din sosyologları şimdilerde, Komünizm'le yapılan yetmiş beş yıllık toplumsal deney boyunca dini inancın yeraltında ve büyük bir gizlilik içinde uygulanmış olmasına

karşın sağlam kaldığını görüyorlar.[27] Yirminci yüzyılın geri kalan kısmına gelince, en başındaki I. Dünya Savaşı sırasında Tanrı'dan korkan, On Emir üzerine ant içen insanlar, yine Tanrı'dan korkan, On Emir üzerine ant içen başka insanları Tanrı adına öldürdüler. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, Tanrı adına yapılan savaşlar, devrimler ve terörizm eylemleri neredeyse her akşam haberlerde yer alıyordu. Yirminci yüzyılın insan tarihinde (nüfus kaybı yüzdesine göre değil, yalnızca kaba rakamlara göre) en kanlı yüzyıl olduğu gerçeğinin, dini ya da ahlaki değer eksikliğiyle hiç ilgisi yoktur (böyle bir eksikliğin olmadığı açıkça görülmektedir). Modern devletlerin öldürücü teknolojileri (ve nüfuslarının daha yüksek oluşu) göz önüne alındığında, haçlı seferlerinin, engizisyonların ve ortaçağla erken modern çağdaki din savaşlarının, günümüzün geniş ölüm tarlalarını kolayca yaratacağı söylenebilir. Tanrı'nın, dinin ya da ahlakın eksikliği değildir sorun. Aşırılığın, köktenciliğin ve mutlak ahlakın, öldürme ve insan kitlelerine ulaşma olanaklarıyla birleşerek, modern zamanlarda tanık olduğumuz çılgınca yıkımla sonuçlanmasıdır. Ya din çözüm değil de aslında sorunun bir parçasıysa, sorusunda haklılık payı vardır. Benim özellikle eğilimli olduğum bir sav değildir bu, ama tarihte hiç olmadığı kadar yüksek sayıda (ve yüzde olarak daha fazla) Amerikalının Tanrı'ya inandığı gözleminde bulunabiliyorsak ve Amerika daha önce hiç görülmedik bir ahlaksızlık içerisinde cehenneme doğru gidiyorsa, Tanrı olmadan iyi olamayacağımız savı en azından çelişkili görünecektir.

Tanrı Olmasaydı Ne Yapardınız?

Kolektif siyaset düzeyinden bireysel olarak insanlar düzeyine dönersek, Tanrı olmasaydı siz ne yapardınız? Hırsızlık, tecavüz ya da cinayet gibi suçlar mı işlerdiniz, yoksa iyi ve ahlaklı bir insan olmayı sürdürür müydünüz? Öyle ya da böyle tartışmaya son verecek bir sorudur bu. Yanıtınız hırsızlığa, tecavüze ya da cinayete yöneleceğiniz şeklindeyse, karakterinize karşı ahlaki bir suçlamadır bu, güvenilir biri olmadığınızı gösterir; çünkü herhangi bir nedenden ötürü Tanrı'ya inanmaktan vazgeçerseniz (ki çoğu insan yaşamının

bir noktasında vazgeçer), gerçek ahlaksız doğanız ortaya çıkacaktır ve bu durumda en iyisi sizden uzak durmaktır. Ama yanıtınız iyi ve ahlaklı olmayı sürdüreceğiniz şeklindeyse, Tanrı olmadan da iyi olabilirsiniz demektir. Tartışma bitmiştir.

Belli bir yaşam deneyimi ya da tarih anlayışı olan herkesin bildiği gibi, dindar insanlar günah ya da suç işleyebilir ve dindar olmayan insanlar da ahlaklı, güvenilir vatandaş ve dost olabilirler. (Dindar insanların daha ahlaksız olduklarını savunmuyorum, sadece dine inanmayanlardan daha ahlaklı olmadıklarını söylüyorum.) Çocuk tacizcisi rahipleri, dolandırıcı televizyon vaizlerini ya da imanla şifa dağıtan üçkâğıtçıları düşünün. Bir de, dindar olmadığını bildiğiniz, ama her gün iyilik ya da cömertlik yapan insanları düşünün. Arkadaşlarınızın birçoğu muhtemelen ya inançsızdır ya da din konusunu çok az düşünüyor veya hiç düşünmüyordur. Hırsız, tecavüzcü ya da katil mi onlar? Herhalde değiller. Nasıl ahlaklı oldular peki? Neden ahlaklı olmayı sürdürüyorlar? Şahsen, her gün yüz yüze geldiğim insanların bana görece iyi davranmalarının tek nedeninin Tanrı'dan ve ilahi cezadan korkmaları olduğunu düşünmek beni ürkütürdü. Tanrı'ya duydukları inanç azaldığında ya da yok olduğunda ne olur peki? Ahlak ilkeleri nereye gider o zaman? İyilik adına iyi olmak, yol açabileceği sonuçlar nedeniyle iyi olmaktan çok daha yüksek bir ahlak düzeyidir bence.

Tanrı Olmadan Nasıl İyi Olabiliriz?

Amerika hâlâ temelde bir Yahudi-Hıristiyan toplumu olduğundan, inanmayanların bile, kişisel yetiştirilme tarzları ne olursa olsun bu değerleri özümsedikleri öne sürülebilir; yani, ateistler etraflarında iyi tanrıcılar bulunduğu için iyidirler. Olabilir, ama kitabın ilk kısmında da savunduğum gibi, din bu ahlak ilkelerini ilahi esinle hiç ilgisi olmayan sağlam nedenlerden ötürü sistemleştirdi. Önce ahlaki duyarlık ve ilkeler ortaya çıktı ve bunlar insanların Paleolitik ortamda yaşadıkları yüz bin yıl içerisinde evrim geçirdi. Din ikinci olarak geldi ve ahlakı içine alıp kendi amaçları için yasalar halinde derledi;

bütün bunlar son birkaç bin yıl içinde oldu. Dini tümüyle başımızdan atsak ne olur? Toplum ahlaksızlık içinde kaosa mı sürüklenir?

Hayır, sürüklenmez. Kiliseyle devletin birbirinden ayrıldığı iki yüzyıllık deneyim bunun kanıtıdır. Amerika Birleşik Devletleri kurulduğunda, bir önceki yüzyılda yazdıklarıyla dünyevi etik ve siyaset sisteminin felsefi temellerini atmış olan laik Aydınlanma felsefecilerinden büyük çapta etkilenen ilk Anayasa yazarları, kişi hangi dine inanırsa inansın (hatta hiçbir dine inanmasa bile) belirli ahlak ilkelerinin geçerli olduğunu açıkça belirttiler. Bunların arasında yaşama, özgürlük ve mutluluk arayışı haklarının yanı sıra, İnsan Hakları Bildirisi'yle koruma altına alınan başka haklar da vardı. Aydınlanma felsefecilerinin savunduğu ve ABD Anayasası'nı yazanların benimsediği inanç, insanların kendi içlerinde ve kendi başlarına belirli hak ve değerlere sahip olduklarıydı. Bu hak ve değerler dine veya başka bir aşkın duruma ya da doğaüstü güce değil, kendilerine dayanır. Tek başlarına ayakta dururlar. İnsanlar yaşamayı, özgürlüğü ve mutluluğu Tanrı öyle söylediği için değil, insan oldukları için hak ederler. Bu hak ve değerler biz var olduğunu söylediğimiz için vardır ve bu kadarı yeterlidir. Biz öyle olduğunu söylediğimiz için elimizden alınamazlar ve bu da yeterlidir.

Bu laik sistem işe yarıyor mu? Bu soruyu yanıtlamak için yapmamız gereken tek şey, ABD vatandaşlarının yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama düzeylerini başka ülkelerde, özellikle de hâlâ teokrasilerce yönetilen ülkelerde yaşayanların düzeyleriyle karşılaştırmaktır. Sistem kusursuz değil, pek çok insan çatlaklarından kayıp düşüyor, haklar ihlal ediliyor, yaşamlar haksız yere kaybediliyor, özgürlükler adaletsizce engelleniyor ve pek çok insan ulaşabileceği mutluluk düzeyine ulaşamıyor. Ama bunlar, daha önce yaşananlara ve başka yerde olup bitenlere bakılarak varılan göreli yargılardır. Bilim gibi, dünyevi etik de ilkel ve kusurlu olabilir, ama sahip olduğumuz en değerli şeydir.

6

NASIL AHLAKLI OLUYORUZ: MUTLAK, GÖRELİ VE KOŞULLU ETİK

Bilimde "gerçek", "koşullu onayı esirgemenin ters geleceği derecede doğrulanmış" anlamına gelebilir ancak.

–Stephen Jay Gould, *Hen's Teeth and Horse's Toes*, 1983

1991 yılının bir günü, orta yaşlı çekici bir kadın, öğlen yemeği için büfede bir arkadaşıyla buluşmak üzere bir sağlık kulübünün soyunma odasından geçiyordu. Erken gelmişti ve etrafta hiç kimse yoktu. Arkadaşını aranırken yerdeki parlak bir nesneye takıldı gözleri. Daha yakından baktığında, bunun büyük bir pırlanta yüzük olduğunu gördü. Kulüpten bir kadının bu yüzüğü taktığını hatırlar gibiydi, ama kim olduğunu çıkartamıyordu. Yüzüğü alıp cebine koydu. Arkadaşı geldiğinde hemen ona gösterdi ve yüzüğü çalmadığını, yalnızca bulduğunu doğrulayacak bir tanığı olması için ondan kendisiyle birlikte resepsiyona gelmesini istedi. "Kimse yüzüğün bende olduğunu bilemezdi," diyecekti sonradan. "Rehine verip karşılığında binlerce dolar alabilirdim, ama öyle yapmadım." Neden mi? Olayı yeniden düşündüğünde şunları söyleyecekti: "İnsan böyle bir şeyi yapmaz. Vicdanım buna izin vermezdi. Kendimi doğru şeyi yapmaya çalışan dürüst biri olarak görüyorum ve bu olayda doğru şeyin ne olduğunu biliyordum." Yapılacak doğru şey neden buydu? "Çünkü benim yüzüğüm olsaydı başka birisinin benim için aynı şeyi yapacağını umardım." Altın yüzükler ve altın kurallar.

O kadın benim müteveffa annemdi ve bu öykü de Altın Kural'ın klasik bir örneğidir. Annem o yüzüğün sahibine, kendi yüzüğünü kaybetmesi durumunda kendisine davranılmasını isteyeceği gibi davranmıştı. Bu olayı anlatmamın nedeni, annemin olağanüstü ah-

laklı olduğunu değil de, ahlaklı davranan bir kişi olarak hayli sıradan olduğunu ve çoğu insanın çoğu zaman çoğu şart altında aynı şeyi yapacağını düşünmemdir. Bana bu olayı sıra dışı bir öğüt verme amaçlı ahlaki bir vaaz olarak değil, ahlakın kökeni hakkında sorduğum bir soruya karşılık, ahlaki muhakemenin sıradan doğasını göstermek için anlatmıştı: Neden ahlaklısın? Düşüncelerim ve ahlaki yetiştirilişim üzerinde önemli bir etkisi olan annem dindar bir insan değildi ve Tanrı'ya inanmazdı. Hakkında uzun uzun düşündüğü bir konu değildi bu; sadece Tanrı'ya inanmaz ve inanıyormuş gibi davranmaya gerek duymazdı. Dindar ya da dinsiz olacak şekilde yetiştirmedi beni. Bu konu neredeyse hiç gündeme gelmedi. Bununla birlikte, o da babam da dürüst, ahlaklı insanlardı ve bence kardeşlerimle ben de sıradan ahlaklı kişileriz. Annem olağanüstü ahlaklı bir varlığa inanmadan nasıl böylesine sıradan bir ahlaklı insan olabiliyordu? Mutlak ahlak olmadığında, "her şey mubahtır" diyen göreli ahlakı kabul etmek durumunda kalmaz mıyız? Hayır. Mutlak ahlakla göreli ahlak arasında, benim koşullu ahlak dediğim bir ortayol var.

Mutlak Ahlak

Daha önce tanımlandığı gibi ahlak, sosyal bir grubun kuralları bağlamında doğru ve yanlış düşünce ve davranışlarla ilgilidir; etik de sosyal bir grubun kuralları bağlamında ahlaki düşünce ve davranışlar hakkındaki bilimsel inceleme ve kuramlardır. Öyleyse *mutlak ahlakı, doğru ve yanlış düşünce ve davranış için sosyal bir grubun etik kurallarına dayanılarak türetilmiş değişmez kurallar kümesi* olarak tanımlayabiliriz. Bu kuralların ardında olduğu iddia edilen kaynak Tanrı, Kutsal Kitap, Kuran, devlet, doğa, bir ideoloji ya da bir felsefe olabilir.

Tüm mutlak ahlak sistemlerinde görülen –etik kuramında *mutlakçılık* olarak bilinen– belirgin ve acil bir sorun, gerçek konusunda kendilerini nihai hakem olarak konumlandırarak iki insan tipi yaratmalarıdır: iyi ve kötü, haklı ve haksız, gerçek inananlar ve dinden sapanlar. Bilge filozof Maxwell Smart –*Get Smart* adlı TV komedi dizisinin ajan Seksen Altısı– ahlaki açıdan kuşkuları olan ajan ar-

kadaşı Doksan Dokuz'a yaptığı açıklamada bunu kısa ve öz olarak ifade eder: "Saçmalama, Doksan Dokuz. Ateş etmek, öldürmek ve yok etmek zorundayız. Bu dünyada olumlu ve iyi olan her şeyi temsil ediyoruz biz."

Bu siyah-beyaz düşünce tarzı ekranla kısıtlı değil ne yazık ki. Richard Nixon, siyasi kazanç uğruna böyle bir retoriğe başvurarak şu itirafta bulunmuştu: "ABD'yle Rusya'nın İyi ile Kötü'yü, Aydınlık ile Karanlığı, Tanrı ile Şeytan'ı temsil ettiklerini söylemek melodramatik görünebilir. Ama bu şekilde düşünmek, dünya çapındaki mücadeleye bakış açımızı berraklaştırmamıza yardımcı olacaktır." Ronald Reagan'ın Sovyetler Birliği'ni "şer imparatorluğu" olarak tanımlaması daha da çarpıcıydı. Daha yakın zamanlara bakarsak, George W. Bush, Usame Bin Ladin'le El Kaidecileri "saf kötü" olarak niteledi.

Mutlak ahlak sistemlerinin çoğu dine dayanır, ama hepsi değil. Örneğin Immanuel Kant'ın *Koşulsuz Buyruk* kavramı, mutlak ahlak konusunda laik bir akılcı girişimdir. Koşulsuz Buyruk, istisnaları olmayan kayıtsız şartsız bir hükümdür ve Kant bunu *Koşullu Buyruk*'la, yani istisnaları olan şartlı bir komutla (reddederek) karşılaştırır. Kant, bir eylemin doğruluğunu ya da yanlışlığını değerlendirmek istiyorsan, "Aynı zamanda evrensel bir yasa da olmasını isteyebileceğin o ilkeye göre hareket et mutlaka," der.[1] Yalancılığı, hırsızlığı ya da zinayı evrenselleştirmek ister miyiz? İstemeyiz elbette. Sözleşmelerin, mülkün ve evliliğin sonu olur bu.

Ama insanlar arada bir yalan söyler, hırsızlık ve zina yaparlar ve çoğu kez bunları yapmalarının ardında tam anlamıyla akılcı nedenler vardır. Mantıkta ya-ya da yanılgısı olarak da bilinen, iki uç arasındaki seçeneklerin ikili bir seçim dayatılarak dışlandığı, üçüncünün olmazlığı yasasının ihlaline tanık oluruz Koşulsuz Buyruk'ta. Bulanık olasılıkların nüansları sayesinde, uygulanması şu ya da bu derecede olası ahlaki çözümlere kesirli değerler atayabildiğimiz bulanık mantık, burada bir başka sorundan da kaçınmamızı sağlar. Dünya genellikle, retorik adına meseleleri basitleştirmek isteyen rakiplerin tipik olarak sunduğu ikili seçimlerden daha karmaşıktır. Hıristiyan

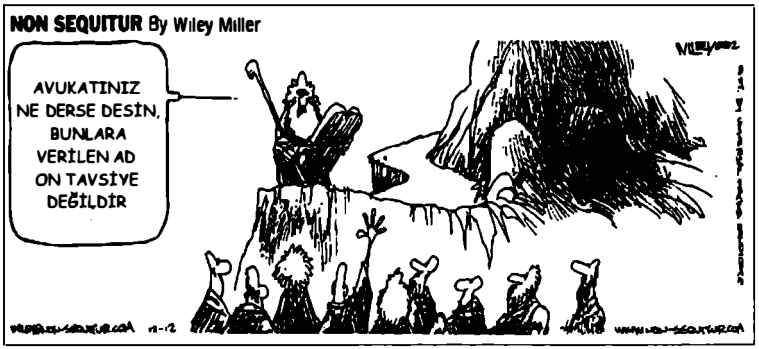
yazar Francis Schaeffer'ın sözlerinde mutlak ahlak yorumunun bu tür bir örneğini görebiliriz:

> Mutlak bir ahlaki standart yoksa, kişi herhangi bir şeyin doğru mu, yanlış mı olduğunu kesin olarak söyleyemez. Mutlak sözcüğüyle her zaman geçerli olanı, nihai ya da kesin bir standart getireni kastederiz. Ahlakın olması için bir mutlak olmalıdır, gerçek değerlerin olması için de bir mutlak olmalıdır. Kişinin kendi fikirlerinin ötesinde bir mutlak yoksa, ahlaki yargıları çelişen bireyler ve gruplar arasında bir hükme varmak için nihai bir talep de yoktur. Çelişen görüşlerle karşı karşıya kalırız yalnızca.[2]

Karikatürcü Wiley Miller, bir *Non Sequitur* karikatüründe (şekil 21) bu durumu zekice açıklamıştır; burada Musa, Tanrı'nın buyrukları mutlak ve nihai olduğu, istisnaları bulunmadığı için bunlara "tavsiye" değil, "emir" adının verildiğini belirterek, günümüz ahlak görelikçilerini ikaz ediyor.

Tüm mutlak ahlak biçimlerinde görülen en büyük sorun, neredeyse herkes doğru/yanlış düşünce ve davranışın ne olduğunu bildiğini iddia ettiği ve tüm ahlak sistemleri ötekilerden az çok farklı olduğu için, dünyanın her yerinde kabul gören bir mutlak ahlakın olamamasıdır. Aslında ironik olarak, bizi ahlaki pusuladan yoksun olarak, çatışan görüşlerle karşı karşıya bırakan da mutlak ahlaklardır. Bu sorunun en belirgin olduğu yerse dindir.

Çoğu etik sistemi mutlaktır, çoğu mutlak sistem dini kaynaklardan türemiştir ve ahlaki kurallarla etik varsayımlarının en popüler kaynağı açık farkla dindir (bu da İlahi Buyruk Kuramı'nı tüm etik sistemleri arasında en yaygın olanlardan biri haline getirir). Örneğin 2001 *World Christian Encyclopedia* [Dünya Hıristiyanlık Ansiklopedisi]ne göre, dünyada yaşayan 6,1 milyar insandan 5,1 milyarı, yani % 84'ü bir tür örgütlü dine inandığını belirtiyor. Hıristiyanlar 2 milyara yakın inançlıyla önde gidiyorlar (bunların yarısını Katolikler oluşturuyor), Müslüman sayısı 1,1 milyar, Hindu sayısı 811 milyon, Budist sayısı 359 milyon ve geriye kalan 265 milyonun büyük bölümünü de etnik dinlere inananlar (esas olarak Asya ve Af-

Şekil 21. Mutlak / Göreli Ahlak

On Emir bir mutlak ahlak biçimidir. (© 2002 Wiley Miller. Dağıtım: Universal Press Syndicate. İzin alınarak yayımlanmıştır)

rika'daki animistler ve diğerleri) oluşturuyor. Ama bu genel sayılar fazla bir şey söylemiyor bize. On genel türden 10.000 farklı din var aslında ve bunların her biri kendi içlerinde bölünüp sınıflandırılabiliyor. Örneğin Hıristiyanlar 33.820 gibi şaşırtıcı sayıda ayrı mezhebe dağılıyorlar. Hıristiyanlık dışındaki dinlerin çeşitliliği de şaşırtıcı boyutta; evanjelistlerin mümkün olduğunca çok ruhu Hıristiyanlığa kazandırma yönündeki yılmak bilmez çabalarına rağmen, bu dinlerin dünya çapındaki dağılımları Hıristiyanlık dinlerine baskın geliyor. Ansiklopedide yer alan bir tabloda, önümüzdeki yirmi dört saat içerisinde Hıristiyan ve Hıristiyan olmayan kişi sayısında görülecek artış veriliyor (sırasıyla 69.000 ve 147.000). Bir başka tabloda, doğum ve ölümlere göre düzeltilmiş dine dönen/dinden dönenler oranı verilerek, evanjelizm küresinin Hıristiyanlık dışındaki inanç alanında yayılmayı sürdürdüğü gösteriliyor.[3] Bu neredeyse akıl almaz dini farklılık düzeyi karşısında, mutlak ahlaki gerçeği tek başına sunma yönündeki herhangi bir iddianın uzun ömürlü olamayacağı çok açık. Hepsinin haklı olması mümkün değil elbette.

Göreli Ahlak

Göreli ahlak deyimi, *doğru ve yanlış düşünce ve davranışlar konusunda, durumun sosyal grup tarafından nasıl tanımlandığına dayanılarak türetilmiş esnek bir kurallar kümesi* anlamında kullanılır. Etik kuramında *görecilik* olarak bilinen göreli ahlakın sorunu, kendini feda etmekten insan kurban etmeye dek tüm ahlaki eylemlerin eşit olduğunu ima ederek, neredeyse her davranışı haklı çıkarmayı mümkün kılmasıdır. Kuramsal ve bilimsel düzeyde kesinlikle doğru değildir bu. Uygulama düzeyinde kimse buna inanmaz. (Etik kuramcıları, pek çok göreli etik kuramından herhangi birisinin geçerli olup olmadığı konusunda hiçbir yargıda bulunmayan *betimleyici etik görecilikle*, her etik kuramının diğerleriyle kıyaslandığında değer bakımından göreli olmakla birlikte, uygulandığı kültür için mutlak anlamda geçerli olduğunu öne süren *normatif etik göreciliği* birbirinden ayırırlar.)

1971'de lise son sınıf öğrencisiyken "tövbekâr" Hıristiyan oldum. Dine bağlılığımı ciddiye alarak, Pepperdine Üniversitesi'ne kaydoldum; bu okul Malibu'da dağ eteklerine kurulmuş, Pasifik Okyanusu manzaralı (tamam, beni çeken yalnızca akademik yönü değildi), İsa Kilisesi'yle bağlantılı ve son derece saygın bir Hıristiyan kurumudur. Burada ilahiyat ve psikoloji okudum, haftada en az iki kez kiliseye gittim (kiliseye devamın zorunlu olduğunu itiraf etmeliyim), bilimle din arasındaki ilişkiyle boğuştum ve dışa vurulmasına ahlaki kısıtlamalar getirildiğinde daha da güçlenen, gençlik döneminin normal şehvet güdüleriyle savaştım. (Yatakhanemizdeki öğrencilerden biri, kontrol edemeyeceğini bildiği bir şey için çaresizce bir gerekçe arayarak, kendisine kabul edilebilir bir cinsel çıkış yolu –partner olarak okuyun– vermesi için Tanrı'ya dua ediyordu, çünkü bu tür temel güdüler aklını bulandırmadığında Tanrı'ya daha iyi şahadet edebileceği sonucuna varmıştı.) Pepperdine'i bitirip Fullerton'daki California Eyalet Üniversitesi'nde bir lisansüstü programa kaydolarak evrim biyolojisi ve deneysel psikoloji okuduktan sonra, ahlaki yanıtlar bulmak amacıyla bilime ve felsefeye yönelip, farklı etik sistemlerini denemeye başladım (Woody Allen'ın *Han-*

nah ve Kız Kardeşleri adlı filmindeki, farklı dinleri inceleyen, örneğin Katolikliği denemek için bir gün eve elinde bir haç, bir somun beyaz ekmek ve bir kavanoz mayonezle gelen karakteri gibi!).

Varoluşçuluk, ahlaki özgürlükle bireysel sorumluluğu vurgulaması nedeniyle başlangıçta bana cazip geldi. "Varoluş özden önce gelir", bu felsefenin temel ilkesidir ve özümüzün –varlığımızın, benliğimizin– bizim seçtiğimiz deneyimler tarafından sürekli yaratılmakta olduğu anlamına gelir. Bizler yaşam öykülerimizin yazarları, ruhlarımızın mimarlarıyız. Masum kurbanların sayısı çok azdır; bizi suçsuz kurbanlar gibi görünebileceğimiz durumlara sokan seçimler yaparız hayatta, ama aslında çoğu durumu yaratan kendi seçimlerimizdir. Bu, yaşamınızda elde ettiğiniz sonucun sorumluluğunu tümüyle sizin omuzlarınıza yüklemekle birlikte, aynı zamanda değişebileceğiniz anlamına da gelir; bulunmak istemediğiniz bir yere hapsedilmiş değilsinizdir. Bir varoluşçu, "Esenliğinin tek kaynağı kendi çabaları olan, tümüyle doğal bir yaratıktır insan," diye yazmıştır. Bana göreyse varoluşçuluk incelediğim felsefeler arasında daha iyimser olanlardan biriydi, ama bu bakımdan oldukça küçük bir azınlık içerisinde yer aldığımı fark ettim. Anlamsız, akıldışı bir evrende varolduğumuz için, çoğu varoluşçu yaşamın "saçma" olduğuna inanır – nihai anlamı bulma yönündeki herhangi bir çabanın sonucu ancak saçmalık olabilir. Bu felsefenin kurucularından biri olan Albert Camus'nün şu yakınmasını, varoluşçuların çoğu kabul etmiş görünüyordu: "Tek bir ciddi felsefi sorun var. O da intihar. Anlamsız bir evrende niye hayatta kalınsın ki?"[4] İntihar acısız olabilir (*M*A*S*H* adlı filmin şarkısında dile getirildiği gibi), ama beraberinde benim kabul edilemez bulduğum büyük bir değişim getirir.

Varoluşçuluktan sonra, Jeremy Bentham'ın "en yüksek sayıda insana en yüksek düzeyde mutluluk" ilkesine dayanan yararcılığı denedim. Bu nicel yararcılığı çekici bulmamın nedeni, etik kararların sayıya dökülebildiği bir tür hedonik hesap girişiminde benimsenen bilimsel yaklaşımdı. Bentham "hedonizm" sözcüğüyle, günümüz söyleminde "sana iyi geliyorsa yap" anlamındaki basit zevk ilkesini kastetmiyordu. "Bir zevkin ya da acının değerinin incelendiği yedi şart" belirlemişti:

1. Saflık– "Arkasından karşıt türden duygulanımların yaşanmaması olasılığı."
2. Yoğunluk– Zevkin gücü, etkisi ya da kuvveti.
3. Yakınlık– Zevkin zaman ya da uzamdaki yakınlığı.
4. Kesinlik– Zevkin kesin olması.
5. Verimlilik– "Arkasından aynı türden duygulanımların yaşanması olasılığı."
6. Erişim– "Eriştiği; ya da (diğer bir deyişle) etkilenen kişilerin sayısı."
7. Süre– Zevkin süresi.[5]

Pedagojik buluşlara meraklı biri olarak, parayı iyi bir yemeğe, (seks olasılığının bulunduğu ama kesin olmadığı) iyi bir randevuya ya da iyi bir kitaba harcamak gibi basit sayılabilecek bir seçim yaparken bu yedi değere not vermenin yaratacağı sorunu görebilmeleri için, psikolojiye giriş dersinde öğrencilerime şekil 22'deki tabloyu vermiştim. Kutulardaki değerler bana aittir (o sırada bekârdım).

Bentham'a göre, notlar verildikten sonra, "Tüm *zevk* değerlerini bir tarafta ve tüm acı değerlerini öteki tarafta toplayın. Bakiye, ağırlığın zevk tarafında olması durumunda, o *bireyin* çıkarları açısından, eylemin bütün insanlar üzerindeki iyi eğilimini; acı tarafında olması durumdaysa, bütün üzerindeki *kötü* eğilimini verecektir."[6] Benim örneğimde kitap yemeğe ya da randevuya baskın geldi. Bu yalnızca benim fikrim elbette, hedonik hesabın tek bir kişiye uygulanmış hali. Bu ilkeyi bir bütün olarak topluma uygulamak için Bentham'a göre şunları yapmalıyız:

> Çıkarları söz konusu görünen kişilerin *sayısını* hesaplayın ve her biri için yukarıdaki süreci yineleyin. Kendi bakış açısından, eylemin bütün üzerindeki eğiliminin *iyi* olduğu her bir birey için *iyi* eğilim derecelerini ifade eden sayıları *toplayın*; aynı işlemi, kendi bakış açısından, eylemin bütün üzerindeki eğiliminin *kötü* olduğu her bir birey için yeniden yapın. *Bakiye*; ağırlığın *zevk* tarafında olması durumunda, toplam kişi sayısı ya da söz konusu bireyler topluluğu için eylemin genel *iyi eğilimini*; acı tarafında olması durumundaysa, aynı topluluk için genel *kötü eğilimini* verecektir.[7]

25 DOLARI
NASIL HARCAMALISINIZ?
(1-10 arası bir ölçek üzerinden)

MUTLULUK YA DA ZEVK	*İYİ BİR YEMEK*	*İYİ BİR RANDEVU (belki seks)*	*İYİ BİR KİTAP*
Saflık	**10**	**7**	**2**
Yoğunluk	**9**	**8**	**2**
Yakınlık	**10**	**8**	**2**
Kesinlik	**9**	**5**	**10**
Verimlilik	**0**	**5**	**10**
Erişim	**1**	**2**	**10**
Süre	**1**	**2**	**10**
TOPLAM	**41**	**37**	**46**

Şekil 22. Jeremy Bentham'ın Hedonik Hesabı

Bu her gün yapıldığı takdirde evden dışarı çıkmanın bile mümkün olmayacağını bir yana bırakırsak, rakamları istediğiniz gibi çıkacak şekilde ayarlayabileceğiniz çok açıktır. Toplumsal düzeyde bunu yapmak olanaksızdır.

Yararcılık, sanki bir gezegenin yörüngesi hesaplanıyormuş gibi, özellikle en yüksek sayıda insan için en yüksek düzeyde iyiliğin hesaplanması biçimiyle, insanların (en azından Batılı sanayileşmiş halkların) seçim hesaplarını borç/alacak kaydı giren bir muhasebeci gibi yapan akılcı varlıklar olduğu yönündeki, yirminci yüzyıl öncesine ait psikolojik, toplumsal ve ekonomik kurama dayanır. (Hatta yararcılar –proton ve elektronları ölçen fizikçiler gibi– zevk birimlerini "hazlar", hoşnutsuzluk birimlerini "elemler" olarak adlandırmış ve yararı azamiye çıkarmaya mı çalışmalıyız, yoksa *yeterlilik yararcılarının* savundukları gibi yalnızca herkesi asgari düzeyde tatmin edecek yararı üretmeye mi çalışmalıyız sorusunu kendi arala-

rında tartışmışlardır.) Bu durumda ahlaki seçim yapmak için, toplam hanesine bakmak yeterli olacaktır.

Ama psikologların, sosyologların ve ekonomistlerin son onyıllarda gerçekleştirdikleri disiplinlerarası kapsamlı araştırmalar sayesinde, insanların öznel duyguların, toplumsal eğilimlerin, kitlesel hareketlerin ve temel güdülerin kaprislerine tâbi olarak duygusal ve sezgisel kararlar verdiklerini biliyoruz artık. Zaman zaman akılcı oluyoruz, ama akıldışı da davranıyoruz ve akıldışı davrandığımız zamanlar düşündüğümüzden çok daha fazla olabilir. Bu bölümün sonunda da göreceğimiz gibi, ahlaki muhakeme ahlaki sezgiyle dengelenmelidir.

Bunlar bana çekici gelmiş olan etik sistemlerinden yalnızca birkaçı, ama etik ve ahlak öğrencisinin deneyebileceği daha pek çok sistem var. Örneğin *sonuççuluk*, adının da ima ettiği gibi bir eylemin doğru mu, yanlış mı olduğunu sonuçlarının belirlemesi gerektiğini savunur. *Sözleşmeciliğe* göre doğruyla yanlışı, ahlaki eylemde bulunan kişiler arasındaki sözleşmeler belirler ve bu anlaşmaların ihlali ahlaksızlıktır. *Deontoloji*, kişinin görevinin (*deon* Yunanca görev demektir), eylemlerin ahlaklı ya da ahlaksız olarak değerlendirilmesinde kullanılacak kıstas olduğunu öne sürer. *Duyguculuğa* göre, doğru ya da yanlış davranışa dair ahlaki yargılar, bu davranışın yaratacağı olumlu ya da olumsuz duygulara bağlıdır. *Etik egoizm (ya da psikolojik egoizm)*, insanların kendi çıkarlarına göre hareket ettiklerini ve dolayısıyla, özgeci görünen davranışların ardındaki güdünün bile aslında bencilce amaçlar olduğunu belirtir. Ahlaki göreciliğin bir türü olan *ahlaki tecritçilik*, ahlaki açıdan yalnızca yakın grubumuzdakilerle ilgilenmemiz, grubumuz dışındakileri ahlaki yargılarımızla ilgisiz olarak görüp "tecrit" etmemiz gerektiğini savunur. *Doğa yasası kuramına* göre, insanlık durumunun doğal bir düzeni vardır, doğal düzen iyidir ve dolayısıyla, bir eylemin doğruluğu ya da yanlışlığı doğal düzeni ihlal edip etmemesine göre yargılanmalıdır. *Nihilizm*, özellikle de ahlak alanında keşfedilecek bir gerçek olduğunu reddeder. *Tikellik*, tümellik ve tarafsızlıkla çelişir ve ahlaki açıdan bizim için önemli olan özel kişilere karşı ahlaki tercihlerimiz olduğunu savunur. *Çoğulculuk* (bu kitapta sık sık benimsenen

bir yaklaşım), ahlaki bir sorunu değerlendirirken dikkate alınması gereken pek çok bakış açısı olduğunu ve hiçbir etik kuramının tüm ahlaklı ya da ahlaksız davranışları tek başına açıklayamayacağını savunur. Göreciliğin aşırı bir biçimi olan *öznelcilik*, ahlaki değerlerin yalnızca bireyin öznel durumu açısından göreli olduğunu, hatta daha geniş toplumsal ya da kültürel bağlamda değerlendirilemeyeceğini öne sürer. Felsefe ve ahlak ansiklopedileri, alfabetik sıraya göre dizilmiş etik kuramları ve ahlaki etiketlerle, kütüphane raflarıysa okura doğru ve yanlış insan eylemleri konusunda geçerli ve uygulanabilir kıstaslar sunma iddiasındaki etik kuramlarını içeren ciltlerle doludur. Bütün bu kuramlardan nereye varabiliriz?

Koşullu Etik

Ahlaki konular ve etik sistemleriyle ilgili düşünüşe bilimin yöntemlerini uygulamaya çalışacaksak, benim gördüğüm kadarıyla sorun şudur: Kişinin ahlaki bir karara varması –bir eylemin doğru ya da yanlış olarak görülmesi– başka durumlara, başka kişilere, başka kültürlere uygulanabilecek bir doğru/yanlış standardı olduğunu ima eder (gezegen jeolojisi yasalarının bizim gezegenimiz dışındaki gezegenlere de uygulanabilmesi gibi). Ama bu doğruysa, aynı standart (yukarıdaki benzetmeye dönersek, jeolojik kuvvetlerin tüm gezegenlerde aynı şekilde etkili olması gibi) tüm kültürlerde neden apaçık ve geçerli değildir? Gözlemler bunun yerine, çoğu Gerçeğin soylu yolunun bulduğunu iddia eden ve hepsi de (yerçekimi bazı gezegenlerde etkiliyken bazılarında değilmiş gibi) uzlaştırılmalarını olanaksız kılacak derecede birbirinden farklı olan bu tür pek çok sistemi ortaya çıkarıyor. Eğer mutlak bir ahlak standardı yoksa ve yalnızca göreli değerler varsa, doğru ve yanlıştan gerçekçi bir şekilde söz edebilir miyiz? Bir eylem belli bir sistem içerisinde akıllıca ya da akılsızca, basiretli ya da basiretsiz, kârlı ya da kârsız olabilir. Ama doğru ya da yanlışla aynı şey midir bu?

Bu durumda, hem *mutlakçılık* hem de *görecilik* açık ve bariz gözlemleri ihlal etmektedir; doğru ve yanlış ahlaki davranış hakkında çok sayıda etik kuramı vardır; bu nedenle de neyin doğru, neyin

yanlış olduğu konusunda hem etik kuramlarıyla ahlak sistemlerinin arasında hem de kendi içlerinde çatışma yaşanmaktadır; hem ahlaklı hem de ahlaksızca davranırız; insanlar doğruyla yanlışın belirlenmesine yol gösterecek bir dizi ahlak kuralına ihtiyaç duyarlar; çoğu etik kuramının ve ahlak sisteminin doğru ve yanlış olarak kabul ettiği ahlak ilkeleri vardır. Ahlaka dair geçerli bir etik kuramının bu gözlemlere açıklama getirmesi gerekir. Çoğu bunu yapmaz.

Bu sorunu düşünürken şu soruyu sordum kendime: Bir şeyin doğru mu, yanlış mı olduğunu nasıl anlarız? Bilimde, iddialar mutlak bir anlamda geçerli ya da geçersiz, doğru ya da yanlış değildir. Bunun yerine delil toplar ve iddia için bir doğruluk olasılığı belirleriz. Bir iddia muhtemelen geçerli ya da muhtemelen geçersizdir, doğru da olabilir, yanlış da. Yine de olasılıklar, gerçekten doğru ya da yanlışmış gibi davranmamıza yol açabilecek derecede yüksek ya da düşük olabilir. Stephen Jay Gould bunu kısa ve öz olarak açıklar: "Bilimde 'gerçek', 'koşullu onayı esirgemenin ters geleceği derecede doğrulanmış' anlamına gelebilir ancak."[8] Yani bilimsel gerçekler, koşullu onayımızı vermenin makul görüneceği derecede doğrulanmış sonuçlardır. Güneş-merkezcilik –güneşin yerküre etrafında değil, yerkürenin güneş etrafında dönmesi– bilimde olabileceği kadar gerçektir. Evrimin meydana gelmiş olması, gerçekliği açısından güneş-merkezciliğin fazla gerisinde değildir. Bilimde, özellikle de (konuların çok daha karmaşık olduğu) sosyal bilimlerde, diğer kuramlar çok daha belirsizdir ve bu nedenle onlar için çok daha düşük kesinlik olasılıkları saptarız. Bulanık mantık yaklaşımıyla, güneş-merkezcilik ve evrimin gerçeklik ölçeğinde 0,9 düzeyinde, insanın toplumsal ve bireysel davranışına dair siyasi, ekonomik ve psikolojik kuramlarınsa çok daha alt bir düzeyde, belki de 0,2 ila 0,5 aralığında yer aldığını söyleyebiliriz. Burada kesinlikler çok daha bulanıktır ve bu nedenle dünyanın nasıl işlediğini anlarken, özellikle de bu iddialar konusunda benimsediğimiz kesinlik derecelerine bulanık kesirler atarken, bulanık mantık büyük önem taşır. Bu noktada, bilimin olasılıklar ve istatistik olarak bilinen çok tanıdık bir alanında buluruz kendimizi. Örneğin sosyal bilimlerde, sıfır hipotezini (bulduğumuz sonucun tesadüf eseri olmadığından

% 95 emin olduğumuz) 0,05 güven düzeyinde reddettiğimizi, ya da (% 99 emin olduğumuz) 0,01 güven düzeyinde reddettiğimizi, hatta (sonucun tesadüf eseri olması olasılığının yalnızca on binde bir olduğu) 0,0001 güven düzeyinde reddettiğimizi söyleriz. Ana fikir şudur: Belirli bir iddianın olgusal geçerliliği konusunda yüksek düzeyde kesinlikten yüksek düzeyde kuşkuya uzanan bir ölçek vardır ve bu nedenle bilim, bir iddia veya kuramın doğurduğu güveni ya da güvensizliği ifade edebilmek için olasılıkları ve istatistiği kullanır.

Aynı düşünüş ahlaka ve etiğe de uygulanabilir. Koşullu etik sisteminde ahlaki seçimlerin, koşullu olarak doğru ya da koşullu olarak yanlış, koşullu olarak ahlaklı ya da koşullu olarak ahlaksız olmaları açısından bilimsel gerçeklere benzediği düşünülebilir:

> *Koşullu etikte* ahlaklı *ya da* ahlaksız, *koşullu onay vermenin makul görüneceği derecede doğrulanmış anlamına gelir.*

"Şarta bağlı, doğrulama ya da onay bekleyen" anlamında *koşullu*, uygun bir terimdir burada. Koşullu etikte, eylemle ilgili delil ve gerekçeler baskın geliyorsa, bir eylemin ahlaklı ya da ahlaksız olduğu yönünde şartlı onayımızı vermek makul olacaktır. Koşullu kalmasının nedeni, bilimde de olduğu gibi, delillerin ve gerekçelerin değişebilmesidir. Ve elbette bazı ahlak ilkeleri, ardındaki delil ya da gerekçeler diğerlerine göre daha az olduğu için daha koşullu ve kişiseldir.

Koşullu etik, mutlak ve göreli ahlak sistemleri arasında makul bir orta yol oluşturur. Koşullu ahlak ilkeleri çoğu insan için çoğu şartta çoğu zaman geçerlidir, ama insan davranışının, kültürün ve şartların çeşitliliğini hesaba katacak kadar da esnektir. Burada söylemek istediğim, bir etik kuramı oluşturmak için kullanabileceğimiz ahlak ilkelerinin olduğudur. Bu ilkeler ne mutlak (istisnasız), ne de görelidir (her yol mubah). Koşullu, yani çoğu insan için çoğu şartta çoğu zaman geçerlidirler. Ve ahlakın bireyden bağımsız olması anlamında nesneldirler. Ahlaki duyarlıklar türümüzün bir parçası olarak gelişmiştir; dolayısıyla, ahlak ilkelerinin bireyi aştığı düşünülebilir ve bu da onları ahlaki açıdan nesnel kılar. Doğaya ilişkin sorular

nasıl bilimsel ve akılcı incelemeye tâbi tutuluyorsa, ahlaki sorular da aynı şekilde incelemeye tâbi tutulmalıdır. Ama ahlak bir bilim olabilir mi?

Bulanık Koşulluluk

Koşullu etiğe karşı dile getirilebilecek en güçlü itirazlardan biri, mutlak bir ahlak biçimi olmadığına göre, göreli bir ahlak biçimi ve dolayısıyla kişinin benmerkezci eylemlerini akılcı biçimde açıklamanın bir diğer yolu olması gerektiğidir. Ama bu, dünyaya iki değişkenli mercekten bakmak, ya-ya da yanılgısını ihlal etmek, üçüncünün olmazlığı yasasını çiğnemektir.

Burada yine bulanık mantık ahlaki düşünüşe doğrudan uygulanabilir. Kötülük konusunu tartışırken, kötü eylemlere atanan bulanık kesirlerin insan eylemlerinin göreli erdem ya da kusurlarını değerlendirmekte bize nasıl yardımcı olduğunu görmüştük. Bulanık mantık pek çok ahlaki muamma arasında yolumuzu bulmamıza da yardım eder. Yaşam ne zaman başlar? İkili mantık, Aristocu siyah-beyaz bir *A ya da A-değil* yanıtı üzerinde ısrar eder. Örneğin kürtaj karşıtlarının çoğu yaşamın döllenmeyle başladığına inanır – döllenmeden önce yaşam yoktur, döllenmeden sonra yaşam vardır. *A ya da A-değil*. Bulanık ahlakta yaşam için bir olasılık saptayabiliriz: döllenme öncesi 0, döllenme anı 0,1, döllenmeden bir ay sonra 0,2; doğuma doğru bu şekilde ilerleriz ve doğumda cenin 1,0 canlı olur. *A ve A-değil*. Hâlâ Aristocu bir dünyaya kısılıp kalmış ikili kategoriler olan kürtaj karşıtlığı ve kürtaj yanlılığı arasında seçim yapmak zorunda değilsiniz (bu konu bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır).

Ölüme de dereceler atayabiliriz. "Yaşamın sınırları bulanıksa, ölümün sınırları da bulanıktır," der bulanık mantıkçı Bart Kosko. "Ölümün tıbbi tanımı her yıl biraz değişiyor. Daha fazla bilgi, daha fazla kesinlik, daha fazla bulanıklık." Ama insan ya ölü ya da canlı değil midir? *A ya da A-değil*? Hayır. "Bulanık mantık ölüme karşı verdiğimiz savaşta bize yardımcı olabilir. Bir beyni hücre hücre öldürebiliyorsanız, tıpkı kaza yapmış bir arabayı parça parça onara-

bilmeniz gibi, hücre hücre yaşama döndürebilirsiniz."[9] *A ve A-değil.* Doğum bulanık ve koşulludur; ölüm de öyle. Cinayet de. Hukuk bu açıdan zaten bulanıktır. Birinci dereceden cinayet, ikinci dereceden cinayet, kasıtsız cinayet, meşru müdafaa, soykırım, bebek kıyımı, intihar, tutku suçları, insanlık suçları. *A ve A-değil.* Karmaşıklık ve ince ayrıntılar bolluğu. Nüansların egemenliği. Hukuk sistemlerimiz bu gerçeğe uyarlandı; etik sistemlerimiz de uyarlanmalı. Bulanık doğum. Bulanık ölüm. Bulanık cinayet. Bulanık etik.

Ahlaki Sezgi ve Kaptan Kirk İlkesi

Bırakınız-yapsınlar tarzı kapitalizmi haklı gösteren kitabını kaleme almasından çok önce, Adam Smith şu gözlemiyle ilk ahlak psikoloğu olmuştu: "Doğa toplum için insanı oluştururken, özgün bir hoşnut etme arzusu ve kardeşlerini gücendirmekten kaçınma duygusuyla donattı. Onların adına zevk almayı ve onların adına acı duymayı öğretti." 1776'da *Ulusların Zenginliği*'ni yayımladığında ise, insan güdülerinin bu denli saf olmadığının farkına varmıştı: "Akşam yemeğimizi kasabın, biracının, ya da fırıncının hayırseverliğinden değil, kendi çıkarlarını düşünmelerinden dolayı bekleriz. İnsanlıklarına değil, kendilerine duydukları sevgiye hitap eder ve bizim gereksinimlerimizden değil, kendi avantajlarından söz ederiz."[10]

Başkalarını mı düşünüyoruz, kendimizi mi? Empatik miyiz, egoist mi? Her ikisiyiz. Ama kendimize hizmet etmekle başkalarına hizmet etmek arasında sağlıklı bir denge kurmak bir zamanlar sandığımız kadar akılcılıkla hesaplanabilir bir şey değil. İnsanın –özellikle de ahlaki kararlar dahil olmak üzere– karar verme sürecinde sezgi çok önemli bir rol oynuyor ve yeni araştırmalar sezginin hem gücünü hem de tehlikelerini ortaya çıkarıyor. Şu senaryoyu ele alalım: *Let's Make A Deal* [Bir Anlaşma Yapalım] adlı klasik yarışma programına katıldığınızı düşünün. Üç kapıdan birini seçmeniz gerekiyor. Kapılardan birinin arkasında yepyeni bir araba sizi bekliyor. Diğer iki kapının arkasındaysa birer keçi var. Bir numaralı kapıyı seçtiniz. Bu üç kapının arkasındakileri bilen sunucu Monty Hall, ikinci kapının arkasında bir keçi olduğunu gösteriyor size ve son-

ra soruyor: seçtiğiniz kapıda mı kalacaksınız yoksa seçiminizi değiştirecek misiniz? Şansınız yarı yarıya, öyleyse ne fark eder, değil mi? Çoğu insan böyle düşünür. Ama bu sorun hakkındaki sezgisel duyguları yanlıştır. Neden mi? En başta üçte bir şansınız vardı, ama Monty size kaybetmenize yol açacak kapılardan birini gösterdiğine göre, seçiminizi değiştirerek kazanma şansınız üçte ikidir. Şöyle düşünün: bu üç kapı için üç olasılık var: (1) iyi kötü kötü; (2) kötü iyi kötü; (3) kötü kötü iyi. Birinci olasılıkta seçiminizi değiştirirseniz kaybedersiniz, ama ikinci ve üçüncü olasılıklarda seçiminizi değiştirirseniz kazanabilirsiniz. Sezgimizin etrafından mantıkla dolanmanın bir başka yolu: on kapı var; siz bir numaralı kapıyı seçtiniz ve Monty size ikinciden dokuzuncuya dek tüm kapıların ardında keçi olduğunu gösterdi. Şimdi seçiminizi değiştirir misiniz? Elbette değiştirirsiniz, çünkü kazanma şansınız onda birden onda dokuza çıktı. Matematikçiler, hatta istatistikçiler de dahil olmak üzere herkesi deli eden, sezgilere aykırı bir problemdir bu.[11]

Sezgi aldatıcıdır. Örneğin kumarbazların sezgilerinin son derece güvenilmez olduğu bilinir (kumarhane sahiplerinin kârını artıran bir durumdur bu). Rulet oynuyorsunuz ve arka arkaya beş kez kırmızıyı tutturdunuz. "Şansınız yaver gittiği" için kırmızıda mı kalmalısınız yoksa "zamanı geldiği" için siyaha mı geçmelisiniz? Fark etmez, çünkü ruletin belleği yoktur; ama fiş yığını gözlerinin önünde giderek büyüyen mutlu kumarbaza söyleyin bunu bir de. Spordaki "şanslı eller" de aynı derecede yanıltıcıdır. Sezgisel olarak, Los Angeles Lakers'ta oynayan Kobe Bryant'ın eli şanslı olduğunda atış kaçırmayacağını bilmez miyiz? Öyle görünür elbette, özellikle de tek bir maçta atılan en çok üç sayılık basket rekorunu kırdığı gece; ama –bütün bir sezon boyunca Philadelphia 76'lar tarafından atılan her basketi analiz eden– Thomas Gilovich, Robert Vallone ve Amos Tversky'nin 1985 tarihli basketbolde "şanslı eller" araştırmalarının bulguları bu sonuca ulaşmıyor. Bir oyuncunun ilk basketten sonra ikinci kez basket atma olasılığının, tesadüfler ve o oyuncunun ortalama atış yüzdesi ötesinde artmadığını keşfettiler. Bulguları insanı rahatsız edecek derecede sezgilere aykırıydı: isabetli atış dizisinin, yani arka arkaya atılan basketlerin sayısı, istatistiksel yazı-tura mo-

delinin öngörülerini aşmıyordu. Yani, bir para atma deneyi yapar ve yazılarla turaların kaydını tutarsanız, dizilerle karşılaşırsınız. Ortalama olarak ve uzun vadede, beş atıştan oluşan her otuz ikilik dizide bir kez, arka arkaya beş yazı ya da tura gelir. Oyuncular olasılık beklentilerinin yüksek aralığına giren bir oyun çıkardıklarında kendilerini "şanslı" hissedebilirler, ama bilim bu sezginin bir yanılsama olduğunu gösteriyor.[12]

Bunlar dünya hakkındaki sezgilerimizin bizi yoldan çıkardığı sayısız örnekten yalnızca birkaçıdır: geçmişimizi şu andaki inançlarımıza ve ruh halimize uyacak şekilde yeniden yazarız, duygularımızın kaynağını ve anlamını yanlış yorumlarız, olaydan sonra en başından itibaren bildiğimizi zannetmemize yol açan geçmişe bakarak görme önyargısına maruz kalırız, aslında olduğumuzdan çok daha önemli olduğumuzu sandığımız kendine hizmet etme önyargısına kapılırız, var olmayan hayali bağıntılar görürüz (batıl inançlar) ve zaten inandığımız şeyi doğrulayan delilleri arayıp bulduğumuz doğrulama önyargısına düşeriz. Sezgilerimiz yanlış şeylerden korkmaya da yönlendirir bizi. Yine Adam Smith'e dönelim. Smith'in kuramına göre, ahlaki duyarlıklarımız başkalarının başına gelenleri gözlemlemeye, acılarıyla empati kurmaya, sonra aynı felaketin bizim başımıza da geleceği beklentisi ve korkusuyla kendi çıkarlarımıza dönmeye yönlendirir bizi. Bu bölümü yazdığım hafta ABC televizyonunun haber programı *20/20*'de, bazı çocukların otoyol üstgeçitlerinden attıkları taşların araba pencerelerini parçalayıp içeridekileri öldürmesi ya da yaralamasıyla ilgili bir haber yayınlandı. Yapımcılar yüzleri dağılmış, yaşamları parçalanmış talihsiz kurbanları gösterip doğamızın korkak yanına hitap ederek empati uyandırdılar, sonra da şu retorik soruyla kendimize duyduğumuz sevgiyi işin içine kattılar: "Sizin de başınıza gelebilir mi bu?"

Gelebilir mi? Pek olası değil. Hatta o kadar olasılık dışı ki, yıldırım çarpmasından daha fazla korkmalısınız. Öyleyse bu tür şeyler için neden endişeleniyoruz? Güney California Üniversitesi'nden sosyolog Barry Glassner'ın deyişiyle "korku kültürü" ahlaki sezgilerimizi tutsak aldığı için.[13] Kim yarattı bu kültürü? Medyanın ve başka kaynakların beynimize doldurduğu, gerçek verilerin yerine

geçen söylenti ve dedikoduları yutarak, sonuçta biz yarattık. Ama gerçekmiş gibi gösterilen bu kurmaca ve söylentiler bir yerlerden geliyor olmalı. Parayı ve korku tüccarlığıyla uğraşanları izleyin. Örneğin siyasetçiler, rakiplerinin dönemindeki suç ve uyuşturucu kullanımı oranlarını abartarak (ve kimi zaman düpedüz yalan söyleyerek) seçim kazanabiliyorlar. Çıkar ya da lobi grupları (bağışçının katkısı yeterince yağlı olursa tam zamanında engellenebilecek) kıyamet beklentisini tırmandıran korku kampanyalarından (kelimenin tam anlamıyla) kâr ediyorlar. Aile kurumunun çöküşünü lanetleyen muhafazakârları ya da çevrenin mahvolduğunu öne süren liberalleri düşünün.

Dinler bu dünyanın eza ve cefasını abartıp öteki dünyayı daha çekici göstererek korkularımızla oynuyorlar. 17 Mayıs 1999'da evanjelist Hıristiyan arkadaşlarımdan biri, Kutsal Kitap'taki ahlaksızlık ve kötülüklerin artacağı kehaneti nedeniyle, ısrarla "ahir zaman" içinde yaşadığımızı belirtti. Amerika'da suçun her yıl daha da kötüleşen bir salgın sorunu olduğunu herkes bildiğine göre ("şu son Columbine katliamına bak yeter," diyordu arkadaşım), kıyamet yaklaşmıştı. Tarihi hatırlıyorum, çünkü 1930'da veri toplamaya başlamalarından bu yana suç oranlarında görülen en uzun gerileme döneminin ortasında bulunduğumuza dair bulguların FBI tarafından açıklandığı gündü. Diğer bir deyişle, en güvende olduğumuz bir dönemde eskisinden daha fazla korkma paradoksuyla karşı karşıyayız. "1990'ların sonlarında uyuşturucu kullananların sayısı, on yıl öncesine kıyasla yarı yarıya azalmıştı," diye açıklıyor Glassner, ama "yetişkinlerin çoğu uyuşturucu kullanımını Amerikan gençliğinin maruz kaldığı en büyük tehlike olarak görüyor." Ekonomi için de aynı durum geçerli; "çeyrek yüzyıldır ilk kez işsizlik oranı % 5'in altına indi. Yine de uzmanlar yakında meydana gelecek ekonomik felakete ilişkin uyarıda bulundular."[14] Yalnızca bu yüzyılda modern tıp ve toplumsal sağlık uygulamaları ve teknolojileri, ömrümüzü neredeyse iki katına çıkararak sağlık düzeyimizi ölçülemeyecek derecede yükseltti; ama Glassner'ın belirttiği gibi, bildirilen hastalık istatistiklerini alt alta toplarsanız, 280 milyon Amerikalı'dan 543 milyonunun ciddi derecede hasta olduğunu görürsünüz!

Nasıl olabilir bu? Yanıtı Benjamin Disraeli vermişti: Yalanlar, kahrolası yalanlar ve istatistikler. Öykü anlatmakta iyi olabiliriz, ama berbat istatistikçileriz. Örneğin Glassner, kırklarındaki kadınların meme kanserinden ölme olasılıklarının onda bir olduğuna inandıklarını gösteriyor, oysa gerçek olasılık 250'de 1 düzeyinde. Söylediğine göre kimi "feministler, her üç yeniyetme anneden ikisinin yetişkin erkekler tarafından baştan çıkarılıp sonra da terk edildiği yönündeki korkutucu ama yanlış istatistiğin yaygınlaşmasına yardımcı oldular," aslında bu oran "onda bir civarında, ama birtakım feministler bu düzmece istatistik tam anlamıyla çürütüldükten sonra bile korkuyu beslemeyi sürdürdüler."[15] Burada asıl sorun büyük sayılar yasası; milyonda bir olasılıklar Amerika'da günde 280 kez gerçekleşiyor ve aralarından en sansasyonel olan bir düzinesi, özellikle de videoya çekilmişse akşam haberlerine giriyor. Ekran başından ayrılmayın – film saat on birde!

Ahlaki duyarlıklarımızla ilgili sorun burada yatıyor. Her gün güvenliğimize karşı tahammül edemeyeceğimiz tehditler hakkında anlamamız mümkün olmayan sayılar doldurulуyor beynimize. Sonradan pişman olmaktansa önlem almakta yarar var, değil mi? Her zaman değil. Patolojik korku ruh halimizde ve cüzdanımızda gösteriyor etkisini. "Yollardaki şiddet gibi büyük oranda efsanevi tehlikelere, başkalarına karşı hiç tehdit oluşturmayan ya da çok az tehdit oluşturan kişilerin kaldığı hapishane hücrelerine, gençleri aslında pek azının karşılaştığı tehlikelerden koruma amaçlı programlara, uydurma hastalıkların kurbanlarına tazminat ödemeye ve –öteki ulaşım araçlarından daha güvenli olan– uçak yolculuğunu daha da güvenli hale getirecek teknolojiye her yıl milyarlarca dolar ve çalışma saati harcıyoruz boş yere," diyor Glassner.[16]

Korkularımızı besleyen tüm kurumlar arasında medya, sansasyonellikte başı çekiyor ("kan varsa manşete çıkar"). Emory Üniversitesi'nde yapılan bir araştırma, medyanın erkeklerde başlıca ölüm nedeni olan kalp hastalıklarına, on birinci sıradaki etkenle –cinayet– aynı oranda yer verdiğini ortaya çıkardı. Ciddi hastalıklar ve ölümle ilişkilendirilen en düşük risk faktörü olan uyuşturucu kullanımının, ikinci sıradaki risk faktörü olan kötü beslenme ve vücudun

çalıştırılmamasıyla aynı oranda ilgi çektiğini öğrenmek de şaşırtıcı olmasa gerek. 1990'la 1998 arasında Amerika'da cinayet oranları % 20 oranında azalırken, yayın ağlarında yer alan cinayet haberleri % 600 gibi inanılmaz bir oranda arttı (üstelik O. J. Simpson haberleri buna dahil değil). Gerçek şu ki, pasif sigara içiciliğinin kansere neden olduğu ya da cep telefonu kullanımının beyin tümörlerine yol açtığı yönünde hiçbir kanıt bulunmuyor; aynı şekilde, Körfez Savaşı Sendromu bir hayalden ibaret görünüyor, televizyon şiddete yol açmıyor, Satanist kültler birer fantezi ürünü, çocuklukta yaşanmış tacizlere dair sonradan hatırlanan anıların çoğu kötü terapistlerin telkin ettiği sahte anılardan başka bir şey değil, silikon göğüs dolguları metastaz yapan tazminat davalarından başka bir şeye yol açmıyor, uyuşturucu savaşı onlarca yıl önce kaybedildi ve uyuşturucu kralı çıplak – hem de çırılçıplak ve birisinin bunu söylemesinin zamanı çoktan geldi. Büyük sayılar yasasını unutmamalı ve en korkutucu olayları seçici belleğimize kaydettiğimizi, korkularımızın çoğunun hayali –hem yaratıcısı hem de kurbanı olduğumuz bir korku kültürünün sahte ürünü– olduğunu aklımızdan çıkarmamalıyız.[17]

Ama sezgisel içgüdülerimizin bu dikkate değer kusurları bir yana bırakılırsa, sezginin özellikle de ahlak alanında göz ardı edilemeyecek, oldukça güçlendirici bir yönü de var. Aslında sezgi insan ruhuna öylesine yerleşmiş ki, zekâdan ayrılması mümkün değil (yukarıda sözü edilen sezgisel dertleri hatırlayın). Sezgiyle zekâ bu denli içe içe geçtiği için, *Uzay Yolu*'nun "İçimizdeki Düşman" adlı bir bölümünden esinlenerek bu ikisini kendi deyişimle *Kaptan Kirk İlkesi* içerisinde birleştirdim.[18] Kaptan James T. Kirk, manyetik anormallikler yüzünden bozulan ışınlayıcının Kirk'i iki ayrı varlığa böldüğü Alfa 177 adlı gezegenden yeni ışınlanmıştır. Bu varlıklardan biri soğukkanlı, hesapçı ve akılcıdır. Diğeri ise vahşi, fevri ve mantıksızdır. Akılcı Kirk, ışınlayıcının bozulması nedeniyle gezegende mahsur kalan iniş ekibini kurtarmak için bir karar almak zorundadır. (Grubu kurtarmak için neden bir mekik yollayamadıkları hiç açıklanmadığından, bu bölüm de *Uzay Yolu* gaflarının uzun listesine eklenebilir). Zekâsıyla sezgileri ayrılmış olduğundan, Kirk kararsızlık içindedir ve Doktor McCoy'a yakınır: "O (mantıksız

Kirk) olmadan yaşayamam. Onu geri almak istemiyorum; hayvan gibi – düşüncesiz, yabani bir hayvan. Yine de o, benim." Sezgiyle zekâ arasındaki bu psikolojik savaş, *Uzay Yolu*'nun neredeyse her bölümünde aşırı akılcı Mr. Spock'la aşırı duygusal Doktor McCoy karakterlerinde ele alınır, Kaptan Kirk ise her ikisinin neredeyse mükemmel somutlaşmış halidir. Ben bu dengeye Kaptan Kirk İlkesi adını veriyorum: *zekâyı sezgi yönlendirir, sezgiyi zekâ yönetir.*[19]

Çoğu bilim adamına göre, sezgi akılcı yaşamın felaketi, öfkeli bir Volkanlıdan daha hızlı ışınlanıp kaçılması gereken içimizdeki düşmandır. Yine de Kaptan Kirk İlkesi, sezginin –yani "gözlemsiz ya da nedensiz içgörü, dolaysız bilgi kapasitemiz"in[20]– analitik mantık kadar düşünüşümüzün bir parçası olduğunu sayısız deney yoluyla gösteren psikolog David G. Meyers'ın zekice özetlediği yeni ve zengin bir bilimsel araştırma alanından destek buluyor artık. Fiziksel sezginin bir atletin yetenekler repertuarında yer aldığı gayet iyi bilinir ve kabul edilir elbette; burada hemen Michael Jordan ve Tiger Woods geliyor akla. Ama akılcı düşüncenin ürünü olarak görülemeyecek kadar hızlı ve incelikli bir düzeyde işleyen sosyal, psikolojik ve ahlaki sezgiler de vardır. Örneğin Harvard'dan Nalini Ambady'yle Robert Rosenthal, öğretmenlerinin yalnızca otuz iki saniyelik görüntülerini izlemiş olan öğrencilerin onlar hakkındaki değerlendirmelerinin, dersin tamamını izlemiş olan öğrencilerin değerlendirmelerine çok benzediğini görmüşlerdi. Öğretmenin iki saniyelik üç video görüntüsü bile, dersi alan öğrencilerin değerlendirmeleriyle 0,72 gibi şaşırtıcı bir bağlılaşıma yol açıyordu![21] Bu nasıl olabilir? İnsanlar hakkında makul bir doğruluk payı içeren ani yargılara varmamıza olanak veren sezgimiz sayesinde.

Araştırmalar sürekli olarak, dikkat gösterilmeyen uyaranların bile bizi inceden inceye nasıl etkileyebileceğini gösteriyor. Örneğin bir deneyde araştırmacılar, deneklere kişilerin slaytlarını izlettirmeden önce kırk yedi milisaniye boyunca duygusal açıdan olumlu (bir kedi yavrusu veya âşık bir çift) ya da olumsuz sahneler (bir kurtadam veya bir ceset) gösterdiler. Denekler ilk duygu yüklü sahnelerde yalnızca bir ışık parlaması gördüklerini belirtseler de, fotoğrafları olumlu sahnelerle ilişkilendirilmiş kişiler hakkında daha olumlu

değerlendirmeler yaptılar.[22] Diğer bir deyişle, beynin bir yerlerine bir şeyler kaydediliyordu. Kendi elini tanıyamayan ve başparmağıyla işaret parmağını kullanarak bir nesnenin büyüklüğünü tahmin etmesi istendiğinde bunu yapamayan bir hasta örneğinde de durum böyleydi anlaşılan. Yine de hasta nesneye uzandığında, başparmağı ve işaret parmağı doğru konumdaydı.[23] Bir başka araştırmaysa, görsel kortekslerinin bir bölümünü kaybetmiş olan felçli hastaların görme alanlarında bilinçli bir körlük olduğunu ortaya çıkardı. Bir dizi çubuk gösterildiğinde hiçbir şey görmediklerini söylüyor, ama görmedikleri çubukların dikey mi yoksa yatay mı olduğunu hiç yanılmadan biliyorlardı.[24] Çok tuhaf.

Sezgi özellikle diğer insanları tanımakta önemli bir rol oynar. Bir psikoterapistin size yararlı olup olmayacağının en iyi belirtisi, ilk seansın ilk beş dakikasında gösterdiğiniz ilk tepkidir.[25] Bunun nedeni, araştırmaların da gösterdiği gibi, psikoterapide (konuşma terapisi) hiçbir yöntem ya da tarzın ötekilerden daha iyi olmamasıdır. Terapistin ne tür bir terapist olduğu, ya da kaç diploma aldığı, hangi okula gittiği ya da kim tarafından eğitildiği önemli değildir. En önemlisi, terapistin size ne derece uygun olduğudur ve buna ancak siz karar verebilirsiniz; zekâdan çok sezgiyle verilecek bir karardır bu. Aynı şekilde, flört konusunda deneyimli olanlar, ilk kez çıktıkları kişiyi bir daha görmek isteyip istemeyeceklerini birkaç dakika içinde anlarlar. Bu değerlendirme, zihinsel bir muhasebe defterine denk düşecek entelektüel bir süreç içerisinde çıkılan kişinin artı ve eksilerinin çetelesini tutmak yoluyla yapılmaz; ikinci kez buluşmayı kabul etmeden önce çıktığımız kişinin özgeçmişini ya da yaşam öyküsünü istemeyiz genellikle. Ama buna benzer bir şeyi, her biri görece kısa bir süre içerisinde değerlendirilebilecek küçük ipuçlarına –beden dili, yüz ifadeleri, ses tonu ve yüksekliği, nükte ve espri gücü, nezaket vb– dayalı hızlı bir sezgisel değerlendirmeyle yaparız.

Beden dilinin ve yüz ifadelerinin gözlemlenmesine dayalı yalan saptama ne derece isabetliyse (genellikle pek değildir), küçük işaretlere sezgisel olarak daha duyarlı olmaları nedeniyle kadınlar bu konuda erkeklerden daha başarılıdırlar. Deneklerin doğruyu söyle-

yen ya da yalan söyleyen kişileri gözledikleri deneylerde hiç kimse yalancıyı saptamakta sürekli olarak başarılı olamasa da, kadınların saptaması erkeklere kıyasla daha sık doğru çıkmaktadır.[26] Bir fotoğrafta görülen iki kişiden hangisinin diğerinin amiri olduğunu, bir kadın-erkek çiftinin gerçek bir romantik ilişki içinde mi olduğunu yoksa sahte bir poz mu verdiklerini anlamakta da kadınlar erkeklerden üstündür ve canı sıkkın bir kadının yüzünün gösterildiği iki saniyelik sessiz bir görüntü karşısında, söz konusu kadının birisini mi eleştirdiğini yoksa boşanmasıyla ilgili bir tartışma içinde mi olduğunu daha doğru tahmin edebilirler.[27] "Mikro-anlık" yüz ifadelerini yorumlamakta çok becerikli olan kişiler, yalan söylendiğini anlamakta da daha başarılıdırlar. Psikiyatr, yalan makinesi uzmanı, yargıç, polis ve gizli servis ajanı gibi profesyoneller yalan saptama yetenekleri konusunda test edildiğinde, yalnızca küçük ipuçlarını izleme konusunda eğitilmiş gizli servis ajanlarının tesadüf düzeyinin üstünde bir başarı sergiledikleri görülmüştür. Çoğumuzun yalanları saptamakta başarılı olamamamızın nedeni, insanların yaptıklarından çok söylediklerine güvenmemizdir. Beyinlerindeki hasar yüzünden konuşmaya daha az dikkat gösteren denekler, yalanları saptamakta daha başarılıdırlar; örneğin konuşma yeteneğini yitirmiş felçli hastaların, yüz ifadelerine yoğunlaştıklarında yalancıları % 73 oranında saptayabildikleri (normal deneklerinse tesadüf düzeyinin üzerine çıkamadıkları) görülmüştür. Bu tür sezgisel düşünüşü olanaklı kılacak şekilde donatılmış olabileceğimizi gösteren araştırmalar, ahlak anlayışının evrime dayalı açıklamasını desteklemektedir: alın lobu ve amigdalası (korku merkezi) kısmen hasar görmüş bir hasta, bilişsel açıdan öteki yönlerden normal olmasına karşın, toplumsal ilişkileri anlayamaz ya da özellikle toplumsal sözleşmelerde aldatmayı saptayamaz.[28] Toplumsal ilişkilerde aldatmanın saptanması, tıpkı küçük gruplarda dedikodunun oynadığı rol gibi, evrim mirasımızın yaşamsal bir parçasıdır.

Ahlakla ilgili dünyevi kuramların çoğunun akılcı kuramlar olmasına karşın, ahlaki sezgi konusunda son zamanlarda yapılan araştırmalar Kaptan Kirk İlkesi'nin ahlak alanında da geçerli olduğunu gösteriyor. Örneğin Virginia Üniversitesi'nden sosyal psikolog

Jonathan Haidt, zihnin estetik yargılara varmamıza benzer biçimde hızlı ve otomatik olarak ahlaki yargılara vardığını kanıtladı. Ahlaki bir karar verirken ne yapacağımız konusunda akıl yürütmeyiz; doğrudan karar verir, sonradan bu hızlı kararı akla uydururuz. Ahlaki sezgilerimiz akılcı olmaktan çok duygusaldır. Haidt'in "sosyal sezgici" kuramına göre önce ahlaki duygular, sonra bu ahlaki duyguların gerekçelendirilmesi gelir. "Ahlaki muhakeme kontrol kendisindeymiş gibi caka satarken, insan ahlakı aslında ahlaki duygular tarafından yönetiliyor olabilir mi?" diye soruyor Haidt. Ve kendi sorusunu şöyle yanıtlıyor: "Ahlaki yargı insanın içine doğan anlık hislere, yani duygu yüklü sezgilere bağlıdır ve bunlar daha sonra ahlaki muhakemeyi tetikler."[29] Diğer bir deyişle, ahlak (doğru ve yanlışla ilgili düşünce ve davranışlar) ve etik (ahlaki düşünce ve davranışlarla ilgili kuramlar) arasında yaptığımız olağan ayrımı araştırmalar da doğrulamaktadır. Bu bağlamda etik, sezgilerimizin akılcı açıdan geçerli olduğuna başkalarını ikna etme amaçlı duygusal ahlaki sezgilerin bir ifadesidir.

Aşağıdaki ahlaki ikilemi ve ahlaki sezgilerimizin vereceği tepkiyi bir düşünün: Kontrolden çıkmış bir tramvayın beş kişinin üzerine doğru gittiğini görüyorsunuz. Makas değiştirip tramvayı raydan çıkarırsanız bu beş kişiyi kurtarır, ama öteki hatta girip bir kişiyi öldürmesine neden olursunuz. Bunu yapar mısınız? Çoğu insan yapacağını söyler. Akılcı açıdan doğru bir karardır bu: Beş kişiyi kurtarmak için bir kişiyi feda etmek mantıklı görünür. Ama bu ahlaki ikilemin biraz değiştirilmiş halini düşünelim bir de: Kontrolden çıkmış bir tramvayın beş kişinin üzerine doğru gittiğini görüyorsunuz. Bir kişiyi rayın üzerine itip tramvayı durdurabilirsiniz, böylece o kişi ölür, ama bu arada beş yaşam kurtulmuş olur. Bunu yapar mısınız? Ahlaki hesap aynı, ama çoğu insan böyle bir şey yapmayacağını söyler. Neden mi? Princeton Üniversitesi'nden Joshua Grene, beyin görüntüleme teknolojisi sayesinde bir neden bulduğunu düşünüyor. Deneklere bu ahlaki ikilemleri sunup, konuyu düşünürken beyinlerinde olup bitenleri kaydettiğinde, deneğin raylara itildiği ikinci senaryonun, beyinlerinin (normalde kişi üzüldüğünde ya da korktuğunda faal olan) duygusal alanlarında ilk senaryoya kıyasla çok

daha büyük bir faaliyet başlattığını gördü.[30] İki senaryo arasındaki fark, ilk senaryoda öldürme sürecinden bir adım uzakta olması nedeniyle deneğin duygusal açıdan tarafsızlığıdır; bir kişiyi öldürerek beş yaşamı kurtarmak için yapılacak tek şey, makas değiştirip tramvayı raydan çıkarmaktır. Bireyi öldüren tramvaydır, denek değil. İkinci senaryodaysa denek duygusal olarak işin içindedir –bir kişiyi öldürerek beş kişiyi kurtarmak için, başka bir kişiyi öldürmenin sorumluluğunu doğrudan üstlenmek gerekir. Ahlaki yargı hesap yapacak kadar akılcı değildir. Sezgiye dayanacak kadar duygusaldır.

Ahlaki sezgilerimizde bilişsel önyargılar da önemli bir rol oynar. Genelde kendimizi başkalarının gördüğünden daha olumlu bir gözle görmemizi gerektiren kendini kollama önyargısı, başkalarından daha ahlaklı olduğumuzu düşünmeye yöneltir. Ülke çapında yapılan araştırmalar, iş dünyasından çoğu kişinin ötekilerden daha ahlaklı olduğuna inandığını göstermektedir.[31] Hatta ahlaki sezgiyi inceleyen sosyal psikologlar, öteki sosyal psikologlardan daha ahlaklı olduklarını düşünürler![32] Ve hepimiz, etiğe uygun davranışlarımız için ödüllendirileceğimize inanırız. *U.S. News & World Report*'un bir araştırmasında, Amerikalılara cennete gitmesi en olası kişinin kim olduğu soruldu: % 19'u O.J. Simpson'ı, % 52'si eski Başkan Bill Clinton'ı, % 60'ı Prenses Diana'yı, % 65'i Michael Jordan'ı ve % 79'u da beklenebileceği gibi Rahibe Teresa'yı seçti. Ama ankete katılanların cennete gitmesini en olası gördükleri kişi, % 87 oranla kendileriydi![33]

İnsanların kendilerini "zekâ"dan çok, "ahlaki iyilik" açısından üstün bulma eğiliminde olduklarını ve topluluk içinde yaşayanların büyük bölümünün kendilerini öteki topluluk üyelerine kıyasla çevre ve diğer toplumsal sorunlarla daha ilgili olarak gördüklerini ortaya koyan araştırmalar da bu deneylerin sonuçlarıyla uyumludur.[34] Üniversite Giriş Sınavı Kurulu'nun 829.000 lise son sınıf öğrencisini kapsayan bir anketinde "başkalarıyla geçinebilmek" kategorisinde hiç kimse kendini ortalamanın altında değerlendirmemiş, % 60'ı en üst % 10, % 25'i de en üst % 1 aralığında olduğunu söylemiştir.[35] Aynı şekilde, tıpkı davranışın algıyı belirlemesi gibi –örneğin sigara içenler sigara içen kişi sayısını aslında olduğundan yüksek tahmin

ederler– ahlaki davranış da ahlaki algıyı belirler: Yalancılar yalan söyleyen öteki insanların sayısını aslında olduğundan yüksek tahmin ederler. Bir araştırma, eşlerini aldatanların ve gelir vergisinde hile yapanların, aynı şeyleri yapan kişi sayısını olduğundan yüksek tahmin ettiklerini göstermiştir.[36]

Bilim alanında tehlikeli olduğu için sezgiden kaçınmamıza karşın, zekâyla sezginin birbirinin rakibi değil, tamamlayıcısı olduğunu söyleyen Kaptan Kirk İlkesi'ni unutmamalıyız. Zekâ olmazsa, sezgimiz kontrolsüz bir duygusal kaosa sürükleyebilir bizi. Sezgi olmazsa, tıpkı Doktor McCoy'un bir türlü karar veremeyen akılcı Kaptan Kirk'e söylediği gibi, karmaşık toplumsal dinamikleri ve ahlaki ikilemleri çözemeyebiliriz: "Hepimizin karanlık yanı vardır; ona ihtiyaç duyarız! Bizim yarımızdır o. Çirkin değildir aslında; insanidir. Olumsuz yanın olmadan kaptan olamayacağını sen de biliyorsun! Komuta gücün büyük oranda oıdan geliyor."

Koşullu Ahlak ve Ahlaki Adalet: Elimizden Gelenin En İyisi

Koşullu etik, ahlaki sezgi konusundaki araştırmalarla gayet iyi uyuşur, çünkü ahlaki sorunlara verdiğimiz tepki, miras aldığımız ahlaki duyarlıklarla öğrenilmiş ahlak kurallarının bileşimine dayalıdır; tümüyle zekâya ve akla dayandırılamayacak denli karmaşık bir bileşimdir bu. Koşullu olarak doğru olan ahlak ilkeleri vardır ve bu ilkeleri öğrenip uygulayabilmemiz için en iyi yol, ahlaki zekâmızın yanı sıra ahlaki sezgimize de kulak vermektir. İçimizdeki küçük ses, içimizdeki küçük hesap makinesiyle sürekli konuşmalıdır.

Koşullu etiğin ne göreli veya duruma bağlı etik, ne de ahlaki sorumluluktan sıyrılma veya ahlaki özgürlükten kaçına çabası olduğunu defalarca vurgulamakta yarar var. İnsan psikolojisinin evrilmiş bir mekanizması olarak ahlak anlayışı, bireylerle grupları aşar ve türe aittir. Ahlak anlayışından türeyen ahlak ilkeleri, tüm zamanlarda tüm şartlar altında tüm kültürlerdeki tüm insanlar için geçerli olma anlamında mutlak değildir. Tamamen şartlar, kültür ve

tarih tarafından belirlenmiş göreli ilkeler de değildir. Ahlak ilkeleri koşullu olarak doğrudur – çoğu zaman, çoğu şart altında çoğu kültürdeki çoğu insan için geçerlidir. Düşünce ve davranışlarımızı şekillendiren doğa yasalarıyla kültürel ve tarihsel güçlere hepimiz tabi olsak da, bizler kendi ahlaki eylemlerimizden sorumlu olan özgür kişileriz, çünkü bireysel yaşamlarımızı belirleyen neredeyse sonsuz nedensellik ağını hiçbirimiz tümüyle bilemeyiz. İyi şeyler ve kötü şeyler hem iyi hem de kötü insanların başına gelir. İnsanın Yeryüzü gezegenindeki yaşamının ötesinde, gelecekteki bir zamanda ödüllerle cezaları dağıtacak mutlak ve nihai bir yargıç yoktur. Ama ahlak ilkeleri çoğu zaman çoğu şartta çoğu insan için koşullu olarak geçerli olduğundan, insan topluluklarında haklılık ve suçluluk duygularını üretip ödüllerle cezaları dağıtan bireysel mesuliyet ve sosyal adalet sayesinde en azından koşullu adalet vardır. Koşullu etik, koşullu adalete götürür bizi.

Ahlaki mutlakçı için koşullu etik tam anlamıyla tatmin edici olmayabilir, ama bu tür bir ahlaki mutlakçılığın kadiri mutlak ve her şeyi bilen bir Tanrı dışında hiçbir dayanağı olmadığına –ve böyle bir Tanrı'nın varlığı konusunda ikna edici hiçbir bilimsel delil bulunmadığına– göre, koşullu etik ve koşullu adalet elimizden gelenin en iyisidir. Daha fazlasını istiyorsanız –kendiniz, toplumunuz ve türünüz dışında bir ahlaki doğrulama ve somutlaştırma kaynağına ihtiyacınız varsa– doğaüstü bir yanılsamanın pençesinde yaşıyorsunuz demektir. Kusura bakmayın, ama gerçeği bir yana bırakmadan daha fazlasını elde edemezsiniz. Evrenimizin, dünyamızın ve kendi benliklerimizin doğasını düşünürsek, elimizden gelenin en iyisi budur. Neyse ki bu kadarı yeterlidir. Ahlaki doğa insan doğasının bir parçası olduğu için ahlaklı bir insanlığa götürür bizi. Türe ait olduğu için de herhangi bir bireyden bağımsız olarak vardır. İnsanlık varlığını sürdürdükçe ahlak da sürdürecektir, koşullu olsa bile.

7

NASIL AHLAKSIZ OLUYORUZ: DOĞRU İLE YANLIŞ VE ARADAKİ FARKIN ANLAŞILMASI

> Kimse kötülüğü kötü olduğu için seçmez; yalnızca mutlulukla karıştırır ki bu da aradığı iyiliktir.
>
> –Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Savunusu*, 1792

New Mexico'ya sığır gütmeye giden kırkına merdiven dayamış (Billy Crystal, Daniel Stern ve Bruno Kirby'nin canlandırdığı) üç erkeğin öyküsünü anlatan 1991 tarihli komedi filmi *Şehir Züppeleri*'nde, yaşamın amacı, ölümün anlamı ve özellikle de seks hakkında tartışmalara tanık oluruz. Örneğin, Crystal'ın oynadığı Mitch karakteri, "Kadınların seks yapmak için bir nedene ihtiyaçları vardır. Erkeklerinse yalnızca bir yere," der Phil'le Ed'e (Stern ve Kirby). Bu komik gözlem bir yana, Mitch karısı Barbara'yla yıllardır mutlu bir evliliği sürdürmektedir (ve karısına sadıktır); Phil, patronunun kızıyla mutsuz bir evlilik yapmış ve genç bir tezgâhtarla beraberken karısı tarafından basılmıştır; tam bir playboy bekâr olan Ed ise yakın zamanlarda –biraz duraksayarak da olsa– son aşkıyla dünya evine girmiştir. Erkeklerde sık sık görüldüğü üzere, seks ve aldatma konularına yönelir konuşma. Ed, yakalanmayacağına emin olsa, Mitch'in Barbara'yı aldatıp aldatmayacağını öğrenmek ister. Mitch, kısa bir süre önce Phil'in başından geçenleri hatırlatır ona. Bunun üzerine Ed şöyle bir senaryo yazar:

> ED: Bir uzay gemisi geliyor ve içinden bugüne dek gördüğün en güzel kadın iniyor. İstediği tek şey seninle evrendeki en iyi seksi yapmak. Bittiği anda da gemisine binip sonsuzlukta

kaybolacak. Olanları kimse bilmeyecek. Yani bu durumda da yapmayacağını mı söylüyorsun bana?

MITCH: Yapmam. Çünkü bu anlattığın şey kuzenim Ronald'ın başına geldi ve karısı kuaförde her şeyi öğrendi. Orada her şeyi bilirler! Bak, benim söylemek istediğim şey, Barbara'nın bilmemesinin işleri düzeltmeyeceği. *Ben* bileceğim. Ve kendimden hiç hoşlanmayacağım. Hepsi bu.

Ed kahvaltı gevreği benzetmesiyle Mitch'i sıkıştırmayı sürdürerek, tüm yaşamı boyunca Kellog'un karışımlı paketinden seçim yaptığını, ama artık her gün aynı gevreği yemek zorunda olduğunu söyler. "Ve bir sabah uyandığında bakıyorsun ki artık aç değilsin." Sorunun, karısı Kim'in çocuk yapmak istemesi olduğunu itiraf eder; kendisi için bunun anlamı, bir daha asla başka bir kadınla seks yapamayacak olmasıdır. O anda yaşamı pek de iç açıcı görünmeyen zavallı Phil, "güneşin senin pantolonunda doğup battığını sanan yirmi dört yaşındaki bu muhteşem iç çamaşırı modeli"yle evli olmanın Ed'e neden yetmediğini anlayamamaktadır. Ed yanıtı yapıştırır: "Anlamıyorsun. Kim'i aldatmak istemiyorum." Phil çıkışır ona: "Aldatma o zaman."

Ed evlilik dışı ilişkinin baştan çıkarıcılığına "hayır" diyebilecek midir? Karısının seks yapmayı sürekli reddeden, erkeklik onurunu zedeleyen bir cadı olması, Phil'in gizli bir ilişki yaşamasını haklı gösterir mi? Mitch'in yüksek ahlak standartları kural mıdır yoksa istisna mı ve olabilecek en güvenli seks teklifini reddetmek için gösterdiği neden –karısı asla öğrenmeyecek olsa bile *kendisinin* bileceği ve bunun da yeterli bir neden olduğu– cezalandırılma korkusundan daha yüksek bir ahlaki neden midir? Bu bölümde, doğruyla yanlış arasındaki farkı anlamamıza yardım edecek bazı ilkeleri ele alarak, nasıl ahlaksız olduğumuzu inceleyeceğiz. Ayrıca bu ilkeleri (gerçeği söyleme ve yalan söyleme, zina, pornografi, kürtaj, klonlama ve genetik mühendisliği, hayvan hakları gibi) bazı etik meselelerine uygulayarak bilimin, bulanık mantığın ve koşullu etiğin hangi noktalarda bu sorunları çözmemize yardımcı olabileceğini, ya da en azından ahlaki kararlarımızı şekillendirebileceğini inceleyeceğiz.

Tanrı'ya Sor İlkesi: Dini Açıdan Doğru ve Yanlış

Tüm tanrıcı etik sistemlerinin dayanak noktası, Tanrı olmadığında doğruyla yanlışı birbirinden ayırmakta kullanılacak nihai bir temel olmayacağı inancıdır. Tanrıcı etiğin kısıtlamalarını zaten görmüştük, ama burada incelenmesi gereken iki soru daha var: (1) ya söz konusu ahlaki sorun kişinin dininin kutsal metinlerinde ele alınmamışsa? Klonlama, kök hücre araştırmaları ve genetik mühendisliği Kutsal Kitap'ta ele alınmamıştır elbette; öyleyse Yahudilerle Hıristiyanlar ahlakla yakından ilgili bu sorunlar hakkında ne düşünecekler? Eski kutsal kitap metinlerinden günümüzün bu ahlaki meselesiyle az çok bağlantılı bir şeyler çıkarmaya çalışmaları, ya da bu sorunu kendi başlarına çözmeleri gerekecek; (2) ya söz konusu ahlaki sorun ele alınmışsa ama verilen ahlaki buyruk kesinlikle uygunsuz veya düpedüz yanlışsa? Bu iki kısıtlama karşısında inançlı kişi sık sık, kutsal metni seçici biçimde okumak, tutarsızlık içermeyen pasajları seçmek zorunda kalıyor.

Örneğin Eski Ahit'teki, inananlar adına utançtan yerin dibine girmemize yol açacak pek çok ahlak kuralını ele alalım. (Aşağıdaki tüm pasajlar Gözden Geçirilmiş Standart Baskı'dan alınmıştır.)* Erkeklerin iş giysilerine benzeyen iş kıyafetlerine bürünmeyi düşünen özgür modern kadınlar (ya da karşı cinsin kıyafetlerini giymeye bayılan erkekler), Yasa'nın Tekrarı Kitabı 22:5'te bu tür davranışların hiç hoş görülmediğini unutmayın: "Kadınlar erkek giysisi, erkekler de kadın giysisi giymesin. Tanrınız RAB bu gibi şeyleri yapanlardan tiksinir." Asi bir çocuk daha da tiksindiricidir. Yasanın Tekrarı 21:18-22, anne-babalara şu ahlaki kılavuzu sunar: "Eğer bir adamın dikbaşlı, başkaldıran, annesinin ve babasının sözünü dinlemeyen, onların sıkıdüzenine aldırmayan bir oğlu varsa, annesiyle babası onu tutup kent kapısında görev yapan kent ileri gelenlerine götürecekler. Onlara şöyle diyecekler: 'Oğlumuz dikbaşlı, başkaldıran bir çocuktur. Sözümüzü dinlemiyor. Savurgan ve içkicidir.' Bunun

(*) Türkçesi: *Kutsal Kitap - Yeni Çeviri*, Kitabı Mukaddes Şirketi ve Yaşam Yayınları.

üzerine kentin bütün erkekleri onu taşlayarak öldürecekler. Aranızdaki kötülüğü içinizden atacaksınız. Bütün İsrailliler bunu duyup korkacaklar."

Bu yeterince gülünç değilse, evlenmeden önce seks yapmış ya da yapmamış olabilecek kadınlarla nasıl baş edileceği konusunda Kutsal Kitap şu tavsiyede bulunuyor. Yasanın Tekrarı 22:13-21'e göre: "Bir adam bir kadın alır, yattıktan sonra ondan hoşlanmazsa, ona suç yükler, adını kötüler, 'Bu kadınla evlendim ama onunla yatınca özden olmadığını gördüm' derse, kadının annesiyle babası kızlarının özden olduğuna ilişkin kanıtı alıp kapıda görevli kent ileri gelenlerine getirecekler." (Kutsal Kitap'taki satır aralarını okumaya alışkın değilseniz, "özden olduğuna ilişkin kanıt" bir bakirenin ilk cinsel deneyiminde çarşafa akan kan anlamına gelir.) Eğer gelinin babası bakireliğin kanıtını getirebilirse, "yatak çarşafını ileri gelenlerin önüne serip gösterecekler. Kent ileri gelenleri de adamı cezalandıracaklar. Ceza olarak ondan yüz gümüş alıp kadının babasına verecekler. Çünkü adam İsrailli bir özden kızın adını kötülemiştir. Kadın adamın karısı kalacak ve adam yaşamı boyunca onu boşayamayacaktır." Evlenmeden önce seks yapma cüretini gösteren bir kadınaysa, bakın neler oluyor: "Ancak bu sav doğruysa, kızın özden olduğuna ilişkin bir kanıt bulunamazsa, kızı baba evinin kapısına çıkaracaklar. Kent halkı taşlayarak kızı öldürecek. Babasının evindeyken fuhuş yapmakla İsrail'de iğrençlik yapmıştır. Aranızdaki kötülüğü içinizden atacaksınız."

Son olarak, evlilik yaşamının herhangi bir döneminde tenin baştan çıkarıcılığına boyun eğmiş olanlar için Yasanın Tekrarı 22:22'de söylenenler hiç de hayra alamet değil: "Eğer bir adam başka birinin karısıyla yatarken yakalanırsa, hem kadınla yatan adam, hem kadın, ikisi de öldürülecek. İsrail'den kötülüğü atacaksınız." Özellikle de son yirmi-otuz yıl içinde bazı önde gelen dini liderlerin ahlaki karakterlerinin hayli zayıf olduğunun ortaya çıkarılması karşısında, Yahudiler ve Hıristiyanlar kutsal kitap ahlakının yasalaştırılmasını gerçekten istiyorlar mı acaba? Yasama konusuna gelince, On Emir'in devlet okullarının ve mahkemelerin duvarlarına asılması için lobi yapan sofu sağcılar, bu emirlerden ilkinde Yehova dışında

bir tanrıya inanmanın yasaklandığını unutmamalılar. (İlk emir olan "Benden başka Tanrı'ya inanmayacaksın", o dönemde çoktanrılılığın yaygın olduğunu ve Yehova'nın özellikleri arasında kıskançlığın da yer aldığını gösteriyor.) Yani, On Emir'i duvarlara asarak, inanmayanların ya da başka bir tanrıya inananların devlet okullarında ve mahkemelerde hoş karşılanmadıkları mesajını vermiş olacağız. İnsan Hakları Bildirisi'nin Birinci Değişiklik Maddesi'nde, bu tür dini açıdan dışlayıcı uygulamalar yasaklanıyor neyse ki.

Adil olmak gerekirse, Kutsal Kitap etiğinin tamamı bu denli eskimiş ya da aşırı uçta değil. Ahlaki konular hakkında düşünürken bize yararlı olacak pek çok şey de var içinde. Buradaki sorun, tutarlılık ve kişisel ya da toplumsal önyargılarımızla tercihlerimizi destekleyen etik kılavuzlarının seçilmesi. Köleliğin toplumsal açıdan kural olduğu dönemlerde köleliği savunanlar, Çıkış 21'deki gibi kölelere gösterilecek doğru davranış biçimleriyle ilgili kuralları belirten pasajlara işaret edebiliyorlardı: "Eğer İbrani bir köle satın alırsan, altı yıl hizmet edecek, ama yedinci yıl karşılık ödemeden özgür olacak," ve "eğer bir adam kızını cariye olarak satarsa, kız erkek köleler gibi özgür bırakılmayacak," ve son olarak, köle ailelerin bir arada tutulması gerekir, ama eğer efendisi köleye bir kadın verdiyse ve kadın çocuk doğurduysa, köle satıldığında kadın ve çocuklar efendide kalacaktır. Kutsal Kitap'ın başlıca (ya da tek) etik kanununuz olduğunu iddia edecekseniz ve Kutsal Kitap öyle dediği için (sözgelimi) eşcinselliğin günah ve yanlış olduğunu öne sürecekseniz, tutarlılığınızı koruyabilmek için asi gençleri, evlenmeden önce bekâretini yitirmiş kadınları ve zina yapan kadın ve erkekleri öldürmeniz gerekir. Günümüzde böyle bir tutarlılık düzeyini çoğumuz benimseyemeyeceğimize göre, neden eşcinsel kadın ve erkeklere musallat olup asi çocukları, gelişigüzel ilişkide bulunan kadınları ve zina yapan kadın ve erkekleri rahat bırakıyoruz? Ayrıca gelişigüzel ilişkide bulunan erkekler neden kadınlarla aynı cezaya tabi tutulmuyor? Bu soruların yanıtı, o kültürde ve o dönemde yasaları erkeklerin yapması, kadınların da itaat etmesidir. Neyse ki o kültürü aştık artık. Ama 4.000 yıl önce yaşamış çoban/çiftçi bir halka değil, bizim yaşadığımız yere ve zamana göre tasarlanmış yeni bir ahlak kuralları dizisine ve etik

sistemine ihtiyaç duyduğumuz anlamına geliyor bu. Kutsal Kitap ve öteki kutsal metinler son derece geliştirici ve kimi zaman aşkın pasajlar içeriyor, ama biz daha iyisini yapabiliriz.

Önce Sor İlkesi: Laik Doğru ve Yanlış

Ahlaki açıdan neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirlemek için Kutsal Kitap'a ve öteki kutsal metinlere güvenemiyorsak, nereye başvuracağız? Tanrı'ya soramıyorsak, kime soracağız? Yanıtlardan birini ilk ahlak ilkesinde, yani Altın Kural'da bulabiliriz: "Başkalarına sana davranmalarını istediğin gibi davran." Altın Kural, temel karşılıklılık ve karşılıklı özgecilik ilkesinin bir türevi olduğundan, Paleolitik çağda yaşamış atalarımızda başlıca ahlaki duyarlıklardan biri olarak gelişmiştir. (Bu konuda haklıysam, Altın Kural'ı ve öteki ahlak ilkelerini din icat etmemiş demektir; bunları içine almış, sonra da kanunlaştırmıştır.) Bu ilkede ahlaki eylemlerde bulunan iki taraf vardır: *ahlaki fail* ve *ahlaki muhatap*. Ahlaki fail ahlaki muhatabın söz konusu eyleme hangi tepkiyi vereceğini kesin olarak bilemediğinde, ahlaki bir soru oluşur. Altın Kural'ın temelde söylediği de budur. Kendinize, "Bu bana yapılsaydı ne hissederdim?" diye sorduğunuzda, "Bunu yapsam başkaları ne hisseder?" diye sormuş olursunuz. Ama Altın Kural'ın çok önemli bir kısıtlaması da vardır: ya ahlaki muhatap ahlaki failden farklı düşünüyorsa? Ya X hareketinin yapılması sizi rahatsız etmeyecek ama başka birisini rahatsız edecekse? Örneğin çoğu erkek, beklenmedik seks tekliflerine kadınlardan daha açıktır. Öyleyse çoğu erkek, bir kadına beklenmedik bir seks teklifinde bulunmayı düşünürken, roller tersine döndüğü takdirde kendisinin ne hissedeceğini sormamalıdır. Benim *önce sor ilkesi* adını verdiğim ilkeyi kullanarak Altın Kural'ı bir adım ileriye götürmemiz gerekiyor.

Bir eylemin doğru mu, yanlış mı olduğunu sınamanın garantili bir yolu var: önce sor. Ahlaki failin ahlaki muhataba söz konusu davranışın ahlaklı mı yoksa ahlaksız mı olduğunu sorması gerekir.

Eyleminizin potansiyel muhatabının söz konusu ahlaki davranışa sizinle aynı tepkiyi göstereceğinden emin değilseniz, ona sorun. Önce sor ilkesinin kolay bir sınamasını ele alalım: zina. Evlilik dışı ilişkinin ahlaki açıdan doğru mu, yanlış mı olduğunu öğrenmek istiyorsanız, etkilenmesi olası ahlaki muhataba –yani eşinize– sorun önce. "Tatlım, başka birisiyle yatmamın sakıncası var mı?" Ahlaki yanıtınızı çabucak ve açık bir biçimde alırsınız. Başka pek çok örnekte olduğu gibi bu örnekte de, yanıtı öğrenmek için soruyu sormanıza bile gerek yoktur aslında. Bu düşünce deneyi neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda güçlü bir anlayış kazandıracaktır size.

Bu tür ahlaki düşünce deneyleri, ahlaki muhakemenin temelini oluşturur. Bu süreçte kendi suçluluk duygunuzu ve öteki duygularınızı kılavuz alabilirsiniz. Yukarıdaki örnekte, eşinizin başka birisiyle yatması durumunda ne hissedeceğinizi hayal edin. Yani, *tam anlamıyla* hayal edin. Bazı kişilerde, evlilikleri ve ilişkileri tamamen bitmiş olduğundan bu tür hayaller hiçbir etki yaratmayabilir; duygusal bağın kopmuş olduğunu gösteren kesin bir işarettir bu. Ama çoğu kişi için, eşinin başkalarıyla cinsel ilişkiye girdiğini hayal etmek duygusal açıdan yıkıcıdır. Bu konuda yapılan sağlam bilimsel araştırmalar da vardır. Evrim psikoloğu David Buss, denekleri kablolara bağlayıp nabızlarını, tansiyonlarını, solunum hızlarını ve terleme düzeylerini izledi (yalan makinesinde kullanılan temel ölçümler). Ardından, önem verdikleri kişiyi bir başkasıyla seks yaparken hayal etmelerini söyledi. Buss'ın deneklerinin çoğunda kalp atışları ve tansiyon tavana vurdu, solukları hızlanıp zorlandı ve bedenlerini ter bastı.[1] Ahlaki failin, ahlaki sorusuna yanıt almak amacıyla bu tepkiyi ahlaki muhatabına yansıtması için fazla hayal gücü gerekmez.

Mutluluk İlkesi: Kişisel Doğru ve Yanlış

Bir eylemin doğruluğunu ya da yanlışlığını değerlendirmek için ahlaki muhataba sormak dışında hangi kıstaslara başvurabiliriz? Filozoflar ve insan davranışlarını gözlemleyenler binlerce yıldır, zevk

arama ve acıdan kaçma eğiliminde olduğumuzu söylüyorlar. Zevk ve acı, saf fiziksel hallerden saf ruhani hallere kadar pek çok şeyi kapsar. Zevki bir öpücükte de bulabiliriz, bir fikirde de. Bir tokat da bize acı verebilir, bir hakaret de. Mutluluk zevk yerine kullanılabilecek iyi bir eşanlamlı sözcüktür ve mutsuzluk da acı yerine kullanılabilecek iyi bir eşanlamlı sözcüktür; dolayısıyla bu iki sözcüğü nasıl tanımlarsak tanımlayalım, insan doğasının temel güdülerinden birinin, daha yüksek mutluluk düzeylerine ulaşmaya ve daha yüksek mutsuzluk düzeylerinden kaçınmaya çalışmamız olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse mutluluk ve mutsuzluk, insan ruhunu oluşturan duygular dizisinin bir parçası olarak evrilmiş duygulardır.

Daha önce de gördüğümüz gibi, insanların bencil ve özverili, rekabetçi ve işbirlikçi, kaba ve nazik olmak gibi pek çok ahlaklı ve ahlaksız tutkuları vardır. Bencil, rekabetçi ve kaba olmak anlamına gelse bile, mümkün olan her yoldan kendi mutluluğumuzu artırmaya çalışmamız doğal ve normaldir. Neyse ki evrim her iki tutku kümesini yarattığından, özverili, işbirlikçi ve nazik olarak da mutluluğumuzu artırmaya çalışırız. *Mutluluk ilkesine göre, her zaman başkasının mutluluğunu akılda tutarak mutluluğu aramak ve asla başkasının mutsuzluğuna yol açarak mutlu olmaya çalışmamak daha yüksek bir ahlaki ilkedir.* Çalışma arkadaşım olan sosyal bilimci ve ahlak felsefecisi Jay Stuart Snelson, kendi "kazan-kazan ilkesi"nde bu duyguyu çok iyi ifade ediyor: "Her zaman başkalarının kazancı üzerinden kazanç elde etmeye çalış ve asla başkalarının zoraki ya da hileli kaybı üzerinden kazanç elde etmeye çalışma."[2]

Bunu yapmak her zaman o kadar kolay değildir. İnsanlık durumunda bu iki rakip güdü arasında bir gerilim vardır ve insanlığımızın karanlık yönü sık sık ortaya çıkar. Ahlaklı hayvan, içindeki ahlaksız hayvanla boğuşur. Belli bir durumda ahlaklı hayvanın mı yoksa ahlaksız hayvanın mı kazanacağı, pek çok şarta bağlıdır. İçimizde hem ahlaklı hem de ahlaksız duyarlıklar bulunduğuna ve akılcı düşünüp temel içgüdülerimizi alt etme kapasitesiyle bunu yapmayı tercih etme özgürlüğüne de sahip olduğumuza göre, ahlakın özü, ahlaklı davranarak ve mutluluk ilkesini uygulayarak doğru şeyi yapmayı seçmektir.

Öyleyse, herhangi bir ahlaki sorunla karşılaştığınızda, ahlaki muhataba nasıl tepki vereceğini sormakla işe başlayıp, ardından kendi kendinize söz konusu eylemin sonucunda sizin ve ahlaki muhatabın mutluluk düzeyinin artacağını mı yoksa azalacağını mı sorabilirsiniz. Bu iki ilke iç içe geçmiştir, çünkü ahlaki muhatap da muhtemelen mutluluk düzeyini artırmaya çalışmaktadır; dolayısıyla, önce ne yapmanız gerektiğini sorarak, eylemlerinizin ahlaki muhatabın mutluluğunu nasıl etkileyeceği konusunda da bilgi edinmiş olursunuz.

Özgürlük İlkesi: Toplumsal ve Siyasi Doğru ile Yanlış

Ahlaki muhataba ahlaki bir eyleme nasıl tepki vereceğini sormanın ve bu eylemin sizi ve ahlaki muhatabı nasıl mutlu ya da mutsuz edeceğini düşünmenin yanı sıra, ulaşmaya çalışabileceğimiz daha da yüksek bir ahlaki düzey vardır: kendinizin ve ahlaki muhatabınızın serbestliği ve özerkliği, yani burada kullanacağımız terimle özgürlüğü. Özgürlük, mutluluğu aramakta serbest ve bu mutluluğa ulaşmak için kararlar alıp uygulamakta özerk olmaktır. *Özgürlük ilkesine göre, her zaman başka birisinin özgürlüğünü akılda tutarak özgürlüğü aramak ve asla başka birisinin özgürlüğünü yitirmesine yol açarak özgür olmaya çalışmamak daha yüksek bir ahlak ilkesidir.* Özgürlük ilkesinin kökleri tarihe uzanır ve modern aydınlanma değerlerine dayalıdır.

Tarihöncesinin takım ve kabilelerinde özgürlük, bireylerin kendi aileleri, geniş aileleri ve küçük toplulukları içerisindeki eylem ve etkileşimleriyle sınırlıydı. Siyasi bir kavram olarak özgürlük mevcut değildi, çünkü siyaset diye bir şey yoktu. Toplum genellikle, biraz daha geniş bir topluluk içerisindeki bireylerin –aileler ve geniş ailelerin– oluşturduğu gevşek bir konfederasyondu. Bu toplulukların başlıca amacı, takım ya da kabile içerisindeki çatışmaları çözmek, gıda kaynaklarını ve doğal kaynakları güvenceye almak ve başka takım ve kabilelere karşı korunmaktı. Takımlar ve kabilelerin birleşerek şefliklere ve devletlere dönüşmesiyle ve nüfusun yüzlerden

binlere ya da on binlere yükselmesiyle birlikte, küçük topluluklarda işe yarayan gayri resmi çatışma çözme yöntemlerinin daha büyük topluluklarda işe yaramaz hale gelmesi ve takımlarla kabileler arasındaki küçük çatışmaların şefliklerle devletler arasındaki daha büyük ve maliyetli savaşlara dönüşmesi nedeniyle siyasi örgütlere gerek duyuldu.

Şefliklerle devletlerde bürokratik altyapıyı destekleyecek gelire ihtiyaç olduğu ve bürokrasiler gelir yaratan örgütler olarak tasarlanmadığı için, şeflik ya da devletin üyeleri bireysel olarak üretici işgüçlerinin belli bir yüzdesinden feragat etmek zorundadırlar. Günümüzde bu, gelir vergisi, gümrük, harç, rüsum, dolaylı vergi gibi çeşitli mali değer biçme şekilleriyle yapılmaktadır. Para yoksa ya da nakit akışı kısıtlıysa, köylülerin tarım ürünlerinin bir kısmını toprak sahibi derebeyine ve/veya zamanlarının bir kısmını şatonun, tımarın ya da krallığın korunması için askerliğe verdikleri feodalizmde olduğu gibi, takas sistemine başvurulabilir. Güvenlik ve kaynak karşılığında serbestlik ve özerkliğin bir kısmından vazgeçilir, bu da şefliğin ya da devletin toplam özgürlük ve genel refahının artmasını sağlayabilir. Sivil ve siyasi özgürlük kavramı işte bu noktada –yaklaşık olarak 3.000 ila 5.000 yıl önce, takım ve kabileler şeflik ve devletlere dönüştüğünde– doğmuştu. Şekil 6'daki (s. 55) Biyo-Kültürel Evrim Piramidi'ne dönerek, bu geçişin nerede ve nasıl gerçekleştiğine bakabiliriz. Özgürlük, toplulukla toplum arasındaki biyo-kültürel geçiş sınırında, toplumsal statüyle itibarın toplumsal adaletle güvenliği getirdiği ve karşılıklı özgecilik güdüsünün yerini dolaylı ve kör özgeciliğe bıraktığı noktada ortaya çıkar. Özgürlüğün; yani topluluk üyeleri serbestlik ve özerkliklerini kaynaklar ve güvenlikle değiş-tokuş ettiklerinde, uzun vadede genel serbestliklerinin artacağı yönündeki ilkenin doğuşudur bu. Örneğin kazancımın bir kısmını başka birisinin ürettiği yiyeceklere harcamam, yiyecek üretimi dışındaki faaliyetlerle uğraşma serbestliğini kazandırır bana. İdeal olarak, kaynak ve güvenlik karşılığında belli oranda serbestlik ve özerklikten vazgeçmek, başka serbestlik ve özerklik biçimlerinin doğmasını sağlayacaktır. Ne yazık ki her zaman böyle olmuyor.

Devletin tüm üyeleri için özgürlük kavramı binlerce yıl boyunca âtıl kaldı, iktidar dizginlerini elinde tutan siyasi ve dini liderlerin bencilce rekabet güdüleri tarafından bastırıldı. Vatandaşlarının çıkarlarını korumak için sözde temsil organları kurmuş olan az sayıdaki aydınlanmış toplum bile, serbestliği toprak sahibi ya da iktidarını kullanan erkeklerin oluşturduğu dar bir sınıfla kısıtladı. Güç hiyerarşisindeki konumları ya da toplumsal ve siyasi statüleri ne olursa olsun, tüm insanlar için her yerde geçerli bir kavram olarak özgürlüğün dünya çapında yayılışına son birkaç yüzyılda tanık olabildik ancak. Özellikle de hoşgörüsüzlüğü teşvik eden ve serbestliği yalnızca bazı insanların hak ettiğini buyuran teokrasilerce yönetilen bazı devletler arasında özgürlük dünya çapında bir statüye ulaşamadı henüz, ama erken modern dönemden bu yana genel eğilim, daha fazla insana daha fazla özgürlük tanınması yönünde. Hâlâ engellemeler olmasına ve özgürlük ihlallerinin herkes için daha az özgürlükten daha çok özgürlüğe doğru genel tarihsel akışı zaman zaman kesintiye uğratmasına rağmen, tüm insanların özgürlüğünü artırma yönündeki genel eğilim sürüyor.

Ilımlılık İlkesi: Aşırılık Erdem Değildir, Ilımlılık da Kusur Değildir

Barry Goldwater, 16 Temmuz 1964'te Cumhuriyetçilerin başkan adaylığını kabul ederken yaptığı konuşmada, seçim mücadelesi tarihinin en unutulmaz vecizelerinden birini dile getirdi: "Özgürlüğün savunulması adına aşırılık kusur değildir. Adalet arayışı adına ılımlılık da erdem değildir." Ama insan çabalarının çoğuna bakıldığında, Goldwater haksız görünür. Aşırılık neredeyse her zaman sayısız istenmedik sonuç yaratan bir kusur olmuştur. Sıklıkla şiddete, terörizme, hatta savaşa yol açar. 11 Eylül'den, süregelen Arap-İsrail çatışmasına ve Oklahoma City'deki federal binanın bombalanmasından, kürtaj kliniklerinin havaya uçurulmasına dek, mutluluk ve özgürlük ilkeleri en nihai şekilde ihlal edilmektedir.

Aşırılığın zıddı ılımlılıktır. *Ilımlılık ilkesine göre, eğer masum insanlar ölüyorsa, herhangi bir şeyin savunulması adına aşırılık erdem değildir ve her şeyin korunması adına ılımlılık da kusur değildir.* Ilımlılık ilkesinin ardındaki ahlak ilkeleri mutluluk ve özgürlüktür. Herhangi bir şey adına insanları öldürüyorsanız, başka birisinin mutluluk ve özgürlüğünü harcama pahasına mutluluk ve özgürlük peşinde koşuyorsunuz demektir.

Koşullu Etiğin Sınanması

Herhangi bir ahlak kuramının geçmesi gereken asıl sınav, gerçek dünyaya ait sorunlardır. Ahlaki uygulaması olmayan bir etik kuramı, entelektüel eğlenceden başka ne işe yarar ki? Bu bölümün geri kalan kısmında koşullu etiğin ve ahlak biliminin –özellikle de önce sor ilkesi, mutluluk ilkesi ve özgürlük ilkesi– gerçeği söyleme ve yalan söyleme, zina, pornografi, kürtaj, klonlama, genetik mühendisliği ve hayvan hakları gibi bir dizi etik sorununa nasıl uygulanabileceğini inceleceğiz.

Koşullu Ahlak, Gerçeği Söyleme ve Yalan Söyleme

Görece kolay bir ahlaki sorunla başlayalım işe: gerçeği söyleme ve yalan söyleme. İnsan ilişkilerinde gerçeği söylemenin güven açısından büyük önem taşıdığını hepimiz kabul ederiz; öyleyse ikili bir ahlak sisteminde gerçeği söylemek doğru, yalan söylemekse yanlıştır. Ne var ki doğa gibi yaşam da asla bu kadar basit değildir. Görünüşe bakılırsa hepimiz her gün yalan söylüyoruz, ama bunların çoğu başarılarımızı abarttığımız küçük beyaz yalanlar, ya da başka bir kişiyi incitmemek için bazı bilgileri kendimize sakladığımız kasıtsız yalanlardır. Bu tür yalanlar genellikle ahlakın kapsamı dışındadır. Bulanık mantık, yaşamı –ve yalanları– ikili mantığa göre daha iyi temsil eder. Gerçeği söyleme ve yalan söyleme örneğinde bulanık koşullu etik, bu tür ahlaki konularda düşünüşümüzü ince ayrıntılarla zenginleştirmemizi sağlar.

Örneğin küçük beyaz yalanlar sıradan ve çoğunlukla zararsız olduğundan, 0,1 ya da 0,2 yalan olarak derecelendirilebilir. Bazı şeylerin saklandığı kasıtsız yalanlar 0,3 ya da 0,4 yalan olarak listelenebilir. Kasıtlı yalanlar –bilerek yanlış bilgi verilmesi– 0,5 ya da 0,6 yalan olarak sınıflandırılabilir. Büyük yalanlar –0,7 ila 0,9 aralığında yer alanlar– çok daha ciddidir ve bu nedenle küçük beyaz yalanlardan daha ahlaka aykırı görülebilir.

Bir yalanın ahlaklı mı, ahlaksız mı, yoksa ahlakdışı mı olduğundan kuşkuya düştüğünüzde, yalanınızı öğrenmesi durumunda ahlaki muhatabın ne hissedeceğini ve söylediğiniz yalan sonucunda ahlaki muhatabın mutluluk ve özgürlüğünün azalacağını mı yoksa artacağını mı kendi kendinize sorabilirsiniz. Çoğumuz çoğu zaman, kendi mutluluk ve özgürlüğümüzü artırmak ya da başka birisinin gerçeği öğrenmesi durumunda yaşanması beklenen mutsuzluktan ya da özgürlük kaybından kaçınmak için yalan söyleriz. Dolayısıyla, benimsenecek ahlaklı tutum, başka birisinin mutluluğuna ya da özgürlüğüne mal olacaksa asla yalan söylememektir. Gerçeği söylemenin başka birisinin mutsuz olmasına ya da özgürlüğünü kaybetmesine yol açabileceği durumlar da vardır elbette. Örneğin saldırgan bir koca korku içindeki karısını saklayıp saklamadığınızı sorduğunda olumlu yanıt vermeniz ahlaksızlık olacaktır, çünkü gerçeği söylemeniz kadının zarar görmesine ya da öldürülmesine neden olabilir. Burada ihtiyatlı davranmamız gerekir çünkü gerçeği söylemek genelde yapılacak doğru şeyken, yalana mazeret bulmak kolay olacaktır.

Koşullu Ahlak ve Zina

Rahiplerle hahamların Musa ve On Emir hakkında anlattıkları hoş bir Kutsal Kitap öyküsü vardır. Bu değiştirilmiş yorumda, büyük peygamber Tanrı yazması tabletlerle dağdan inerek, "Bir iyi, bir de kötü haberim var," der halkına. "İyi haber şu ki, Tanrı emir sayısını on gibi başa çıkılabilir bir sayıda tuttu. Kötü haberse şu ki, Tanrı zinayla ilgili emri atmadı."

Peki ya bu emri atmış olsaydı? Bu durum zinayı ahlaka aykırı eylemler listesinden çıkarır mıydı? Onu ahlak kapsamının dışına çıkarır, hatta ahlaklı kılar mıydı? Tanrıcı etiğin daha dar kapsamlı bir versiyonu olan İlahi Buyruk Kuramı, yanıtın olumlu olacağını ima eder. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a göre, İbrahim'in tek tanrışı bir eylemin ahlaka aykırı olduğuna hükmetmemişse, en azından Kutsal Kitap'taki ima, ahlaka aykırı olmadığıdır (üç dinde de her kuşaktan bilge kişilerin ahlakla ilgili tüm konularda kutsal kitap dışında çalışmalar ürettikleri, köklü ve saygın bir tefsir ve ahlaki tartışma geleneği vardır). Bir Tanrı'nın olup olmadığı konusundaysa, kılavuz olarak ilahi buyruğun ötesine geçmemiz gerekir. On sekizinci yüzyılın tanrıcı Alman matematikçisi Gottfried Leibniz şöyle açıklar bunu: "Dolayısıyla, bana öyle geliyor ki bazı şeylerin herhangi bir iyilik standardına göre değil, yalnızca Tanrı'nın iradesiyle iyi olduğu söylendiğinde, farkına varmadan Tanrı'nın tüm sevgisi ve haşmeti yok edilmiş oluyor; kişi tam aksini yapınca da aynı derecede övgüye değer olacaksa, yaptığı şey için neden övelim onu?"[3]

Din ve toplumlar, insanın en güçlü tutkularından biri olan cinsel davranışı düzenleme altına almak için uzun bir mücadele verdiler. Kimi durumlarda, hatta günümüz Amerika'sında bile yasadışı ilan edildi. Örneğin California'da Rolling Hills'deki belediye yasasının "ahlaka aykırı davranış" konulu 9. Bölüm'üne göre, "karşı cinsten evli olmadığı bir kişiyle herhangi bir yatağı, odayı, arabayı, yapıyı ya da kamusal alanı kullanarak cinsel ilişkide bulunmak amacıyla birlikte olan herhangi bir kişi," üç aya dek hapisle cezalandırılabilecek bir suç işlemiş olur.[4] Bu tür yasalar tuhaf geliyor bugün bize, ama evlilik ihlal edildiğinde üçüncü tarafların zarar görmesine yol açacak bir sözleşme olarak görüldüğü için, bir zamanlar pek çok eyalette bu tür yasalar vardı. Ancak çoğu eyalette kusursuz boşanma hakkı tanıyan yasalar benimsendiğinden, zina karşıtı yasalarla birlikte zina da boşanma nedeni olmaktan çıktı. (Örneğin 2003'ün Nisan ayında Rolling Hills belediye kurulu, zina karşıtı yasanın kaldırılması yönünde oy verdi.) Zina günah olma konumunu korusa da, suç olarak tanımlanmasının bir davranış kontrolü yöntemi olarak etkisiz kaldığı görüldü. Rıza gösteren iki yetişkinin onay görmeyen

cinsel davranışlarda bulunmak istemesi durumunda, kilise ya da devlet onları durdurmak için pek bir şey yapamaz. Davranış kısıtlamasının içeriden gelmesi gerekir.

Başkalarına yaptığımız şeyleri neden yaptığımızı daha iyi anlamak için burada da evrim kuramına başvurabiliriz. Koşullu etikte zina, türümüzün doğal eşleşme durumuna zarar verdiği için koşullu olarak ahlaka aykırıdır. Tekeşliliğin ya da en azından ardışık tekeşliliğin (birbirini izleyen tekeşli evlilikler) kural olduğu, çiftler halinde yaşayan primatlar olarak evrildik. Zina tekeşli bir ilişkinin ihlalidir ve ileride de göreceğimiz gibi, zinanın tekeşli bir ilişki açısından ne kadar yıkıcı olduğunu gösteren sayısız bilimsel veri (ve yığınla gerçek öykü) bulunmaktadır. Türümüzün çiftleşme davranışını en iyi şekilde (yalnızca tekeşliliğin değil) ardışık tekeşliliğin tanımlamasının nedenlerinden biri de, zinanın genellikle ilişkileri yıkıp, çiftleri ayrılmak ve başka birisiyle yeni bir ilişkiye başlamak zorunda bırakmasıdır. Dolayısıyla, koşullu etik tanrıcı etikle karşılaştırıldığında, Tanrı ya da büyük peygamberler bu konuda ne demiş olurlarsa olsunlar, yıkıcı sonuçları nedeniyle zina ahlaka aykırıdır. Evrim kuramı da zinanın ahlaka aykırılığı konusunda, türe ait olması nedeniyle aşkın olan daha derin bir gerekçe sunar. Eğer bir Tanrı varsa ve bu Tanrı zinayı ahlaka aykırı bir davranış olarak lanetliyorsa, bunun nedeni evrimin zinayı ahlaksızlaştırmış olmasıdır.

Evrim psikoloğu David Buss'a göre cinsel ihanet, Paleolitik çağda yaşanan boynuzlama olayları sırasında kodlanmış olan, temelde biyolojiye dayalı bir olgudur (gerçi kültür de cinsel ihaneti güçlendirebilir ya da zayıflatabilir). Buss, bu eğilim açısından kadınlarla erkekler arasında farklılıklar bulunduğunu ve bu farklılıkların kültürleri aştığını, dolayısıyla temelde genlerimize dayalı olduğunu savunuyor. Örnek olarak, Russel Clark'la Elaine Hatfield'ın, karşı cinsten çekici birinin üniversite öğrencilerine yaklaşarak şu üç sorudan birini sorduğu bir araştırmasını gösteriyor:

1. "Bu gece benimle çıkar mısın?"
2. "Bu gece benimle eve gelir misin?"
3. "Bu gece benimle yatar mısın?"

Sonuçlar en hafif tabirle aydınlatıcıydı. Kadınların % 50'si çıkmayı, % 6'sı eve gitmeyi kabul ederken, seks yapmayı hiçbiri kabul etmemişti. Erkeklerinse % 50'si çıkmayı, % 69'u eve gitmeyi ve %75'i seksi kabul etmişti. Buss yine de, seks gibi temel ve basit bir dürtüde bile, genlerin madalyonun yalnızca bir yüzü olduğunu kabul ediyor: "Arzu, gerçek çiftleşme davranışının neden kümelerinden yalnızca birini temsil eder. Bireyler her zaman arzularına tam olarak uyan kararlar veremezler – insanlar her zaman istediklerini elde edemezler. İstenen niteliklerin tümüne sahip olan eş sayısı çok azdır, genellikle de bulunamaz. Sınırlı sayıdaki arzulanabilir eşler için yoğun bir rekabet vardır; aynı cinsiyetin üyeleri bu kişilere erişimi engeller. Ebeveynler nüfuzlarını kullanabilirler. Karşı cinsin üyelerinin tercihleri de erişim olanağını iyice kısıtlar."[5]

Zina eyleminin kendisine bakarsak, evrimsel yararları çok açıktır. Erkek açısından, genlerin daha fazla yere bırakılması bu tür genetik ölümsüzlük olasılığını yükseltir. Kadın açısındansa bu, daha iyi genlere ve daha yüksek toplumsal statüye ulaşma olanağıdır. Ancak evrimsel tehlikeleri de aynı derecede açıktır. Erkek açısından, zina yapan kadının kocasının intikamı son derece tehlikeli olabilir – cinayetlerin önemli bir oranında aşk üçgenlerinin rolü vardır. Ve kişinin karısı tarafından yakalanması ölümle sonuçlanmasa bile, çocuklarla temasın kesilmesine, ailenin ve güvenliğin kaybedilmesine ve cinsel misilleme riskine yol açarak, eşinin doğuracağı çocukların kendisinden olması olasılığını düşürebilir. Kadın açısından, zina yaptığı adamın karısı tarafından keşfedilmek daha az fiziksel risk taşır, ama kendi kocası tarafından yakalanmak aşırı fiziksel zarara ve arada bir ölüme yol açabilir, hatta çoğunlukla böyle olur.

Evrimsel sonuçların ötesinde, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, aile ve geniş aile tarafından reddedilme, ait olduğu topluluktan dışlanma gibi sosyokültürel sorunlar da vardır. Hem birey hem de toplum için, zinayı evrimsel ya da kültürel bakış açısından ahlaklı bir eylem olarak haklı çıkarmak zor olacaktır. Kocası uzun süredir komada olan bir kadının başka bir erkekle yakınlık kurarak teselli araması gibi aşırı istisnalar akla gelebilir elbette. Ama bu tür "can simidi" örnekleri, koşullu etiğin alanına girmeyecek kadar enderdir.

Evlilik dışı ilişkilere hoşgörü göstermeyi sözde her iki eşin de kabul ettiği "açık evliliklerden" bahsedildiğini duyarız zaman zaman, ama görünüşe bakılırsa bu düzenlemeleri bir taraf ötekinden daha fazla istemekte ve genellikle de eşlerden birinin sevgilisine bağlanıp âşık olması yüzünden boşanmayla sonuçlanmaktadır.

Bu durumda koşullu etiğe göre, ahlaki oyunda yer alan oyuncuların çoğu, özellikle de doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili taraflar, ya da ilişkiden etkilenenler –kişinin eşi, zina yapanın eşi, zina yapan tarafların aileleri, topluluk ve toplum– yarardan çok zarar getirdiği için zinanın çoğu şartta çoğu zaman çoğu kişi için ahlaksızlık olduğu düşüncesine muhtemelen koşullu onay verecektir. Yani, zina yapmak genelde ve uzun vadede kötü sonuçlara, ilgili tarafların çoğunun özgürlük ve mutluluğunda azalmaya yol açar ve çoğu durumda mazur gösterilemez. Bu konuda içinizde herhangi bir kuşku varsa, evlilik dışı bir maceraya atılmadan önce eşinize sorun.

Koşullu Ahlak ve Pornografi

Paul Reubens, ya da daha iyi bilinen çocuksu adıyla Pee-wee Herman, 26 Temmuz 1991'de Florida, Sarasota'daki pornografik filmler oynatan South Trail Sineması'nda uygunsuz davranıştan ötürü tutuklandı. Büyük beğeni kazanan *Pee-wee's Big Adventure* filminin ardından kendi çocuk dizilerinin yıldızı olan oyuncu, görünüşe bakılırsa *Nancy Nurse* adlı filmin tadını çıkarırken halka açık bir alanda kabul edilemeyecek kadar şehvete kapılmıştı.

Olay hızla, medyanın pompaladığı bir çılgınlığa ve komedyenlerin sömürebilecekleri bir malzemeye dönüştü; hatta Reubens'in kendisi de sonradan bir televizyon ödülleri töreninde sunuculuk yaparken, "Son zamanlarda içinizden iyi bir şaka duyan oldu mu?" diye espri yaptı. Pee-wee porno olayı, bir hiç uğruna koparılmış kuru gürültüden ibaretti. Tutkularını neden bu tür malzemelerin mevcut olduğu ve tadını mahremiyet içerisinde çıkarabileceği bir otel odasında ya da kendi evinde tatmin etmediği merak konusu oldu. Sinemada erotik film seyrederken mastürbasyon yapan erkek

imajı ne yazık ki, *pornografi* sözcüğünü duyduğunda çoğu insanın hayalinde beliren görüntü oluyor.

Pornografi en basit tanımla, cinsel uyarılmayı artıran video, fotoğraf, edebiyat ve başka malzemeler biçimindeki imgeler anlamına gelir. Hangi imgelerin pornografi olduğunun saptaması ahlaki ve hukuki güçlüklerle yüklü olduğundan, D. H. Lawrence, "Bir erkek için pornografi olan şey bir başkası için dehanın kahkahasıdır," diye yorumda bulunmuş ve Anayasa Mahkemesi Yargıcı Stewart, pornografiyi tanımlayamasa bile, "Gördüğümde tanırım," demiştir.[6] Cinsel yaşamları büyük oranda (temelde dişinin "kızışmış" olduğu) mevsimsel çiftleşme dönemleriyle kısıtlı olan (bonobo şempanzeleri hariç) öteki tüm primatların aksine, insanlar yılın herhangi bir döneminde cinsel davranışlar sergileme arzusuyla evrilmişlerdir. Bu durumda, türün devamını sağlama ve dünyaya yeni bir yaşam getirme amaçlı doğal ve son derece zevkli bir faaliyetin uyarımının güçlendirilmesine kim itiraz edebilir ki?

Aslına bakılırsa, pek çok insan bu tür destekleyici faaliyetlere itiraz ediyor ve *pornografi* sözcüğünün anlamını sandalet giyen, ağaçlara sarılan, sol eğilimli, liberal, tanrısız komünistler, eşcinseller ve her türden sapık tarafından, bu büyük ulusun Hıristiyan bir ülke olarak kökenlerine dönmesini önlemek ve en büyük korkusu bir yerlerde birilerinin bedensel zevk alması olan püriten etiğine dayalı temelini yıkmak amacıyla yürütülen aşağılık ve müstehcen bir faaliyete dönüştürmekte hayli başarılı oldular. Pornografinin ahlaka aykırı –zina, mastürbasyon, eşcinsellik, evlik öncesi seks gibi bedensel günahlardan ancak biraz daha az kötü zihinsel bir günah– olduğu söyleniyor bizlere. Başkan Jimmy Carter'ın bile (utanç içinde) "kalbimde şehvet duydum," diye itirafta bulunduğu biliniyor.

Üç tip pornografiyi inceleyerek, koşullu etiğin pornografiye nasıl uygulanacağını görelim: *Zihinsel pornografi*, *olumlu pornografi* ve *olumsuz pornografi*. Çoğu insan çoğu şartta çoğu zaman bunlardan zarar görmediği, hatta hem bireysel olarak hem de ilişkilerinde zevk aldığı için, zihinsel pornografiyle olumlu pornografinin ahlaka aykırı olmadığını savunacağım. Ama olumsuz pornografinin (örneğin tecavüzden zevk almak gibi, kadınlara karşı sergilenen şiddetin

betimlendiği pornografi), en azından bazı insanlar için bazı şartlarda bazen zararlı olduğunu ve bu nedenle koşullu olarak ahlaka aykırı sayılabileceğini gösteren deliller var. Bu üç tip pornografinin etkileri konusunda bilimin bize neler anlatabileceğine bir bakalım.

Zihinsel Pornografi. Aşağılayıcı çağrışımlarından arındırılıp, gerçekte neyse o –cinsel uyarılmayı artıran imgeler– olarak görüldüğünde, en basit pornografi biçimi hayalimizdeki cinsel imgelerdir. Zihinsel pornografi, ya da Havelock Ellis'in deyişiyle "otoerotizm", en yaygın cinsel faaliyetlerden biridir. Cinsel fantezi, fantezi kuran bireylere kurmayanlara kıyasla seçilim avantajı sağlayarak mı evrildi, yoksa otoerotizm bir kenar süsünden mi ibaret –başka bir evrimsel uyarlanmanın yan ürünü mü– bilmiyorum. Ama genel anlamda hayal kurma yeteneği kesinlikle büyük bir beyin kabuğunun yararlı bir yan ürünü olarak evrilmiş ve hiç kuşkusuz seçilim avantajı sağlamıştır (bir avın olumlu sonucunu ya da bir kavganın olumsuz sonuçlarını hayal etmek). Cinsel fanteziler, muhtemelen yaşamdaki diğer senaryolar konusunda hayal kurabilen büyük bir beyne sahip olmanın getirdiği, çaba gerektirmeyen şeylerdir. İnsanlar arasındaki toplumsal ilişkiler büyük önem taşıdığına ve seks de grubumuzun diğer üyeleri hakkındaki duygularımız ve onlarla aramızdaki etkileşimlerle bu derece iç içe geçmiş olduğuna göre, başkalarıyla cinsel ilişkiye girme fantezileri kurmanın evrim tarihimizde bir işlevi olduğunun ortaya çıkması beni hiç şaşırtmazdı.

Batı dini tipik olarak, cinsel fantezileri yasaklamıştır. Ortaçağda kilise liderlerine erotik fanteziler nedeniyle kilise tarafından verilen kefaret cezalarına bir bakalım: Diyakozlar için yirmi beş gün, keşişler için otuz gün, rahipler için kırk gün ve piskoposlar için elli gün. (Sanırım papa hata yapmadığı gibi, hayal gücünden de yoksundur.) Başkalarına hiç zarar vermeyen (burada olumsuz cinsel fantezilerin davranışa yansımadığı varsayılıyor; aşağıdaki olumsuz pornografi tartışmasında bu konu ayrıntılarıyla ele alınacak), bu denli eğlenceli ve birey açısından tatmin edici bir şey nasıl ahlaksızlık olabilir? Bilim bu duruma farklı bir gözle bakıyor. Gerekli zaman, enerji ve parayı harcayıp reddedilme, başarısız olma, hastalık, toplumsal dışlanma, ya da cinsel birleşme sırasında tatmin edici olmayan bir

deneyim yaşama riskini almaktansa, cinsel birleşme hayali kurmanın kimi zaman çok daha kolay olduğu gerçeği dahil, çeşitli kişisel işlevleri olabilir erotik fantezilerin. Yaşadığımız en iyi cinsel deneyimlerin bir kısmı zihinseldir. Bu zihinsel seks, gerçek cinsel deneyimlere –çoğunlukla, bizim için özellikle önemli olan bir eşle yaşadığımız en zevkli deneyimlere– dayalı olabilir, ama yine de kafalarımızın içindeki mahrem alanda emniyetli bir biçimde saklı kalır.

Dolayısıyla, koşullu etik açısından baktığımızda, olumlu cinsel fanteziler biçimindeki zihinsel pornografinin ahlaksızlık olmadığı yönünde koşullu onayımızı vermemiz mantıklı olacaktır, çünkü deliller hemen herkesin bu tür fanteziler kurduğunu, bunların sayısız yarar sağladığını, başka kimseye zarar vermediğini ve bu nedenle, birey ya da çift tarafından isteniyorsa, yeterli gerekçelerinin bulunduğunu doğrulamaktadır (özellikle de olumlu ve eşinizle ilgiliyse, cinsel fantezilerinizi onunla paylaşmak son derece uyarıcı ve kışkırtıcı olabilir).

Olumlu Pornografi. Olumlu pornografiyi, bireyleri ya da çiftleri zararlı ve sömürme amaçlı olmayan cinsel durumlarda göstererek cinsel uyarılmayı artıran görüntüler olarak tanımlıyorum. (Katılımcıları istekli olduğu sürece sado-mazoşizmi zararlı bulmuyorum.) Mastürbasyon yapan bireyleri ya da kendi rızalarıyla seks yapan çiftleri gösteren ve bireylerin ya tek başlarına ya da çiftlerin kişisel zevkleri için birlikte izledikleri filmler, videolar, fotoğraflar ve yayınlar, olumlu pornografiyi temsil eder. Hayal gücüne de yer bırakan ve seksi iki insan arasındaki bağlılığın romantik ve sevgi dolu bir ifadesi olarak gösteren yumuşak-porno filmler, olumlu pornografinin örnekleridir. Fransız günce ve roman yazarı Anaïs Nin gibi edebiyatçılar tarafından üretilen yüksek düzeyde erotik edebiyat metinleri de öyle. Erotika, olumlu pornografinin eşanlamlısı olarak kullanılan bir sözcük ve daha şimdiden olumlu çağrışımlarla sözlüklere girmiş bir terimdir. Bırakın pornografiyi olumsuz pornografi tanımlasın. Bırakın zihinsel ve olumlu pornografiyi erotika tanımlasın. Erotika edebi, entelektüel, zarif, hoş ve en başta şehvetlidir – olumlu bir cinsel deneyimin özü tam da budur.

Sevişmeyi örneğin bir erkeğin "zonklayan aşk direği" gibi kaba terimlerle tasvir eden ucuz aşk romanları ve kadınlara ya da erkeklere yapılan oral seksi, vajinal ve anal birleşmeyi, boşalmayı, toplu seksi ve beklenmedik yerlerde yabancılarla anında yapılan seksi olduğu gibi gözler önüne sererek hayal gücüne hiçbir şey bırakmayan sert porno filmler, kadınlardan çok erkekler tarafından tercih edilir genellikle. Bu imgeleri, "hazır olana ve havaya girene dek ona yavaş yavaş, uzun uzun kur yapmak için" nihai yakınlığı gecelerce erteleyen kendisinden büyük bir erkekle evlenmiş genç bir kadınla ilgili bir öykü olan, Anaïs Nin'in *Little Birds* adlı erotikasıyla karşılaştıralım. Baştan çıkarıcı öpücükler ve okşamalarla geçen gecelerden sonra,

> kolunun altında, göğüslerinin doğduğu noktada titreyen duyarlılığı, göğüs uçlarıyla cinsel organı ve cinsel organının ağzıyla dudakları arasından geçen titreşimleri, öpülmekte olan yer dışında her noktayı uyarıp canlandıran tüm o gizemli bağları, saç köklerinden belkemiğine uzanan akımları keşfetti. Aşk dolu sözcüklerle taptı öptüğü her yere, sırtındaki gamzeleri, kalçalarının sıkılığını, sırtının kalçalarını dışarı doğru iten derin kavisini seyretti. [...] Bileklerini parmaklarıyla kavradı, tıpkı elleri gibi kusursuz olan ayaklarında dolandı, boynunun yumuşak, heykelsi hatlarını tekrar tekrar okşadı, uzun, gür saçlarında kendini yitirdi.[7]

Sayfalar sonra âşıklar nihayet tam bir yakınlık içerisinde kucaklaşırlar. En zarif haliyle olumlu pornografidir bu ve araştırmalar hem kadınları hem de erkekleri cinsel olarak uyarmakta son derece etkili olduğunu göstermiştir. Örneğin fizyolojik araştırmalar, olumlu pornografiye tepki olarak penis sertleşmesinin, vajinada kan toplanmasının, tansiyonun ve cinsel organ sıcaklığının arttığını göstermektedir (bu tür uyarılmalar yalnızca hayal gücüyle de yaratılabilir).[8]

Olumlu pornografinin (aşağıda tartışılan olumsuz pornografiden farklı bir şekilde) olumsuz olabileceği durumlar da vardır elbette ve bu, pornografi eşinizle tatmin edici bir cinsel ilişkiyi desteklemek

yerine onun alternatifi olduğunda yaşanır. Burada da Aristoteles'in ılımlılık kuralını izlemeliyiz: *her şey kararınca.* Pornografi izlemek eşinizle seks yapmanın yerini alacak derecede bağımlılık halini almışsa ve bu durum eşinizin tatminsiz olmasına yol açıyorsa, böylesi pornografi artık olumlu değildir. Pornografinin tanımı gereği cinsel uyarılmanın yerini alma değil, cinsel uyarılmayı *geliştirme* amaçlı olduğunu unutmamalıyız. Kuşkularınız varsa, eşinize sorun.

Madalyonun öteki yüzüne bakıldığında, iki ilişki arasındaysanız ya da herhangi bir nedenden ötürü eşinizle cinsel ilişki kurmak istemiyorsanız (ve bu durum eşinizi hayal kırıklığına uğratmıyorsa), pornografi yararlı bir ikame yolu olabilir. Kendi bedeniyle seks yapmak güvenlidir ve bu tür bir cinsel deneyim için pornografi olumlu bir teşvik olabilir.

Olumsuz Pornografi. Olumsuz pornografiyi, seksi şiddet içeren, istismarcı ya da sömürücü biçimlerde betimleyerek cinsel uyarılmayı artıran, özellikle de istememelerine rağmen baştan çıkarılıp tecavüz edilen ve bu deneyimden zevk alan kadınları gösteren imgeler olarak tanımlıyorum. Tecavüzün karanlık alanına ve pornografinin bu korkunç eylemle ilişkisine geliyoruz burada.

Pornografiye karşı öne sürülen savlardan biri, erkekleri kadınlara tecavüz etmeye yönelttiğidir. Gerçekten de pornografiye yapılan saldırılar genellikle buradan başlar ve yalnızca muhafazakâr sağdan değil, liberal soldan da gelir (özellikle de aşırı uçtaki feministlerden). Örneğin Catharine MacKinnon, pornografiyi "tecavüzün, cinsel tacizin, eziyetin ve çocuk istismarının kutlanması, savunulması, onaylanması ve meşrulaştırılması" olarak görüyor. Andrea Dworkin ise, "eşitsizliği cinselleştirmenin maddi yolu" olarak tanımlıyor.[9] Oysa erkeklerin neden tecavüz ettikleri konusunda her şeyi kapsayan nedensel bir değişken olduğu iddiasını destekleyecek bir kanıt bulunmamaktadır. Tecavüzü yok etmek için pornografiyi ortadan kaldırmak yeterli olsaydı keşke, ama herhangi bir tür pornografinin kültürel sahnede yerini almasından binlerce yıl önce de tecavüzün insan tarihinin trajik bir parçası olmasının gösterdiği gibi, olay bu kadar basit değildir.

Pornografi ve tecavüz konusunda önemli bir nedensel ayrım yapmamız gerekiyor: Bazı tecavüzcüler porno izlemiş ve bundan zevk almış olsalar da (pornografi karşıtlarının seri tecavüzcü ve katil Ted Bundy'nin idamından hemen önceki, "Beni öldüreceksiniz... ama dışarıda bir yerlerde pornografi bağımlısı pek çok insan var ve bu konuda hiçbir şey yapmıyorsunuz," sözlerini alıntılayarak belirttikleri gibi), porno izleyip zevk alan erkeklerin açık farkla büyük çoğunluğu asla kimseye tecavüz etmemiştir. Pornografinin her tür seks suçlusuyla bağlantısı konusundaki yedi araştırmayı inceleyen Berl Kutchinsky şu sonuca varır: "Seks suçluları, kural olarak, pornografiye diğer erkeklerden daha fazla aşina değildir ya da bu tür malzemelerle cinsel olarak daha fazla uyarılmazlar; aslında, bu farklılıklar genellikle tam aksi yöndedir."[10] Gerçekten de, tecavüzcüler ve geçmişleri üzerinde yapılan kapsamlı bir inceleme, tecavüzcülerin, pornografinin yarattığı iddia edilen aşırı cinsellik yüzünden tecavüze yönelmekten çok, seksin ender olarak tartışıldığı ya da hiç tartışılmadığı, çıplaklığın yasaklandığı ve cinselliğin günah olarak gösterildiği, cinsel baskı altındaki ortamlardan geldiklerini ortaya çıkardı. Buna karşılık, tecavüzcü olmayanların pornografiyle büyüme çağında tanışmış ve seksin açıkça tartışıldığı ve sessiz kalınması gereken bir utanç olarak görülmediği bir aile ortamında yetiştirilmiş olmaları olasılığı tecavüzcülere kıyasla daha yüksekti.[11]

Bu bağlılaşımın incelendiği pek çok araştırmada da pornografiyle tecavüz arasındaki ilişki konusunda kesin bir sonuca ulaşılamadı. Açık saçık cinsel yayınlara maruz kalmakla tecavüze yönelik tutum arasındaki ilişkinin 115 erkekte incelendiği 1986 tarihli bir araştırmada, kadınların itaatkâr ve aşağı oldukları yönündeki geleneksel görüşle yalnızca, zorlayıcı ya da şiddet içeren cinsel temalara maruz kalmanın bağlantılı olduğu görüldü; öngörülerin aksine, genel ve şiddet içermeyen cinsel malzemelere daha fazla maruz kalan deneklerin kadınlara karşı tutumu daha liberal ve eşitlikçiydi. Standart Suç Raporları'nı, seks yönelimli üç derginin tiraj verilerini ve Standart Metropolitan İstatistik Alanları'nı temel alan 1991 tarihli bir çalışmada, pornografiyle tecavüz arasında hiçbir bağlantı bulunamadı. Ama aynı çalışma, nüfus büyüklüğünün, genç yetişkin oranının, bo-

şanmış kişi yüzdesinin ve nüfus değişiminin tecavüze dair önemli işaretler olduğunu gösterdi. Son olarak, dört ülkede (Danimarka, İsveç, Almanya ve ABD) yapılan kapsamlı bir kültürlerarası tecavüz araştırmasında, pornografinin (tipi belirtilmiyor) ulaşılabilirliğiyle cinsel şiddetteki artış arasında hiçbir bağlılaşım görülmedi.[12]

İlginçtir ki, bazı araştırmalar pornografi konusunda olası bir katarsis (boşalma) etkisine işaret ediyor ve bu araştırmaların çoğunda örnek olarak Danimarka ve Japonya veriliyor. 1960'larda Danimarka'da pornografi patlaması yaşandı. Hükümet bu konuda sert önlemler almak yerine, pornografiyle ilgili tüm yasakları kaldırdı. Sonuçta, seks suçlarında çarpıcı bir düşüş oldu. Japonya'da pornografi düzeyi Amerika'daki kadar ya da daha yüksekken, seks suçu oranlarının ABD'dekinden on dört kat düşük olduğu görülüyor (ABD'de 100.000'de 34,5 tecavüz oranına karşılık, Japonya'da 100.000'de 2,4 tecavüz.) İncelemeyi gerçekleştiren araştırmacıların yazdığına göre, "Japonlar bu tür uyaranlara ulaşma olanağını bir boşaltma vanası olarak görüyorlar. Toplumda kabul görmeyen bir davranışın yerini alan bir tatmin sağladığı düşünülüyor. Katı davranış kurallarının benimsendiği ve rollerin kesin olarak tanımlandığı bir kültürde tecavüzün betimlenmesi ayrıca, Japon erkeklerinin iyi davranışla ilgili tüm bariz yön tabelalarından ikame yoluyla vazgeçebildikleri bir bağlam yaratıyor."[13] Potansiyel tecavüzcüleri pornografiye maruz bırakma amaçlı bir reçete değil bu elbette, ama deliller en azından, tecavüzün nedeni ne olursa olsun, tek başına pornografi olmadığını gösteriyor.

Diğer taraftan, benim tanımladığım şekliyle olumsuz pornografi, özellikle de başlangıçta isteksiz olan bir kadının sonradan müstakbel âşığının baskılarına boyun eğdiğini ve sonunda bu deneyimden zevk aldığını gösteren pornografi, erkek izleyicilerin isteksiz kadınlara karşı uygunsuz cinsel davranışlara yönelmelerine neden olabilir. Bu tür pornografi senaryolarıyla, deneklerin kendi bildirimlerine göre bir kadına tecavüz etme olasılıkları arasında güçlü bir bağlılaşım olduğunu gösteren bir dizi araştırma var.[14] Pornografik olmayan ama saldırganlık içeren malzemeler hakkında bu görüşü destekleyen bir araştırmada, kadınlara karşı saldırganlığın betimlen-

mesiyle kadınlara yönelik saldırganlık arasında aynı derecede bir bağlılaşım bulundu.[15] Indiana Üniversitesi'nden psikolog Dolf Zillman'a göre, kadınlara karşı saldırganlığı yaratan ya da artıran şey bizatihi kadınlara yönelik belirli cinsel ya da saldırgan davranışlar değil, filmin içindeki genel tahrik düzeyidir. Ama bu konuda bireyler arasında önemli farklılıklar görülüyor; pornografik ve saldırganca filmlerin en fazla, toplumsal ve cinsel deneyimleri kısıtlı bireyleri etkilediği anlaşılıyor. "Özellikle de cinsel sosyalleşme deneyimleri sınırlı olan kişilerin erotikaya olumsuz tepki verdikleri bulgulandı. Görünüşe bakılırsa bu tür kişiler [...] erotikaya, hatta görece yumuşak erotikaya maruz kaldıktan sonra –bu uyaranlar başkalarına ne kadar zararsız görünürse görünsün– saldırganca davranmaya daha açık oluyorlar." Aynı şekilde W. A. Fisher'la D. Byrne'ın bulguları da, pornografinin seks konusundaki tutumları olumsuz olan kişileri daha fazla etkilediğini gösteriyor.[16]

Neil Malamuth'la James Check'in ulaştıkları özellikle önemli bir bulguya göre pornografi, yakalanmayacaklarını düşünmeleri durumunda tecavüz etme olasılıklarının daha yüksek olacağını söyleyen tecavüzcüleri, tecavüzcü olmayan ve yakalanmayacak olsalar bile tecavüz etmeyeceklerini söyleyen erkeklere kıyasla daha fazla tahrik ediyor.[17] Burada da pornografiyle tecavüz arasındaki ters nedensel ilişkiyi görüyoruz. Pornografi tecavüzcüleri tahrik ediyor olabilir, ama pornografinin tahrik ettiği insanlar tecavüzcü olmuyorlar. İlginçtir ki, bir kadının istememesine rağmen cinsel olarak baştan çıkarıldığını ve tepki olarak tiksinti sergilediğini gösteren pornografi, kadınların tecavüz edilmekten hoşlandıkları mitini destekleyen pornografinin aksine, tecavüzcüler ve potansiyel tecavüzcülerde uyarılma düzeyini düşürüyor.[18]

Çoğu etik sorununda ve ahlaki ikilemde olduğu gibi, pornografi ve erotika dünyasında da hiçbir şey siyah-beyaz değildir. Erotik grinin tonlarıyla karşılaşırız bunun yerine. Diğer bulanık mantık biçimlerinde olduğu gibi, dünyayı erotik derecelere ayırmak için bulanık kesirler saptamak çok daha yararlı olacaktır. Özellikle de kişinin eşiyle yakınlığının yerini alma amaçlı değilse, arada bir uyarıcı bir erotika izlemek günah olmadığına göre, buna 0,1 puan

verebiliriz. Pornografi deneyimi her gün tekrarlanan bir âdete dönüşmüşse, yalnızca mastürbasyon amaçlı olarak yapılıyorsa, kişinin eşiyle yakınlığının yerini alıyor ve eşi bu durumun ilişkiyi ihlal ettiğini düşünüyorsa, bu pornografi biçimini 0,9 ahlaksızlık olarak sınıflandırabiliriz. Tercihe ve oluşacak sonuçlara göre bu iki aşırı uç arasında kesirli sayılar saptanabilir.

Ne var ki eşiniz bu durumu rahatsız edici buluyor ya da uyarılmak yerine kendini reddedilmiş hissediyorsa, olumlu pornografinin zararsızlığı (hatta yararları) konusundaki tüm bilimsel çalışmalar ve mantıklı savlar bir Viagra çekirdeğini doldurmaz. Burada da önce sor ilkesi uygulanmalıdır. Seksin son derece kişisel bir konu olması ve bireylerin cinsel açıdan uyarıcı buldukları şeyler arasında büyük bir farklılık görülmesi nedeniyle, kabul edilebilir pornografinin ne olduğunu öğrenmenin en kolay ve güvenli yolu, önce eşinize sormaktır.

Koşullu Ahlak ve Kürtaj

Ahlak, siyaset ve bilimin karmakarışık biçimde iç içe geçtiği kürtaj, belki de son yarım yüzyılın en tartışmalı ahlaki konusu olmuştur. Ahlaki konular kişiseldir. Siyasi konular toplumsaldır. Bilimsel konular olgusaldır. Karışıklık da buradan doğuyor. Kürtaj yanlıları, bir kadının bebeğini aldırmaya ya da aldırmamaya karar vermesinin, annenin haklarının ceninin haklarından önce geldiği kişisel bir ahlaki konu olduğuna inanıyorlar.[19] Kürtaj karşıtlarıysa bu konuyu, ceninin haklarının annenin haklarına baskın geldiği ve bu nedenle bir kadının kendi bedeni ve ceniniyle ne yapıp yapamayacağını toplumun belirleyeceği siyasi bir ahlak sorunu haline getirmek istiyorlar.[20] Bu tartışmanın çözüme kavuşturulmasına bilim yardımcı olabilir mi?

Kürtaj karşıtlarıyla kürtaj yanlıları tartışmaya oturduklarında, farklı amaçlardan bahsederler çoğunlukla. Kürtaj karşıtları masum ceninlerin "katledilmesinden" söz eder ve sanki kürtaj yanlıları öldürmenin ahlaka uygun olduğunu kabul ediyorlarmış gibi, hasımlarına cinayetin yanlış olduğu gerekçesiyle saldırırlar. Oysa cinayetin

ahlaka aykırı olduğu konusunda kürtaj karşıtları da, kürtaj yanlıları da fikir birliği içindedir. Anlaşamadıkları konu, cenini aldırmanın cinayet olup olmadığıdır. Bu görünürdeki ahlaki sorun aslında olgusal bir sorundur, çünkü kürtaj ancak bir insan canının alınması anlamına geliyorsa cinayet olarak görülebilir ve ceninin ne zaman insan olduğu, Anayasa Mahkemesi Yargıcı Harry A. Blackmun'ın 1973'te *Roe-Wade* davasında yediye iki çoğunlukla alınan kararda belirttiği gibi, çözülmesi zor bir sorundur: "Tıp, felsefe ve ilahiyat alanlarında eğitim görmüş kişiler fikir birliğine varamıyorlarsa, insan bilgisinin gelişimindeki bu noktada yargı, yanıt konusunda spekülasyonda bulunacak konumda değildir."[21]

Sorun bilgiden çok mantıkla ilgilidir. Ahlaki ve siyasi kararlar, Gerçeği kesin evet ve hayırların belirlediği ikili mantığa dayanır. Bilimse, muğlak olasılıkların koşullu gerçekleri belirlediği bulanık mantığa dayanır. Koşullu etikte ahlaki seçimler, koşullu olarak doğru ya da yanlış olmaları açısından bilimsel olgulara tekabül eder; burada ahlaklı ya da ahlaksız, koşullu onay vermenin makul olacağı derecede doğrulanmış anlamına gelir. Koşullu kalmasının nedeni, bilimde de olduğu gibi, delillerin değişebilmesidir. Kürtaj tartışmasında koşullu etiğin kararı nasıl etkileyebileceğini inceleyelim: Çoğu kürtaj karşıtı, insan yaşamının döllenmeyle başladığına inanır – döllenmeden önce yaşam yoktur, döllenmeden sonra yaşam vardır. İkili mantık. İkili yaşam. Bulanık mantıktaysa insan yaşamı için bir olasılık saptayabiliriz – döllenmeden önce 0; döllenme anı 0,1; çokhücreli döllenmiş yumurta 0,2; bir aylık embriyo 0,3; iki aylık cenin 0,4; ceninin 1,0 insan olduğu doğuma dek böylece devam eder. Bulanık mantık. Bulanık yaşam.

Bu süreç pek romantik görünmeyebilir, ama bilimsel bakış açısından yaşam, sperm ve yumurtadan zigota, döllenmiş yumurtaya, embriyoya, cenine ve yeni doğmuş bebeğe uzanan bir sürekliliktir.[22] Yumurta da, sperm de birey değildir; bölünüp ikize dönüşebileceği ya da tek bir birey haline bile gelemeyip doğal yollardan düşebileceği için, zigot ya da döllenmiş yumurta da birey değildir.[23] Sekiz haftalık bir cenin yüz, eller ve ayaklar gibi ayırt edilebilir insan özelliklerine sahiptir, ama sinir hücrelerinin sinaps bağlantıları hâlâ

oluşmakta olduğundan, düşünmesi mümkün değildir. Embriyolar ancak sekiz haftadan sonra ilkel tepki hareketleri göstermeye başlarlar, ama sekizinci haftayla altıncı ay arasında ciğerler ve böbrekler gibi çok önemli organlar henüz gelişimini tamamlamadığı için cenin kendi başına var olamaz. Bir örnek vermek gerekirse, gaz alışverişi için yeterli olacak düzeyde hava kesesi gelişimi gebelikten en az yirmi üç hafta sonrasına dek oluşmaz, hatta çoğunlukla daha da geç oluşur.[24]

Cenin yeni doğmuş bebeklerde görülen bazı bilişsel yetenekleri sergileyecek neokorteks karmaşıklığı düzeyine ancak yirmi sekizinci haftada, yani tam gelişiminin % 77'lik bölümünü tamamladıktan sonra ulaşır. Yetişkin insanın EEG özelliklerini sergileyen cenin EEG kayıtları, yaklaşık olarak otuzuncu haftada, yani tam gelişimin % 83'lük bölümünden sonra görülür.[25] Diğer bir deyişle, insan gibi düşünme kapasitesi doğumdan birkaç hafta öncesine dek oluşmaz. İnsan olmayı tanımlayan tüm özellikler arasından düşünme kapasitesi, çoğu bilim adamının koşullu olarak üzerinde anlaşmaya vardığı en önemli özelliktir.[26] Bu kıstasa göre, ikinci üç aylık dönemden sonra hiç kürtaj yapılmadığına ve bunun öncesinde ceninin düşünen bir birey olduğu yönünde hiçbir bilimsel kanıt bulunmadığına göre, kürtajın cinayet olmadığını koşullu olarak kabul etmemiz ve kanıtlar ilk altı ay içerisinde ceninin henüz tüm işlevlerini yerine getiren bir insan olmadığını gösterdiği için de, bu dönem içerisinde yapılan kürtajın ahlaka aykırı olmadığı yönünde koşullu onayımızı vermemiz makuldür. Öyleyse, kişinin bireysel düzeyde kürtaja karşı çıkması mümkün olsa da, kürtaj konusunu kişisel ve ahlaki bir sorun olmaktan çıkarıp toplumsal ve siyasi bir soruna dönüştürmenin hiçbir bilimsel gerekçesi yoktur.

Bu akıl yürütme tarzına getirilen itirazlardan biri, bilimle teknoloji bir zamanlar (benim bulanık analizimde bile) ayrı kategoriler olarak görülebilen şeyler arasındaki sınırları fazlasıyla bulanıklaştırdığından, sınırın tam olarak nereye çizileceğini saptamanın zorlaşmasıdır. Doğmamış bebekler artık tedavi ediliyor, spina bifida (omurgada omuriliğin tehlikeli bir şekilde ortaya çıktığı bir açıklık), konjenital diyaframatik herni (ceninin karın organlarının göğüste

Şekil 23. Sınırı Çizmek

Hukukta belirgin kategorilere –siyah ya da beyaz, canlı ya da ölü, doğru ya da yanlış– gerek duyulurken, bilim grinin tonları ve bulanık kesirlerle uğraşır. Yaşam ne zaman başlar? Hukuk, keyfi bir nokta seçmemizi gerektirir. Bilimse yaşama bulanık olasılıklar atar –döllenme öncesi 0; döllenme anı 0,1; çokhücreli döllenmiş yumurta 0,2; bir aylık embriyo 0,3; iki aylık embriyo 0,4 ve doğuma kadar böylece sürüp gider. Cenin yeni doğmuş bebeklerde görülen bazı bilişsel yetenekleri sergileyecek neokorteks karmaşıklığına ancak yirmi sekizinci haftada ulaşır – yukarıda, yirmi üç haftalık (*solda*) ve yirmi iki haftalık (*sağda*) iki ceninin görüntüsü yer alıyor. (GE Medical Systems'ın izniyle)

birleşmesi) ve konjenital kistik adenomatoid malformasyon (ceninin ciğerlerindeki kistler) gibi hastalıklar için rahim içinde karmaşık ameliyatlar yapılıyor. Eskiden kürtajla alınacak olan ceninler artık kurtarılıyor ve küçük bir insan gibi tıbbi tedavi görüyor.[27] Tayfın diğer ucundaysa, beyinlerindeki hasar nedeniyle bilişsel kapasiteleri hiç düşünemeyecek derecede gerilemiş yetişkinler bulunuyor. Tam bir beyin ölümü halinde komada yatsalar bile, bir insan olarak sahip oldukları tüm haklarını koruyorlar.

Bu sava verilen yanıt, çoğu cenin ameliyatının, kürtajın zaten çok ender yapıldığı üçüncü üç aylık dönemin ileri aşamalarında gerçekleştirildiğidir. Beyni hasar görmüş yetişkinler de zaten birer insan olarak haklarını koruduklarından, bu haklar ellerinden alınamaz. Komadan çıkıp düşünme yeteneklerini yeniden kazanacaklarını umduğumuz için, bazen bir ceninin potansiyel bir insan

olduğunun savunulmasıyla aynı anlamda, onları potansiyel insanlar olarak düşünebiliriz. Ancak potansiyel bir insan tüm haklara sahip bir kişi midir? Bu sorunun yanıtı, kişi olmayı nasıl tanımladığımıza bağlıdır. Kürtaj karşıtları, iki ebeveynden gelen iki yarı-genomun birleştiği döllenmeden kısa bir süre sonra genomun tümüyle oluştuğunu savunurlar. O andan itibaren bu küçük hücre kümesi müstakbel bir insan, yani türümüzün beklemede olan bir üyesidir. Bir yere kadar doğrudur bu, ama sonuna kadar değil. İnsan yumurta ve spermleri potansiyel insanlardır, ama kimse her ay âdet görmeyi ya da erkeklerde mastürbasyonu cinayet olarak görmez. Buna verilen karşılık, yumurtayla spermin birleşmesinin çok önemli bir adım olduğudur. Doğru, ama potansiyel insanın gerçek bir insana dönüştüğü dokuz aylık gebelik döneminde pek çok şeyin olması gerekir ve ne yazık ki pek çok şey de ters giderek doğal kürtaja yol açabilir; kimsenin hakkında ahlakçılık yapmadığı bir başka normal süreçtir bu. Potansiyellik gerçeklikle aynı şey değildir, ahlak kuralları ve ilkeleri de potansiyel insanlara değil, öncelikle ve en başta gerçek kişilere uygulanmalıdır. Gerçek bir insanın haklarını tanımakla potansiyel bir insanın haklarını tanımak arasında seçim yapmak gerektiğinde, gerçek insanı seçmek daha doğru olacaktır. Kürtaj tartışmasında yapılması gereken bir önemli ayrım daha görüyoruz burada: bir insanla bir kişi arasındaki fark.

İnsan *Homo sapiens* türünün bir üyesidir. Kişi ise bir toplumsal grubun ya da toplumun, yasal hakları, sorumlulukları ve ahlaki değeri olan bir üyesidir. Ceninin (yalnızca potansiyel olsa da) bir insan olduğu doğrulansa bile, bu onu bir kişi yapmaz. Kişi olması için, o toplumu yöneten kurallar tarafından kendisine yasal haklar, sorumluluklar ve ahlaki bir değer tanınması gerekir. Pek çok eyalette, hamile bir kadının öldürüldüğü ve ceninin de onunla birlikte öldüğü durumlarda doğmamış çocuğa kişilik hakları tanıyan yasa değişiklikleri, kürtaj karşıtlarını cesaretlendiriyor. Şu anda en az yirmi sekiz eyalette cenine zarar verilmesi suç sayılıyor ve daha pek çoğu da Doğmamış Şiddet Kurbanları Yasası'nı kabul etme yolunda; karısını ve doğmamış çocuğunu öldürme suçundan çifte cinayetle itham edilmiş olan Scott Peterson tarafından öldürüldüğü iddia

edilen kurbanların anısına, bu yasa 2003'te Laci ve Connor Yasası adını aldı.[28] Anneyi ve cenini öldürmek hukuki açıdan çifte cinayetse, kendi başına cenini öldürmek de bir cinayettir. Bu da kürtajı cinayete dönüştürür.

Burada yine çok önemli ahlaki tutarsızlıklarla karşı karşıyayız. Sınırı nereye çizeceğiz? Toplumumuzun doğmamış bebeğe kişilik hakları tanıması durumunda, aramızda yakın akrabalık bağı bulunan primat kuzenlerimiz şempanzeler, goriller ve orangutanlar gibi insan olmayan kişiler için de aynısının yapılması mantıklı olacaktır. Bu bölümün sonunda da tartışacağım gibi, bu bilimsel açıdan haklı gösterilebilir bir şey olduğuna göre, neden doğmamış çocuğa da haklarını tanımayalım? Ne de olsa, hem sekiz aylık bir ceninden hem de bir şempanzeden daha az "insan" olacak kadar düşük işlevli yetişkin insanlara haklarını tanıyoruz.

Son derece çetrefilli bir sorun bu. Bir cenine kürtajla alınmayı isteyip istemediğini soramayız; ama kendimizi, doğduğunda kişilik haklarına ve saygınlığa sahip olacak henüz doğmamış potansiyel bir insanın yerine koyarak bir düşünce deneyi yapabiliriz. Herhalde, çoğumuz yaşamı seçecektir. Önce sor ilkesine göre, kürtajın ahlaksızlık olduğu sonucuna varmalıyız. Ama doğmamış bebeğe sormak asla bir düşünce deneyinden öteye geçemeyecek olsa da, önce sorabileceğimiz bir kişi var: hem bir insan, hem de toplumun tanıdığı tüm haklara, ayrıcalıklara ve ahlaki saygınlığa zaten sahip bir kişi olan hamile kadın. Bir düşünce deneyinde ne yapılması gerektiğini cenine sormakla hamile kadına sormak arasında seçim yapılması gerektiğinde, potansiyel olarak var olabilecek şeye karşı zaten var olanı seçmek daha mantıklı görünür.

Son olarak, özgürlük ilkesine başvurup tarihte kadınlara nasıl davranıldığına bakabiliriz. Son birkaç yüzyılın eğilimi azınlıklara, çocuklara ve kadınlara daha fazla serbestlik, özerklik ve kendi kaderini tayin hakkı tanımak oldu. Modern uygarlıklar sistematik olarak köleliği kaldırdı, çocukları aşırı çalışma yükünden kurtardı ve kadınlara erkeklerle aynı hak ve ayrıcalıkları tanıdı. Özgürlük ilkesi uyarınca yaptık bunları: türümüzün mümkün olduğunca çok üyesine serbestlik ve özerklik tanımak adına. Kadınlar için en önemli

serbestlik ve özerklik kaynaklarından biri, özellikle de üreme konusunda kendi bedenleri üzerinde kontrol hakkı oldu. Toplumsal ve siyasi ilerlemeler bilimsel ve teknolojik keşif ve icatlarla birleşerek, kadına üreme konusunda giderek daha fazla özerklik ve kontrol kazandırdı; bu ise kadınların özgürlüğünde genel bir artış anlamına geliyor. Kürtajı yasadışı ilan ederek üreme kontrolünün önemli bir kaynağını kadınların elinden almak, özgürlüğün tarihsel seyrinde geriye doğru büyük bir adım atmak olacaktır. Dolayısıyla, yetişkin bir kişinin özgürlüğünü artırmakla doğmamış bir ceninin özgürlüğünü artırmak arasında seçim yapılması gerektiğinde, bu özgürlüğü yetişkin kişiye, yani kadına tanımak –tarihsel, hukuki, mantıksal ve ahlaki açıdan– daha mantıklı görünmektedir.

Burada iddia edilen şey kürtajın ahlaklı olduğu değil, yalnızca ahlaka aykırı olmadığıdır. Bu da bizi yine bireysel ahlakla siyasi ahlak arasında ayrım yaptığımız başlangıç noktasına getiriyor. Kürtaj cinayet değilse, toplumsal/siyasi açıdan ahlaka aykırı da değildir. Ya da bir kadın, çocuk sahibi olmanın kendisine fiziksel ve ekonomik bir yük getirecek olmasına karşın doğmamış çocuğuna yaşam ve özgürlük tanımanın daha önemli olduğuna karar veriyorsa, devletin değil kendisinin yapacağı bir seçimdir bu. Sonuçta kürtaj kişinin kendi ahlaki seçimidir.

Koşullu Ahlak ve Klonlama ve Genetik Mühendisliği

Yerküre'ye yaşamın tohumunu uzaylıların attığına ve klonlamanın ölümsüzlüğe giden yolda bir sonraki adım olduğuna inanan Raelcilerle bağlantılı bir örgüt olan Clonaid'in bilim direktörü Doktor Brigitte Boisselier, 27 Aralık 2002'de düzenlenen bir basın toplantısında, otuz bir yaşındaki Amerikalı bir kadının, takma adı "Havva" olan, dünyanın ilk klonlanmış bebeğini doğurduğunu açıkladı.[29] Haber bir fiyaskoydu, ama medyanın kopardığı yaygara, o güne dek kimsenin bilmediği önemsiz bir külte milyonlarca dolar değerinde tanıtım olanağı sağladı.

Ama benim kuşkuculuğum Raelcilere yönelik değil, çünkü klonlama mümkün mü, yoksa tıbbi sorunlar nedeniyle yeni bir doğurganlığı artırma yöntemi olarak uygulanması imkânsız mı olacak sorusu çok geçmeden yanıtlanacağına göre, başarılı olup olmamaları önem taşımıyor. Yani, günümüzdeki ahlaki ikilemin yerini, klonlamanın işe yarayıp yaramadığı konusunda gerçek bir bilimsel tartışma alabilir. Klonlama uygulanabilir bir üreme teknolojisi ve kullanılabilir bir kök hücre üreticisi olarak işe yararsa, hukuki kısıtlamalar ne olursa olsun, bir yerlerde birileri tarafından kullanılacaktır. Klonlama işe yaramazsa –yani genetik ucubeler ve hayatta kalamayacak kök hücreler yaratırsa– ilgisizlik nedeniyle zaten kullanımsız kalacaktır. Üreme konusunda çalışan doktorlar ve hastaları, daha uygulanabilir teknolojileri seçecek; kök hücre araştırmacıları ve genetik mühendisleri, bilimsel hedeflerine ulaşmak için daha güvenilir yöntemlere başvuracak; birtakım çılgın insanlar da genetik ikizlerinin Kuzey Kutbu'nda Doktor Frankenstein'ın ucubelerine katılacağını düşünerek kendilerini yeniden üretmek istemeyeceklerdir.

Klonlama konusunda günümüzün bilimsel kısıtlamaları karşısında, bilim bu ahlaki tartışmaya nasıl bir katkıda bulunabilir? Klonlama hakkındaki üç temel miti yıkarak: *Özdeş Kişilik Miti*, *Tanrıyı Oynama Miti* ve *İnsan Hakları ve Saygınlığı Miti*.

Özdeş Kişilik Miti'nin en iyi temsilcilerinden biri, genetik çalışma karşıtlarının kralı olan Jeremy Rifkin'dir: "Bir kişinin fotokopisini üretmek korkunç bir suç. Bir insanı genetik bir deli gömleğine sokuyorsunuz. Endüstriyel tasarım ilkelerini –kalite kontrolü, öngörülebilirlik– alıp, tarihte ilk kez bir insana uyguladık."[30] Din çevrelerinde de dile getiriliyor bu sav. Katolik teolog Albert Moraczewski (papanın 1987 tarihli *Donum Vitae*'sini tekrarlayarak) klonlamanın, "genomu bu şekilde kopyalanan kişinin yanı sıra klonun (ya da klonların) da kişisel ve benzersiz kimliği için bir tehlike" oluşturacağını söyledi. Peki ama ya ikizler? Onlar da birbirlerinin benzersiz kimliği için bir tehlike oluşturmuyorlar mı? Hayır, çünkü onlar "diğerinin kaynağı ya da yaratıcısı" değil, diye açıkladı Moraczewski, bunu ancak Tanrı yapabilir anlamında.[31]

Saçma. Klonlamayı eleştiren bu kişilerin savı baştan sona yanlış. Çevresel belirlenimci olduklarına göre, savları aslında şöyle olmalıydı: "İstediğiniz şeyi klonlayın, ama çevre de kalıtım kadar önemli olduğundan, kendinizden asla bir tane daha üretemeyeceksiniz." Davranışın önemli bir genetik yönü de olduğu düşüncesini benimseyenler bile genetik belirlenimciliği değil, gen-çevre etkileşimini savunuyorlar. Bu etkileşim genlerin proteinleri kodlamasıyla başlıyor, proteinler biyokimyasal tepkimeleri üretiyor, biyolojik tepkimeler fizyolojik değişimleri düzenliyor, fizyolojik değişimler biyolojik sistemleri yönetiyor, biyolojik sistemler nörolojik eylemleri etkiliyor, nörolojik eylemler psikolojik durumları yaratıyor, psikolojik durumlar davranışlara neden oluyor; bu davranışlar da çevreyle etkileşime giriyor ve çevre davranışları değiştiriyor, davranışlar psikolojik durumları etkiliyor, psikolojik durumlar nörolojik eylemleri değiştiriyor, nörolojik eylemler biyolojik sistemleri dönüştürüyor, biyolojik sistemler fizyolojik değişimleri etkiliyor ve bunlar da biyokimyasal tepkimelerin şeklini değiştiriyor. Bütün bunlar gelişim boyunca ve yetişkinlikte genlerle çevre arasındaki karmaşık, etkileşimli bir geribildirim döngüsü içerisinde gerçekleşiyor. Şu ana dek elde edilmiş en sağlam bilimsel deliller, aramızdaki farklılıkların yaklaşık yarısından genetiğin, geriye kalanındansa çevrenin sorumlu olduğuna işaret ediyor. Tekil bir insanı yaratan neredeyse sonsuz sayıdaki çevre permutasyonunu kopyalamak mümkün olmadığı için, klonlama benzersiz kişilik açısından bir tehdit oluşturmuyor. Psikolog ve ikiz uzmanı Nancy Segal şu uyarıda bulunuyor: "Genetik etki, davranışların sabit olduğu anlamına değil, davranışın değişme kolaylığının, hızının ve boyutunun özellikten özelliğe ve kişiden kişiye farklılık gösterdiği anlamına gelir." Tek yumurta ikizlerinde bile görülen benzersiz kişilik bu farklılıktan doğuyor.[32]

Tanrı'yı Oynama Miti'nin sayısız savunucusu arasından en sonuncusu olan, Duke Üniversitesi'nden teolojik etik profesörü Stanley M. Hauerwas, Raelcilerin insan klonlamayı başardıkları haberine şu apaçık eleştiriyle tepki verdi: "Bir insanı klonlama girişimi bizatihi kötülüktür. Yapabildiğimiz her şeyi yapmamız gerektiği varsayımının yakıtı, Prometheus gibi kendi yaratıcılarımız olma

arzumuzdur."[33] Bu efsaneyi destekleyen tek kişi o değildi. Klonlanmış koyun Dolly'nin dünyaya tanıtılmasının ardından yapılan 1997 tarihli *Time*/CNN kamuoyu yoklamasında, "İnsanları klonlamak Tanrı'nın iradesine karşı çıkmak mıdır?" sorusuna Amerikalıların % 74'ü evet yanıtını verdi.[34] Gördüğümüz en dindar başkan olmayan Clinton bile şu yorumuyla, ruhani şapkasını klonlamadan korkanların arasına attı: "İnsan yaratımına dokunan herhangi bir keşif yalnızca bilimsel araştırma konusu değil, ayrıca ahlak ve tinsellik meselesidir." Clinton, klonlamayla ilgili tüm etik görüşleri kendisine sunması için kurduğu Ulusal Biyoetik Danışma Komisyonu'nun Beyaz Saray'a raporunu vermesinden önce bile, insan klonlanmasıyla ilgili araştırmalara federal devlet fonlarının tahsis edilmesini yasaklamış ve özel sektörden de aynı tutumun benimsenmesini istemişti. Bundan kısa bir süre sonra Clinton, bir basın toplantısı daha yaparak Kongre'yi (yalnızca araştırma fonlarının tahsisini değil) insan klonlamayı tümüyle yasaklamaya çağırdı: "Kişisel olarak, inanç ve insanlık gibi bağrımıza bastığımız kavramlar nedeniyle, insan klonlamanın derin kaygılar uyandırdığına inanıyorum."[35] Dinlerin çoğu benzer savlarla klonlamaya karşı çıkıyor. Örneğin Güney Baptist Konvansiyonu'nun Hıristiyan Yaşamı Komisyonu, 6 Mart 1997'de, Kongre'den "insan klonlamanın yasadışı ilan edilmesi"nin ve "tüm dünya uluslarının herhangi bir insanın klonlanmasını önlemek için çaba göstermeleri"nin talep edildiği bir kararı kabul etti. Yahudi bir biyoetikçi olan Fred Rosner da, klonlamanın "Yaratıcı'nın alanına tecavüz etmek" olarak görülebileceğini yazdı.[36]

Zırva. Klonlama bilimcileri Tanrı'yı oynamayı, doğurganlık uzmanı doktorlardan daha fazla istemiyorlar. Tüp bebekte, embriyo transferinde ve kabul görmüş diğer doğurganlığı artırma teknolojilerinde tanrısal olan ne var? Hiçbir şey. Yine de bu ilerlemeleri memnuniyetle kabul ediyoruz, çünkü onlara alıştık. Aslında çoğumuz, bu yüzyılda ortalama ömrü iki katına çıkarmış olan tıp teknolojileri ve toplumsal hijyen uygulamaları sayesinde hayattayız. Kalp-akciğer nakillerinde, üçlü baypas ameliyatlarında, aşılarda ya da radyasyon tedavisinde tanrısal veya doğal olan ne var? Hiçbir şey. Klonlama konusunda yaşanan kitlesel histeri ve ahlaki panik, yeni teknolojile-

Şekil 24. Tanrı'nın Klonlanması
(Hilary Price'ın izniyle)

rin tarihsel olarak yaygın biçimde reddedilmesinden ve bilim alanının büyük bir hızla din alanına girmesinin yarattığı endişeden başka bir şey değil. Şekil 24'teki, Tanrı'nın bizzat klonlanmasının tektanrıcılığın sonunu ilan ettiği karikatür bu korkuyu çok iyi özetliyor.

İnsan Hakları ve Saygınlığı Miti, Roma Katolik Kilisesi'nin "insanın üremesinin ve evlilik birliğinin saygınlığını"[37] reddettiği inancına dayalı klonlama karşıtı resmi açıklamasında ve Sünni bir Müslüman din adamının "insanlığın ve saygınlığının korunması için bilim katı yasalarla düzenleme altına alınmalıdır"[38] talebinde somut biçimde görülüyor. Ahlaktan çok yasal konularla ilgilenmekle görevli olan Kongre üyeleri, klonlamanın doğmamış çocuğun haklarını ihlal ettiği hükmünü verdiler. *Palavra*. Klonlar ayrı ortamlarda yetiştirilmiş ikizlerden daha fazla birbirlerine benzemeyecekler, ayrıca kimse ikizlerin haklarının ya da saygınlığının olmadığını veya ikiz çocuk sahibi olmanın yasaklanması gerektiğini öne sürmüyor.

Isaac Asimov, 1950'de yayımlanan bilimkurgu romanı *Ben Robot*'ta "Üç Robot Yasası"nı ortaya koymuştu: "1. Bir robot bir insana zarar veremez ya da bir insana zarar gelmesine seyirci kalamaz. 2. Bir robot Birinci Yasa'yla çelişmediği sürece insanların emirlerine itaat etmek zorundadır. 3. Bir robot Birinci ya da İkinci Yasa'yla çelişmediği sürece kendi varlığını korumalıdır."[39] Günümüzde insanların klonlama konusunda yaşadıkları akıldışı korkuların yarım yüzyıl önce robotların yaşattığı korkulara benzediğini dikkate ala-

rak, bu yanlış anlamaları ele alan şu üç "Klonlama Yasası"nı önermek istiyorum:

1. Klonlanmış bir insan, kişi olma açısından tek yumurta ikizinden daha az eşsiz olmayan bir insandır.
2. Klonlanmış bir insan, bu hukuki ve ahlaki statüyle birlikte gelen tüm hak ve ayrıcalıklara sahip bir insandır.
3. Klonlanmış bir insan, türümüzün her üyesinin hak ettiği saygınlığı ve saygıyı görmesi gereken bir insandır.

Klonlamanın kısıtlanması ya da yasaklaması yerine, ilkeleri ABD Anayasası'nın yasalarında ve dilinde zaten mevcut olan bu Üç Klonlama Yasası'nın benimsenmesini öneriyorum. Ahlakçıların öne sürdüğü dehşet dolu senaryoların çoğu yasalarda zaten ele alınmış durumda –tek yumurta ikizi gibi, klon da bir insandır ve bir ikizin dokularını ya da organlarını alıp kullanamazsınız. İkiz gibi, klon da başka insanlardan hiçbir eksiği olmayan bir kişidir.

Yasaklansa da yasaklanmasa da, klonlama günün birinde gerçekleşecek; öyleyse neden yanılma payını özgürlükten yana kullanıp, bilim adamlarının –Tanrı'yı oynamak için değil, bilim yapmak için– olasılıkları özgürce keşfetmelerine izin vermiyoruz? Bilim ruhunu kısıtlayıcı korku ve yasaklarda değil, cesaretli düşüncelerde ve yaratıcı deneylerde bulabiliriz. Bilimin ilerlemesi için, başarma ya da başarısızlığa uğrama fırsatının verilmesi gerekir. Klonlama deneyini yapıp neler olacağını görelim.

Koşullu Ahlak ve Hayvan Hakları

Şekil 6'daki Biyo-Kültürel Evrim Piramidi'nin (s. 59) tepesinde, yerküredeki tüm yaşamı içeren biyoküre yer alır ve buna duyulan sevgiye Ed Wilson'ın verdiği ad "biyofili"dir. Biyofilinin ardındaki duyarlığa, eğer böyle bir duyarlık varsa tabii, ben biyoözgecilik diyorum. Biyoözgecilik, görüldüğü kadarıyla evrimin değil, neredeyse tümüyle kültürün bir ürünüdür ve bu nedenle öğrenilmesi gerekir. Uzun vadede, türümüzü ve bağımlı olduğumuz diğer türleri soy

tükenmesinden koruyacak en önemli ahlaki duyarlık biyoözgecilik olabilir.

BKE piramidinde aileden geniş aileye, topluluğa ve topluma doğru ilerleyerek yukarıya çıktığımızda, özgürlük ilkesi genişleyerek türümüzün daha fazla üyesini içine alıyor. Özgürlük hakları açısından türümüzün tüm üyelerinin eşit görüldüğü, tam bir tür özgeciliğine ve türe ait olmaya er geç ulaşacağız. Özgürlüğün tüm insanlara sağlanması, her tür tiranlığa karşı verilen zorlu bir mücadele oldu. Köleliğin kaldırılmasının üzerinden yalnızca bir buçuk yüzyıl geçti. Kadınlar erkeklerin yararlandığı özgürlük düzeyine ancak son yüzyılda yaklaşmaya başladılar. Ve azınlıklar sivil özgürlüklerini kazanmakta ancak yarım yüzyıldan az bir süredir ilerleme kaydediyorlar (örneğin eşcinseller yalnızca üç ülkede evlenme hakkına sahip ve evlat edinme, miras ve sigorta gibi konularda haklarını kazanmak için hâlâ mücadele ediyorlar). Bu durumda, *insan dışı* hayvanlar için nasıl bir umut olabilir? Hayvan hakları eylemcileri, özgürlük kayasını sonsuza dek baskı tepesinin yukarısına itip, tam doruğa ulaşmadan önce yeniden aşağı yuvarlandığını görmeye mahkûm edilmiş Kral Sispyhos gibi hissediyor olmalılar kendilerini. Günümüzde pek çok insan hâlâ kadınların ve azınlıkların tam özgürlüğü hak etmediklerini düşünüyorsa, şempanzeler ve yunuslar için ne kadar umut olabilir?

Hayvan hakları tartışmasının merkezinde, insan dışı hayvanlara nasıl davranmamız gerektiği sorusu yer alır. "Hayvan hakları"ndan söz ederken, hiçbirimizin hayvanların oy verme ve kamu eğitiminden yararlanma hakkına sahip olmasından bahsetmediği çok açıktır. Hayvan hakları çok daha temel niteliktedir. Aslında bazıları şimdiden kabul edilmiştir. Örneğin birçok Batı ülkesinde hayvanlara insanlık dışı muamele edilmesi bir suçtur. İnsanlar hayvanlara karşı zulüm suçundan yargılanıp hüküm giyebilirler, ama genellikle bu durum köpek, kedi ve at gibi en gözde hayvanlara yapılan dehşet verici kötü muameleyle kısıtlıdır (Animal Planet kanalında, peşlerine taktıkları kamera ekibiyle birlikte arabayla dolaşarak kötü muamele edenleri suçüstü yakalayan bir hayvan tacizi avcıları dizisi bile var). Hukuk sisteminin bazı hayvanları koruyucu şemsiyesi altına

alacak şekilde değiştirilmesi için pek çok ekonomik, dini, hukuki ve psikolojik engelin aşılması gerekecek.[40] Olumlu bir not olarak, bunlar kadınlarla azınlıkların da karşılaştıkları ve zamanla aşmayı başardıkları engellerdir.

Ekonomik açıdan, hayvan ticareti tıpkı on dokuzuncu yüzyıl Amerika'sındaki kölelik ticareti gibi öylesine geniş çaplıdır ki, hayvan hakları yalnızca memeliler için bile birdenbire kabul edilecek olsa ekonomi bir anda korkunç bir kesintiye uğrar. Tek bir örneğe bakarsak, inek kanı ve yağı, yapıştırıcı, gebelik önleyici jel, kozmetik, öksürük şurubu, renkli kalem, deterjan, boya, yumuşatıcı, gübre, yangın söndürme köpüğü, mürekkep, jet motoru yağları, yağlayıcı madde, plastik, tıraş kremi, sabun, kumaş ve sayısız tıbbi ürün imalatında kullanılıyor.[41] Üstelik gıda endüstrisini henüz hesaba katmadık. Kanlı biftekleri yemekten vazgeçmeye kaçımız hazırız? Gezegenimizin baskın etobur türüyüz biz. Önemli ekonomik sonuçları göze almadan, insan dışı tüm memelilere insan memelilerle aynı hakları tanımamız mümkün değil. *Dini açıdan*, Kutsal Kitap Tanrı'nın tek bir türe (bize) tüm türler üzerinde hâkimiyet bahşettiğini söylüyor. Köle sahipleri ve kadınlara zulmedenler, yüzyıllar boyu Tanrı'ya ve Kutsal Kitap'a başvurmuşlardır elbette. Hıristiyanlar Afrikalıları, Müslümanlar Afrikalıları, Yahudilerse Yahudi olmayanları, Afrikalıları ve başka Yahudileri köleleştirdiler. Siyah Afrikalıların köleleştirilmesine gösterilen gerekçelerden biri, insandan aşağı konumları nedeniyle insan türünün tüm haklara sahip üyeleri olmadıklarıydı.[42] Aynı şekilde, din de yüzyıllar boyu kadınların babaları, kocaları ve genel olarak ataerkil toplum tarafından kontrol edilmesine temel oluşturdu.[43] Din siyahlara ve kadınlara insandan aşağı gibi muamele edilmesini haklı gösterebiliyorsa, insan dışı canlılara karşı tutumu bizi şaşırtmamalı. *Hukuki açıdan*, hayvanlar temelde birer maldır – insanların alıp satabileceği birer ürün ve mal. Hayvanların hukukta mal olarak görülmesi, onlar hakkındaki düşünüşümüzün insanlar hakkındaki düşünüşümüzden çok farklı olduğu anlamına gelir. *Psikolojik açıdan*, kölelik tarihçisi David Brion Davis'in de belirttiği gibi, yüzyıllar öncesinin kölelik yanlısı hareketinde görülen tutumun aynısıyla karşı karşıyayız: "Köleliğin

nasıl olup da Kutsal Kitap öncesi zamanlardan beri neredeyse her kültürde kabul gördüğünü ve 1700'lerin sonlarına dek ciddi şekilde sorgulanmadığını anlamak bugün bizim için çok zor. Ama bu öylesine temel bir kurumdu ki, gerçek bir kölelik karşıtı tutumun doğması için ahlaki algılarda köklü bir değişim yaşanması gerekiyordu."[44] Tüm insanları türümüzün üyesi olarak kabul etme yönünde psikolojik bir değişim yaşanmadan bu değişim gerçekleşemezdi. Hayvan hakları hareketinin başarıya ulaşabilmesi için de, türcülükten biyoizme doğru psikolojik bir değişim yaşanması gerekiyor.

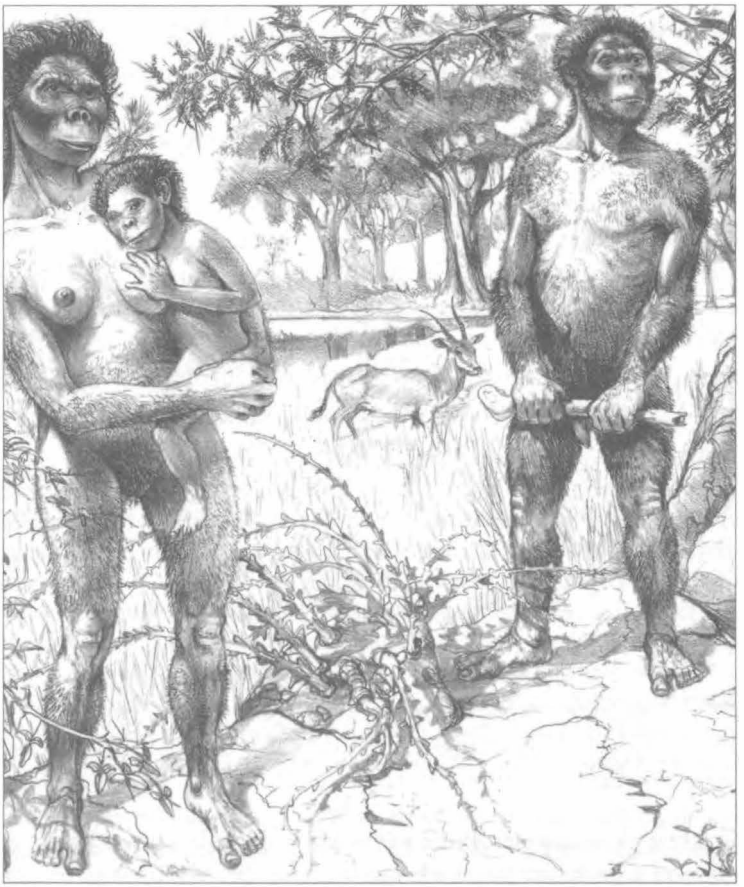
Bulanık Hayvan Hakları

Dünyadaki en aşırı dinlerden biri belki de, Hinduizmin bir biçimi olan ve inananların yaşama duydukları derin saygı nedeniyle böcekleri ezmemek için basmadan önce yeri süpürdükleri Caynacılık'tır. Hayvan hakları hareketinin saçmalığa indirgenmesidir bu: sınırı çizebileceğimiz iyi bir yer olmadığına göre, tepemizde vızıldayan sivrisinekler dahil, tüm hayvanların tüm haklarını tanımalıyız. O kadar saçma ki, neredeyse kimse bu tutumu benimsemiyor. Ne var ki şu anda benimsediğimiz ikili haklar sisteminin mantıksal zıddıdır bu: tüm haklar bize, onlara hak yok. Peki ama, "biz"i ve "onlar"ı oluşturan nedir? Türcülüğün, ikili ve kısıtlayıcı da olsa bir mantığı vardır. Türler evrimsel zaman ölçeklerinde hareketli ve esnek olmakla birlikte, tarihsel zaman ölçeklerinde durgun ve sabittir. İlk evrim kuramı dersimde Ernst Mayr'ın tür tanımını ezberleyişimi asla unutamam: "Türler, birbirleriyle gerçekten çiftleşen ya da çiftleşme potansiyelini taşıyan ve üreme açısından bu tür başka gruplardan yalıtılmış olan doğal popülasyon gruplarıdır."[45] İnsanlar üreme açısından diğer tüm türlerden yalıtılmış olduklarından (yani onlarla çiftleşip hayatta kalabilecek yavrular üretemeyeceğimiz için), tür düzeyi "sınırın çizileceği" net ve belirgin bir yerdir.

Fransız romancı Vercors, 1955'te *Onları Tanıyacaksınız* adlı bir bilimkurgu öyküsü yazdı; öyküde bir bilim adamı dişi bir şempanzeyi hamile bırakır, yavruyu öldürür ve sonra cinayet işlediği için teslim olur. Dava sırasında insanla insan dışı primatlar arasındaki bulanık sınırlar araştırılarak, bizimle onlar arasındaki belirgin bir

çizgiyi haklı çıkarmanın ne denli güç olduğu gösterilir.[46] Buna benzer bir senaryo kendi evrimsel tarihimizde de neredeyse yaşanacaktı. Fosil kanıtları, çok da uzun olmayan bir süre önce –son 100.000 yıl içerisinde– dünyanın aynı coğrafi bölgelerinde eşzamanlı olarak ve üreme açısından yalıtılmış biçimde yaşayan birkaç insangil türü olduğunu gösteriyor; bunların en önde gelenleri Asya'da *Homo erectus*, Avrupa'da *Homo neanderthalensis* ve Cro-Magnonlar, yani anatomik açıdan modern insanlardır.[47] Yaklaşık 35.000 yıl önce Neanderthallerin soyu tükenmeseydi ve (bizim gelişimizden önce 200.000 yıl boyunca gelişmiş oldukları) Avrupa'da bizimle birlikte yaşasalardı, onlara da haklar tanınacak mıydı? Beyinleri daha büyük olmasa bile bizimki kadar büyüktü, ama kültürel açıdan pek az ilerleme göstermişlerdi ve bir dillerinin olup olmadığı bilinmiyor. Onları kontrol altına almayı başarabilseydik, Neanderthallerin köleleştirilmesini ve köle işgücünü haklı çıkaracak gerekçeleri bir düşünün: "Neanderthaller madenlere!"

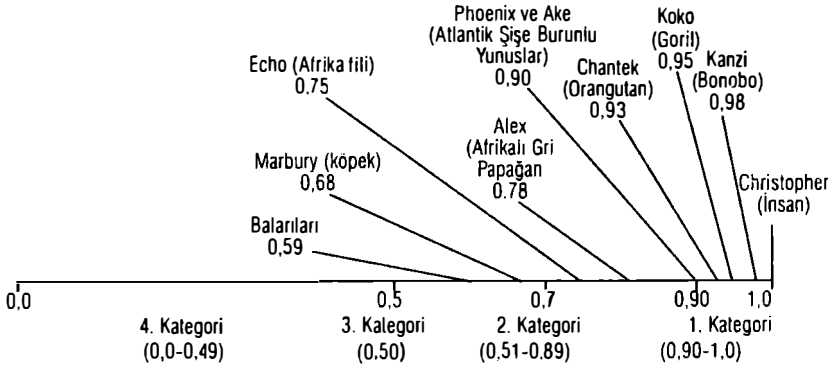
Ama böyle bir şey olmadı ve Pleistosen'in sonunda ayakta kalabilmiş son tür olan, baskın primat türüyüz biz. Bu nedenle, evet, dünyanın yegâne insangilleriyiz ve üreme açısından diğer türlerden yalıtılmış durumdayız. Ama düşünüşümüzü, düşünmeyi de içerecek şekilde genişlettiğimiz anda, birkaç başka türle aramızdaki çizgiler bulanıklaşır. Bulanık mantığın hayvan haklarına uygulanmasıdır bu. Bulanık mantık, bulanık tür sınırımızın ötesine geçip özgürlük hakları çemberimize büyük insansımaymunları (şempanzeler, bonobolar, goriller ve orangutanlar) içeren birkaç başka büyük beyinli, akıllı, duygusal memeliyi ve buna uygun olarak büyük deniz memelilerini de (yunuslar ve balinalar) katmamızı sağlar. Bulanık mantık hayvan hakları hakkında düşünmenin çok etkili bir yolu olduğundan, Steven M. Wise'ın hayvan haklarıyla ilgili *Drawing the Line: Science and the Case for Animal Rigths* [Sınırı Çizmek: Bilim ve Hayvan Hakları Savunusu] adlı başarılı analizinde bu mantığa rastlamak hiç şaşırtmadı beni.[48] Benim bulanıklık ölçeğim, Wise'ın (bkz şekil 26) Afrika fillerini ve Afrika gri papağanlarını da içeren ölçeği kadar geniş kapsamlı değil. Fillere büyük sempatim olduğunu, hatta özellikle kardeşlerinden birinin kaçak avcılar tarafından öldürülme-

Şekil 25. Tüm İnsangillere Eşit Haklar mı?

Ya *Australopithecus afarensis*'in ve öteki insangillerin soyları tükenmeseydi? Onlara eşit haklar mı tanırdık, yoksa onları köleleştirir miydik? (Çizim: Michael Rothman. İzin alınarak yayımlanmıştır)

si karşısında acı çekmelerini gördükten sonra empati duyduğumu itiraf etmeliyim.[49] Ama insanbiçimcilikte aşırıya kaçtığımı hissediyorum; özellikle bilimci bakıcılarının bu hayvanların yeteneklerini

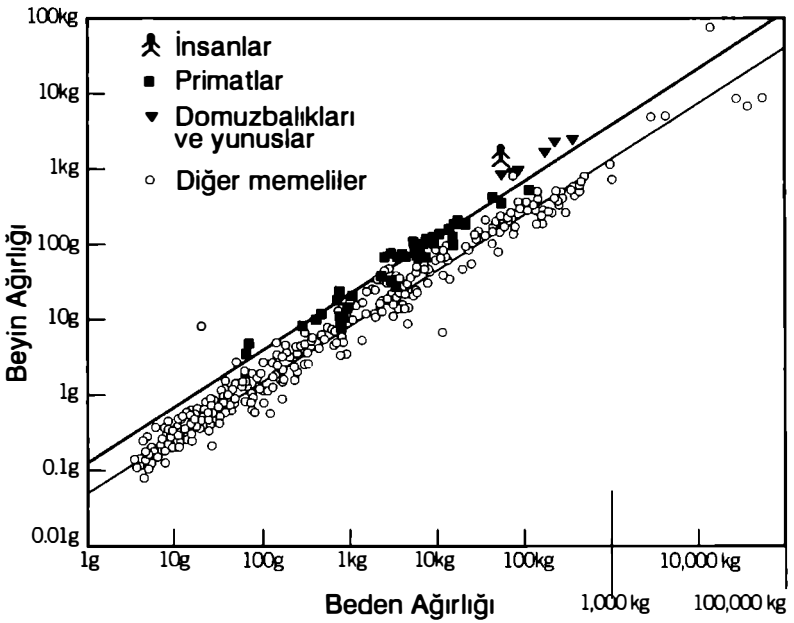
Şekil 26. Hayvan Haklarında Bulanık Mantık

Avukat ve hayvan hakları eylemcisi Steven M. Wise, *Drawing the Line*'da bulanık mantık uygulayarak bazı türlere temel özgürlük haklarının verilmesi için bilimsel bir temel oluşturmaya çalışıyor. 1. Kategori'ye büyük insansımaymunlar dahil olmak üzere (şekilde bulunmamasına karşın şempanzeleri de ekleyerek) "temel özgürlük hakları için yeterince özerkliğe sahip olduğu açıkça görülen" türleri alıyor. 2. Kategori'ye başka hangi kıstasları kullandığımıza bağlı olarak temel yasal hakları kazanabilecek türleri yerleştiriyor. 3. Kategori'ye hangi haklara sahip olmaları gerektiğini belirlemeye yetecek kadar bilgimiz olmayan türleri ve 4. Kategori'ye de temel özgürlük hakları için yeterli özerklikten yoksun türleri alıyor. (Steven Wise, *Science and the Case for Animal Rights*, 2002. Steven M. Wise'ın izniyle)

abartma ve insana benzetme eğilimleri nedeniyle şempanzeler, goriller ve papağanlar üzerinde yapılan bazı dil ve biliş araştırmaları konusunda da biraz kuşkuluyum. Bununla birlikte, evrimsel yakınlık, bilişsel yetenekler ve duygusal kapasite açısından büyük insansımaymunların bazı temel özgürlük haklarından mahrum bırakılamayacak kadar bize yakın olduklarını güçlü bir sav haline getirecek yeterince kanıt var artık; yunuslarla balinalarsa genetik açıdan bize büyük insansımaymunlardan daha uzak olmalarına karşın, büyük beyinleri, sarmal beyin kabukları, toplumsal açıdan karmaşık grupları ve sembolik dilleri sayesinde temel özgürlük hakları tanınabileceklerle aynı bulanık kümeye giriyorlar.[50]

Örneğin, Wise'ın belirttiği gibi, goril Koko'nun zihni altı yaşında bir insanınkiyle eş düzeyde. Alnına fark ettirmeden kırmızı bir noktanın konduğu, aynada kendini tanıma testini bir şeylerin değişmiş olduğunu fark ederek geçebildiğine göre, benlik anlayışına sahip. Nesnelerin şeklini, konumunu hatırlayabildiği "nesnenin sürekliliği" testi gibi, farklı büyüklükte bir kaba döküldüğünde miktarın değişmediğini kavrayabildiği "sıvının korunması" testini de geçebiliyor. Koko insanların ve öteki gorillerin hareketlerini taklit ediyor, yüzlerce sembolik dil işaretini öğrenmiş, bunları kullanarak sorulara cevap verebiliyor ve bakıcılarını kandırmaya çalışabiliyor, hatta öteki gorillere dil işaretlerini öğretmeye de çalışmış. Koko'nun "zihin kuramı" olduğuna işaret ediyor bu; yani benlik anlayışına sahip olmanın ötesinde, öteki gorillerde ve insanlarda da aynı benlik anlayışının bulunduğunun farkında. Bir hayvanın ahlaki değerini kaç insanın kabul ettiği açısından en önemlisi de, insan çocuklarına yapılan standart bir zekâ testinde Koko yetmişle doksan beş arasında bir puan almış.[51] Washoe adlı bir şempanzenin, Kanzi adlı bir bonobonun ve Chantek adlı bir orangutanın zihinlerinin de işlevsel açıdan Koko'yla aynı düzeyde olduğu yönündeki kanıtlar, bütün büyük insansımaymunları aynı biliş kümesine yerleştiriyor.[52]

Yunuslar konusundaki sav da oldukça güçlü. Phoenix ve Ake adlı, kapsamlı olarak incelenmiş iki şişe burunlu yunusta sembolik iletişime dair kanıtlar görülüyor ve deniz laboratuarlarında incelenen başka yunuslar da aynada kendini tanıma testini geçmişler; demek ki onlarda da benlik anlayışı var.[53] Yunus beyni ilginç bir karşılaştırma oluşturuyor. Gorillerin (ortalama 500 cm^3 ya da cc'lik), şempanzelerin (400 cc'lik), bonoboların (340 cc'lik) ve orangutanların (335 cc'lik) beyinlerinin bizimkinden (1440 cc) epeyce küçük olmasına karşın, beden büyüklüğü ve ağırlık dikkate alındığında bile yunusların beyinlerinin (1700 cc) bizimkinden biraz büyük olduğu görülüyor (şekil 27). Daha da önemlisi, yunuslarda beyin kabuğunun yüzeyi –öğrenme, bellek ve biliş gibi önemli merkezlerin bulunduğu yer– son derece geniş; insanlardaki 2300 cc'lik boyuta kıyasla 3700 cc. Mutlak beyin kabuğu malzemesi karşılaştırmasında bu biraz yanıltıcı olsa da –yunuslarda beyin kabuğunun kalınlığı insanlardaki-

Şekil 27. Karşılaştırmalı Beyin Büyüklüğü

İnsanların, primatların, yunuslarla domuzbalıkları ve öteki memelilerin beyin büyüklükleri karşılaştırıldığında, beyin ağırlığıyla beden ağırlığı arasında doğrudan bir ilişki olduğu görülür–genel olarak, daha büyük bedenlerin çalışması için büyük beyinlere gerek vardır. Ama beden büyüklüğü dikkate alındığında bile insanların, primatların, yunuslarla domuzbalıklarının, öteki tüm memelilere kıyasla, beden ağırlıklarına göre daha büyük beyinleri olduğu görülmektedir. Sembolik dil kapasitelerine ve aynada kendini tanıma testini geçme yeteneklerine ek olarak, bu da söz konusu türlere temel özgürlük haklarının tanınmasını destekleyen güçlü bir veridir. (John M. Allman, *Evolving Brains*, 1999. John Allman'ın izniyle)

nin yaklaşık yarısı kadardır– yunuslar bizim 660 cc'lik boyutumuza kıyasla 560 cc gibi etkileyici bir ortalamaya sahipler. Yunusların beyinleri aynı zamanda asimetrik; bazı sinirbilimciler bunun zekâyla ve dil becerisiyle bağlantılı olduğunu düşünüyorlar.[54]

Koşullu Hayvan Hakları: Ilımlılık İlkesi

Hayvan hakları hareketinin başarılı olabilmesi için, ılımlılık ilkesinin uygulanması gerekir. Beyaz farelerin denek olarak kullanıldığı laboratuarların ateşe verilmesi bir erdem değildir; aksine, ahlaka aykırı, yasa dışı ve ahmakçadır. Hayvanların özgürleştirilmesi adına aşırıya kaçılarak insanın mülk hakları, özgürlük ve serbestlikleri yok ediliyor. Sonuçta herhangi bir hayvana herhangi bir hak tanınması konusunda insanların kalpleri katılaşıyor ve hayvanlar özgürlüklerine kavuşmuş olmuyor. Burada aşırılık bir kusurdur. Üst düzey memeliler kamuoyu mahkemesinde seslerini adil bir şekilde duyuramazken neden alt düzey memeliler için endişelenelim? Bu harekette adım adım gidip, her iddiayı dağ gibi biriken bilimsel kanıtlar ve hukuki öncellerle haklı çıkaralım. İnsansımaymunlar ve yunuslar konusunda bunlara sahibiz. Bu nedenle evrimsel yakınlıklarına, bilişsel yeteneklerine ve duygusal kapasitelerine dayanarak, temel özgürlük haklarının tanınması konusunda koşullu onayımızı vermemiz makul olacaktır. Onlar için temel hakları kazanabilirsek, daha sonra maymunları, filleri, köpekleri ve papağanları düşünmeye başlayabiliriz. Hangi hakları? ABD Anayasası'nın tanıdığı en temel haklarla başlayabiliriz işe: Yaşama, özgürlük ve mutluluk arayışı.

İnsan dışı hayvanlarda önce sor ilkesinin uygulanması güçtür elbette, ama bir düşünce deneyi olarak, bir hayvanın sizin ona yapmayı planladığınız şey konusunda ne düşünebileceğini yaklaşık olarak tahmin etmek için makul bir yoldur. (Gerçi Washoe, Kanzi, Koko ve Chantek'e elektrik şoku işaretini öğretip, ardından işaret diliyle bir deneyde elektrik şoku verilmesini isteyip istemediklerini sorarsanız, yanıtı hemen alacağınıza her iddiaya varım.) Bir şempanzeyi hayatının geri kalan bölümü boyunca küçük ve soğuk bir çelik kafese kapatıp, kendisine çeşitli insan hastalıkları bulaştırmamız durumunda ne hissedeceğini soramayız, ama sözel olmayan iletişimini izleyebiliriz ve şempanzelerin çoğunun bu tür düzenlemelerden hiç hoşlanmadığı çok açıktır (Wise'ın ilk kitabının başlığı, *Kafesi Sarsmak*'ta olduğu gibi). Mutluluk ilkesiyle özgürlük ilkesi konusunda, daha yüksek bir ahlaki ilkeye doğru bir ilk adım olarak, *büyük bir insansımaymunun ya da büyük bir deniz memelisinin mutsuzluğuna*

ve özgürlüğünü yitirmesine yol açacaksa asla mutluluk ve özgürlük aramamalıyız. Şempanzeler, bonobolar, orangutanlar ve goriller için bu, doğal ortamlarında avlanmaya ve yiyecek aramaya gitme ve "orman eti" pazarı için onları öldüren kaçak avcılardan korunma özgürlüğünden başka bir anlam taşımayabilir. Yunuslar içinse, geniş balık ağlarıyla boğulmalarına yol açan ton balığı avcılarına yakalanmadan gezegenimizin okyanuslarında sosyal takımlar halinde yüzme özgürlüğü anlamına gelebilir yalnızca. Bu kadar basit. Onları öldürmeyin. Onları yemeyin. Onları giymeyin. Onları kafese kapatmayın. Bırakın yaşasınlar.

Bu öneri, dar kapsamı nedeniyle pek çok hayvan hakları eylemcisine korkakça görünecektir. Hayvan hakları karşıtı pek çok eylemciye de geniş kapsamı nedeniyle saçma gelecektir. Bana göreyse, ılımlılık ilkesinin uygulanmasıdır. Tarihçinin sermayesini, yani derin zaman kavramını benimsersek, bence bu, günün birinde biyokültürümüzü ve sonuçta türümüzü kurtaracak olan biyoözgeciliğe doğru bizi yönlendirecek sempati çemberimizin içine önce daha çok insanı, sonra daha çok türü alacak şekilde duyarlıklarımızı genişleterek, Biyo-Kültürel Evrim Piramidi'nde yukarıya doğru koşullu olarak atılan ılımlı bir ahlaki adım olacaktır.

Cicero'nun Uyarısı

Şu anda bulunduğumuz noktaya, zaferin ya da felaketin, hayatta kalmanın ya da tükenmenin eşiğine, uzun bir evrimsel ve tarihsel yolculuk sonucunda vardık. Hangi yolu izleyeceğimiz, yapacağımız ahlaki seçimlere bağlı. Hem ahlaklı hem de ahlaka aykırı eylemlere yönelme kapasitemiz ve seçim yapma özgürlüğümüz olduğuna göre, kaderimiz kendi içimizdedir.

İÖ ilk yüzyılda Romalı devlet adamı Cicero şöyle demişti: "Hekimler hastalarının belli bir hastalıktan öleceğini çoğunlukla bilseler de, bunu asla onlara söylemezler. Bir kötülük konusunda uyarıda bulunmak, ancak uyarıyla birlikte bir kaçış yolu varsa doğru olur." Son bölümde göreceğimiz gibi, ahlaksızlık hastalığımızdan kaçmanın bir yolu var.

8

AŞMAK: HOŞGÖRÜ, ÖZGÜRLÜK VE İNSANLIĞIN ÖNÜNDEKİ OLASILIKLAR

> Doğa, Mr. Alnutt, bu dünyaya üstesinden gelmek için getirildiğimiz şeydir.
>
> –Katharine Hepburn, Humphrey Bogart'a hitaben
> *Afrika Kraliçesi*, 1951

İlk *Uzay Yolu* dizisinin bir bölümünde Atılgan mürettebatı, büyük bir çatışmaya dönüşmek üzere olan bir savaş oyunu oynayan yabancı bir uygarlıkla karşılaşır. Kaptan James T. Kirk, savaşa "hayır deyin" der uygarlığın liderlerine. İçgüdüsel olsa da, savaşa karşı konulabilir. Barış mümkündür.

UZAYLI: Barış mümkün değil. Görmüyor musunuz? Kendimize itiraf ettik. Katil bir türüz biz. İçgüdüsel bir şey bu. Siz de aynısınız.

KIRK: Tamam, içgüdüsel bir şey. Ama içgüdüyle savaşılabilir. Ellerine bir milyon yıllık vahşiliğin kanı bulaşmış insanlarız biz, ama buna bir son verebiliriz. Katil olduğumuzu ama öldürmeyeceğimizi kabul edebiliriz... bugün. Gereken tek şey budur – öldürmeyeceğimizi bilmek... bugün.[1]

Doğamız gereği katil bir tür müyüz? Bu kitapta incelemiş olduğumuz bilimsel kanıtlardan evet yanıtı çıkıyor. Saldırganlık, şiddet ve savaş kapasitesini doğamızda taşıyoruz. Neyse ki bilimsel kanıtlar bir çözüm yolu bulunduğunu gösteriyor. Devlet toplumlarının yükselişi ve bu toplumlarla birlikte –başlangıçta dini örgütler, sonradansa laik kurumlar yoluyla– ahlak sistemlerinin gelişmesi türümüzü tam anlamıyla "uygarlaştırdı", ahlaklı duyarlıklarımızı

güçlendirip ahlaksızlık duyarlıklarımızı zayıflattı. İyi işler başardık, ama daha iyisini yapabiliriz. Ahlaklı ve ahlaksız doğamız çok hassas bir dengede. En uygar kültürlerimizde bile her gün çok fazla ahlaksızlıkla karşılaşıyoruz. Cinayet ve soykırım, savaş ve devrim, tecavüz ve ev içi şiddet akşam haberlerinde çok sık yer alıyor. İster kitlesel çevre kıyımı yoluyla olsun, ister nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlardan yararlanarak soykırım yoluyla, kendi sonumuzu tetikleme gücüne hâlâ sahibiz. Bizi bu dünyaya doğa getirdiyse, onu aşmanın en iyi yolu nedir? İnsanlığın önündeki olasılıkların ele alındığı bu son bölümde, türümüzün, kendi grubumuzun üyelerine karşı daha fazla yakınlığa yönelik uzun bir evrimsel güzergâhta, daha fazla hoşgörü ve kabule yönelik uzun bir tarihsel yolda ve kendi grubumuzun üyesi olsun ya da olmasın, daha fazla yerde daha fazla insan için daha fazla özgürlüğe yönelik uzun bir siyasal patikada ilerlediğini gösteren delilleri inceleyeceğiz. Bu analizden, biri bireysel hoşgörüyle, diğeriyse toplumsal ve siyasal özgürlüklerle ilgili iki tavsiye çıkıyor.

Ehlileşmiş Primat

UCLA'dan evrim biyoloğu Jared Diamond, insanları "üçüncü şempanze" olarak sınıflandırmıştı.[2] Genetik olarak birbirimize çok benziyoruz, yüksek düzeyde gruplar arası saldırganlık söz konusu olduğunda da insansıınayımun kuzenlerimizden pek farklı değiliz. Ama kendimizi öteki büyük insansımaymun türleriyle karşılaştırdığımızda, insanlık için umut olduğunu görüyoruz. Grup içi saldırganlık düzeylerine baktığımızda, barışçı ve müşfik oldukları bilinen bonobolara çok daha fazla benzediğimizi fark ediyoruz. Kafataslarının küçüklüğü nedeniyle bir zamanlar "cüce şempanzeler" olarak sınıflandırılan bonobolar, en başta şempanzelerle aralarındaki bu çarpıcı davranış farklılığı temel alınarak, kendi grupları içerisine yerleştiriliyorlar artık. Grubumuzun üyelerine karşı şempanzelere kıyasla çok daha barışçıyız ve şaşırtıcı düzeydeki cinselliğimizle de şempanzelerden çok bonobolara benziyoruz. İnsanların hâlâ –akşam haberlerinde tanık olduğumuz gibi– grup içi şiddet gösteri-

lerinde bulunmalarına karşın, erkeklerin erkeklere karşı kontrolsüz saldırganlığı ve erkeklerin dişilere uyguladığı şiddet örneklerinin neredeyse her gün görüldüğü şempanzelerle karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak şempanzelerden çok bonobolara yakınız. Örneğin aile içi şiddet insanlarda hâlâ kabul edilemez düzeylerde olsa da, şempanze ailelerine kıyasla çok daha düşük.[3]

Bu çelişkiden, yani insanların grup içinde bonobolar, gruplar arasındaysa şempanzeler gibi davranmalarından ne anlam çıkaracağız? Antropolog Richard Wrangham, grup içinde barışseverliği artırma amaçlı seçilim baskıları sonucunda, insanlarla bonobaların davranış açısından şempanzelerden farklı bir evrim yolunu izlediklerine dair akla yakın bir kuram öneriyor. Bu farklılığı morfolojide de görebiliriz. Bonobolara "cüce şempanze" adının verilmesinin nedeni, şempanzelerle karşılaştırıldığında bedenlerinin diğer bölümlerindeki benzerliklere karşın kafatası, çene ve dişlerinin çok daha küçük olmasıdır. Hayvan yetiştiricilerinin, yabani hayvanlarda uysallık lehinde yapay bir seçilim yaparken, çok daha az saldırganlığın yanı sıra özellikle kafatası, çene ve diş büyüklüğünde küçülme gibi bir dizi başka değişime de yol açtıkları gözlenmiştir. Tek bir genin bir dizi özelliği etkileyebildiği bu duruma "pleiotropi" adı verilir. Bir özellik kümesinin (örneğin saldırgan olmamak) seçilmesi, amaçlanmamış başka değişimler de yaratabilir (örneğin kafatası, çene ve dişlerin daha küçük olması). Yabani hayvanlarda uysallık amaçlı seçici yetiştirme konusundaki en ünlü inceleme 1959'da, saygın Rus genetikçi Dmitri Belyaev tarafından Sibirya'daki Hücrebilim ve Genetik Enstitüsü'nde başlatılmıştır (ve günümüzde Lyudmila N. Trut tarafından sürdürülmektedir). Bu incelemede tilkiler (*Vulpes vulpes*) insanlara karşı dostça davranacak şekilde yetiştirilmekteydi (dostça davranış, hayvanın kendisine yaklaşılmasına, elle beslenmesine ve okşanmasına izin vermesinden, etkin biçimde insanla temas kurmaya çalışmasına dek uzanan bir dizi kıstasa göre tanımlanıyordu). Araştırmacılar yalnızca otuz beş kuşak içerisinde (evrimsel zaman ölçeğinde son derece kısa bir süre) kuyruk sallayan, el yalayan barışçı tilkiler yetiştirmeyi başardılar. Aynı zamanda, kafatasları,

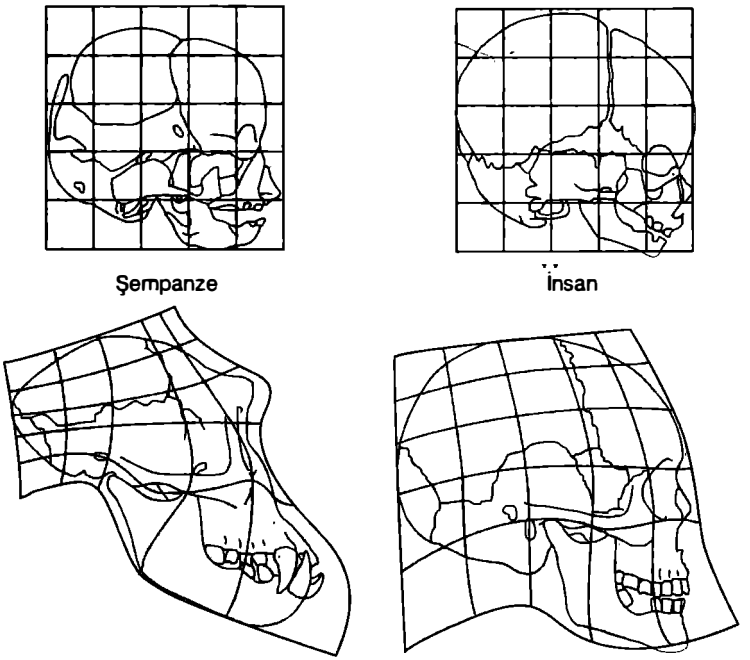
çeneleri ve dişleri yabani atalarına göre önemli oranda küçülmüş tilkiler yaratmış oldular.

Evcil köpekler ataları olan yaban kurtlarıyla karşılaştırıldığında da benzer değişimler görülebilir. Mitokondriyal DNA dizisine dayalı deliller, Yeni Dünya köpekleri de dahil olmak üzere dünyadaki tüm köpeklerin atasını, yaklaşık 15.000 yıl önce yaşamış olan tek bir Asya kurdu popülasyonuna bağlıyor. Evcil köpekler daha küçük kafatası, çene ve dişlerin yanı sıra, gizlenmiş yiyeceklerin yerini gösteren insani iletişim işaretlerini anlayabilmelerini sağlayan sosyal-bilişsel yetenekler de geliştirdiler. Bu beceriler ne yabani atalarında görülüyor ne de öteki büyük insansımaymunlarda. Deneyi yapan kişinin bakması, üzerine vurması ya da işaret etmesi sonucunda evcil köpekler yiyeceğin gizlendiği kabı bulmayı başarıyor, oysa kurtlar, şempanzeler ve öteki primatlar bunu yapamıyorlardı. Bu tür sözel olmayan iletişim becerileri hem ehlileşmiş köpekler hem de ehlileşmiş insanlar için yaşamsal önem taşır.[4] Tilkilerde başka pleiotropi etkileri de görülüyordu. Örneğin kuşaklarca sürdürülen yetiştirme sürecinin ardından, tilkilerde de köpek kuzenleri gibi düşük kulak, kıvrık kuyruk ve kürklerinde, pek çok köpek soyunun yüzünde görülene benzer yıldız şekli de dahil olmak üzere çarpıcı renk yamaları görülmeye başlandı.

Burada neler oluyor böyle? Rus bilim adamları, uysallık lehinde seçilim yaparken istemeden pedomorfizmi de seçmiş olduklarına inanıyorlar; yani (yabani yavrularda görülen ama yabani yetişkinlerde görülmeyen) düşük kulaklar, bilinmeyen uyaranlara karşı korku tepkisinin başlamasında gecikme ve saldırganlık düzeyinde düşüş gibi gençlik özellikleri yetişkinlikte de korunuyor. Seçilim sürecinin, kaçma ya da kavga etme tepkisi sırasında böbreküstü bezlerinde üretilen kortikosteroitler gibi stresle bağlantılı hormonların düzeyinde önemli bir azalmanın yanı sıra, saldırganlığın engellenmesinde de önemli bir rol oynadığı düşünülen serotonin düzeyinde önemli bir artışa yol açtığı anlaşılıyor. İlginçtir ki, Rus bilim adamları yalnızca uysallığı seçerken, daha önce hiçbir hayvan yetiştiricisinin yapamadığı şeyi başararak, üreme mevsimini uzatmış oldular.[5]

Wrangham, son 20.000 yıl içerisinde insanların giderek yerleşik yaşama geçmesi ve nüfuslarının artmasıyla birlikte, grup içi saldırganlığı azaltma yönünde seçilim baskısı oluştuğunu öne sürüyor; bu etkiyi kafatası, çene ve dişlerimizin (en yakın insangil atalarımıza kıyasla) küçülmesinde, üreme mevsimimizin bütün yıla yayılmasında, daha çok bonoboları andıran şaşırtıcı cinselliğimizde ve pedomorfizmimizde görebiliriz (bkz şekil 28). Wrangham ayrıca, insanlarda limbik frontal korteksteki, saldırganca davranışın engellenmesini sağladığına inanılan 13. bölgenin büyüklüğünün şempanzelerden çok bonoboların beyinlerindeki buna denk düşen bölgenin büyüklüğüne yakın olduğunu gösteren araştırmalara gönderme yapıyor.[6]

Bu hipotezi sınamanın bir başka yolu, insanlardaki serotonin düzeylerini şempanze ve bonobolardaki düzeylerle karşılaştırmaktır. İnsanlarda serotonin düzeylerinin bonobolardakine daha yakın olduğu tahmin edilmektedir. Bu karşılaştırma hiç yapılmamıştır, ama primatlarda saldırganlık konusunu inceleyen, Stanford Üniversitesi'nden biyolog Robert Sapolsky'nin bana söylediği gibi: "Literatür genel olarak, serotoninin ya da beyin iliği sıvısında serotonin çözünmesi sonucunda oluşan ürünlerin düzeyindeki düşüklüğün, saldırganlık, dürtüsellik, fevrilik ve benzeri özelliklerin habercisi olduğunu gösterir. Bu durum muhtemelen, serotoninin frontal kortekste oynadığı dolaylı engelleyici rollerle ilgilidir." Oksitosinin işbirliği ve saldırganlık kontrolü üzerindeki etkileri konusunda uzman olan Paul Zak, Sapolsky'nin değerlendirmesine katılıyor ve şunları ekliyor: "Oksitosin (OT) kişinin kendisini iyi hissetmesini sağlayan bir hormondur ve denekler neden güven duyarak ya da güvenilir bir şekilde hareket ettiklerini ifade edemeseler bile, bu hormonun kararlarını yönlendirdiğini görürüz. Bence ahlaki ikilemlerde aynı doğru ve yanlış 'anlayışı' için de OT kullanılıyor olabilir." Şempanzelerle bonobolar arasındaki fark konusundaysa Zak şöyle diyor: "Serotoninin (5HT) OT salgılanmasını artırdığını gösteren deliller var. Bonobolarda (cinsel faaliyet ve dokunma sıklığı nedeniyle) daha fazla OT salgılandığını ve dolayısıyla, 5HT düzeylerinin genellikle daha yüksek ve saldırganlığın daha düşük olduğunu tahmin

Şekil 28. Pedomorfik Primat

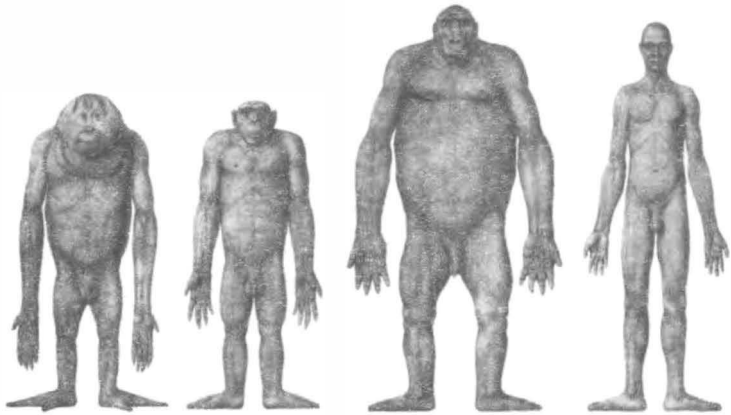
Pedomorfi, gençlik özelliklerinin yetişkinlikte de korunmasıdır. Bonobolar, evcilleştirilmiş köpekler ve tilkiler gibi, insanlarda da kafatası, çene ve dişlerde pedomorfi görülür. Yukarıda bir şempanze kafatasının (*solda*) gençlikten (*üstte*) yetişkinliğe (*altta*) geçişine kıyasla, bir insan kafatasının (*sağda*) gençlikten (*üstte*) yetişkinliğe (*altta*) geçişi gösteriliyor. Şempanze kafatası insan kafatasından çok farklı şekilde olgunlaşır. Pedomorfik bir primatız biz (John M. Allman, *Evolving Brains*, 1999. John M. Allman'ın izniyle)

ediyorum (gerçi böyle bir araştırma yapıldığını görmedim)." Ayrıca laboratuarında, kendi deyişiyle serotoninin "çirkin kuzeni" olan ve "insanlar da dahil olmak üzere memelilerdeki tepkisel saldırganlıkla güçlü bir bağlantısı bulunan nöroaktif hormon arginin vazopresin (AVP)" üzerinde inceleme yaptıklarını belirtiyor. Bütün bunlar

beynin neresinde olup bitiyor? Sapolsky'ye göre, saldırganlığın engellenmesi temelde frontal korteks tarafından kontrol ediliyor ve frontal korteks işlevleri bizde bol miktarda, şempanzelerde biraz, Afrika'daki Serengeti Ovası'nda incelediği babunlardaysa çok az bulunuyor. "Babunlar şempanzelere kıyasla çok daha disiplinsizdir ve beyin anatomilerinin haritasını çıkardığınızda, frontal korteks işlevlerinin pek fazla olmadığını görürsünüz. Babunlar arasında muazzam bireysel farklılıklar görülse de, insansımaymunlarla karşılaştırıldığında bu nörolojik dezavantajı hâlâ aşamamış olduklarından, genellikle tam da doğru zamanda her şeyi mahvederler. İnanılmaz koalisyonlar planlıyor olabilirler, ama son anda aralarından biri peşine düştükleri birey yerine ortağının kafasını yarmaya karar verir ve bunun nedeni de, üç saniyeliğine paçayı kurtarabilecek olmasıdır. Onların bütün dünyası üç saniyeliktir." Ahlak eğer dürtü kontrolüyle ve zevkin ertelenmesiyle bağlantılıysa ve beyinde bir ahlak modülü varsa, bu modül ya frontal kortekstedir ya da ona doğrudan bağlı olup beyin kimyası ve deneyimden fazlasıyla etkilenmektedir. Örneğin Zak'ın belirttiği gibi, yüksek düzeyde oksitosin salgılamaya eğilimli farelerde, anne bakımından mahrum kalmaları durumunda "OT alıcılarının bulunduğu beyin bölgelerinin büyük bir bölümü körelmektedir."[7]

Bu veriler, kitabın ilk yarısında sunulan ahlaki duyarlıkların evrimi hakkındaki kuramla gayet uyumludur. Beynimizin, özellikle de frontal korteksimizin büyümüş olması, diğer primatlara kıyasla biz insanlara, fevri duygularımızı daha iyi kontrol edip zevki ertelememizi ve ayrıca toplumsal koalisyonlar kurup stratejiler planlamamızı sağlayan bilişsel bir avantaj kazandırmıştır. Kısıtlı kaynaklar için (öteki insangiller ve primat gruplarıyla) girişilen gruplar arası rekabet, rekabetçilik ve bencillik gibi ahlaksızca duyarlıkların lehinde bir seçilime yol açmış, ama aynı zamanda grup üyelerinin bireysel uyum düzeyini artıran grup içi işbirliğini ve özveriyi de yaratmıştır. Bunun sonucu ise grup içi dostluk ve gruplar arası düşmanlık olmuştur (şekil 29).[8]

Bu evrim senaryosu türümüz için iyiye işarettir aslında. Primat beyinlerimizde gruplar arası şiddete yönelik bir davranış potansiyeli

Şekil 29. Ehlileşmiş Primatlar

Yukarıda orangutan, bonobo, goril ve insan resimleri yer alıyor. Gruplar arası şiddet açısından insanlar daha çok, saldırgan olan ve bölgesine sahip çıkan şempanzelere benzerler. Grup içi şiddet açısındansa daha çok, barışçı ve müşfik olan bonoboları andırırlar. Kısıtlı kaynaklar için girişilen gruplar arası rekabet, grup içinde işbirliği ve özveri lehinde, gruplar arasındaysa rekabet ve bencillik lehinde bir seçilime yol açmıştır. (Kaynak: Adolph Schultz, *The Life of Primates*, 1969. Orion Publishing Group'un izniyle.)

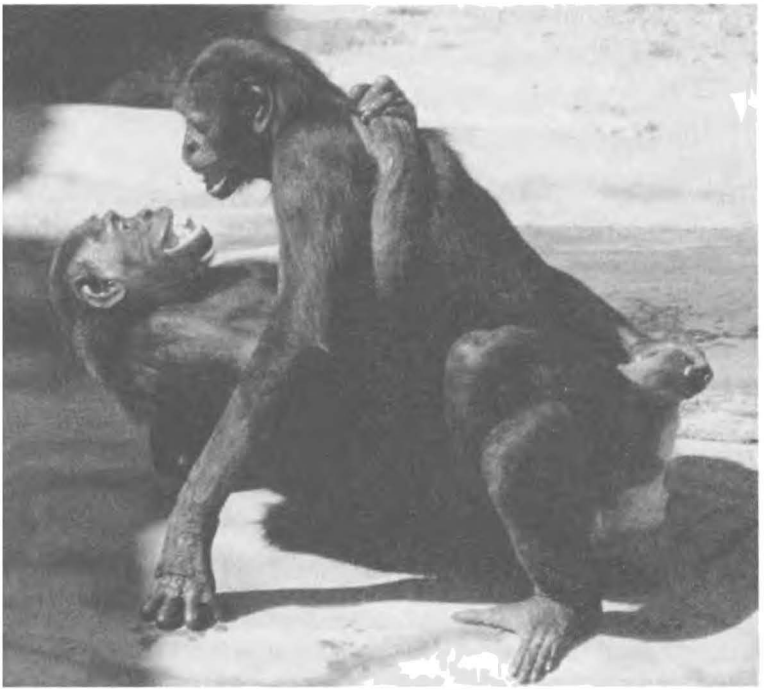
bulunmasına karşın, barışçı bir biçimde birlikte varolma tohumlarını da barındırıyoruz içimizde. Frontal korteksimizi büyütemeyiz. Ama ahlaklı olmayı öğrenebiliriz. (Çocuklar öğrenir – frontal korteks ergenliğin ileri dönemlerine dek tam olarak gelişmez ve çocukların deyim yerindeyse birer ahlak-öncesi hayvan olmalarının, yeniyetmelerin böylesine fevri davranmalarının ve ebeveynlerin bir ahlak duygusu oluşturmak için çocuklarını disipline sokmalarının nedeni budur.) Ahlaklı olma alıştırmaları da yapabiliriz. Sevişmek daha fazla oksitosin üretilmesini sağlıyorsa ve daha fazla oksitosin daha az saldırganlık anlamına geliyorsa, "savaşma, seviş" klişesinin nörolojide bir karşılığı vardır belki de (şekil 30 ve 31). Ayrıca kendimiz hakkında farklı düşünmeyi öğrenebiliriz; örneğin tüm insan nüfusunu tek bir grup olarak görmek, gruplar arası saldırganlığı

Şekil 30. Sevişme, Savaş

Gruplar arası şiddet düzeyi söz konusu olduğunda, insanlar daha çok şempanzeler gibi davranırlar, erkeklerin yiyecek ve başka kaynaklar aramak üzere dış çevrelere yayılmaları genellikle, başka gruplara karşı "ara ve yok et" harekâtıyla sonuçlanır. (*Üstte*:) Yeni Gineli iki avcı-toplayıcı grup savaş için hazırlanıyor. (Fotoğraf: Robert Gardiner. Peabody Müzesi'nin izniyle) (*Altta*:) "Harekât – Vietkongları Ara ve Yok Et" başlıklı bir ordu fotoğrafında, Vietnam'daki bir grup Amerikan askeri çeltik tarlalarını aşarken görülüyor. (Fotoğraf: SFC Jack H. Yamaguchi)

Şekil 31. Savaşma, Seviş

Bonobolarda grup içi şiddet düzeyi çok daha düşük, cinsel temas düzeyiyse çok daha yüksektir. Çatışma çözümü çoğunlukla, cinsel ve erotik teması da içerir. İnsan, gruplar arası saldırganlık düzeyinin yüksekliği açısından şempanzeye benzer; grup içi saldırganlık düzeyinin düşüklüğü ve cinsellikle erotizm düzeyinin yüksekliği açısındansa daha çok bonobolara benzeriz. (Fotoğraf: Frans de Waal. Frans de Waal'ın izniyle)

ortadan kaldıracaktır. Yakın tarihimiz pek yüreklendirici olmasa da, son yarım binyıldır uzun vadeli eğilim, daha çok insan için daha çok yerde daha fazla kapsayıcılık ve daha fazla özgürlük yönünde olmuştur. Bu olumlu eğilimi desteklemenin iki yolu vardır: (1) insanlar arasındaki bireysel farklılıklara karşı hoşgörüyü güçlendirmek ve hoşgörüsüzlüğü zayıflatmak için bireysel eylem; (2) hem hukuki

hem de ahlaki olarak hoşgörü gösterdiğimiz kişileri iç grubumuza almak için siyasal eylem.

Hoşgörüsüzlükten Hoşgörüye: Zihnin İşleyişi

1991'de Kuşkucular Birliği'nin ve *Skeptic* dergisinin kurulmasından bu yana pek çok kez, inancımı nasıl ve neden yitirmiş olduğum soruldu bana. Dinin çocuklukta aşılanmadığı çoğu kişi gibi, benim de Hıristiyanlığa geçişim ani ve çarpıcı, "dinden dönmem" ise aşamalı ve evrimsel oldu. Gözlerimin önündeki perde birdenbire aralanmadı. Daha çok, bir dünya görüşü ve düşünüş şeklinin yerini sistematik olarak bir başkasına bıraktığı söylenebilir: yaratılış ve çıkış mitlerinin yerini evrenbilim ve evrim kuramları, inancın yerini akıl yürütme, nihai gerçeklerin yerini koşullu olasılıklar, güvenin yerini doğrulama, otoritenin yerini ampirizm, dini doğaüstücülüğünün yerini de bilimsel doğalcılık aldı.[9]

Entelektüel açıdan, Tanrı'nın varlığına dair sözde bilimsel kanıtlarda ya da Hıristiyanlık savunusunun temelini oluşturan ve Ortaçağ'a dek uzanan felsefi savlarda pek az şey buluyordum. Evrenimizin, dünyamızın ve kendimizin kökenine dair bilimsel açıklamalar –Büyük Patlama kozmolojisi, tarihsel jeoloji ve evrim kuramı– her şeyi içine almasa ve pek çok boşluk içerse bile, doğru olma olasılıkları dinin sunduğu köken mitlerinden kat kat fazlaydı bence. Antropologlar ve sosyal psikologlar, özellikle de köken mitleri ve ahlak da dahil olmak üzere dinin pek çok yönünün kültürel olarak belirlenip toplumsal olarak oluşturulduğu gerçeğine parmak basıyorlar. Çalışmalarım sırasında, bu öykülerin doğru olup olmadığını sormanın bile saçma göründüğü bir noktaya geldim. Nuh'un gemisine kaç çift hayvanın sığacağını hesaplamaya çalışmak anlamsız bir alıştırma gibi görünüyordu: Tanrı kadiri mutlaksa, gemiye istediği kadar hayvan doldurabilirdi. Nuh Tufanı anlatısının ana noktası, Nuh'un avcıları avdan nasıl uzak tuttuğu ya da dinozorların hangi güverteye yerleştirildiği değil, yıkım ve kefarettir. Bu bakımdan yaratılışçılar,

dinin köşegen çivisini bilimin yuvarlak deliğine sıkıştırma çabası içinde Kutsal Kitap'ı katletmişlerdir.

Duygusal açıdan, dinde beni çeken şeylerin zamanla gitgide azaldığını fark ettim. Dini yanıtların kesinliği, özellikle de bilimsel yanıtların koşullu yapısıyla kıyaslandığında zorlayıcı görünüyordu. Bilimin belirsizliği bana göre işin artılarından biriydi. Artık ben de dahil herkes yanıt arayışına girip, dünyamızı ve kendimizi keşfetme serüvenine şahsen katılabilirdi. Arşimet tarzı nesnel bir gözlem noktası olmadığından, insanlığın geri kalanıyla birlikte bir keşif yolculuğuna çıkmıştım. Bilimde ayrıcalıklı rahiplere yer yoktur.

Ahlaki açıdan, dinin oldukça sorunlu bulduğum bazı yönleri vardı. Hıristiyan olduğumda, yaşamın –yeni yeni keşfetmeye ve kavramaya başladığım– ahlaki karmaşıklık ve incelikleri, ahlaki ikilemlere getirilen mutlak ve kesin yanıtların berraklığı içerisinde birdenbire kayboldu. Ya da ben öyle sandım. Bir sorun olduğunu ilk olarak dine dönüşümün ertesi günü, son derece dindar bir arkadaşımın yanlış inancı seçtiğim konusunda beni ikaz etmesiyle hissettim. Kendi kilisesine geçmediğim, yani Yehova Şahidi olmadığım sürece hâlâ felakete mahkûm olacağımı söylüyordu. Sonradan, bunun tek bir örnek olmadığını görecektim. İncelediğim din sayısı arttıkça, her birinin yalnızca kendisini doğru bulduğunu giderek daha iyi anladım.

Dini Mutlakçılık ve Hoşgörüsüzlük

Kişinin kendi inancının tek gerçek din olduğu düşüncesi çoğu kez rahatsız edici düzeyde bir hoşgörüsüzlük yaratır ve bu, inanmayanların inananlar kadar ahlaklı olamayacakları varsayımını da içerir. Kutsal Kitap bu görüşü pekiştirir (Mezmurlar 14:1): "Akılsız içinden, 'Tanrı yok,' der. İnsanlar bozuldu, iğrençlik aldı yürüdü, iyilik eden yok." Bu doğrultuda en ünlü sözü, 1988 başkanlık kampanyası gezisi sırasında yolu Chicago'daki O'Hare Havaalanı'na düşen Başkan Yardımcısı George Bush, 27 Ağustos 1987 tarihli basın toplantısında söyledi. "Tanrı'ya inanmak benim için önemlidir," diye açıkladıktan sonra bir gazeteci, "Ateist olan Amerikalıların eşit vatandaşlığını ve vatanseverliğini kabul ediyorsunuzdur herhalde?"

diye sordu. Bush şu yanıtı verdi: "Hayır, ateistler vatandaş ya da vatansever olarak görülebilirler mi bilmiyorum. Burada Tanrı'ya bağlı tek bir ulus söz konusu."[10] Din ve ahlak üzerinde yapılan bilimsel incelemeden gelen veriler bu sonucu desteklemiyor oysa. Dindar kişiler bireysel olarak olağanüstü ahlaklı ve hoşgörülü olabilirler ve din bazı bireylere olağanüstü bir ahlak ve hoşgörü kazandırabilir belki, ama dinin bu olumlu özellikleri mutlaka geliştirdiği söylenemez.

Örneğin Ohio Üniversitesi'nin gerçekleştirdiği 1997 tarihli bir anket, Amerika'nın ahlaki yozlaşmasına dair algılar söz konusu olduğunda, Hıristiyan eylemciler arasında hoşgörüsüzlük düzeyinin görece yüksek olduğunu gösterdi. Ankete katılanların % 99'u, "Amerika'nın sorunlarının nedeni ahlaki bozulmadır," yorumunu doğru buldu. Bu ahlaki bozulmanın algılanan kaynağı neydi peki? Ankete yanıt veren Hıristiyan eylemcilerin üçte biri Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği'ni (ACLU) Amerika'daki en tehlikeli grup olarak gösterdi, eşcinsel haklarını savunan gruplarıysa yakın arayla ikinci sıraya yerleştirdi. Katılımcıların % 80'i, ACLU üyelerine ve eşcinsel haklarını savunan gruplara "halk önünde konuşma yapma, kamu görevlerine aday olma, halka açık gösteri düzenleme ya da yasal olarak çalışma izni verilmemeli" yorumunu onayladı. % 44'ü, yani neredeyse yarısı, bu tür "tehlikeli" kişilerin "devlet okullarında ders vermelerine izin verilmemeli," görüşündeydi. Sivil özgürlükler ve kiliseyle devletin ayrılması açısından en tehlikelisi de, katılımcıların yarıdan fazlasının (% 52) şu yorumu onaylamasıydı: "Toplumun tüm yönlerine Hıristiyanlar hâkim olmalı." En az % 91'i, "Tanrı siyaset ve seçim yoluyla işini görür," inancını taşıyor, % 89'u "ABD Tanrı'ya itaat ederek refaha erişti," ve "Din adamları ve kiliseler siyasete katılmalı," diye düşünüyordu. Büyük bir çoğunluk (%75), "Yeterince insan İsa'nın yoluna girdiğinde, toplumsal kötülükler kendiliğinden düzelecektir," görüşünü kabul etti.[11]

Dinde aşırılığı en çok alevlendiren şey, kişinin mutlak ahlaki gerçeği bulduğu inancıdır. Örneğin İslami terörizm, 1960'lardaki laik güdülerden yavaş yavaş günümüzün dini güdülerine kaymıştır. Bir araştırmaya göre, 1980'de altmış dört militan İslami grup-

tan yalnızca ikisinin dine dayalı bir misyonu vardı. 1995'teyse bu oran neredeyse % 50'ye yükseldi.[12] Nebraska, Lincoln'daki Akılcı Çözümler Geliştirme Merkezi'nin direktörü Clay Farris Naff'in, insanları öldürürken binalara ve altyapıya zarar vermeyecek şekilde tasarlanmış soğuk savaş "nötron bombası"na atıfla "nöron bombası" adını verdiği şeyi yaratabilecek bir yakıt türüdür bu. Nöron bombasının taslağı şöyle bir şeydir:

Silahlanma Aygıtı: Tanrı düşmanlarının yenilgiye uğratılması ya da yok edilmesi gerektiği inancı.
Saklanacağı yer: Herhangi bir insanın beynine yerleştirilebilir.
Maliyet: Neredeyse hiç
Patlayıcı Malzemeler: Elde ne varsa
Yok Etme Potansiyeli: Sınırsız[13]

Salman Rüşdi, zaman zaman nükleer felaketin eşiğinde dolanan, dine dayalı iki siyasi sistem olan Hindistan'la Pakistan arasındaki sorunları analiz ederken sözünü sakınmıyor: "Siyasi tartışma önemlidir ve pek çok konuya açıklama getirir. Ama ardında bir şey vardır, yüzleşmek istemediğimiz bir şey: giderek kararan dünyamızın herhangi bir yerinde olduğu gibi Hindistan'da da din, kandaki zehirdir. Bu nedenle Hindistan'ın sorunları dünyanın sorunlarıdır. Hindistan'da olanlar Tanrı adına olmuştur. Sorunun adı Tanrı'dır."[14]

Daha doğrusu, Hindistan'ın –ve dünyanın– sorunu, sanayileşmiş ve demokratik Batı'da bile, Tanrı adına *aşırılıktır*. "Kutsal Kitap geleneğine dayalı tüm dinler –Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam– kesin gerçeği kendilerinin sunduğuna inanma eğilimindedir," diye yazıyor Kudüs'teki Shalom Hartman Enstitüsü'nden Haham David Hartman. "Taliban Budist heykellerini yıkarken bunu söylüyordu. Ama başkaları da söyledi aynı şeyi."[15] Örneğin Vatikan temsilcisi Kardinal Ratzinger*, Ağustos 2000'de şu açıklamayı yaptı: "Kurtarıcımız İsa Mesih'in gelişiyle birlikte Tanrı, O'nun kurduğu Kilisenin tüm insanlığın kurtuluşu için bir araç olmasını istemiştir. Bu inancın gerçekliği [...] 'bir din diğer dinler kadar iyidir' inancını [...] tama-

(*) Bu kitap yayımlandığında henüz Papalığa seçilmemişti (çn).

men geçersiz kılar."[16] Amerika'daki aşırı dincilik, milis gruplarının şemsiyesi altında toplandığında büyük bir güç kazanacaktır. Bunun bir örneği, 1996 Atlanta Olimpiyatları sırasında bir kişinin öldüğü ve yüzden fazla kişinin yaralandığı bombalama olayının yanı sıra, eşcinsellerin gittiği bir gece kulübüyle iki kürtaj kliniğinin bombalanmasıyla da suçlanan Amerikalı terörist Eric Robert Rudolph'un yaşamında görülebilir. Mayıs 2003'te ele geçirildiğinde, Hıristiyan Kimliği hareketinin (Yahudilerin şeytan, siyahlarınsa insandan aşağı olduğuna inanan aşırı uçta bir grup) üyesi olduğu, Yahudi karşıtı ve ırkçı görüşleriyle tanındığı ve FBI'yla polisten kaçtığı yedi yıl boyunca muhtemelen milis gruplarından ve de Kuzey Carolina'daki Murphy'de yaşayan, çoğu kendisiyle aynı görüşü paylaşan kasaba halkından yardım aldığı bildirildi.[17]

Dindar olmamanın daha ahlaksız davranışlara yol açtığına dair bir kanıt bulunmamasının ötesinde, bazı çalışmalar tam tersi görüşü destekliyor. 1934'te Abraham Franzblau, dini inançların kabul edilmesiyle üç ayrı dürüstlük ölçütü arasında ters bir bağıntı bulmuştu. Dindarlık arttıkça dürüstlük azalıyordu.[18] 1950'de Murray Ross, YMCA'nın 2.000 üyesiyle bir anket yapmış ve agnostiklerle ateistlerin yoksullara yardım etme isteklerini belirtmeleri olasılığının, kendilerini son derece dindar gören kişilere kıyasla daha yüksek olduğunu keşfetmişti.[19] 1969'da Travis Hirschi ve Rodney Stark adlı iki sosyolog, düzenli olarak kiliseye giden çocuklarla gitmeyenler arasında, çocukların kendi bildirimlerine göre suç işleme olasılıkları açısından bir fark olmadığını bildirmişlerdi.[20] 1975'te Ronald Smith, Gregory Wheeler ve Edward Diener, dini okullara giden üniversite çağındaki öğrencilerin sınavda kopya çekmeleri olasılığının, dini olmayan okullardaki ateist ve agnostik yaşıtlarından daha düşük olmadığını keşfettiler.[21] Son olarak, David Wulff'un din psikolojisi konusunda bağlılaşım çalışmalarından oluşan kapsamlı araştırması, "dine bağlılık, kiliseye gitme, doktrinsel ortodoksi, dine verilen önem vb" ile "etnomerkezcilik, yetkecilik, dogmacılık, toplumsal mesafe, katılık, belirsizliğe tahammülsüzlük ve başta Yahudilerle siyahlara karşı olmak üzere çeşitli önyargılar" arasında tutarlı bir olumlu bağlılaşım olduğunu ortaya çıkardı.[22] Sonuç çok açık: din

kişiyi mutlaka daha ahlaklı kılmadığı gibi, hoşgörüsüzlüğün, ırkçılığın, cinsiyet ayrımcılığının artmasına ve özgür ve demokratik bir toplumda kutsal sayılan değerlerin aşınmasına da neden olabiliyor.

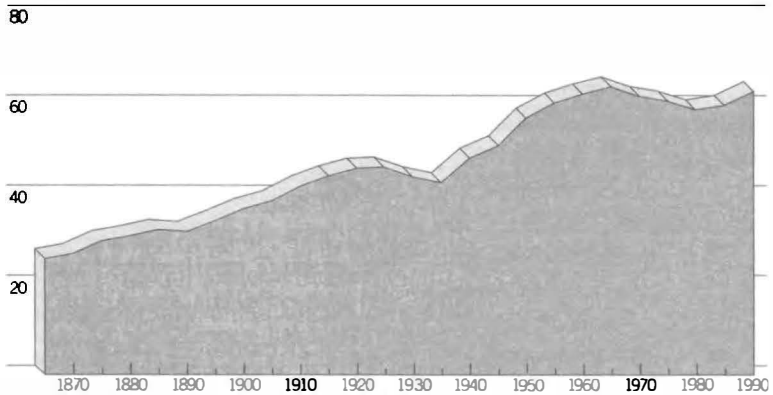
İnançsız olduğum için, kendi bakış açımı kanıtlamak amacıyla verileri önyargılı bir şekilde seçmekle suçlanabilirim. Öyleyse, tövbekâr Hıristiyan olan, dini kamuoyu yoklamalarıyla ünlü George Barna'nın *1996 Index of Leading Spiritual Indicators* adlı çalışmasında tartışılan sonuçları ele alalım. Barna, yaklaşık 4.000 yetişkin Amerikalıyla yapılan görüşmelere dayanarak, şu bulgulara ulaşıyor: "Sonradan Hıristiyan olanların boşanma olasılığı hâlâ, Hıristiyan olmayanlardan daha yüksek," ve "Ateistlerin boşanma olasılığı, sonradan Hıristiyan olanlardan daha düşük." Sezgiye aykırı görünüyor bu sonuç, ama Barna'nın bulgularına göre, sonradan Hıristiyan olanlarda şu andaki boşanma oranı % 27, Hıristiyan olmayanlarda ise yalnızca % 24'tü. Ayrıca bebek patlaması dönemi çocuklarında –sık sık cinselliğe düşkünlükle ve ahlaki görecilikle suçlanan kuşakta– boşanma oranı, (1950'lerin popüler kültüründe idealleştirilmiş Ozzie ve Harriet ailesi olarak betimlenen) bir önceki kuşağın % 37 civarındaki boşanma oranından düşüktü (% 34). Barna'nın bundan beş yıl sonra, 2001 tarihli bir araştırmada ulaştığı sonuçlara göreyse, "evlenmiş olan tüm tövbekâr bireylerin % 33'ü boşanmış durumda ve bu oran, tövbekâr olmayan yetişkinlerdeki % 34 oranıyla istatistiksel olarak aynı."[23] Bu boşanma verilerini, Tanrı olmadan insanın *o kadar* iyi olamayacağı yönündeki –kültürümüzde çok sık duyulan– iddiaya karşı çıkmak amacıyla sundum. Hem bilimsel hem de istatistiksel olarak yanlış bir iddiadır bu.

Her gün karşılaştığımız hoşgörüsüzlükler bile bu tür ahlaki kesinliklerden kolayca türeyebiliyor. Örneğin, Amerikan futbolu şampiyonu Green Bay Packers takımında savunma oyuncusu olduğu dönemde kemik kıran darbeleriyle tanınan Rahip Reggie White, 25 Mart 1998'de Wisconsin Eyalet Meclisi'ne ırk ve dinle ilgili kendi kuramını sundu: "Eşcinsellik bir ırk değil, bir karardır. Tüm etnik kökenlerden bireyler bu yaşam tarzını benimseyebilirler. Ama tüm etnik kökenlerden bireyler aynı zamanda yalan söyleyebilir, aldatabilir, kötülük ve hainlik de edebilirler." Tanrı, diyordu White, her

ırka özel yetenekler vermiştir. Örneğin siyahlar tapınmada ve kutlama yapmakta iyidir: "Siyahların kilisesine giderseniz insanların hoplayıp zıpladıklarını görürsünüz, çünkü kendilerini buna kaptırırlar." Beyazlar örgütlenmede başarılıdır: "Sizler şirket kurmakta ve bu tür işlerde başarılısınız ve servet yapmayı biliyorsunuz." Latinler "aile yapısında yeteneklidir; Hispanik bir adamın tek bir eve 20-30 kişi sığdırabildiğini görürsünüz." Asyalılar "televizyonu saate dönüştürebilirler." Kızılderililer "ruhani işlerde yeteneklidir."[24] Doğru. Tanrı siyahları eğlensinler, beyazları para kazansınlar, Asyalıları televizyon üretsinler, Latinleri bebek yapsınlar ve Kızılderilileri de yağmur yağdırsınlar diye yaratmış.

Operation Rescue [Kurtarma Operasyonu] örgütünün kurucusu olan kürtaj karşıtı Randall Terry, mutlak ahlakın mümkün kıldığı mutlak hoşgörüsüzlüğü kısaca şöyle özetliyor: "Bırakın hoşgörüsüzlük dalgası sarsın sizi. [...] Evet, nefret iyidir. [...] Bizim hedefimiz Hıristiyan bir ulustur. [...] Tanrı bizi bu ülkeyi fethetmeye çağırdı. [...] Çoğulculuk istemiyoruz." Kürtaj kliniklerini bombalayan John Brockoeft'in sözleriyse, Terry'nin felsefesinin ulaşabileceği noktaları gösteriyor: "Son derece dar görüşlü, hoşgörüsüz, gerici, Kutsal Kitap'ı elinden bırakmayan, köktendinci [...] bir bağnaz ve fanatiğim ben. [...] ABD'nin bir zamanlar büyük bir ülke olmasının nedeni, Tanrı tarafından kutsanmasının yanı sıra, gerçek, adalet ve dar görüşlülük üzerine kurulmuş olmasıydı."[25]

Basit bir tarihsel sorun var bu kuramda. 2001 tarihli *New Historical Atlas of Religion in America*'ya göre, Amerika'nın bir zamanlar Hıristiyan bir ülke olduğu ve sonradan dünyevi sefahate daldığı iddiası bir efsaneden ibaret.[26] Amerikan dininin değişen demografisinin izini süren tarihsel harita ve çizelgeler özellikle aydınlatıcı. Amerika'nın ahlaki dokusu konusunda kaygılanan ve Hıristiyan bir ülke olduğu eski güzel günlere dönmemiz gerektiğini öne süren muhafazakârlar, şekil 32'deki, ABD nüfusu içerisinde kiliseye gidenlerin oranının son bir buçuk yüzyılda % 25'ten % 65'e yükseldiğini gösteren grafiğe daha yakından bakmalılar. Amerika bir ahlaksızlık sepeti içerisinde cehenneme doğru gidiyorsa eğer, kiliseye gitme düzeyinin daha önce hiç olmadığı kadar yükseldiği ve Amerikalıla-

Şekil 32. Erken Dönem Amerika'nın Hıristiyan bir Ülke Olduğu Miti

Günümüz muhafazakârlarının iddialarının aksine, Amerika hiçbir zaman bugünkünden daha dindar bir ülke olmadı. Son yüzyıl içerisinde kiliseye gitme oranları Amerikan nüfusunun % 25'inden % 65'ine tırmandı. (Edwin S. Gaustad, Philip L. Barlow ve Richard Dishno, *New Historical Atlas of Religion in America*, 2001, şekil 4.16)

rın eskisine göre daha yüksek bir oranının (% 90-95) Tanrı'ya inandığını bildirdiği bir dönemde oluyor bu.

Mutlak ahlakçılığın mantıksal olarak varacağı yer mutlak hoşgörüsüzlüktür. Kişi ahlaki sorunların mutlak ve kesin yanıtlarını bulmuşsa, Gerçeği reddedenlere neden hoşgörüyle baksın ki? Dine dayalı ahlak sistemleri bu ilkeyi hiç durmadan uyguluyorlar. Ortaçağ'daki Haçlı Seferleri'nden İspanyol Engizisyonu'na, Yahudi Soykırımı'na ve Bosna'ya dek tüm tarih, hoşgörüsüzlük örnekleriyle dolu. Dindarlar Tanrı adına köleliği, Yahudi karşıtlığını, ırkçılığı, homofobiyi, işkenceyi, soykırımı, etnik temizliği ve savaşı onayladılar. İnsanlar dinleri adına cadılıkla suçlanan kadınları yaktılar. 11 Eylül 2001'de yaşananlar, dini aşırılığın siyasileşmesine çok iyi bir örnek oluşturuyor.

Laik Mutlakçılık ve Hoşgörüsüzlük

Dine yönelik bu sert suçlamalara rağmen, dinin kendi başına sorun olmadığını yinelemezsem hoşgörüsüzlük etmiş olurum; dinde aşırılık ve bunun uzantısı olarak, her çeşit aşırılıktır asıl sorun. Dolayısıyla, bu genellemenin laik ahlak sistemleri için de geçerli olduğunu söylemek makul olacaktır. Başta yirminci yüzyılın çeşitli Marksist rejimleri olmak üzere aşırı ateist ideolojiler, ideolojik bir tanrı adına kendi paylarına düşen tasfiye ve kıyımları yaptılar. Ama yine bu dönem içerisinde felsefeciler, dinin ötesine geçip aynı zamanda din dışı pek çok etik kuramında karşılaşılan görecilikten ve Marksizm'in yarattığı hoşgörüsüzlükten kaçmak arayışı içerisinde, bazı dünyevi etik sistemleri önerdiler.

Örneğin John Rawls, *A Theory of Justice*'de [Bir Adalet Kuramı], kültür tarafından değiştirilemez (dolayısıyla geri alınamaz) bazı mutlak ahlak ilkeleri olduğunu söylüyor: "Adil bir toplumda eşit vatandaşlık özgürlükleri kesin olarak kabul edilir; adaletin güvence altına aldığı haklar siyasi pazarlığa ya da toplumsal çıkar hesabına tabi değildir." Aşkın bir güce gönderme olmadığında bu hakların nereden kaynaklandığı ve siyasi güç olmadan nasıl güvence altına alınabileceği, Rawls'un kendisini eleştirenlere karşı yanıtlamak zorunda kaldığı sorulardır. Rawls belki de en çok, adaletin ya da adilliğin, yaşamdaki statünüzün ne olacağını (örneğin hangi ırk, sınıf ya da dinin içine doğacağınızı) siyasi bir karar vermeden önce bilemeyeceğiniz bir "ilk konum" tasavvur edilerek tanımlanabileceği yönündeki öğretisiyle tanınıyor. Yani seçiminiz, "ilk konumunuz"un "cehalet perdesi"nin arkasından yapılır. Bunu yaptığınızda, dünyanın ne kadar adaletsiz olduğunu ve kaç insanın kendi marifetleri ya da kabahatleri nedeniyle değil de, içine doğduğu koşullar ve yetiştirilme tarzı sayesinde hayatta avantajlı ya da avantajsız durumda olduğunu çok geçmeden öğrenirsiniz (ve hissedersiniz). Rawls'a göre, bu sorunun çözülmesi için "toplum, doğuştan daha az varlıklı olan ve daha olumsuz toplumsal konumlar içerisine doğmuş bulunan kişilere daha fazla dikkat göstermelidir. Burada amaç, rastlantısallıklar eğilimini eşitlik yönünde düzeltmektir."[27]

İlk bakışta bu, adil ve doğru görünüyor. Annemle babam çocuklarını herkesi kabul etmeyen özel okullara gönderebilen aileler kadar zengin olmadıkları için orta karar devlet okullarında debelenmiş olmam benim suçum değildir ne de olsa. Bu durumumun bir şekilde telafi edilmesi gerekmez mi? Köhne mahallelerdeki, ortalamanın çok altında kalan devlet okullarına giden yoksul siyah çocuklar ne olacak peki? Bu eğilimin de düzeltilmesi gerekmez mi? Ne yazık ki bu tür bir akıl yürütme, sonuna dek götürdüğünüzde aşırı derecede saçmalaşır. Doğuştan gelen avantaj nedir? Boy mu, dış görünüş mü, zekâ mı? Sosyal psikologlar 1,80'in üzerindeki erkeklerin 1,80'in altındaki erkeklerden daha fazla para kazandıklarını, güzel insanların öğretmenlerinden daha fazla dikkat gördüklerini ve işlerinde daha fazla fırsatla karşılaştıklarını, 145'in üzerinde bir IQ'nun kişiyi hem doğuştan gelen yetenek hem de para kazanma gücü açısından en üst sıralara taşıdığını bulgulamışlardır. İnsanların boy, dış görünüş ve akıllılık gibi alanlardaki dezavantajları telafi mi edilmeli? Elbette hayır. Bu eşitçilik eğiliminin geniş çaplı ve sert bir devlet müdahalesi yaratacağı gayet açıktır. Sonuçta herkese adalet sağlamak yerine, herkesin özgürlüğünü engellemiş oluruz.

Robert Nozick'in *Anarchy, State, and Utopia*'taki [Anarşi, Devlet ve Ütopya] özgürlükçü yaklaşımı daha makul bir alternatiftir bence. İronik olarak Nozick, Rawls'un görüşüne benzer bir sav geliştiriyor, ama devletin rolü konusunda tümüyle farklı bir sonuca ulaşıyor. "Bireyler bazı haklara sahiptir ve hiçbir kişi ya da grubun (bu hakları ihlal etmeden) onlara yapamayacağı bazı şeyler vardır. Bu haklar öylesine güçlü ve geniş çaplıdır ki, en azından, devletin ve yetkililerin yapabileceği şey nedir sorusunu doğururlar." Mümkün olduğunca az şey, sonucuna varıyor Nozick: "Güç kullanımına, hırsızlığa, sahtekârlığa karşı savunma, sözleşmelerin uygulanması ve benzeri konularda dar işlevlerle sınırlı, minimal bir devlet makuldür; daha geniş kapsamlı bir devlet kişilerin belli şeyleri yapmaya zorlanmama haklarını ihlal edecektir ve makul değildir; ve bu minimal devlet doğru olduğu kadar esinlendiricidir de."[28] Doğru ve esinlendirici. Bundan iyisi olmuyor. Ama bu konuda tümüyle nesnel davranmıyor olabilirim.

Aslında, bugüne dek tasarlanmış dünyevi mutlak ahlak sistemlerinin herhalde en paradoksal biçimlerinden birini –Ayn Rand'ın *Nesnelcilik* felsefesini– geçmişte coşkuyla benimsediğim için suçlu olduğumu belirtmeliyim. Gençliğimde çeşitli etik sistemlerine dalıp çıkarken, kişisel sorumluluk, sağlam bireycilik ve serbest piyasa ekonomisi gibi idealleri nedeniyle, Rand'ın nefes nefese okunan *Atlas Shrugged* [Atlas Vazgeçti] adlı başyapıtındaki bir ana felsefeye sarılmıştım. *Nesnelcilik* dört temel ilkeye dayanır: 1. *Metafizik*: Nesnel Gerçeklik; 2. *Epistemoloji*: Akıl; 3. *Etik*: Özçıkar; 4. *Siyaset*: Kapitalizm.[29] Kendi adına düşünmek esastır ve ahlaklı davranmak başarı ve mutluluk getirir. Rand'ın ahlaki kahramanı John Galt, yani dünya görüşü benimsenmediğinde omuz silken Atlas'tır. "Fikrini değiştirmiş Prometheus"tur Galt. "İnsana tanrıların ateşini getirmesinin bedelini ödemek için yüzyıllarca akbabalar tarafından parçalandıktan sonra zincirlerinden kurtuldu ve ateşini geri çekti – ta ki insanların akbabalarını geri çektikleri o gün gelinceye dek." Akbabalar (Büyük Devlet ve Büyük Din diye okuyun) kısıtlamalarını nihayet geri çektiklerinde Galt (Rand diye okuyun), ayakta kalmış kahramanları teşvik eder: "Arzuladığınız dünya kazanılabilir, vardır, gerçektir, mümkündür, sizindir."[30]

Nesnelciliğin sorunu, mutlak bilgiye ve kesin doğrulara ulaşılabileceği savındadır. Nesnelcilere göre, bir ilkenin Doğru olduğu akıl yoluyla keşfedildikten sonra, daha fazla tartışılması için bir neden yoktur. İlkeyi kabul etmiyorsanız, bu sizin sorununuzdur – ilke yine de Doğrudur. Felsefeden çok teolojiye benziyor bu. Ne olursa olsun, bilim değil. Rand'ın çevresinde bu tür mutlakçılık, mantıksal uçlarına götürülmeleri durumunda tüm mutlak ahlak sistemlerinin karşılaştığı aynı sonu yaratmıştır: insanların gerçek inananlar ve sapkınlar olarak iki kutba ayrılması ve bunlardan ilki kabul edilirken ikincilerin aforoz edilmesi. Rand'ın, gerçek bir inanan olarak yola çıkıp sonunda aforoz edilmiş bir sapkın olan baş yardımcısı Nathaniel Branden, "çevremizdeki herkesin altına imza attığı üstü örtülü önermeler"i açıklar: "Ayn Rand gelmiş geçmiş en büyük insandır. *Atlas Vazgeçti* insanın dünya tarihindeki en büyük başarısıdır. Ayn Rand, felsefi dehası sayesinde neyin akılcı, ahlaki ya da insanın

dünyadaki yaşamına uygun olduğuyla ilgili tüm konularda kesin hakemdir. Kişi Ayn Rand'ı ve/veya yapıtlarını bir kez tanıdığında, erdeminin ölçütü, ona/yapıtına karşı benimsediği tutuma bağlı olur. Ayn Rand'ın beğendiğini beğenmeyen ve Ayn Rand'ın lanetlediğini lanetlemeyen bir kimse iyi bir Nesnelci olamaz."[31]

Mutlak ahlak mutlak hoşgörüsüzlüğü yaratır. Ve ister dini olsun ister din dışı, ister özgürlükçü (liberteryen) olsun ister komünist, tüm mutlak düşünce sistemlerinde görülen bir sorundur bu. Nesnelcilerin tüm özgürlükçüleri kucaklayacakları düşünülebilir örneğin. Ama hayır, tıpkı vaftizin doğumda mı yoksa yetişkinlikte mi yapılması gerektiği konusunda birbirleriyle savaşan Baptistler ve Anabaptistler gibi (Anabaptistler ikincisini seçer), Rand'ın en büyük savaşlarından bazıları da sosyalistlere değil, yoldaş özgürlükçülere karşı verilmiştir. Barbara Branden, Rand'ın özgürlükçü ekonomist Henry Hazlitt'le ve yirminci yüzyılın serbest piyasa ekonomisinin önde gelen entelektüel savunucusu Ludwig von Mises'la ilk karşılaşmasının felakete dönüştüğü bir akşam yemeğini hatırlıyor. "Feci bir geceydi. Ayn, ahlak felsefesini bu iki kişiyle ilk kez derinlemesine tartışıyordu. 'Benim izlenimim,' diyecekti Rand, 'von Mises'ın ahlaki konularla ilgilenmediği ve Henry'nin de özgeciliğe ciddi derecede bağlı olduğu yönündeydi. [...] Şiddetli bir tartışmaya girdik. Bir noktada von Mises sabrını yitirip bana bağırdı.'"[32] Özgürlükçülüğün başlıca kaynaklarından biri olan, Nobel ödüllü ekonomist Milton Friedman da, Mont Pelerin Society'nin 1947'de düzenlenen, (Friedrich von Hayek, Fritz Machlup, George Stigler, Frank Knight, Henry Hazlitt ve Ludwig von Mises gibi) en ünlü serbest piyasa ekonomistlerinin bir araya geldikleri ilk toplantısında yaşanan bir olayı hatırlıyor: "Bir akşamüstü gelir dağılımı, vergiler, artan oranlı vergiler ve benzeri konular tartışılıyordu. Bu tartışmanın ortasında von Mises ayağa kalkıp, 'Hepiniz sosyalistsiniz,' dedi ve ağır adımlarla odayı terk etti."[33]

Hoşgörüsüzlük, siyasi ve ekonomik tayfın öteki ucunda da aynı derecede yaygındır. Liberteryen Parti'nin kendi oturma odasında kurulduğunu söyleyen ekonomist Murray Rothbard, komünistlerin hoşgörüsüzlüğünü Randcı Liberteryenlerin hoşgörüsüzlüğüyle kı-

yaslayarak, takipçilerinin parti çizgisini uygun şekilde izleyememeleri yüzünden her iki grubun da herhangi bir zamanda mevcut üyesinden çok eski üyesinin bulunduğu sonucuna varır: "İdeolojik bir kült, söz konusu ideoloji kesinlikle ateist ve din karşıtı olduğunda bile, açıkça daha dini olan bir kültle aynı özellikleri benimseyebilir." Hoşgörüsüzlük, ideolojik deli gömlekleri yoluyla dayatılır: "Komünistler üyelerini kendi başına düşünmek gibi bir tehlikeden korumak için, onları öteki Komünistlerle sürekli faaliyet halinde tutarlar [...] ABD'de Komünizm'den dönenler arasında önde gelenlerin neredeyse tümü, ancak zorunlu bir tecrit döneminden sonra dönmüşlerdir." Aynı durum Rand'ın çevresi için de geçerliydi. "Her akşam önde gelen Randcılardan biri farklı üyelere söylev verip 'parti çizgisi'nin çeşitli yönlerini açıklardı: temel ilkeler, psikoloji, kurmaca, cinsellik, düşünce, sanat, ekonomi ya da felsefe gibi. Bu söylevlere katılamamak hareket içerisinde ciddi bir kaygı konusu olurdu."[34] Sadık takipçiler "yanlış" bir müzik dinlemek ya da akılcı olmayan bir fikri uygun şekilde kınamamak gibi en önemsiz kural ihlalleri yüzünden bir anda kendilerini dışlanmış bulurlardı. Ahlaki mutlakçılık ahlaki saçmalıklar yaratır, sadık yardımcıları dönek yapar.

Yargılama ki Yargılanmayasın

Hıristiyanlığın başarıya ulaşmasının nedenlerinden biri, farklılığa karşı hoşgörüsü ve yeni gelenlere kapılarının açık olmasıydı. Hıristiyanlığın başarısıyla birlikte Eski Ahit'in grup içi hoşgörüsüz ahlakı, Yeni Ahit'in daha hoşgörülü ahlakına bıraktı yerini. Ahlaki yargı konusunda Rand'ın Eski Ahit tarzı ahlakını İsa'nın ahlakıyla karşılaştıralım: Rand'ın tutumu şöyle:

> Hüküm: "Yargılama ki yargılanmayasın" ilkesi ... ahlaki sorumluluktan feragattır: kişinin kendisi için beklediği ahlaki açık çek karşılığında başkalarına verdiği ahlaki açık çektir. İnsanın seçim yapmak zorunda olduğu gerçeğinden kaçış yoktur; insan seçim yapmak zorunda olduğu sürece ahlaki değerlerden kaçış yoktur; ahlaki değerler tehlikede olduğu sürece ahlaki tarafsızlık mümkün değildir. Bir işkenceciyi suçlamaktan kaçınmak, kurbanları-

nın işkence edilip öldürülmesine suç ortaklığı yapmak demektir. Benimsenecek [...] ahlak ilkesi şudur: "Yargıla ve yargılanmaya hazır ol."[35]

Aslında, İsa (Matta 7:1-5'te) tam olarak şöyle der:

Başkasını yargılamayın ki, siz de yargılanmayasınız. Çünkü nasıl yargılarsanız öyle yargılanacaksınız. Hangi ölçekle verirseniz, aynı ölçekle alacaksınız. Sen neden kardeşinin gözündeki çöpü görürsün de kendi gözündeki merteği fark etmezsin? Kendi gözünde mertek varken kardeşine nasıl, izin ver gözündeki çöpü çıkarayım, dersin? Seni ikiyüzlü! Önce kendi gözündeki merteği çıkar, o zaman kardeşinin gözündeki çöpü çıkarmak için daha iyi görürsün.

İsa'nın övdüğü ilke ahlaki tarafsızlık ya da ahlaki açık çek değil, kendinden menkul bir haklılık duygusunun katılığına ve hızlı yargıya karşı bir uyarıdır; Talmud'daki, Yahudi geleneği ve hukuku olan Mişna hakkındaki yorumlarda da açıklandığı gibi: "Onun konumunda olana dek arkadaşını yargılama" (Abot 2:5); "Bir insanı yargılarken ağırlıkları onun lehine olacak şekilde koy" (Abot 1:6). İsa ihtiyatlı olmamızı, meşru ahlaki yargıyla ikiyüzlü ahlaki yargı arasındaki sınırı aşmamamızı ister. "Çöp" ve "mertek" benzetmesi, amaçlı bir abartmadır. Erdemsiz kişi komşusunun erdemini yargılarken ahlaki açıdan kendini üstün görür. "İkiyüzlü", eleştiri yaparken dikkati başkalarının kusurlarına çekerek kendi kusurlarını gizleyen kişidir. İsa belki de, örneğin zina yapanın başkalarının cinsel kabahatlerini saplantı haline getirdiği, homofobiğin gizlice kendi cinselliliği konusunda kuşku duyduğu, ya da yalancının başkalarının yalanlarından şüphelendiği insan psikolojisi hakkında bir içgörü sunmaktadır.[36]

Metodolojik Bireycilik ve Ahlaki Hoşgörü

Mutlakçılık neden ille de hoşgörüsüzlüğe götürsün bizi? Mutlak ahlak sistemlerini yeğleyen insanlar yaratılışları gereği hoşgörüsüzlüğe mi eğilimlidir, yoksa insanı hoşgörüsüz tutum ve davranışlara

yönelten bir şey mi vardır bu sistemlerde? Mutlak ahlakın ikili mantığıyla koşullu ahlakın bulanık mantığı arasındaki farka dayanarak bir yanıta ulaşabiliriz. Çoğu etik sisteminin temelini Aristoteles'in ikili mantığı oluşturur: siyah ya da beyaz, doğru ya da yanlış, ahlaklı ya da ahlaksız. Ayn Rand, bu tutumun iyi bir temsilcisidir: "Her sorunda iki taraf vardır: bir taraf haklı, ötekiyse haksız, ama ortası her zaman kötülük. Haksız olan kişi yalnızca seçim yapma sorumluluğunu kabul ederek de olsa, gerçeğe saygısını korur. Ama ortadaki adam hiçbir seçim ya da değer yokmuş gibi davranmak için gerçeği örtbas eden bir düzenbazdır."[37]

Kuyruklu saçmalık. Felsefe çoğunlukla bize yalnızca dünyanın nasıl olması gerektiğini anlatır. Bilim ise gerçekte nasıl olduğunu anlatır ve grinin pek çok tonunu içeren son derece bulanık bir dünyayı gözler önüne serer. Koşullu etiğin temeli evrim kuramı olduğuna göre, bulanık dünyamıza daha hoşgörülü bir ahlaki kılavuz getiren bir Darwin ilkesine başvurmak yerinde olacaktır: *metodolojik bireycilik*. Yalnızca bireysel olguların gerçek bir temeli olduğu varsayılır bu ilkede; saf Platon özleri ya da sabit Aristoteles tipleri yoktur. Doğal dünyada, ilahi bir Gepetto'nun* aklında sabitleşmiş olan değişmez tür diye bir şey yoktur örneğin. Bizim tür adını verdiğimiz tipler içerisinde sınıflandırılmış bireysel organizmalar vardır yalnızca. (Bu türler biçim ve işlev açısından geçici olarak istikrarlı olmakla birlikte, değişim ya da soy tükenmesi tohumlarını barındırırlar içlerinde. İnsanların zaman ölçeğinde görece istikrarlı görünürler, ama jeolojik zaman ölçeğinde türler değişir.) Benzer şekilde, saf iyi ya da kötü olan sabit "türler" yerine, iyi ya da kötü şeyler yapan bireysel organizmalar vardır yalnızca. Bu nedenle, ahlakı ve ahlaksızlığı anlamak istiyorsak eğer, ahlaklı ve ahlaksız davranışlar sergileyen bireyleri incelemeliyiz. Yani, araştırmamızın hedefi birey ve şaşırtıcı çeşitliliğiyle bireysel insan eylemleri olmalıdır.

Uzmanlık alanı mazı arıları, metodolojisi de evrimsel bireycilik olan bir böcekbilimci ve evrim biyoloğunun çalışmalarını inceleyelim. Bu kişi Harvard'dan doktorasını alıp Indiana Üniversitesi'nde

(*) Pinokyo'nun yaratıcısı ve babası olan kukla ustası (çn).

çalışmaya başlamasının ardından, kariyerinin yirmi yılını binlerce kilometre yol kat edip 300.000 mazı arısı örneği toplayarak geçirir ve araştırmalarının sonuçlarını 1930 ve 1936'da iki büyük monografide toplar: "On binlerce küçük böceğin yoğun ve kapsamlı ölçümünde [...] bilimsel akademisyenliğin dayandırılması gereken özgül verileri ve verilerin niceliğini güvence altına almaya çalıştım. Son iki yıl içerisinde, birtakım şartların çakışması sonucunda, bazı insan davranışı tiplerinin değişkenliği konusundaki malzemeyle karşı karşıya buldum kendimi." Şartların çakışması şudur: çalıştığı üniversite 1938'de evlilik konusunda bir ders sunmak ister; evlilik, o dönemde cinsellik eğitimi için kullanılan üstü kapalı bir tabirdir. Böcekbilimciden dersi düzenleyecek komitenin başkanlığını üstlenmesi ve cinsellik biyolojisi konusunda üç konferans vermesi istenir. Böcekbilimcimiz titiz bir bilim adamı olduğu için kütüphaneye gider, ama insan cinselliği konusunda hiçbir şey bulamaz. Bunun üzerine konuyu kendisi araştırmaya başlar. Bir öğrenci, 1936 tarihli mazı arısı monografisinin Harvard'da bulunan tek kopyasının kapak sayfası üzerine bir yazı karalamıştır: "Neden daha ilginç bir şeyler hakkında yazmıyorsun, Al?" Al, insan cinselliğiyle ilgili bilimsel çalışmalara öncülük etmiş olan Alfred Kinsey'dir.

Kinsey çok geniş ölçekli çalışarak kendi verilerini toplamaya koyulur. Çalışma arkadaşlarından biri, onun "yaşamı yalayıp yutma, bakma, deney yapma ve kaydetme" ihtiyacını betimleyecektir; Kinsey'in açıklamasına göre, "Bu araştırmada kullandığımız teknik, mazı arılarıyla ilgili çalışmada kullanılan tekniğin tam olarak aynısıdır."[38] Bir böcekbilimci olarak Kinsey, belirli bir grup ya da tür hakkında ihtiyatlı bir sonuca dahi ulaşmadan önce binlerce böcek toplayacaktır. İnsan cinselliğini incelerken de aynı derecede titiz davranır. Araştırmasına kendi ofisinde yaptığı şahsi görüşmelerle başlar, ama bu süreç tek başına üstesinden gelemeyeceği kadar ağırlaşınca, geniş bir kadro oluşturur ve ayrı bir araştırma ofisi açıp geniş çaplı bir araştırmayı destekleyecek özel bağışlar bulur. Sonuçları yayımlandığında Kinsey, 18.000'den fazla kişi hakkında veri toplayarak, herhangi bir insan davranışı üzerine yapılmış diğer tüm çalışmaları fazlasıyla geride bırakmıştır.

Böylesine geniş çaplı bir çalışma yürütmesinin nedeni, arılardan insanlara kadar tüm canlı organizmaların kendine özgü bireyselliğini fark etmiş olmasıdır. Taksonomiyle uğraşanların türler, cinsler, hatta daha yüksek kategorilerle ilgili genellemeleri, Kinsey'e göre, "başka bir araştırmacının bulacağı şeylere pek benzemeyen, eşsiz bireylere ve belirli bireylerin yapılarına dair tanımlamalardır çoğunlukla." Bu tür üstünkörü genellemeleri yalnızca böcekbilimciler değil, psikologlar da yapmaktadır: "Günümüzde labirentteki bir fare dün, bugün ve yarın için tüm bireylerin, tüm şartlar altındaki tüm fare türlerinin örneği olarak alınıyor." Daha da kötüsü, bu toplu sonuçlar insanları bile içine alacak şekilde genişletilmektedir: "Şecereleri bilinmeyen ve soyları verilmeyen yarım düzine köpek –her tür köpeği kastedecek şekilde– 'köpek' olarak kaydediliyor, hatta elde edilen sonuçlar açıkça ya da en azından üstü örtülü olarak size, kuzenlerinize ve diğer tüm insan türlerine ve tanımlarına uygulanıyor."[39]

Arılar bu kadar farklılık gösteriyorsa, insanlar daha ne kadar fazlasını gösterebilirler? 1948'de yayımlanan *Sexual Behavior in the Human Male* [Erkeklerde Cinsel Davranış] adlı kitabında Kinsey şu sonuca varır: "Farklılığın boyutu karşısında [...] uzman, herhangi bir kişinin sıradanlığını ya da benzersizliğini saptayabilir ve grubun tamamı için geliştirilmiş genellemelerin belirli bir örneğe ne derece uygulanabileceğini kavrayabilir"; bu tür bireyci düşünüş, "grubun geri kalanıyla ilişkilerini göstererek, belirli bireylerin anlaşılmasına" yardımcı olur.[40] Metodolojik bireycilik, bu tür görünüşte ikili kategoriler –heteroseksüel ya da homoseksüel– söz konusu olduğunda bile herkesi sınıflandırmanın kolay olmayabileceğini göstermiştir. "Mevcut araştırmada ulaşılan tarihçeler, pek çok bireyin heteroseksüellik ya da homoseksüelliğinin ya hep ya hiç türünde bir önerme olmadığını ortaya koymuştur." Kişi aynı anda ikisi birden olabilir, ya da geçici olarak ikisi de olmayabilir. Başlangıçta heteroseksüel olan kişi sonradan homoseksüel, ya da başlangıçta homoseksüel olan kişi sonradan heteroseksüel olabilir. Ve iki kategoriden herhangi birinde geçirilen sürenin oranı, nüfustaki bireyler arasında büyük bir farklılık gösterebilir. "Örneğin," der Kinsey, "aynı yıl, aynı ay, ya da aynı hafta, hatta aynı gün içerisinde hem heteroseksüel hem de

homoseksüel faaliyetlerde bulunan bazı kişiler vardır;" dolayısıyla, "insanın heteroseksüel ve homoseksüel olmak üzere yalnızca iki tip birey saptamaya hakkı yoktur ve homoseksüelliği üçüncü cinsiyet olarak nitelendirmek gerçek durumu tanımlamak olmayacaktır."[41] Bu metodolojiyi genel olarak taksonomiye yönelten Kinsey, (sayısız tablo ve grafik arasına sıkıştırılmış etkileyici bir yorumla) bireylerin benzersiz olduğu sonucuna varır:

> Erkekler, biri heteroseksüel diğeri homoseksüel olan iki ayrı topluluğu temsil etmezler. Dünya keçiler ve koyunlar olarak ikiye ayrılmaz. Her şey siyah ya da her şey beyaz değildir. Doğanın ayrı kategorilerle nadiren uğraşması, taksonominin temel ilkelerinden biridir. Yalnızca insan aklı kategoriler icat edip olguları ayrı sınıflara sıkıştırmaya çalışır. Yaşayan dünya her yönüyle bir sürekliliktir. İnsanın cinsel davranışıyla ilgili olarak bunu ne kadar çabuk anlarsak, cinselliğin gerçekliklerine dair sağlam bir anlayışa o kadar çabuk ulaşabiliriz."[42]

İnsan davranışına –ahlaklı davranışın kutsal kâsesi de dahil olmak üzere– metodolojik bireycilik açısından yaklaşmak, bizi ahlaki hoşgörüye götürür. Farklılık ve benzersizlik kuralsa, ne tür bir ahlak tüm insan eylemlerini içine alabilir? Kinsey yalnızca insan cinselliği konusunda, 10.000'den fazla kişinin her birinde 250 farklı özelliği ölçmüştür: "Bu özelliklerin farklı bireylerde görülen sayısız bileşimi, olasılıkları her açıdan sonsuzluğa varacak düzeyde artırmaktadır."[43] Erkekler hakkındaki 1948 tarihli kitabının sonunda, "toplumun cinsel faaliyetlerini kabul etmeye en az eğilim gösterdiği bireylerde bile doğuştan gelen sapkınlık diye bir şeyin varlığına dair" hiçbir kanıt bulunmadığı sonucuna varır. Aksine, geniş çaplı istatistiksel tablolar ve derinlemesine bir analizle, kanıtların bizi şu sonuca götürdüğünü gösterir: "Her bir bireyin davranışının arka planı bilinse, çoğu insanın cinsel faaliyeti çoğu insana anlaşılır gelecektir."[44]

Kinsey'e göre farklılık, hem biyolojik hem de kültürel evrimin temelidir. İnsanları ya uzun ya kısa, ya sarışın ya esmer, ya siyah ya beyaz olarak sınıflandıramazsınız. "Böcekler arasında olduğu gibi

insanlar arasında da ikili farklılık istisna, sürekli farklılıksa kuraldır." Aynı şekilde davranış konusunda da doğru ve yanlışı, "aşırı doğruyla aşırı yanlış arasında yer alabilecek sonsuz çeşitlilikte davranış biçimini hesaba katmadan" saptarız. Bu durumda biyolojik evrim gibi kültürel evrim için de beslenecek umut, farklılığın ve bireyselliğin kabul edilmesine bağlıdır: "Bu bireysel farklılıklar, doğanın organik dünyada ilerleme ve evrim yaratmasını sağlayan malzemelerdir. Bir toplumu değiştirme umudu, insanlar arasındaki farklılıklardan doğar."[45]

Kinsey'in bilimsel analizini ahlak alanına da uygulaması ve insanların kapalı kapılar ardında yaptıklarını teşhir etmesi büyük bir öfkeyle karşılandı. Ölümünden iki hafta önce yazdırdığı "Son Bildirge"de Kinsey, insanın ahlaki davranışı hakkındaki değerlendirmeleri etkilediği anlaşılan önyargı zaafından sert bir dille söz eder. Kendisini en çok eleştirenlerin, "insanın cinsel davranışıyla ilgili gerçeklerle nesnel bir biçimde yüzleşmekte" zorlanan bilim adamları olmasından yakınır. Washington'da önemli bir siyasi konumda bulunan önde gelen bir bilim adamı açıkça şöyle diyecekti: "Kinsey'den hoşlanmıyorum, Kinsey projesinden hoşlanmıyorum, Kinsey'in cinsel davranış hakkındaki çalışmasından hiç hoşlanmıyorum."[46] Kinsey'in Indiana Üniversitesi'ndeki çalışma arkadaşlarının bile, verilerinin yayımlanması konusunda kuşkuları vardı. Bölüm başkanlarından biri tam bir sansür tavsiyesinde bulunurken, bir diğeri malzeme Halkla İlişkiler Bölümü tarafından incelenene dek basımın ertelenmesini önerecekti.

1950'lerin McCarthy dönemi Amerika'sının siyasi iklimi düşünüldüğünde, bu tür tepkilerin doğması hiç de şaşırtıcı değildi. Heteroseksüel evlilik dışında kalan her türlü cinsel faaliyeti yasaklayan Protestan etiği, insan doğasının gerçeklerine toslamıştı. Kinsey'in de belirttiği gibi, kadınlarla erkeklerin cinsel güdüleri, modern kültürün geciktiği evliliklerini beklerken kendilerini bir hücreye hapsetmiyorlar. Örneğin, modern erkeğin "İçinde yaşadığı toplum, evlilikle meşru kılınanın dışında kalan cinsel yolların neredeyse tümünü lanetliyor, ama kendini içinde bulduğu ekonomik sistem, evliliğin yedi ila on iki yıl ya da daha uzun bir süre ertelenmesini dayatıyor.

Ahlak hocaları gamsızca fizyolojik tepkilerini arındırmasını tavsiye ediyorlar ona, oysa kayıtlar evli olmayan erkeklerin en fazla % 2'sinin bu kuramsal ideale tümüyle ulaşabildiğine işaret ediyor."[47]

Bu tür yorumları nedeniyle Kinsey'e komünist ve ahlak bozucu yaftası yapıştırıldı. Indianapolis Roma Katolik Başpiskoposluğu, Kinsey'in kitapları için "insanların komünizme inanmalarına ve Komünist gibi davranmalarına giden yolu açıyor," dedi. Bloomington'da bir gazeteye şu manşet atıldı: KINSEY'İN SEKS KİTAPLARINA "KIZIL" LEKESİ VURULDU. *Christianity and Crisis* adlı yayın, Kinsey raporunu "hayvanlık" olarak niteledi.

En etkileyici olanı, 1953'te yayımlanan *Sexual Behavior in the Human Female*'in [Kadınlarda Cinsel Davranış] erkekler hakkındaki ciltten bile daha fazla tartışma yaratmasıydı. Olumsuz tepkiler daha çok, Kinsey'in evlilik öncesi ve evlilik dışı cinsel ilişki hakkında verdiği rakamlar ve özellikle de kadınların beklenenden daha geniş cinsel tepki aralığı karşısında şaşkınlığa uğrayan ya da kendilerini tehdit edilmiş hisseden erkeklerden geldi. New Yorklu bir haham, kitabın "tüm kadınlara atılmış bir iftira" olduğunu söyledi. New York'tan Kongre Üyesi Louis B. Heler, ABD posta hizmetleri genel müdürüne yazdığı halka açık bir mektupta tam bir sansür talep ederek şu yorumda bulundu: "Bilimsel araştırmalara büyük bir katkıda bulunma görüntüsü altında annelerimize, eşlerimize, kızlarımıza ve kız kardeşlerimize yüzyılın hakaretini ediyor."[48] Vergiden muaf kâr amacı gütmeyen vakıflar tarafından finanse edilen projeleri soruşturmakla görevli özel bir Temsilciler Meclisi komitesinden, hem Indiana Üniversitesi'ne hem de Kinsey'in Cinsellik Araştırmaları Enstitüsü'ne fon sağlayan Rockefeller Vakfı'na baskı yapması istendi. Soruşturma sonucunda, 1954'te araştırma fonları kesildi. Kinsey bundan iki yıl sonra, projesinin bilim alanında ve toplumda yarattığı olağanüstü değişimi göremeden öldü.[49]

Kinsey'in başını asıl derde sokan, ahlaki yargıyı dışlayan davranış farklılıklarını kabul etmesiydi. Ahlaklı türlerin değişmeyen bir özü –doğru ve yanlış davranışın yargılanmasında kullanılacak sabit ve kalıcı bir tipolojisi– yoksa, mutlak bir ahlak sistemine nasıl ulaşırız? Ahlak insanların gerçekten yaptıkları şeylere dayandırıla-

caksa ve yaptıkları şeyler büyük bir değişkenlik gösteriyorsa, ikili mutlakçılığın ne değeri kalır? Kinsey şunu gösterdi: "Toplumsal yapılar, yasal kısıtlamalar ve ahlak kuralları, sosyal bilimcilerin de öne sürecekleri gibi, insan deneyiminin yasalaştırılması olabilir," ama tüm istatistik ve nüfus genellemeleri gibi bunlar da "belirli bireylere uygulandığında fazla önem taşımaz."[50] Asıl sorun, yasaların kesin evet ve hayırlar üzerine kurulması, insan davranışının ise büyük bir farklılık ve bireysellik içeren bir süreklilik olmasıdır. Kinsey'in de söylediği gibi yasalar çoğu açıdan, yasaları çiğneyenlerden çok yasaları yapanlar hakkında bilgi verir bize:

> Reçeteler, bu reçeteleri yazanların halka açık itiraflarından başka bir şey değildir. [...] Bir birey için doğru olan öteki için yanlış olabilir; bir bireye göre iğrenç ve günah olan şey de ötekinin hayatının önemli bir parçası olabilir. Herhangi bir örnekte bireysel farklılık aralığı çoğu kez, genel olarak bilinenden çok daha geniştir. Böceklerimin yapısal özelliklerinde, yüzde bin iki yüze varan farklılıklar görülebilir. Benim incelemekte olduğum insan davranışının temelini oluşturan bazı morfolojik ve fizyolojik özelliklerdeyse farklılık yüzde on iki bine ulaşmaktadır. Yine de toplumsal yapıların ve ahlak kurallarının reçetesi tüm bireyler aynıymış gibi yazılıyor; bu tür farklı insanlar tekdüze taleplerle karşılaştıklarında ortaya çıkan çeşitli zorlukları dikkate almadan yargıya varıyor, ceza ve ödül veriyoruz.[51]

Koşullu etik, insan popülasyonlarında görülen bireysel farklılık aralığını kabul edip büyük çeşitliliğimizi dikkate alarak yargıda bulunmamız, ceza ve ödül vermemiz gerektiğini öne sürer. Bu esneklik daha fazla hoşgörülü olmamızı sağlar ve daha fazla hoşgörü de kaçınılmaz olarak, grubumuzun ister içinde olsunlar ister dışında, insanlarla etkileşim kurmanın daha barışçıl yollarını yaratır.

Düşmanlıktan Dostluğa: Dünyanın İşleyişi

Günümüz devlet toplumlarında metodolojik bireycilik ve bireysel hoşgörü, Biyo-Kültürel Evrim Piramidi'nin en üst düzeylerine

ulaşmaya yönelik uzun vadeli hedefimize bizi ancak bu kadar yaklaştırabilir. Gezegenimizin ekosistemini ve biyolojik çeşitliliğini korıuyup grup içi dostluğu azamiye çıkarmak ve gruplar arası düşmanlığı asgariye indirmek için toplumsal ve siyasi eyleme de ihtiyaç vardır. Doğanın düşünme şeklimizi nasıl programladığı dikkate alındığında, ulaşılacak hedefler çok geniş kapsamlı ve söz konusu zaman çerçeveleri çok uzundur. Çevre ve biyolojik çeşitlilikle ilgili kaygılarımızın yalnızca yirmi-otuz yıllık bir süreyle, yirmi-otuz kilometreyle ve birkaç yüz türle kısıtlanmış olduğu Paleolitik çağ ortamında evrildik. Küresel bir ekosistem ve derin zaman, evrimin küresel bir ahlak ve derin zaman etiği yaratması için çok kısa bir süre olan son yarım binyıla dek, insanların hayal gücünün çok ötesindeydi. Aynı şekilde, atalarımızın tüm yaşamları boyunca karşılaştıkları insan sayısı yüzlerle kısıtlı olduğundan, evrimin etnik çeşitlilik içeren bir hoşgörü ilkesi üretmesi için hiçbir neden yoktu. Gezegenimizi ve kendimizi kurtarmak için, küresel biyolojik çeşitliliği, insanın etnik çeşitliliğini ve derin zamanı birleştiren yeni bir ahlaka ihtiyacımız var. Koşullu etik, tam da bunu yapmaya çalışan bir ahlak sistemidir.

Profesyonel bir kuşkucu olarak, "İnandığın *herhangi* bir şey var mı?" sorusuyla çok sık karşılaşıyorum. Saçma bir soru bu, ama kuşkucu teriminin "sinik" ya da "inanmayan"ın eşanlamlısı olarak yaygın bir biçimde yanlış kullanıldığı düşünüldüğünde, anlaşılabilir nitelikte. Kuşkucular aslında her türlü şeye inanırlar ve bunların en önemlilerinden biri de, bilimin doğal dünyayı anlama gücüdür. Bilimsel koşulluluk kuramını dört ilkeye indirgemek zorunda kalsaydım, şunları seçerdim (diğer bir deyişle, ben bunlara inanıyorum):

1. *Metafizik*: Koşullu Gerçeklik.
2. *Epistemoloji*: Koşullu Doğalcılık.
3. *Etik*: Koşullu Ahlak.
4. *Siyaset*: Koşullu Özgürlükçülük.

Koşullu Gerçeklik ve *Koşullu Doğalcılık*: Gerçekliğin, bu gerçekliğin insani ve toplumsal yapılarının üzerinde ve ötesinde varolduğuna inanıyorum. Bir yöntem olarak bilim ve bir felsefe olarak

doğalcılık, bu gerçekliği anlamak için elimizde bulunan en iyi aracı oluşturuyorlar. Bilim birikerek büyüdüğü –yani giderek kendi temeli üzerinde geliştiği– için, gerçekliği daha da iyi anlamaya çalışabiliriz. Doğa bilgimizin koşullu kalmasının nedeni, kesin Gerçeğin elimizde olup olmadığını asla bilememizdir. Bilim bir insan faaliyeti, doğaysa karmaşık ve dinamik olduğuna göre, hem doğayı hem de bu doğayı anlama yönündeki yaklaşık tahminleri en iyi bulanık mantık ve kesirli olasılıklar tanımlayabilir. Normalötesi ya da doğaüstü diye bir şey yoktur; normal, doğal ve henüz açıklayamadığımız gizemler vardır yalnızca. Bilimi diğer tüm insan faaliyetlerinden ayıran, tüm sonuçların koşullu olduğu inancıdır. Bilimde, bilgi akışkan ve kesinlik geçicidir. Sınırlamasının özü budur. Aynı zamanda, en güçlü yönü de budur.

Koşullu Ahlak. Ahlakın hem bireyleri hem de grupları etkileyen evrimsel ve tarihsel güçlerin doğal sonucu olduğuna inanıyorum. Doğru şeyi yapmakla ilgili (erdemlilik gibi), ya da yanlış şeyi yapmakla ilgili (suçluluk gibi) ahlaki duygular, doğa tarafından insan evriminin bir parçası olarak üretilmiştir. Neyi doğru, neyi yanlış olarak tanımladıkları konusunda kültürler arasında farklılıklar görülse de, doğru ya da yanlış şeyi yapmakla ilgili ahlaki duygular evrenseldir. İnsanın evrensel özellikleri geniş kapsamlı ve güçlüdür; doğamız gereği ahlaklı ve ahlaksız, iyi ve kötü, özgeci ve bencil, işbirlikçi ve rekabetçi, barışçı ve savaşçı, erdemli ve kusurlu olduğumuz gerçeğini içerirler. Bu tür evrensel özelliklerin sergilenmesinde bireyler ve gruplar arasında farklılıklar görülür, ama herkeste vardır bunlar. Çoğu insan çoğu zaman çoğu şartta iyidir ve kendileriyle başkaları için doğru olan şeyi yaparlar. Ama bazı insanlar bazı zaman bazı şartlarda kötüdür ve kendileriyle başkaları için yanlış olan şeyi yaparlar. Sonuçta ahlak ilkeleri çoğu insan için, çoğu kültürde, çoğu şartta, çoğu zaman geçerli olduğundan, koşullu olarak geçerlidir. Son 10.000 yıl içinde bir noktada (yazının bulunduğu ve takımlarla kabilelerden şefliklerle devletlere geçildiği sırada), dinler ahlak kurallarını ahlak yasaları içerisinde sistemleştirmeye başladılar.

Belirlenmiş bir evrende yaşamamıza ve doğa yasalarıyla kültürel ve tarihsel güçler tarafından yönetilmemize karşın eylemlerimizi

belirleyen neredeyse sonsuz nedensellik ağını asla tümüyle bilemeyeceğimiz için, ahlaki eylemlerde bulunan özgür kişiler olduğumuza inanıyorum. Belirsiz bir gelecekte ödül ve ceza dağıtacak mutlak ve nihai bir ilahi güç olmasa da, ahlak ilkeleri çoğu insan için çoğu zaman çoğu şartta koşullu olarak geçerli olduğundan, erdemlilik ve suçluluk duyguları yaratan ve cezalarla ödülleri dağıtan toplumsal ve kültürel inançlar, gelenekler, görenekler ve yasalar aracılığıyla bireysel sorumluluk ve suçluluktan koşullu adalet türetilebileceğine de inanıyorum. Ahlak, türün herhangi bir tekil üyesini aşan bir tür özelliği olarak evrildiği için, ahlaki koşulluluk, ahlaki göreciliğin fazla müsamahakârlığıyla ahlaki mutlakçılığın hoşgörüsüzlüğü arasında sağlam bir sütun işlevi görüyor.

Doğruyla yanlış arasındaki farkı üç ilke aracılığıyla ayırt edebileceğimize inanıyorum. (1) Önce sor ilkesi: bir eylemin doğru mu yanlış mı olduğunu öğrenmek için önce sor. (2) Mutluluk ilkesi: her zaman başkasının mutluluğunu akılda tutarak mutluluğu aramak ve başka birisinin mutsuzluğuna yol açacaksa mutluluğu asla aramamak daha yüksek bir ahlak ilkesidir. (3) Özgürlük ilkesi: her zaman başka birisinin özgürlüğünü akılda tutarak özgürlüğü aramak ve başka birisinin özgürlüğünü yitirmesine yol açacaksa özgürlüğü asla aramamak daha yüksek bir ahlak ilkesidir. Toplumsal değişimi gerçekleştirmek için ılımlılık ilkesi, eğer insanlar ölüyorsa herhangi bir şeyin savunulması adına aşırılığın erdem olmadığını, her şeyin korunması adına da ılımlılığın kusur olmadığını belirtir.

Koşullu Özgürlükçülük: İnsanların başlıca güdülerinin daha fazla mutluluk aramak olduğuna inanıyorum, ama mutluluğun tanımı kişiseldir ve herhangi bir grup tarafından kontrol edilmemelidir. Serbest piyasa sistemi, çoğu insanın çoğu yerde çoğu zaman en yüksek mutluluk düzeyine ulaşmasını sağlamak için tasarlanmış en iyi sistemdir. Bireyler hareketlerinin kişisel sorumluluğunu üstlenmeli ve yaşamın gelgitleri etkisini gösterdiğinde sızlanmaktan vazgeçmelidirler. Ama özgürlükçülük şartlı ve kısıtlı olduğu için koşulludur. Bu kitabı yazmadan önce, *anarşist-kapitalizm* denilen, tümüyle serbest piyasa ve özel sözleşmeler yoluyla yönetilen devletsiz bir toplum yanlısı su katılmamış bir özgürlükçüydüm. O zamandan bu yana, in-

sanın ahlaklı ve ahlaksız doğası arasındaki denge çok hassas olduğu için, bu tür bir toplumun muhtemelen işlemeyeceğine karar verdim. Çok fazla dönek ve düzenbaz, çok fazla hırs ve açgözlülük var. Yanılıyor olabilirim, ama toplumsal deney tamamlanana –geniş çaplı bir serbest piyasa toplumu kurulup bir yüzyıl boyunca başarıyla işleyene– dek, aşırı özgürlükçülükten kuşku duymayı sürdüreceğim. Kuramda iyi görünüyor, ama felsefeci değilim ben, bilim adamıyım; ampirik deneyi düşünce deneyine tercih ederim. Biz burada atomlarla değil, insanlarla uğraşıyoruz. Küçük bir değişimin beklenmedik sonuçlarının sistemde birikerek çok büyük etkiler yarattığı toplumsal deneyler her zaman fiziksel ve biyolojik deneylerden daha karmaşıktır.

Sınırları Malların Geçmediği Yerde Ordular Geçer

3. Bölüm'de tartışıldığı gibi, gruplar arası şiddetin başlıca tetikleyicilerinden biri kıt kaynaklar için girişilen rekabettir. Tüm gruplardaki tüm bireyler için yeterli kaynak nadiren bulunur. Bu kadar kaynak belli bir zamanda bulunsa bile, popülasyonlar doğal olarak çevrenin taşıma kapasitesine göre artma eğilimi gösterdiklerinden, geçici bir durum olacaktır bu. Taşıma kapasitesi aşıldığında, bu kaynaklara gelen talep de arzı aşacaktır. Paleolitik Çağ'ın büyük bölümü boyunca çoğu yerde çoğu insan için durum buydu. Formül basittir: *nüfus fazlası artı kaynak kıtlığı eşittir savaş.* Dolayısıyla, gruplar arası şiddeti azaltmanın yollarından biri, kaynak arzını bu kaynaklara ihtiyaç duyanların taleplerini karşılayacak şekilde artırmaktır. On dokuzuncu yüzyılda yaşamış Fransız ekonomist Frederic Bastiat, bu ilişkiyi şöyle ifade etmiştir: "Sınırları malların geçmediği yerde ordular geçer."[52]

Jared Diamond'ın neredeyse kesintisiz bir gruplar arası şiddet içerisinde yaşadıklarını söylediği Yeni Gineli yerli halklar, pek çok yerde barışı buldular. Nasıl oldu bu? 1960'larda Batılı sömürge yönetimleri önce onlara barışı dayattı, ardından ihtiyaç duydukları mal ve gereçlerin yanı sıra, daha fazla kaynak üretmeyi sürdürmelerini mümkün kılacak teknolojileri de sağlayarak barışı güvence altına aldı. Bir kuşaktan az bir sürede bu Yeni Gineliler bilgisayar kullan-

maya, uçağa binmeye ve kendi küçük işyerlerini işletmeye başladılar. Sonraki etnografya çalışmalarında antropologlar, Yeni Ginelilerin pek çok açıdan sömürge yönetimi altında daha mutlu olduklarını gördüler, çünkü yerel savaşların fiziksel ve psikolojik etkisi yıkıcı boyuttaydı.[53] Yeni Gine sınırlarını kaynakların geçtiği yerde, Yeni Gine orduları geçmedi.

Vahşi olarak nitelenen Yąnamamö halkı da benzer bir örnek oluşturuyor. 3. Bölüm'de Yąnamamö halkı hakkındaki kapsamlı tartışmamızda gördüğümüz gibi, savaş çok uzun bir süre boyunca bu halkın yaşamının bir parçası olduğundan, vahşi olarak nitelenmelerinin geçerli bir nedeni var. Ancak bölgedeki misyonerlerin de keşfettikleri gibi, Yąnamamö halkı kavgadan hoşlanmıyor aslında. Misyonerler (ve sonraları, koruma altındaki bu toprakların ait olduğu Venezüella) gıda ve gıda üretimi için gerekli araçları sağladığında, Yąnamamö savaşlarında önemli düzeyde bir azalma görüldü. Ama Napoleon Chagnon'un da keşfettiği gibi, dış müdahale olmadığında bile Yąnamamöler iyi savaşçı oldukları kadar iyi tüccardırlar. Bunun nedeni, ticaretin ittifak yaratmasıdır. "Düşmanımın düşmanı benim dostumdur" sözü doğruysa, kendi grubunu korumanın başlıca yollarından biri başka gruplarla ittifak kurmaktır. Gruplar arasındaki ticaret güçlü bir sosyal tutkaldır (köyler arası şölenler de aynı etkiyi yaratır). Bir köy başka bir köye gidip, daha güçlü üçüncü bir köyün tehdidi altında olduğunu söyleyemez; bunu yaparsa zayıflığını açığa vurmuş olur. Bunun yerine "ittifakın gerçek amacını ticaret ve şölen araçlarının ardında gizler ve aylarca, hatta yıllarca bu kurumları geliştirirler. Böylece, görünüşte egemenlik ve gururlarını korurken, asıl amaçlarına ulaşırlar: köyler arası dayanışma ve askeri karşılıklı bağımlılık."

Chagnon, gözetimi altındaki insanların köyler arası ticareti yaratmak amacıyla bilinçli olarak köylerde işbölümü tasarladıklarını görmüştü. "Her köyün müttefiklerine sağladığı bir ya da daha fazla özel ürünü var. Köpekler, (hem yetiştirip hem topladıkları) sanrı yaratan uyuşturucular, ok başları, ok sapları, yaylar, pamuk ipliği, pamuk, hamak, çeşitli sepetler, kil kaplar ve temas kurulan köylerde çelik araçlar, oltalar, olta ipleri ve alüminyum kaplar gibi."

Kuramsal olarak, her Yąnamamö grubu hayatta kalmak için gerekli ürünleri kendi başına üretebilecek durumda olsa da, aslında üretmiyor; bunun yerine işbölümü yapıp ticaret sistemi kuruyorlar. Chagnon'a göre bunu yapmalarının nedeni yeni kapitalistler olmaları değil, öteki gruplarla siyasi ittifaklar kurmak istemeleri ve ticaretin bu açıdan etkili bir yöntem olmasıdır. "Komşular arasındaki bu sık temaslar olmasa, ittifakların kurulması çok daha uzun sürer ve kurulduğunda daha istikrarsız olurdu. İstikrarlı bir ittifakın ön şartı sık ziyaretler ve şölenlerdir, ticaret mekanizması da bu ziyaretler için fırsat yaratır."[54] Yąnamamö sınırlarını malların geçtiği yerde, Yąnamamö orduları geçmiyor.

Söylemek istediğim şu: tıpkı ahlakın dinden çok önce geliştiğini savunduğum gibi, ticaretin de devletten çok önce geliştiğini öne sürüyorum. Örneğin taş aletlerin ve deniz kabukları, çakmaktaşı, mamut dişi, boncuk gibi ürünlerin çoğunlukla işlendikleri yerlerden yüzlerce kilometre uzaklıkta bulunması nedeniyle, arkeolojik deliller bunların son 200.000 yılda insangil atalarımız tarafından ticari nesneler olarak kullanıldığına işaret ediyor.[55] Shepard Krech "ekolojik Kızılderili" mitini çürütürken, Avrupalıların Amerikan yerlileriyle bu kadar kolay (örneğin deri karşılığında boncukla) ticaret yapabilmelerinin nedeninin, Kızılderililerin zaten kendi aralarında ticaret yapmaya alışkın olmalarında yattığını gösteriyor.[56] Ticaret psikolojisi, kaynak tedarikini artırma isteği kadar, bireyler ve gruplar arasındaki ittifakların kurulmasıyla da ilgili olsa gerek, ama sonuç aynı: ticareti başarılı kılan işbirliği ve karşılıklı özgecilik dostluğu artırıp düşmanlığı zayıflatarak, (koşullu etik diliyle) daha fazla yerde daha sıklıkla daha fazla insana daha fazla mutluluk ve özgürlük getiriyor.

İşbirliği ve Ticaretin Biyolojisi

Ticaretin hem bireyler hem de gruplar için faydalı olduğu tezini destekleyen bilimsel araştırmalar var. 2. Bölüm'de anlatılan Tutuklunun İkilemi deneylerini hatırlayın; tek seferlik oyunda oyuncuların işbirlikçi güven stratejisinden kaçındıklarını, ama çok turlu oyunda, özellikle birbirleriyle etkileşime girerek güven oluşturabildiklerinde

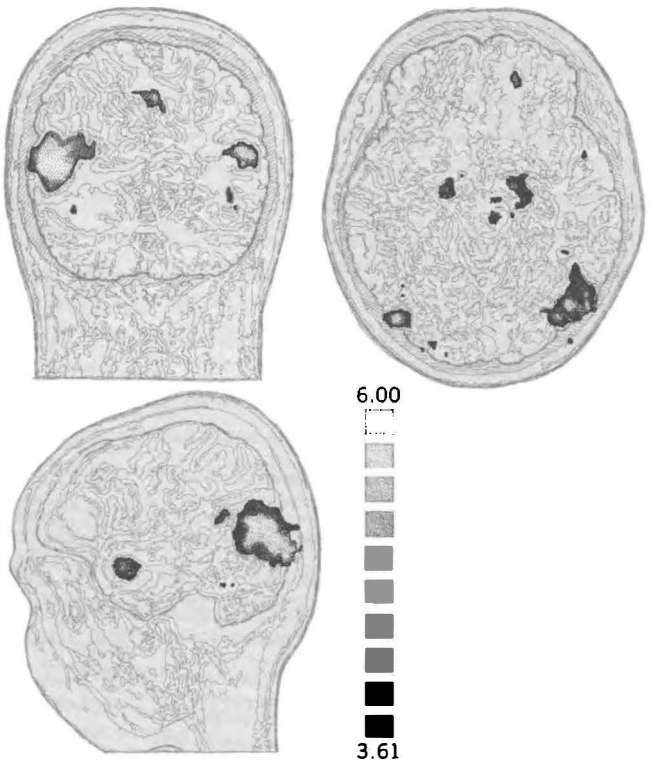
bu stratejiyi benimsediklerini görmüştük. Yinelenen yarışmalarda en iyi strateji, başlangıçta hiç döneklik etmeden kısasa kısas yöntemini uygulamaktı. Örneklerin neredeyse tamamında yapılacak en bencilce şey –yani, uzun vadede en fazla puanı (ya da parayı) kazanmanın yolu– oyuna güven ve işbirliğiyle başlayıp, ardından ortağınızın yaptığı şeyin aynısını yapmaktı. Geniş çaplı bir Tutuklunun İkilemi yarışmasında en başarılı taktik, işbirlikçilerle işbirliği yapan, karşılıklı bir döneklikten sonra işbirliği yapan, sürekli döneklik edenlerle oynamayı kesen ve her zaman işbirliği yapan ortaklar (enayiler) karşısında döneklik eden "Katı ama Adil" adlı bir bilgisayar programı oldu.[57] Bir deneyde, dokuz deneğin her birine beşer dolar verildi. Aralarından beşinin ya da daha fazlasının işbirliği yaparak beş dolarlarını ortadaki bir çanağa bağışlamaları durumunda, dokuzuna da on dolar verilecekti. İşbirliği kazançlı olsa da (beş dolar yerine on dolar alıyorsunuz), diğerlerinden en az beşi işbirliğine girdiği sürece dönek olmak daha kazançlıydı (beş yerine on beş dolar). Sonuçlar karışıktı; yeterince güven olmadığı için, dokuz deneğin yer aldığı grupların birçoğu, beş işbirlikçiden oluşan kritik kitleye ulaşamadı. Ardından, deneyi yapanlar oyuna bir aşama daha eklediler: bazı grupların üyelerine, oyundan önce strateji seçeneklerini tartışma fırsatı verildi. Oyundan önce etkileşime giren gruplarda işbirlikçi sayısı ortalama sekiz oldu ve bu grupların % 100'ü işbirliği primini aldı. Oyundan önce etkileşime girmeyen gruplarsa tüm denemelerin ancak % 60'ında prim alabildiler.[58] Son olarak, toplumsal ikilemler konulu araştırmasında psikolog Robyn Dawes, yüz yüze iletişim kurma fırsatı tanınan gruplarda işbirliğine girme olasılığının diğer gruplara kıyasla daha yüksek olduğunu gördü. Dawes'un vardığı sonuca göre, "Baskın gelen yalnızca başarılı grup değil, aynı zamanda, bu tür gruplar kurma eğilimi olan bireylerdir."[59]

Bu sonuçlar Başkan Ronald Reagan'ın soğuk savaş stratejisini hatırlatıyor bana: *Doğrulama yoluyla güven.* Güven zamanla ve etkileşim yoluyla kurulur, ticaret de güven oluşturmakta etkili bir yoldur. (İki ülke arasında güven zedelendiğinde kaybedilen ilk şeylerden biri ticarettir. Bir ülkenin güvenilmez olması durumunda, uluslararası topluluk bu ülkeyle tüm ticareti yasaklayan ekonomik

yaptırımlar bile getirebilir. Bunun nihai sonucu genellikle savaştır.) İlişki ve ittifak kurma yönündeki psikolojik dürtü, ahlaki güven duygusunun temelindeki nedendir ve ticaret de, insanların diğer güvenilir insanlarla güvenli ilişkiler kurup bağlanmalarını sağlayan etkili bir araçtır. Ve unutmayın ki, işbirlikçi rolü yapmak yeterli olmaz, çünkü zamanla ve deneyim sonucunda düzenbazların maskesi genellikle düşer. İşbirlikçi olduğunuza gerçekten inanmalısınız ve buna inanmanın en kesin yolu da öyle olmaktır.

Beynimiz bu süreci teşvik edecek bir mekanizma bile geliştirmiştir – işbirliği, beyindeki zevk merkezlerinin uyarılmasına yol açar. Emory Üniversitesi'nden bilim adamları otuz altı deneğe Tutuklunun İkilemi oyununu oynatırken, beyinlerini fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) taramasından geçirdiler. İşbirliği yapanların beyinlerinde tatlı, para, kokain, güzel yüzler ve diğer temel zevkler gibi uyaranlara tepki olarak harekete geçen alanların aydınlandığını gördüler. Tepki gösteren sinir hücreleri özellikle iki alanda yoğunlaşıyordu ve bunların ikisi de dopamin (bağımlılık davranışıyla ilişkili bir nörokimyasal) açısından zengindi: beynin ortasındaki anteroventral striatum (farelerin uyarmak için yemek bile yemeden sürekli bir çubuğa bastıkları "zevk merkezi") ve gözlerin hemen üzerinde bulunan, dürtü kontrolüyle ve ödüllerin işlenmesiyle bağlantılı orbitofrontal korteks. İşbirlikçi deneklerin oyun arkadaşlarına karşı güven ve yoldaşlık duygularının güçlendiğini bildirmeleri ilginçti.[60] Steven Quartz ve Terence Sejnowski adlı iki sinirbilimci, dopamine ek olarak, oksitosinle –yeme, emzirme ve orgazm sırasında üretilen ve insanların yakınlaşmasında çok önemli bir rol oynadığı düşünülen bir beyin kimyasalı– işbirliği ve değiş-tokuş gibi sosyal davranışlar arasındaki bağlantıyı da belgelediler.[61]

İnsanın sosyal davranışını ele alan bilişsel sinirbilim dalında yeni bir araştırma alanı doğurmuş olan ve insanların işbirliğini teşvik etmek, sosyal davranışı güçlendirmek ve sosyal değiş-tokuş süreci yoluyla aralarında akrabalık bağı olmayan kişilere yakınlaşmak için güçlü nörolojik mekanizmalar geliştirdiklerini gösteren çok sayıda veri var.[62] Örneğin Jorge Moll ve çalışma arkadaşları, fMRI beyin taramalarını izleyerek, ahlaki duyguların beyindeki duygu modülü olan amigdalanın yanı sıra, orbital ve medial prefrontal korteksi de

Şekil 33. Beyindeki Ahlak Modülleri

Jorge Moll ve çalışma arkadaşları, fonksiyonel manyetik rezonans görüntülemeden (fMRI) yararlanarak beyin taramaları ürettiler ve ahlaki duyguların, yukarıda görüldüğü gibi, prefrontal lobları ve şakak loblarını (beyindeki üst düzey bilişsel süreç), ayrıca amigdalayı (beynin duygu modülü) harekete geçirdiğini gördüler; ahlaki davranışın beynin hem duygusal hem de akılcı kısımları tarafından yönetildiğine işaret ediyordu bu. (Şekil: Pat Linse, kaynak: Jorge Moll ve bşk., "The Neural Correlates of Moral Sensivity," *The Journal of Neuroscience*, 2002, s. 2733)

harekete geçirdiğini gördüler; beyindeki bu daha üst düzey bilişsel işleme süreci, ahlaki davranışların ahlaki nedenler kadar ahlaki duygularla da bağlantılı olduğunu gösteriyor (şekil 33).[63] İki kişilik "gü-

ven ve karşılıklılık" oyunlarına katılan denekler üzerinde yapılan fMRI taramalarının kullanıldığı benzer bir teknikle, Kevin McCabe ve arkadaşları, işbirlikçilerin (ama döneklerin değil) beyinlerinde –dürtü kontrolünü ve zevkin ertelenmesini sağladığı bilinen– prefrontal korteksteki alanların harekete geçtiğini bulguladılar; "işbirliği yapmaya karar verilebilmesi için anında ödüllendirilme zevkine ket vurulması ve karşılıklı kazanca dikkat gösterilmesi" gerektiğine işaret ediyordu bu.[64] İnsanlarda ve öteki büyük insansımaymunlarda prefrontal korteksin önemini araştıran Katerina Semendeferi'yle çalışma arkadaşları, inisiyatif alma ve gelecekteki eylemlerin planlanması gibi üst düzey bilişsel işlevlerle özellikle alın lobundaki 10. bölgenin bağlantılı olduğunu ve bu alanın insansımaymunlarda maymunlara kıyasla daha büyük olmakla birlikte, insanlarda "insansımaymunlara kıyasla beynin geri kalan bölümlerine göre daha büyük" ve "öteki üst düzey ilişkilendirme alanlarıyla bağlantı kurmak için daha fazla yere sahip" olduğunu bulguladılar. Semendeferi'nin vardığı sonuca göre, "korteksin bu kısmıyla bağlantılı bilişsel işlevleri destekleyen sinirsel alt tabakalar insangillerin evrimi sırasında genişleyip uzmanlaşmıştır."[65]

Beyin kabuğundaki bu genişlemenin nedeninin, insanların önde gelen sosyal ve ahlaklı primat haline gelecek şekilde evrilmesi olduğunu öne sürüyorum. University College London'dan Uta ve Chris Frith'in beyin görüntüleme araştırmaları da bu hipotezi destekliyor ve kişinin ahlaki eylemlerde bulunan bir birey haline gelebilmek için hem öz-bilinçli olması hem de başkalarının öz-bilinçli olduğunu fark etmesi gerektiğini gösteriyor; beynin iki farklı alanına ait işlevlerdir bunlar. Öz-bilinç, en azından kısmen, medial prefrontal korteksle ilgili görünürken, başkalarının eylem ve niyetlerini anlamanın merkezi temporal kortekstir. "Zihinselleştirme yeteneğinin, eyleyenlerle eylemleri ve aralarındaki ilişkileri temsil etmek için gelişmiş bir beyin sistemine dayandığını tahmin ediyoruz."[66] Toplumsal ilişkilerin temelini bu beyin ilişkileri oluşturuyor.

Güven ticarete nasıl dönüştürülür? Claremont Graduate Üniversitesi'ndeki Nöroekonomi Çalışmaları Merkezi'nden Paul Zak, oksitosin, güven ve ekonomik refah arasındaki ilişkiyi ortaya koy-

muştur. Zak'a göre, ekonomistler güvenin ekonomik büyümeyi etkileyen en önemli etmenler arasında yer aldığını göstermişlerdir ve güven oksitosin gibi nörolojik kimyasallarla doğrudan bağlantılı olduğundan, ülkenin kendi vatandaşları arasında olduğu kadar, başka ülkelerin vatandaşlarıyla da toplumsal etkileşimleri azamiye çıkarması ulusal refah açısından büyük önem taşımaktadır. Serbest ticaret en etkili sosyalleşme yollarından biridir; eğitim, sivil özgürlüklerin artması, basın özgürlüğü, (en başta telefon ve yol sayısının artırılmasıyla) iletişim özgürlüğü, hatta daha temiz bir çevre de etkili sosyalleşme yollarıdır (çevre kirliliğinin görüldüğü ülkelerde yaşayanlarda östrojen karşıtı madde düzeyi daha yüksektir ve bu da oksitosin düzeyini düşürerek güven duygularını azaltır). Yoksul ülkelerin yoksulluğu biraz da, işletmelerin ve kişilerin yatırımlarını koruma amaçlı hukuki yapılara duyulan güvenin son derece düşük olmasına bağlıdır. "Güven düzeyindeki farklılıklar yaşam standartlarında da farklılık yaratır," diyor Zak. Yaptığı hesaplamaya göre, "bir ülkede başkalarının güvene layık olduğunu düşünen kişi oranının % 15 artması, bundan sonra her yıl kişi başına düşen yıllık geliri % 1 artırmaktadır." Örneğin ABD'de güven duygusunun şu andaki % 36 düzeyinden % 51'e çıkarılması, ülkedeki her kadın, erkek ve çocuk için ortalama gelirin yılda 400 dolar, yani ömür boyunca 30.000 dolar artmasını sağlayacaktır.[67] Güvenmek kazandırır (güvenin doğrulanması şartıyla elbette).

Nörokimyadan dosdoğru ulusal ekonomiyle ilgili sonuçlar çıkarmak her ne kadar konuyu aşırı basitleştirmek gibi görünse de, bütün bu araştırmalar bize, işbirliğine girme ve çiftleşmemizin nedeninin bir düzeyde aynı olduğunu –kendimizi iyi hissetmemizi sağladığını– söylüyor. Daha derin bir evrimsel düzeyde, işbirliğinin kendimizi iyi hissettirmesinin nedeni, hem bireysel açıdan hem de bir tür olarak bizim için iyi olmasıdır. Thomas Jefferson bunu 1814'te fark etmişti: "Bu iyi edimler bize zevk verir, ama neden verir bu zevki? Çünkü doğa göğsümüze başkalarına karşı sevgiyi, görev duygusunu ve ahlaki içgüdüyü yerleştirmiştir, kısacası bunlar, başkalarının sıkıntılarını anlamaya ve onlara yardım etmeye yöneltir bizi."[68]

Güven ve ticaret, savaşı ve şiddeti nasıl azaltır? Savaştan barışa geçmiş toplumlar üzerinde yapılan tüm vaka incelemelerinde, nüfus büyüklüğü, ekolojik taşıma kapasitesi, kaynakların ulaşılabilirliği ve değiş-tokuşu arasında doğrudan bir nedensel ilişki görülmüştür. Arkeolog Steven LeBlanc'ın açıkladığı gibi, "Toplumsal karmaşıklık gelişirken barışa geçme yeteneğinde bir değişim görülmez. Bu geçiş daha çok, hangi sosyal örgütlenme türünün etkilendiğine bağlı olmaksızın, ekolojik ilişkiler birdenbire değiştiğinde görülür."[69] Bu ekolojik ilişkilerdeki değişimi yönlendiren başlıca itici güç ticarettir. Nüfuslar çevrenin taşıma kapasitesini aşacak derecede büyüdüklerinde rekabete zorlanırlar, rekabetten savaş, savaştan ittifak, ittifaktan ticaret ve ticaretten de barış doğar. Diğer bir deyişle, savaşın çözümü –yani bir toplumun savaşçı bir varoluştan barışçı bir varoluşa geçmesi– belirli bir yönetim tarzına, dine, ideolojiye ya da dünya görüşüne bağlı değildir; ticaret denilen belirli bir toplumsal süreçtedir çözüm. Ticaretin evrimsel kökeni siyasi ittifaklar olabilir, ama beklenmedik sonuçlarından biri, ticaretin daha fazla insan için daha sık olarak daha fazla mal üreten bir işbölümü yaratmasıdır.

Ahlaki Kahramanlık: Bir Erdem Olarak Kuşkuculuk

Sonuçta, diğer insanlara nasıl davranacağız? İnsan ruhundaki kahramanın ilkel atalarımızın küllerinden yükselip bizi doğamızın karanlık yönünü aşmaya çağırdığı, insanlığın 100.000 yıllık yolculuğunun aynasında kendimizle yüz yüze geliyoruz bu noktada. Din sıradanlıktan kahramanlık yaratmıştır hiç kuşkusuz ve bu tür kahramanlıklar, özellikle de kahramanların inandıklarını belirttikleri bazı dinler tarafından çağlar boyunca belgelenmiştir. Ama dinin içinde sabit bir dogma kümesine bağlı kalmanın mantıksal sonucu olan bir hoşgörüsüzlük sistemi vardır. Daha iyisini yapabiliriz bence.

İnsanın kahramanlığına ve insan zekâsının, aklının ve yaratıcılığının sorunlarla engelleri aşma gücüne inanıyorum ben. İnsanlık tarihinde, daha fazla insan için daha fazla yerde daha fazla zamanda daha fazla özgürlük ve refah yoluyla ölçülen büyük bir ilerleme kaydedildi. Bazı durumlarda din, özellikle de Yahudilik ve Hıristi-

yanlık, özgürlüğü ve serbest ekonomileri geliştirdi; bu etkinin Aydınlanma'nın getirdiği laik siyasi ve ekonomik sistemlerle ve kilise-devlet ayrımıyla birleştiği yerlerde, son iki yüzyıldır daha fazla insan önceki iki binyıldakine kıyasla daha fazla özgürlüğe kavuştu. Örneğin kadınların gelişmesine izin verilen toplumlarda, ataerkil egemenliğin yerini sistematik olarak cinsiyet eşitliği aldı. Nasıl oldu bu? Birincisi, kadınlar bu düzene daha fazla katlanmayacaklarına karar verdiler; ikincisi, kadınlara bu kararı uygulama özgürlüğü verildi; üçüncüsü ise, toplum kadınların da daha fazla mutluluk ve özgürlük aradığını ve erkeklere bağımlı olmadıklarında bunlara daha kolay ulaşabileceklerini anladı. Toplumun yarısının mutluluk ve özgürlüğünü artırmak, grubun genel mutluluk düzeyini yükseltir. Özgürlükçülük, genişletilmiş mutluluk ilkesi ve özgürlük ilkesidir.

Dini özgürlükler her zaman korunmalıdır, ama bu güvence için ödenecek bedel dinin devletten ayrılmasıdır. Tarihe bakıldığında, kiliseyle devletin iç içe geçtiği yerlerde dini özgürlük başta olmak üzere, bireysel özgürlüğün olumsuz etkilendiği görülür. Paradoksal olarak –günümüzde pek çok Hıristiyan muhafazakâr kendi dininin siyasette daha etkili olmasını istediğine göre– kutsal olanla olmayan arasındaki bu bölünmeden en azından kısmen Hıristiyanlık sorumludur. İsa takipçilerine bizzat şunu tembih eder (Matta 22:21): "Öyleyse Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin." Tarihsel olarak bu, her birinin kendi yasaları, mahkemeleri ve hiyerarşik otoriteleri olan iki ayrı yönetimle sonuçlanmıştır: ruhani ve maddi, kiliseye bağlı ve laik, dini ve dünyevi.[70] (Tarihçi Bernard Lewis, Batı kültürünün laikleşmesini bu kültürün ulaştığı refah düzeyinin ve bilim, teknoloji, kültür alanlarında gösterdiği ilerlemenin en önemli nedenlerinden biri olarak; dinle devletin ayrılmamasını ise Müslüman ülkelerde Arap dünyasını ortaçağda ulaştığı doruk noktasından koparıp günümüzdeki kültürel durgunluk statüsüne düşüren "yanlış gitmiş şey" olarak tanımlar.) Dolayısıyla, daha fazla insan için daha fazla özgürlük yaratmak amacıyla kiliseyle devleti ayrı tutmayı sürdürmeli ve devlet toplumunun daha da laikleşmesini teşvik etmeliyiz; kamu ahlakıyla ilgili yasaların yalnızca laik organlar tarafından çıkarılması gerektiğini kastediyorum (şahsi ahlaksa

bireyin dilediği kadar dini olabilir). Laik organların üyeleri kendi içlerinde dindar olabilirler, ama organın kendisi dini açıdan tarafsız kalınalıdır. Ancak laik sistemlerde bile kendi inancını kayırma eğilimi gösterildiği için ben şahsen, kamu siyasetinin kesinlikle dinsel tercihi olmayan kişiler tarafından yönetilmesini yeğlerim (gerçi bu asla yasalaştırılmamalıdır). Bu kişiler laiktir.

Kimler laiktir? İnançsızlar, tanrıcı olmayanlar, ateistler, agnostikler, kuşkucular, özgür düşünenler, hümanistler ve laik hümanistler. Bu sözcüklerden birçoğu küçültücü çağrışımlar taşıyor ne yazık ki. Sözcükler önemli ve dil etkilidir. Kadınlara erkeklerle eşit hak ve fırsatların tanınması gerektiğine inanan kişileri tanımlamak için "feminist" iyi bir sözcüktür. Ne yazık ki, Rush Limbaugh gibi muhafazakârlar yüzünden bu sözcük, sandalet giyen, ağaçlara sarılan, postmodern, yapısökümcü, "Femi-Naziler" olarak küçümsenen sol eğilimli liberallerle de ilişkilendirilir oldu. Aynı şekilde "ateist" de yalnızca "tanrısız" anlamına gelen niteleyici bir sözcüktür ve Tanrı'ya (tanrılara) inanmayan kişileri tanımlar. Ne yazık ki, köktendinciler yüzünden bu sözcük de sandalet giyen, ağaçlara sarılan, postmodern, yapısökümcü, Amerikan gençliğinin ahlakını bozmaya kararlı ahlaksız, ılımlı komünistler olan sol eğilimli liberallerle ilişkilendiriliyor. Çamur at izi kalsın. 1999 tarihli bir Gallup kamuoyu yoklaması bu tutumu gözler önüne serdi. "Partiniz başkanlık için gerekli niteliklere sahip, ama aynı zamanda X olan bir kişiyi aday gösterse bu kişiye oy verir miydiniz?" diye sorulduğunda (X, Katolik, Yahudi, Baptist, Mormon, siyah, eşcinsel, kadın ve ateist anlamında), bu sekiz seçenekten altısı % 90'un üzerinde onay görürken, bir eşcinsele oy vereceklerin oranı % 59'da, bir ateiste oy vereceklerin oranıysa yarının da altında, % 49'da kaldı.

Ben genellikle tüm etiketlerden kaçınır, sadece neye inanıp neye inanmadığımı söylemeyi yeğlerim. Ama bir noktada (büyük olasılıkla beynin nesneleri dil kategorilerine sıkıştırmaya ayarlanmış olması nedeniyle) etiketlerden kaçınmak mümkün olmuyor ve kişi kimlik dilini kullanmak zorunda kalıyor. Kurucuları arasında yer aldığım derginin adı *Skeptic* olduğu ve *Scientific American*'daki aylık köşem de "Skeptic" başlığını taşıdığı için, Yunanca *skeptikos*, yani

"düşünceli" anlamında, kuşkucu olarak tanımlıyorum kendimi genellikle. Etimolojik olarak bu sözcüğün Latince türevi, "soruşturan" ya da "düşünen" anlamına gelen *scepticus*'tur. Eski Yunancada öteki varyasyonlar arasında "gözcü" ve "hedeflenecek işaret" de yer alır. Dolayısıyla kuşkuculuk, düşünceli ve düşünmeye dayalı soruşturmadır. Kuşkucular muhakeme hatalarının gözcüleridir, kötü fikirleri teşhir etmeyi hedeflerler. Kuşkucunun en yakın karşılığı, "gerçeği arayan kişi; kesin hükümlere henüz varmamış bir araştırmacı" olabilir. Kuşkuculuk, biliş psikolojisinde doğrulama önyargısı denen şeyin klasik örneği olan "ararsan bulursun" değil, "ara ve açık fikirli ol" yaklaşımıdır. Açık fikirli olmak ne demektir? Ortodokslukla sapkınlık arasındaki, statükoya tam bir bağlılıkla yeni düşünceleri körcesine takip etmek arasındaki, yeni radikal düşünceleri kabul edecek derecede açık fikirli olmakla beyninizi yerinden fırlatacak derecede açık fikirli olmamak arasındaki temel dengenin bulunması demektir. Kuşkuculuğun erdemi bu dengeyi bulmaktadır.[71]

On dokuzuncu yüzyılda yaşamış bir felsefeci ve laik bir ahlaki kahraman olan Robert G. Ingersoll, doğalcı dünya görüşünde başka özgürlükler de bulmuştur; şunlardan özgür olmayı içerir buldukları:

> ebedi acı korkusundan ... gecenin kanatlı canavarlarından ... şeytanlar, hayaletler ve tanrılardan ... bacaklarımda zincirler yok – sırtımda kırbaç darbeleri yok – etimde alevler yok – surat asan ya da tehdit eden efendiler yok – başkalarının adımlarını takip etmek yok – baş eğmeye, sinmeye, sürünmeye gerek yok ... özgürdüm. Dimdik ve korkusuzca, neşe içinde, tüm dünyalarla yüz yüze geldim. ... Ve sonra minnetle, şükranla doldu kalbim, tüm kahramanlara, el ve akıl özgürlüğü –çalışma ve düşünme özgürlüğü– uğruna yaşamlarını vermiş düşünürlere – vahşi savaş meydanlarında düşenlere, zincirlere vurulmuş olarak zindanlarda ölenlere – darağacının basamaklarını gururla çıkanlara – kemikleri kırılan, etleri yaralanıp parçalananlara – ateşe verilenlere – düşündükleri ve yaptıklarıyla insanoğluna özgürlük kazandırmış olan, tüm ülkelerdeki bilge, iyi yürekli ve yiğitlere karşı sevgiyle doldu. Ardından, onların tutmuş oldukları meşa-

leyi kavramaya ve ışık karanlığı yutsun diye yükseltmeye yemin ettim.[72]

Bilimin parlak meşalesi insanlığın karanlığını aydınlatarak evrimsel mirasımızın ve kültür tarihimizin ürünü olan, insanın hem ahlaklı hem de ahlaksız doğasını gözler önüne seriyor. Ne dogmatik olacak kadar mutlak, ne de akıldışı olacak kadar göreli bir koşullu etik sistemi oluşturabilir ve türümüzün tüm üyelerinin, belki de ileride tüm türlerin, hatta bildiğimiz –ya da bilim bizi bu gezegenden, güneş sistemimizden dışarıya, yıldızlara taşıyana dek bileceğimiz– yegâne yuvamız olan biyokürenin varlığını sürdürmesi olasılığını artıracak daha evrensel ve hoşgörülü bir ahlak kurabiliriz. Yıldızlar bizi bekliyor!

EK I

BABUN BİÇİMİNDEKİ ŞEYTAN: EVRİM ETİĞİNİN EVRİMİ

Kötü tutkularımızın kökeni soyumuzdur öyleyse!! – Babun biçimdeki Şeytan, bizim dedemizdir!

–Charles Darwin, *M Defteri*, 1838

Jonathan Swift, doğalcıların gözdesi olan bir şiirinde kendisinden önce gelen yazarlara teşekkür ederek bir selam gönderir:

Doğa bilimcileri gözlemler şu gerçeği:
Büyük pirelerin kanını emer küçük pireler;
Bu küçük pireler ise daha küçükleri besler
Böyle gider bu iş sonsuza kadar.
Yani bu anlamda şair de piredir
*Arkasından gelenler tarafından kanı emilir**

Hepimiz arkamızdan gelenleri besleriz, ama bu durum en çok, önceden gelenlere dayanarak gelişip ilerleyen bilimde görülür. "İleriyi görmüşsem, Devlerin omuzları üzerinde yükselmem sayesinde olmuştur bu," Sir Isaac Newton'ın ünlü bir gözlemidir. Bu alıntı, on dördüncü yüzyıl bilginlerinden Chartres'lı Bernard'ın, (Chartres Katedrali'nin transeptlerinden birinde taş üzerinde tasvir edildiği gibi) Eski Ahit peygamberlerinin omuzları üzerinde yükselen Yeni Ahit peygamberleriyle ilgili göndermesine dek uzanan köklü bir tarihsel geleneğin parçasıdır: "Devlerin omuzlarına oturmuş cüceler gibiyiz biz; eskilere göre daha fazlasını ve daha uzakları görüyo-

(*) Türkçesi: Tozan Alkan

ruz. Ama bunu ne kendi görüşümüzün keskinliğine borçluyuz, ne de kendi boyumuzun uzunluğuna; tek nedeni bu dev kütlenin üzerinde durup yükselmiş olmamız."[1]

Bu kitabın "Ahlakın Kökenleri" başlığını taşıyan ilk yarısı, evrim etiği kuramı üzerine kurulmuştu; evrim etiği, 1830'ların sonlarında Charles Darwin'in, yeni tomurcuklanmakta olan evrim hipotezinin sonuçları konusundaki dağınık düşüncelerinin arasında, (beş yıllık dünya gezisinden dönüşünün hemen ardından açtığı) *M Defteri*'ne şu düşüncelerini karalamasıyla başlamış bir çalışmaydı: "Babunu anlayan kişi, metafizik konusunda Locke'den daha fazlasını yapmış olacaktır." Ahlaklı (ve tabii ki ahlaksız) doğamızla ilgili içgörüleri felsefede değil, biyolojide bulabileceğimize inanıyordu Darwin. "Kötü tutkularımızın kökeni soyumuzdur öyleyse!! –Babun biçimindeki Şeytan, bizim dedemizdir!"[2]

Darwin'in kurduğu evrim etiği çalışmaları, yirmi beş yüzyıl öncesinde Aristoteles'e ve sekiz yüzyıl öncesinde Aquino'lu Tommaso'ya dayanan uzun bir etik doğalcılık geleneğinin bir parçasıdır. Aquino'lu Tommaso "doğa yasası"nı, "doğanın tüm hayvanlara öğrettiği şey" olarak tanımlamıştı; bu nedenle ahlak yasasının kökleri, insan denen hayvan türünün doğal eğilimlerine uzanıyor olmalıdır. Darwin'in ahlak konusundaki biyolojik açıklaması bu tür doğal eğilimlere dayandırılmış olduğundan, "Darwinci doğal doğru" denir buna.[3] Ahlak, insan doğasının şemsiyesi altında sınıflandırılır; doğal bilimler içerisinde inceleme konuları olarak hedef alınan düşünce ve davranışlar toplamından biridir yalnızca. Tıpkı siyasi inançlar, toplumsal tutumlar ve dini inanç gibi, ahlak da –kişinin kendisinin ve başkalarının düşünceleriyle davranışları hakkındaki yargı ve değerlendirmelerle ilintili insan düşüncesiyle davranışının bir ifadesi olarak– psikologlar, antropologlar, evrim psikologları ve öteki sosyal bilimciler tarafından araştırılıp incelenebilir.[4]

Charles Darwin ilk evrim psikoloğu ve etikçisiydi öyleyse. 1871 tarihli *İnsanın Türeyişi* adlı kitabında, zooloji ve antropolojinin ürettiği verilerden şu mantıksal çıkarımı yapmıştı: "Aşağıdaki önerme son derece olası görünüyor bana – ebeveyn ve evlat sevgisi de dahil olmak üzere, belirgin sosyal içgüdüler bahşedilmiş herhangi bir

hayvan, entelektüel güçleri insanınki kadar ya da insanınkine yakın bir düzeyde geliştiği anda kaçınılmaz olarak bir ahlak duygusu ya da vicdan kazanacaktır." İnsanın da bir hayvan türü olduğunu herkesten çok Darwin göstermiş olsa da, bizi öteki hayvanların tümünden ayıran şey –tüm asil özelliklerimiz arasından– ahlak duygusuydu: "İnsanla daha alt düzeydeki hayvanlar arasındaki tüm farklılıklardan en önemlisinin ahlak duygusu ya da vicdan olduğunu savunan yazarların düşüncelerine tamamen katılıyorum."[5] Ahlak duygusunun evrimi, dini ritüel ve ifadelerin ürettiği aynı duygulardan destek alan aşamalı bir süreçti; bunun sonucuysa, "ilk kökeni sosyal içgüdüye dayanan, büyük oranda hemcinslerimizin onayını kılavuz alan, akılla, özçıkarla ve sonraları derin dini duygularla yönetilen, eğitim ve alışkanlıklarla pekişen son derece karmaşık bir duyarlıktır; bütün bunlar birleşerek ahlak duygumuzu ve vicdanımızı oluşturur."[6]

Darwin'den bu yana evrim etiği zaman zaman güçlenip zaman zaman zayıflayarak, kabaca beş aşamadan geçmiştir: (1) *Kökenler*– Darwin'den Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek; (2) *Sentez*– 1920'lerde evrim kuramının modern sentezinin başlamasından 1970'lerin ortalarına dek; (3) *Çatışma*– 1975'te sosyobiyolojinin doğuşundan 1990'ların başlarına dek; (4) *Zafer*–1990'ların başlarında evrim psikolojisinin kazandığı zaferden 2000'e dek; 5) *Bütünleşme*– 2000'den günümüze dek grup seçilimi ve hiyerarşik evrim kuramının özümsenmesi. İlk üç aşamadan çıkardığım tarihsel sonuç betimleyiciyken, son ikisi öngörü niteliğindedir. Yani, bilim tarihçileri bu alanın kökenleri, sentezi ve çatışmalarına dair betimlememde tartışılacak fazla bir şey bulamasalar da, zafer ve bütünleşme konusundaki öngörümü pek çok bilim adamı kabul etmeyecektir.

Kökenler

Charles Darwin'in zamanında doğal seçilimin uygulanması konusunda en coşkulu kişi, kâşiflerinden biri olan Alfred Russel Wallace'tı. Yine de Wallace hakkındaki *In Darwin's Shadow* [Darwin'in Gölgesinde] adlı biyografimde, katışıksız aşırı seçilimci düşünce tarzının ve bilimciliğe bağlılığının onu, ironik olarak, insan beyni-

nin ve ahlakının doğal seçilimle açıklanamayacağı sonucuna yöneltiğini savunuyorum. Darwin gibi Wallace da, insanlarla hayvanların neden farklı oldukları konusunda sözünü esirgememiştir: "Benim görüşüm [...] insanla öteki hayvan türleri arasında entelektüel ve ahlaki açılardan bir fark olduğu yönündeydi ve hâlâ öyle."[7] Ama Wallace'a göre bu fark doğal seçilimin değil, daha yüksek bir zekânın ürünüydü, çünkü doğanın bu kadar büyük ve karmaşık bir organı seçmiş olması için hiçbir olası neden düşünemiyordu. "İnsana Uygulanmış Şekliyle Doğal Seçilimin Kısıtlamaları" adlı makalesinde şöyle diyordu:

> En alt düzey yabanilerin ve bildiğimiz kadarıyla tarihöncesi ırkların beyni [...] boyut ve karmaşıklık açısından, en üst düzeydekilerden pek az geride kalan bir organdır. [...] Ama Avustralyalılar ya da Andaman Adalarının halkı gibi en alt düzey yabanilerin zihinsel gereksinimleri, pek çok hayvanın gereksinimlerinin fazla üstünde değildir. Sahibinin gereksinimlerini fazlasıyla aşan bir organ nasıl gelişmiştir öyleyse? Doğal Seçilim bir yabaniye ancak, insansımaymununkinden biraz üstün bir beyin bahşedebilirdi; oysa kültürlü toplumlarımızın ortalama üyelerininkinden çok az geride kalan bir beyni var.[8]

Bu nedenle, Wallace'a göre, "Her Şeye Hükmeden bir Zekâ bu yasaların etkisini denetlemiş, varyasyonları çok iyi yönlendirerek ve birikimlerini çok iyi belirleyerek sonuçta zihinsel ve ahlaki doğamızın sınırsız biçimde ilerlemesine izin verecek, hatta ona yardımcı olacak derecede mükemmel bir düzen üretmiştir."[9] Bu evrim nasıl gerçekleşti peki? Wallace, doğal seçilimin, insanın fiziksel bedenini bilinçli bir aklın var olmasından çok önce etkilediğini savunuyordu. Bir "ön-insan" tarafından temsil edilen ırklar, uygarlığın başlamasından önce fiziksel açıdan tümüyle gelişmişti. Beyin belli bir düzeye eriştiğinde ise, doğal seçilim beden üzerinde artık etkili olmayacaktı; insan artık kendi çevresini yönlendirebilirdi. Aklın yaratılması, doğal seçilimin (ve dolayısıyla evrim sürecinin) etkisini azaltmıştı. İronik olarak, işbirliği ve karşılıklı yardım eğilimi bu zayıflamada bir rol oynamış olabilirdi: "En kaba kabilelerde bile hastalara en

azından yiyecek verilerek yardım edilir; ortalamanın altında bir sağlık ve güç, ölüm anlamına gelmez. Doğal seçilimin etkisi böylece kontrol altına alınır; daha zayıf, daha bodur, kolları bacakları daha az hareketli ya da gözleri daha az keskin olanlar, bu kadar kusurlu hayvanları bekleyen aşırı cezayla karşılaşmazlar."[10]

Doğal yasanın bu şekilde değiştirilmesiyle, bireysel seçilimden grup seçilimine doğru bir kayma yaşandığını savunuyordu Wallace. Bireyler doğanın yıkıcı etkilerinden grup tarafından korunurken, grupların kendileri, özellikle yüksek zekâya, öngörüye, duygudaşlığa, doğruluk anlayışına ve kendine hâkim olma duygusuna sahip olanlar evrilmeye devam edebilirdi: "Dolayısıyla bu tür zihinsel ve ahlaki niteliklerin baskın olduğu kabileler, varoluş mücadelesinde söz konusu niteliklerin daha az gelişmiş olduğu öteki kabilelere karşı bir avantaj sahibi olacak – ötekiler azalıp nihayet yok olurken, bunlar yaşayıp nüfuslarını koruyacaklardır."[11] Wallace'a göre, kuzey Avrupa'nın daha sert ve zorlayıcı iklimi, güney iklimlerine kıyasla "daha dayanıklı, daha öngörülü ve daha sosyal bir ırk" üretmiştir. Hatta, İngiliz emperyalizmi başta olmak üzere Avrupa emperyalizminin, "eşit olmayan bir zihinsel ve fiziksel mücadelenin kaçınılmaz sonuçları" yüzünden ırkların yok olmasına yol açtığını savunuyordu.[12] Her zaman büyük bir sentezci olan Wallace, bir teleolojik kararlılık aleviyle ve insanlığın geleceği için, insanın kontrolündeki grup seçilimiyle şekillenen eşitlikçi bir umutla bitiriyordu savını:

> Ulaştığım sonuçlar doğruysa eğer, daha üst düzey –daha entelektüel ve ahlaklı– ırklar kaçınılmaz olarak daha alt düzey ve aşağı ırkların yerini alacaktır; zihinsel düzeni hâlâ etkileyen "doğal seçilim" gücü de, insanın yüksek melekelerinin doğanın şartlarına ve toplumsal durumun gereklerine daha mükemmel bir şekilde uyarlanmasını sağlayacaktır. En yüksek entelektüel melekeler ve sempati duygularıyla arınıp yücelmiş, sağlıklı ve iyi düzenlenmiş bir bedenin sonucu olan bu kusursuz güzelliğin gelişmesi haricinde dış görünüşü muhtemelen her zaman değişmeden kalırken, dünya neredeyse homojen tek bir ırk tarafından yeniden işgal edilene, bu ırktan hiçbir bireyin mevcut insanlığın

en soylu örneklerinden aşağı kalmayacağı bir duruma gelinene dek, zihinsel yapısı ilerlemeyi ve gelişmeyi sürdürebilir.[13]

Felsefeci, sosyal bilimci ve sosyal Darwinci Herbert Spencer, Alfred Wallace'ın entelektüel kahramanlarından biriydi. Spencer'a duyduğu hayranlık nedeniyle, ilk oğluna Herbert Spencer Wallace adını vermişti. Dolayısıyla, ikisinin evrim kuramı, özellikle de evrim etiği hakkındaki fikirlerinin gayet uyumlu olması bizi şaşırtmamalı. Örneğin Spencer, Wallace'ın (yukarıda alıntılanan) 1864 tarihli "İnsan Irklarının Kökeni" adlı çalışmasını okuduğunda, hemen şunları yazmıştı ona: "Ana fikri bence kuşkuya yer bırakmayacak kadar doğru ve olguların yorumlanması açısından büyük önem taşıyor. [...] Sizin de belirttiğiniz gibi, çeşitli insan ırkları arasında ortaya çıkmış küçük fiziksel farklılıkların, fiziksel değişimlerin yerine zihinsel değişimlerin geçişine bağlı olduğu bence çok açık."[14] Wallace ise 1879'da Spencer'a şunları yazmıştı: "Etkisini göstermiş olsanız bile, evrimin, insanlarda yalnızca şimdi değil, görünüşe bakılırsa öteden beri var olan ileri ve coşkulu özgeciliğin gelişimine tek başına açıklama getirebileceğinden kuşkuluyum." Ama Wallace'a göre Spencer, ahlakın kökenleri konusundaki spekülasyonlarında her zaman yeterince ileri gitmemişti: "Bu noktada kuşkulu olsam bile, başka bir noktada eminim; sizin güzel etik bilimi sisteminiz bile bir 'kontrol birimi' işlevini göremez ve 'doğaüstü etik yasasının ortadan kalkmasının yarattığı boşluğu' hiçbir şekilde dolduramaz."[15]

Spencer, 1851'de *Social Statics; or the Conditions Essential to Human Happiness Specified, and the First of Them Developed* [Toplumsal Statik; ya da İnsan Mutluluğu Açısından Temel Şartların Belirlenmesi ve Bunlardan İlkinin Geliştirilmesi] adlı çalışmasını yayımladığında, (tümüyle evrimci bir etik olmasa bile) bilimsel bir etik analizi yapma girişiminde hem Darwin'in hem de Wallace'ın ilerisindeydi aslında. Ahlakın kökenine dair betimleyici bir kuram olmaktan çok, ahlakın topluma akılcı ve bilimsel şekilde nasıl uygulanması gerektiğine ilişkin öngörü niteliğinde bir kuramdı bu. Spencer, yararcıların en çok kişiye en fazla yarar hesaplarını reddediyordu. Bunun yerine, "toplumun ahlak yasasının kökeni, tıpkı

öteki yasaları gibi, insanoğlunun bir özelliğine dayanır," diyordu. Kendisi bilim adını verse bile, yaptığı şey felsefeydi aslında; savını ampirik olgulardan çok mantıksal çıkarıma dayandırıyor ve işe ahlakın ilahi kökeniyle başlıyordu: "Tanrı insanın mutlu olmasını ister. İnsanın mutluluğu ancak melekelerini kullanması yoluyla üretilebilir. Öyleyse Tanrı insanın melekelerini kullanmasını ister. Ama insanın melekelerini kullanabilmesi için, bu melekelerin onu doğal olarak yönlendirdiği her şeyi yapma özgürlüğü olmalıdır. Öyleyse Tanrı insanın bu özgürlüğe sahip olmasını ister. Dolayısıyla bu özgürlük onun hakkıdır." Buradan yola çıkarak şöyle devam ediyordu: "Herkes bu yetenekleri kullanarak İlahi Gücü tatmin etmek zorundadır. Dolayısıyla herkes, bunların uygulanmasının içerdiği şeyleri yapmakta özgür olmalıdır. Yani, herkesin hareket özgürlüğü hakkı olmalıdır." Ama benim kolumu istediğim yöne sallama özgürlüğüm sizin burnunuzu etkileyebilir elbette. Spencer tabii ki bunu da düşünerek şu sonuca varmıştı: "Başka bir insanın eşit özgürlüğünü ihlal etmedikçe, her insan istediği her şeyi yapma özgürlüğüne sahiptir."[16]

The Economist dergisinin editörlerinden biri olan Spencer, Adam Smith'in, insanların duygudaşlık yetisine sahip oldukları yönündeki kuramını biliyor ve kabul ediyordu. Smith, *Ulusların Zenginliği* sayesinde klasik liberal serbest piyasa ekonomisinin öncüsü olmadan önce, ahlakın temelinin kendimizi başkalarının yerine koyma yeteneğimize dayandığını savunan bir ahlak felsefesi profesörüydü. Acı çeken birini gördüğünüzde sempati duyarsınız, çünkü kendinizi o durumda hayal edip ne hissedeceğinizi tahmin edebilirsiniz. Bizzat acı çekeceğiniz beklentisi, öteki kişiye karşı gerçek bir duygudaşlık yaratır. Spencer 1879'da *The Data of Ethics*'i [Etik Verileri], 1891'de ise ahlakın kökeninde nedensel etmen olarak doğaüstü müdahale düşüncesinden vazgeçtiği ve büyük bir coşkuyla Darwinci seçilime yöneldiği *Principles of Ethics*'i [Etik İlkeleri] yayımlamıştı:

> Ahlaki olgular düşüncesini, evrimsel olgular olarak ele almalıyız; evrimin biçimlendirdiği olgular topluluğunun bir parçasını oluşturduklarını keşfederek bunu yapmak zorunda kalmalıyız.

> Görebildiğimiz evrenin tamamı –güneş sistemi bir bütün olarak, yerküre onun bir parçası olarak, yerkürenin barındırdığı yaşam ve her bireysel organizmanın yaşamı genel olarak– evrilmişse, en yüksek düzeydekine dek tüm varlıkların sergilediği zihinsel olgular, bu en yüksektekilerin bileşiminin sergilediği olgularla ortaksa, yani birisi ve hepsi evrim yasalarına uyuyorsa; varmamız gereken sonuç, bu en yüksek varlıklardaki Ahlak'la ilgili davranış olgularının da evrim yasalarına uyduğudur.[17]

Spencer'ın 19. yüzyılda Darwin'den sonra belki de en etkili evrim etikçisi olmasına rağmen onu da eleştirenler vardı ve bunların en önde gelenlerinden biri, "Darwin'in buldoğu" Thomas Henry Huxley'di. Evrim kuramının etik alanında ne derece ileri götürülebileceği konusunda kuşkuluydu Huxley, ama Wallace'la aynı nedenlerden ötürü değil; Wallace, bir etik sisteminin bir bireye ya da türe hangi seçilim avantajını kazandıracağını sorguluyordu. Huxley ise doğanın bizim için bir etik kılavuzu olabileceğinden kuşkuluydu: "Kozmik evrim, bize insanın iyi ve kötü eğilimlerinin nasıl doğmuş olabileceğini öğretebilir; ama kendi içinde, bizim iyi dediğimiz şeyin kötü dediğimiz şeye neden tercih edileceği konusunda eskisinden daha iyi bir neden göstermekte yetersiz kalır." Evrimci düşünce tarihinin (en azından etikle bağlantılı olduğu oranda) en güçlü yorumlarından birinde Huxley, yabani doğamız olarak gördüğü şeyin gerçekliğini çekinmeden ortaya koyuyordu: "Toplumun etik sürecinin, kozmik süreci taklit etmeye değil, ondan kaçmaya hiç değil, onunla savaşmaya dayandığını kesin olarak anlayalım artık."[18]

Evrim etiğinin ilk heyecanı söndükten sonra, hem halk, hem de akademisyen felsefecilerle doğa bilimcileri üzerindeki etkisi neredeyse yok olup gitti. Yüzyıl sonuna gelindiğinde evrim kuramı bir tür gerileme içindeydi; bilim adamları, doğal seçilimin Darwin'in öne sürdüğü her şeyi yapabileceği konusundaki kuşkularını açıkça ifade ediyorlardı. Özellikle de Cambridge Üniversitesi'nden felsefeci G. E. Moore evrim etiğini küçümsüyor, "doğalcılık yanılgısı"nı ihlal ettiği, *olan*'dan *olması gereken*'i çıkarma hatasını yaptığı, yani bazı şeylerin nasıl olması gerektiğini, oldukları şeyin tanımına da-

yanarak öngördüğü gerekçesiyle saldırıyordu. "İyi olan", diyordu Moore klasik yapıtı *Principia Ethica*'da, yararcıların yapmaya çalıştıkları gibi niceliğe dökülemez ve evrimsel uyarlanırlığı açısından analiz edilemez. Hatta herhangi bir "başka şey"e gönderme yapılarak tanımlanamaz. Varlığı dışarıdan bir göndermeye başvurmadan kendi başına kavranmalıdır.[19]

Sentez

I. Dünya Savaşı dönemine gelindiğinde, evrim etiği çalışması büyük bir gerileme içindeydi. Ama iki dünya savaşı arasındaki dönemde ikinci evresine geçtiğinde, Julian Huxley ve C. H. Waddington, evrim etiğini –modern evrimci sentezle birlikte– gözden geçirerek geliştirdiler. Julian Huxley, evrim etiğini hümanizma olarak bilinen daha geniş çaplı entelektüel ve toplumsal hareketin içine aşılayarak yeniden canlandırdı. Huxley, "herhangi bir kişisel Tanrı'ya inancı olmayan" dini bir hümanist olarak tanımlıyordu kendini. Dedesi Thomas gibi, o da geleneksel dinden hiç hoşlanmıyor ve Tanrı'ya inanmıyor, ama onun aksine Moore'un suçlamalarını reddederek, bilimin bize bazı şeylerin nasıl olduğunu söylemekle kalmayıp, bizi olmaları gerektiği biçime de yönlendirebileceğini savunuyordu:

> Mümkün olan en geniş açıdan evrim etiği, birkaç ana ilkenin bileşimine dayandırılmalıdır: başta kendi adlarına değer verilenler olmak üzere, evrimde her zaman yeni olasılıkları gerçekleştirmek doğrudur; hem insan bireyselliğine saygı duymak hem de sonuna dek gelişmesini teşvik etmek doğrudur; bu önceki şartları olabildiğince bütünüyle, verimli ve hızlı bir şekilde karşılayacak daha fazla toplumsal evrim için bir mekanizma oluşturmak doğrudur.[20]

Wallace gibi, Julian Huxley'in evrim etiği de evrimin ilerleyici doğasına duyulan inanca dayanıyor, ama ideal durum olarak sosyalist bir ütopya tasavvur etmiyordu. Bilim ve evrimci düşünce coşkusunu dedesiyle paylaşmasına karşın, onun etik vizyonu Thomas

Huxley'inkine kıyasla doğaya karşı daha az hırçındı. Julian'ın yazmış olduğu gibi:

> Evrime bir bütün olarak baktığımızda, gittiği pek çok yönden birinin karakteristik özelliğinin, evrilen dünyevi şeyleri giderek daha yüksek örgütlenme düzeylerine, yani yeni varoluş, eylem ve deneyim olasılıklarına ulaştırmak olduğunu görürüz. Bu yön, (şimdi insan şekline bürünmüş olan) dünyevi şeylerin, yeni olasılıklardan bazılarının kendi içlerinde ya da kendi başlarına değer taşıdıklarını gördüğü; ayrıca bunlar arasında bazılarına daha yüksek, bazılarına daha düşük değerler atfettiği, yüksek değerlerin daha içsel ya da kalıcı biçimde tatmin edici olanlar veya daha yüksek bir mükemmellik derecesi içerenler olduğu yeni bir duruma ulaşılması sonucunu vermiştir.[21]

Evrim etiğinin bu ikinci rönesansının son yarısı, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir kez daha gerilemesine tanıklık etti. Bu ikinci gerileme, psikoloji ve sosyal bilimlerdeki aşırı kalıtımcılık karşıtı bir görüşün sonucuydu biraz da – Nazi öjeniğine, etnik temizliğe ve özellikle de Yahudi Soykırımı'na karşı anlaşılabilir bir tepkiydi. Ama sonuçta bilim adamları, ahlakın biyolojik ve evrimsel kökenlerini araştırmaktan uzak durarak, bunun yerine tümüyle kültürel açıklamalar üzerinde yoğunlaştılar. Bilim adamlarıyla akademisyenlerin, sosyal ve psikolojik davranışın biyolojiden değil, öncelikle çevreden etkilenmesi gerektiği varsayımıyla işe başlamalarıyla birlikte, bu eğilim tüm sosyal ve beşeri bilimlere yansıdı.

Çatışma

Evrim etiği, Harvardlı evrim biyoloğu Edward O. Wilson'ın 700 sayfalık *Sociobiology: The New Synthesis* [Sosyobiyoloji: Yeni Sentez] adlı başyapıtını yayımladığı 1975'e kadar otuz yıl boyunca uykuya yattı. İronik olarak, bu yapıtın yalnızca son kısmı ("İnsan: Sosyobiyolojiden Sosyolojiye") insanlarla ilgilidir, okuyucu etikle ve etiğin olası evrimsel kökenleriyle –yalnızca iki sayfalık– kısa bir bölümde karşılaşır. Ama başka insan uğraşlarında olduğu gibi bi-

limde de neyin ne zaman kim tarafından söylendiği önemlidir ve Wilson'ın söyledikleri şunlardır: "Bilim adamları ve hümanistler, etiğin geçici olarak felsefecilerin elinden alınıp biyolojikleştirilmesi zamanının gelmiş olduğunu dikkate almalıdırlar."[22] Darwin'in *Türlerin Kökeni*'nin sonundaki tek satırı gibi –"insanın kökeni ve tarihi aydınlanacaktır" (sonraki basımlarda "fazlasıyla" sözcüğü eklendi)– Wilson'ın kısa sözü de tüm entelektüel dünyada yankılandı. Dışarıdan birisinin kendi alanlarına tecavüz etmesi ve bunu soğuk bir bilimsel jargonla yapması akademisyen felsefecilerin tepesini attıracaktı: *Sociobiology*'de, "Etik felsefecileri ahlakın deontolojik kanunlarını kendi hipotalamus-limbik sistemlerinin duygusal merkezlerine danışarak sezgi yoluyla öğreniyorlar," diye yazan Wilson, binlerce yıllık felsefeyi hormonların yönlendirdiği içsel durumlar hakkında spekülasyona indirgiyordu. "Temel kuralların anlamı ancak, duygu merkezlerindeki faaliyetlerin biyolojik uyarlanma olarak yorumlanmasıyla çözülebilir."[23] Wilson, bu kısa bölümün sonunda yer alan kendi tekzibine rağmen basında yerden yere vurulacaktı: "Her bir popülasyon içerisindeki tüm cinsiyet-yaş sınıfları bir yana, tüm insan popülasyonlarına tek bir ahlaki standartlar kümesinin uygulanamayacağı da açıkça anlaşılmalıdır. Bu nedenle, tekdüze bir kural dayatmak, karmaşık, içinden çıkılmaz ahlaki ikilemler yaratmak olacaktır – bu elbette, insanlığın şu andaki durumudur."[24]

Günümüzde "evrim savaşları" olarak bilinen bu çatışmada asıl mesele, insan toplumlarının ve ailelerinin nasıl yapılanması, ebeveynlerin çocuklarını nasıl yetiştirmeleri, suçlulara nasıl muamele edilmesi gerektiği ve insan doğasının doğasına ilişkin başka önemli sorunlardı. Sosyolog Ullica Segerstråle'nin evrim savaşları hakkındaki ansiklopedik tarihçesinde –*Defenders of the Truth* [Gerçeğin Koruyucuları]– gözlemlediği gibi, "bilimin ruhu" da ateş altındaydı.[25]

Bir böcekbilimcinin yazdığı akademik bir ders kitabının bilimin en kin dolu tartışmalarından birini yaratmasının öyküsü, Harvard'dan çalışma arkadaşları Stephen Jay Gould'la Richard Lewontin'in, Wilson'a ve kuramına gösterdikleri tepkiyle başlar. Bu iki bilim adamının Sosyobiyoloji Çalışmaları Grubu, sol eğilimli Halk

İçin Bilim örgütüyle birlikte, Amerikan Bilimsel İlerleme Birliği'nin 1978'de Washington'daki Sheraton Park Oteli'nde yaptığı toplantıda yaşanan ünlü olaya karışmıştı. Wilson kürsüye yaklaştığında göstericiler, "Irkçı Wilson saklanamazsın, seni soykırımla suçluyoruz," diye bağırmaya başladılar. Aralarından biri kürsüye atılıp bir bardak buzlu suyu kaptığı gibi Wilson'ın kafasından aşağı boşalttı ve "Wilson, su katılmamış yalancısın!" diye bağırdı. Bu kadarı Stephen Jay Gould için bile fazlaydı; göstericileri azarlayarak, yaptıklarının Lenin'in küçümseyerek "Çocukça Solculuk" dediği şey olduğunu söyledi. Kavgacılığıyla ünlü antropolog Napoleon Chagnon, Wilson'ı savunmaya koşmakta gecikmedi ve saldırganlardan birini kavrayarak sahneden aşağı attı.

Wilson yirmi yıl sonra *Naturalist* adlı otobiyografisinde, Gould'la Lewontin'in neden kendi odalarından (Aynı Harvard binasında, bir kat aşağıda olan) onun odasına gelip kaygılarını tartışmadıklarını soracaktı. Bütün bunlar mahremiyet içinde halledilebilecekken, niçin *New York Review of Books*'un herkese açık sayfalarında saldırmışlardı ona? Bunun nedeni, bilimin sıklıkla öne sürüldüğü kadar mahrem ve her daim akılcı bir girişim olmamasıdır. Gould'la Lewontin de, Wilson'ın neden bir kat aşağı inip kendi odalarına gelerek, hayvan davranışı ilkelerinin insan topluluklarına uygulanması hakkındaki fikirlerini onlarla mahremiyet içinde tartışmadığını sorabilirlerdi. Yanıt yine aynı: kuramlarınızı fikir pazarına sürmek istiyorsanız, kendi odanıza kapatamazsınız. Onları duyurmanız gerekir ve ne kadar çok duyurursanız o kadar iyidir. Tartışmayı halka açmak, mahremiyet içerisinde asla elde edemeyeceğiniz tartışma alanını kazandırır size. (Burada bir örnekseme yararlı olabilir. 14 Mart 1994'te, Yahudi Soykırımı'nı inkâr edenlerin maskelerini düşürmek üzere Phil Donahue'nun canlı olarak yayınlanan ulusal televizyon programına katıldım.[26] Yapımcılar beni onlardan uzak tutmak için büyük zahmetlere girdiler – stüdyoya gitmek için gönderilen ayrı limuzinler, ayrı soyunma odaları, ayrı kulisler, sete ayrı girişler ve reklam aralarında konuşma imkânının olmaması. Neden mi? Bana söylendiğine göre, ilk karşılaşmanın taze heyecanını yakalamak istiyorlardı.) Evrim savaşları ve sosyobiyoloji tartışmalarında, Go-

uld'la Lewontin'in duyurmak istedikleri bilimsel bir gündemleri vardı: evrim kuramında uyarlanmacı, gen merkezli savların çok ileri götürebileceği ve yaşam tarihinde pek çok şeyin uyarlayıcı olmayan süreçlerle ve genler, bireyler, gruplar hakkında çok katmanlı bir analizle açıklanabileceği. Bunu yapmanın, Wilson'ı bir araç olarak kullanmaktan daha iyi bir yolu olabilir miydi? Ama halk arasından uyarlanmaları, eksaptasyonları*, spandrelleri**, rastlantısallıkları ve evrim biyolojisinin öteki gizemli terimlerini kim anlar ya da umursar? Halkın gayet iyi anladığı şey Naziler, soyarıtımı, ırkı saflaştırma programları ve son yüzyılın diğer biyoloji istismarlarıdır. Bu nedenle, sosyobiyolojiyi eleştirenlere göre en iyi strateji, izleyicilerin ilgisini çekmek için işe ideolojik imalarıyla –özellikle de genetik belirlenimciliğin ırkçı vurgularıyla– başlamak, sonra da aşırı uyarlanmacılığın sorunları hakkında bilimsel savlarla devam etmektir. Segestråle'nin katıldığı 1984 tarihli bir Harvard toplantısında Gould'un söylediği de buydu: "Tartışmayı güçlü bir konum benimseyerek açtık. Tartışmayı bilimsel eleştiriye açmak için kesin bir tavır aldık. Zıt fikirlerin ifade edilmesi belli bir meşruiyet kazanana dek bilim adamları çenelerini kapayacaklar." Buna (ve ilgili tüm taraflarla yapılan sayısız görüşmeye) dayanarak, Segerstråle şu sonuca varıyor: "Benim anladığım kadarıyla Gould, Wilson'ın *Sociobiology*'si konusundaki çatışmanın aslında, uyarlanmayla ilgili gerçek bilimsel çatışma için bir araç olduğunu söylüyor! Öyleyse 'işe siyaseti katmak' ya da [Ernst] Mayr'ın Gould'la Lewontin'i suçladığı gibi 'dürüst olmamak' bir yana dursun, siyasi katılımları aslında uyarlanmayla ilgili baştan aşağı bilimsel savlarının duyulmasını sağlamak için yapılmış bilinçli bir manevra olmalı. Gould'un burada söylediği şey herhalde, sosyobiyolojiyle ilgili siyasi çatışma olmadan uyarlanma konusundaki bilimsel çatışmanın başlayamayacağı."[27]

(*) Belli bir işlevi yerine getirecek şekilde evrilmiş, ama doğal seçilim tarafından şimdiki kullanımı için üretilmemiş olan, uyarlanma olarak düşünülmeyen bir özelliği tanımlamak için kullanılan terim (çn).

(**) Evrim biyolojisinde, evrim sırasında gerçek bir uyarlanmanın yan etkisi olarak geliştiği düşünülen fenotopik bir özelliği tanımlamak için kullanılan terim (çn).

Ancak Gould'la Lewontin'i siyasi entrikalarında aşırı Makyavelci davranmakla suçlamadan önce, bu tartışmada Wilson'ın masum bir kurban olmadığını belirtmeliyiz. Bir Harvard profesörünün, biyolojiyi insanın toplumsal ve ahlaki davranışına uygulamanın yeni bir bilimini tanımlayan bir ad taşıyan kitabı tam da eşitlikçi siyasete ve kültürel belirlenimciliğe yaptığı ideolojik vurguyla tanımlanan bir onyılın ortasında yazıp, başının belaya girmesini beklememesi olanaksız görünüyor. Aslına bakılırsa, tüm bilim adamlarının bir gündemi vardır elbette ve bu gerçeği ne kadar çabuk anlayıp kendi gündemlerimizi açıklarsak, halk da bilimsel kuramları o kadar iyi yargılayabilir. Tüm toplumsal hareketlerde her zaman yapıldığı gibi, Gould'la Lewontin fazla ileri gitmişlerdi kuşkusuz. Ed Wilson'la ilk tanıştığımda ne kadar nazik, cömert ve tatlı dilli bir adam olduğunu görerek şaşırmıştım – sosyobiyoloji tartışmalarını izlerken düşündüğüme hiç benzemiyordu. Ama görünüşe bakılırsa Wilson ne yaptığını en başından beri biliyordu. Uzun ve parlak kariyeri boyunca, eş seçimi ve anne sevgisinden kitlesel soykırım ve ahlaka dek tüm insan davranışlarını biyolojikleştirme amaçlı bir bilimsel programı büyük bir başarıyla sürdürmüştü. Evrim savaşlarının bu denli hararetli geçmiş olmasına şaşmamalı. Wilson, onlarca yıldır ve sayısız bilimsel çatışmada kendine büyük bir güven duyarak yapmış olduğu gibi, sözü kalemine bıraktı. Kendisini eleştirenleri, meydan okumasını sürdürdüğü Pulitzer Ödüllü *On Human Nature* [İnsan Doğası Üzerine] adlı kitabında yanıtladı.

> Her şeyin ötesinde, en azından kendi fiziksel esenliğimiz için, etik felsefesi yalnızca bilge kişilerin eline bırakılmamalıdır. İnsanın ilerlemesi sezgi ve irade gücüyle sağlanabilse de, birbirleriyle rekabet eden ilerleme ölçütleri arasından en iyi seçimleri yapmamızı ancak, biyolojik doğamıza dair zorlukla edinilmiş ampirik bilgi sağlayacaktır.[28]

Zafer

Ed Wilson'ın meydan okuması, antropolog Donald Symons, psikolog Robert Axelrod, evrim biyoloğu Robert Trivers, felsefeci Mic-

hael Ruse, bilim tarihçisi Robert Richards, biyolog Richard Alexander, evrim kuramcısı John Maynard Smith, sosyolog James Q. Wilson, evrim biyoloğu William D. Hamilton, primatolog Frans de Waal gibi pek çok bilim adamı, felsefeci ve akademisyen tarafından benimsendi. Richard Dawkins'in 1976'da yayımlanan *Gen Bencildir* adlı kitabı, bilimin ve evrimin ahlaki davranışı da içeren insan davranışına uygulanması hakkında insanların düşünmeye başlamasında özellikle etkili oldu. Bilgi taşıyıcısı olarak genler kavramına Dawkins, "mem"leri –biyolojinin ötesine geçen ama çoğalma, seçilim ve mutasyon açısından genler gibi davranan kültürel bilgi taşıyıcılarını– ekledi. Hatta dini fikirlere, bilgisayar virüsleri gibi zihinsel yazılımımıza girip akılcı düşünce ve davranış programlarımızı yok eden virüs memler muamelesi yaptı. Ahlaki davranışın evrimsel kökenlere dayandığı tezini en iyi savunan kitaplardan biri, Matt Ridley'in 1997 tarihli *The Origins of Virtue: Human Instincts and the Evolution of Cooperation* [Erdemin Kökenleri: İnsanın İçgüdüleri ve İşbirliğinin Evrimi] adlı yapıtıdır. Robert Wright'ın 1994 tarihli *The Moral Animal* [Ahlaklı Hayvan] adlı kitabı, evrim etiğinin ilgi çekici bir tarihçesidir; Paul Farber'ın 1994 tarihli *The Temptations of Evolutionary Ethics*'i [Evrim Etiğinin Ayartıcı Yanları], bilimsel bir tarihçe ve eleştiridir; Philip Kitcher'ın 1995 tarihli *Vaulting Ambition*'ı [Atlama Hırsı], güçlü bir eleştiri getirir ve Paul Thompson'ın 1995 tarihli *Issues in Evolutionary Ethics*'i [Evrim Etiğinin İçerdiği Meseleler], bu alandaki lehte ve aleyhte en önemli çalışmaların yararlı bir derlemesidir. *Skeptic* dergisinde, hem evrim psikolojisi hem de evrim etiği konularına arka arkaya –lehte ve aleyhte tartışmaların yer aldığı– özel sayılar ayırdık.[29]

Ed Wilson, son bir zafer bildirgesi olarak 1998'de *Consilience: The Unity of Knowledge* [Bilginin Birliği] adlı, Aydınlanma'dan bugüne bilgi tarihini büyük bir başarıyla tarayan çalışmasını yayımladı. Wilson, 1. Bölüm'de değinildiği gibi, etik konusuna bütün bir bölüm ayırdı ve ahlak duygusunun kökenleriyle ilgili tartışmayı aşkınlıkçılarla ampiristler arasındaki ya/ya da seçimine indirgeyerek, yirmi yıl önce yayımlanan *Sociobiology* ve *On Human Nature*'daki savını güncelledi. Wilson, Tanrı'yı gereksiz bir hipotez olarak gören

bir ampiristtir kuşkusuz. "En basit şekliyle, seçenekler şunlardır: Tanrı kaynaklı olsa da olmasa da, ahlaki değerlerin bağımsızlığına ve Tanrı varolsa da olmasa da, ahlaki değerlerin yalnızca insanlardan kaynaklandığına inanıyorum." Wilson'a göre Aydınlanma'nın ateist felsefecileri bile hâlâ aşkınlıkçıdır, çünkü "doğa yasasına, kökeni ne olursa olsun, herhangi bir akılcı insana apaçık görünecek kadar güçlü bir ilke kümesi olarak bakma eğilimindedirler. Kısacası, Tanrı kavramına başvurulsa da başvurulmasa da, aşkınlıkçı görüşler temelde aynıdır." Ampiriste göre, en azından Wilsoncı anlamda, "ahlaki davranışın biyolojik köklerini inceleyip maddi kökenlerini ve eğilimlerini açıklarsak, bilgece ve kalıcı bir etik görüş birliğine ulaşabiliriz."[30] Wilson analizine, savlarını şöyle bir ikazla açmadıkları için etikçileri azarlayarak başlar: "Benim başlangıç noktam bu ve yanlış olabilir." Ebediyen (bu dini abartmayı bağışlayın) hakkını teslim etmek gerekir ki Wilson, etiğin maddi kökenleri hakkındaki kendi tezini şu yorumla bitirecek kadar entelektüel dürüstlüğe sahipti: "Ve evet –unutmadan– yanılıyor olabilirim."[31]

Günümüzde evrim psikolojisi ve onun alt alanı evrim etiği, hem sınanabilir hipotezlerle hem de o kadar sınanabilir olmayan öykülerle dolu, gelişmekte olan bilimlerdir. Tartışma hararetli geçmiştir, eleştirenlerin belirtecekleri önemli noktalar, evrim kuramının insan düşünce ve davranışına uygunsuz şekilde uygulanmasından kaçınılmasını sağlayacak uyarı ve ikazları vardır, ama benim görüşüme göre evrim kuramı, hem psikoloji hem de etik alanında günün galibidir. Bu alan dördüncü evresine 1990'ların başlarında, sosyobiyolojinin –evrim psikolojisinin yeni örtüsü altında– evrim biyologları ve kuramcılarından oluşan büyük bir grup tarafından genel kabul görmesiyle birlikte girdi. Ama evrim kuramının insan psikolojisi ve ahlakına uygulanmasının herhangi bir zamanda zafer kazandığı konusunda herkesin benimle aynı fikirde olmayacağını belirtmem gerekiyor. Genelde evrimi eleştirenler ve özelde de evrim psikolojisine kuşkuyla bakan evrim biyologları, bu noktada bana karşı çıkabilirler.

Bütünleşme

Evrim etiği tarihinin beşinci evresi, doğal seçilim dışında insan evriminde etkili olmuş –grup seçilimi gibi– başka nedensel etmenleri de kabul eden çoğulcu ve hiyerarşik bir evrim modeli başta olmak üzere, pek çok evrim kavramının bütünleşmesiyle ilgilidir. Ancak yukarıdaki ikazımda belirttiğim gibi, bütünleşmenin zafer aşamasında gerçekleştiğini ve grup seçilimiyle hiyerarşi kuramının, yaşamın genel dokusunda önemsiz bir kırışıktan başka bir şey olmadığını savunanlar olacaktır. Bu nedenle aşağıda okuyacaklarınız betimleyici olduğu kadar öngörü niteliğindedir.

GRUP SEÇİLİMİ, HİYERARŞİK EVRİM KURAMI VE AHLAKIN EVRİMİ

2. Bölüm'de belirtildiği gibi, grup seçilimi her zaman çatışmalı bir konu olmuştur ve günümüzde de evrim kuramcıları arasında hâlâ çok tartışılan bir meseledir. Evrim biyoloğu David Sloan Wilson, grup seçiliminin aforoz edilişinin öyküsünü şöyle anlatır:

> Bireyci geleneğin evrim biyologları, George C. Williams'ı bir kahraman olarak görürler. Grup seçiliminin kafasını kesip, sonraki kuşaklara nasıl düşünülmemesi gerektiğinin örneği olsun diye bir kazığa dikmiş kahramandır o. Williams'ın anlattığına göre (bu öyküyü son duyduğum yer, Williams'ın 1999'da John Maynard Smith ve Ernst Mayr'la birlikte aldığı İsveç Crafoord Ödülü'nün töreniydi), kendisi Chicago Üniversitesi'nde genç bir öğretim görevlisiyken, doğanın tamamını büyük bir termit [akkarınca] kolonisi gibi betimleyen saygın biyolog Alfred Emerson'ın bir konferansına katılmıştı. Williams, üst düzey uyarlanma evriminin bu denli basit olmadığını biliyordu. Emerson'ı dinlerken, "evrim buysa ben başka bir şey yapmak istiyorum – mesela araba sigortası," diye düşünmüştü. "Bir şeyler yapmak lazım," diye söylenerek ayrıldı konferanstan. Bu şey, ilk kez 1966'da yayınlanan ve hâlâ çok okunan *Adaptation and Natural Selection* [Uyarlanma ve Doğal Seçilim] olacaktı. Orga-

nizma üstü bakış açısına tepki gösteren çok sayıdaki evrimciden yalnızca biriydi Williams, ama bu bakış açısının reddedilişinin simgesi oldu. Başka bir şekilde anlatabilmeyi isterdim, ama tıpkı öteki insan grupları gibi bilim adamlarının da kahramanlara ve kazığa geçirilmiş kafalara ihtiyaçları var.[32]

Wilson, Williams'ı ve grup seçilimini eleştirenleri *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior* [Ötekilere: Özverili Davranışın Evrimi ve Psikolojisi] ve *Darwin's Cathedral: Evolution, and the Nature of Society* [Darwin'in Katedrali: Evrim ve Toplumun Doğası] gibi yapıtlarında yanıtladı.[33] Grup seçilimini sınırlı bir biçimde uygulamış olan Darwin'den gelen desteğin yanı sıra, iki evrim kuramcısından daha destek aldı: Enrst Mayr ve Stephen Jay Gould.

Grup Seçilimcisi Ernst Mayr. Yirminci yüzyıl evrim kuramının duayeni Ernst Mayr'dır hiç kuşkusuz. Uzun kariyeri boyunca, sosyal grupla sınırlı bir grup seçilimi biçimini savunmuştur. 1959'da J. B. S. Haldane'i, (1932'de) "seçilim birimini bir bütün olarak popülasyon" (o dönemde grup seçilimine verilen ad) şeklinde tanımlayan ilk kişi olarak tanıtan Mayr'a göre, mutasyon hızı, dışarıdan eşleşme düzeyi, yayılma mesafesi, cinsel sapma oranları ve ya içeriden eşleşmeyi ya da dışarıdan eşleşmeyi kayıran öteki mekanizmalar, (bireylerin değil) popülasyonların, seçilimin lehinde ya da aleyhinde işlediği özellikleridir. 1982'de ise V. C. Wynne-Edwards'ı grup seçilimi sürecini resmileştiren, ama bu süreci hâlâ "dem", yani popülasyon düzeyiyle sınırlayan ve toplumsal gruplara kısaca değinen bilim adamı olarak gösterdi. 1988'de, hayvan grupları söz konusu olduğunda grup seçilimini eleştirenlerle aynı fikirdeydi, ama ona göre "kültürel grupların bir bütün olarak seçilimin hedefi olabileceklerini gösteren çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Bu tür kültürel gruplarda insangillerin tarihi boyunca oldukça şiddetli bir seçilim gerçekleşmiştir." 1997'de Mayr, yumuşak ve sert grup seçilimi ayrımını getirdi. Yumuşak grup seçilimi, "belirli bir grubun öteki gruplara kıyasla daha fazla (ya da daha az) üreme başarısı göstermesi tümüyle grubu oluşturan bireylerin ortalama seçilim değerine

bağlı olduğunda gerçekleşir. Eşeyli olarak üreyen türlerde her birey üreyen bir topluluğa ait olduğundan, her bireysel seçilim örneği aynı zamanda bir yumuşak grup seçilimi örneğidir ve daha anlaşılır geleneksel bir terim olan bireysel seçilim yerine yumuşak grup seçilimi terimini yeğlemekle hiçbir şey kazanılmış olmaz." Yumuşak grup seçilimi, bireysel seçilimin genişletilmiş halidir. Sert grup seçilimi ise aksine, "grup bir bütün olarak, tekil üyelerin uyum katkılarının basit toplamından ibaret olmayan belirli uyarlanma özelliklerine sahip olduğunda gerçekleşir. Böyle bir grubun seçilim avantajı, tekil üyelerin seçilim değerlerinin aritmetik ortalamasından büyüktür. Bu tür sert grup seçilimi ancak, grubun üyeleri arasında sosyal kaynaşma olduğunda, ya da insan türü örneğinde, grup, kültürel grubun üyelerinin ortalama uyum değerini artıran ya da azaltan bir kültüre sahip olduğunda gerçekleşir." Bu, bireysel organizma seçiliminden nitelik açısından (yumuşak grup seçiliminde olduğu gibi yalnızca nicelik açısından değil) farklı olan gerçek grup seçilimidir ve son derece ihtilaflı bir konudur.[34]

Son olarak, 2000 yılında Frank Sulloway'le birlikte *Skeptic* dergisi için Mayr'la yaptığımız kapsamlı bir röportajda, grup seçilimi ve yarattığı ihtilaf hakkındaki fikirlerini sorduk kendisine. Mayr şu sözleriyle bizi şaşırttı: "George Williams'la Richard Dawkins'in grup seçilimini tümüyle reddetmeleri bence bir hataydı. Ama burada grupla neyi kastettiğimizi tanımlarken dikkatli olmalıyız. Farklı grup türleri var. Seçilimin hedefi olan bir grup tipi var ve bu da sosyal grup. Avcı-toplayıcı insangillerden oluşan gruplar sürekli olarak öteki insangil gruplarıyla rekabet ediyorlardı; kimileri daha üstündü ve başarılı oldu, kimileriyse olamadı. Son derece işbirlikçi ve özgeci bireylerden oluşan grupların, iç çekişmeler ve bencillik yüzünden parçalanmış gruplardan daha başarılı oldukları açıklık kazanıyor." Yani toplumsal çevre fiziksel çevre kadar önemlidir. "Temel nokta şu ki, eğer özgeciyseniz ve grubunuzun daha başarılı olmasını sağlıyorsanız, özgeci bireyin (kendinizin) uyum gücünü de artırıyorsunuz demektir!" Eleştirmenler bu özelliklerinden ötürü seçilenin grup değil, yine birey olduğu savunacaklardır, dedik. Mayr şu karşılığı verdi: "En başarılı gruplarda işbirlikçi ve özgeci bireylerin bu-

lunduğu ve bu özelliklerin kalıtımsal olduğu kuşku götürmez. Ama seçilmiş olan birim, grubun kendisiydi."[35]

Grup Seçilimcisi Stephen Jay Gould. Mayıs 2002'deki zamansız ölümünden hemen önce Stephen Jay Gould, seçilim sürecinin gerçekleştiği farklı düzeyleri kabul eden hiyerarşik bir seçilim kuramının meşru parçası olarak grup seçilimini savunduğu başyapıtı *The Structure of Evolutionary Theory*'nin [Evrim Kuramının Yapısı] yayımlandığını görebildi.[36] Darwin'in katedralini sistematik olarak geliştirerek başlar Gould işe; yerinde bir metafordur bu, çünkü bu büyük kitabı Milano'daki Duomo'nun (Katedral) mimari analiziyle başlayarak, on dördüncü yüzyıla ait asıl yapıya yüzyıllar içerisinde sivri kuleler ve çatı kulecikleri eklendiğini, temel yapı bozulmadan kalırken tamamlanmış yapının çok daha zengin bir tarihsel eklentiler bileşkesini temsil ettiğini gösterir. Gould'un amacı Darwinci Gotik yapıyı yerle bir etmek ya da Yeni-Darwinci Barok cepheleri yıkmak değil, Darwin'in Duomo'sunun bir buçuk yüzyıllık bilimsel araştırmaların yıpratıcı etkileri sonucunda çökmeye başlamış olan kısımlarını onarmak, güzelleştirmek, güçlendirmek ve yeniden inşa etmektir. Darwin'in Duomo'sunun temeli, hiyerarşik bir evrim kuramının temelini oluşturan üç kuramsal sütuna dayanır: birim, etki ve kapsam.

Birim, yani evrimsel değişimin gerçekleştiği düzey. Darwin'e göre, lehinde ya da aleyhinde seçilim yapılan, temelde bireysel organizmalardır. Gould ise değişimin (ve seçilimin) altı düzeyde gerçekleştiği çok katlı bir evrim kuramı önerir: gen, hücre soyu, organizma, dem, tür ve dal. Bu kuramda, Darwinci organizma seçiliminin gücünü reddetmeden –tür seçilimi adını verdiği– kendi grup seçilimi versiyonunu savunur. Bunu yaparken iki ikazda bulunur: "İlk olarak, bitişik düzeyler akla gelebilecek her şekilde –sinerji içerisinde, dikey ya da zıt olarak– etkileşime girebilirler. İkincisi, düzeyler kesintisiz olarak işler; işleyiş tarzında ve her düzeyi oluşturan unsurların göreli önemlerinde büyüleyici ve ayırt edici farklılıklar vardır. Örneğin, organizma ve türlerin eşit derecede güçlü bireyselliklerini korumalarını sağlayan farklı mekanizmalar, seçilimin orga-

nizma düzeyinde baskın olmasını gerektirir; seçilim, eğilim ve dürtü ise tür düzeyinde önemli ve dengeli roller oynamalıdır."[37]

Etki, yani evrimsel değişim mekanizması. Darwin'e göre, organizmaları evrilmeye yönelten doğal seçilimdi (ve onun yardımcısı olan, örneğin dişilerin belli erkekleri seçerek hoşlandıkları ya da hoşlanmadıkları özelliklerin lehinde ya da aleyhinde seçim yaptıkları cinsel seçilim). Gould doğal seçilimin gücünü reddetmez, ama yerküredeki zengin yaşam çeşitliliğinin üç milyar yıllık tarihinde öykünün bundan ibaret olmadığını vurgulamak ister. Mikroevrim (kısa vadeli küçük değişimler) katmanının üzerine makroevrimi –kitlesel soy tükenmelerinin ve öteki geniş ölçekli değişim güçlerinin neden olduğu uzun vadeli büyük değişimleri– ekler. Uyarlanmacılığın alt katına ise eksaptasyonu –sonraki kullanımlar için dahil edilmiş ve ilk uyarlanma amaçları artık tarihte yitip gitmiş olan yapıları– iliştirir.

Kapsam, yani doğal seçilim tarafından yaratılan etkilerin alanı. Darwin'e göre, yaşamın çeşitliliğini açıklamak için, uzun jeolojik zamanlara yayılmış aşamalı ve sistematik değişime bakmak yeterlidir. Gould'a göreyse, yavaş ve sabit olan kimi zaman yarışı kazanır, ama yaşam aynı zamanda öngörülebilir doğa yasalarından çok, benzersiz tarihsel anlatılar alanına giren felaket yüklü rastlantısallıklarla kesintiye uğrar. Gould'un bakış açısından, evrim kuramının bilim modeli fizik değil, tarih olmalıdır.

Birim, etki ve kapsamdan oluşan bu üç dalda yapılan düzeltmeler (ana Darwin gövdesi kuramsal gücünü korurken), Gould'un deyişiyle "Darwin'in vizyonu ve ısrarlı eleştirilerin gücüyle yeniden gurur duymamızı sağlayarak, kendine özgü bir kuramsal mimari – yeniden yapım ve ilerleme" üretir.[38] Özgün Darwincilik, senteze dayalı Yeni-Darwincilik ve Gouldcu Darwincilik paradigmaları bir arada barış içinde nasıl var olabilirler? Aynı soruyu, görünüşte çatışan paradigmalar olan bireysel seçilim/grup seçilimi, ya da organizma/tür seçilimi için de sorabiliriz. Bilimde bir paradigma, uyumsuz olmalarına yol açacak şekilde bir başkasının yerini almaz mı? Hayır. Paradigmalar birbirleri üzerine inşa edilebilir ve aynı bilimsel nişte bir arada barınabilirler. Tıpkı Newtoncu paradigmanın görelilik ve

kuantum mekaniği paradigmalarını içine alacak şekilde yeniden inşa edilmiş olması gibi, geniş kapsamlı Darwinci paradigma da, örneğin içerdiği sayısız boşlukla Darwin'i utandırmış olan delik deşik fosil kayıtlarının daha iyi bir yorumunu oluşturan ikincil kesintili denge paradigması tarafından geliştirilmiştir. (Gould ve kuram arkadaşı Niles Eldredge'a göre bu boşluklar, tarihsel kayıtlarda pek az "geçici" fosil kalacak kadar hızlı bir biçimde meydana gelen bir türleşme sürecinin verilerini temsil etmektedir.) Darwin'in aşamalılık ve bireysel seçilimciliği, Gould'un kesintililik ve grup seçilimciliğiyle takviye edilebilir. Nasıl mı?

Türleri doğa masasında oradan oraya atılan bilardo topları olarak değil de, büyük bir güç tarafından dürtülene dek bir kenarı üzerinde sabit duran çokyüzlü yapılar (gözünüzün önüne sekiz kenarlı bir zar getirin) olarak düşünün; bu çokyüzlü yapıların içsel özellikleri "dışsal seçilimi 'geri iter', böylece evrimi bir içerisi ve dışarısı diyalektiğine dönüştürür," diye yazar Gould. Dışarıyı göz ardı etmeden, hem doğanın hem de tarihin kısıtlayıcı kanallarının seçici güçleri belirli yönlere ittiği içeriye (Darwin'in zamanında pek çok evrim kuramcısının yaptığı gibi) yeniden bakmamızı ister. Bireysel seçilimin grup seçiliminden daha güçlü ve yaygın olmasına karşın, insan ahlakının seçiliminde olduğu gibi, belli şartlar altında grup seçilimi bireysel seçilime baskın gelebilir. "Her iki süreç de azami etkililikle işlediğinde, organizma düzeyindeki seçilim ilke bazında tür seçilimini alt edebilir, ama türleşmeyle ilişkilendirilen değişim 'kasabadaki tek av' gibi işlerse, potansiyel olarak daha sağlam güç atıl kalırken zayıf güç baskın gelir. Savaş araçları olarak nükleer bombalar karşısında konvansiyonel ateşli silahlar gülünç görünür kuşkusuz, ama nükleer bombaları kullanmamaya karar verirsek, mermilerin etkisi yıkıcı olabilir."[39]

Ernst Mayr, grubu tanımlarken çok dikkatli olmamız gerektiğini söyler. Grup seçiliminden ne kastettiğimizi ve insan ahlakının –en azından kısmen– grup seçilimi sürecinin bir işlevi olarak nasıl evrilmiş olabileceğini tanımlarken de dikkatli olmalıyız. Darwin kabilelere ve vatanseverlik, sadakat, itaat, cesaret ve duygudaşlık

açısından kabileler arasındaki farklılıklar ve bu farklılıkların diğerlerine kıyasla bazı kabilelerin seçilmesine nasıl yol açtığına odaklanmıştır. Mayr ise toplumsal bağlarıyla etkileşimleri ve bunun sağ kalım konusunda ötekilere kıyasla bazı grupların seçilmesine nasıl yol açmış olabileceği bağlamında söz eder gruplardan. Bakış açısı daha dar olanlar Gould'un tür seçilimi üzerindeki vurgusunu anlayamayabilirler, ama –çoğu paleoantropoloğun ayrı bir tür olarak gördüğü– anatomik açıdan modern Cro-Magnon insanlarının gelişinden kısa bir süre sonra Neanderthallerin soyunun hızla tükendiğini düşünürsek, bu da bir grup seçilimi örneği olabilir; burada grup, türün tamamıdır. Ve bir insangiller türünün dünyadan sonsuza dek tümüyle silinmesinin sonuçları son derece önemlidir.

EK II

İNSANIN EVRENSEL ÖZELLİKLERİNİN ALTKÜMESİ OLARAK AHLAKİ VE DİNİ EVRENSELLER

Aşağıdaki 202 evrensel insan özelliği, antropolog Donald E. Brown'ın 373 insan evrenselini içeren özgün listesinden derlenmiştir ve dini ve ahlaki davranışla doğrudan bağlantılıdır. Ahlakın evrenselliğini göstermek amacıyla ve evrimsel mirasının ek kanıtları olarak burada verilmektedirler. Bu evrensel özelliklere parantez içerisinde, her birinin bana göre ahlak ve dinle bağlantısını belirten notlar ekledim. Brown'ın listesinin bulunduğu kaynak: Donald E. Brown, *Human Universals*, New York: McGraw-Hill, 1991.

adillik (adalet) kavramı (toplumsal/ahlaki adaletin temeli)
ağlama (kimi zaman keder ifadesi, ahlaki acı)
ahlaki duyarlıklar (tüm ahlakın temeli)
ahlaki duyarlıklar, sınırlı etki alanı (ahlaki temelin parametreleri)
aile (ya da hane) (en temel toplumsal ve ahlaki birim)
aileye dayalı olmayan gruplar (daha yüksek ahlaki muhakeme ve kör özgecilik için gerekli)
akraba grupları (akraba seçiliminin/özgeciliğinin temeli ve temel toplumsal grup)
akrabaların sınıflandırılması (içlemsel uyum gücünün ve akraba özgeciliğinin temeli)
akrabalığın temel üreme ilişkileriyle açıklanabilmesi (akraba seçiliminin ve akraba özgeciliğinin temeli)
akrabalık statüleri (akraba seçiliminin ve akraba özgeciliğinin temeli)
anlatı (mitlerin temeli)

annenin çocuk yetiştirme yıllarında normalde eşinin olması (ahlaki davranışta cinsiyet farklılıkları)
anneyle babanın akraba olmaması (bu toplumsal/ahlaki birimin farkında olunmasında etkili)
ardıllık (toplumsal hiyerarşinin temeli)
atasözleri, vecizeler (ahlak ilkelerinin öğretilmesi)
atasözleri ve vecizelerin birbirleriyle çelişebilmesi (ahlak ilkelerinin öğretilmesi)
bağlılık (bağlanma, dostluk, sosyal davranış için gerekli)
baskınlık/itaat (hiyerarşik sosyal primat türlerinin temeli)
başkalarını yargılama (ahlaki onayın/kınamanın temeli)
beklenti (davranışların gelecekteki sonuçları açısından çok önemli)
benliğin öteki benlikten ne tümüyle edilgin ne de tümüyle özerk olarak ayırt edilmesi
benlik sorumludur (ahlaki muhakemenin temeli)
biyolojik anneyle toplumsal annenin normalde aynı kişi olması (içlemsel uyum gücü ve akraba özgeciliğinde temel unsur)
bölgeye sahip çıkma (toplumsal kontrol)
büyü (din ve batıl davranış)
büyü, sevdirme amaçlı (ahlaki manipülasyon)
büyü, yaşamı uzatma amaçlı (din ve batıl davranış)
büyü, yaşamı sürdürme amaçlı (din ve batıl davranış)
cilve (kur yapma, ahlaki manipülasyon)
cimriliğin onaylanmaması (toplumsal ve ahlaki kontrol mekanizması)
cinsel çekicilik (başlıca ahlaki ilişkilerin ve gerilimlerin temeli)
cinsel çekim (başlıca ahlaki ilişkilerin ve gerilimlerin temeli)
cinsel düzenlemeler (başlıca ahlaki ilişkilerin ve gerilimlerin temeli)
cinsel düzenlemelerin ensestin önlenmesini içermesi (başlıca ahlaki ilişkilerin ve gerilimlerin temeli)
cinsel ilişkinin normalde mahrem olması (ahlaki mahremiyet varsayımı, benzersiz ilişki)
cinsel kıskançlık (başlıca ahlaki ilişkilerin ve gerilimlerin temeli)
cinselliğin ilgi odağı olması (başlıca ahlaki ilişkilerin ve gerilimlerin temeli)

cinsiyet statüleri (toplumsal hiyerarşi)
cinsiyete göre işbölümü (statü ve hiyerarşi biçimi)
cömertliğin takdir görmesi (işbirlikçi ve özgeci davranışın ödülü)
çatışma (ahlaki sorunlar yaratır)
çatışmayla başa çıkmak için danışma (ahlaki sorunların çözümü)
çatışmayla başa çıkmanın yolları (ahlaki sorunların çözümü)
çatışmada arabuluculuk (ahlaki davranışların çoğunun temeli)
çocuklukta yabancılardan korkma (yabancı düşmanlığının temeli)
dans (pek çok dini törenle bağlantılı)
davranış eğilimlerinin sınıflandırılması (ahlaklı ve ahlaksız davranışların yargılanmasının temeli)
davranışı yorumlama (ahlaki yargı için gerekli)
dedikodu (toplumsal ilişkilerin izlenmesi ve ahlaki değerin saptanması için gerekli)
dilin basit bir gerçeklik yansımasından ibaret olmaması (simgesel ahlaki muhakeme)
dilin başkalarını yönlendirmek için kullanılması (ahlaki onayın/kınamanın iletilmesi)
dilin yanlış bilgilendirmek ya da yanıltmak için kullanılması (ahlaki onayın/kınamanın iletilmesi)
doğaüstüne/dine duyulan inanç (ahlakın sistemleştirilmesinin temeli)
doğrudan çocuk bakımıyla kadınların daha çok ilgilenmesi (toplumsal hiyerarşik türlerde işbölümü)
doğruyla yanlışın ayırt edilmesi (tüm ahlaki yargıların ve etik sistemlerinin temeli)
duygular (ahlak anlayışı için gerekli)
dünya görüşü (tüm din ve ahlakın temeli)
ekonomik eşitsizlik bilinci (statü ve hiyerarşi çatışmalarında etkili)
empati (ahlak anlayışı için gerekli)
ensest, önleme ya da kaçınma (bariz evrimsel ahlaki özellik)
ensestin anneyle oğul arasında düşünülemez ya da tabu olması (bariz evrimsel ahlaki özellik)
erkekle kadının, yetişkinle çocuğun doğalarının farklı olduğunun düşünülmesi (ahlaki davranışta farklılıklar)

erkeklerin daha saldırgan olması (ahlaki davranışta cinsiyet farklılıkları)
erkeklerin hırsızlığa daha eğilimli olması (ahlaki davranışta cinsiyet farklılıkları)
erkeklerin kamusal/siyasi alana hâkim olması (ahlaki davranışta cinsiyet farklılıkları)
erkeklerin ortak şiddete daha fazla yönelmesi (ahlaki davranışta cinsiyet farklılıkları)
erkeklerin öldürücü şiddete daha eğilimli olması (ahlaki davranışta cinsiyet farklılıkları)
etnomerkezcilik (yabancı düşmanlığı, grup seçilimi, savaş)
evlilik (temel ilişkinin ahlaki kuralları)
farklı değerlendirmeler (ahlaki yargı için gerekli)
folklor (dedikodunun parçası)
geçiş ayinleri (dini ritüel, ahlaki değerlendirme ve yargının temeli)
geçmiş/bugün/gelecek (simgesel ahlaki muhakeme için gerekli)
geleceği öngörme çabaları (ahlaki yargı için gerekli)
gelecek için plan yapma (ahlaki yargının temeli)
geleneksel selamlamalar (çatışmayı önleme ve çözmenin parçası)
gerçekle sahtenin ayırt edilmesi (ahlaki değerlendirme ve yargı için gerekli)
görgü kuralları (toplumsal ilişkileri geliştirir)
grup halinde yaşama (toplumsal ahlak)
gurur (ahlaki duygu)
güç istismarına, hâkimiyete direnme (ahlaki çatışma çözümü)
hakaret (ahlaki onayın/kınamanın iletilmesi)
hastaların iyileştirilmesi (ya da bunun için uğraşılması) (dini ritüel)
hataların düzeltilmesi (ahlaki çatışmanın çözümü)
hediye verme (işbirlikçi ve özgeci davranışın ödülü)
iç grup lehinde önyargılar (grubun ahlaki ilişkileri/yabancı düşmanlığı için gerekli)
iç grubun dış grup(lar)dan ayırt edilmesi (grubun ahlaki ilişkileri/yabancı düşmanlığı için gerekli)
iç yaşamın mahremiyeti (ahlaki muhakeme ve yargının temeli)
içsel durumların sınıflandırılması (ahlaklı ve ahlaksız eğilimlerin yargılanmasının temeli)

ifade edilen ve hissedilen sevgi (özgecilik ve işbirliğinin pekiştirilmesi için gerekli)
iffet (başlıca ahlaki ilişkilerin ve gerilimlerin temeli)
iki unsur arasına bir başkasını ekleme (ahlaki muhakeme ve yargının parçası)
ikili bilişsel ayrımlar (iyi ve kötü, ahlaklı ve ahlaksız)
imgeler (simgesel ahlaki muhakeme ve yargı için gerekli)
insana benzetme (animizmin, insana benzeyen Yunan/Roma tanrılarının, Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların tek Tanrı'sına insanın ahlaki özelliklerinin atfedilmesinin temeli)
işbirliği (özgeciliğin parçası)
işbirlikçi çalışma (akraba özgeciliğinin, karşılıklı ve kör özgeciliğin parçası)
iyiyle kötünün ayırt edilmesi (ahlaki yargı için gerekli)
jestler (başkalarını tanıma işaretleri, uzlaşmacı davranış)
karar verme (ahlaki yargının ve ahlaki ikilemlerin çözümünün temeli)
karar verme, toplu (grupta ahlaki yargının ve grupta ahlaki ikilemlerin çözümünün temeli)
konuşma, düşünce ve eylem arasındaki farklar (ahlaki niyet/ahlaki davranış)
kehanet (pek çok dini törende görülen unsur)
kıskançlık (ahlaki özellik)
kıskançlıkla başa çıkmanın simgesel yolu (ahlaki özellikle başa çıkma)
kıyaslama yapma (ahlaki yargılar için gerekli)
koalisyonlar (toplumsal ahlakın ve grup ahlakının temeli)
kolektif kimlik (grubun ahlaki ilişkileri/yabancı düşmanlığı için gerekli)
kolektif kimlikler (yabancı düşmanlığının temeli, grup seçilimi)
korkular (pek çok dini ve ahlaki davranışın üreticisi)
karşılıklı (işbirliği, mal ya da hizmet) değiş-tokuşları (karşılıklı özgecilik)
karşılıklılık, olumlu (karşılıklı özgeciliği artırır)
karşılıklılık, olumsuz (intikam, misilleme) (karşılıklı özgeciliği azaltır)

kendi çocuklarını ve yakın akrabaları tercih etme (akraba kayırma)
kişi kavramı (ahlaki yargının temeli)
mantıksal "değil" kavramı (simgesel ahlaki muhakeme)
mantıksal "eşdeğer" kavramı (simgesel ahlaki muhakeme)
mantıksal "genel/özel" kavramı (simgesel ahlaki muhakeme)
mantıksal kavramlar (simgesel ahlaki muhakeme)
mantıksal "parça/bütün" kavramı (simgesel ahlaki muhakeme)
mantıksal "zıt" kavramı (simgesel ahlaki muhakeme)
mecazi konuşma (ahlaki muhakeme için gerekli simgesel iletişim)
metafor (simgesel ahlaki muhakeme)
miras kuralları (aileler ve topluluklar içerisinde çatışmayı azaltır)
misafirperverlik (toplumsal ilişkileri geliştirir)
mitler (hem dinin hem ahlak ilkelerini öğretmenin temeli)
mülk (ahlaki muhakeme ve yargının temeli)
müziğin kısmen dini faaliyetle bağlantılı olması (dini ritüeller)
niyet (ahlaki muhakeme ve yargının parçası)
normal durumun anormal durumdan ayırt edilmesi (ahlaki yargı için gerekli)
Oidipus kompleksi (akraba seçilimi, uygun/uygunsuz ilişkiler hakkında ahlaki değerlendirme)
öldürmenin yasaklanması (topluluklarda gerekli ahlaki yargı)
oligarşi (fiili) (grubun toplumsal kontrolü)
ölüm korkusu (pek çok dini âdet ve inancın temeli)
ölüm ritüelleri (pek çok dini inancın ardındaki ölümlü olma bilinci)
ölümle ilgili inançlar (ahret inancının temeli)
özdenetim (ahlaki değerlendirme ve yargı)
öz-imgenin farkında olma (başkalarının ne düşündüğünü dikkate alma) (ahlaki muhakemenin temeli)
öz-imgenin yönlendirilmesi (ahlaki muhakemenin temeli)
öz-imgenin olumlu olmasının istenmesi (ahlaki muhakemenin temeli)
prestij eşitsizlikleri (ahlaki çatışmaya yol açar)
psikolojik savunma mekanizmaları (ahlak anlayışı ve değerlendirme psikolojisi)
ritüeller (din ve ahlak)

ruh halini ya da bilinci değiştiren teknikler ve/veya maddeler (dini ritüel)
rüya yorumu (bazı dini şamanizmlerin parçası)
sembolik konuşma (ahlaki muhakemenin ve iletişimin temeli)
sembolizm (ahlaki muhakemenin temeli)
sevilen ve sevilmeyen şeyler (ahlaki yargının temeli)
sıraya girme (çatışmaya karşı önlem)
silahlar (çatışma çözümü)
somutlaştırma (model ve ilişkilere şey muamelesi yapma) (toplumsal ahlaki ilişki ve sorunları gerçeğe dönüştürür)
sosyal yapı (insanlarda ahlakın temeli)
sosyalleşme (insanlarda ahlakın temeli)
sosyalleşme, yaşlı akrabalardan beklenen (insanlarda ahlakın temeli)
statü ve roller (insanlarda ahlakın temeli)
statüler, cinsiyet, yaş ya da akrabalığa dayanmayan (insanlarda ahlakın temeli)
statüler, verilen ve kazanılan (insanlarda ahlakın temeli)
statülerin bireylerden ayırt edilmesi (insanlarda ahlakın temeli)
süreklilikler (biliş modeli olarak düzenleme)
şiddet, bazı biçimlerinin yasaklanması (ahlaki ve toplumsal kontrol)
tabu sözler (ahlaki ve toplumsal kontrolün iletilmesi)
tabu yiyecekler (ahlaki ve toplumsal kontrol unsuru)
tabular (ahlaki ve toplumsal kontrol)
talih ve talihsizlikle ilgili inançlar (batıl inanç ve din)
tecavüz (ilişkide çatışmaya yol açan davranış)
tecavüzün yasaklanması (ahlaki olarak yargılanan davranış)
ticaret (toplumsal ilişkilerin parçası)
toplu (daimi) statüler (grupların ahlaki sıralaması)
toplumsal ilişkileri yönlendirme (toplumsal ahlaki kontrol)
umut (daha yüksek ahlaki muhakeme)
utanç (ahlaki duygu)
üçgen farkındalık (kendiyle başka iki kişi arasındaki ilişkileri değerlendirme) (ahlaki yargının temeli)
vaat (ahlaki ilişkiler)

varsayıma dayalı muhakeme (ahlaki yargı için gerekli)
yakın akrabanın uzak akrabadan ayırt edilmesi (akraba seçiliminin ve akraba özgeciliğinin temeli)
yaptırımlar (toplumsal ahlaki kontrol)
yaptırımlar, topluluğa karşı işlenen suçlara karşı (toplumsal ahlaki kontrol)
yaptırımların toplumsal birimden atılmayı içermesi (toplumsal ahlaki kontrol)
yas tutma (kederin ifadesi, simgesel ahlaki muhakemenin parçası)
yasa (hak ve yükümlülükler) (toplumsal uyumun temeli)
yasa (üyelik kuralları) (toplumsal uyumun temeli)
yaş statüleri (toplumsal hiyerarşi, baskınlık, yaşlıların bilgeliğine saygı açısından çok önemli unsur)
yaşa göre işbölümü (statü ve hiyerarşi biçimi)
yılanlardan kaçınma (dini ritüelin ve mitolojinin temeli)
yiyecek paylaşımı (işbirliği ve özgecilik biçimi)
yönetim (toplumsal ahlak)
yüz ifadeleriyle iletişim (toplumsal ilişkiler için gerekli)
yüz ifadelerinin gizlenmesi/değiştirilmesi (ahlaki onayın/kınamanın iletilmesi)
yüzde öfke ifadesi (ahlaki onayın/kınamanın iletilmesi)
yüzde küçümseme ifadesi (ahlaki onayın/kınamanın iletilmesi)
yüzde tiksinti ifadesi (ahlaki onayın/kınamanın iletilmesi)
yüzde korku ifadesi (ahlaki onayın/kınamanın iletilmesi)
yüzde mutluluk ifadesi (ahlaki onayın/kınamanın iletilmesi)
yüzde üzüntü ifadesi (ahlaki onayın/kınamanın iletilmesi)
yüzde şaşkınlık ifadesi (ahlaki onayın/kınamanın iletilmesi)
zaman (din, ahlaki muhakeme)
zamanın döngüselliği (din, ahlaki muhakeme)
zihinsel haritalar (simgesel ahlaki muhakeme)
ziyafetler (pek çok dini ritüelin parçası)
ziyaret (toplumsal ilişkiler)

NOTLAR

Önsöz: Uzun Bir Sav

1. Kaynak: Timothy Ferris, *Red Limit* (New York: Random House, 1996).
2. *Scientific American*'da her ay yayımlanan dizimin Nisan 2001 tarihli "Colorful Pebbles and Darwin's Dictum" başlıklı ilk köşe yazısında, Darwin'in gözlemini bir hüküm düzeyine yükseltecek kadar ileri gittim.
3. Michael Shermer, *Why People Believe Weird Things: Pseudoscience, Superstitions, and Other Confusions of Our Time* (New York: W. H. Freeman, 1997; 2. baskı, New York: Henry Holt/Owl Books, 2002).
4. Michael Shermer, *How We Believe: Science, Skepticism, and the Search for God* (New York: W. H. Freeman, 1999; 2. baskı, New York: Henry Holt/Owl Books, 2003).
5. Thomas H. Huxley, *Evolution and Ethics* (New York: D. Appleton and Co., 1894), s. 238.
6. R. Sloan, E. Bagiella ve T. Powell, *The Lancet*, cilt 353 (20 Şubat 1999), s. 664-667. Ayrıca bkz: *Skeptic*, cilt 7, sayı 1, s. 8. Makalede dua ve şifa hakkındaki son araştırmalar inceleniyor ve bu araştırmalardaki bazı ciddi metodolojik kusurlar belirtiliyor: (1) Sonucu etkileyen değişkenlerin kontrol edilmemesi (örneğin, bu araştırmaların çoğunda yaş, cinsiyet, eğitim, etnik köken, sosyoekonomik statü, medeni durum ve dindarlık ya da dine bağlılık derecesi gibi, sonuçları etkileyebilecek unsurlar dikkate alınmamıştı); (2) Çoklu karşılaştırmalarda kontrolsüzlük (örneğin, bir araştırmada sonucu etkileyen yirmi dokuz değişken ölçümlenmiş, ama bunlardan yalnızca altısının duayla anlamlı biçimde değiştiği görülmüştü, başka araştırmalardaysa sonucu etkileyen farklı değişkenlerin anlamlı olduğu görülmüştü, kısacası araştırmalar arasında tutarlılık yoktu).

1. Aşkın Ahlak

1. Richard Dawkins, *River Out of Eden* (New York: BasicBooks, 1995); *Cennetten Akan Irmak* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1996)

2. Charles Darwin, *The Origin of Species* (Londra: John Murray, 1859), s. 371.
3. Bkz Paul Edwards, "Socrates," *Encyclopedia of Philosophy* (New York: Macmillan, 1967), 7:482.
4. A.g.e.
5. E. O. Wilson, *Consilience: The Unity of Knowledge* (New York: Knopf, 1998), s. 238-265. Kısa bir özet için ayrıca bkz E. O. Wilson, "The Biological Basis of Morality," *Atlantic Monthly*, cilt 281, sayı 4 (1998), s. 53-70.
6. Bu bölüm aslında, bu kitabın tanıtım turunda yapılacak medya röportajları için hazırlık amacıyla oluşturulmuştu. Bu turlar bilgi yayımının kültürel manzarası boyunca yapılan zorlu yolculuklardır. Sabahın erken saatlerinde katıldığımız radyo ve televizyon programlarını öğle yemeğinde basınla yapılan röportajlar, öğleden sonra kitapevlerinde gerçekleştirilen imza günleri ve akşama doğru programa atılıvermiş bir-iki televizyon programı, akşam saatlerinde bir söyleşi ve imza faslı izler, ardından da ertesi gün tüm bunları yeniden yapmak için bir sonraki şehre gitmek üzere havaalanına koşturulur. Sonunda tüm şehirler birbirine benzemeye başlar. Işıklar geceyarısından sonra söndürülür ve sabah saat beşe uyandırma çağrısı istenir. Bu tür iki yolculuğum oldu ve bu sayede, kampanya gezisine çıkan siyasetçilerin "mesaja bağlı kal" dedikleri şeyi yapmayı öğrendim. Bununla kastettikleri, hangi sorular sorulursa sorulsun ya da kaç kez aklınız çelinirse çelinsin, beraberinizde getirdiğiniz mesajı -kısa ve öz olarak- vermektir. Günümüzün kısa yorumlar dünyasında yaşayan bir yazar için, yüzlerce sayfalık metni bir avuç başlığa damıtmak ve binlerce saatlik araştırmayı beş dakikalık bir özete sıkıştırmak demektir bu. Ama beyhude bir çaba da değildir, çünkü kuramı dikkatle düşünmeye ve neyin gerekli, neyin gereksiz olduğunu ayırmaya zorlar yazarı. Sonuçta hem yazar hem de okur kârlı çıkar.
7. Michael Novak, "Skeptical Inquirer," Michael Shermer'ın *How We Believe*'i hakkında eleştiri, *Washington Post*, 13 Şubat 2000, s. 7.

2. Neden Ahlaklıyız

1. Barry H. Lopez, *Of Wolves and Men* (New York: Scribner's, 1978).
2. Gerald S. Wilkinson, "Reciprocal Food Sharing in the Vampire Bat," *Nature*, cilt 308 (1984), s. 181-184. Ayrıca bkz Lisa K. DeNault ve Donald A. McFarlane, "Reciprocal Altruism Between Male Vampire Bats, *Desmodus rotundus*," *Animal Behaviour*, cilt 49 (1995) s. 855-856.
3. Frans B. de Waal, Good Natured: *The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press,

1996), s. 60-61; ayrıca bkz Frans B. de Waal, *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Apes* (Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1989).

4. De Waal, *Good Natured*, s. 77.
5. Michael Shermer, "The Pundit of Primate Politics: An Interview with Frans de Waal," *Skeptic*, cilt 8, sayı 2 (2000), s. 29-35.
6. Alındığı kaynak: de Waal, *Good Natured*, s. 42.
7. Cynthia Moss, *Elephant Memories: Thirteen Years in the Life of an Elephant Family* (New York: Fawcett Columbine, 1988).
8. Bunlara dair iki sıradışı kaynak: Christopher Boehm, *Hierarchy in the Forest: The Evolution of Egalitarian Behavior* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999); Matt Ridley, *The Origins of Virtue: Human Instincts and the Evolution of Cooperation* (New York:Viking, 1997).
9. Jared Diamond, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies* (New York: W. W. Norton, 1997).
10. Jared Diamond, "The Religious Story," David Sloan Wilson'ın *Darwin's Cathedral*'inin eleştirisi, *New York Review of Books*, 7 Kasım 2002.
11. Richard Leakey ve Roger Lewin, *Origins Reconsidered: In Search of What Makes Us Human* (New York: Doubleday, 1992); Alison Jolly, *Lucy's Legacy: Sex and Intelligence in Human Evolution* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999); yay. haz. Frans B. de Waal, *Tree of Origin: What Primate Behavior Can Tell Us About Human Social Evolution* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001); Steven A. LeBlanc, *Constant Battles: The Myth of the Peaceful, Noble Savage* (New York: St. Martin's Press, 2003).
12. Neil Roberts, *The Holocene: An Environmental History* (Oxford: Basil Blackwell, 1989).
13. Siyasetle din arasındaki bu ilişki hakkında daha derinlikli bir analiz için bkz Jared Diamond, "The Religious Story" ve Wilson, "The Biological Basis of Morality."
14. Rodney Stark ve William Sims Bainbridge, *A Theory of Religion* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1987); Stark ve Bainbridge, *Religion, Deviance, and Social Control* (New York: Routledge, 1997).
15. Diamond, "The Religious Story." Başta insangil atalarımız olmak üzere avcı-toplayıcılarda toplumsal davranış ve tüm primat türlerinde dış grupların üyelerine karşı şiddet eğilimi konusunda bir özet ve analiz için, bkz LeBlanc, *Constant Battles*.
16. Eski Ahit'le Talmud'a dair evrimci bir yorum için bkz John Hartung, "Love Thy Neighbor: The Evolution of In-Group Morality," *Skeptic*, cilt 3, sayı 4 (1995), s. 86-99. Benim bu örnekleri evrim konusunda grup seçilimi modelini desteklemek üzere kullanmama karşın Hartung grup seçilimini

reddeder; onun yorumu tam olarak bireysel, organizma düzeyinde seçilime dayanır.

17. Georges R. Tamarin, "The Influence of Ethnic and Religious Prejudice on Moral Judgment," *New Outlook*, cilt 9, sayı 1 (1966), s. 49-58 ve Tamarin, *The Israeli Dilemma: Essays on a Warfare State* (Rotterdam, Hollanda: Rotterdam University Press, 1973).
18. Eski Ahit'le Talmud'un bu iç grup evrimi yorumunu pek çok hahamın reddetmiş olması dikkat çekicidir. Örnek gösterdikleri pasajlardan biri olan Yasanın Tekrarı 10:19'da Tanrı şöyle buyurur: "Siz de garibi sevin, çünkü Mısır diyarında siz de gariptiniz." Mısır'dan Çıkış 22:21'de ise şöyle denir: "Yabancıya haksızlık ve baskı yapmayacaksınız. Çünkü Mısır'da siz de yabancıydınız." John Hartung ve New York'un Far Rockaway bölgesindeki Yeshiva B'Nei Torah'tan Haham Israel Chait *Skeptic*'te (cilt 4, sayı 1, s. 24-31) görüş alışverişinde bulunurken, Haham Chait Yahudiliğin herkese açık ve hoşgörülü bir din olduğunu söyledi; Eski Ahit'te ve özellikle de Tora'da (Musa'nın beş kitabı) rastlanan pek çok iç grup ahlaki değerinin ender örnekler olduğunu, bağlamından koparıldığını ya da özgün İbraniceden yanlış çevrildiğini savundu. Komşuların İsrailli olmayanları da içerdiğini söyledi. Hartung ise bu ikazlar dikkate alınsa bile Kutsal Kitap'ın özgün dilinin grup içinde yer alanlarla grubun dışında kalanlar arasında keskin bir ayrım yaptığını söyleyerek karşılık verdi. "Yabancılara," "gariplere" ve "garip yabancılara" nazik davranma yönünde ahlaki emir verilirken, çoğu durumda oldukça sert davranılan İsrailli olmayan kişiler değil, başka bir İsrail kabilesine konuk olan İsrailliler kastedilmektedir.
19. Aldous Huxley, *The Olive Tree* (New York: Harper & Bros., 1937).
20. Robert L. Bettinger, Hunter-Gatherers: *Archaeological and Evolutionary Theory* (New York: Plenum Press, 1991), s. 158.
21. Napoleon A. Chagnon. Yąnomamö, 4. baskı (New York: HBJ, 1992), s. 80-86.
22. Robin Dunbar, *Grooming, Gossip and the Evolution of Language* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996), s. 61-79.
23. Dunbar, *Grooming, Gossip and the Evolution of Language*, s. 77.
24. Jerome H. Barkow, "Beneath New Culture is Old Psychology: Gossip and Social Stratification," *The Adapted Mind*, yay. haz. Jerome H. Barkow, Leda Cosmides, John Tooby (New York: Oxford University Press, 1992), s. 627-628.
25. Kişisel iletişim, Mayıs 2000. Dedikoduyla ilgili çalışmalar hakkında etkileyici bir literatür bulunmaktadır. Burada, Kari Konkola'nın bana verdiği bazı referansları belirteceğim: Robin Dunbar, "The Chattering Classes (Have you heard the latest? Gossip, it seems, is what separates us from the animals. Far from being idle, it is vital for our safety-and even our sur-

vival)," *Times London Magazine*, 5 Şubat 1994, s. 28-29. M. Gluckman, "Gossip and Scandal," *Current Anthropology*, cilt 4 (1967), s. 307-316. S. A. Hellweg, "Organizational Grapevines," *Progress in Communication Sciences*, cilt 8, yay. haz. Brenda Dervin ve Melvin J. Voigt (Norwood, N.J.: Ablex, 1987). William A. Henry, III, "Pssst... Did You Hear About?" *Time*, cilt 135, sayı 10 (5 Mart 1990), s. 46. Blythe Holbrooke, *Gossip: How to Get It Before It Gets You and Other Suggestions for Social Survival* (New York: St. Martin's Press, 1983). Nicholas Lemann, "Gossip, The Inside Scoop: A History of American Hearsay," *The New Republic* (5 Kasım 1990). Jack Levin ve Arnold Arluke, *Gossip: The Inside Scoop* (New York: Plenum Press, 1987). S. E. Merry, "Rethinking Gossip and Scandal," *Toward a General Theory of Social Control*, cilt 1: *Fundamentals*, yay. haz. Donald Black (New York: Academic Press, 1984), s. 271-302. L. Morrow, "The Morals of Gossip," *The Economist* (26 Ekim 1991), s. 64. Ralph L. Rosnow ve G. A. Fine, *Rumor and Gossip: The Social Psychology of Hearsay* (New York: Elesevier Scientific, 1976). Tamotsu Shibutani, *Improvised News: A Sociological Study of Rumor* (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1966). Patricia Meyer Spacks, *Gossip* (Chicago: University of Chicago Press, 1986). Charles K. West, *The Social and Psychological Distortion of Information* (Chicago: Nelson-Hall, 1981).

26. Bu yorumu *How We Believe* adlı kitabımda (bkz özellikle 4. ve. 7. bölümler) daha derinlemesine savunuyorum.
27. E. O. Wilson, *On Human Nature* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978).
28. Richard D. Alexander, *Darwinism and Human Affairs* (Seattle: University of Washington Press, 1979) ve Alexander, *The Biology of Moral Systems* (New York: Adline De Gruyter, 1987). F. Miele, "The (Im)moral Animal: A Quick and Dirty Guide to Evolutionary Psychology and the Nature of Human Nature," *Skeptic*, cilt 4, sayı 1, (1996), s. 42-49.
29. E. O. Wilson, *Biophilia* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984).
30. Charles Darwin, *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, 2 cilt (Londra: John Murray, 1871), 1:163.
31. A.g.e., s. 166. Bu aslında bugün bizim grup seçilimi diyeceğimiz şey olsa da, Darwin'i grup seçiliminin katışıksız savunucusu olarak görmemeye dikkat etmeliyiz. Grup seçilimine, ahlakı bireysel seçilim yoluyla açıklamakta başarısız olduktan sonra, son çare olarak yönelmiştir. Görünüşte grup seçilimini savunmuş olmasına karşın, Darwin bizim bugün *karşılıklı özgecilik* diyeceğimiz şeyi önermiştir ve bu da tümüyle bireysel seçilim yoluyla açıklanabilir: "Üyelerin muhakeme güçleri ve öngörüleri geliştikçe, her biri deneyimleri sonucunda, hemcinslerine yardım ederse karşılığında

kendisinin de yardım göreceğini çok geçmeden öğrenecektir. Bu alt güdüden, hemcinslerine yardım etme alışkanlığını kazanabilir." (*The Descent of Man*, 1:163).

Darwin'i grup seçilimini savunma amacıyla kullanabilecek birisi varsa, bu kişi Stephen Jay Gould'du, ama Darwin'in grup seçilimini benimsemekte duraksadığını keşfeden de Gould oldu, çünkü "Darwin'in temel tutumu, organizma seçilimi konusunda gerçek bir istisnaya izin vermesiyle, aşırı bir duraksamayı açığa vurur -asgari bir grupçulukla sınırlama, bildik organizma bağlamında başka açıklamalar sunma, tek bir türdeki benzersiz bir durumla (organizma seçiliminin gücüne karşı, bir fikrin yayılması için insan bilinci) sınırlama ve ortodoks tarzın en güçlü biçimi olan, cinsel seçilim konusunda daha genel bir savın içine yerleştirme." Ancak Gould bu tarihsel hazineden ilginç bir çıkarım yaparak, bunun grup seçilimi için iyiye işaret olduğunu savunur: "Darwin'in bu kadar güçlü bir tereddüde rağmen tür seçilimine belli bir rol tanımaktan kaçınamaması, hiyerarşik seçilim kuramının kaçınılmazlığına dair güçlü bir tarihsel savunu oluşturur." (Stephen Jay Gould, *The Structure of Evolutionary Theory* [Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002], s. 135-136.)

32. Michael T. Ghiselin, *The Economy of Nature and the Evolution of Sex* (Berkeley: University of California Press, 1974), s. 247.
33. Elliott Sober ve David Sloan Wilson, *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998), s. 27, 92.
34. W. D. Hamilton, "Innate Social Aptitudes of Man: An Approach From Evolutionary Genetics," *Biosocial Anthropology*, yay. haz. Robin Fox (New York: John Wiley and Sons, 1975), s. 133-135.
35. David Sloan Wilson, "Nonzero and Nonsense: Group Selection, Nonzerosumness and the Human Gaia Hypothesis," *Skeptic*, cilt 8, sayı 1 (2000), s. 85. Bu model hakkındaki ayrıntılı incelemesi için ayrıca bkz David Sloan Wilson, *Darwin's Cathedral: Evolution, Religion, and Nature of Society* (Chicago: University of Chicago Press, 2002).

Wilson'ın kuramı hakkında bir eleştiri için bkz Michael Ruse, "Can Selection Explain the Presbyterians?" *Science*, cilt 297 (30 Ağustos 2002), s. 1479; burada, başlıkta sorduğu soruyu şöyle yanıtlar: "Calvin öncesinde ve sonrasında doğum modelleri hakkında sağlam rakamlar görmek ve kimin çocuk yapıp kimin yapmadığını öğrenmek istiyorum. Bu rakamların dini uygulama ve inançla bağıntılı olmasını istiyorum. Kendimi rahat hissetmeye ancak ve ancak bundan sonra başlayabilirim."

MIT'den dilbilimci ve evrim psikoloğu Steven Pinker'a grup seçilimi konusundaki fikrini sordum: "D. S. Wilson'ın yeni grup seçilimi konusunda kuşkulu olduğumu itiraf etmeliyim. Öncelikle, pek çok örnekte Wilson gen

seçilimini bir tür grup seçilimi olarak yeniden tanımlamak için eğilip bükülüyor (bir karınca kolonisini ya da iki karşılıklı özgeciyi grup olarak adlandırırken yaptığı gibi). Bu örneklerde haksız değil, ama yeni bir şey eklemiyor; öngörüler büyük oranda aynı ve Wilson bu kavramı yeniden canlandırmak için seferberlik ilan etmiş gibi görünüyor. Başka örneklerdeyse (grup yararına kişisel fedakârlık gibi), psikolojiyle pek uyumlu görünmüyor. İnsanlar grup seçilimine uğrasalardı, yaşam çok farklı olurdu –başka bireylere karşı öfke, suçluluk ve kıskançlık duymazdık; gizli ilişkiler yaşamaz, statü için rekabet etmez, paçayı sıyırabilecek olsak bile istifçilik yapmaz, yalan söylemez, aldatmazdık. Savaşlarda insanlar grup için hayatlarını riske atıyorlar elbette, ama genellikle bunu risk bir ihtimal olduğunda (yani ölecekleri kesin olmadığında), statüyle (ya da eski zamanlarda, kadınla) ödüllendirildiklerinde ya da ahret için kendilerine 72 bakire vaat edildiğinde yapıyorlar." (Kişisel iletişim, 27 Eylül 2002.)

36. Wilson, *Darwin's Cathedral*, s. 1.
37. A.g.e., s. 21.
38. Signe Howell, *Society and Cosmos: Chewong of Peninsular Malaya* (Singapur: Oxford University Press, 1984).
39. Paul Ekman, *Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Marriage, and Politics* (New York: W. W. Norton, 1992); Ekman, *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life* (New York: Times Books, 2003).
40. Oyun kuramı ve işbirliği konusunda geniş çaplı bir literatür bulunmaktadır. Aşağıda birkaç mükemmel kaynak yer alıyor:
Robert Axelrod, *The Evolution of Cooperation* (New York: Basic Books, 1984). Robert Axelrod ve W. D. Hamilton, "The Evolution of Cooperation," *Science*, cilt 211 (1981), s. 1390-1396. Robert H. Frank, *Passions Within Reason: The Strategic Role of the Emotions* (New York: W. W. Norton, 1988). Douglas R. Hofstadter, "Metamagical Themas: Computer Tournaments of the Prisoner's Dilemma Suggest How Cooperation Evolves," *Scientific American*, cilt 248, sayı 5 (1983), s. 16-26. John Keith Murnighan, *Bargaining Games* (New York: William Morrow and Co., 1992). Matt Ridley, *The Origins of Virtue* (New York: Viking, 1996). Michael Taylor, *The Possibility of Cooperation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987). Robert L. Trivers, "The Evolution of Reciprocal Altruism," *Quarterly Review of Biology*, cilt 46 (1971), s. 35-57. John Von Neumann ve Oskar Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior* (Princeton: Princeton University Press, 1980). Çevrim içi: Google'da "tutuklunun ikilemi"ni aradığınızda binlerce internet sitesine, bilgisayar simülasyonuna, sohbet odasına, tartışmaya, kaynakçaya vb. ulaşabilirsiniz; örneğin http://pespmc1.vub.ac.be/PRISDIL.html.

41. David Hume, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals* (1751) s. xi.
42. MIT *Encyclopedia of Cognitive Science* (http://cognet.mit.edu/MITECS/Entry/brown).
43. Donald E. Brown, *Human Universals* (New York: McGraw-Hill, 1991), s. 142.
44. A.g.e., s. 143.

3. Neden Ahlaksızız

1. Aaron Sorkin, *A Few Good Men* (New York: Samuel French, Haziran 1990).
2. Bkz *Internet Encyclopedia of Philosophy*, çevrimiçi http://www.utm.edu/research/iep/e/epicur.htm, ya da *Aphorisms of Epicurus*, http://www.ag.wastholm.net/author/Epicurus.
   Kötülüğün varlığına rağmen Tanrı'nın iyi olduğunun savunulmasına *teodise* adı verilir; Alman matematikçi Gottfried Leibniz tarafından türetilmiş bir sözcüktür bu. Kasım 1755'teki bir depremde Lizbon kentinin yerle bir olmasından sonra teodise son derece çekişmeli bir felsefi konu olur. Fransız ateist filozof Voltaire, Hıristiyanlara Lizbon'da Tanrı'nın nerede olduğunu sorduğu acı bir şiir yazar. Jean-Jacques Rousseau ise Voltaire'e sert bir karşılık vererek, deprem gibi doğal afetlerin Tanrı'nın işi değil, kalabalık kentler gibi doğal olmayan şartlarda yaşadığımız için insanları doğal olmayan bir biçimde etkileyen doğal olaylar olduğunu savunur.
3. Alexander Pope, *An Essay on Man* (1733-1734), yay. haz. Frank Brady (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1997). Ayrıca çevrimiçi: http://www.library.utoronto.ca/utel/rp/poems/pope10.html.
4. Mary Neubauer, "For McCaugheys, a Day to Be Thankful in Many Ways," *Athens Banner-Herald*, 28 Kasım 1997. Çevrimiçi: http://www.athens-newspapers.com/1997/112897/1128.a3septuplets.html.
5. Bkz "Only God Can Do That?" adlı denemem, Michael Shermer, *The Borderlands of Science* (New York: Oxford University Press, 1997), s. 66-79.
6. Misty Bernall, *She Said Yes: The Unlikely Martyrdom of Cassie Bernall* (New York: Plough Publishing House, 1999). Cassie Bernall'ın inancıyla ilgili soruya gerçekten "evet" deyip demediği konusunda bazı tartışmalar bulunmaktadır. Zıt bir görüş için bkz http://www.geocities.com/me2kangaru/CassiesYes.html.
7. *Random House College Dictionary*'de kötü için şu kullanımlar verilmiştir: sıfat olarak "ahlaki açıdan yanlış; ahlaka aykırı; kem; kötü talih ya da acı

olarak görülen ya da bunların eşlik ettiği; talihsiz"; ad olaraksa, yukarıda verilenlere ek olarak, "kötü olan; kötü nitelik; niyet ya da davranış; bir hastalık; kötü bir şekilde."

8. Daniel Jonah Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (New York: Alfred A. Knopf, 1996), s. 14.
9. Max Frankel, "Willing Executioners?" *New York Times Book Review*, 9 Ağustos 1998.
10. Stanley Milgram, *Obedience to Authority: An Experimental View* (New York: Harper, 1969). Ayrıca bkz Hans Askenasy, *Are We All Nazis?* (Secaucus, N.J.: Lyle Stuart, 1978).
11. Philip Zimbardo, "The Human Choice: Individuation, Reason, and Order Versus Deindividuation, Impulse, and Chaos," *Nebraska Symposium on Motivation*, 1969, yay. haz. W. J. Arnold ve D. Levine (Lincoln: University of Nebraska Press, 1970). Ayrıca bkz Philip Zimbardo, *The Psychology of Attitude Change and Social Influence* (New York: McGraw-Hill, 1991).
12. Gustave M. Gilbert, *Nuremberg Diary* (New York: Farrar, Straus, and Co., 1947).
13. Richard Breitman, *The Architect of Genocide: Himmler and the Final Solution* (New York: Knopf, 1991), s. 116.
14. Carol Tavris ve C. Wade, *Psychology in Perspective*, 2. baskı. (New York: Longman/Addison Wesley, 1995), s. 332.
15. Alındığı kaynak: Y. Büchler, "Document: A Preparatory Document for the Wannsee 'Conference' " *Holocaust and Genocide Studies*, cilt 9, sayı 1, (bahar 1995), s. 121-129.
16. "Sıradanlığın kötülüğü" terimini ilk kullandığım yer: Michael Shermer ve A. Grobman, *Denying History: Who Says the Holocaust Never Happened and Why Do They Say It?* (Berkeley: University of California Press, 1999).
17. Ron Rosenbaum, *Explaining Hitler: The Search for the Origins of His Evil* (New York: Random House, 1998), s. xxv.
18. A.g.e., s. xxi.
19. A.g.e., s. xii.
20. C. Lanzmann, "The Obscenity of Understanding: An Evening with Claude Lanzmann," *American Imago*, cilt 48, sayı 4, (1991), s. 473-495.
21. Roy F. Baumeister, *Evil: Inside Human Violence and Cruelty* (New York: W. H. Freeman, 1997).
22. Alıntı: Michael Berenbaum, *The World Must Know: The History of the Holocaust as Told in the United States Holocaust Memorial Museum* (New York: Little, Brown, 1993), s. 204.
23. Baumeister, *Evil*, s. 14.
24. A.g.e., s. 73-74.

25. A.g.e., s. 95-96.
26. Bart Kosko, *Fuzzy Engineering* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1992).
27. Gökyüzünün maviliği gibi oturduğumuz yerden ürettiğimiz felsefi düşünceler bulanık mantığın yegâne uygulaması değildir. Artık pek çok bulanık makine var; suyun "kirliliğine" kesirli bir sayı atfeden (sözgelimi 0,8 kirli) ve buna göre uygun miktarda sabun ekleyen bulanık çamaşır makinesi, veya diyafram açıklığını ışık miktarına göre ayarlayan bulanık video kamera, ya da video kamera operatörünün hareketine göre kendiliğinden ayarlanan "stabilizasyon" cihazı gibi. Güdümlü füzeler, hız ve yönlerini haritayla karşılaştırılan değişen araziye göre ayarlayan bulanık silahlardır. Japon firmaları Aristoteles'i reddederek kendilerini bulanık mantığa adamış ve bulanık yakıt enjektörleri, bulanık filmler, bulanık bilgisayarlar, bulanık otomatik transmisyonlar, bulanık bulaşık makineleri, bulanık kurutma makineleri, bulanık fotokopi makineleri, hatta bulanık bir golf vuruşu teşhis sistemi tasarlamışlardır.
28. Bart Kosko, *Fuzzy Thinking: The New Science of Fuzzy Logic* (New York: Hyperion, 1993), s. 250.
29. Carol Tavris, "All Bad or All Good? Neither," *Los Angeles Times*, 20 Eylül 1998, s. M5.
30. Lawrence Kohlberg, "Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach," *Moral Development and Behavior*, yay. haz. T. Lickona (New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1976) ve *Kohlberg, Essays on Moral Development*, cilt 2: *The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages* (San Francisco: Harper and Row, 1984).
31. Kurt Bergling, *Moral Development: The Validity of Kohlberg's Theory* (Stockholm: Almqvist & Wiksell,1981).
32. R. L. Gorsuch ve S. McFarland, "Single vs. Multiple-item Scales for Measuring Religious Values," *Journal for the Scientific Study of Religion*, cilt 13 (1972), s. 281-307. S Selig ve G. Teller, "The Moral Development of Children in Three Different School Settings," *Religious Education*, cilt 70 (1975), s. 406-415.
33. L. Nucci ve E. Turiel, "God's Word, Religious Rules, and Their Relation to Christan and Jewish Children's Concepts of Morality," *Child Development*, cilt 64 (1993), s. 1475-1491. D. Ernsberger ve G. Manaster, "Moral Development, Intrinsic/Extrinsic Religious Orientation and Denominational Teachings," *Genetic Psychology Monographs*, cilt 104 (1981), s. 23-41.
34. S. Sanderson, *Religion, Politics, and Morality: An Approach to Religion and Political Belief Systems and Their Relation Through Kohlberg's*

Cognitive-Developmental Theory of Moral Judgment (Lincoln: University of Nebraska Dissertation Abstracts International 346259B, 1974).

35. Carol Gilligan, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982). Kohlberg'in kuramı ve Kohlberg'i eleştirenler hakkında bir literatür taraması için bkz J. M. Darley ve T. R. Shultz, "Moral Rules: Their Content and Acquisition," *Annual Review of Psychology*, cilt 41 (1990), s. 525-556.
36. Tavris, "All Bad or All Good? Neither."
37. *Skeptic*'in toplantıda bulunan kıdemli editörü Frank Miele'ye söylenmiştir. Frank Miele'yle kişisel iletişim, 20 Kasım 2000. Ben Patrick Tierney'le 20 Kasım 2000 Pazartesi günü, NPR'nin yan kuruluşu KPCC'nin *Airtalk* programının bilimle ilgili bölümü için röportaj yaptım.
38. Patrick Tierney, *Darkness in El Dorado: How Scientists and Journalists Devastated Amazon* (New York: W. W. Norton, 2000), s. 15. Kenneth Good, *Into the Heart: One Man's Pursuit of Love and Knowledge Among the Yanomami* (New York: HarperCollins, 1991). Jacques Lizot, *Tales of the Yanomami: Daily Life in the Venezuelan Forest* (New York; Cambridge University Press, 1985).
39. Tierney, *Darkness in El Dorado*, s. 132-133.
40. Margot Roosevelt, "Yanomami: What Have We Done to Them?" *Time*, cilt 156, sayı 14 (2 Ekim 2000), s. 77-78.
41. Evrim psikoloğu Steven Pinker'ın *New York Times Book Review*'da (John Horgan'ın yine burada yayımlanan, Tierney'nin kitabı hakkındaki şaşırtıcı derecede eleştiriden uzak incelemesine yanıt olarak) Chagnon'u savunan bir mektup yayımlamasından sonra, suçlamalardan bazıları hakkında kendisine sorular sordum. "Chagnon'un Yąnomamölerin savaşmalarına yol açtığı düşüncesi, Yanomamöler'le devlet olmayan diğer toplumlar hakkındaki anlatılar tarafından yalanlanmış, akıl almaz bir fikirdir. Tierney bir fanatik ve kişilik katilidir ve titizlikle incelendiğinde tüm ciddi iddialarının çöktüğü görülür." Ya etik ihlalleri suçlaması? "Etnoğrafyada etik konusunda ciddi meseleler var kuşkusuz ve Chagnon'un özellikle 1960'lardaki bazı uygulamalarının sorgulanabilir olduğundan kuşku duymuyorum (benimki gibi çoğu alandaki uygulamalar –örneğin Milgram araştırmaları– da öyleydi). Ama Yerli Amerikalıların sorunlarının kaynağının antropologlar olduğu, çılgınca bir düşüncedir. Bizim için önemli olan konularda –kuşkuculuk, bilimsel nesnellik, klasik liberalizm vb– Chagnon doğru taraftadır." Steven Pinker'la kişisel iletişim, 1 Aralık 2000.
42. Derek Freeman, "Paradigms in Collision: Margaret Mead's Mistake and What It Has Done to Anthropology," *Skeptic*, cilt 5, sayı 3 (1997), s. 66-73.

43. A.g.e. Freeman bilim siyaseti hakkında şu yorumu eklemiştir: "Önerilerin bilimsel statüsünün siyasi yollardan belirlenebileceği görüşüne dayanan bu sıra dışı eylem konusunda, Sir Karl Popper bana şunları yazdı: 'Pek çok sosyolog ve neredeyse tüm bilim sosyologları göreli bir doğru kuramına inanır. Yani doğru, uzmanların ya da bir kültürün çoğu üyesinin inandığı şeydir. Bu tür bir görüşü benimseyen muhalifleriniz sizin haklı olduğunuzu itiraf edemezler. Tüm meslektaşları onlar gibi düşünürken nasıl haklı olabilirsiniz ki? Hatta bir uzmanlar toplantısında oylama yaparak haksız olduğunuzu da kanıtlayabilirler. Böylece iş çözümlenmiş olur. Ya sizin olgularınız? Yeterince uzman onları göz ardı etmiş, çarpıtmış ya da yanlış yorumlamışsa, hiçbir anlamları olmaz.' " Freeman daha sonra felsefeci Peter Munz'dan, antropoloji savaşlarının ardındaki şeyin özüne inen bir mektup aldı: "Gözümdeki perde düştüğünde o kadar heyecanlandım ki, size yazıp kitabınızın ne kadar mükemmel olduğunu belirtme ihtiyacını hissettim. Kitabınızın anlamı, genç Samoalıların duygusal tutumları konusundaki çatışmaların arasında kaybolup gitmez umarım. Önemi bu özel sorunu çok aşıyor. Özündeki tartışma evrim hakkında."
44. Napoleon Chagnon, *Yąnomamö* (New York: Harcourt Brace College Publishers, 1992), s. xii-xiii.
45. A.g.e., s. 7.
46. A.g.e., s. 10.
47. 1995'te Chagnon *Scientific American*'a, Yąnomamö kültüründe erkek saldırganlığına saygı duyulduğu için, bir insan özelliği olarak saldırganlığın son derece esnek olduğunu ve kültürden etkilendiğini söyledi; çoğu sosyobiyoloğun Şeytan'ın vücut bulmuş hali olarak gördüğü Stephen Jay Gould'dan da gelebilecek bir gözlemdi bu. Chagnon şaşırtıcı biçimde, "Steve Gould ve ben çoğu konuda aynı fikirdeyiz muhtemelen," diyordu. (John Horgan, "The New Social Darwinists," *Scientific American* [Ekim 1995], s. 150-157.
48. Napoleon Chagnon, "The Myth of the Noble Savage: Lessons From the Yąnomamö People of the Amazon," 30 Mart 1996'de, Evrim Psikolojisi ve Hümanist Etik konulu Skeptics Society Konferansı'nda sunulan bildiri.
49. A.g.e. Daha çok eşle ödüllendirilen savaşçılar hakkındaki verilerinin ışığında, hiç eş bulamayan erkeklere ne olduğu ve bunun Yąnomamölerin çokeşli oldukları anlamına gelip gelmediği soruldu. Chagnon gerçekten de bazı Yąnomamö erkeklerinin hiç eşi olmadığını ve bunların çoğunlukla ya tecavüze başvurdukları ya da birden fazla eşi olan erkeklerle sorun çıkardıkları için bizzat şiddete yol açtıklarını açıkladı. Ama tüm kültürlerde görülen nüanslara ve karmaşıklıklara karşı duyarlılığını ve ikili mantığa dayalı kaba genellemelerin tehlikesini bir kez daha gösteren bir kayıt da düştü: "Antropologlar toplumları tekeşli, çokeşli ya da çokkocalı gibi sınıflara

sıkıştırmaya eğilimlidir; sanki bunlar üç ayrı toplum türüymüş gibi. Aslında tüm toplumlarda evliliğe yaşamsal-tarihsel bir süreç olarak bakmanız gerekir. Örneğin, Yąnomamö toplumunda tekeşlilik örnekleri vardır. Hatta tekeşlilik en yaygın evlilik tipidir. Ama bir kadının iki erkekle evlendiği çokkocalı aileler de vardır; bu iki erkek genellikle kardeştir. Yąnomamö kültüründe üç tip evlilik düzenlemesinin de örneklerine rastlanmaktadır."

50. Kenneth Good'la röportaj, 5 Aralık 2000. Columbia Pictures kitabın film haklarını satın aldı, hatta Good rolünü oynamayı düşünen oyuncu Richard Gere, onu telefonla aradı. Anlaşma sonradan bozuldu ve film anlaşmasıyla başkaları da ilgilendi, ama henüz bunlardan bir sonuç çıkmadı.
51. Good, *Into the Heart*, s. 115.
52. A.g.e., s. 116.
53. A.g.e.
54. Chagnon, *Yąnomamö*, s. 1.
55. Jared Diamond'la röportaj, 27 Kasım 2000.
56. Shermer, *The Borderlands of Science*, s. 241-261.
57. B. S. Low, "Behavioral Ecology of Conservation in Traditional Societies," *Human Nature*, cilt 7, sayı 4 (1996), s. 353-379. Standart Kültürlerarası Örnekleme için bkz G. P. Murdock ve D. White, "Standard Cross-Cultural Sample," *Ethnology*, cilt 8 (1969), s. 329-369.
58. Robert Edgerton, *Sick Societies: Challenging the Myth of Primitive Harmony* (New York: Free Press, 1992.).
59. Shepard Krech, III, *The Ecological Indian: Myth and History* (New York: W. W. Norton, 1999).
60. Aşırı avlanma hipotezi ve tartışması için bkz G. S. Krantz, "Human Activities and Megafaunal Extinctions," *American Scientist*, cilt 58 (1970), s. 164-170; P. S. Martin ve R. G. Klein, yay. haz., *Quaternary Extinctions* (Tucson: University of Arizona Press, 1984); C. A. Reed, "Extinction of Mammalian Megafauna in the Old World Late Quaternary," *BioScience*, cilt 20 (1970), s. 284-288.

    Direylerde (faunalar) kitlesel soy tükenmesiyle ilgili alternatif açıklama –son buzul çağının sonunda yaşanan çarpıcı çevre değişimlerinin sürüleri öldürdüğü ya da zayıflattığı– geniş bağlamda anlamsızdır. Hava soğumamış, ısınmıştır ve daha önce de buzul çağları böylesine kitlesel bir soy tükenmesine neden olmadan gelip geçmiştir. Neden şimdi? Geriye kalan en iyi açıklama, aşırı avlanmadır.
61. Jane Goodall, *The Chimpanzees of Gombe* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986), s. 530.
62. Lawrence H. Keeley, *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage* (New York: Oxford University Press, 1996). Ayrıca bkz Arther

Ferrill, *The Origins of War: From the Stone Age to Alexander the Great* (Londra: Thames and Hudson, 1988).

63. Keeley, *War Before Civilization*, s. 64, 19, 50.
64. LeBlanc, *Constant Battles*. Barışçı toplumlar listesi uzun değildir: Copper Eskimoları, Ingalik Eskimoları, Yeni Gine ovalarında yaşayan Gebusiler, Afrikalı Kung halkı, Orta Afrika'da Mbuti Pigmeleri, yarımada Malezya'sında Semanglar, Güney Amerika'da Amazon Sirionoları, Tierra del Fuego'da Yahganlar, doğu Venezüella'daki Orinoco Deltası'nda yaşayan Warraular ve Tasmanya'nın batı kıyılarında yaşamış olan Yerliler. Ama LeBlanc, "bu 'barışçı' toplumlardan bazılarında cinayet oranı son derece yüksektir," diyor. "Örneğin Copper Eskimoları'nda ve Yeni Gine Gebusileri'nde tüm yetişkin ölümlerinin üçte birinin nedeni cinayetti. (...) Hangi öldürme cinayet, hangisi savaş eylemi olarak görülecek? Bu tür sorular ve yanıtları bir şekilde bulanıklaşır. Dolayısıyla bu sözde barışçılık gerçekten çok, cinayet ve savaş tanımlarına bağlıdır" (s. 202).
65. A.g.e., s. 125.
66. Steven A. LeBlanc, *Prehistoric Warfare in the American Southwest* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1999), s. 124.
67. LeBlanc, *Constant Battles*, s. 224-228.
68. R. Cassels, "Faunal Extinction and Prehistoric Man in New Zealand and the Pacific Islands," *Quaternary Extinctions*, yay. haz. P. S. Martin ve R. G. Klein (Tucson: University of Arizona Press, 1984), s. 741-767. Alfred W. Crosby, *Germs, Seeds, and Animals: Studies in Ecological History* (Londra: M. E. Sharpe, 1994). Jared Diamond, *The Third Chimpanzee* (New York: HarperCollins, 1992.).
69. Bu kitabın mükemmel bir özeti ve kapsamlı bir yorum için bkz http://www.classicnote.com/ClassicNotes/Titles/grapeswrath/.
70. Bkz http://www.planetwaves.net/pogo.html.
71. Aleksander Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago, 1918-1956: An Experiment in Literacy Investigation*, 3 cilt (New York: Harper & Row, 1974-1978).
71. Aeschylus, *Prometheus Bound*, y. İÖ 430. Çevrimiçi http://classics.mit.edu/Aeschylus/prometheus.html.

4. Kaderimin Efendisi

1. Mahkeme belgeleri, Hinckley'in ve hem savunmanın hem de savcılığın psikiyatrlarının ifadeleri ve yargıcın kararı da dahil olmak üzere Hinckley davası hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/hinckley/hinckleytrial.html.

2. *Tormenta: The Execution of Robert Francois Damiens*, 1757. Çevrimiçi olarak http://www.perno.com/european/docs/tormenta.htm.
3. C. S. Lewis, *A Grief Observed* (New York: Macmillan, 1963). Ayrıca bkz Anthony Hopkins'in C. S. Lewis'i ve Debra Winger'ın karısı Joy'u oynadıkları *Shadow Lands / Gölge Topraklarda* adlı etkileyici film.
4. John Milton, *Paradise Lost*, *The Great Books of the Western World* içinde (Chicago: University of Chicago Press, 1952).
5. René Descartes, *Principles of Philosophy* (çev. J. Veitch), Kısım I (Londra: Dent, 1649), s. 41.
6. C. S. Lewis, *Beyond Personality* (New York: Macmillan, 1945).
7. Öykünün tamamına şu kaynaktan ulaşabilirsiniz: http://www.ksu.edu/english/baker/english320/Maugham-AS.htm.
8. Pierre Simon Laplace, *A Philosophical Essay on Probabilities* (1814) (New York: Dover, 1951).
9. Pope, *An Essay on Man*.
10. Bkz http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/hinckley/hinckley-trial.htm. Bu bölümün Hinckley davasıyla ilgili kısmında verilen tüm alıntılar ve olgular bu Web sitesinden alınmıştır. Buna ek olarak diğer değiniler 11. notta yer alıyor.
11. Hinckley davasıyla ilgili ek bilgi için bkz Lincoln Caplan, *The Insanity Defense and Trial of John W. Hinckley, Jr.* (New York: Dell Publishing Company, 1984); James W. Clarke, *On Being Mad or Merely Angry: John W. Hinckley, Jr., and Other Dangerous People* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1990); Jack ve Jo Ann Hinckley, *Breaking Points* (Grand Rapids, Mich.: Chosen Books, y. 1985); Peter Law, *The Trial of John W. Hinckley, Jr.* (New York: Foundation Press, 1985); Professional Educational Group, *Classics of the Courtroom: Vincent Fuller's Summation in United States v. John Hinckley* (1990); Rita J. Simon ve David E. Aaronson, *The Insanity Defense: A Critical Assesment of Law and Policy in the Post-Hinckley Era* (New York: Praeger Publishers, 1988); Henry J. Steadman, *Before and After Hinckley: Evaluating Insanity Defense Reform* (New York: Guilford Press, 1993).
12. Martin Gardner'ın bu konudaki mükemmel tartışması için bkz kendisiyle yaptığım röportaj. Michael Shermer, "The Annotated Gardner: An Interview with Martin Gardner-Founder of the Modern Skeptical Movement," *Skeptic*, cilt 4, sayı 1 (1997), s. 56-60.
13. Martin Gardner, *The Whys of a Philosophical Scrivener* (New York: William Morrow, 1983), s. 272-275.
14. A.g.e., s. 115.
15. Owen Flanagan, *The Problem of the Soul: Two Visions of Mind and How to Reconcile Them* (New York: Basic Books, 2002), s. 126-127.

16. Murray Gell-Mann, *The Quark and the Jaguar* (New York: W. H. Freeman, 1994). Belirlenmezcilik savı konusunda en güçlü savunuyu fizikçi Roger Penrose yapmıştır: Roger Penrose, *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds, and the Law of Physics* (Londra: Penguin, 1991). Ayrıca bkz Roger Penrose, *Shadows of the Mind: A Search for the Missing Science of Consciousness* (Oxford: Oxford University Press, 1996).
17. Daniel C. Dennett, *Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1984).
18. Roy F. Baumeister ve Sara R. Watman, *Breaking Hearts: The Two Sides of Unrequited Love* (New York: Guilford Press, 1992).
19. G. Kreiman, I. Fried ve C. Koch, "Single Neuron Correlates of Subjective Vision in the Human Medial Temporal Lobe," *Proceedings of the National Academy of Sciences*, sayı 99 (2002), s. 8378-8383.
20. Michael Shermer, "Demon-Haunted Brain," *Scientific American* (Mart 2003), s. 32.
21 Michael A. Persinger, *Neuropsychological Bases of God Beliefs* (New York: Praeger, 1987) ve Persinger, "Paranormal and Religious Beliefs May Be Mediated Differently by Subcortical and Cortical Phenomenological Processes of the Temporal (Limbic) Lobes," *Perceptual and Motor Skills*, cilt 76 (1993), s. 247-251.
22. Olaf S. Blanke, T. Ortigue, T. Landis ve M. Seeck, "Neuropsychology: Stimulating Illusory Own-body Perceptions," *Nature*, cilt 419 (19 Eylül 2002), s. 269-270.
23. Andrew Newberg, Eugene D'Aquili ve Vince Rause, *Why God Won't Go Away* (New York: Ballantine Books, 2001).
24. Peggy La Cerra ve Roger Bingham, *The Origin of Minds: Evolution, Uniqueness, and the New Science of the Self* (New York: Harmony Books, 2003).
25. A.g.e., s. 224-226.
26. Steven Pinker, *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature* (New York: Viking, 2002), s. 175.
27. Per-Olof Astrand ve Kaare Rodahl, *Textbook of Work Physiology* (New York: McGraw Hill, 1986).
28. Yarı ciddi-yarı şaka, bir metagen geninin –insanların her şeyin genlerimize bağlı olduğunu düşünmelerine yol açan bir gen– olup olmadığını merak ediyorum bazen. Evrim psikolojisini eleştirenleri neşelendirebilecek bir evrim öyküsü anlatmak istiyorum: insanlar genelde davranışın temelinin genetik olduğunu düşünürler, çünkü Paleolitik çağda davranışın genetik tarafından belirlendiğini düşünmeye daha fazla eğilimli olanlar daha fazla çiftleşebilmiş, böylece daha fazla çocuk sahibi olarak metagen genlerini aktarmışlardır. Paleolitik çağın mağara adamları tabii ki genler hakkında

hiçbir şey bilmiyorlardı, bu nedenle başkalarının eylemlerini büyük oranda ya keyfi ya da büyük oranda belirlenmiş olarak görme eğiliminde olduklarını varsayabiliriz. Belirlenmiş olarak görenlerin metagen genlerinin düzeyi yükselecek ve bunlar daha iyi uyarlanıp daha başarılı olacaktır, çünkü belirlenmiş bir dünyada yaşadığına inanmak kişinin neden ve sonuç ilişkilerini daha iyi saptamasını sağlar, bunun sonucu ise da sağkalım olasılığının olasılığının güçlenmesi, kişinin metagenler de dahil olmak üzere genlerinin yayılmasıdır.

29. Matt Ridley, *Genome: The Autobiography of a Species in 23 Chapters* (New York: HarperCollins, 2001).
30. Daniel C. Dennett, *Freedom Evolves* (New York: Viking. 2003).
31. A.g.e., s. 238.
32. A.g.e., s. 251.
33. Michael Shermer, "The Chaos of History: On a Chaotic Model That Represents the Role of Contingency and Necessity in Historical Sequences," *Nonlinear Science Today*, cilt 2, sayı 4 (1993), s. 1-13; Shermer, "Exorcising LaPlace's Demon: Chaos and Antichaos, History and Metahistory," *History and Theory*, cilt 34, sayı 1 (1995), s. 59-83; Shermer, "The Crooked Timber of History," *Complexity*, cilt 2, sayı 6 (1997), s. 23-29.
34. Frank J. Tipler, *The Physics of Immortality* (New York: Doubleday, 1994).
35. William Ernest Henley, "Invictus," *Modern British Poetry*, yay. haz. Louis Untermeyer (New York: Harcourt Brace, 1920). Ayrıca internette http://www.bartleby.com/103/7.html.

5. Tanrı Olmadan da İyi Olabilir miyiz?

1. Bir *Associated Press* bülteninde alıntılanmıştır, 1999. http://zanazl.tripod.com/Columbine/Articles/KipKinkel.html.
2. Janelle Brown, "Doom, Quake and Mass Murder: Gamers Search Their Souls After Discovering the Littleton Killers Were Part of Their Clan," *Salon*.com (23 Nisan 1999). http://www.salon.com.tech/feature/1999/04/23/gamers.
3 Julian Whitaker, "Health & Healing," 1999. http://www.drwhitaker.com/wit_abouthh.php.
4. Alıntılandığı kaynak: B. A. Robinson, "Why Did the Columbine Shooting Happen?" Ontario Consultants on Religious Tolerance, 1999; güncellenme tarihi 3 Aralık 2001. http://www.religioustolerance.org/ch_viol.htm.
5. Bir *Associated Press* bülteninde alıntılanmıştır, 1999. http://zanazl.tripod/com/Columbine/Articles/KipKinkel.html.

6. Bkz L. Chibbaro, Jr., "Young Gays Traumatized by Shooting," *Washington Blade*, 7 Mayıs 1999.
7. Alıntılandığı kaynak: Robinson, "Why Did the Columbine Shooting Happen?"
8. A.g.e.
9. A.g.e.
10. Alıntılandığı kaynak: Jacob Weisberg, "What Do You Mean by 'Violence'?" *Slate*.com (15 Mayıs 1999). http://slate.msn.com./default.aspx? id=28168.
11. Bu mektuba/konuşmaya internette şu kaynaktan ulaşılabilir: http://majoritywhip.house.gov/news.asp?formmode=SingleRelease&gcid=123.
12. Columbine gibi trajedilerden evrim kuramının sorumlu tutulması konusunda çok şey söylenmiş olan PBC dizisi *Evolution* hakkındaki bir eleştiriden alıntılanmıştır; Julie Salamon, "A Stark Explanation for Mankind from an Unlikely Rebel," *New York Times*, 24 Eylül 2001.
13. Alıntılandığı kaynak: Andrea Szalanski, "Columbine Report to Vindicate Nonbelievers," *Secular Humanist Bulletin*, cilt 16, sayı 2 (2000). İnternette http://www.secularhumanism.org/library/shb/szalanski_16_2.htm.
14. Wendy Murray Zoba, "Church, State, and Columbine," Alındığı kaynaklar *Day of Reckoning* (Brazos Press), *Christianity Today*, cilt 45, sayı 5 (2 Nisan 2001), s. 54. http://www.christianitytoday.com/ct/2001/005/3.54.html.
15. L. Stammer, "Anglican Leader Visits L.A.," *Los Angeles Times*, 25 Mayıs 1996, s. B1-3.
16. Fyodor Dostoyevsky, *The Brothers Karamazov* (1880) (Chicago: University of ChicagoPress, 1952), s. 132.
17. A.g.e.
18. A.g.e.
19. John Hick, *The Existence of God* içinde (New York: Collier Books, 1964).
20. J. Wiscombe, " 'I Don't Do Therapy.' Dr. Laura Schlessinger, the country's Top Female Radio Personality, Calls Herself a Prophet," *Los Angeles Times Magazine*, 18 Ocak 1998, s. 11.
21. Laura Schlessinger, başyazı, *The Calgary Sun*, 9 Eylül 1997, s. 22.
22. Laura Schlessinger, How *Could You Do That?!: The Abdication of Character, Courage, and Conscience* (New York: HarperCollins, 1996), s. 9.
23. Adolf Hitler, *Mein Kampf* (1925) (New York: Houghton Mifflin Co., 1943), s. 267-268.
24. Martin Broszat, *The Hitler State: The Foundation and Development of the Internal Structure of the Third Reich* (New York: Longman, 1981).
25. Louis L. Snyder, yay. haz., *Hitler's Third Reich: A Documentary History* (Chicago: Nelson Hall, 1981), s. 167.

26. A.g.e., s. 168.
27. D. B. Barrett, G. T. Kurian ve T. M. Johnson, yay. haz., *World Christian Encyclopedia: Comparative Survey of Churches and Religions in the Modern World*, 2 cilt. (New York: Oxford University Press, 2001).

6. *Nasıl Ahlaklı Oluyoruz*

1. Immanuel Kant, *Fundamental Principles of The Metaphysic of Morals* (1785), çev. T. K. Abbott (Chicago: University of Chicago Press, 1952).
2. Francis A. Schaeffer, *How Then Should We Live?: The Rise and Decline of Western Thought and Culture* (New York: Fleming H. Revell Co., 1976).
3. Barrett, Kurian ve Johnson, *World Christian Encyclopedia.* (Barrett'ın Küresel Evanjelikleştirme Hareketi'nin başında olması, bütün bu verilerin, bu zengin çeşitliliği tek bir evrensel-makro-mega Hıristiyan dinine indirgemenin ne kadar zaman alacağını hesaplamak için mi toplandığını düşündürüyor.)
4. Robert Goodwin Olson, *An Introduction to Existentialism* (New York: Dover Publishers, 1962). Robert C. Solomon, yay. haz., *Existentialism* (New York: Modern Library, Random House, 1974). Ayrıca bkz *Existentialism: A Primer*, www.tameri.com/csw/exist/.
5. Jeremy Bentham, *The Principles of Morals and Legislation* (1789) (New York: Macmillan, 1948), s. 80.
6. A.g.e., s. 30.
7. A.g.e.
8. Stephen Jay Gould, *Hen's Teeth and Horse's Toes* (New York: W. W. Norton, 1983), s. 25.
9. Bart Kosko, *Fuzzy Thinking: The New Science of Fuzzy Logic* (New York: Hyperion, 1993), s. 250.
10. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776) (New York: Modern Library, Random House, 1965).
11. Örneğin, Marilyn vos Savant doğru çözümü *Parade* dergisindeki haftalık köşe yazısında açıkladığında tepki mektubu bombardımanına tutulmuştu. Marilyn vos Savant, "Ask Marylin," *Parade*, 9 Eylül 1990, 17 Şubat 1991 ve 7 Temmuz 1991. Üç kapılı oyunu şu adreste oynayabilirsiniz: http://utstat.toronto.edu/david/MH.html#l. Başka Web sitelerinde de oyunun yüz binlerce simülasyonunu çalıştırarak uzun vadede kapı değiştirmenin daha iyi olduğunu kanıtlamış bilgisayar programları bulabilirsiniz. Ayrıca bkz Leonard Gillman, "The Car and the Goats," *American Mathematical Monthly*, cilt 99, sayı 1 (Ocak 1992), s. 3-7.

12. Thomas Gilovich, Robert Vallone ve Amos Tversky, "The Hot Hand in Basketball: On the Misperception of Random Sequences," *Cognitive Psychology*, cilt 17 (1985), s. 295-314. Madeni para değil profesyonel basketbol oyuncuları söz konusu olduğundan, bazı düzeltmeler yapılması gerekir. Örneğin bir oyuncunun atış yüzdesi % 60'sa, her birinde altışar atış yaptığı her yirmilik dizide bir kez arka arkaya altı basket atmasını bekleriz.
13. Barry Glassner, *The Culture of Fear: Why Americans Are Afraid of the Wrong Things* (New York: Basic Books, 1999).
14. A.g.e.
15. A.g.e., s. 123.
16. A.g.e., s. 167.
17. A.g.e.
18. Yıldız zamanı: 1672.1 Dünya zamanı: 6 Ekim 1966. *Star Trek (Uzay Yolu)*, 5. bölüm, "İçimizdeki Düşman," yapımcı Gene Roddenberry, yönetmen Leo Penn, senaryo Richard Matheson.
19. Bir ilke olarak ilk kez sunulduğu yayın: Michael Shermer, "The Captain Kirk Principle," *Scientific American* (Aralık 2002), s. 32.
20. David G. Myers, *Intuition: Its Powers and Perils* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2002), s. 1.
21. Nalini Ambady ve Robert Rosenthal, "Thin Slices of Expressive Behavior as Predictors of Interpersonal Consequences: A Meta-Analysis," *Psychological Bulletin*, cilt 3 (1992), s. 256-274; Ambady ve Rosenthal, "Half a Minute: Predicting Teacher Evaluations from Thin Slices of Nonverbal Behavior and Physical Attractiveness," *Journal of Personality and Psychology*, cilt 64, s. 431-441.
22. J. A. Krosnick ve bşk. "Subliminal Conditioning of Attitudes," *Personality and Social Psychology Bulletin*, cilt 18 (1992), s. 152-162.
23. Myers, *Intuition*, s. 119.
24. A.g.e., s. 36-37.
25. A.g.e., s. 174-176.
26. A.g.e., s. 44-45.
27. A.g.e., s. 46-47.
28. A.g.e., s. 46-49. Ayrıca bkz Paul Ekman, *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life* (New York: Times Books, 2003)
29. Jonathan Haidt, "The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment," *Psychological Review*, cilt 108 (2001), s. 814-834; Haidt, "The Positive Emotion of Elevation," *Prevention and Treatment 3*, makale 3 (2000); Haidt, "The Moral Emotions," *Handbook of Affective Sciences*, yay. haz. R. J. Davidson, K. Scherer ve H. H. Goldschmidt (Oxford: Oxford University Press, 2003).

30. J. Greene ve bşk., "An fMRI Investigation of Emotional Engagement in Moral Judgement," *Science*, cilt 293 (2001), s. 2105-2108.
31. Steven N. Brenner ve Earl A. Molander, "Is the Ethics of Business Changing?" *Harvard Business Review* (Ocak-Şubat 1977), s. 57-71.
32. P. A. M. Van Lange, T. W. Taris ve R. Vonk, "Dilemmas of Academic Practice: Perceptions of Superiority Among Social Psychologists," *European Journal of Social Psychology*, cilt 27 (1997), s. 675-685.
33. "Oprah: A Heavenly Body? Survey Finds Talk-Show Host a Celestial Shoo-in," *U.S. News and World Report* (31 Mart 1997), s. 18.
34. J. A. White ve S. Plous, "Self-Enhancement and Social Responsibility: On Caring More, but Doing Less, Than Others," *Journal of Applied Social Psychology*, cilt 25 (1995), s. 1297-1318.
35. J. Kruger, "Personal Beliefs and Cultural Stereotypes About Racial Characteristics," *Journal of Personality and Social Psychology*, cilt 71 (1996), s. 536-548.
36. Brad J. Sagarin, Kelton V. L. Rhoads ve Robert B. Cialdini, "Deceiver's Distrust: Denigration as a Consequence of Undiscovered Deception," *Personality and Social Psychology Bulletin*, cilt 24 (1998), s. 1167-1776.

7. Nasıl Ahlaksız Oluyoruz

1. David Buss, *The Dangerous Passion: Why Jealousy Is as Necessary as Love and Sex* (New York: Free Press, 2002).
2. J. Stuart Snelson, *Win-Win Theory for Win-Win Success: Science, Theory, and Strategy of Win-Win Success for Family and Business, Community and Nation* (yayınlanacak).
3. Gottfried Leibniz, *Discourse on Metaphysics* (1826), çev. G. R. Montgomery (Buffalo, N.Y.: Prometheus Books, 1992).
4. Jonathan D. Glater, "Adultery May Be a Sin, but It's a Crime No More," *New York Times*, 17 Nisan 2003, s. A12.
5. Buss, *The Dangerous Passion*, s. 103.
6. D. H. Lawrence, *Pornography and So On* (Londra: Faber and Faber, 1936). Stewart'ın yorumu: mahkeme kararı, *Jacobellis v. Ohio*, 1964. 378 U.S. 184.
7. Anaïs Nin, *Little Birds* (New York: Harcourt, 1963), s. 103.
8. D. Henson ve H. Rubin, "Voluntary Control of Eroticism," *Journal of Applied Behavior Analysis*, cilt 4 (1971), s. 37-44. K. Kelley ve D. Byrne, "Assessment of Sexual Responding: Arousal, Affect, and Behavior," *Social Psychophysiology*, yay. haz. John Cacioppo ve Richard Petty (New York: Guilford, 1983). D. Przbyla ve D. Byrne, "The Mediating Role of

Cognitive Process in Self Reported Sexual Arousal," *Journal of Research in Personality*, cilt 18 (1984), s. 54-63. M. Zuckerman, "Physiological Measures of Sexual Arousal in the Human," *Technical Reports on the Commission on Obscenity and Pornography*, cilt 1. (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1971).

9. Catharine MacKinnon, "Pornography: A Feminist Perspective," Minneapolis İl Kurulu'na sunulan grup tezi, 1983. Andrea Dworkin, *Letters From a War Zone* (New York: Dutton, 1988).
10. Berl Kutchinsky, "The Effect of Easy Availability of Pornography on the Incidence of Sex Crimes: The Danish Experience," *Pornography and Censorship*, yay. haz. David Copp ve Susan Wendell (Amherst, N.Y.: Prometheus Books, 1983), s. 307.
11. Fred R. Berger, "Pornography, Sex, and Censorship," *Pornography and Sexual Deviance*, yay. haz. Michael Joseph Goldstein ve Harold S. Kant (Berkeley: University of California Press, 1973).
12. Luis T. Garcia, "Exposure to Pornography and Attitudes About Women and Rape; A Correlational Study," *Journal of Sex Research*, cilt 22 (1986), s. 378-385. Cynthia S. Gentry, "Pornography and Rape: An Empirical Analysis," *Deviant Behavior*, cilt 12 (1991), s. 277-288. Berl Kutchinsky, "Pornography and Rape: Theory and Practice?" *International Journal of Law and Psychiatry*, cilt 14 (1991), s. 47-64. .
13. Paul Abramson ve Haruo Hayashi, "Pornography in Japan: Cross-Cultural and Theoretical Considerations," *Pornography and Sexual Aggression*, yay. haz. Neil Malamuth ve Edward Donnerstein (Orlando: Academic Press, 1984). Berl Kutchinsky, "Pornography and its Effects in Denmark and the United States: A Rejoinder and Beyond," *Comparative Social Research: An Annual*, cilt 8 (1985), s. 301-330.
14. Edward Donnerstein ve Leonard Berkowitz, "Victims' Reactions in Aggressive Erotic Films as a Factor in Violence Against Women," Malamuth ve Donnerstein, *Pornography and Sexual Aggression*.
15. Edward Donnerstein, "Erotica and Human Aggression," *Aggression: Theoretical and Empirical Review*, cilt 2, yay. haz. Russell Geen ve Edward Donnerstein (New York: Academic Press, 1983).
16. W. A. Fisher ve D. Byrne, "Individual Differences in Affective, Evaluative and Behavioral Responses to an Erotic Film," *Journal of Applied Social Psychology* (Ağustos 1978), s. 355-365.
17. Neil Malamuth ve James Check, "The Effects of Aggressive Pornography on Beliefs of Rape Myths: Individual Differences," *Journal of Research in Personality*, cilt 19 (1985), s. 299-320.
18. Yay. haz. Goldstein ve Kant, *Pornography and Sexual Deviance*.

19. Naomi Wolf, "Our Bodies, Our Souls," *The New Republic* (16 Ekim 1995). *The New Republic* için hazırlanan bu makalede feminist yazar Naomi Wolf, ceninin tüm aşamalarda bir birey olması dolayısıyla kürtajın ahlaka aykırı olduğunu öne sürerek kadının seçimi hareketini şaşkınlığa uğratmıştır (gerçi yine de özgür seçimi desteklemektedir). Ama Wolf'un 6.700 sözcüklük yazısında ceninin birey olduğu yönündeki iddiasını destekleyen tek bir bilimsel olgu bile bulunmamaktadır. Bunun yerine, "küçük ayaklı yaka rozetleri," "çerçeveli sonografi resimleri" gibi duygusal göndermelerle ve popüler hamilelik kitabı *What to Expect When You're Expecting*'den alınmış "ceninin ayrıntılı çizimleri"yle karşılaşırız. 1995 tarihli bir PBS *Firing Line* tartışmasında Arianna Huffington, yine buna benzer eksikliklerle bilim adamlarının yaşamın döllenmeyle başladığını kanıtladıklarını öne sürmüş, ama bu iddiayı kanıtlayacak hiçbir olgu verilmemiştir.
20. *Los Angeles Times* yazarı Roy Rivenburg, kürtaj yanılarıyla kürtaj karşıtlarının konumlarını gayet iyi özetlemiştir: Roy Rivenburg, "A Decision Between a Woman and God," *Los Angeles Times*, 24 Mayıs 1996.
21. Anayasa Mahkemesi'nin kararı internette pek çok yerde bulunabilir. Google'da arandığında 141.000 sonuca ulaşılmaktadır; bkz örneğin http://members.aol./com/abtrbng/410b1.htm ya da www2.law.cornell.edu.
22. Bkz örneğin *Amici Curiae Brief in Support of Appellees*, William L. Webster ve bşk., *Appellants v. Reproductive Health Services et al., Appellees*, 1988.
23. B. L. Koops, L. J. Morgan ve F. C. Battaglia, "Neonatal Mortality Risk in Relation to Birth Weight and Gestational Age: Update," *Journal of Pediatrics*, cilt 101 (1982), s. 969-977. Milner ve Beard, "Limit of Fetal Viability," *Lancet*, cilt 1, 1984, s. 1079. Pleasure, Dhand ve Kaur, "What Is the Lower Limit of Viability?" *American Journal of Diseases of Children*, cilt 138 (1984), s. 783.
24. I. R. Beddis ve bşk., "New Technique for Servo-Control of Arterial Oxygen Tension in Preterm Infants," *Archives of Disease in Childhood*, cilt 54 (1979), s. 278-280.
25. Michael Flower, "Neuromaturation and the Moral Status of Human Fetal Life," *Abortion Rights and Fetal Personhood*, yay. haz. Edd Doerr ve James W. Prescott (Long Beach, Calif.: Centerline Press, 1989). M. E. Molliver, I. Kostovic ve H. Van Der Loos, "The Development of Synapses in Cerebral Cortex of the Human Fetus," *Brain Research*, cilt 50 (1973), s. 403-407. D. P. Purpura, "Morphogenesis of Visual Cortex in the Preterm Infant," *Growth and Development of the Brain*, yay. haz. Mary A. B. Brazier (New York: Raven Press, 1975).
26. Bu münazaranın şartları hakkında iyi bir genel tartışma için, bkz Carl Sagan ve Ann Druyan, *Shadows of Forgotten Ancestors* (New York: Random House, 1992).

27. Claudia Kalb, "Treating the Tiniest Patients," *Newsweek* (9 Haziran 2003), s. 48-51.
28. Debra Rosenberg, "The War Over Fetal Rights," *Newsweek* (9 Haziran 2003), s. 40-47.
29. John-Thor Dahlburg, "Firm Says It Created First Human Clone," *Los Angeles Times*, 28 Aralık 2002, s. A13.
30. Alıntı: Jeffrey Kluger, "Will We Follow the Sheep?" *Time* (10 Mart 1997), s. 67-70, 72.
31. Alıntı: *Cloning Human Beings: Report and Recommendations* (Rockville, Md.: National Bioethics Advisory Commission, 1997).
32. Bkz Nancy L. Segal, *Entwined Lives: Twins and What They Tell Us About Human Behavior* (New York: Dutton, 1999). Segal, genlerin davranışımızı ve kişiliğimizi göz ardı edilemeyecek sayısız yoldan etkilediğini ikna edici biçimde gösteriyor. Ayrı yetiştirilen tek yumurta ikizleri birlikte yetiştirilen tek yumurta ikizleriyle, birlikte yetiştirilen çift yumurta ikizleriyle, birlikte yetiştirilen kardeşler ve sahte ikizlerle (genetik açıdan farklı olan evlat edinilmiş çocuklarla) karşılaştırıldığında, ayrı yetiştirilen tek yumurta ikizlerinin karşılaştırma gruplarına kıyasla neredeyse her açıdan birbirlerine daha çok benzedikleri görülüyor; bunlar örneğin (Başkan Clinton'ın klonlama konusunda ahlaki bir hüküm vermekle görevlendirdiği Ulusal Biyoetik Danışma Komisyonu'nun başkanı olan) Harold Shapiro ile ikizinin birer üniversite rektörü olmaları gibi etkileyici, ya da Vademecum adlı ender bulunan bir İsveç diş macununun tercih edilmesi gibi komik benzerlikleri içeriyor. Buna karşın tek yumurta ikizleri şaşırtıcı derecede farklı da olabiliyorlar. Boy ve ağırlık gibi % 90'ın üzerinde kalıtımsal olan özelliklerde bile tek yumurta ikizlerinden pek çoğunun ne kadar farklı olabileceğini görmek insanı şaşırtıyor (Segal'ın kitabında pek çok fotoğrafa yer verilmiş). % 50 aralığındaki kalıtımsal özelliklere bakıldığındaysa, çevrenin ne kadar önemli olduğu açıkça görülüyor. Segal'la ikizleri inceleyen çalışma arkadaşları, kalıtımın yakın zamanlara dek sanıldığından çok daha önemli olduğunu ortaya çıkardılar ve bilimleri sağlam temellere dayanıyor. Ayrıca bkz Michael Shermer, "I, Clone," *Scientific American*, cilt 288, sayı 4 (Nisan 2003).
33. Alıntı: Dahlburg, "Firm Says It Created First Human Clone."
34. Alıntı: Kluger, "Will We Follow the Sheep?" s. 72.
35. A.g.e., 71.
36. Alıntı: yay. haz., M. L. Rantala ve Arthur J. Milgram, *Cloning: For and Against* (Chicago: Open Court, 1999), s. 157. Onlarca yıldır bu tema, Ted Howard'la Jeremy Rifkin'in 1977 tarihli *Who Should Play God?: The Artificial Creation of Life and What it Means for the Future of the Human Race*'inden (New York: Delacorte Pres), Ted Peters'ın 1997 ta-

rihli *Playing God?: Genetic Determinism and Human Freedom*'ına (New York: Routledge) ve kopyalanmış koyun Dolly konusunda yaşanan velveleyi izleyen tanrı konusundaki telaşlı uyarılara dek dolaşımda olmuştur; bu uyarılardan biri de, görüşlerini *Newsweek*'te açıklamış olan Kenneth Woodward'dan geliyor: "Belki de Dolly'den alınması gereken mesaj, insan yaşamının efendiliğini üstlenme yönündeki nedensel etik kaymasını toplumun yeniden gözden geçirmesi gerektiğidir. Tanrı'yı oynamayı gerçekten istiyor muyuz?" (Kenneth L. Woodward, "Today the Sheep... Tomorrow the Shepherd?" *Newsweek* [10 Mart 1997]).

37. Alıntı kaynağı: Dahlburg, "Firm Says It Created First Human Clone."
38. Associated Press, "Clerics Denounce Cloned Baby Claim," *Los Angeles Times*, 29 Aralık 2002, s. A15.
39. Isaac Asimov, *I, Robot* (New York: Random House, 1950). Asimov, *Robots and Empire*'da üç robot yasasının önüne "Sıfırıncı Yasa"yı getirir: "0. Bir robot insanlığa zarar veremez ya da insanlığa zarar gelmesine seyirci kalamaz." Asimov bunu şöyle açıklar: "Ama Üç Yasa'nın aksine, Sıfırıncı Yasa pozitronik robot mühendisliğinin temel bir parçası değildir, tüm pozitronik robotların temel parçası değildir ve aslında bunu ancak çok gelişmiş bir robot kabul edebilir." Asimov, Üç Yasa'nın 23 Aralık 1940'ta, bilimkurgu yayıncısı John W. Campbell'la yaptığı bir sohbetten doğduğunu öne sürer. Üç Yasa Asimov'un ilk iki robot öyküsü olan "Robbie" ve "Reason"da yoktur, ama üçüncü robot öyküsü "Liar!"da İlk Yasa belirtilir. Üç Yasa'nın açıkça verildiği ilk öykü, *Astounding Science Fiction*'ın Mart 1942 sayısında yayımlanan "Runaround"dur. En sonunda 1950'de *I, Robot*'ta yasa haline getirilir.
40. Bunlara ve başka engellere şu kaynakta yer verilmiştir: Steven M. Wise, *Science and the Case for Animal Rights* (Boston: Perseus Books, 2002).
41. Verlyn Klinkenborg, "Cow Parts," *Discover* (Ağustos 2001), s. 53-62.
42. Stephen Jay Gould, *The Mismeasure of Man* (New York: W. W. Norton, 1981).
43. Carol Tavris, *The Mismeasure of Woman* (New York: Simon and Schuster, 1992).
44. David Brion Davis, "The Enduring Legacy of the South's Civil War Victory," *New York Times*, 26 Ağustos 2001, kısım 4, s. 1. Ayrıca bkz Davis, *Slavery and Human Progress* (New York: Oxford University Press, 1984).
45. Ernst Mayr, *The Growth of Biological Thought* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982), s. 273. Mayr'ın belirttiğine göre, " 'üreme açısından yalıtılmış' deyimi yalıtım mekanizmalarının bulunması anlamına geldiğine göre, 'gerçek/potansiyel' ayrımı gereksiz ve bu mekanizmaların belli bir anda tehdit altında olup olmaması, tür statüsüyle ilgisizdir." Mayr şu "daha betimleyici" tanımları önerir: "Tür, doğada belirli bir nişi kaplayan,

(ötekilerden üreme açısından yalıtılmış) üreyebilen popülasyonlar topluluğudur." Ve: "Türler uyumlu, bütünleşmiş gen karmaşıklıklarının geçici somutlaşması olarak, evrimin asıl birimleridir." (Ernst Mayr, *Animal Species and Evolution* [Cambridge: Harvard University Press, 1963]).

46. Vercors (Jean Bruller), *You Shall Know Them*, çev. R. Barisse (New York: Pocket Books, 1955).
47. Richard G. Klein, *The Human Career: Human Biological and Cultural Origin* (Chicago: University of Chicago Press, 1999).
48. Wise, *Science and the Case for Animal Rights*. Ayrıca bkz Steven M. Wise, *Rattling the Cage: Toward Legal Rights for Animals* (Boston, Mass.: Perseus, 2000). Wise'ın kitabını okumadan önce, Aristoteles'in ahlak kuralı "her şey kararınca"yı anlamadıklarını düşündüğüm hayvan hakları eylemcilerinin savları beni ikna edememişti. Tüm memeliler için tüm hakların hemen elde edilmesini hedefleyerek, şimdiye kadar fiilen hiçbir hayvana hiçbir hak sağlayamamışlardı. Bu tam olarak doğru değil elbette. Özellikle hayvanların zulümden korunması konusunda pek çok hukuk zaferi kazanıldı. Ama bilim alanında çalışanlarımızın çoğu için hayvan hakları hareketi fazlasıyla siyasi, fazlasıyla aşırı ve bilimden fazlasıyla habersizdi. Wise'ın kitabında bu kusurlara rastlanmıyor.
49. Örneğin bkz Jeffrey Moussaieff Masson ve Susan McCarthy, *When Elephants Weep: The Emotional Lives of Animals* (New York: Delacorte Press, 1995).
50. Christopher Boehm, *Hierarchy in the Forest: The Evolution of Egalitarian Behavior* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press). Marian Stamp Dawkins, *Through Our Eyes Only: The Search for Animal Consciousness* (New York: W. H. Freeman, 1993). Daniel C. Dennett, *Kinds of Minds: Toward an Understanding of Consciousness* (New York: Basic Books, 1996) [*Aklın Türleri: Bir Bilinç Anlayışına Doğru* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1999)]. Donald R. Griffin, *Animal Minds: Beyond Cognition to Consciousness* (Chicago: University of Chicago Press, 2001). Marc Hauser, *Wild Minds: What Animals Really Think* (New York: Henry Holt, 2000). Yay. haz. Sue Taylor Parker ve M. L. McKinne, *Self-Awareness in Animals and Humans: Developmental Perspectives* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994). Irene Pepperberg, *The Alex Studies: Cognitive and Communicative Abilities of Parrots* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999). Richard D. Ryder, *Animal Revolution: Changing Attitudes Toward Speciesism* (Londra: Basit Blackwell, 1989). Richard Sorabji, *Animal Minds and Human Morals: The Origin of the Western Debate* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1993).
51. John D. Bonvillian ve Francine G. P. Patterson, "Sign Language Acquisition and the Development of Meaning in a Lowland Gorilla," yay. haz. C.

Mandell ve A. McCabe, *The Problem of Meaning: Behavioral and Cognitive Perspectives* (Amsterdam: Elsevier, 1997). Francine G. P. Patterson ve Wendy Gordon, "The Case for the Personhood of Gorillas," *The Great Ape Project: Equality Beyond Humanity*, yay. haz. Paola Cavalieri ve Peter Singer (New York: St. Martin's Press, 1993). Francine G. P. Patterson ve Eugene Linden, *The Education of Koko* (New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1981). Richard Byrne, *The Thinking Ape: Evolutionary Origins of Intelligence* (Oxford: Oxford University Press, 1995). Yay. haz. Sue Taylor Parker, Robert W. Mitchell ve H. Lyn Miles, *The Mentalites of Gorillas and Orangutans* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

52. Birute M. F. Galdikas, *Reflections of Eden: My Years with the Orangutans of Borneo* (Boston: Little, Brown, 1995). H. Lyn Miles, "Simon Says: The Development of Imitation in an Encultured Orangutan," *Reaching Into Thought: The Minds of the Great Apes*, yay. haz. Anne E. Russon ve bşk. (Cambridge: Cambridge University Press, 1996); Miles, "ME CHANTEK: The Development of Self-Awareness in a Signing Orangutan," *Self-Awareness in Animals and Humans: Developmental Perspectives*, yay. haz. Sue Taylor Parker ve bşk. (Cambridge: Cambridge University Press, 1994). Lesley J. Rogers, *Minds of Their Own: Thinking and Awareness in Animals* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1998).
53. Diana Reiss ve Lori Marino, "Mirror Self-Recognition in the Bottlenose Dolphin: A Case of Cognitive Convergence," *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 8 Mayıs 2001, s. 5937-5942. Yay. haz. Marc Bekoff, *The Smile of a Dolphin: Remarkable Accounts of Animal Emotions* (New York: Crown Books, 2000). Yay. haz. Karen Pryor ve Kenneth S. Norris, *Dolphin Societies: Discoveries and Puzzles* (Chicago: University of Chicago Press, 2000).
54. Louis M. Herman ve Palmer Morrel-Samuels, "Knowledge Acquisition and Asymmetry Between Language Comprehension and Production: Dolphins and Apes as General Models for Animals," *Interpretation and Explanation in the Study of Animal Behavior*, yay. haz. Marc Bekoff ve Dale Jamieson (Boulder, Colo.: Westview Press, 1990). Lori Marino, "A Comparison of Encephalization Between Odontocete Cetaceans and Anthropoid Primates," *Brain, Behavior, and Evolution*, cilt 51 (1988), s. 230. Sam H. Ridgway, "Physiological Observations on Dolphin Brains," *Dolphin Cognition and Behavior: A Comparative Approach*, yay. haz. Ronald J. Schusterman ve bşk. (New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1986), s. 32-33.

1. Bkz David Gerrold, ***The World of "Star Trek"*** (New York: Ballantine Books, 1979); Stephen E. Whitfield ve Gene Roddenberry, ***The Making of "Star Trek"*** (New York: Ballantine Books, 1968).
2. Diamond, ***The Third Chimpanzee***.
3. Michael Ghiglieri, ***The Dark Side of Man: Tracing the Origins of Male Violence*** (Reading, Mass.: Perseus Books, 1999).
4. Brian Hare, Michelle Brown, Christina Williamson ve Michael Tomasello, "The Domestication of Social Cognition in Dogs," ***Science***, cilt 298 (22 Kasım 2002), s. 1634-1636. Jennifer A. Leonard ve bşk., "Ancient DNA Evidence for Old World Origin of World Dogs," ***Science***, cilt 298 (22 Kasım 2002), s. 1613-1615. Peter Savolainen ve bşk., "Genetic Evidence for an East Asian Origin of Domestic Dogs," ***Science***, cilt 298 (22 Kasım 2002), s. 1610-1612.
5. Lyudmila N. Trut, "Domestication of the Fox: Roots and Effects," ***Scientifur***, cilt 19 (1995), s. 11-18. Lyudmila N. Trut, "Early Canid Domestication: The Farm-Fox Experiment," ***American Scientist*** (Mart/Nisan 1999).
6. Richard Wrangham ve Dale Peterson, ***Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*** (New York: Houghton Mifflin, 1996). 13. Bölge çalışmasının anlatıldığı kaynak: Katerina Semendeferi ve bşk., "Limbic Frontal Cortex in Hominoids: A Comparative Study of Area 13," ***American Journal of Physical Anthropology***, cilt 106 (1998), s. 129-155. Bu bildiride yazarlar, 13. Bölge'nin al yanaklı şebeklerde duygusal tepki ketlemesinin engellenmesiyle ilgisini tartışıyorlar.
7. Robert Sapolsky, bu kuşkuculuğun nedeninin üç katmanlı olduğunu açıklamıştır:

   1. Yakın akraba türlerde, sinapslardaki ya da beyin bölgelerindeki serotonin düzeyleri hayli farklı olabilir ve bu "daha saldırgan olan X türünde serotonin düzeyi Y türüne kıyasla daha düşüktür" anlamına gelmez, yalnızca serotonin sentezinin ve çözünmesinin temel yönlerini yansıtır. Bir örnek vermek gerekirse, yeni dünya maymunlarında kortikosteroid düzeyi eski dünya maymunlarına kıyasla kat kat yüksektir. Bilim adamları bir yeni dünya maymunu için yaşamın nasıl bu kadar daha stresli olduğu konusunda ayrıntılı öyküler uydurdular... ama sonunda, kortikosteroid düzeyindeki kat kat artışa, kortikosteroid alıcılarının hassasiyetinde kat kat azalmanın eşlik ettiği anlaşıldı.

   2. Beden büyüklüğü. Beden büyüklüğünün serotonin araştırmalarında karışıklığa yol açtığını gösteren tuhaf ama ikna edici bir literatür var. Nedir bu karışıklık? Araştırmalarda serotonin belden alınır. Kişi ne kadar uzun boyluysa, serotonin beyinden omurganın dibine dek o kadar uzun bir yol

kat etmek zorunda kalır, bu nedenle seyrelir. Dolayısıyla, (belkemiğinden alınan) serotonin düzeyinin düşük olması yalnızca beden büyüklüğünü yansıtabilir. Bu konuda gerekli düzeltmeler yapıldığında serotonin/davranış bulgularından bazıları ortadan kalkar. Yani farklı primat türlerinin beden boyutunda büyük farklılıklar olması, türler arasında doğrudan karşılaştırma yapılmasını güçleştirmektedir.

3. Son olarak, saldırganlığın toplumsal anlamı farklı türlerde çarpıcı derecede farklı olabilir. Saldırganlık gerçek midir, simgesel mi? Yukarıdan aşağıya doğru bir hiyerarşi sisteminde mi, yoksa aşağıdan yukarıya doğru bir sistemde mi ihtiyaç duyulan bir şeydir? Saldırganlık hâkimiyet kurma olasılığını artırır mı (çoğunlukla eski dünya maymunları), yoksa azaltır mı (erkek vervet maymunları)? vb. Kısacası biz de dahil olmak üzere insansı-maymunlarda serotonin konusunda doğrudan kıyaslama verileri bulunmadığından, böyle bir kıyaslamanın çok da anlamlı olacağını düşünmüyorum. (Kişisel iletişim, 5 Haziran 2003.)

Richard Wrangham bu eleştiriyi şöyle yanıtladı: "Sapolsky ihtiyatlı olmakta haklı ve veri eksikliği nedeniyle konu tartışmalı. Ama yanılıyor olduğuna iddiaya girebilirim. Yani, yabani türlere kıyasla ehlileşmiş türlerin serotonin düzeylerinde görülen değişimlere (bu konuda tilki, mink ve farelerden önemli veriler alınmıştır) dayanarak, fevri saldırganlıkla tür arasında fark edilir ve tutarlı bir bağıntı bulunduğunun kanıtlanacağını tahmin ediyorum. Uygulamada bonobo ve şempanzelerden serotonin almanın tek yolu otopsi yapmaktır ve Joe Erwin'den bunu yapmasını istedim, o da kabul etti; benden yazılı bir şeyler bekliyor ama henüz hazırlayamadım. Yani şimdi bu noktadayım..." (Kişisel iletişim, 5 Haziran 2003.) Paul J. Zak, "Trust," *Journal of Financial Transformation* (CAPCO Institute) 7, 18-24.

8. Richard Wrangham ve David Pilbeam, "Apes as Time Machines," *African Apes*, cilt 1: *All Apes Great and Small*, yay. haz. Birute M. F. Galdikas ve bşk. (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2002), s. 5-18. Richard Wrangham, "Is Military Incompetence Adaptive?" *Evolution and Human Behavior*, cilt 20 (1999), s. 3-17. Ayrıca bkz Craig B. Stanford, *The Hunting Apes: Meat Eating and the Origins of Human Behavior* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1999).
9. Dinsel düşünme şeklinden bilimsel düşünme şekline geçmem yıllar aldı. Belirleyici denebilecek bir an varsa, boynumdaki gümüş "ichthus"u çıkardığım gündür. 1970'lerin –İspanyol paça pantolonlarla bol gömlekler dışında– altın ve gümüş kolyeleri içeren ve artık utanç verici olan modasını hatırlayın. Ichthus, takriben "İsa Mesih, Tanrı'nın oğlu, kurtarıcı" diye çevrilebilecek Yunanca harflerin basıldığı ünlü İsa "balığı"dır ve günümüzde, tampon çıkartmalarında çeşitli türlerden Darwin "balığı"yla kapışmaktadır:

ayaklı ve ayaksız, bir Hıristiyan balığının tepesinde, bir Darwin balığını mideye indiren bir Hıristiyan balığı, vb.

10. Bkz http://www.holysmoke.org/skhok/aa011.htm.
11. Institute for First Amendment Studies'in yayımladığı *Freedom Writer*'ın Eylül/Ekim 1997 sayısında bildirilmiştir; anket Ohio Üniversitesi Gliss Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmiştir (1.200 kişiye ulaşılmış, 600 yanıt alınmıştır ve 200.000 ila 400.000 Amerikalıdan oluşan bir kesiti temsil etmektedir). Ek bulgular şunları içerir: % 86, Kutsal Kitap'ın sözcüğü sözcüğüne yorumuna inanmakta ve Şeytan'ın gerçek, İsa'nın da kurtuluşa giden tek yol olduğu görüşünü onaylamakta; % 60, dünyanın Mahşer günü sona ereceğine inanmakta; % 95, kürtajın yasadışı kılınmasına olumlu bakmakta; % 93, çocukların gideceği okulun yaşadıkları yere göre değil, aileleri tarafından belirlenmesi programını desteklemekte ve % 69 da "çevre koruma yasalarında fazla ileri gidildi ve bunların geri alınması gerekiyor" düşüncesini kabul etmektedir. "Muhafazakâr Hıristiyan" olduğunu söyleyenlerin % 71 'i kendini evanjelik Protestan olarak tanımlamaktadır.
12. Clay F. Naff, Metanexus Discussion Web sayfası hakkında yorum, 2002. FUTURES@LISTSERV.METANEXUS.NET ya da claynaff@yahoo.com.
13. A.g.e.
14. Salman Rushdie, "Religion, As Ever, Is the Poison in India's Blood," *The Guardian,* 9 Mart 2002. Çevrimiçi http://books.guardian.co.uk/departments/politicsphisophyandsociety/strory/0,600,664342,00.html.
15. Alıntı: Nicholas D. Kristof, "All-American Osamas," *New York Times*, 7 Haziran 2002, s. A27.
16. A.g.e.
17. Kristof, "All-American Osamas." Michael Isikoff, "Flushed From the Woods," *Newsweek* (9 Haziran 2003), s. 35.
18. A. N. Franzblau, "Religious Belief and Character Among Jewish Adolescents," *Teachers College Contributions to Education*, sayı 634 (1934).
19. Murray G. Ross, *Religious Beliefs of Youth* (New York: Association Press, 1950).
20. Travis Hirschi ve Rodney Stark, "Hellfire and Delinquency," *Social Problems*, cilt 17 (1969), s. 202-213.
21. R. E. Smith, G. Wheeler ve E. Diener, "Faith Without Works: Jesus People, Resistance to Temptation, and Altruism," *Journal of Applied Social Psychology*, cilt 5 (1975), s. 320-330.
22. David M. Wulff, *Psychology of Religion: Classic and Contemporary Views* (New York: Wiley, 1991), s. 219-220.
23. George Barna, *Index of Leading Spiritual Indicators*, 1996 ve 2001. Anket verilerine şu kaynaktan ulaşılabilir: www.barna.org, Research Archives

dosyaları. Barna "tövbekâr" Hıristiyan'ı şu iki soruya evet yanıtını veren kişi olarak tanımlar: "İsa'ya, hayatınızda bugün de önem taşıyan kişisel bağlılık taahhüdünde bulundunuz mu?" ve "Öldüğümde cennete gideceğim çünkü günah çıkardım ve İsa'yı kurtarıcım olarak kabul ettim." Dini mezheplerde boşanma oranlarına gelince, Barna'nın bulgularına göre "şaşırtıcı bir biçimde, üyelerinin boşanma olasılığı en yüksek olan Hıristiyan mezhebi Baptistlerdir." Baptistlerin % 29'u boşanma mahkemesine gitmiştir; gerçi bu oran bir mezhebe bağlı olmayan Hıristiyanlarda (küçük tarikatlar ve bağımsızlar) % 34 gibi daha da yüksek bir düzeydedir. % 21 civarındaki en düşük boşanma oranı Katoliklerde ve Luthercilerde görülmektedir. Genel akımda yer alan Protestanların "boşanma oranı ulusal ortalamayla (% 25) aynıdır." "Güçlü ailelere önem vermeleriyle tanınan" Mormonlarda ise % 24 gibi ortalamadan fazla farklı olmayan bir orana rastlanmaktadır.

24. J. A. Adande, "The World According to Reverend Reggie," *Los Angeles Times*, 4 Nisan 1998, s. 3.
25. Alıntı kaynağı: Carl Sagan, *Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark* (New York: Random House, 1995), s. 430.
26. Yay. haz. Edwin S. Gaustad, Philip L. Barlow ve Richard Dishno, *New Historical Atlas of Religion in America* (New York: Oxford University Press, 2001).
27. John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge: Belknap/Harvard University Press, 1971), s. 56.
28. Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia* (New York: Basic Books, 1974), s. ix.
29. Ayn Rand, "Introducing Objectivism," *Los Angeles Times*, 17 Haziran 1962.
30. Ayn Rand, *Atlas Shrugged* (New York: Random House, 1957).
31. Nathaniel Branden, *Judgment Day: My Years With Ayn Rand* (Boston: Houghton Miflin, 1989), s. 255-256. Branden sonradan istihzayla, Rand tarafından "entelektüel vârisi" ve "felsefesinin ideal timsali" ilan edildiği için kendisine Ayn Rand'a yakın bir saygı gösterildiğini eklemiştir.
32. Barbara Branden, *The Passion of Ayn Rand* (New York: Doubleday, 1986), s. 227.
33. Milton Friedman, "Say 'No' to Intolerance," *Liberty* (18 Temmuz 1991).
34. Murray N. Rothbard, *The Sociology of the Ayn Rand Cult* (monograf) (Port Townsend, Wash.: Liberty Publishing, 1987).
35. Ayn Rand, "How Does One Lead a Rational Life in an Irrational Society?" *The Virtue of Selfishness* içinde (New York: New American Library, 1964), s. 91. Rand'ın yüzlerce konudaki hükümleri için bkz Harry Binswanger, *The Ayn Rand Lexicon: Objectivism From A to Z* (New York: New American Library, 1986).

36. Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bkz *The Interpreter's Bible*, cilt 7, s. 324-326.
37. Ayn Rand, John Galt'ın *Atlas Shrugged*'daki konuşmasından, yeniden basım: *For the New Intellectual* (New York: New American Library, 1961), s. 216.
38. Cornelia V. Christenson, *Kinsey: A Biography* (Indianapolis: Indiana University Press, 1971), s. 126-127.
39. A.g.e., s. 4.
40. Alfred C. Kinsey, Wardell Baxter Pomeroy ve Clyde E. Martin, *Sexual Behavior in the Human Male* (Philadelphia: W. B. Saunders, 1948), s. 20.
41. A.g.e., s. 638-647.
42. A.g.e., s. 639.
43. Alıntı: Christenson, *Kinsey*, s. 5.
44. Kinsey, Pomeroy ve Martin, *Sexual Behavior in the Human Male*, s. 678.
45. Alıntı: Christenson, *Kinsey*, s. 8-9.
46. A.g.e., s. 223.
47. A.g.e., s. 213.
48. A.g.e., s. 163-166.
49. Kinsey'in verileriyle ilgili tartışmaların ve veri toplama tekniklerinin geçerliliğiyle yayınlarında bildirdiği (eleştirmenlerin büyük oranda abartılmış olduğunu öne sürdükleri) bazı cinsel davranış sıklıkları konusundaki suçlamaların farkındayım. Ama beni burada ilgilendiren tek başına Kinsey'in verileri değil, metodolojisi ve metodolojik bireyciliğin insan davranışındaki çeşitliliğin daha iyi anlaşılmasını sağlaması. Belirli bulguların doğrulanıp doğrulanmaması bir yana, Kinsey'in hem mazı arıları hem de insanlar için devasa boyutta örnekleme kullanmış olması sağlam bir yaklaşımdır.
50. Alıntı: Christenson, *Kinsey*, s. 6.
51. A.g.e., s. 6-7.
52. Bu alıntı her zaman Bastiat'a atfedilmiştir, ama ben kaynağını bulmayı başaramadım. Serbest ticaretin savunucusu olduğuna göre bunu Bastiat söylemiş olabilir. Örneğin bkz en klasik çalışması "The Law", *Selected Essays on Political Economy* içinde, yay. haz. George B. De Huszar (Irvington-on-Hudson, N.Y.: Economic Education, 1995).
53. Robert B. Edgerton, *Sick Societies: Challenging the Myth of Primitive Harmony* (New York: Free Press, 1992). Şiddet ve saldırganlığın evrimsel tarihi konusunda mükemmel bir tez için bkz Michael P. Ghiglieri, *The Dark Side of Man*.
54. Napoleon Chagnon, *Yąnomamö*, s. 162. Ayrıca bkz Ronald M. Berndt, "The Walmadjeri and Gugadja," *Hunters and Gatherers Today* içinde, yay. haz. M. G. Bicchieri (Prospect Heights, Ill.: Waveland Press, Inc., 1988). Walmadjeri ve Gugadja adlı iki aborijin Avustralya kabilesi hakkındaki ça-

lışmasında Berndt, ticaret konusunda şunları söyler: "Ticari mallar, sözgelişi, bir etkileşim bölgesinden ötekine taşınır. Büyük tören ve ritüellerde katılımcılardan bazıları çok uzaklardan gelir; dolayısıyla, takas için ideal bir fırsat oluştururlar. Ticaret ritüel bağlamı içerisinde gerçekleşir ve genellikle ayrı bir şey olarak görülmez" (s. 188).

55. Clive Gamble, *Timewalkers: The Prehistory of Global Colonization* (Londra: Alan Sutton, 1993). T. Douglas Price ve James A. Brown, yay. haz., *Prehistoric Hunter-Gatherers: The Emergence of Cultural Complexity* (San Diego, Calif.: Academic Press, 1985).
56. Shepard Krech, III, *The Ecological Indian: Myth and History* (New York: W. W. Norton, 1999), s. 152.
57. V. C. L. Hutson ve G. T. Vickers, "The Spatial Struggle of Tit-for-Tat and Defect," *Philosophical Transactions of the Royal Society of London B*, cilt 348 (1995), s. 393-404. Kenneth Binmore, *Game Theory and the Social Contract. Volume 1: Playing Fair* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1994).
58. Bruce Bower, "Getting Out from Number One: Selfishness May Not Dominate Human Behavior," *Science News*, cilt 137, sayı 17 (1990), s. 266-267.
59. Robyn M. Dawes, Alphons van de Kragt ve John M. Orbell, "Cooperation for the Benefit of Us-Not Me, or My Conscience," *Beyond Self-Interest*, yay. haz. Jane Mansbridge (Chicago: University of Chicago Press, 1990), s. 97-110.
60. James K. Rilling ve bşk., "A Neural Basis for Social Cooperation," *Neuron*, cilt 35 (18 Temmuz 2002), s. 395-404. Ayrıca bkz Kimberly A. Wade-Benzoni ve bşk., "Cognitions and Behavior in Asymmetric Social Dilemmas: A Comparison of Two Cultures," *Journal of Applied Psychology*, cilt 87, sayı 1 (2002), s. 87-95. Robyn M. Dawes ve D. M. Messick, "Social Dilemmas," *International Journal of Psychology*, cilt 35, sayı 2, s. 111-116.
61. Steven R. Quartz ve Terrence J. Sejnowski, *Liars, Lovers, and Heroes: What the New Brain Science Reveals about How We Become Who We Are* (New York: William Morrow, 2002).
62. Ralph Adolphs, "Cognitive Neuroscience of Human Social Behavior," *Nature Reviews Neuroscience*, cilt 4 (Mart 2003), s. 165-170. R. J. Dolan, "Emotion, Cognition, and Behavior," *Science*, cilt 298 (8 Kasım 2002), s. 1191-1194.
63. Jorge R. Moll ve bşk., "The Neural Correlates of Moral Sensitivity: A Functional Magnetic Resonance Imaging Investigation of Basic and Moral Emotions," *Journal of Neuroscience*, cilt 22, sayı 7 (1 Nisan 2002), s. 2730-2736.

64. Kevin McCabe ve bşk., "A Functional Imaging Study of Cooperation in Two-Person Reciprocal Exchange," *Proceedings of the National Academy of Science*, cilt 98, sayı 20 (25 Eylül 2001), s. 11832-11835.
65. Katerina Semendeferi ve bşk., "Prefrontal Cortex in Humans and Apes: A Comparative Study of Area 10," *American Journal of Physical Anthropology*, cilt 114 (2001), s. 224-241.
66. Uta Frith ve Chris Frith, "The Biological Basis of Social Interaction," *Current Directions in Psychological Science*, cilt 10, sayı 5 (Ekim 2001), s. 151-155.
67. Paul J. Zak, "Trust," *Journal of Financial Transformation* (CAPCO Institute), cilt 7 (2002), s. 18-24. İşbirliği ve güven konusunda genel tartışmalar için ayrıca bkz Sarah Blaffer Hrdy, *Mother Nature: A History of Mothers, Infants, and Natural Selection* (New York: Pantheon, 1999). Shelley E. Taylor, *The Tending Instinct: How Nurturing Is Essential to Who We Are and How We Live* (New York: Times Books, 2002).
68. Noble E. Cunningham, Jr, *In Pursuit of Reason: The Life of Thomas Jefferson* (Baton Rouge, La.: Louisiana State University Press, 1987).
69. LeBlanc, *Constant Battles*, s. 207.
70. Bernard Lewis, *What Went Wrong?: Western Impact and Middle Eastern Response* (New York: Oxford University Press, 2002), s. 96-116.
71. Atheist Alliance International'ın Nisan 2003'teki, benim de bir konuşma yapıp etiket sorununu tartıştığım yıllık toplantısında Sacramento'dan Paul Geisert'la Mynga Futrell, yeni bir etiket önererek, kendilerine homo, ibne, tekerlek, yumuşak dendiğinde eşcinsellerin de benzer bir etiket sorunu yaşadıklarını belirttiler. Onların bulduğu çözüm, etiketi daha tarafsız bir sözcüğe çevirmek olmuştu: *gay*. Son yirmi-otuz yıldır "gay"ler, haklarını kazanmalarını sağlayan "gay" gururu ve "gay" yürüyüşleri sayesinde önemli özgürlükler kazandılar. Benzer şekilde, bizim de kendimize inanmayan, tanrıcı olmayan, ateist vb demek yerine, *Brights* (Parlaklar) demeniz önerildi. "Parlak, dünya görüşü doğalcı olan –doğaötesi ve mistik unsurlardan arındırılmış– kişidir. Parlaklar etiklerini ve eylemlerini doğalcı bir dünya görüşüne dayandırırlar." Parlak iyi bir sözcüktür, "neşeli ve canlı," "hızlı düşünme, öğrenme ve tepki verme yeteneği olan" ve "güçlü bir ışık yansıtan ya da veren" anlamına gelir. Bu nedenle olumlu bir sözcüktür ve ben, evrim biyoloğu Richard Dawkins, felsefeci Daniel Dennett, sihirbaz ve paranormal araştırmacısı James Randi, Brights'a üye olduk (Brights bir örgüt değil, yeterince büyümesi durumunda günün birinde siyasi nüfuz sahibi olabilecek bir oluşumdur; daha fazla bilgi için bkz www.the-brights.net). Ne yazık ki Brights markası bu etiketi kullanmak isteyecekler üzerinde piyasa testine hiç tabi tutulmadı. Elektronik e-skeptic bültenimizin 25.000 okuruna bir Bright olduğumu açıkladığımda yüzlerce e-posta aldım; bun-

ların yaklaşık % 95'i bu terime olumsuz yaklaşıyor ve hiçbir şekilde kendilerine Bright demeyeceklerini belirtiyordu. Gösterdikleri temel neden, özellikle de doğal zıt anlamlısı "Dims" (Donuklar) olduğu için, bunun elitist bir sözcük olduğuydu. Bunun ardından, kuşkucularla ya da ateistlerle bağlantısı bulunmayan on iki kişinin katıldığı bir odak grubu oluşturdum ve on iki kişiden onu bu terimi fazlasıyla züppece ve itici bularak doğrudan reddetti. Yine de Brights Web sayfası yeni üyeler kaydetmeyi sürdürüyor ve daha şimdiden yetmiş beş ülkede binlerce üyesi var, dolayısıyla yeni bir "mem" olarak Brights'ın tutunup tutunamayacağını zaman gösterecek. Bu konuda daha fazla bilgi için P.O. Box 163418, Sacramento, CA 95816 adresinden Paul Geisert'la Mynga Futrell'a yazabilir ya da şu adrese e-posta gönderebilirsiniz: TheBrightsNet@aol.com.

72. Robert Ingersoll, *Ingersoll's Greatest Lectures* (New York: The Freethought Press Association, 1944).

Ek 1

1. Alıntılandığı kaynak: Robert K. Merton, *On the Shoulders of Giants* (New York: Harcourt Brace, 1965). Ayrıca bkz Richard Hardison, *Upon the Shoulders of Giants* (Baltimore, Md.: University Press of America, 1988). Gökbilimci ve bilim tarihçisi John Gribbon, Newton'un baş rakibi Robert Hooke'a tanınabilecek bir itibarı azaltmak amacıyla bu yorumu alaycı bir yaklaşımla yazdığına inanıyor. Bkz John Gribbon, "On the Shoulders of Midgets?" *Skeptic*, cilt 10, sayı 1 (2003), s. 36-39.
2. Alıntı kaynağı: yay. haz. Paul H. Barrett, *Metaphysics, Materialism, and the Evolution of Mind: Early Writings of Charles Darwin* (Chicago: University of Chicago Press, 1974), s. 57, 63.
3. Bu terim Larry Arnhart tarafından, aynı adı taşıyan kitabında türetilmiştir. Arnhardt'ın açıkladığı gibi: "Ahlak bu şekilde insan doğasının bir parçası olarak görüldüğünde, ahlaklı davranış için dini inanca ya da herhangi bir aşkın ahlak normları inancına gerek kalmaz. Ahlak bizim için önemlidir, çünkü geçmiş deneyimlerin ve gelecek beklentilerinin ışığında hareket eden sosyal hayvanlar olarak, doğal arzularımızın tatmin edilmesi için gereken toplumsal işbirliğini güvenceye alacak doğru ve yanlış davranış normlarına ihtiyaç duyarız." (Larry Arnhart, *Darwinian Natural Right: The Biological Ethics of Human Nature* [Albany: State University of New York Press, 1998], s. 34).
4. Örneğin bkz dini inançlar ve tutumlar hakkındaki analizim, Shermer, *How We Believe*.
5. Darwin. *The Descent of Man*, s. 71-72.

6. A.g.e., s. 165-166.
7. Alfred R. Wallace, "Evolution and Character," *Fortnightly Review*, cilt 83 (1908), s. 1-24.
8. Alfred R. Wallace, "The Limits of Natural Selection as Applied to Man," *Contributions to the Theory of Natural Selection* (Londra: Macmillan, 1870), s. 391-392.
9. A.g.e.
10. Alfred R. Wallace, "The Origin of Human Races and the Antiquity of Man Deduced from the Theory of 'Natural Selection,'" *J. ASL*, cilt 2 (1864), s. 173.
11. A.g.e., s. 174.
12. A.g.e., s. 177-178.
13. A.g.e., s. 185-186.
14. Herbert Spencer, *The Principles of Ethics*, cilt 1 (Indianapolis: Liberty Classics, 1893), s. 31.
15. David Duncan, yay. haz., *Life and Letters of Herbert Spencer*, 2 cilt. (New York: D. Appleton, 1968).
16. Herbert Spencer, *Social Statics; or The Conditions Essential to Human Happiness Specified, and the First of Them Developed* (Londra: John Chapman, 1851), s. 29, 93, 121.
17. Herbert Spencer, *The Principles of Ethics*, cilt 2 (New York: D. Appleton, 1891), s. x.
18. Huxley, *Evolution and Ethics.*
19. G. E. Moore, *Principia Ethica* (Cambridge: Cambridge University Press, 1912), s. 38.
20. Thomas H. Huxley ve Julian S. Huxley, *Touchstone for Ethics* 1893-1943 (New York: Harper and Brothers, 1947), s. 136.
21. A.g.e., s.137.
22. E. O. Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975), s. 562.
23. A.g.e., s. 563.
24. A.g.e., s. 564.
25. Ullica Segerstråle, *Defenders of the Truth: The Battle for Science in the Sociobiology Debate and Beyond* (New York: Oxford University Press, 2000).
26. Ayrıntılı olarak anlatıldığı kaynak: Shermer ve Grobman, *Denying History.*
27. Segerstråle, *Defenders of the Truth.*
28. Wilson, *On Human Nature*, s. 7.
29. Richard D. Alexander, *Darwinism and Human Affairs* (Seattle: University of Washington Press, 1979); Alexander, *The Biology of Moral Systems* (New York: Aldine De Gruyter, 1987). Axelrod, *The Evolution of Co-ope-*

ration. Dawkins, *The Selfish Gene.* De Waal, *Good Natured.* Paul Lawrence Farber, *The Temptations of Evolutionary Ethics* (Berkeley: University of California Press, 1994). W. D. Hamilton, *Narrow Roads of Gene Land*, cilt I: *Evolution of Social Behaviour* (New York: W. H. Freeman, 1996). Philip Kitcher, *Vaulting Ambition: Sociobiology and the Quest for Human Nature* (Cambridge MIT Press, 1985). John Maynard Smith, *Did Darwin Get it Right?* (New York: Chapman and Hall, 1992). Robert J. Richards, *Darwin and the Emergence of Evolutionary Theories of Mind and Behavior* (Chicago: University of Chicago Press, 1987). Michael Ruse, *Taking Darwin Seriously: A Naturalistic Approach to Philosophy* (Oxford: Basil Blackwell, 1986). Donald Symons, *The Evolution of Human Sexuality* (New York: Oxford University Press, 1979). Paul Thompson, *Issues in Evolutionary Ethics* (Albany, N.Y.: SUNY Press, 1995). Robert Trivers, *Social Evolution* (Menlo Park, Calif.: Benjamin/ Cummings, 1985). James Q. Wilson, *The Moral Sense* (New York: Free Press, 1993). Robert Wright, *The Moral Animal* (New York: Random House, 1994).

30. Wilson, *Consilience*, s. 238-265. Özlü bir özet için ayrıca bkz Wilson, "The biological Basis of Morality," s. 53-70.
31. A.g.e., s. 241.
32. Wilson, "Nonzero and Nonsense," s. 84-89.
33. Wilson, *Darwin's Cathedral.* Sober ve Wilson, *Unto Others.*
34. Ernst Mayr, "Where Are We?" *Cold Spring Harbor Symposium on Quantitative Biology*, cilt 24 (1959), s. 409-440. Yeniden yayımlandığı kaynak: Ernst Mayr, *Evolution and Diversity of Life* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976); Ernst Mayr, *The Growth of Biological Thought*, s. 595; Mayr, *Toward a New Philosophy of Biology* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1988), s. 79; Mayr, *This Is Biology* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997), s. 202.
35. Michael Shermer ve Frank Sulloway, "The Grand Old Man of Evolution. An Interview with Evolutionary Biologist Ernst Mayr," *Skeptic*, cilt 8, sayı 1 (2000), s. 76-83.
36. Stephen Jay Gould, *The Structure of Evolutionary Theory* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002).
37. A.g.e., s. 73.
38. Ama bu eleştirilerin bazılarında Darwin'in Duomo'su değil, Gould'un Çatı Kulecikleri hedef alınır. Neyse ki Gould kendisini eleştirenlerin konuşmasına hiç duraksamadan izin verir, ama ödeyecekleri bedel, Gould'un parlak söyleminin ve edebiyat bilgisinin testeresiyle karşılaşmak olacaktır; örneğin, kendisini eleştirenlerden birine –Gould hakkında elli sayfalık bir eleştiri yazmış olan felsefeci Dan Dennett– yanıt olarak Schiller'den şu alıntıyla hakaret etmesinde olduğu gibi: "Mit Dummheit kämpfen die Götter selbst

vergebens" – aptallıkla tanrılar bile başa çıkamaz" (Gould, *The Structure of Evolutionary Theory*, s. 1009). Gould'un Darwin'in Duomo'sunu yeniden biçimlendirmesiyle ilgili sık rastlanılan yanlış anlamalardan biri, benim deyişimle "paradigma paradoksu"ndan kaynaklanmaktadır (Michael Shermer, *The Borderlands of Science: Where Sense Meets Nonsense* [New York: Oxford University Press, 2001], s. 98).

39. Gould, *The Structure of Evolutionary Theory*, s. 71, 652.

KAYNAKÇA

Abramson, Paul ve Haruo Hayashi, "Pornography in Japan: Cross-Cultural and Theoretical Considerations," *Pornography and Sexual Aggression*, yay. haz. Neil Malamuth ve Edward Donnerstein, Orlando: Academic Press, 1984.

Adande, J. A. "The World According to Reverend Reggie." *Los Angeles Times*, 4 Nisan 1998, s. 3.

Adolphs, Ralph. "Cognitive Neuroscience of Human Social Behavior." *Nature Reviews Neuroscience*, şekil 4 (Mart 2003), s. 165-170.

Alexander, Richard D. *The Biology of Moral Systems*. New York: Aldinc De Gruyter, 1987.

–. *Darwinism and Human Affairs*. Seattle: University of Washington Press, 1979.

Ambady, Nalini ve Robert Rosenthal. "Half a Minute: Predicting Teacher Evaluations from Thin Slices of Nonverbal Behavior and Physical Attractiveness." *Journal of Personality and Social Psychology*, cilt 64 (1993), s. 431-441.

–. "Thin Slices of Expressive Behavior as Predictors of Interpersonal Consequences: A Meta-Analysis." *Psychological Bulletin*, cilt 3 (1992), s. 256-274.

Arnhart, Larry. *Darwinian Natural Right: The Biological Ethics of Human Nature*. Albany: State University of New York Press, 1998.

Asimov, Isaac. *I, Robot*. New York: Random House, 1950.

Askenasy, Hans. *Are We All Nazis?* Secaucus, N.J.: Lyle Stuart, 1978.

Astrand, Per-Olof ve Kaare Rodahl. *Textbook of Work Physiology*. New York: McGraw Hill, 1986.

Axelrod, Robert. *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books, 1984.

Axelrod, Robert ve W. D. Hamilton. "The Evolution of Cooperation." *Science*, cilt 211 (1981), 1390-1396.

Barkow, Jerome H. "Beneath New Culture Is Old Psychology: Gossip and Social Stratification." *The Adapted Mind*, yay. haz. Jerome H. Barkow, Leda Cosmides, John Tooby. New York: Oxford University Press, 1992.

Barna, George. *Index of Leading Spiritual Indicators, 1996 and 2001*. Anket verilerine şu kaynaktan ulaşılabilir: www.barna.org.

Barrett, D. B., G. T. Kurian ve T. M. Johnson, yay. haz. *World Christian Encyclopedia: A Comparative Survey of Churches and Religions in the Modern World*. 2 cilt New York: Oxford University Press, 2001.

Barrett, Paul H., yay. haz. *Metaphysics, Materialism, and the Evolution of Mind: Early Writings of Charles Darwin*. Chicago: University of Chicago Press, 1974.

Bastiat, Frederic. "The Law." *Selected Essays on Political Economy*, yay. haz. George B. de Huszar. Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education, 1995.

Baumeister, Roy F. *Evil: Inside Human Violence and Cruelty*. New York: W. H. Freeman, 1997.

Baumeister, Roy E. ve Sara R. Wotman. *Breaking Hearts: The Two Sides of Unrequited Love*. New York: Guilford Press, 1997.

Beddis, I. R. Ve bşk. "New Technique for Servo-Control of Arterial Oxygen Tension in Preterm Infants." *Archives of Disease in Childhood*, cilt 54 (1979), s. 278-280.

Bekoff, Marc, yay. haz. *The Smile of a Dolphin: Remarkable Accounts of Animal Emotions*. New York: Crown Books, 2000.

Bentham, Jeremy. *The Principles of Morals and Legislation* (1789). New York: Macmillan, 1948.

Berenbaum, Michael. *The World Must Know: The History of the Holocaust as Told in the United States Holocaust Memorial Museum*. New York: Little, Brown, 1993.

Berger, Fred R. "Pornography, Sex, and Censorship." *Pornography and Sexual Deviance*, yay. haz. Michael Joseph Goldstein ve Harold S. Kant. Berkeley: University of California Press, 1973.

Bergling, Kurt. *Moral Development: The Validity of Kohlberg's Theory*. Stockholm:Almqvist & Wiksell, 1981.

Bernall, Misty. *She Said Yes: The Unlikely Martyrdom of Cassie Bernall*. New York: Plough Publishing House, 1999.

Berndt, Ronald M. "The Walmadjeri and Gugadja." *Hunters and Gatherers Today*, yay. haz. M. G. Bicchieri. Prospect Heights, Ill.: Waveland Press, Inc., 1988.

Bettinger, Robert L. *Hunter-Gatherers: Archaeological and Evolutionary Theory*. New York: Plenum Press, 1991.

Binmore, Kenneth. *Game Theory and the Social Contract. Vol. I: Playing Fair.* Cambridge, Mass.: MIT Press, 1994.

Blanke, Olaf S., T. Ortigue, T. Landis ve M. Seeck. "Neuropsychology: Stimulating Illussory Own-body Perceptions." *Nature*, cilt 419 (19 Eylül 2002), s. 269-270.

Boehm, Christopher. *Hierarchy in the Forest: The Evolution of Egalitarian Behavior.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.

Bonvillian, John D. ve Francine G. P. Patterson. "Sign Language Acquisition and the Development of Meaning in a Lowland Gorilla." *The Problem of Meaning: Behavioral and Cognitive Perspectives*, yay. haz. C. Mandell ve A. McCabe. Amsterdam: Elsevier, 1997.

Bower, Bruce. "Getting Out From Number One: Selfishness May Not Dominate Human Behavior." *Science News*, cilt 137, sayı 17 (1990), s. 266-267.

Branden, Barbara. *The Passion of Ayn Rand.* New York: Doubleday, 1986, s. 227.

Branden, Nathaniel. *Judgment Day: My Years With Ayn Rand.* Boston: Houghton Mifflin, 1989.

Breitman, Richard. *The Architect of Genocide: Himmler and the Final Solution.* New York: Knopf, 1991.

Brenner, Steven N. ve Earl A. Molander. "Is the Ethics of Business Changing?" *Harvard Business Review* (Ocak-Şubat 1977), s. 57-71.

Broszat, Martin. *The Hitler State: The Foundation and Development of the Internal Structure of the Third Reich.* New York: Longman, 1981.

Brown, Donald E. *Human Universals.* New York: McGraw-Hill, 1991.

Brown, Janelle. "Doom, Quake and Mass Murder: Gamers Search Their Souls After Discovering the Littleton Killers Were Part of Their Clan." *Salon*.com (23 Nisan 1999).

Büchler, Y. "Document: A Preparatory Document for the Wannsee 'Conference.'".

Holocaust and Genocide Studies, cilt 9, sayı 1 (bahar 1995), s. 121-129.

Buss, David. *The Dangerous Passion: Why Jealousy Is as Necessary as Love and Sex.* New York: Free Press, 2002.

Byrne, Richard. *The Thinking Ape: Evolutionary Origins of Intelligence.* Oxford: Oxford University Press, 1995.

Caplan, Lincoln. *The Insanity Defense and Trial of John W. Hinckley, Jr.* New York: Dell Publishing Company, 1984.

Cassels, R. "Faunal Extinction and Prehistoric Man in New Zealand and the Pacific

Islands." *Quaternary Extinctions*, yay. haz. P. S. Martin ve R. G. Klein, s. 741-767. Tucson: University of Arizona Press, 1984.

Chagnon, Napoleon. "The Myth of the Noble Savage: Lessons From the Yanomamö People of the Amazon." Skeptics Society Evrim Psikolojisi ve Hümanist Etik Konferansı'nda sunulan bildiri, 30 Mart 1996.
–. *Yąnomamö*. 4. baskı. New York: HBJ, 1992.
Chibbaro, L., Jr. "Young Gays Traumatized by Shooting." *Washington Blade*, 7 Mayıs 1999.
Christenson, Cornelia V. *Kinsey: A Biography*. Indianapolis: Indiana University Press, 1971.
Clarke, James W. *On Being Mad or Merely Angry: John W. Hinckley, Jr. and Other Dangerous People*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1990.
Crosby, Alfred W. *Germs, Seeds, and Animals: Studies in Ecological History*. Londra: M. E. Sharpe, 1994.
Cunningham. Jr., Noble E. *In Pursuit of Reason: The Life of Thomas Jefferson*. Baton Rouge, La.: Louisiana State University Press, 1987.
Dahlburg, John-Thor. "Firm Says It Created First Human Clone." *Los Angeles Times*, 28 Aralık 2002, s. A13.
Darley, J. M. ve T. R. Shultz. "Moral Rules: Their Content and Acquisition." *Annual Review of Psychology*, cilt 41 (1990), s. 525-556.
Darwin, Charles. *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*. 2 cilt. Londra: John Murray, 1871.
–. *The Origin of Species*. Londra: John Murray, 1859.
Davis, David Brion. "The Enduring Legacy of the Sout's Civil War Victory." *New York Times*, 26 Ağustos 2001, kısım 4, s. 1.
–. *Slavery and Human Progress*. New York: Oxford University Press, 1984.
Dawes, Robyn M. ve D. M. Messick. "Social Dilemmas." *International Journal of Psychology*. cilt 35, sayı 2, s. 111-116.
Dawes, Robyn M., Alphons van de Kragt ve John M. Orbell. "Cooperation for the Benefit of Us-Not Me, or My Conscience." *Beyond Self-Interest*, yay. haz. Jane Mansbridge. Chicago: University of Chicago Press, 1990, s. 97-110.
Dawkins, Marian Stamp. *Through Our Eyes Only: The Search for Animal Consciousness*. New York: W. H. Freeman, 1993.
Dawkins, Richard. *The Selfish Gene*. New York: Oxford University Press, 1976.
DeNault, Lisa K. ve Donald A. McFarlane. "Reciprocal Altruism Between Male Vampire Bats, *Desmodus rotundus*." *Animal Behaviour*, cilt 49 (1995), s. 855-856.
Dennett, Daniel C. *Freedom Evolves*. New York: Viking. 2003.

-. *Kinds of Minds: Toward an Understanding of Consciousness.* New York: Basic Books, 1996. [*Aklın Türleri: Bir Bilinç Anlayışına Doğru.* Çeviren: Handan Balkara, İstanbul: Varlık Yayınları, 1999]
-. *Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting.* Cambridge, Mass.: MIT Press, 1984.
Descartes, René. *Principles of Philosophy.* Kısım I, 1649.
De Waal, Frans B. *Good Natured: The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996.
-. *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Apes.* Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1989.
-. yay. haz. *Tree of Origin: What Primate Behavior Can Tell Us About Human Social Evolution.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001.
Diamond, Jared. "The Religious Story." David Sloan Wilson'ın *Darwin's Cathedral*'ının eleştirisi. *New York Review of Books*, 7 Kasım 2002.
-. *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies.* New York: W. W. Norton, 1997. [*Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları.* Çeviren: Ülker İnce, İstanbul: Tübitak, 2003]
-. The Third Chimpanzee. New York: HarperCollins, 1992.
Dolan, R. J. "Emotion, Cognition, and Behavior." *Science*, cilt 298 (8 Kasım 2002), s. 1991-1994
Donnerstein, Edward. "Erotica and Human Aggression." *Aggression: Theoretical and Empirical Review,* cilt 2, yay. haz. Russell Geen ve Edward Donnerstein. New York: Academic Press, 1983.
Donnerstein, Edward ve Leonard Berkowitz. "Victims' Reactions in Aggressive Erotic Films as a Factor in Violence Against Women." *Pornography and Sexual Aggression*, yay. haz. Malamuth ve Donnerstein.
Dostoyevsky, Fyodor. *The Brothers Karamazov.* Chicago: University of Chicago Press, 1880.
Dunbar, Robin. *Grooming, Gossip and the Evolution of Language.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996.
-. "The Chattering Classes (Have you heard the latest? Gossip, it seems, is what separates us from the animals. Far from being idle, it is vital for our safety- and even our survival)." *Times London Magazine*, 5 Şubat 1994, s. 28-29.
Duncan, David, yay. haz. *Life and Letters of Herbert Spencer.* 2 cilt. New York: D. Appleton, 1968.
Dworkin, Andrea. *Letters From a War Zone.* New York: Dutton, 1988.
Edgerton, Robert. *Sick Societies: Challenging the Myth of Primitive Harmony.* New York: Free Press, 1992.
Edwards, Paul. "Socrates." *Encyclopedia of Philosophy*, cilt 7. New York: Macmillan, 1967.

Ekman, Paul. *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*. New York: Times Books, 2003.

–. *Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Marriage, and Politics*. New York: W. W. Norton, 1992.

Ernsberger, D. ve G. Manaster. "Moral Development, Intrinsic/Extrinsic Religious Orientatian and Denominational Teachings." *Genetic Psychology Monographs*, cilt 104, (1981), s. 23-41.

Farber, Paul Lawrence. *The Temptations of Evolutionary Ethics*. Berkeley: University of California Press, 1994.

Ferrill, Arther. *The Origins of War: From the Stone Age to Alexander the Great*. Londra: Thames and Hudson, 1988.

Ferris, Timothy. *Red Limit*. New York: Random House, 1996.

Fisher, W. A. ve D. Byrne. "Individual Differences in Affective, Evaluative and Behavioral Responses to an Erotic Film." *Journal of Applied Social Psychology*, Ağustos 1978, s. 355-365.

Flanagan, Owen. *The Problem of the Soul: Two Visions of Mind and How to Reconcile Them*. New York: Basic Books, 2002.

Flower, Michael. "Neuromaturation and the Moral Status of Human Fetal Life." *Abortion Rights and Fetal Personhood*, yay. haz. Edd Doerr ve James W. Prescott. Long Beach, Calif.: Centerline Press, 1989.

Frank, Robert H. *Passions Within Reason: The Strategic Role of the Emotions*. New York: W. W. Norton, 1988.

Frankel, Max. "Willing Executioners?" *New York Times Book Review*, 9 Ağustos 1998.

Franzblau, A. N. "Religious Belief and Character Among Jewish Adolescents." *Teachers College Contributions to Education*, sayı 634, 1934.

Freeman, Derek. "Paradigms in Collision: Margaret Mead's Mistake and What It Has Done to Anthropology." *Skeptic*, cilt 5, sayı 3 (1997), s. 66-73.

Friedman, Milton. "Say 'No' to Intolerance." *Liberty* (18 Temmuz 1991).

Frith, Uta ve Chris Firth. "The Biological Basis of Social Interaction." *Current Directions in Psychological Science*, cilt 10, sayı 5 (Ekim 2001), s. 151-155.

Galdikas, Birute M. F. *Reflections of Eden: My Years with the Orangutans of Borneo*. Boston: Little, Brown, 1995.

Gamble, Clive. *Timewalkers: The Prehistory of Global Colonization*. Londra: Alan Sutton, 1993.

Garcia, Luis T. "Exposure to Pornography and Attitudes About Women and Rape; A Correlational Study." *Journal of Sex Research*, cilt 22. (1986), s. 378-385.

Gardner, Martin. *The Whys of a Philosophical Scrivener*. New York: William Morrow, 1983.

Gaustad, Edwin S., Philip L. Barlow ve Richard Dishno, yay. haz. *New Historical Atlas of Religion in America*. New York: Oxford University Press, 2001.
Gell-Mann, Murray. *The Quark and the Jaguar*. New York: W. H. Freeman, 1994.
Gerrold, David. *The World of "Star Trek."* New York: Ballantine Books, 1979.
Gentry, Cynthia S. "Pornography and Rape: An Empirical Analysis." *Deviant Behavior*, cilt 12 (1991), s. 277-288.
Ghiglieri, Michael. *The Dark Side of Man: Tracing the Origins of Male Violence*. Reading, Mass.: Perseus Books, 1999.
Ghiselin, Michael T. *The Economy of Nature and the Evolution of Sex*. Berkeley: University of California Press, 1974.
Gilbert, Gustave M. *Nuremberg Diary*. New York: Farrar, Straus, and Co., 1947.
Gilligan, Carol. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982.
Gillman, Leonard. "The Car and the Goats." *American Mathematical Monthly*, cilt 99, sayı 1 (3-7 Ocak 1992), s. 3-7.
Gilovich, Thomas, Robert Vallone ve Amos Tversky. "The Hot Hand in Basketball: On the Misperception of Random Sequences." *Cognitive Psychology*, cilt 17 (1985), s. 295-314.
Glassner, Barry. *The Culture of Fear: Why Americans Are Afraid of the Wrong Things*. New York: Basic Books, 1999.
Glater, Jonathan D. "Adultery May Be a Sin, but It's a Crime No More." *New York Times*, 17 Nisan 2003, s. A12.
Gluckman, M. "Gossip and Scandal," *Current Anthropology*, cilt 4 (1967), s. 307-316.
Goldhagen, Daniel Jonah. *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Alfred A. Knopf, 1996.
Goldstein, Michael Joseph ve Harold S. Kant, yay. haz. *Pornography and Sexual Deviance*. Berkeley: University of California Press, 1973.
Good, Kenneth. *Into the Heart: One Man's Pursuit of Love and Knowledge Among the Yanomami*. New York: HarperCollins, 1991.
Goodall, Jane. *The Chimpanzees of Gombe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986.
Gorsuch, R. L. ve S. McFarland. "Single vs. Multiple-item Scales for Measuring Religious Values." *Journal for the Scientific Study of Religion*, cilt 13 (1972), s. 281-307.
Gould, Stephen Jay. *The Structure of Evolutionary Theory*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002.
–. *Hen's Teeth and Horse's Toes*. New York: W. W. Norton, 1983.
–. *The Mismeasure of Man*. New York: W. W. Norton, 1981.

Greene, J. ve bşk. "An fMRI Investigation of Emotional Engagement in Moral Judgment." *Science*, cilt 293 (2001), s. 2105-2108.
Gribbon, John. "On the Shoulders of Midgets?" *Skeptic*, cilt 10, sayı 1 (2003).
Griffin, Donald R. *Animal Minds: Beyond Cognition to Consciousness*. Chicago: University of Chicago Press, 2001.
Haidt, Jonathan. "The Moral Emotions." *Handbook of Affective Sciences*, yay. haz. R. J. Davidson, K. Scherer ve H. H. Goldschmidt. Oxford: Oxford University Press, 2003.
—. "The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment." *Psychological Review*, cilt 108 (2001), s. 814-834.
—. "The Positive Emotion of Elevation." *Prevention and Treatment* 3, makale 3, 2000.
Hamilton, W. D. *Narrow Roads of Gene Land*. cilt 1: *Evolution of Social Behaviour*. New York: W. H. Freeman, 1996.
—. "Innate Social Aptitudes of Man: An Approach From Evolutionary Genetics." *Biosocial Anthropology*, yay. haz. Robin Fox, s. 133-135. New York: John Wiley and Sons, 1975.
Hardison, Richard. *Upon the Shoulders of Giants*. Baltimore, Md.: University Press of America,1988.
Hare, Brian, Michelle Brown, Christina Williamson ve Michael Tomasella. "The Domestication of Social Cognition in Dogs." *Science*, cilt 298 (22 Kasım 2002), s. 1634-1636.
Hartung, John. "Love Thy Neighbor: The Evolution of In-Group Morality." *Skeptic*, cilt 3, sayı 4 (1995), s. 86-99.
Hauser, Marc. *Wild Minds: What Animals Really Think*. New York: Henry Halt, 2000.
Hayman, Ronald. *Sartre: A Biography*. New York: Simon and Schuster, 1987.
Hellweg, S. A. "Organizational Grapevines." *Progress in Communication Sciences*, cilt 8, yay. haz. Brenda Dervin ve Melvin J. Voigt. Norwood, N.J.: Ablex, 1987.
Henley, William Ernest. "Invictus." *Modern British Poetry*, yay. haz. Louis Untermeyer. New York: Harcourt Brace, 1920.
Henry, William A., III. "Pssst . . . Did You Hear About?" *Time*, cilt 135, sayı 10 (5 Mart 1990), s. 46.
Henson, D. ve H. Rubin. "Voluntary Control of Eroticism." *Journal of Applied Behavior Analysis*, cilt 4 (1971), s. 37-44.
Herman, Louis M. ve Palmer Morrel-Samuels. "Knowledge Acquisition and Asymmetry Between Language Comprehension and Production: Dolphins and Apes as General Models for Animals." *Interpretation and Explanation in the Study of Animal Behavior*, yay. haz. Marc Bekoff ve Dale Jamieson. Boulder, Colo.: Westview Press, 1990.

Hick, John. *The Existence of God*. New York: Collier Books, 1964.
Hinckley, Jack ve Jo Ann. *Breaking Points*. Grand Rapids, Mich.: Chosen Books, y. 1985.
Hirschi, Travis ve Rodney Stark. "Hellfire and Delinquency." *Social Problems*, cilt 17 (1969), s. 202-213.
Hitler, Adolf. *Mein Kampf* (1925). New York: Houghton Mifflin Co., 1943.
Hofstadter, Douglas R. "Metamagical Themas: Computer Tournaments of the Prisoner's Dilemma Suggest How Cooperation Evolves." *Scientific American*, cilt 248, sayı 5 (1983), s. 16-26.
Holbrooke, Blythe. *Gossip: How to Get It Before It Gets You and Other Suggestions for Social Survival*. New York: St. Martin's Press, 1983.
Horgan, John. "The New Social Darwinists." *Scientific American* (Ekim 1995), s. 150-157.
Howard, Ted ve Jeremy Rifkin. *Who Should Play God?: The Artificial Creation of Life and What it Means for the Future of the Human Race*. New York: Delacorte Press, 1977.
Howell, Signe. *Society and Cosmos: Chewong of Peninsular Malaya*. Singapur: Oxford University Press, 1984.
Hrdy, Sarah Blaffer. *Mother Nature: A History of Mothers, Infants, and Natural Selection*. New York: Pantheon, 1999.
Hume, David. *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, 1751.
Hutson, V. C. L. ve G. T. Vickers. "The Spatial Struggle of Tit-for-Tat and Defect." *Philosophical Transactions of the Royal Society of London B*, cilt 348 (1995), s. 393-404.
Huxley, Aldous. *The Olive Tree*. New York: Harper & Bros., 1937.
Huxley, Thomas H. *Evolution and Ethics*. New York: D. Appleton and Co., 1894.
Huxley, Thomas H. ve Julian S. Huxley. *Touchstone for Ethics 1893-1943*. New York: Harper and Brothers, 1947.
Ingersoll, Robert. *Ingersoll's Greatest Lectures*. New York: The Freethought Pres Association, 1944.
Isikoff, Michael. "Flushed From the Woods." *Newsweek*, (9 Haziran 2003), s. 35.
Jolly, Alison. *Lucy's Legacy: Sex and Intelligence in Human Evolution*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.
Kalb, Claudia. "Treating the Tiniest Patients." *Newsweek* (9 Haziran 2003), s. 48-51.
Kant, Immanuel. *Fundamental Principles of The Metaphysic of Morals* (1785). Çev. T. K. Abbott. Chicago: University of Chicago Press, 1952.
Keeley, Lawrence H. *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*. New York: Oxford University Press, 1996.

Kelley, K. ve D. Byrne. "Assessment of Sexual Responding: Arousal, Affect, and Behavior," *Social Psychophysiology*, yay. haz. John Cacioppo ve Richard Petty. New York: Guilford, 1983.

Kinsey, Alfred C., Wardell Baxter Pomeroy ve Clyde E. Martin. *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia, Pa.: W. B. Saunders, 1948.

Kitcher, Philip. *Vaulting Ambition: Sociobiology and the Quest for Human Nature*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1985.

Klein, Richard G. *The Dawn of Human Culture*. New York: John Wiley, 2002.

–. *The Human Career: Human Biological and Cultural Origins*. Chicago: University of Chicago Press, 1999.

Klinkenborg, Verlyn. "Cow Parts." *Discover* (Ağustos 2001).

Kluger,Jeffrey. "Will We Follow the Sheep?" *Time* (10 Mart 1997), s. 67-70, 72.

Kohlberg, Lawrence. *Essays on Moral Development*, cilt 2: *The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages*. San Francisco: Harper and Row, 1984.

–. "Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach." *Moral Development and Behavior*, yay. haz. T. Lickona. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1976.

Koops, B. L., L. J. Morgan ve F. C. Battaglia. "Neonatal Mortality Risk in Relation to Birth Weight and Gestational Age: Update." *Journal of Pediatrics*, cilt 101 (1982), s. 969-977.

Kosko, Bart. *Fuzzy Thinking: The New Science of Fuzzy Logic*. New York: Hyperion, 1993.

–. *Fuzzy Engineering*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1992.

Krantz, G. S. "Human Activities and Megafaunal Extinctions," *American Scientist*, cilt 58 (1970), s. 164-170.

Krech, Shepard, III. *The Ecological Indian: Myth and History*. New York: W. W. Norton, 1999.

Kreiman, G., I. Fried ve C. Koch. "Single Neuron Correlates of Subjective Vision in the Human Medial Temporal Lobe." *Proceedings of the National Academy of Sciences*, sayı 99 (2002.), s. 8378-8383.

Kristof, Nicholas D. "All-American Osamas." *The New York Times*, 7 Haziran 2002, s. A27.

Krosnick, J. A. ve bşk. "Subliminal Conditioning of Attitudes." *Personality and Social Psychology Bulletin*, cilt 18 (1992), s. 152-162.

Kruger, J. "Personal Beliefs and Cultural Stereotypes About Racial Characteristics." *Journal of Personality and Social Psychology*, cilt 71 (1996), s. 536-548.

Kutchinsky, Berl. "Pornography and Rape: Theory and Practice?" *International Journal of Law and Psychiatry*, cilt 14 (1991), s. 47-64.

–. "Pornography and Its Effects in Denmark and the United States: A Rejoinder and Beyond." *Comparative Social Research: An Annual*, cilt 8 (1985), s. 301-330.

–. "The Effect of Easy Availability of Pornography on the Incidence of Sex Crimes: The Danish Experience." *Pornography and Censorship*, yay. haz. David Copp ve Susan Wendell, s. 307. Amherst, N.Y.: Prometheus Books, 1983.

La Cerra, Peggy ve Roger Bingham. *The Origin of Minds: Evolution, Uniqueness, and the New Science of the Self*. New York: Harmony Books, 2003.

Lanzmann, C. "The Obscenity of Understanding: An Evening with Claude Lanzmann." *American Imago*, cilt 48, sayı 4 (1991), s. 473-495.

Laplace, Pierre Simon. *A Philosophical Essay on Probabilities* (1814). New York: Dover, 1951.

Lawrence, D. H. *Pornography and So On*. Londra: Faber and Faber, 1936.

Leakey, Richard ve Roger Lewin. *Origins Reconsidered: In Search of What Makes Us Human*. New York: Doubleday, 1992.

LeBlanc, Steven A. *Constant Battles: The Myth of the Peaceful, Noble Savage*. New York: St. Martin's Press, 2003.

–. *Prehistoric Warfare in the American Southwest*. Salt Lake City: University of Utah Press, 1999.

Leibniz, Gottfried. *Discourse on Metaphysics* (1826). Çev. G. R. Montgomery. Buffalo, N.Y.: Prometheus Books, 1992.

Lemann, Nicholas. "Gossip, The Inside Scoop: A History of American Hearsay." *The New Republic* (5 Kasım 1990).

Leonard, Jennifer A. ve bşk. "Ancient DNA Evidence for Old World Origin of New World Dogs." *Science*, cilt 298 (22 Kasım 2002), s. 1613-1615.

Levin, Jack ve Arnold Arluke. *Gossip: The Inside Scoop*. New York: Plenum Press, 1987.

Lewis, Bernard. *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*. New York: Oxford University Press, 2002.

Lewis, C. S. *A Grief Observed*. New York: Macmillan, 1963.

–. *Beyond Personality*. New York: Macmillan, 1945.

Lizot, Jacques. *Tales of the Yanomami: Daily Life in the Venezuelan Forest*. New York: Cambridge University Press, 1985.

Lopez, Barry H. *Of Wolves and Men*. New York: Scribner's, 1978.

Low, B. S. "Behavioral Ecology of Conservation in Traditional Societies." *Human Nature*, cilt 7, sayı 4 (1996), s. 353-379.

Low, Peter W., John Calvin Jeffries, Jr. ve Richard J. Bonnie. *The Trial of John W. Hinckley, Jr.: A Case Study in the Insanity Defense*. Mineola, N. Y.: Foundation Press, 1986.

MacKinnon, Catharine. "Pornography: A Feminist Perspective." Minneapolis İl Kurulu'na sunulan grup tezi, 1983.

Malamuth, Neil ve James Check. "The Effects of Aggressive Pornography on Beliefs of Rape Myths: Individual Differences." *Journal of Research in Personality*, cilt 19 (1985), s. 299-320.

Marino, Lori. "A Comparison of Encephalization Between Odontocete Cetaceans and Anthropoid Primates." *Brain, Behavior, and Evolution*, cilt 51 (1988), s. 230 .

Martin, P. S. ve R. G. Klein, yay. haz. *Quaternary Extinctions.* Tucson: University of Arizona Press, 1984.

Masson, Jeffrey Moussaieff ve Susan McCarthy. *When Elephants Weep: The Emotional Lives of Animals*. New York: Delacorte Press, 1995.

Mayr, Ernst. *This Is Biology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997.

–. *Toward a New Philosophy of Biology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1988.

–. *The Growth of Biological Thought*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982.

–. "Where Are We?" *Cold Spring Harbor Symposium on Quantitative Biology*, cilt 24 (1959), s. 409-440. Yeniden basım Ernst Mayr. *Evolution and Diversity of Life*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976.

–. *Animal Species and Evolution*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1963.

McCabe, Kevin ve bşk., "A Functional Imaging Study of Cooperation in Two-Person Reciprocal Exchange." *Proeeedings of the National Academy of Science*, cilt 98, sayı 20 (25 Eylül 2001), s. 11832-11835.

McElhaney, James W., yay. haz. *Vincent Fuller's Summation in U.S. v. Hinckley (1981)*, Classics of the Courtroom, Trial Transcript Series, cilt 12. Minnetonka, Minn.: Professional Education Group, 1988.

Merry, S. E. "Rethinking Gossip and Scandal." *Toward a General Theory of Social Control*, cilt 1: *Fundamentals*, yay. haz. Donald Black, s. 271-302. New York: Academic Press, 1984.

Merton, Robert K. *On the Shoulders of Giants*. New York: Harcaurt Brace, 1965.

Miele, F. "The (Im)moral Animal: A Quick and Dirty Guide to Evolutionary Psychology and the Nature of Human Nature." *Skeptic*, cilt 4, sayı 1 (1996), s. 42-49.

Miles, H. Lyn. "Simon Says: The Development of Imitation in an Encultured Orangutan." *Reaching Into Thought: The Minds of the Great Apes*, yay. haz. Anne E. Russon ve bşk. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

–. "ME CHANTEK: The Development of Self-Awareness in a Signing Orangutan," *Self-Awareness in Animals and Humans: Developmental Perspectives*, yay. haz. Taylor Parker ve bşk. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Milgram, Stanley. *Obedience to Authority: An Experimemal View*. New York: Harper, 1969.

Milner P. ve R. W. Beard. "Limit of Fetal Viability." *Lancet*, cilt 1 (1984), s. 1079.

Milton, John. *Paradise Lost. The Great Books of the Western World* içinde. Chicago: University of Chicago Press, 1952.

Moll, Jorge R. ve bşk. "The Neural Correlates of Moral Sensitivity: A Functional Magnetic Resonance Imaging Investigation of Basic and Moral Emotions." *Journal of Neuroscience*, cilt 22, sayı 7 (1 Nisan 2002), s. 2730-2736.

Molliver, M. E., I. Kostovic ve H. Van Der Loos. "The Development of Synapses in Cerebral Cortex of the Human Fetus." *Brain Research*, cilt 50 (1973), s. 403-407.

Moore, G. E. *Principia Ethica*. Cambridge: Cambridge University Press, 1912.

Morrow, L. "The Morals of Gossip." The Economist (26 Ekim 1991), s. 64.

Moss, Cynthia. *Elephant Memories: Thirteen Years in the Life of an Elephant Family*. New York: Fawcett Columbine, 1988.

Murdock, G. P. ve D. White. "Standard Cross-Cultural Sample." *Ethnology*, cilt 8 (1969), s. 329-369.

Murnighan, John Keith. *Bargaining Games*. New York: William Morrow and Co., 1992.

Myers, David G. *Intuition: Its Powers and Perils*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2002.

National Bioethics Advisory Commission. *Cloning Human Beings: Report and Recommendations*. Rockville, Md.: National Bioethics Advisory Commission, 1997.

Neubauer, Mary. "For McCaugheys, a Day to be Thankful in Many Ways." *Athens Banner-Herald*, 28 Kasım 1997.

Newberg, Andrew, Eugene D'Aquili ve Vince Rause. *Why God Won't Go Away*. New York: Ballantine Books, 2001.

Nin, Anaïs. *Little Birds*. New York: Harcourt, 1963.

Novak, Michael. "Skeptical Inquirer." Michael Shermer'ın *How We Believe*'i hakkında eleştiri, *Washington Post*, 13 Şubat 2000, s. 7.

Nozick, Robert. *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books, 1974. [*Anarşi, Devlet ve Ütopya*. Çeviren: Alişan Oktay, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001]

Nucci, L. ve E. Turiel. "God's Word, Religious Rules, and Their Relation to Christian and Jewish Children's Concepts of Morality." *Child Development*, cilt 64 (1993), s. 1475-1491.

Olson, Robert Goodwin. *An Introduction to Existentialism*. New York: Dover Publishers, 1962.

Parker, Sue Taylor, Robert W. Mitchell ve H. Lyn Miles, yay. haz. *The Mentalities of Gorillas and Orangutans*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

–. *Self-Awareness in Animals and Humans: Developmental Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Patterson, Francine G. P. ve Wendy Gordon. "The Case for the Personhood of Gorillas." *The Great Ape Project: Equality Beyond Humanity*, yay. haz. Paola Cavalieri ve Peter Singer. New York: St. Martin's Press, 1993.

Patterson, Francine G. P. ve Eugene Linden. *The Education of Koko*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1981.

Penrose, Roger. *Shadows of the Mind: A Search for the Missing Science of Consciousness*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

–. *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds, and the Law of Physics*. Londra: Penguin, 1991.

Pepperberg, Irene. *The Alex Studies: Cognitive and Communicative Abilities of Parrots*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.

Persinger, Michael A. "Paranormal and Religious Beliefs May Be Mediated Differently by Subcortical and Cortical Phenomenological Processes of the Temporal (Limbic) Lobes." *Perceptual and Motor Skills*, cilt 76 (1993), s. 247-251.

–. *Neuropsychological Bases of God Beliefs*. New York: Praeger, 1987.

Peters, Ted. *Playing God?: Genetic Determinism and Human Freedom* (New York: Routledge, 1997.

Pinker, Steven. *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. New York: Viking, 2002.

Pleasure, Dhand ve S. Kaur. "What Is the Lower Limit of Viability?" *American Journal of Diseases of Children*, cilt 138 (1984), s. 783.

Pope, Alexander. *An Essay on Man* (1733-1734). Yay. haz. Frank Brady. Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1997.

Price, T. Douglas ve James A. Brown, yay. haz. *Prehistoric Hunter-Gatherers: The Emergence of Cultural Complexity*. Academic Press, 1985.

Pryor, Karen ve Kenneth S. Norris, yay. haz. *Dolphin Societies: Discoveries and Puzzles*. Chicago: University of Chicago Press, 2000.

Przbyla, D. ve D. Byrne. "The Mediating Role of Cognitive Process in Self Reported Sexual Arousal." *Journal of Research in Personality*, cilt 18 (1984), s. 54-63.

Purpura, D. P., "Morphogenesis of Visual Cortex in the Preterm Infant." *Growth and Development of the Brain*, yay. haz. Mary A. B. Brazier. New York: Raven Press, 1975.

Quartz, Steven R. ve Terrence J. Sejnowski. *Liars, Lovers, and Heroes: What the New Brain Science Reveals About How We Become Who We Are*. New York: William Morrow, 2002.

Rand, Ayn. "How Does One Lead a Rational Life in an Irrational Society?" *The Virtue of Selfishness*. New York: New American Library, 1964.

–. "Introducing Objectivism." *Los Angeles Times*, 17 Haziran 1962.

–. *Atlas Shrugged*. New York: Random House, 1957. [*Atlas Vazgeçti*. Çeviren: Belkıs Dişbudak Çorakçı, İstanbul: Plato Film Yayınları, 2003]

Rantala, M. L. ve Arthur J. Milgram, yay. haz. *Cloning: For and Against*. Chicago: Open Court, 1999.

Rawls, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Belknap/Harvard University Press, 1971.

Reed, C. A. "Extinction of Mammalian Megafauna in the Old World Late Quaternary," *BioScience*, cilt 20 (1970), s. 284-288.

Reiss, Diana ve Lori Marino. "Mirror Self-Recognition in the Bottlenose Dolphin: A Case of Cognitive Convergence." *Proceedings of the National Academy of Sciences* (8 Mayıs 2001), s. 5937-5942.

Richards, Robert J. *Darwin and the Emergence of Evolutionary Theories of Mind and Behavior*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.

Ridgway, Sam H. "Physiological Observations on Dolphin Brains." *Dolphin Cognition and Behavior: A Comparative Approach*, yay. haz. Ronald J. Schusterman ve bşk., s. 32-33. New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1986.

Ridley, Matt. *Genome: The Autobiography of a Species in 23 Chapters*. New York: Harper-Collins, 2001.

–. *The Origins of Virtue: Human Instincts and the Evolution of Cooperation*, New York: Viking, 1997.

Rilling, James K. ve bşk., "A Neural Basis for Social Cooperation." *Neuron*, cilt 35 (18 Temmuz 2002), s. 395-404.

Rivenburg, Roy. "A Decision Between a Woman and God." *Los Angeles Times*, 24 Mayıs 1996.

Roberts, Neil. *The Holocene: An Environmental History*. Oxford: Basil Blackwell, 1989,

Robinson, B. A. "Why Did the Columbine Shooting Happen?" Ontario Consultants on Religious Tolerance, 1999; güncellenme tarihi 3 Aralık 2001. http://www.religioustolerance.o/sch_viol.htm.

Rogers, Lesley J. *Minds of Their Own: Thinking and Awareness in Animals*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1998.

Roosevelt, Margot. "Yąnomamı: What Have We Done to Them?" *Time*, cilt 156, sayı 14 (2 Ekim 2000), s. 77-78.
Rosenbaum, Ron. *Explaining Hitler: The Search for the Origins of His Evil*. New York: Random House, 1998.
Rosenberg, Debra. "The War Over Fetal Rights." *Newsweek* (9 Haziran 2003), s. 40-47.
Rosnow, Ralph L. ve G. A. Fine. *Rumor and Gossip: The Social Psychology of Hearsay*. New York: Elesevier Scientific, 1976.
Ross, Murray G. *Religious Beliefs of Youth*. New York: Association Press, 1950.
Rothbard, Murray N. *The Sociology of the Ayn Rand Cult*. Monograf. Port Townsend, Wash.: Liberty Publishing, 1987.
Ruse, Michael. "Can Selection Explain the Presbyterians?" *Science*, cilt 297 (30 Ağustos 2002), s. 1479.
–. *Taking Darwin Seriously: A Naturalistic Approach to Philosophy*. Oxford: Basil Blackwell, 1986.
Rushdie, Salman. "Religion, As Ever, Is the Poison in India's Blood." *The Guardian* (9 Mart 2002).
Ryder, Richard D. *Animal Revolution: Changing Attitudes Toward Speciesism*. Londra: Basil Blackwell, 1989.
Sagan, Carl. *Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark*. New York: Random House, 1995.
Sagan, Carl ve Ann Druyan. *Shadows of Forgotten Ancestors*. New York: Random House, 1992.
Sagarin, Brad J., Kelton V. L. Rhoads ve Robert B. Cialdini. "Deceiver's Distrust: Denigration as a Consequence of Undiscovered Deception." *Personality and Social Psychology Bulletin*, cilt 24 (1998), s. 1167-1176.
Salamon, Julie. "A Stark Explanation for Mankind from an Unlikely Rebel." *New York Times*, 24 Eylül 2001.
Sanderson, S. *Religion, Politics, and Morality: An Approach to Religion and Political Belief Systems and Their Relation Through Kohlberg's Cognitive-Developmental Theory of Moral Judgment*. Lincoln: University of Nebraska Dissertation Abstracts International 346259B, 1974.
Savolainen, Peter ve bşk. "Genetic Evidence for an East Asian Origin of Domestic Dogs." *Science*, cilt 298 (22 Kasım 2002), s. 1610-1612.
Schaeffer, Francis A. *How Then Should We Live?: The Rise and Decline of Western Thought and Culture*. New York: Fleming H. Revell Co., 1976.
Schlessinger, Laura. Başyazı. *The Calgary Sun*. 9 Eylül 1997, s. 22.
–. *How Could You Do That?!: The Abdication of Character, Courage, and Conscience*. New York: HarperCollins, 1996.

Segal, Nancy L. *Entwined Lives: Twins and What They Tell Us About Human Behavior*. New York: Dutton, 1999.

Segerstråle, Ullica. *Defenders of the Truth: The Battle for Science in the Sociobiology Debate and Beyond*. New York: Oxford University Press, 2000.

Selig, S. ve G. Teller. "The Moral Development of Children in Three Different School Settings." *Religious Education*, cilt 70 (1975), s. 406-415.

Semendeferi, Katerina ve bşk. "Prefrontal Cortex in Humans and Apes: A Comparative Study of Area 10." *American Journal of Physical Anthropology*, cilt 114 (2001), s. 224-241.

–. "Limbic Frontal Cortex in Hominoids: A Comparative Study of Area 13." *American Journal of Physical Anthropology*, cilt 106 (1998), s. 129-155.

Shermer, Michael. "Demon-Haunted Brain." *Scientific American* (Mart 2003), s. 32.

–. *How We Believe: Science, Skepticism, and the Search for God*. New York: W. H. Freeman, 1999; 2. baskı New York: Henry Holt/Owl Books, 2003.

–. "The Captain Kirk Principle." *Scientific American* (Aralık 2002), s. 32.

–. *In Darwin's Shadow: The Life and Science of Alfred Russel Wallace*. New York: Oxford University Press, 2002.

–. *Why People Believe Weird Things: Pseudoscience, Superstitions, and Other Confusions of Our Time*. New York: W. H. Freeman, 1997; 2 baskı New York: Henry Holt/Owl Books, 2002.

–. "The Pundit of Primate Politics: An Interview with Frans de Waal." *Skeptic*, cilt 8, sayı 2. (2000), s. 29-35.

–. "The Annotated Gardner: An Interview with Martin Gardner-Founder of the Modern Skeptical Movement." *Skeptic*, cilt 4, sayı 1 (1997), s. 56-60.

–. *The Borderlands of Science*. New York: Oxford University Press, 1997.

–. "The Crooked Timber of History." *Complexity*, cilt 2, sayı 6 (1997), s. 23-29.

–. "Exorcising LaPlace's Demon: Chaos and Antichaos, History and Metahistory." *History and Theory*, cilt 34, sayı 1 (1995), s. 59-83.

–. "The Chaos of History: On a Chaotic Model That Represents the Role of Contingency and Necessity in Historical Sequences." *Nonlinear Science Today*, cilt 2, sayı 4 (1993), s. 1-13.

Shermer, Michael ve A. Grobman. *Denying History: Who Says the Holocaust Never Happened and Why Do They Say It?* Berkeley: University of California Press, 1999.

Shermer, Michael ve Frank J. Sulloway. "The Grand Old Man of Evolution. An Interview with Evolutionary Biologist Ernst Mayr." *Skeptic*, cilt 8, sayı 1 (2000), s. 76-83.

Shibutani, Tamotsu. *Improvised News: A Sociological Study of Rumor.* Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1966.

Simon, Rita J. ve David E. Aaronson. *The Insanity Defense: A Critical Assessment of Law and Policy in the Post-Hinckley Era.* New York: Praeger Publishers, 1988.

Smith, R. E., G. Wheeler ve E. Diener. "Faith Without Works: Jesus People, Resistance to Temptation, and Altruism." *Journal of Applied Social Psychology*, cilt 5 (1975), s. 320-330.

Snelson, J. Stuart. *Win-Win Theory for Win-Win Success: Science, Theory, and Strategy of Win-Win Success for Family and Business, Community and Nation.* Yayınlanacak.

Sloan, R., E. Bagiella ve T. Powell. *The Lancet*, cilt 353 (20 Şubat 1999), s. 664-667.

Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776). New York: Modern Library, Random House, 1965.

Smith, John Maynard. *Did Darwin Get it Right?* New York: Chapman and Hall, 1992.

Snyder, Louis L., yay. haz. *Hitler's Third Reich: A Documentary History.* Chicago: Nelson Hall, 1981.

Sober, Elliott ve David Sloan Wilson. *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998.

Solomon, Robert C., yay. haz. *Existentialism.* New York: Modern Library, Random House, 1974.

Solzhenitsyn, Aleksandr. *The Gulag Archipelago, 1918-1956: An Experiment in Literary Investigations.* 3 cilt. New York: Harper & Row, 1974-1978.

Sorabji, Richard. *Animal Minds and Human Morals: The Origin of the Western Debate.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1993.

Spacks, Patricia Meyer. *Gossip.* Chicago: University of Chicago Press, 1986.

Spencer, Herbert. *The Principles of Ethics.* Cilt 1. Indianapolis: Liberty Classics, 1893.

–. *The Principles of Ethics.* Cilt 2. New York: D. Appleton, 1891.

–. *Social Statics; or The Conditions Essential to Human Happiness Specifed, and, First of Them Developed.* Londra: John Chapman, 1851.

Stammer, L. "Anglican Leader Visits L.A." *Los Angeles Times*, 25 Mayıs 1996, s. B1-3

Stanford, Craig B. *The Hunting Apes: Meat Eating and the Origins of Human Behavior.* Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1999.

Stark, Rodney ve William Sims Bainbridge. *Religion, Deviance, and Social Control.* New York: Routledge, 1997.

–. *A Theory of Religion.* New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1987.
Steadman, Henry J. *Before and After Hinckley: Evaluating Insanity Defense Reform.* New York: Guilford Press, 1993.
Sulloway, F. J. *Born to Rebel: Birth Order, Family Dynamics, and Creative Lives.* New York: Pantheon, 1996.
Symons, Donald. *The Evolution of Human Sexuality.* New York: Oxford University Pres, 1979.
Szalanski, Andrea. "Columbine Report to Vindicate Nonbelievers." Secular Humanist Bulletin, cilt 16, sayı 2, 2000.
Tamarin, Georges R. "The Influence of Ethnic and Religious Prejudice on Moral Judgment," *New Outlook*, cilt 9, sayı 1 (1966), s. 49-58.
–. *The Israeli Dilemma: Essays on a Warfare State.* Rotterdam, Hollanda: Rotterdam University Press, 1973.
Tavris, Carol. "All Bad or All Good? Neither." *Los Angeles Times*, 20 Eylül 1998, s .M5.
–. *The Mismeasure of Woman.* New York: Simon and Schuster, 1992.
Tavris, Carol ve C. Wade. *Psychology in Perspective.* 2. baskı. New York: Longman/Addison Wesley, 1995.
Taylor, Michael. *The Possibility of Cooperation.* Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
Taylor, Shelley E. *The Tending Instinct: How Nurturing Is Essential to Who We Are and How We Live.* New York: Times Books, 2002.
Thompson, Paul. *Issues in Evolutionary Ethics.* Albany, N.Y.: SUNY Press, 1995.
Tierney, Patrick. *Darkness in El Dorado: How Scientists and Journalists Devastated the Amazon.* New York: W. W. Norton, 2000.
Tipler, Frank J. *The Physics of Immortality.* New York: Doubleday, 1994.
Trivers, Robert L. *Social Evolution.* Menlo Park, Calif.: Benjamin/Cummings, 1985.
–. "The Evolution of Reciprocal Altruism." *Quarterly Review of Biology*, cilt 46 (1971), s. 35-57.
Trut, Lyudmila N. "Early Canid Domestication: The Farm-Fox Experiment." *American Scientist* (Mart/Nisan 1999).
–. "Domestication of the Fox: Roots and Effects." *Scientifur*, cilt 19 (1995), s. 11-18.
Van Lange, P. A. M., T. W. Taris ve R. Vonk. "Dilemmas of Academic Practice: Perceptions of Superiority Among Social Psychologists." *European Journal of Social Psychology*, cilt 27 (1997), s. 675-685.
Vercors [Jean Bruller]. *You Shall Know Them.* Çev. R. Barisse. New York: Pocket Books,1955.

Von Neumann, John ve Oskar Morgenstern. *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1980.
Vos Savant, Marilyn. "Ask Marilyn." *Parade*, 9 Eylül 1990, 17 Şubat 1991 ve 7 Temmuz 1991.
Wade-Benzoni, Kimberly A. ve bşk. "Cognitions and Behavior in Asymmetric Social Dilemmas: A Comparison of Two Cultures." *Journal of Applied Psychology*, cilt 87, sayı 1 (2001), s. 87-95.
Wallace, Alfred R. "Evolution and Character." *Fortnightly Review*, cilt 83 (1908), s. 1-24.
–. "The Limits of Natural Selection as Applied to Man." *Contributions to the Theory of Natural Selection*. Londra: Macmillan, 1870, s. 391-92.
–. "The Origin of Human Races and the Antiquity of Man Deduced from the Theory of 'Natural Selection.'" *J. ASL*, cilt 2 (1864), s. 173.
Webster, William L. ve bşk., *Appellants v. Reproductive Health Services et al., Appellees*, 1988.
Weisberg, Jacob. "What Do You Mean by 'Violence'?" *Slate*.com (15 Mayıs 1999).
West, Charles K. *The Social and Psychological Distortion of Information*. Chicago: Nelson-Hall, 1981.
White, J. A. ve S. Plous. "Self-Enhancement and Social Responsibility: On Caring More, but Doing Less, Than Others." *Journal of Applied Social Psychology*, cilt 25 (1995), s. 1297-1318.
Whitfield, Stephen E. ve Gene Roddenberry. *The Making of "Star Trek."* New York: Ballantine Books, 1968.
Wilkinson, Gerald S. "Reciprocal Food Sharing in the Vampire Bat." *Nature*, cilt 308 (1984), s. 181-184.
Wilson, David Sloan. *Darwin's Cathedral: Evolution, Religion, and the Nature of Society*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
-. "Nonzero and Nonsense: Group Selection, Nonzerosumness, and the Human Gaia Hypothesis." *Skeptic*, cilt 8, sayı 1 (2000), s. 85.
Wilson, E. O. "The Biological Basis of Morality." *Atlantic Monthly*, cilt 281, sayı 4 (1998), s. 53-70.
–. *Consilience: The Unity of Knowledge*. New York: Knopf, 1998.
–. *Biophilia*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984.
–. *On Human Nature*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978.
–. *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975.
Wilson, James Q. *The Moral Sense*. New York: Free Press, 1993.
Wiscombe, J. " 'I Don't Do Therapy.' Dr. Laura Schlessinger, the Country's Top Female Radio Personality, Calls Herself a Prophet." *Los Angeles Times Magazine*, 18 Ocak 1998, s. 11.

Wise, Steven M. *Rattling the Cage: Toward Legal Rights for Animals*. Boston: Perseus, 2000.
–. *Science and the Case for Animal Rights*. Boston: Perseus Books, 2002.
Wolf, Naomi. "Our Bodies, Our Souls." *The New Republic* (16 Ekim 1995).
Woodward, Kenneth L. "Today the Sheep... Tomorrow the Shepherd?" *Newsweek* (10 Mart 1997).
Wrangham, Richard. "Is Military Incompetence Adaptive?" *Evolution and Human Behavior*, cilt 20 (1999), s. 3-17.
Wrangham, Richard ve Dale Peterson. *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*. New York: Houghton Mifflin, 1996.
Wrangham, Richard ve David Pilbeam. "Apes as Time Machines." *African Apes*, cilt 1: *All Apes Great and Small*, yay. haz. Birute M. F. Galdikas ve bşk., s. 5-18. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2002.
Wright, Robert. *The Moral Animal: The New Science of Evolutionary Psychology*. New York: Pantheon Books, 1994.
Wulff, David M. *Psychology of Religion: Classic and Contemporary Views*. New York: Wiley, 1991.
Zak, Paul J. "Trust." *Journal of Financial Transformation* (CAPCO Institute), cilt 7 (2002), s. 18-24.
Zimbardo, Philip. "The Human Choice: Individuation, Reason, and Order Versus Deindividuation, Impulse, and Chaos." *Nebraska Symposium on Motivation, 1969*, yay. haz. W. J. Arnold ve D. Levine. Lincoln: University of Nebraska Press, 1970.
–. *The Psychology of Attitude Change and Social Influence*. New York: McGraw-Hill, 1991.
Zoba, Wendy Murray. "Church, State, and Columbine." *Day of Reckoning*'den alıntı (Brazos Press). *Christianity Today*, cilt 45, sayı 5 (2 Nisan 2001), s. 54.
Zuckerman, M. "Physiological Measures of Sexual Arousal in the Human." *Technical Reports on the Commission on Obscenity and Pornography*, cilt 1, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1971.

İLLÜSTRASYONLAR

Şekil 1. Şempanzelerde Yiyecek Paylaşımı. Fotoğraf: Frans de Waal. Frans de Waal, *Good Natured* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996). Yazarın izniyle yayınlanmıştır.

Şekil 2. Ahlakın 100.000 Yıl Önceki Evrimsel Kökenleri. Stephen Jay Gould, yay. haz., *The Book of Life* (New York: W. W. Norton, 1993), s. 218-219. W. W. Norton'ın izniyle.

Şekil 3. Yeni Gineli Bir Grup Avcı-Toplayıcı Savaşa Hazırlanıyor. John Alcock, *Animal Behavior: An Evolutionary Approach* (Sunderland, Mass.: Sinaaer Publishers, 2001), s. xx. Film Study Center'ın izniyle.

Şekil 4. Grup Büyüklüğü, Beyin Büyüklüğü ve Evrim Tarihi Arasındaki İlişki. Robin Dunbar, "Brains on Two Legs," Frans de Waal, yay. haz., *Tree of Origin* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001), s. 180. Yazarın izniyle.

Şekil 5. Sözel Bağlam Yoluyla Veri Aktarımı Olarak Dedikodu. *Crock*, Bill Rechin ve Don Wilder. Bill Rechin and Don Wilder'ın izinleriyle.

Şekil 6. Biyo-Kültürel Evrim Piramidi. Çizim: Pat Linse.

Şekil 7. Genişleyen İçlemsellik Çemberi. Çizim: Pat Linse; uyarlandığı kaynak: Richard D. Alexander, *Darwinism and Human Affairs* (Seattle: University of Washington Press, 1987), şekil 4.

Şekil 8. Otoriteye İtaat Konusunda Sarsıcı Bir Deney. Stanley Milgram, *Obedience* (film), 1965. Penn State Media Sales'in izniyle.

Şekil 9. Saf Kötülüğün Timsali Olarak Hitler, Himmler ve Soykırım. (*üstte*) Fotoğraf: Estelle Bechhoefer. ABD Soykırım Anma Müzesi'nin izniyle. (*altta*) Yad Vashem'in izniyle, Kudüs, İsrail.

Şekil 10. Napoleon Chagnon: Yanomamö halkına "vahşi" diyen adam. Napoleon Chagnon'un izniyle.

Şekil 11. İnsan Doğasının Vahşi Yönü. (*üstte*) Kenneth Good, *Into the Heart* (New York: HarperCollins, 1991), 140. sayfanın karşısında. Kenneth Good'un izniyle. (*altta*) Napoleon Chagnon, *Yanomamö* (New York: HBJ, 1992), s. 188. Napoleon Chagnon'un izniyle.

Şekil 12. İnsan Doğasının Erotik Yönü. Good, *Into the Heart*, 140. sayfanın karşısında. Kenneth Good'un izniyle.

Şekil 13. Vahşiliğin Görkemi. Chagnon, *Yanomamö*, s. 9, 197. Napoleon Chagnon'un izniyle.

Şekil 14. Siyasi Örgütlenme ve Savaşma Sıklığı. Lawrence Keeley, *War Before Civilization*, ek bölümdeki Tablo 2.1 temel alınmıştır (New York: Oxford University Press, 1996).

Şekil 15. Savaşma Sonucu Ölüm Oranı. Veriler: Lawrence Keeley, *War Before Civilization*, ek bölümdeki Tablo 6.2, s. 185'den itibaren.

Şekil 16. Pueblo Kültürü Savaş Alanları. Veriler: Steven LeBlanc, *Prehistoric Warfare in the American Southwest.* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1999), sırasıyla s. 142, 170,178 ve 272.

Şekil 17. Moalarda Soy Tükenmesi Modelleri. Veriler: R. N. Holdaway ve C. Jacomb, "Rapid Extinction of the Moas (Aves dinomithiformes): Model, Test, and Implications," *Science*, cilt 287, (2000), s. 2250-2254.

Şekil 18. John Hinckley'in Bulanık Gerilemesi. Associated Press'in izniyle.

Şekil 19. Genetik Potansiyel Aralığı Modeli. Çizim: Pat Linse

Şekil 20. Columbine Lisesi Katliamı. Associated Press'in izniyle.

Şekil 21. Mutlak-Göreli Ahlak. © 2002 Wiley Miller. Dağıtımcı: Universal Press Syndicate. İzin alınarak yayınlanmıştır.

Şekil 22. Jeremy Bentham'ın Hedonist Hesabı. Çizim: Pat Linse

Şekil 23. Sınırı Çizmek. GE Medical Systems'ın izniyle.

Şekil 24. Tanrı'nın Klonlanması. Hilary Price'ın izniyle.

Şekil 25. Tüm İnsangillere Eşit Haklar? Çizim: Michael Rothman. İzin alınarak yayınlanmıştır.

Şekil 26. Hayvan Haklarında Bulanık Mantık. Steven M. Wise, *Science and the Case for Animal Rights* (Boston: Perseus, 2000), s. 241. Steven M. Wise'ın izniyle.

Şekil 27. Karşılaştırmalı Beyin Büyüklüğü. John M. Allman, *Evolving Brains* (New York: W.H. Freeman, 1999), s. 197. Yazarın izniyle.

Şekil 28. Pedomorfik Primat. Allman, *Evolving Brains*, s. 197. Yazarın izniyle.

Şekil 29. Ehlileşmiş Primatlar. Adolph H. Schultz, *The Life of Primates* (Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1969). Orion Publishing Group, Inc.'in izniyle.

Şekil 30. Sevişme, Savaş. (üstte) Fotoğraf: Robert Gardiner. Peabody Müzesi'nin izniyle. (*altta*) Fotoğraf: SFC Jack H. Yamaguchi. Alcock, *Animal Behavior*, s. 494. İzin alınmıştır.

Şekil 31. Savaşma, Seviş. Fotoğraf: Frans de Waal. De Waal, *Good Natured*, s. x. Yazarın izniyle.

Şekil 32. Erken Dönem Amerika'nın Hıristiyan bir Ülke Olduğu Miti. Edwin S. Gaustad, Philip L. Barlow ve Richard Dishno, *New Historical Atlas of Religion in America* (New York: Oxford University Press, 2001), şekil 4.16. Oxford University Press'in izniyle.

Şekil 33. Beyindeki Ahlak Modülleri. Çizim: Pat Linse; şu kaynaktan uyarlanmıştır: Jorge Moll ve bşk., "The Neural Correlates of Moral Sensitivity," *The Journal of Neuroscience*, 2002, s. 2733, şekil 3.

TEŞEKKÜR

Temsilcilerim Katinka Matson'la John Brockman'a, yalnızca çalışmalarımı şahsen destekledikleri için değil, bilim yazarlığı dalının öteki kültürel geleneklerle eş düzeyde bir "üçüncü kültür" olarak biçimlenmesindeki yardımları için de teşekkür ederek başlamak isterim. Günümüz toplumunda bilgili, kültürlü bir insan olmak istiyorsanız, bilim kitapları okumalısınız. Bilim, bilim adamları ve bilim yazarları için iyi bir haber bu. Bu saygınlığın yaratılmasındaki katkılarından ötürü hepimiz John'la Katinka'ya teşekkür edebiliriz. İlk başta W. H. Freeman'dan John Michel, sonra projeyi miras alan Henry Holt/Times yayınevinden David Sobel'la Paul Golob ve son olarak tamamlanmasına dek kitabı izleyen ve çok daha rahat okunacak bir tez şeklini veren Robin Dennis olmak üzere, editörlerime de teşekkürler. Metin üzerindeki yapıcı düzeltileri için Carol Rutan'a, etkileyici kapak tasarımı için Lisa Fyfe'a, iç tasarım için Victoria Hartman'a ve genel üretim süreci için Chris O'Connell'a teşekkür ederim.

Geliştirilmesi sırasında bu kitabın bazı bölümlerini okuma ve/veya kitapta geliştirilen bazı fikirler hakkında eleştirel geribildirimde bulunma inceliğini gösteren pek çok insan oldu. David Sloan Wilson'la Steven Pinker, evrim kuramında grup seçilimi tartışması hakkında çok değerli bilgiler verdiler; müteveffa Stephen Jay Gould, din konusunda uzlaşmacı bir tutum benimsememi teşvik etti ve ahlakın kökenini açıklama çabamda evrim kuramını fazla ileriye götürmem konusunda beni uyardı; Jared Diamond, Yeni Gine yerli halklarıyla yaşadığı deneyimler hakkında anlattıklarıyla, doğal halindeki insanlık durumunun pek çok yönünü doğruladı; Daniel Dennett, özgür irade-belirlenimcilik tartışmasını açıklığa kavuşturdu; Robbin Gehrke'yle Rob Moses ahlak, din, siyaset ve ekonomi konu-

larında yaptığımız sayısız yemek sohbeti sırasında, ahlaki konularla ilgili düşüncelerimi keskinleştirmeme yardım ettiler; en önemlisi, neredeyse her şey hakkındaki sayısız diyaloğumuzda, çalışma arkadaşım ve sırdaşım Frank "Tank" Sulloway bana insan psikolojisi konusunda tüm kitaplardan daha fazlasını öğretti; araştırma tasarımı konusundaki bilgi ve deneyimi, bu kitabın sonsözünde verilen ahlak anketinin sonuçlarına yansımıştır.

Skeptic dergisinin sanat yönetmeni Pat Linse'ye, bu ve diğer yapıtlarımdaki illüstrasyonların, grafiklerin ve tabloların hazırlanmasındaki önemli katkıları dışında, büyük minnet duyduğum dostluğu ve desteği için teşekkür ederim. Kuşkuculuk hareketi, sahne arkasındaki çalışmalarıyla modern kuşkuculuğu güçlü bir toplumsal harekete dönüştürmüş olan Pat'e minnet borçludur.

Skeptics Society ve *Skeptic* dergisinin çalışanlarını da anmak isterim. En başta ofis yöneticimiz Tanja Stemmann'a işlerin böylesine etkili şekilde yapılmasını sağladığı ve özellikle de hepimize hoş bir çalışma ortamı yaratan neşesini hiç yitirmediği için teşekkür ederim; ahlak anketi konusundaki çalışmaları, ahlaki konular hakkındaki eleştirel yorumları ve Skeptics Society'deki paha biçilemez yardımları için Matt Cooper'a da teşekkürler. Kıdemli editörümüz Frank Miele'ye; kıdemli bilim adamlarımız David Naiditch, Bernard Leikind, Liam McDaid ve Thomas McDonough'a; Web yöneticimiz Nick Gerlich'e; katkıda bulunan editörlerimiz Tim Callahan, Randy Cassingham, Clayton Drees, Steve Harris, Tom McIver, Brian Siano ve Harry Ziel'a; editör yardımcıları Gene Friedman, Sara Meric ve kuşkuculuk hareketinin tarihinde en insancıl hümanistlerden biri olan müteveffa Betty McCollister'a; Kuşkucular'ın Caltech Bilim Konferansları Dizisi'ni kaydettikleri için fotoğrafçı David Patton'la videocu Brad Davies'e ve veritabanı yöneticisi Jerry Friedman'a teşekkür ederim. *Skeptic* dergisinin kurul üyelerini de anmak isterim: Richard Abanes, David Alexander, müteveffa Steve Allen, Arthur Benjamin, Roger Bingham, Napoleon Chagnon, K. C. Cole, Jared Diamond, Clayton J. Drees, Mark Edward, George Fischbeck, Greg Forbes, müteveffa Stephen Jay Gould, John Gribin, Steve Harris, William Jarvis, Lawrence Krauss, Gerald Larue, William McCo-

mas, John Mosley, Richard Olson, Donald Prothero, James Randi, Vincent Sarich, Eugenie Scott, Nancy Segal, Elie Shneour, Jay Stuart Snelson, Julia Sweeney, Frank Sulloway, Carol Tavris ve Stuart Vyse.

California Teknoloji Enstitüsü'nde Skeptics Society'ye verdikleri kurumsal destek için David Baltimore, Susan Davis, Chris Harcourt ve Kip Thorne'a da teşekkürler; Pasadena'daki KPCC 89.3 FM radyo istasyonundan Larry Mantle, Ilsa Setziol, Jackie Oclaray, Julia Posie ve Linda Othenin-Girard, dostluklarını ve radyoculukta bilimin ve eleştirel düşüncenin teşvik edilmesinde değerli desteklerini sundular; Pasadena'daki Vroman's kitapevinden Linda Urban'a desteği için teşekkürler; Robert Zeps'le John Moores, hem Skeptics Society'yi hem de Amerikan kuşkuculuk hareketini desteklediler ve kuşkucuların dostu Bruce Mazet, bilinmeyen sayısız açıdan hareketi etkiledi. Son olarak, örgütümüzün her düzeyinde yardımlarını esirgemeyen kişilere özellikle teşekkür ederim: Stephen Asma, Jaime Botero, Jason Bowes, Jean Paul Buquet, Adam Caldwell, Bonnie Callahan, Tim Callahan, Cliff Caplan, Randy Cassingham, Shoshana Cohen, John Coulter, Brad Davies, Janet Dreyer, Bob Friedhoffer, Michael Gilmore, Tyson Gilmore, Andrew Harter, Terry Kirker, Diane Knudtson, Joe Lee.

Scientific American'dan John Rennie'yle Mariette DiChristina'ya, kuşkuculuğun sesini her ay bu kadar çok insana duyurmasına olanak tanıdıkları, ayrıca doğruluk, üslup ve özlü söylem gibi konularda ayaklarımın yere basmasını sağladıkları için minnettarım. Her ay köşe yazımı yazmayı iş hayatımda yaptığım neredeyse her şeyden daha büyük bir sabırsızlıkla bekliyorum.

Son olarak, artık ahlak konularını düşünmeye başlayacak kadar büyümüş olan ve dünyanın nasıl olması gerektiğini açıkça ve bir çocuğun gözleriyle görmeme yardım eden kızım Devin'e ve hayat ortağım Kim'e teşekkür ederim . . . her şey için.

Psikolog ve bilim tarihçisi Michael Shermer, takımlarla kabileler büyüyüp şefliklere ve devletlere dönüştükçe, insanların da birçok primat türünde görülen utanç ve güven gibi ahlaki duyarlıkları etik ilkelere dönüştürdüklerini açıklıyor. Dedikodu, dışlama ve diğer gayri resmi yöntemler küçük gruplarda kötü davranışları engellemekte etkili olurken, dinin ve resmi etik yasalarının büyük gruplarda daha iyi işe yaradığını belirtiyor ve ahlak kurallarımızın ilahi bir kaynağın değil, biyolojik mirasımızın ve kültürel tarihimizin bir ürünü olduğu sonucuna varıyor. Paleolitik çağda yaşamış atalarımızın modern insan gibi savaşma ve çevreye zarar verme eğilimi gösterdiklerini kanıtlayan yakın tarihli antropolojik çalışmalardan, sinirbilimcilerin ahlaki kararlar alırken beynimizde neler olup bittiğine dair araştırmalarına kadar uzanan bilimsel delillerden yararlanarak, ahlakla bilim arasındaki yapay ayrımı gidermeye çalışıyor. Oyun kuramının Altın Kural'ın temellerini nasıl attığını, kaos kuramının özgür iradeye bakış açımızı nasıl değiştirdiğini ve bulanık mantığın iyiyle kötü arasındaki ayrımları nasıl aşındırdığını gösteriyor. Ayrıca bilimin –kürtaj, pornografi, klonlama, hayvan hakları gibi– günümüzün en zorlu ahlaki ikilemlerinden bazılarını ele almamıza nasıl yardım edebileceğini irdeliyor.

Geniş kapsamlı, köklü çözümleme ve tartışmalara dayalı bu kitabında Shermer, ahlakın varlığımıza ve davranışlarımıza derinlemesine işlediğini göstererek, türümüzün tüm üyelerine yararlı olabilecek daha evrensel, hoşgörülü ve deneyleri temel alan bir etik geliştiriyor.

"İnsanlık tarihi konusunda iddialı bir kitap... Shermer'ın ele aldığı konular akılcı düşünce kadar eski, ama akıl, beyin, genler ve evrim bilimleri sayesinde kendimizi anladıkça, bunlar yeni bir aciliyet kazanıyor. Analizleri ayrıntılı ve sağduyulu, bilimsel ve tarihsel malzemeyle renklendirilmiş. İyilik ve Kötülüğün Bilimi, *ahlakın doğası ve kaynakları hakkındaki çağdaş düşünüşün mükemmel bir resmini veriyor bize."*

–Steven Pinker, *Zihin Nasıl Çalışır*'ın yazarı

KİTAP
SKB 0534454 VCO

VARLIK

ISBN 978-975-434-334-2

9 789754 343342